

AKADEMİK DİZİ

HANEFİ MEZHEBİNDE
İCTİHAD FELSEFESİ
DOÇ. DR. Y. VEHBİ YAVUZ

İCTİHAD FELSEFESİ DOÇ. DR. YUNUS VEHBİ YAVUZ

297.501
YAV.İ

“İslâm Fıkıhını özet olarak “Fert ve toplumları dünya ve ahirette zarardan kurtarıp kendilerine yarar sağlayacak bilgiler hazinesi olarak nitelersek, İslâm Fıkıh Usulünü de, bu bilgilerin dayandığı temeller olarak niteleyebiliriz.” Fıkıhta usul önce, hükümler manzumesinden ibaret olan furu’ sonradır. Müctehidler önce bir metoda dayalı olarak düşüncelerini ileri sürerler, sonra da sorunlar hakkında hükümlerini verirler. Bu hükümler de fikhın furuunu oluştururlar. Eğer bir benzetme yapmak gerekirse, fikhın furuu bir meyve ağacının dallarına ve bu dalların ucunda meydana gelen meyvelere, usul de ağacın gövdesine ve köklerine benzer. Kökler ile gövde olmaksızın, nasıl dallar ve bu dalların ucundaki meyvelerin oluşması mümkün değilse, fikhın usulü olmaksızın onun meseleleri ve çeşitli hükümler manzumesi olan furu’ teşekkül edemez. Ancak, burada fikhın usulü ile usul-i fikh ilmini bir birinden ayırmak gerektiğine işaret etmemiz uygun olur. Usul-i fikh ilmi, müctehid alimlerin furu’ meseleler hakkında düşünce ve mutalâalarını yürütürken dayandıkları prensipleri inceleyen bir ilim dalıdır. Usul-i fikh ilmi furu’ ilminden çok sonra ortaya çıkmıştır. Bildiğimize göre ilk usul-i fikh kitabını yazan zat İmam Şâfi’dir. İmam Şâfi’den sonra usul-i fikh kitabı yazmada üç türlü metot takib edilmiştir. Hanefiyye, Şâfiyye ve karışık metot.

İşte elinizdeki kitap, Hanefî müctehidlerinin icthad usullerini Hanefî usul-i fikh kaynaklarından İmam Serahsî’nin “el-Usul”ü ile karışık metotla yazılmış bulunan Sadruş-Şeria’nın “et-tavzih Şerhu’t-Tenkîh”i, furu’dan da İmam Serahsî’ye ait 30 ciltlik “el-Mebsût” adlı fikh kitabı esas alınarak, furu’dan usule doğru Hanefî müctehidlerinin icthad felsefesi ilk defa uygulamalı olarak ele alınmış ve bir karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ve araştırmalar sonucunda Hanefî müctehidlerinin usullerinin, bazı istisnalar dışında, furu’ ile uyum halinde bulunduğu tesbit edilmiş, Hanefî usul kitaplarında yer almayan bazı usullerin de Hanefî müctehidler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Kitapta bu usullere de yer verilmiştir. Bu bakımdan kitap kendi alanında yenilik getirici bir nitelik taşımaktadır. İlim adamları bu noktayı tesbit etmişlerdir.”

işaret

ISBN 975-350-005-X

işaret

İŞARET YAYINLARI: 64
AKADEMİK DİZİ: 1

●
DİZİ EDITÖRÜ
İSMET UÇMA

HANEFİ MEZHEBİNDE
İCTİHAD FELSEFESİ

DOÇ. DR. YUNUS VEHBİ YAVUZ

KİTABIN ADI: HANEFİ MEZHEBİNDE İCTİHAD FELSEFESİ ■ YAZARI: DOÇ. DR. YUNUS VEHBİ YAVUZ ■ TASHİH: İŞARET ■ DİZİN: DOÇ. DR. Y. VEHBİ YAVUZ ■ KAPAK: YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ ■ DİZGİ VE İÇ DÜZENLEME: BEYAJANS, 512 76 97 ■ BASILDIĞI YER: İSTANBUL ■ BİRİNCİ BASKI: MART 1993 ■ BASKI: GÜMÜŞ OFSET ■ CİLT: BAYRAK MATBAACILIK ■ ISBN 975-350-005-X

işaret yayınları

Ankara Cad. No: 107/63 Cağaloğlu- 34410 İstanbul Tel:519 17 28

KISALTMALAR

a.g.e.	= Adı geçen eser.
(s.a.s)	= Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
(a.s.)	= Aleyhisselâm.
bkz.	= Bakınız.
vd.	= Ve devamı.
vdd.	= Ve devamının devamı.
vb.	= Ve benzeri.
vs.	= Ve saire.
v.	= Vefatı.
b.	= İbn

İÇİNDEKİLER

İTHAF

«Bu çalışmamı, düşünce ve kanaatlerinden ötürü ömrünü hapisanelerde geçiren ve Hanefî Fıkhi'nin en geniş biçimde felsefesini yapan mazlum şehid, İmam Serahsi'ye ithaf ediyorum. Allah emsailini artırsın. Amin».

ALFABETİK FİHRİST.....	19
İLİM ADAMLARININ KİTAP HAKKINDAKİ KANAATLERİ.....	23
ÖNSÖZ.....	25
GİRİŞ.....	27
I- İCTİHAD VE MÜCTEHİD KAVRAMLARI.....	29
A- Lugat Yönünden İctihad.....	29
B- Istilâhî Yönden İctihad.....	30
C- Genel Olarak İctihad.....	30
Ç- Halk Dilinde İctihad.....	31
II- İCTİHAD ŞARTLARININ ZORLAŞTIRILMASI.....	31
III- İCTİHAD ETMEKTEN ÇEKİNME.....	32
IV- İCTİHADIN ŞARTLARI.....	34
V- İCTİHADIN MENŞEİ.....	35
VI- İCTİHADIN HÜKMÜ VE LÜZUMU.....	36
A- İctihadın Lüzumu.....	36
B- Nazarî Hükümü.....	37
C- İctihadın Dünyevî Hükümü.....	38
Ç- İctihadın Dinî Hükümü.....	39
D- İctihadların İsabet Derecesi.....	40
VII- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNİN FİKİR HÜRRİYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	40
A- İnanç Hürriyeti.....	40
B- Düşünce Hürriyeti.....	41
VIII- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNİN YABANCILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	44
A- Düşünce Açısından.....	45
B- Tatbikat Açısından.....	48
IX- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	49
A- Hz. Peygamber Devrinde İctihad.....	52
B- Hz. Peygamber'in İctihadından Örnekler.....	52
a) Peygamberliğinden Önce.....	53
b) Peygamberliğinden Sonra.....	53
C- Sahabe Devrinde İctihad.....	54
a) Hz. Peygamber'in Hayatındaki İctihadları.....	55
b) Hz. Peygamber'in Vefatından Sonraki İctihadlar.....	55
c) Sahabe'nin İctihad Prensipleri.....	56
d) Sahabe'nin Karşı Görüşlere Saygıları.....	57
Ç- Tâbiûn Devri'nde İctihad.....	58
a) Tâbiûn Müctehidlerinin İctihad Usulleri.....	59
b) Tâbiûn Müctehidlerinin İctihadlarından Örnekler.....	60
1- Maslahat Prensibine Dayalı İctihadları.....	60
2- Nasların Tefsirine Dayalı İctihadları.....	60
3- Tâbiûn'un Kıyasa Dayalı İctihadları.....	61

D- Dört Mezhep İmamı ve Bunların İctihad Usullerine Genel Bir Bakış.....	62
1- İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin İctihad Usulü.....	64
2- İmam Malik'in İctihad Usulü.....	64
İctihadından Örnekler.....	65
3- İmam Şâfiî'nin İctihad Usulü.....	66
aa- Şâfiî'nin İctihad Usulü.....	67
bb- İctihadından Örnekler.....	68
4- Ahmed b. Hanbel ve İctihad Usulü.....	69
aa- İctihad Usulü.....	70
bb- İctihadından Örnekler.....	72

BİRİNCİ BÖLÜM
NAZARÎ OLARAK HANEFÎ
MÜCTEHİDLERİNİN İCTİHAD USULLERİ

I- HANEFÎ MEZHEBİ'NİN MENŞEİ VE DAYANDIĞI EKOL.....	73
A- Hanefî Mezhebi'nin Menşei.....	73
B- Ebû Hanîfe ve Hayatı.....	74
a) Ebû Hanîfe'nin Yetişişi.....	75
b) Menkıbeleri İle İlgili Hadisler.....	75
c) Planlı Çalışması.....	76
d) İlimde İki Yolu Birleştirmesi.....	77
e) Ders Okutma Usulü.....	78
f) İlk İslâm Mütefekkeri.....	79
g) Hür Düşünce Yönü.....	80
ğ) Sabit Fikirden Uzak Oluşu.....	81
h) İslâm Düşüncesine Hizmetleri.....	82
ı) Düşünce Sisteminin Özellikleri.....	82
i) Yetiştirdiği Öğrenciler.....	83
k) Öğrencilerinin Öğrencileri.....	84
C- Ebû Hanîfe'nin İctihad Usulü.....	85
D- Ebû Hanîfe'nin İctihadlarının Özellikleri.....	87
II- NAZARÎ OLARAK HANEFÎ MEZHEBİNDE TAKİB EDİLEN USUL.....	88
A- Usul-i Fıkh'ın Tarifi.....	89
B- Fıkh Usulü Konusunda Hanefîlerin Tuttuğu Yol.....	90
a) Mütakellimîn Yolu.....	90
b) Fukaha Yolu.....	91
c) İki Mesleği Birleştiren Yol.....	91
C- Hanefî Mezhebinde İctihad Usulü.....	92
AA) KİTAB.....	92
Kitaptan Hüküm Çıkarmada Tutulan Yol.....	93
1- Lafzın Mânâ İfade Etmesi.....	93

aa- Lafzın Mânâya Konulması İtibarıyla Hüküm Çıkarma.....	93
ââ- HÂS.....	94
a- Hâs'ın Kısımları.....	94
b- Hâs'ın Hükümü.....	94
b'b'- ÂMM.....	95
a- Âmm'in İfade Ettiği Hüküm.....	95
b- Hâs İle Âmm'in Çelişmesi.....	96
Kitabın Kitab İle Tahsisi.....	96
Kitabın Sünet İle Tahsisi.....	96
c- Umum Bildiren Lafızlar.....	97
Söz ve Mânâsıyla Âmm Olan Lafızlar.....	97
c'c'- MUTLAK VE MUKAYYED.....	98
a- Mutlak.....	98
b- Mukayyed.....	99
c- Mutlakın Hükümü.....	99
d- Mukayyedin Hükümü.....	99
d'd'- MÜŞTEREK.....	100
e'e'- MÜEVVEL.....	100
bb- Mânânın Açıklık ve Kapalılığı Bakımından.....	100
a'a'- Açıklık Bakımından.....	101
a) ZAHİR.....	101
b) NASS.....	101
c) MÜFESSER.....	101
d) MUHKEM.....	102
b'b'- Kapalılık Bakımından.....	102
a) HAFİY.....	102
b) MÜŞKİL.....	103
c) MÜCMEL.....	104
d) MÜTEŞABİH.....	104
cc- Lafzın Mânâda Kullanılması Bakımından.....	105
a'a'- HAKİKAT.....	105
b'b'- MECAZ.....	105
c'c'- İSTİÂRE.....	105
d'd'- KİNAYE.....	106
d'd'- Lafzın Mânâya Delâleti Bakımından.....	106
aa- DÂL Bİ'L-İBARE.....	107
bb- DÂL Bİ'L-İŞARE.....	107
cc- DÂL Bİ'D-DELÂLE.....	107
dd- DÂL Bİ'L-İKTİZA.....	108
ee- FASİD İSTİDLÂLLER.....	109
a'a'- Mefhum-i Muhalif.....	109
b'b'- İstidlâl Bi'l-Mukarene.....	110
2- Lafzın Şer'î Hüküm İfade Etmesi.....	111
a) EMİR.....	111
aa- Emrin İfade Ettiği Hükümler.....	111
a) VÜCÛB.....	112

a'a'- Farz.....	112
b'b'- Vacib.....	112
b) NEDİB.....	112
c) İBAHA.....	112
d) İRŞAD.....	112
e) TAKRİ'.....	113
f) TEVBİH.....	113
g) SUAL.....	113
bb- Mutlak Emrin İfade Ettiği Hüküm.....	113
a) Tekerrür Açısından Mutlak Emrin Hükümü.....	114
b) Zaman Bakımından Mutlak Emrin Hükümü.....	114
c) İfa Yönünden Emrin Hükümü.....	115
d) Güzellik Bakımından Emredilen Şeyin Hükümü.....	116
e) Gereğinin Eda Şartı Bakımından Emrin Güzelliği.....	117
f) Kafirler Hakkında Emrin Hükümü.....	117
b) NEHİY.....	118
aa- Çirkinlik Bakımından Yasaklanan Şeyin Hükümü.....	118
a) Kabih Liaynihî.....	119
b) Kabih Ligayrihî.....	119
bb- Emir Ve Nehyin Zıt Hükümleri.....	120
a) Emrin Zıddı.....	120
b) Nehyin Zıddı.....	120
cc- Dinî Hükümlerin Teşri' Sebepleri.....	121
dd- Teşri Kılman İşlerle İlgili Hükümler.....	123
a) Emir İle İlgili İşlerin Hükümü.....	123
aa- FARZ.....	123
bb- VACİB.....	123
cc- SÜNNET.....	124
dd- NAFİLE.....	124
b) Nehiy ile ilgili İşlerin Hükümü.....	125
aa- HARAM.....	125
a) Haram Liaynihî.....	125
b) Haram Ligayrihî.....	125
bb- MEKRUH.....	125
a'- Tahrimen Mekruh.....	126
b'- Tenzihen Mekruh.....	126
MUBAH.....	126
Ç- Azîmet ve Ruhsat.....	126
aa- Azîmet.....	126
bb- Ruhsat.....	127
cc- Ruhsatın Kısımları.....	127
a) Ehakk.....	127
b) Hakikat.....	127
c) Etemm Mecaz.....	127
d) Mecaz.....	128
BB- SÜNNET.....	129
a) Tarifi.....	130

b) Şekil Bakımından Sünnet'in Kısımları.....	130
aa- Kavli Sünnet.....	130
bb- Fiili Sünnet.....	131
cc- Takriri Sünnet.....	131
c) Amel Bakımından Sünnet'in Kısımları.....	132
aa- Sünen-i Hudâ.....	132
bb- Sünen-i Zevâid.....	132
d) Bize Ulaşması Bakımından Sünnet'in Kısımları.....	132
aa- Mütevatir Sünnet.....	132
bb- Meşhur Sünnet.....	133
Meşhur Sünnet'in Hükümü.....	134
cc- Âhâd Sünnet.....	135
a) Haber-i Vahid'in Delil Kabul Edilmesi.....	136
aa- Şüphe İle Tehir Edilemeyen Hükümler.....	137
bb- Şüphe İle Tehir Edilen Hükümler.....	137
b) Haber-i Vahid İle Amel Etmenin Şartları.....	139
c) Ebû Hüreyre'nin Hadisi İle Amel.....	139
d) Munkatı' Hadis İle Amel.....	142
aa- Mürsel Hadis.....	143
bb- Munkatı' Hadis.....	143
ab) Karşı Delil İle Munkatı' Olan.....	143
1- Allah'ın Kitabına Muhalif Olan.....	143
2- Meşhur Sünnete Muhalif Olan.....	144
3- Hadis Şâz Olmak Suretiyle İnkita.....	144
4- Sahabenin Yüz Çevirdiği Hadis.....	145
ac) Ravi'nin Durumundaki Noksanlık Dolayısıyla İnkita'.....	145
1- Mestûrun Haberi.....	145
2- Fasık Kimsenin Haberi.....	145
3- Kâfirin Haberi.....	146
4- Çocuğun Haberi.....	146
5- Bunağın Haberi.....	146
Nasslar Arasında Çelişme.....	146
a- Çelişmenin Ruknû.....	147
b- Çelişmenin Şartı.....	147
c- Çelişmenin Hükümü.....	148
d- Tercih.....	148
aa) Metin Bakımından Tercih.....	148
bb) Hüküm Bakımından Tercih.....	149
cc) Hâl Bakımından Tercih.....	149
dd) Tarih İtibarıyla Tercih.....	149
ee) Tarihin Delâleti İtibarıyla Tercih.....	149
ff) Nassların İ'cab ve İsbatına Göre Tercih.....	150
gg) Ravi Adedinin Çokluk ve Azlığına Dayalı Tercih.....	150
hh) Haberdeki Fazlalığa Göre Tercih.....	151
Nassların Te'vili.....	151
a- Sahih ve Makbul Te'vil.....	152
b- Makbul Olmayan Te'vil.....	153

Kitab ve Sünnet'te Nesih.....	153
a- Nesh'in Caiz Olmadığı Yerler.....	153
b- Nesh'in Kısımları.....	154
aa) Kitabın Kitab İle Neshi.....	154
bb) Kitabın Sünnet İle Neshi.....	154
cc) Sünnetin Sünnet İle Neshi.....	155
dd) Sünnetin Kitab İle Neshi.....	155
CC- SAHABE SÖZÜ.....	156
DD- İCMA'.....	157
a- İcma'nın Deliller.....	157
Kitab'tan Deliller.....	157
Sünnet'ten Deliller.....	158
b- İcma'nın Çeşitleri.....	159
aa) Kitab'a Dayalı İcma'.....	159
bb) Sünnet'e Dayalı İcma'.....	159
cc) İctihada Dayalı İcma'.....	159
c- İcma'nın Rükünleri.....	160
aa) Azîmet Olan İcma'.....	160
bb) Ruhsat Olan İcma'.....	160
d- İcma'da Ehliyet.....	161
e- İcma'nın Şartları.....	164
f- İcma'nın Hükümü.....	165
EE- KIYAS.....	166
a) Kıyasın Huccet Olduğuna Deliller.....	166
aa- Kitab'tan Deliller.....	166
bb- Sünnet'ten Deliller.....	167
cc- Aklî Deliller.....	169
b) Kıyas İçin Lüzumlu Olan Bilgiler.....	169
c) Asl'ın Ta'lili.....	170
d) Kıyas'ın Kısımları.....	170
aa- Hafî Kıyas.....	170
bb- Celî Kıyas.....	171
e) Kıyas'ın Şartları.....	171
f) Kıyas'ın Rükünü.....	173
g) Kıyas'ın Hükümü.....	174
h) İlet'in Kısımları.....	174
aa- İsmen, Mânen ve Hükmen İlet.....	174
bb- Yalnız İsmen İlet.....	174
cc- Hem İsmen, Hem de Mânen İlet.....	174
dd- İsmen ve Hükmen İlet.....	175
ee- Mânen ve Hükmen İlet.....	175
ff- Sebebe Benzeyen İlet.....	175
i) Şart'ın Kısımları.....	175
aa- Halis Şart.....	175
bb- İlet Hükümünde Şart.....	175
cc- İlete Benzeyen Şart.....	175
dd- Sebep Mânâsında Şart.....	175

ee- İsmen Şart.....	175
ff- Sadece Alâmet Olan Şart.....	176
i) Kıyas'ın Terk Edilmesi.....	176
aa- Kıyas'ın Nas İle Terk Edilmesi.....	176
bb- Kıyas'ın İcma' İle Terk Edilmesi.....	176
cc- Kıyas'ın Zaruret İle Terk Edilmesi.....	177
FF- İSTİHSAN.....	177
a- İstihsanın Tarifleri.....	177
İstihsanın Kısımları.....	178
b- İstihsanın Çeşitleri.....	179
aa) Kitab'a Dayalı İstihsan.....	179
bb) Sünnet'e Dayalı İstihsan.....	179
cc) İcma'a Dayalı İstihsan.....	179
dd) Örf'e Dayalı İstihsan.....	179
ee) Zaruret Esasına Dayalı İstihsan.....	179
ff) Maslahat Esasına Dayalı İstihsan.....	179
gg) Gizli Kıyas Tarzında İstihsan.....	179
GG- DELİLSİZ İSTİDLÂL.....	180
a) İstishab.....	180
İstishab'ın Kısımları.....	181
b) Teâruz-i Eşbâh.....	182
c) İttirât Alâ Sıhhati'l-İlle.....	182
d) Tashih-ı Vasıf.....	182
HH- SEDD-İ ZERAYİ'.....	182
II- ŞER'U MEN KABLENA.....	183
KK- ÖRF VE ADETLER.....	184
Örf'ün Kısımları.....	184
a) Kavli Örf.....	184
b) Amelî Örf.....	184
Amelî Örf'ün Kısımları.....	185
aa- Hakkında Nass Bulunmayan Amelî Örfler.....	185
bb- Hakkında Nass Bulunan Amelî Örfler.....	185
Genel Olarak Örf'ün Kısımları.....	185
aa) Örf-i Âmm.....	185
bb) Örf-i Hâss.....	185
Örf'ün Huccet Oluşu.....	186

İKİNCİ BÖLÜM
TATBİKATA GÖRE HANEFİ
MÜCTEHİDLERİNİN İCTİHAD USULLERİ

GİRİŞ.....	187
A- el-Mebsût'un Tanıtılması.....	187
B- el-Mebsût'un Özellikleri.....	189
C- Bablarına Göre el-Mebsût'un Özellikleri.....	191
a) Cinayeti'r-Râkib ve Mahis.....	191
b) Vasiyyetler.....	191

c) Kitabü'l-Buyu'	191
ç) Sulh Davaları	191
d) Kitabü'r-Rehn	191
e) Kitabü'l-Vekâle	192
f) Kitabü't-Talâk	192
g) Kitabü'l-Mükâteb	192
ğ) Kitabü'l-Ğasb	192
h) Feraiz	192
ı) Kitabü'n-Nikâh	192
i) Kitabü'l-Mudârabe	192
k) Kitabü'l-İkrar	192
Ç- Nazarî Ve Tatbikî Olarak İslâm Fıkhı	193
D- Hanefî Mezhebi İçinde Mezhepler	194
E- el-Mebsût'un Kaynakları	196
F- İmam Serahsî ve Fıkh'taki Yeri	198
a) Hayatı	198
b) İctihadlarından Örnekler	199
aa- Kıyas'a Dayanması	200
bb- İstihsana Dayalı İctihadları	200
cc- Bazı Müctehidlerin Görüşlerini Reddetmesi	202
dd- Tercih Tarzındaki İctihadları	202
ee- Furu' İle İlgili İctihadları	204
I- KİTAB'TAN HÜKÜM ÇIKARMADA	
HANEFİLERİN TATBİKATI	207
A- HÂSS İle İlgili Tatbikat	208
B- ÂMM İle İlgili Tatbikat	210
C- Mutlak Ve Mukayyed İle İlgili Tatbikat	212
Âmm Olan Lafzın Tahsisi	215
a) Kitab'ın Kitab İle Tahsisi	215
b) Kitab'ın Sünnet İle Tahsisi	215
c) Âmm Lafzın Kıyas İle Tahsisi	216
d) Âmm'in İcma' İle Tahsisi	217
Ç- MÜŞTEREK İLE İLGİLİ TATBİKAT	217
D- MÜEVVEL İLE İLGİLİ TATBİKAT	219
A- MÂNÂNIN AÇIKLIK VE KAPALILIĞI	
BAKIMINDAN LAFZIN TATBİKAT	221
A- Açıklık Bakımından	221
a) ZÂHİR	221
b) NASS	222
c) MÜFESSER	226
d) MUHKEM	226
B'- Kapalılık Bakımından	227
a) HAFÎ	227
b) MÜŞKİL	229
c) MÜCMEL	229
d) MÜTEŞABİH	232

B- LAFZIN MÂNÂDA KULLANILMASI İLE İLGİLİ TATBİKAT	232
a) HAKİKAT	232
b) MECAZ	232
c) KİNAYE	234
C- MÂNÂYA DELÂLETİ BAKIMINDAN LAFIZLA İLGİLİ	
TATBİKAT	236
a) DÂL Bİ'L-İBARE	236
b) DÂL Bİ'L-İŞARE	236
c) DÂL Bİ'D-DELÂLE	241
d) DÂL Bİ'L-İKTİZA	243
D- FASİD İSTİDLÂLLERLE İLGİLİ TATBİKAT	245
a) Mefhum-i Muhalif	245
b) İstidlâl Bi'l-Mukarene	246
c) İstidlâl Bi-izâfeti'l-Cemâ'a	247
E- LAFZIN ŞER'Î HÜKÜM İFADE ETMESİ İLE İLGİLİ TATBİKAT	248
AA- EMİR	248
1- Vücûb	248
a) Sarfî Emir	248
b) Sarfî Olmayan Emir	248
2- İbâha	250
3- Nedib	251
c) Zaman Bakımından Emrin Hükümü ile İlgili Tatbikat	252
aa- Mutlak Emrin Hükümü	252
bb- Mukayyed Emrin Hükümü	253
d) Emir sebebiyle Vacib Olanın Hükümü	255
aa- Edâ-i Tamm	255
bb- Edâ-i Kâsır	255
cc- Kaza-i Misl-i Ma'kûl	255
dd- Kaza-i Misl-i Gayr-i Ma'kûl	258
e) Kâfirler Hakkında Emr'in Hükümü ile ilgili Tatbikat	259
f) Emir İle Vacib Olanın Hükümü	260
1- Farz ve Vacib	260
2- Sünnet	260
a) Müeyyideli sünnetler	260
b) Müeyyidesi Olmayan Sünnetler	263
3- Nafîle=Tatavvu'	263
BB- NEHİY HAKKINDAKİ SÖZLERİN HÜKMÜ İLE İLGİLİ	
TATBİKAT	265
a) Haram	265
b) Mekruh	265
a- Tahrimen Mekruh	265
b- Tenzihen Mekruh	266
CC- AZÎMET VE RUHSATLA İLGİLİ TATBİKAT	268
II- SÜNNETLE İLGİLİ TATBİKAT	272
A- Mütevatir Sünnet	272
B- Meşhur Sünnet	272
C- Âhâd Sünnet'le İlgili Uygulama	274

a) Hadis Olarak Haber-i Vâhid.....	274
b) Kâfir İle Çocuğun Haberi.....	276
c) Ebû Hüreyre'nin Hadisi ile İlgili Tatbikat.....	276
d) Munkatı' Hadis İle İlgili Tatbikat.....	278
aa- Mürsel Hadis.....	278
bb- Şâzz Hadislerle İlgili Tatbikat.....	279
TE'VİLE DAYALI İCTİHADLAR.....	282
a) Nass'ların Te'vili.....	282
b) Sahabi Sözü'nün Te'vili.....	286
NASS'LAR ARASINDA ÇELİŞME.....	287
a) Kitab'ta Çelişme.....	287
b) Sünnet'te Çelişme.....	288
KİTAB VE SÜNNET'TE	
NESİH İLE İLGİLİ TATBİKAT.....	289
AA- Kitab'ın Kitab İle Neshi.....	289
BB- Kitab'ın Sünnet İle Neshi.....	290
CC- Sünnet'in Kitab İle Neshi.....	292
DD- Sünnet'in Sünnet İle Neshi.....	293
C- SAHABE SÖZÜ.....	294
D- İCMA'.....	300
E- KIYAS.....	305
KIYAS'IN TERK EDİLMESİ.....	308
a) Kıyasın Kitab İle Terk Edilmesi.....	308
b) Kıyasın Sünnet İle Terk Edilmesi.....	309
c) Kıyasın Sahabe Sözü ve İcma' İle Terk Edilmesi.....	311
d) Kıyasın Örf'le Terk Edilmesi.....	312
e) Kıyasın Âdet'le Terk Edilmesi.....	312
f) Kıyasın Zaruretle Terk Edilmesi.....	313
F- İSTİHSAN.....	313
a) Kitab'a Dayalı İstihsan.....	313
b) Sünnet'e Dayalı İstihsan.....	315
c) Sahabe Sözüne Dayalı İstihsan.....	317
d) Belvâ Ve Zarurete Dayalı İstihsan.....	319
e) Güçlüğü Giderme Esasına Dayalı İstihsan.....	320
f) Örf, Âdet ve Teâmüllere Dayalı İstihsan.....	320
g) İstihsan'ın Terk Edilmesi.....	322
h) İstihsan İle Kıyas'ın Birleşmesi.....	323
G- ŞER'U MEN KABLENA.....	324
Ğ- ÖRFLER.....	326
a) Zamana Bağlı Örfler.....	327
b) Mekâna Bağlı Örfler.....	328
H- ÂDETLER.....	330
ÖRF VE ÂDETLERE BAĞLI OLARAK	
İCTİHADLARIN DEĞİŞMESİ İLE İLGİLİ TATBİKAT.....	333
a) Mekâna Bağlı Olanlar.....	333
b) Zamana Bağlı Olanlar.....	334
MULHAK USULLERLE İLGİLİ TATBİKAT.....	340

I- BELVA VE ZARURETLERE DAYALI İCTİHADLAR.....	340
İ- İHTİYAT ESASINA DAYALI İCTİHADLAR.....	342
K- MASLAHAT ESASINA DAYALI İCTİHADLAR.....	344

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSTİSNALAR

I- NASS'LARLA İLGİLİ PRENSİPLERDE ÇELİŞME.....	351
A- Hadis İle Kısmen Amel Etmek.....	360
Baskı Altında yapılan İşlerin Geçerli Kabul edildiği Meseleler.....	363
B- Hadis İle Bazı Meselelerde Amel Edip	
Bazılarında Amel Etmemek.....	366
C- Şâzz Hadis İle Amel.....	369
D- Zayıf Hadis İle Amel.....	370
E- Hadise Rağmen İctihad.....	374
F- Âmm'in Tahsisi.....	375
II- SAHABE TATBİKATINA MUHALİF İCTİHADLAR.....	376
III- KIYAS'LA İLGİLİ İSTİSNALAR.....	381
IV- FARKLI KIYAS'LAR.....	383
SONUÇ.....	387
MESELE FİHRİSTİ.....	391
KARMA ENDEKS.....	400
KAYNAKLAR.....	420

ALFABETİK FİHRİST

-A-

- Âhad sünnet 141
Âhad sünnet ile ilgili tatbikat 283
Ahmed b. Hanbel'in icihad usulü 73
Âhad haber ile amel etmenin şartları 145
Açıklık bakımından mana tatbikatı 229
Açıklık bakımından lafızlar 106
Âdet 190
Âdetlerle ilgili tatbikat 340
Âmm 99
Âmm'in ifade ettiği hüküm 100
Âmm'in tahsisi 387
Âmm'in icma ile tahsisi 225
Âmm'in lafzın kıyas ile tahsisi 224
Âmm ile ilgili tatbikat 218
Âmm olan lafzın tahsisi 223
Ameli örf 190
Ameli örfün kısımları 191
Amel bakımından sünnetin kısımları 138
Aslın talili 176
Azimet: 132
Azimet ve ruhsat 132
Azimet ve ruhsatla ilgili tatbikat 277

-B-

- Baskı altında yapılan işlerin geçerli kabul edildiği meseleler 375
Birinci Bölüm 77
Birleşik yol (Metod) 96
Belva ve zaruretlere dayalı istihşalarla ilgili tatbikat 329
Belva ve zaruretlere ilgili icihadlar 350
Bunak ve gafilin haberleri 152

-Ç-

- Çelişmenin şartı 153
Çelişmenin hükmü 153
Çirkinlik bakımından yasaklanan şeyin hükmü 125
Çocuğun haberi 152

-D-

- Dâl Bil-İbare 112
Dâl Bil-İbare ile ilgili tatbikat 244
Dâl Bil-İşare 112
Dâl Bil-İşare ile ilgili tatbikat 245
Dâl Bid-Delale 113
Dâl Bid-Delâle ile ilgili tatbikat 249
Dâl Bil-İktiza 113
Dâl Bil-İktiza ile ilgili tatbikat 252
Delilsiz istidlal 186
Dini hükümlerin teşri' sebepleri 127

- Dört mezheb imamı ve bunların icihadlarına genel bir bakış 65
Düşünce hürriyeti 44

-E-

- Ebû Hanife (İmam Azam)'ın icihad usulü 67
Ebû Hanife ve hayatına 78
Ebû Hanife'nin yetişmesi 79
Ebû Hanife'nin menkıbeleri ile ilgili uydurulmuş hadisler 79
Ebû Hanife'nin planlı çalışması 80
Ebû Hanife'nin ilimde iki yolu birleştirmesi 81
Ebû Hanife'nin ders okutma usulü 82
Ebû Hanife ilk İslâm mütefekkeri 83
Ebû Hanife'nin hür düşünce yönü 84
Ebû Hanife'nin sabit fikirden uzak oluşu 85
Ebû Hanife'nin İslâm düşüncesine hizmetleri 86
Ebû Hanife'nin düşünce sisteminin özellikleri 86
Ebû Hanife'nin yetiştirdiği öğrenciler 87
Ebû Hanife'nin öğrencilerinin öğrencileri 88
Ebû Hanife'nin icihad usulü 89
Ebû Hanife'nin icihadlarının özellikleri 91
Ebû Hureyre'nin hadisi ile amel 145
Ebû Hureyre'nin hadisi ile ilgili tatbikat 285
Edâ-i tam 264
Edâ-i kasr 265
El-hakk 134
El-Mebsum'un tanıtılması 195
El-Mebsum'un özellikleri 197
El-Mebsum'un bablarına göre özellikleri 199
El-Mebsum'un kaynakları 204
Emir 116
Emir sebebiyle vacib olanın hükmü 264, 270
Emrin ifade ettiği hüküm 117
Emir ve nehyin zıt hükümleri 126
Emrin zıddı 126
Emir ile ilgili işlerin hükmü 129
Etemm mecaz 135

-F-

- Farklı kıyaslar 395
Farz 117
Farz-ı ayn 40
Farz-ı kifaye 40
Fasid istidlaller 114
Fasid istidlallerle ilgili tatbikat 254
Fasik kişinin haberi 151
Fiilî sünnet 137
Fıkıh usulü konusunda Hanefilerin tuttuğu yol 94
Fukahaya yolu 96

-G-

Gereğinin eda şartı bakımından emrin güzelliği 123
Giriş 29
Güçlüğü giderme esasına dayalı istihşanlarla ilgili tatbikat 330
Güzellik bakımından emr edilen şeyin hükmü 122
Genel olarak örfün kısımlarına 191

-H-

Haber-i vahidin delil kabul edilmesi 142
Haber-i vahid ile amel etmenin şartları 145
Hadis ile kısmen amel etmek 372
Hadis ile bazı meselelerde amel etmek 378
Hadise rağmen icthad etmek 386
Hafi 235
Hakikat 110
Hakikat 134
Hakikat 241
Hanefi Mezhebinin menşei ve dayandığı ekol 77
Hanefi Mezhebinde icthad usulü 97
Hanefi Mezhebi içinde mezhepler 202
Hâss 98
Hâssın kısımları 99
Hâss ile ilgili tatbikat 216
Hâssın hükmü 99
Hâss ile âmın çelişmesi 101
Haram 131
Haramla ilgili tatbikat 274
Haram liaynihi 131
Haram ligayrihi 131
Haramın hükmü 131

-İ-

İbaha 118
İcma 163
İcma çeşitleri 165
İcma delilleri 163
İcma şartları 170
İcmada ehliyet 167
İcma rukunleri 166
İcma hükmü 171
İcma ile ilgili tatbikat 311
İctihad ve müctehid kavramları 31
İctihad şartlarının zorlaştırılması 33
İctihadın şartları 36
İctihad etmekten çekinme 34
İctihadın hükmü ve lüzumu 38
İctihadın menşei 38
İctihadın dünyevi hükmü 41
İctihadın dini hükmü 41

İctihadın isabet derecesi 42
İctihad hareketinin fikir hürriyeti açısından değerlendirilmesi 42

İctihad hareketinin yabancılar üzerindeki etkisi 46
İctihad hareketine genel bir bakış 52
İhtiyat esasına dayalı icthadlar 352
İfa yönünden emrin hükmü 121
İnanç hürriyeti 43
İrşad 118
İstidlal biizafeti'l-cemaa 256
İstidlal bil-mukarene 115, 255
İstiare 110
İstihşan 183
İstihşanın tarifleri 183
İstihşanın kısımları 184
İstihşanın çeşitleri 189
İstihşanla ilgili tatbikat 323
İstihşanın terk edilmesi 332
İstihşan ile kıyasın terk edilmesi 333
İstisnalar 361, 363
İkinci bölüm 193
İletin kısımları 180
İttirad alâ sıhhatil-ille 188

-K-

Kabih liaynihi 125
Kabih ligayrihi 125
Kafirler hakkında emrin hükmü 123
Kafirler hakkında emrin hükmü ile ilgili tatbikat 269
Kafirin haberi 152
Kafir ile çocuğun haberi 285
Kapalılık bakımından lafızlar 107
Kapalılık bakımından lafızlarla ilgili tatbikat 235
Kinaye 111
Kinaye ile ilgili tatbikat 243
Kavlî sünnet 136
Kavlî örf 190
Kaza-i misl-i makul 265, 267
Kitab 97
Kitaptan hüküm çıkarmada tutulan yol 98
Kitabın kitap ile neshi 101
Kitabın sünnet ile neshi 101
Kitab ve sünnette nesih 159
Kitabın kitap ile neshi 160
Kitabın sünnet ile neshi 160
Kitaptan hüküm çıkarmada Hanefilerin tatbikatı 215
Kitabın Kitap ile tahsisi 223
Kitabın sünnet ile tahsisi 223
Kitapta çelişme 296

Kitab ve sünnette nesih ile ilgili tatbikat 300
Kitabın kitap ile neshi ile ilgili tatbikat 300
Kitabın sünnet ile neshi hakkında tatbikat 301
Kıyasla ilgili tatbikat 315
Kitaba dayalı istihşan 323
Kıyas 172
Kıyasın huccet olduğuna deliller 172
Kıyas için lüzumlu bilgiler 175
Kıyasın kısımları 176
Kıyasın şartları 177
Kıyasın rukunleri 179
Kıyasın hükmü 180
Kıyasın terk edilmesi 182
Kıyasın nas ile terk edilmesi 182
Kıyasın icma ile terk edilmesi 182
Kıyasın zaruret ile terk edilmesi 183
Kıyasın terk edilmesi ile ilgili tatbikat 218
Kıyasın kitap ile terk edilmesi ile ilgili tatbikat 318
Kıyasın sünnetle terk edilmesi ile ilgili tatbikat 319
Kıyasın sahabe sözü ile terk edilmesi ile ilgili tatbikat 321
Kıyasın örfle terk edilmesi ile ilgili tatbikat 322
Kıyasın zaruret ile terk edilmesi ile ilgili tatbikat 323
Kıyasla ilgili istisnalar 393

-L-

Lafzın şer'î hüküm ifade etmesi 116
Lafızların şer'î hüküm ifade etmesi ile ilgili tatbikat 257
Lafzın mana ifade etmesi 98
Lafzın manada kullanılması 110
Lafzın manaya delaleti 112
Lafzın manada kullanılması ile ilgili tatbikat 241

-M-

Malik (İmam)'in icthad usulü 67
Makbul olmayan te'vil 159
Mananın açıklık ve kapalılığı bakımından lafızlar 105
Mananın açıklık vekapalılığı bakımından lafızlarla ilgili tatbikat 229
Manaya delaleti bakımından lafızlarla ilgili tatbikat 244
Maslahat esasına dayalı icthadlar 354
Mecaz 110
Mecaz 135
Mecaz 214
Mefhum-i muhalif 115, 254
Mekana bağlı örflerle ilgili tatbikat 338
Mekana bağlı örf ve adetlerle ilgili tatbikat 343
Mel'ruh 132
Mekruhla ilgili tatbikat 275
Mesturun haberi 151
Meşhur sünnet 139
Meşhur sünnetin hükmü 140

Meşhur sünnetle ilgili tatbikat 281
Mubah 132
Muhkem 107
Muhkemle ilgili tatbikat 234
Munkatı hadis ile ilgili tatbikat 287
Mukayyed 103
Mukayyed'in hükmü 104
Mukayyed emrin hükmü ile ilgili tatbikat 263
Muhhak usullerle ilgili tatbikat 350
Munkatı hadis 149
Munkatı hadis ile amel 148
Mutlak ve mukayyed 103
Mutlak'ın hükmü 104
Mürsel hadis 149
Mürsel hadis ile ilgili tatbikat 287
Mutlak 103
Mutlak emrin ifade ettiği hüküm 119
Mutlak ve mukayyed ile ilgili tatbikat 220
Mutlak emrin hükmü ile ilgili tatbikat 262
Mücmel 109
Mücmel ile ilgili tatbikat 237
Müevvel 105
Müevvel ile ilgili tatbikat 227
Müfesser 106
Müfesser ile ilgili tatbikat 234
Müşkil 108
Müşkil ile ilgili tatbikat 237
Müşterek 105
Müşterek ile ilgili tatbikat 225
Müştebah 109
Mütevâtir sünnet 138
Mütekellimin yolu 95
Mütevâtir sünnetle ilgili tatbikat 281
Müeyyideli sünnetle ilgili tatbikat 273
Müeyyideli sünnetler 270

-N-

Nafile 130,
Nafile -Tatavvu'- ile ilgili tatbikat 273
Nass 106
Nassla ilgili tatbikat 230
Naslar arasında çelişme 152
Nasların te'vili 157
Nasların te'vili ile ilgili tatbikat 291
Naslarla ilgili prensiplerde çelişme 263
Naslar arasında çelişme 296
Nedib 117
Nehiy 124
Nehyin zıddı 126
Nehiy ile ilgili işlerin hükmü 131

Nehiy ile ilgili işlerin tatbikatı 274
 Nazarı olarak Hanefi müctehidlerinin icihad usulleri 77
 Nazarı olarak Hanefi mezhebinde takib edilen yol 93
 Nazarı ve tatbiki yönden İslâm fikhı 201
 Nesih 159
 Neshin caiz olmadığı yerler 159
 Neshin kısımları 160

-Ö-

Örfün genel olarak kısımları 191
 Önsöz 25
 Örf ve adetler 190
 Örf 190
 Örf-i âmm 191
 Örf-i hass 191
 Örfün huccet oluşu 192
 Örflerle ilgili tatbikat 336
 Örf ve adetlere bağlı olarak icihâdî hükümlerin değişmesi 334

-P-

Hz. Peygamber döneminde icihad 54
 Hz. Peygamber'in icihadından örnekler 55

-R-

Ruhsat 133
 Ruhsatın kısımları 134

-S-

Sahabe devrinde icihad 57
 Sahabenin karşı görüşlere saygıları 59
 Sahabe sözü 162
 Sahabe sözünün te'vili 295
 Sahabe sözü ile ilgili tatbikat 303
 Sahabe sözüne dayalı istihsanla ilgili tatbikat 327
 Sahabe tatbikatına muhalif icihadlar 388
 Sahih ve makbul te'vil 158
 Serahsî ve fıkihtaki yeri 206
 Serahsî'nin icihadlarından örnekler 207
 Sual 119
 Sünnet 130, 136
 Sünnetin hükmü 130
 Sünen-i Huda 138
 Sünen-i Zevaid 138
 Sünnetin sünnet ile neshi 161
 Sünnetin Kitab ile neshi 161
 Sünnetle ilgili tatbikat 281
 Müeyyideli sünnetler 270
 Müeyyideli olmayan sünnetler 273
 Sünnette çelişme 297
 Sünnetin kitab ile neshinin tatbikatı 302
 Sünnetin sünnetle neshinin tatbikatı 303
 Sünnete dayalı istihsan 325

Sonuç 401

-Ş-

Şâfiî'nin icihad usulü 69
 Şartın kısımları 181
 Şekil bakımından sünnetin kısımları 136
 Şer'u men kablena 189
 Şâz ile ilgili tatbikat 288
 Şâz hadis ile ilgili tatbikat 381
 Şer'u men kablena ile ilgili tatbikat 334
 Şüphe ile tehir edilen hükümler 143
 Şüphe ile tehir edilemeyen hükümler 143

-U-Ü-

Umum bildiren lafızlar 102
 Usul-i fikhın tarifi 94
 Üçüncü bölüm 363

-T-

Tabiun devrinde icihad 61
 Tabiun müctehidlerinin icihadlarından örnekler 63
 Tabiunun kıyasa dayalı icihadları 64
 Tabiunun maslahata dayalı icihadları 63
 Tabiunun nasların te'viline dayalı icihadları 63
 Tahrimen mekruh 132
 Tatbikata göre Hanefi müctehidlerinin icihad usulleri 193, 195
 Takriri sünnet 137
 Takri' 118
 Tashih-i vasif 188
 Teamül 190
 Tearuz-i eşbah 188
 Tenzihen mekruh 132
 Tencih 154
 Tercihin şekilleri 154
 Teekerrür açısından mutlak emrin hükmü 120
 Teşri' kılınan işlerle ilgili hükümler 129
 Te'vile dayalı icihadlar 291
 Tevbih 118

-V-

Vücub 117
 Vacib 129

-Z-

Zahir 106
 Zahir ile ilgili tatbikat 229
 Zaman bakımından mutlak emrin hükmü 120
 Zaman bakımından emrin hükmü ile ilgili tatbikat 262
 Zamana bağlı örflerle ilgili tatbikat 337
 Zamana bağlı örf ve adetlerle ilgili tatbikat 344
 Zayıf hadisle amel etme 382

"Tez, bildiğimize göre, ilk defa "el-Mebsût", baştan sona okunmak suretiyle fûrû'un usule tatbikini ortaya koymuştur. Fûrû'dan usule uzanan bir metotla yazılmış bulunan usul nevinin en önemli özelliğini teşkil eden fûrû'-usul mutabakatını canlı ve yeni örneklerle ortaya koymuştur".

"İstisnalar bölümü genel olarak ele alınırsa, bir yandan, telif ve tedvinde "fûrû önce, usul sonra" olduğu için usul çerçevesine sokulamayan veya bunun için zorlanılmış bulunan örnekleri tesbit etmiş, diğer yandan İslâm'ın hayata uygulanması demek olan fûrû'-i fikh'in zaman zaman dar kalıplarını aşmak zorunda kaldığını örneklemiştir".

Doç. Dr. Hayreddin KARAMAN

"Konuya hazırlık mahiyetinde gayet güzel bir (Giriş) yapılmış, bununla birlikte yine de konunun tam olarak ortaya çıkmasını ve mukayeseyi sağlayacak olan "Nazarı Olarak Hanefi Müctehidleri'nin İctihad Usulleri"ne Birinci Bölüm'de yer vermiş ve esas "Tatbikata İkinci Bölüm'de geçilerek yeter sayıda misallerle takviye etmiştir. Bütün bunlardan sonra bir bölüme daha (Üçüncü Bölüm) yer vererek nazarı icihad usulünden farklı olarak tatbikatı burada ortaya koymuştur".

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI

"Bu kitap, 25.5.1981 tarihinde sayın Hayreddin Karaman, sayın Mustafa Uzunpostalıcı ve sayın Hamdi Döndüren'den oluşan bir bilimsel jüri önünde Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Fıkıh Öğretim Üyeliği Tezi olarak müdafaa edilmiş ve pekiyi derece ile kabul edilmiştir.

"Daha sonraları 1983 yılında Yüksek İslâm Enstitüleri'nin Üniversiteler bünyesinde birer İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülmesi üzerine, 16.12.1983 tarihinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Kürsüsü Profesörü sayın Prof. Dr. Selçuk Özçelik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi ve Dekanı sayın Prof. Dr. Salih Tuğ ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Abdülkadir Şener'den oluşan bilimsel bir jüri önünde doktora tezi olarak müdafaa edilmiş ve adı geçen jüri tarafından pekiyi derece ile ve oy birliği ile doktora tezi olarak kabul edilmiştir".

ÖNSÖZ

Karşılaştığı tüm zorluklardan insanlığı kurtarmak ve mükemmel bir hayat sürdürmesini sağlamak üzere, dinlerin sonuncusu ve en mükemmeli İslâm gönderilmiştir. Nitekim bu mânâyı ifade etmek üzere Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyruluyor: *"Bugün kâfirler dininizi (söndürmekten) ümitlerini kestiler. Bugün size dininizi ikmal ettim. Üzerinizdeki nimetimi de tamamladım ve din olarak size İslâm'ı seçtim"* ¹.

Bu âyet-i kerime, İslâm ile müşerref olmanın en büyük nimet olduğunu, İslâm dininin en mükemmel bir din olduğunu ve O'na sarıldığımız taktirde bu nimetten mahrum olduğu halde aleyhindeki çalışmaların bir netice vermeyeceğini müjdeliyor.

İslâm'ı gereği gibi tanıma bahtiyarlığından yoksun olanların kötü emellerini boşa çıkaracak çalışmaların başında bu nimetin büyüklüğünü takdir ederek kendisinden azamî derecede faydalanmak gelir. İslâm nimetinden faydalanmak, onun gösterdiği yoldan yürümekle, bize söylemek istediği derin mânâları anlamakla ancak mümkün olur. Kur'an-ı Kerim'in sık sık ifade buyurduğu hidayetten öncelikle anlamamız gereken mânâ bu olsa gerektir. Bu hidayetin sarsılmaz yolu ilmî prensiplere bağlı olarak yapılan çalışmalardan geçmektedir.

Selef alimleri, İslâm'ın ilk devirlerinde bu yolu takip ederek dinin nasslarını tefsir, te'vil ve yaşadıkları toplumun meseleleri paralelinde açıklamak suretiyle hidayet rehberliği görevini ifa etmişler, dolayısıyla İslâm'a büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu hizmette özellikle ilk Hanefî müctehidlerinin payı çok büyüktür. Onlar, toplumun her meselesi ile, hatta ortaya çıkması farz edilen meseleleri ile yakından ilgilenmişler ve güçlükleri yenmeğe çalışarak sadece kendi toplumlarına değil, kendilerinden sonra gelen insanlara da rehberlik etmişlerdir. Şüphesiz bunu yaparken onlar, bazı prensiplere dayanmışlar, bazı örnekleri gözönünde bulundurmuşlardır. Bu prensipler fıkıh usulü kitaplarında sonradan kaidelendirilmiştir. İşte tezimizin konusu bu prensiplerin, fûrû'daki tatbikatına dayanarak, onların toplum ile din arasında nasıl bir ilişki kurduklarını ve ortaya koydukları meseleleri, özellikle nass bulunmayan konularda nasıl açıkladıklarını örnekleri ile göstermektir.

(1) el-Mâide, 5/3.

Uzun süreden beri fıkıhın özellikle dünya muameleleri ile ilgili meselelerinin nasıl çözüme bağlandığı konusuna ilgi duymakta idim. Bu ilgi zamanla beni, teşri' usulünü tatbikî olarak inceleme teşebbüsüne yöneltmiştir. Bu arada Bursa Yüksek İslm Enstitüsü Fıkıh asistanlığına atanmam da bu düşünceme güzel bir vesile oldu. Bu vesile ile muhterem hocam Hayreddin Karaman Bey ile de istişarede bulunarak "*el-Mebsût'a Göre Tatbikatta Hanefî Müctehidlerinin İctihad Usulü*" adı ile bir tez çalışması yapmam uygun görüldü. Yaptığım araştırmada böyle bir konuyu seçmenin isabetli ve yararlı olduğunu görmüş olmam, çalışmalarımın bu sahada küçük çapta da olsa faydadan hâli olmayacağı ümidine sevk etti.

Zahirü'r-Rivâye kitaplarını ihtiva etmesi sebebiyle tez çalışmalarında İmam Serahsî (v. 490/1096)'nin "*el-Mebsût*" adlı kitabını esas aldım. Ashında bu kitap Hanefî müctehidlerinin icthad usullerinin tatbikatı bakımından yeterli ölçüde malzemeye sahiptir. Bu vesile ile adı geçen kitabı baştan sona sıra ile okuma ve inceleme fırsatını buldum. Bu bakımdan bu çalışmanın şahsım için çok yararlı olduğunu söylemeliyim.

Nazarî olarak Hanefî müctehidlerinin icthad usullerini tesbit etmede İmam Serahsî'nin "*el-Usûl*" adlı kitabı ile Sadrü's-Şerîa (v. 747/1346)'nın "*et-Tenkîh*" adlı eserinin şerhi olan "*et-Tavzîh*" isimli kitaplarından da faydalandım. Araştırmadan elde ettiğim neticeyi çalışmanın sonunda özetlemiş bulunduğumdan, burada aynı meseleleri tekrarlamak istemiyorum.

Tezimizin konusu usulün tatbikatı olduğundan, usul kitaplarından farklı olarak örneklere bol miktarda yer verilmiştir. Vesika mahiyetinde rastladığım bazı malzemeyi değerlendirmek düşüncesi de buna ilâve edilince tez hacim bakımından kabarık oldu.

Çalışmalarım esnasında yanıldığım, anlayamadığım, noksan bıraktığım taraflar olabilir. Gözden kaçan bu gibi eksiklerin müsamaha ile karşılanacağına inanıyorum.

Tezin daktilosunda transkripsiyon kullanılmamıştır. Büyük çoğunluğu itibarıyla "*el-Mebsût*" adlı kitap kaynak seçildiği için, dipnotlarda bu kitabın sık sık kaynak gösterilmiştir. Diğer kaynaklarda ise buna ihtiyaç hissedilmemiştir. Metinlerde geçen ifadeler de bunu gerektirmemiştir.

Çalışmalarım esnasında, yoğun ilmî faaliyetlerinden koparak rehberlik etme lütfunda bulunan ve kendisinden son derece faydalandığım değerli hocam sayın Hayreddin KARAMAN'a bu vesile ile teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

12/4/1981

Y. Vehbi YAVUZ

Mensubu olmakla şeref duyduğumuz İslâm'ın, diğer dinlerden farklı bir özelliği vardır. O da icthad kapısını kıyamete kadar açık bulundurmasıdır. İslâm'a canlılık kazandıran ve ilelebed yaşamasını sağlayan en önemli faktör, bu kapının açık bulunması ve kıyamete kadar müslümanlarca açık bulunduğuna inanılmasıdır.

Tarih boyunca İslâm dünyasında, sonradan gelen bazı alimler tarafından, herhangi bir asırda müctehidin bulunmasının caiz olup olmadığı konusu ile icthad kapısının açık olup olmadığı hususu mesele edilmiş ve bu mesele üzerinde şiddetli münakaşalar ortaya çıkmıştır. Ancak, bu münakaşaların konusu mutlak icthad üzerine inhisar etmişti.

Mutlak mânâda icthadı reddedenlerin başında Hanefî alimlerinden Ubeydullah b. Hüseyin el-Kerhî (v. 340/951) ile Malikîlerden Bekr b. el-Alâ (v. 344/55) gelir. Bunlardan Bekr b. el-Alâ hicrî ikinci asırdan sonra yeni bir mezhep veya görüşü tercih etmenin caiz olmadığına hükmetmiştir. Kerhî ise; müctehid imamların sözlerine aykırı düşen nassların te'vil edileceğine, dolayısıyla bu imamların kendilerinin koyduğu usullere aykırı olarak, nassın bulunduğu yerde müctehidlerin sözlerinin alınması lazım geldiğine; daha başka bir ifade ile müctehidin sözünün bulunduğu yerde nassların terk edileceğine hükmetmiştir¹. Mahmud Es'ad tarafından yazılan "*Telhis-ü Usul-i Fıkıh*" adlı Osmanlıca basılmış kitabın en son maddesi (728.) Madde'de şöyle denilmektedir: «Bir âyet veya bir hber, fukahâ'nın mezhebine muhalif gelirse mensuh veya müevvel olduğuna veya tahsis veya tercih vukuuna hükm edilir, yoksa fukahaya vasıl olmadığına haml edilmez. Binaenaleyh, kavli-fukahâ, nusus üzerine tercih edilir»^a.

Mutlak mânâda icthad kapısının kapandığına hüküm edenler

(1) Hayreddin Karaman, İslâm Hukuku'nda İctihad, s. 183.

(a) Mahmud Esad, Telhis-u Usul-i Fıkıh, s. 396, madde: 728, Vilayet Matbaası, İzmir, 1309.

arasında Muhammed b. Ali el-Kaffal (v. 366/975), Hasan b. Mansur Kâdihan (v. 592/1195), Kasım b. Kutlubuğa (v. 879/1474), Abdülkerim b. Muhammed er-Rafî (v. 623/1226), İbrahim b. Abdillâh b. Ebi'd-Dem (v. 642/1244), Şeyh Davud b. Süleyman el-Bağdâdî (v. 1299/1882) ve Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (v. 1350/1931)'yi zikr edebiliriz.

Bunlar arasında Davud b. Süleyman "*Eşeddü'l-Cihad fi İbtâl-i Deave'l-İctihad*" adlı eserinde icthad iddiasında bulunanların deli olduklarını, böylelerinin hapis cezası ile cezalandırılmaları ve bu vesile ile şiddetli işkenceye tabi kılınmaları gerektiğini söylemektedir ².

Burada dikkatimizi çeken önemli bir husus, müctehid imamlardan sonra icthad kapısının kapanması ile ilgili bu gibi sözlerin, mutlak müctehidlerin kendilerinden değil, bilhassa bu mertebede bulunmayanlar tarafından ileriye sürülmüş bulunmasıdır. Daha önceki alimlerle asrımızda yaşayan ilim adamları, zamanla ortaya çıkan meselelerin çözüme bağlanabilmesi için icthadın gerekli hatta farz olduğu kanaatindedirler ³. Bunlar arasında Ebu'l-Feth eş-Şehristânî (v. 548/1153), Şâtıbî (v. 790/1388) ⁴, Abbas Mahmud Akkad, Ali Tanttavî ⁵, Dr. Vehbe ez-Zuhaylî ⁶, İbn-i Kayyım ⁷ (v. 751/1350), Ahmed Emin ⁸, Muhammed Tâhir b. Aşûr ⁹, Muhamed el-Hacavî ¹⁰, Cemaledin el-Afgânî (v. 1314/1897) ¹¹, Muhammed Abduh ¹² (v. 1332/1905), Muhamed Reşid Rıza el-Hüseynî ¹³ (v. 1354/1935), Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî (v. 1400/1980), Muhammed Ebû Zehra, Abdülvehhab Hallâf, Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Abdülkerim Zeydân, Dr. İbrahim Fuad, Yusuf el-Kardavî ve Dr. Saîd Ramazan gibi alimleri zikr edebiliriz ¹⁴.

Türkiye'de icthada taraftar olmayanlarca itibar görmüş bulunan Dr. Saîd Ramazan "*Muhâdarât fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*" adlı kitabının önsözünde şöyle diyor: "Zamanla müslümanların önüne çıkan meselelere çözüm bulma mânâsında icthada gelince, akıl sahibi hiçbir kimse bu gibi meseleler karşısında İslâm alimlerinin Kitap, Sünnet ve Kıyas'a dayanarak hüküm çıkarmada gayret göstermeleri gerektiğinde şüphe etmez. Bu gibi konularda icthadda bulunmak farz

(2) Karaman, a.g.e., s. 184 vd.

(3) Lecnetü'n-Mine'l-Esâtize, el-İctihad ve'l-Tecdid, s. 74.

(4) a.g.e., s. 72.

(5) a.g.e., s. 80.

(6) a.g.e., s. 94.

(7) a.g.e., s. 316.

(8) a.g.e., s. 291.

(9) a.g.e., s. 316.

(10) a.g.e., s. 317.

(11) a.g.e., s. 319.

(12) a.g.e., s. 344.

(13) a.g.e., s. 367.

(14) a.g.e., s. 385.

ve kaçınılmazdır" ¹⁵.

Hicrî dördüncü asırda mutlak mânâda icthad kapısının kapanmış olduğu iddia edilmişse de bu kapı fiilen kapanmamış, Hicrî XIII. asra kadar icthad hareketi kısmen devam etmiş; hatta az sayıda da olsa devrimize kadar bazı müctehidlerin yetiştiğine şahid olmaktadır. İbn-i Cerîr et-Taberî (v. 310/922), Ebû Ca'fer et-Tahavî (v. 321/933), Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/951), Ebû İshak el-İsfirâyinî (v. 418/1027), Kadı Abdülvehhab (v. 422/1031), Şemsü'l-Eimme el-Halvânî (v. 448/1056), İbn-i Arabî (v. 543/1148), Burhaneddin el-Merginânî (v. 593/1197), Muhyiddin en-Nevevî (v. 728/1327), İbn-i Rüşeyd Muhammed b. Ömer (v. 721/1321). İbn-i Teymiyye (v. 728/1327), İbn-i Kayyım el-Cevziyye (v. 751/1350), Firûzâbâdî (v. 817/1414), Celâleddin es-Suyûtî (v. 911/1505), Aliyyül-Kârî el-Helevî (v. 1014/1605), Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (v. 1176/1762), Şevkânî (v. 1250/1832), M. Sıddîk Hasan Han (v. 1303/1890) ve Muhammed Abduh (v. 1323/1905) bu müctehidlerin belli başlılarıdır ¹⁶.

I- İCTİHAD VE MÜCTEHİD KAVRAMLARI

İslâm düşüncesinin ruhunu teşkil eden icthadın, alimler arasında nasıl karşılandığı ve günümüze kadar ki seyri ile ilgili kısa bir özetlemeden sonra bir nebze de icthad ve müctehid kavramları üzerinde durmak istiyoruz. Bu vesile ile adı geçen kavramları lügat ve ıstılah olmak üzere iki yönden incelemeye alışacağız.

A- Lügat Yönünden İctihad

İftial babından mastar olan icthad kelimesi, maddi veya manevî bir işi elde etmek için güç ve çaba sarf etmek mânâsını ifade eder. Bu sebeple icthad kelimesi, ancak sahibi tarafından güç ve gayret sarfı, yahut zorluğu gerektiren konular için kullanılır. Meselâ; Kur'an-ı Kerim'deki bir nassı anlamada, yahut hesaplâ ilgili bir müşkili çözümede gayret ettim, mânâsında (اجتهد) denilir. Fakat iki kere ikinin dört ettiğini öğrenmek için icthad ettim, denilmez ¹⁷.

İctihad kelimesinin kökü (اجتهد)dir. Cehd ise, meşakkat mânâsına gelir. Güç ve tâkat mânâsında (جهاد), cühd kökünden gelerek de kullanılır. Kelime, zorluk mânâsını taşıdığı için, yağı çıkarılmış süte (حليب) denilir. bu kökten gelen icthad: "Herhangi bir şeyi incelerken zahmet çekerek bütün gücü harcamaktır" ¹⁸.

(15) Dr. M. Said Ramazan, Muhâdarât, s. 7.

(16) Geniş bilgi için bkz. H. Karaman, a.g.e., s. 190.

(17) el-İctihad ve'l-Tecdid, s. 67.

(18) Doç. Dr. Hüseyin Atay, İslâm Hukuk Felsefesi (Terc.), s. 43.

Yukarıda zikr edilen mânâları yanında ictihad kelimesinin biri hakîkî, diğeri mecâzî olmak üzere iki türlü mânâsı daha vardır. Hakîkî mânâsı, bir şeyi elde edebilmek için güç ve gayret sarf etmek, mecâzî mânâsı ise; kıyas ve benzeri yollarla herhangi bir mesele hakkında dinî bir hüküm çıkarmaktır.

İctihad kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de zikr edilmemekle birlikte kavli ve takrîrî Sünnet'te bu mânâlarda kullanılmıştır¹⁹.

B- İstılâhî Yönden İctihad

İctihadın istılâhî mânâsı konusunda, ilim adamları tarafından değişik fakat birbirine yakın tarifler yapılmıştır. Biz bu tarifler arasında sadece birkaçını zikr etmekle yetineceğiz:

1- *Ebû İshak eş-Şirâzî (v. 476/1083)'nin tarifi*: "Hüküm elde etmek için son haddine varana kadar, güç sarf etmektir".

2- *Gazzalî (v. 505/1111)'nin tarifi*: "Dinin hükümlerini elde etme yolunda müctehidin olanca gücünü harcamasıdır"²⁰.

3- *Pezdevî (v. 482/1089)'nin tarifi*: "Daha fazlasını yapmaktan aciz olduğunu hissedecek şekilde şer'î hükümlerden birini zannî derecede elde etmek için bütün gücü sarf etmektir. Bunu yapan kimseye müctehid denir"²¹.

4- *İctihad'ın bir diğer tarifi de şöyle yapılmaktadır*: "Müctehid kişinin şer'î hükümleri delillerinden çıkarmada gücünü harcamasıdır"²².

İctihad'dan daha dar mânâda kullanılan istinbat, istidlâl ve re'y mefhumları yukarıda zikr edilen tariflerin şumulü içine giriyor. Konumuz doğrudan doğruya ictihad olmadığı için bunlar üzerinde durmuyoruz²³.

C- Genel Olarak İctihad

Gazzalî ve Şirâzî'nin tariflerinden anlaşıldığı üzere, ictihad yalnız Kitab ve Sünnet dışında hüküm çıkarma yolu olmayıp nasları anlamak, tercih etmek ve günlük hayata uygulamak mânâlarında da

(19) bkz. H. Karaman, a.g.e., s. 15.

(20) bkz. Karaman a.g.e., s. 17. İctihadın diğer tarifleri hakkında geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 16 vd.

(21) Pezdevî, Keşfü'l-Esrar, c. IV, s. 14.

(22) el-İctihad ve't-Te'dîd, s. 67.

(23) İstinbat, ictihad ve re'y konularında daha geniş bilgi için bkz. H. Karaman, a.g.e., s. 18 vd. 21 vd.

kullanılmıştır. Bu konuda ashabtan bize intikal etmiş örnekler vardır²⁴.

Yapılan bu tarifler dışında genel mânâda ictihad şöyle tarif edilmiştir: "Ferdî mukayeseyi kullanmaktır"²⁵.

İctihadın ilim çevresinde ifade ettiği mânâlar aşağı yukarı mezkûr tariflerde açıklandığı gibidir. Ancak burada, genel olarak ictihadı değerlendirirken halkın dilinde ifade ettiği mânâyı da değinmek istiyoruz.

Ç- Halk Dilinde İctihad

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te bulunmayan ve sonradan ortaya çıkan meselelere alimlerin çözüm yolu bulmasına, kendi düşüncelerini açıklamalarına halk dilinde ictihad diyebiliriz. Gerçekten ictihad denilince halkın bundan anladığı mânâ, alimlerin meseleler karşısında kendi görüşlerini açıklamasıdır. Hatta bu sebeble eskiden yazılmış kitaplarda bulunmayan herhangi bir görüş ileri süren alimler için, kendi kafasından ictihad ediyor, uyduruyor denilir. Bundan da anlaşılıyor ki, halkın bu kelimedenden anladığı mânâ, dinî meselelerin çözümünde aklın kullanılmasıdır.

II- İCTİHAD ŞARTLARININ ZORLAŞTIRILMASI

Cehd kelimesi her ne kadar lügat yönünden zorluk, zahmet ve güç harcamak mânâlarını taşıyorsa da aynı kökten türeyen ictihad kelimesi kendini zorlamak, emek harcamak mânâsına gelir. Yoksa canına tak dedirtecek derecede ve âciz kaldığını hissedecek şekilde zahmet çekmek anlamına gelmez. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) aynı meselede farklı iki türlü ictihadda bulunmuş ve bu vesile ile kendisine:

"- Falan sene başka türlü, şimdi ise başka türlü ictihad ediyorsun?" şeklinde bir soru sorulunca:

"- O zaman düşüncemiz öyle idi, şimdiki düşüncemiz de böyledir" cevabını verdi.

Bu olay bize, ictihad'ın, canına tak dedirtecek derecede çalışmak ve yorulmak mânâsında olmadığını gösteriyor. Böyle olmasaydı Hz. Ömer'in ve daha sonra gelen müctehidlerden İmam Âzam ile iki talebesi İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in, ileride müstakil başlık altında göreceğimiz üzere zaman zaman bir mesele hakkında farklı iki görüş ortaya atmazlar, ilk verdikleri hükümden dönmeleri söz ko-

(24) bkz. Karaman, a.g.e., s. 21.

(25) Prof. SCHACHT, İslâm Hukuku'na Giriş, (Terc. A. Kadir Şener-Mehmet Dağ).

nusu olmazdı ²⁶. Hatta İmam Âzam'ın bir meselede üç türlü görüş ortaya koyduğu ve iki kerre görüşünden döndüğü rivayet edilmektedir ²⁷.

Gerçekten bunun böyle olmadığına dört mezhep imamı ile Hanefî Mezhebi'ne mensup müctehidlerin binlerce icthadları şahittir. Tâkati kesilecek derecede her mesele hakkında araştırma yapmış olmaları, yaşadıkları kısa ömür itibarıyla mümkün değildir. Zaman zaman görüşlerinden vazgeçmeleri ve uygulamada gördükleri aksaklıklar sebebiyle başka bir görüşü benimsemeleri de bunu göstermektedir ²⁸.

İctihad şartlarının zorlaştırılması konusunda Prof. Dr. Hüseyin Atay, A. Hallâftan tercüme ettiği "İslâm Hukuk Felsefesi" adlı kitabının giriş kısmında bu konuyu ele alarak şöyle diyor:

"Hz. Peygamber (s.a.s), icthadın tariflerinde belirtilen mânâda icthadda bulunmuş ve ashabını da icthada teşvik etmiştir. Ancak sonradan gelen alimler tarafından haklı olarak bazı şartlar ileri sürülmüştür. Hatta icthad çok ağır şartlara bağlanmıştır. Usul-i Fıkıh kitaplarında ileri sürülen şartlar, icthad aleyhinde bulunan alimler tarafından o derece zorlaştırılmıştır ki, bu şartlar İmam Âzam ile İmam Şâfi'ye ve diğer müctehidlere uygulansa onların icthad etmeleri dahi şüpheye düşer" ²⁹.

III- İCTİHAD ETMEKTEN ÇEKİNME

Burada yeri gelmişken icthad konusunda elde ettiğim bir vesikayı kayd etmeden geçmek istemiyorum. İbn-i Mes'ud hazretleri kâdılar için hüküm verme esnasında şu prensibi ortaya koymuştur:

"Sizden biri kadılıkla ibtilâ edilirse Allah'ın Kitabı'ndaki hükümlerle hükümlersin. Allah'ın kitabında bulamazsa Rasûlullah (s.a.s)'in Sünneti'nde buldukları ile hükümlersin. Eğer Allah Rasûlünün Sünneti'nde bulamazsa Allah'ın salih kulları yani Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in görüşleri ile hükümlersin. Eğer onların sözlerinde de bulamazsa kendi görüşü ile icthad etsin. Sakın benim görüşüm budur, fakat korkuyorum, demesin" ³⁰.

"el-Mebsût" sahibi İmam Serahsî, İbn-i Mes'ud'un dikkate şayan bulduğumuz yukarıdaki prensibini zikr ettikten sonra şöyle diyor:

"İbn-i Mes'ud'un bu sözü, nass bulunmayan yerde kâdının icti-

(26) Prof. Dr. Hüseyin Atay, İslâm Hukuk Felsefesi (Terc.), s. 64.

(27) Canlı bir örnek için bkz. Serahsî, el-Mebsût, c. II, s. 159, Zekât.

(28) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 102, çorap üzerine mesih; Ayrıca; c. V, s. 10, c. XIII, s. 148.

(29) Hüseyin Atay, a.g.e., a.y.

(30) Serahsî, el-Mebsût, c. XVI, s. 69 vd.; Nesâf, Sünen, c. VIII, s. 203.

had etmesi ve yeri gelince hataya düşme korkusu ile icthad etmeyi terk etmemesi gerektiğine delil teşkil eder. Zira yeri gelince icthad etmemek, gereksiz yerde icthad etmek gibidir. Bir kimsenin, nass bulunan yerde icthad etmesi ne derece gereksiz ve geçersiz ise, nass bulunmayan yerde icthad etmeyi terk etmesi de o derece gereksiz ve yersizdir. İbn-i Mes'ud'un sözü yine şu hususu da açıklığa kavuşturucu mahiyettedir. Müctehid, ister doğruyu bulsun, ister yanılsın, şüphenin söz konusu olduğu yerde ihtiyatı terk etmezse sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Bu düşünce Ebû Hanife (v. 150/772)'den nakl edilmiş bulunan şu sözün ifadesidir:

"Her müctehid isabet eder. Fakat Allah katında doğru olan düşünce bir tanedir".

"Yani her müctehid başlangıçta icthad yoluna başvurarak doğruyu arama teşebbüsünde bulunduğu için isabet eder. Fakat sonuç olarak bu icthadın hedefine ulaşmasında hataya düşebilir. Ancak, elinden gelen gayret ve gücü harcadığı için mazurdur" ³¹.

Halife Hz. Ömer, zaman zaman kadılarını imtihana çekerti. Bir gün Şam'da görevli genç bir kadısını çağırarak onu şöyle imtihan etmişti:

"- Ne ile hüküm edeceksin?".

"- Allah'ın Kitabı ile".

"- Allah'ın Kitabı'nda bulamazsan?".

"- Rasûlullah (s.a.s)'in Sünneti ile".

"- Rasûlullah (s.a.s)'in Sünneti'nde bulamazsan?".

"- Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görüşleri ile".

"- Onların tatbikatında örnek bulamazsan?".

"- Kendi görüşüm ile icthad ederim" ³² cevabını verdi ve bu imtihanı kazandı.

Yukarıdaki uygulamada Serahsî (v. 490/1097)'nin daha önce kayd ettiğimiz icthadda hataya düşme korkusu ile icthaddan çekinmenin yersiz olduğuna delillerden birini daha teşkil ediyor. Zira kâdılar icthad ederken bütün gücü kesilecek derecede ve korkarak hareket edecek olsalardı, bu konuda gerek Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından, gerekse ashab tarafından, yahut yukarıdaki olayda olduğu gibi Hz. Ömer tarafından, özellikle buna işaret edilmesi gerekirdi. Ve eğer durum sonradan ileri sürülen şartlara göre değerlendirilecek olsaydı, herhalde kâdılar ancak cüz'i bazı meseleleri hükme bağlayabilirler, görevlerini yeterince yerine getirme imkânı bulamazlardı.

(31) Serahsî, el-Mebsût, c. XVI, s. 69 vd.

(32) Serahsî, a.g.e., a.y.

IV- İCTİHADIN ŞARTLARI

İctihadın temelini teşkil eden düşünme ve aklı kullanma konusunda, doğrudan olmasa da dolaylı olarak müslümanlara ilk yetkiyi Kur'an-ı Kerim vermiştir.

Tatbikatta ise müslümanlara icthad yetkisini bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) vermiştir. Meşhur Muaz hadisi ile bu kapıyı açmış olup diğer bazı vakalardan da benzer yetkiler verdiğini öğrenmekteyiz. Muaz hadisi dışında Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat icthad yetkisi verdiği Amr b. Âs ile ilgili bir vakıa "*el-Mebsût*" ' da şöyle zikr ediliyor:

"Hz. Peygamber (s.a.s) Amr b. Âs'a:

"- Bu iki kimse hakkında hükmet buyurunca:

"- Sen burada bulunduğun halde mi hüküm vereceğim?" dedi. Bundan sonra aralarında şu muhavere geçti:

"- Evet, hükm edeceksin".

"- Neye göre hükm edeceğim?"

"- Eğer icthad edip doğruyu bulursan senin için iki ecir vardır. Eğer hata edersen bir ecir vardır" ³³.

Bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken ahabına huzurunda icthad yetkisi vermiş, ahabın dînî hükümler hakkında görüşlerini kullanmalarına müsaade etmiştir ³⁴. Ancak dikkatimizi çeken nokta şudur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu yetkiyi gelişi güzel herhangi bir kimseye vermemiş; valilerine, kadılık görevi ile görevlendirdiği resmi kimselere vermiştir.

Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) ahabına, ahabı da gerekli kimselere bu yetkiyi verirken, sonradan ortaya çıkan icthadın şartlarından bahs etmemişlerdir. Bugün bilinen icthadın şartları Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından ortaya konmadığı gibi, ahab, tabiûn ve büyük müctehidler tarafından da ileri sürülmemiştir. Bu şartlar, daha önce de zikr edildiği üzere haklı bazı endişelerle sonradan gelen alimler tarafından ileri sürülmüş, dolayısıyla bu şartları bulunduran alimler zamanla yok olduğu için icthad kapısının kapalı olduğu düşüncesi yerleşmiştir.

Fıkıh usulü kitaplarında, sonradan gelen alimler tarafından ileri sürülen icthadın şartları 8 maddede toplanmaktadır. Bu maddelere bir de Allah vergisi (vehbî ilim) şartı ilave ediliyor ³⁵.

(33) Serahsi, a.g.e., s. 70.

(34) Serahsi, a.g.e., s. 70.

(35) bkz. H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 38 vd; el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 69.

Kâdılarda aranan şartları sayarken aynı zamanda icthadın şartlarını da ortaya koyan İmam Serahsî şöyle diyor:

"Kişi müctehid olmadıkça serbest bir şekilde kâdılık makamına getirilemez. Müctehid olan kimsede bulunması gereken şartlar yaklaşık olarak şunlardır:

- 1- Allah'ın Kitabı'nı bilmek,
- 2- Kur'an'ın mânâlarının delâlet yollarını bilmek,
- 3- Bütün yönleri, metin ve mânâlarının delâlet yolları ile Sünnet'i bilmek,
- 4- Kıyasta doğru görüş sahibi olmak,
- 5- İnsanların örflerini bilmek" ³⁶.

Bir başka münasebetle Serahsî aynı konuda yine şunları söylüyor: "Kâdî iffet, iyi hal, düzgün akıl ve doğru anlayış sahibi, Sünnet bilgisi bulunan, sahabe asrını tanıyan ve kabul ettiği görüşle ilgili fıkıh metodlarını bilen güvenilir kimse olmalıdır. Sünnet ve hadis bilgisi olmadan kâdılık yapan kimsenin doğru bir görüş sahibi olması caiz değildir. Böyleleri insanları saptırırlar. Nitekim bu konuda şu (eser) gelmiştir:

"Rey sahiplerinden sakının. Çünkü reyin hakkına riayet etmek onlar için güç olur. Kendilerine soru sorulur, bilgisiz olarak cevap verirler; kendileri de saparlar, başkalarını da saptırırlar". "Hadis bilgisi olduğu halde fıkıh bilgisi olmayan da böyledir" ³⁷.

Elbette icthad yetkisine sahip olmak için bir ilim adamında bazı vasıflar bulunacaktır. Her önüne gelen, kendine ilim adamı süsü vererek icthad etmeye kalkışır. Hem bu yapılan şey icthad açısından muteber olmaz, hem de dine zarar verir. Ancak müctehidde bulunması lüzumlu görülen şartlar, bir beşerin gücünün üstünde, altından kalkılamayacak birtakım özellikler şeklinde kabul edilirse, bu takdirde kapının ebediyen kapanmasına hükmetmek mânâsı çıkar. Bu şartlar ne çok ileri, ne de çok geri, tam vasat olmalıdır.

V- İCTİHADIN MENŞEİ

İctihad, Kitab ve Sünnet'te çözümü bulunmayan meseleleri akli muhakeme ve ferdî düşünce ile çözüme bağlamak mânâsını taşıdığına göre, bir tefekkür, bir düşünce ve nazardır.

Aklî bir muhakeme ve düşünceden ibaret olduğuna göre, doğrudan doğruya olmasa da dolaylı olarak icthadın ilk menşei Allah'ın Kitabı'dır Çünkü Kur'an-ı Kerim müslümanı düşünmeye, kâinataki olaylara bakarak ibret almaya, tedebbür ve tezekkür yolu ile akli

(36) Serahsî, el-mebsût, c. XVI, s. 62.

(37) Serahsî, a.g.e., s. 109. Geniş bilgi için devamına bakınız.

çalıştırmaya sevk ediyor. Sırf düşünce ile ilgili 65 âyet-i kerime vardır³⁸. Kur'an-ı Kerim'de elliden fazla akıl kelimesi, 11 yerde de "akıl sahipleri" kelimesi geçiyor³⁹.

Müslümanın beş vakit namazını kılariken Kur'an-ı Kerim'den âyetler okumasının hedeflerinden biri de onu düşündürmek, doğru yola sevk etmektir.

İctihadın ikinci kaynağı Sünnet'tir. Rasûlullah (s.a.s)'in dünya ile ilgili işlerde ashâbı ile fikir alış-verişinde bulunduğu, bazen ashâbın düşüncesini benimsediği ve kendisinin de bizzat ictihadda bulunduğu, ashâbını ictihada teşvik ettiği, kaynaklarda zikr edilmiştir⁴⁰.

Sünnet'ten sonra icihadın üçüncü derecede menşei sahabilerin ictihadda ilgili söz ve tatbikatlarıdır. Hz. Ömer'in Şam kâdısını imtihan ederken söyledikleri ile İbn-i Mes'ud'un icihad hakkındaki düşünceleri buna en güzel örnekleri teşkil etmektedir. Yine Hz. Ömer (r.a.), Ebû Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektupta onu kıyas ve icihad ederek hükmetmeğe teşvik etmiştir. Aynı zamanda Hz. Ömer (r.a.), kâdısı bulunan Şurayh'a Allah'ın Kitabı, Rasûlullah'ın Sünneti ve güvenilir alimlerin sözleri ile hükmetmesini, bunlarda bir hüküm bulamadığı veya bilemediği takdirde kendi re'yi ile icihad etmesini ve salih kişilerle de istişarede bulunmasını tavsiye etmiştir⁴¹.

VI- İCTİHADIN HÜKMÜ VE LÜZUMU

İctihad kapısının Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından açılmış, sahabe, tâbiûn ve büyük müctehidler devrinde bu kapının açık tutulmuş olduğunu daha önce kaydetmiştik.

İslâm'ın hayatiyetini ve toplumun karşılaştığı sorunların çözümünü sağlayan icihadın dindeki hükmü hakkında alimlerin görüşlerinden bir nebze olsun bahs etmek lüzumu ortaya çıktığından, aşağıda onların bu konu etrafındaki görüşlerini nakletmek istiyoruz.

A- İctihadın Lüzumu

Ebû İshak eş-Şatıbî (v. 790/1388), görüşünü açıklarken Şehristânî'ye benzer ifade ile şöyle diyor: "Olaylar sınırsızdır. Binaenaleyh bunları sınırlı bazı delillerin hükmü altına sokmak caiz değildir."

(38) Necib Taylan, İlim-Din İlişkisi, s. 249.

(39) N. Taylan, a.g.e., s. 259.

(40) Bu konuda bilgi için bkz. H. Karaman, İctihad, s. 37 vd; ayrıca bkz. Serahsi el-Mebstût, c. XVI, s. 68 vd, s. 70 vd.

(41) Şatıbî, el-Muvafakat, c. IV, s. 104.

Zaten icihad kapısı bu sebeple açılmıştır. Hakkında nass bulunmayan ve ilk alimlerin icihad etmedikleri meselelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu takdirde insanlar ya bu meselelerin çözümünde başıboş bırakılacaklar, yahut şer'î esaslar çerçevesinde icihad yapılmaksızın meseleye bakılacak -ki bu da heva ve hevese uymaktır- bu sebeple mezkûr düşüncelerin hepsi batıldır. O halde ya sonsuza dek beklemek gerekecek -bu ise teklifi tatil etmektir- ya da insana, gücünün yetmediği şeyi teklif etmeyi gerektirecektir. O halde her asırda icihad etmek lüzumludur. Zira olaylar belli bir zamana mahsus değildir. Her zaman ortaya çıkabilir"⁴².

B- Nazarî Hükmü

"el-Mile'l ve'n-Nihal" sahibi Şehristânî (v. 348/1153)'ye göre, şeriatın koyduğu esasların sınırları aşmamak kaydı ile ortaya çıkan her olayda (meselede) kıyas ve ictihada başvurmak kesinlikle vacibtir. Çünkü nasslar sınırlı, olaylar sınırsızdır. Sınırsız olan şeyleri sınırlı olan hükümlerle çözüme bağlamak mümkün değildir"⁴³.

Abbas Mahmud Akkad; teşri' kaynaklarının Kitab, Sünnet ve İcma' olduğunu belirterek bu kaynaklardan hüküm çıkarmak için düşünmenin ve amel etmenin farz olduğunu, İslâm'da düşünmenin nass ve benzeri delillerin yerlerini tutamayacağını, belki düşünmenin ve aklı çalıştırmanın bizzat farz ve matlûb olup hakkında nass bulunduğunu, çünkü diğer farzları anlamak için de düşünmek ve aklî muhakemede bulunmak gerektiğini, ihmal etmenin mahzurlu olduğunu, zaruretiz olarak terk etmenin hataya sebep olduğunu ve bundan dolayı müslümanın hesaba çekileceğini söylüyor⁴⁴.

Muhammed Tahir İbn-i Âşûr, icihadın hükmü konusunda şöyle diyor: "İhtiyaç ve duruma göre icihad, müslümanlar üzerine farz-ı kifâye'dir. Fakat Ümmet-i Muhammed, alet ve sebeplerine tevessül imkânna ve bunları kullanma melekesine sahip olmasına rağmen bu konuda tefrit yaparak günaha girmiştir"⁴⁵.

Şihâbü'd-Din el-Karâfi (v. 684/1285); "Tenkihu'l-Fusul" adlı eserinde şöyle diyor: "Allah korusun, eğer bir asırda tek bir müctehid kalmazsa bütün müslümanlar günahkârdır"⁴⁶.

"el-İctihad ve't-Tecdîd" adlı eserde de icihad etmenin hükmü ile ilgili olarak şöyle deniliyor: "İctihada gücü yeten kişi, Kur'an ve

(42) Şatıbî, a.g.e., a.y.

(43) Lecne, el-İctihad ve't-Tecdîd, s. 74.

(44) Abbas Mahmud Akkad, "et-Tefkîr'u Farîzatün İslâmiyyetün" adlı makale, Lecne, el-İctihad ve't-Tecdîd adlı eserden nakil, s.77.

(45) A.Mahmut Akkad, a.g.e., s. 317, "Makâsîdüş-Şerfa" adlı kitabından nakil.

(46) Akkad, a.g.e., a.y.

Sünnet nasslarını anlayabilen, bunlardan hüküm çıkarmada görüş beyan edebilen fakih kişidir. Bu iş ise fikrî bir güç ve geniş bir bilgi ister.

"Bundan anlaşılıyor ki, icthad etmek bütün müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir. Farz-ı kifaye olmasının sebebi herkesin işini gücünü bırakıp tek tek bu iş ile uğraşmasının hayatın durmasına ve insanların ihtiyaçlarının karşılanmamasına vesile olmasıdır. Kaldı ki, müslümanların hepsi bu güce sahip de değildir..."

Bazen müctehid için icthadda bulunmak farz-ı ayn, bazen de farz-ı kifâye olur.

a- Farz-ı Ayn

1- Müctehid kendisi için icthad etmek istediği zaman,

2- Kendisinden başka müctehid bulunmayıp ona soru soran bir başkası bulunduğu zaman icthad etmek farz-ı ayn olur.

b- Farz-ı Kifâye

"Bazen de icthad etmek farz-ı kifaye olur. Bu da kendisinden başka müctehidler bulunduğu halde vaktin kaçmasından korkmadığı zamana mahsusur"⁴⁷.

Şiilerden Zeydiye ve İmamiye taifesine göre de her asırda bir müctehidin bulunması farzdır⁴⁸.

Hanbeli alimlerine göre ise; hiçbir asır müctehidden boş olamaz. Cumhur'a göre, bir asırda müctehidin bulunmaması caizdir⁴⁹.

Çağımız alimlerinden Muhammed Said Ramazan'a göre; daha önce de geçtiği üzere, zamanla ortaya çıkan meselâlerin hükme bağlanması için ehli olan kimselerin Kitap, Sünnet, İcma' ve Kıyas'a dayanarak icthadda bulunması farzdır⁵⁰.

1964 yılında Kahire'de 40 İslâm ülkesinden gelen (82) alimin iştiraki ile "İslâmî Araştırmalar Kongresi" adıyla bir kongre akdedilmiş ve bu kongrede alınan müşterek kararlardan elde edilen neticeye göre icthad ve mezhepler arasında alış-verişin lüzumu ittifakla kabul edilmiştir⁵¹.

C- İctihadın Dünyevî Hükümü

Yukarıda nazarî olarak icthadın müslümanlara yüklediği ma-

(47) Akkad, a.g.e., s. 67 vd.

(48) Bedrân Ebu'l-Ayneyn, eş-Şerfatü'l-İslâmiyye, s. 218, 222.

(49) Şeyh Abdullah Dıraz, el-Muvafakat Şerhi, c. IV, s. 89.

(50) Dr. M. Said Ramazan, Muhadarat, s. 7.

(51) H. Karaman, a.g.e., s. 203.

nevî sorumluluğun hükümünü açıklamaya çalıştık. Bu başlık altında icthadın hükümünün dünya hayatındaki tatbikatta ifade ettiği hükümü belirtmeğe çalışacağız.

İctihadın dünyevî bakımdan hükümü kesinliktir. Yani bir müctehidin herhangi bir konuda, icthadına dayanarak verdiği hüküm tatbikatta, kesinlik ifade eder. Hem bizzat müctehidin kendisi, hem de başkası o icthadla amel edebilir. Amel edildiği zaman bu hüküm bozulmaz, kesindir. Fakat adı geçen icthadın Allah katındaki hükümü, yani isabet edip etmediği kesin değildir.

İmam Serahsî (v. 483/1105), icthadın dünyevî bakımdan ifade ettiği hüküm konusunda şöyle diyor: "Bir icthad, kendisi gibi bir başka icthad ile bozulamaz. Meselâ; bir kâdı bir olayda herhangi bir hüküm verse ve sonradan onun icthadının yanlış olduğu başka bir icthad ile ortaya çıksa, ilk hakimin verdiği hüküm bu icthad ile bozulamaz"⁵². Bundan şu neticeye de varılabilir: Bir müctehidin fetvası ile amel edip sonradan bu fetvanın yanlış olduğu ortaya çıksa amel eden kişi sorumlu olmaz. Bu düşünce, İslâm'ın akla ve ferdî düşünceye verdiği değeri ifade etmesi bakımından dikkate şayandır.

Ç- İctihadın Dînî Hükümü

Dünyevî tatbikatı bakımından icthadın icthad ile bozulamayacağı, hükümünün kesinlik olduğunu az önce belirtmiştik. Burada icthadın Allah katında ifade ettiği hükümüne, daha başka bir ifade ile uhrevî hükümüne temas etmek istiyoruz. Uhrevî yönden icthadın ifade ettiği hükümü değerlendirmek gerekirse, Kitap ve Sünnet'te olduğu gibi icthad kesin bir bilgi ifade etmez. İctihadlar akla dayandığı ve yanlış ihtimali taşıdığından, ifade ettiği hüküm zandır. Yani bir müctehidin görüşünü kabul etmek mecburiyeti yoktur. Başka bir müctehidin aynı konudaki görüşü de alınabilir.

İctihadların zannî bir bilgi ifade ettiğine delillerden biri tatbikatta özellikle tezimin temelini teşkil eden Hanefîlerin en müteber kaynağı olan "el-Mebsût" da bölümlerin sonunda (الله أعلم بالصواب) "Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır" ibaresinin sık sık tekrarlanmasıdır. İmam Serahsî'nin kitaplarında olduğu gibi İmam Muhammed'in kitaplarında da bu hususu açıkça görmek mümkündür⁵³.

(52) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 216.

(53) bkz. "el-Mebsût" bütün ciltlerde genellikle kitap sonları, İmam Muhammed, "el-Câmiu's-Sağîr", "el-Câmiu'l-Kebîr" kitab sonları.

D- İctihadların İsabet Derecesi

Bu konuda bir vesika mahiyetinde rastladığımız bir bilgiyi değerlendirdikten sonra diğer bahse geçmek istiyoruz.

İmam Serahsî (v. 490/1097) "*el-Mebsût*" adlı kitabında vasiyyetlerle ilgili bir meselede, İmam Âzam Ebû Hanîfe (v. 150/767) ve İmam Muhammed (v. 189/805) ile İmam Ebû Yusuf (v. 182/798) tarafından ortaya konan farklı iki görüşü zikir ettikten sonra şöyle diyor: "Sonra İmam Muhammed "*el-Asl*" adlı kitabında şöyle diyor: (Bu iki sözden hangisi ile amel edersen güzeldir). İmam Muhamed'in bu sözü mezkûr iki görüşün mânâ bakımından farklı olduklarına işaret eder. İmam Muhammed'in bu sözüne dayanarak bazı alimler Hanefî Mezhebi'ne mensup mütekaddimûn alimlerin görüşünün, (her müctehid doğruyu bulur) tarzında olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki bu konu onların zannettikleri gibi değildir. Zira İmam Muhammed yukarıdaki sözü ile vasiyyetle ilgili miras taksiminde matematiği ilgilendiren iki yoldan birinin hesap alimlerine göre tahric usulü yönünden güzel olduğunu ve iki yolun da aynı sonuca vardığını ifade etmişdir. Yoksa gerçekten herhangi bir konuda iki müctehidin birbirinden farklı olarak ileri sürdükleri icthadî görüşlerde her ikisinin görüşü ve icthadlarının doğruyu bulduğunu kassetmemiştir" ⁵⁴.

VII- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNİN FİKİR HÜRRIYETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bütün dinler ve beşerî sistemler içinde hürriyet, tam ifadesini yalnız İslâm'da bulmuştur. İslâm, insanı gerek vicdan yönünden, gerek düşünce yönünden serbest bırakmıştır. İslâm'da esas itibarıyla iki türlü hürriyetin var olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri inanç ve vicdan hürriyeti, diğeri ise fikir hürriyetidir.

A- İnanç Hürriyeti

Ferdin istediği dine, dilediği sisteme inanma ve beğendiğini seçme hürriyetidir. İslâm, hiçbir ferdi inançlarından ve vicdanî tercihlerinden dolayı asla sorguya çekmez. Hiçbir şahsı, İslâm'ı kabule zorlamaz. Bilâkis insanın aklına ve kafasına hitap ederek gerçekleri görmesine ve doğru yolu seçmesine yardımcı olur. Kâinat olaylarını, geçmiş milletlerin hikâyelerini, insanoglunun acaib yaratılışını, mu'cizeleri gözleri önüne sererek taakkul ve tefekkür etmesini ister ⁵⁵. Aşağıda zikir edilen âyetler, inanç ve vicdan hürriyetinin İslâm'daki

(54) Serahsî, a.g.e., c. XXVII, s. 168.

(55) bkz. el-Âraf, 7/176; en-Nahl, 16/44; el-A'raf, 7/69; 176 en-Nahl, 16/96, el-Haşr, 59/21, er-Rûm, 30/8, el-Bakara, 2/266-215, Âl-i İmrân, 3/191.

meş'alelerini teşkil ederler. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

1- "*Cizye vermeyi kabul eden Kitab Ehli'ni İslâm dinine girmek için zorlamak ve bunu baskı aracı yapmak yoktur. İman ile küfür, kesin çizgileri ile ortaya çıkmıştır*" ⁵⁶.

Bu âyet-i kerime, devlete boyun eğen ve başkalarının inançlarını değiştirme amacı gütmeyen fertlerin vicdanına hitap ediyor. Yani ferd eğer devlete karşı olan sorumluluğunu giderirse, onu zor kullanarak herhangi bir inanca sürükleme hakkı yoktur. Yukarıdaki âyetin hükmünde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim yine kendisi hakkında şüpheye düşenleri, kahr etmiyor, onları münazara meydanına çağırarak şöyle buyuruyor:

2- "*Eğer kulumuza (Hz Muhammed'e) indirdiğimiz Kitab hakkında şüphe içinde iseniz, onun benzeri olacak bir tek sûre getirin ve eğer (davanızda) doğru iseniz Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı çağırın. Eğer bunu yapamazsanız -ki elbette yapamazsınız- yakacakları, insanlar ve taşlardan ibaret olan cehennem ateşinden sakının*" ⁵⁷.

Hz. Ömer (v. 23/643), İkrime (v. 115/733), İmam Şâfi (v. 204/819), Mücâhid (v. 100/718), Ubeydullah b. Hasan, İmam Züfer (v. 158/775)'e göre, müslümanların himayesi altında bulunan Yahudi ve Hristiyanların muhtaçlarına gerekirse zekâtтан yardım yapılabilmesi ⁵⁸, İslâm'da vicdan ve inanç hürriyetine verilen değeri ifade etmesi bakımından çok önemlidir. Yani müslümanların himayesinde yaşayan Yahudi ve Hristiyanlara, ihtiyaçları sebebi ile iktisadî bir baskı yapılmıyor. Böylelerine yardım yapılabilmesi için, inançlarına değil, ihtiyaçlarına itibar ediliyor. Bu görüş aynı zamanda İslâm'ın sosyal devlet düşüncesini kuvvetlendiriyor ⁵⁹. İslâm Fıkhi'nda inanç hürriyetine bundan daha canlı bir örnek bulmak mümkün değildir. Hanefîlerce fitre, keffaretler ve diğer sadakaların zimmîlere verilmesinin ittifakla caiz olmasını da buna ekleyebiliriz ⁶⁰.

B- Düşünce Hürriyeti

İslâm'da düşünce hürriyeti vardır. Fakat bu düşünce hürriyeti

(56) el-Bakara, 2/256.

(57) el-Bakara, 2/23-24.

(58) Serahsî, el-Mebsût, c. VII, s. 18, c. II, s. 202, Kâsânî, el-Bedâ'î, c. II, s. 49. Zimmîlere zekât verilmesi konusunda bilgi için bkz. Y. Vehbi Yavuz, İslâm'da Zekât Müessesesi, s. 389 vd.

(59) bkz. Prof. Dr. Turan Yazgan, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. I, Sayı, VI, s. 139, vdd.

(60) bkz. İbn-i Kudâme, el-Muğnî, c. II, s. 79, Serahsî, el-Mebsût, c. II, s. 111.

felsefi düşünceden farklıdır. Felsefi düşünce, aklın sınırsız ve kayıtsız bir şekilde dinden ayrı olarak mutlak gerçeği arama yolunda çalıştırılmasını hedef alır⁶¹. Fakat İslâm düşüncesi böyle değildir.

İslâm düşüncesi; İslâm'ın çizdiği sınırlar içinde gerçekleri bulmak, insanlığın dünya ve âhiretle ilgili ihtiyaçlarına cevap vermek için aklın serbest bir şekilde kullanılmasını öngörür⁶². İslâm düşüncesi ile felsefi düşünce arasındaki fark şudur: Felsefi düşünce herşeyin ilk gayesini, ilk illetini, eşyanın hakikatini dinin yardımı olmaksızın tamamen kayıtsız bir şekilde aramayı hedef alır⁶³. İslâm düşüncesi, mutlak hakikat ve kâinatın yaratılışının ilk sebebi ile meşgul olmaz. -Zira İslâm demek, Kitab ve Sünnet'e teslim olmak demektir-. Ancak İslâm'ın koyduğu esaslar çerçevesinde toplum için gerekli ihtiyaçlara cevap vermek bakımından belli esaslardan yararlanarak aklın serbest bir şekilde kullanılmasını öngörür⁶⁴. İslâm düşüncesinin en bariz özelliği, inanç ve ibadetlerle insanların tüm dünya muamelelerine şamil toplumcu bir düşünce tarzında olmasıdır. Kitab ve Sünnet'in hüküm ortaya koymadığı konularda gerek Ashab, gerekse sonradan gelen alimler tarafından, toplumda çözüm bekleyen meselelere aklın rehberliğinde en güzel çözüm ortaya konmuştur. İstihsan, kıyas, âdet, örf, teamül, maslahat gibi ictihad prensipleri bu düşüncenin delilidir. Tezimizin ikinci bölümünde bunun çeşitli örneklerini göstermeğe çalışacağız.

Özellikle Abbasiler devrinde, daha önceden olduğu gibi İslâm düşüncesini temsil eden ictihad, çok ileri bir merhaleye ulaşmıştı. Bu devir ictihadda hürriyet asrı olarak tanınmaktadır. En büyük müctehidler bu devirde yetişmiştir. Düşünce hürriyeti bu devirde o mertebeye ulaşmıştı ki ictihad yetkisine sahip olan herkes ya ictihadda bulunuyor, yahut bu yetkiyi kazanamayan kimseler diledikleri herhangi bir müctehid veya müftinin düşüncesine uyabiliyorlardı.. Bunun gibi, kâdıların önüne herhangi bir mesele çıktığı zaman belli bir mezhebe bağlı olmaksızın tamamen kendi ictihadlarına göre hüküm verebiliyorlardı.. Yine halktan herhangi biri, karşılaştığı dinî ya da dünyevî bir meselesini dilediği herhangi bir alime sorup öğrenebiliyor, müftiler de kendi tercihlerine göre diledikleri gibi fetva verebiliyorlardı. Ve bu fetvalar örf dışında herhangi bir kayıt ile bağlı değil idi. Hatta bu sebeple bir olay hakkında bir beldedeki kâdı ayrı, diğer beldedeki kâdı ayrı bir hüküm verebiliyordu. Çünkü o devirde, fikir hürriyeti zedelenir endişesi ile devlet ilgilileri bağlayıcı mahiyette birtakım kanunlar çıkarmamıştı⁶⁵. Hatta bu sebeple devlet başkanı Mansur tarafından İmam Malik (ö. 93/795)'e, "*el-Muvatta*" isimli ki-

(61) Felsefe'nin Tarifleri için bkz. Nihad Keklik, Felsefe, s. 13-19.

(62) Prof. A. Kerim Osman, Fikir ve İnanç Hürriyeti, s. 34 vd. (Terc.).

(63) A. Kerim Osman, a.g.e., s. 13.

(64) bkz. Prof. A. Kerim Osman, a.g.e., s. 34 vd.

(65) Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, c. II, s. 172.

tabının kanun haline getirilmesini teklif edince bunu reddetmişti⁶⁶.

İslâm'ın mensuplarına tanıdığı fikir hürriyeti sayesinde ilim adamları, fakihler ve mütefekkirler diledikleri gibi ders halkaları açmışlar, medreseler kurarak, siyasi alan dışında istedikleri gibi ilmi kanaatlerini yaymışlar, düşüncelerini diledikleri gibi okutma imkânına sahip olmuşlardı. Bu gelişmelere ne ferd ne de devlet karşı çıkmıştır. İslâmî ilimlerin her dalında çeşitli medreselerde fıkıh, kelâm, felsefe, tasavvuf, fizik, kimya, biyoloji ve matematik gibi dersler okutulmuş ve bugünkü Avrupa'nın kalkınmasına temel teşkil eden İslâm medeniyetinin doğmasına neden olmuştur.

İslâm'da, bir vakıa olarak var olan düşünce hürriyetinin sahaları sadece dîni olmayıp dünya hayatına da şamil olmuştur. İslâm alimleri müslümanların hem dinleri hem de dünyaları için gerekli olan meselelerde düşüncelerini çok serbest ve gayet açık bir şekilde ifade ettikleri gibi, öte yandan müsbet ilimlerle ve ilimlerin her şubesi ile meşgul olan ilim adamları eksik olmamıştır⁶⁷. Batı'da alimler değil dîni konularda, dünya ilimleri ile ilgili konulardaki düşüncelerinden dolayı ceza ve işkencelere tabi tutulurlarken, İslâm alimleri hiçbir ayırım yapılmaksızın, ilimlerin her dalında çok serbest bir şekilde düşüncelerini açıklayabiliyorlardı. İslâm'da düşünce hürriyetinin sahasını üç noktada toplamak mümkündür:

1- Dîni hükümlerde ictihad etmek suretiyle. Bu ictihad İslâm'ın başlangıcından Hicrî IV. asra kadar devam etmiştir.

2- Siyâsî sahadaki fikir hürriyeti. Alimler, ilk dönemlerde devlet idarecilerine karşı ikaz ve irşad görevlerini, bütün fitnelere rağmen yerine getirmekten asla geri durmuyorlardı. İmam Malik, İmam Âzam, Ahmed b. Hanbel, İmam Muhammed buna birer örnek teşkil eder⁶⁸.

3- Tarih yazma ve vak'anüvisçilik sahasında ve günlük basit meseleleri yazmakta İslâm tarihçileri istedikleri gibi düşünmüşler, yorum yapmışlar ve düşüncelerini yazabilmişlerdir⁶⁹.

Bütün bu yazılanlar, İslâm'da ictihad etme yetkisi ile başlayan düşünce hürriyetinin dîni ve dünyevî sahadaki ilimlerde ve hayatın her alanında serbest bir şekilde düşünme ve görüş açıklama neticesini getirmiş, dolayısıyla İslâm düşüncesi daha önce dünyada görülmeyen dîni ve dünyevî sahalardaki düşünce serbestliğinin teşekkülüne önder olmuştur.

(66) H. Karaman, İslâm Hukuku Tarihi, s. 66.

(67) bkz. H. Ziya Ülken, Uyanış Devri, s. 235.

(68) bkz. M. Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkıh mezhepler Tarihi, ilgili bölümler.

(69) Prof. A. Kerim Osman, a.g.e., s. 37.

VIII- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNİN YABANCILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Daha önce ictihadın menşei açıklanmıştı. İctihadın kapısını açan bizat Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. İctihad kapısının açık olması İslâm'da düşünceye verilen değeri ifade eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde Allah Teâlâ müslümanları düşünmeye, ibret almaya çağırıyor. İctihadın tatbikatını gerek Hz. Peygamber devri, gerek Ashab ve gerekse müctehidler devrinde görmekteyiz⁷⁰. Bu düşünce hürriyet ve hareketi müctehid imamlar devrinde zirveye ulaşmış, bilhassa Ebû Hanîfe, İslâm'da düşünce hürriyeti ve ictihad hareketinin altın sayfalarını yazmıştır. O'na en büyük müctehid mânâsında "İmam Azam" lakabının verilmesinin asıl sebebi de bu olsa gerektir.

Ebû Hanîfe ve diğer müctehidlerin, ictihadlarının dış dünyaya hangi sahalarda ve ne ölçüde tesir ettiği başlı başına bir tez konusu olup üzerinde fazla araştırma yapılmamıştır. Bizim konumuz içine girmediği için, bu mesele üzerindeki araştırmayı ehline havale ederek sadece kaynaklarda rastladığımız bazı bilgileri burada zikr edip konuya kısaca temas etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

İslâm dünyasında ortaya çıkan düşünce hareketleri tarih boyunca dünya çapında büyük bir tesir meydana getirmiştir. Müslümanların günlük hayatlarında uyguladıkları muameleler bu düşünceler üzerine kurulmuştur. Müctehidlerin ictihadî düşünceleri fertler üzerinde etki yaptığı gibi, tarih boyunca hüküm etmiş bazı güçlü devletlerin kurulması ve yaşatılmasında rol oynamıştır. Bunlar arasında Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Osmanlılar ve günümüzde yaşamakta olan bazı İslâm devletlerini zikr edebiliriz.

İslâm'da aklî, fikrî ve felsefî çalışmalar ortaçağ Avrupası'ndan çok önce başlamıştır. el-Kindî, Fârâbî ve İbn-i Sîna gibi büyük filozoflar, aklı ön planda tutarak İslâm'da serbest düşüncenin gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Müslümanların Yunan, Hind ve İran kültürü ile temasa geçtiği (VIII-IX.) asırlarda Avrupa koyu bir taassubla fikir karanlığı içinde yüzüyordu. Hıristiyanlar müslümanların (VIII.) asırda Endülüs'e ayak basmaları sayesinde İslâm kültürü ile daha çok temas etme imkanına sahip olmuşlar, daha önceden başlamış bulunan fikir alış-verişi bundan sonra daha da artmıştır. Haçlı seferleri Hristiyanların Müslümanlardan çok şey öğrenmelerine sebep olmuştur. Bu devirde Müslümanlar her bakımdan garblılardan önde idiler. Avrupa'dan önce matbaa Kore ve Çin'de biliniyordu. Ziraat, şehircilik, bayındırlık, hesap, eczacılık, tıp, dil, astronomi konularında Avrupahlar'dan çok ileride oldukları kaynaklarda zikr edilmektedir. Bununla birlik-

(70) Konu hakkında bilgi için bkz. H. Karaman, İslâm Hukuku'nda İctihad, ilgili bölümler.

te felsefe sahasında İslâm filozofları ortaçağ Hıristiyan mütefekkirlerine etki yapmıştır. Bu da Arapça'dan Latince'ye yapılan tercüme-ler sayesinde olmuştur.

Batı Rönesansı'nın doğmasında, İslâm medeniyetlerinin etkisinin büyük olduğunda hiç şüphe yoktur. O halde İslâm dünyası gerek ilmî tetkiklerde, gerekse felsefe sahasında Avrupa'dan çok üstün idi. İslâm dini akla, ictihada, çalışmaya ve medeniyete önem vermemiş olsaydı, İslâm dünyası hatta çağdaş dünya bu seviyeye ulaşamazdı. Müslümanların kurdukları imparatorluklar da İslâm'ın ilme, akla ve düşünceye verdiği değeri ifade eder.

Endülüs Emevî devleti, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihte derin izler bırakan devletler Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Bu devletleri ortaya çıkaran güç, ilim ve tekniktir⁷¹.

İbrahim Âgâh Çubukçu'nun yukarıdaki fikirlerine şunu ilave edebiliriz. İlimin temelini akıl ve düşünce teşkil eder. Buna göre serbest düşüncenin var olduğu yerde ilim de var demektir. Buna göre, müctehidlerin ictihadlarını fikrî bir hareket olması bakımından değerlendirdiğimiz taktirde şu neticeye varabiliriz. İslâm fikhını teşkil eden ictihadlar, toplumların gelişmesinde müessir olmuş, bu sayede medeniyetler kurulmuş, bu ictihadların gerilemesi ve duraklamasına paralel olarak da medeniyetler çökmüştür.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla İslâm düşüncesinin yabancılar üzerindeki etkisini iki yönden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan biri düşünce açısından, diğeri ameli yöndendir.

A- Düşünce Açısından

İslâm medeniyetinin dış dünyaya, düşünce açısından özellikle şu sahalarda tesir ettiğini görmekteyiz. XII. asırda İslâm ilimleri alanında İslâm düşüncesinin Avrupa üzerine etki ettiğini görüyoruz. Bu asırda İslâm düşüncesinin temelini teşkil eden İslâm ilimleri, Endülüs ve Sicilya yolu ile batı alemine girmeye başlamıştır. Dolayısıyla büyük bir tercüme faaliyeti ortaya çıkmıştır. Tıp, ziraat, müsbet ilimler ve mühendislik ile ilgili eserler tercüme edilmiştir⁷². Bu sebeple İslâm medeniyeti çeşitli ilimlerin gelişmesine, teşekkülüne ve yayılmasına yardımcı olmuştur. Astronomi, geometri, cebir, kimya, tıp ve coğrafya ilimleri İslâm alimlerine çok şey borçludur.

Fizik ve kimya ilimlerinin kurucuları Müslüman alimlerdir. Araplardan önce kimya ilmi diye bir ilim yoktu. Tıp ve coğrafya gibi tabii ilimlerin gelişmesinde müslümanların hizmetleri büyük ol-

(71) Doç. Dr. İ. Âgâh Çubukçu, makaleler, s. 108 vd.

(72) Hilmi Ziya Ülken, Uyanış Devri, s. 235 vd; s. 137.

- muştur ⁷³.

Müspet ilimler sahasında İslâm düşüncesi yabancılara tesir ettiği gibi, hukuk sahasında da aynı şekilde tesir göstermiştir. Avrupa'nın özellikle Endülüs ve Afrika'da yayılmış bulunan Mâlikî fihından pek çok alanda faydalanmış olduğu yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Mısır'da bu konuda bir çalışma yapılmış olup kitabın adı "*Garb'in, Mâlikî Fikhi'ndan Aldıkları*"dır. Adı geçen kitap Mısır'da bulunmaktadır ⁷⁴. Yine bu konuda Prof. Muhammed Hamidullah tarafından "*Hukuk İlmi'ne, İslâm'ın Yardımları*" adıyla bir risale neşr edilmiştir.

İslâm hukukunun yabancılara üzerine tesir ettiği sahalardan biri de vakıf hukukudur. Dünya üzerinde vakıf müessesesi İslâm'dan önce bilinmiyordu. Bilhassa kilise vakıfları, İslâm hukukundan alınmıştır. Dolayısıyla İslâm hukuku, kilise hukukunu etkilemiştir.

Ticaret hukuku sahasında da İslâm hukukunun yabancılara hukukuna tesir ettiğini görmekteyiz. Akdeniz ticaret hukukunun teşekkülünde İslâm hukukunun tesiri bulunduğu Avrupalı yazarlar tarafından kabul edilmektedir.

Bugün bütün medenî dünyada kabul edilmiş bulunan mahkemelerin bağımsızlığı prensibini ilk olarak ortaya atan İslâm hukukudur. Bu düşünce ilk defa Hz. Ömer tarafından ileri sürülmüş ve tatbik edilmiştir.

İslâm hukukunun dünya hukukuna getirdiği yeniliklerden biri de noterlik müessesesidir. Bakara Sûresi'nin (282.) âyeti doğrudan doğruya noterliğin ana fikrini tayin etmektedir. Sonradan İslâm hukukçuları tarafından fıkıh kitaplarının bahisleri arasında bu konu "*Kitabü's-Şurât*" adıyla geçmiş olup konu hakkında müstakil olarak kitaplar da yazılmıştır. Tahavî (v. 321/933)'nin "*eş-Şurâtü'l-Kebîr*", "*eş-Şurâtü's-Sağîr*" ve "*eş-Şurâtü'l-Evsat*"'ı ile İmam Hassaf'ın "*eş-Şurâtü'l-Kebîr*", "*eş-Şurâtü's-Sağîr*"'ini bu konuda yazılmış yegâne kaynaklar olarak zikr edebiliriz. Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (v. 490/1097)'nin de "*el-Mebsût*"'unun (XXX.) cildinde bu konu ile ilgili "*Kitabü's-Şurât*" bahsi mevcuttur. Burada kesin olarak söyleyebiliriz ki, noterlik müessesesi İslâm hukukundan doğmuş, İspanya ve Sicilya yolu ile de Avrupa'ya geçmiştir.

İslâm düşüncesinin yabancılara tesir ettiği sahalardan biri de (1789) Fransız İhtilâli sonucunda neşr edilen İnsan Hakları Beyannamesi'dir. Bu beyanname neşr edilmeden evvel çeşitli hukuk sistemleri incelenmiş, fakat aranan meyveler bulunamamıştır. Nihayet bu iş ile görevli bulunan komisyon, İslâm hukukunu incelemeye girişmiş ve gerçekten aradıklarının tamamını bu hukukta bulmuştur. Bu hususu bizzat bu inceleme komisyonunda bulunan general

(73) Haydar Bammad, İslâm'ın Çehresi, s. 153-159.

(74) bkz. "Daru'l-Kütübü'l-Misriyye", No: 1058, Mısır.

Lafayet itiraf etmiş ve bu vesile ile Hz. Peygamber'e saygılarını sunmuştur. İnsan Hakları Beyannamesi, İslâm hukuku ile mukayese edilince, tamamının bu hukukta var olduğu ve ondan iktibas edildiği kolaylıkla görülür ⁷⁵.

İslâm düşüncesinin batıya tesir ettiği sahalarda "*Devletler Hukuku'nu*" da zikretmek gerekir. Devletler hukuku İslâm'dan önce yeryüzünde hiç bilinmeyen bir ilim dalıdır. Dünya üzerinde devletler hukuku ile ilgili düşünceleri ilk olarak ortaya atan ve bu konuda ictihadda bulunanlar İslâm hukukçularıdır. Devletler hukuku konusunda ilk defa eser yazan zat ise, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'dir. Altmış defter halinde devlet başkanı Harun er-Reşid'e takdim ettiği bu eserin aslı kaybolmuş olup sonradan İmam Serahsî tarafından beş cild halinde şerh edilmiştir.

Almanya'da Göttingen şehrinde "*Devletler Hukuku*" adlı bir cemiyet kurulmuş olup bu cemiyetin hedefi devletler hukukunu ve İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin diğer eserleri ile görüşlerini tanıtmaktır ⁷⁶.

İslâm alimleri tarafından fıkıh usulü olarak adlandırılan hukuk felsefesi ve hukuk usulü de yine dünya hukuk düşüncesinde bulunmayan ve ilk defa İslâm alimleri tarafından ortaya konan bir müessesedir. Hukuk felsefesi olarak da adlandırabileceğimiz bu ilim, daha genel bir ifade ile ictihad usulü; Kitab, Sünnet, Kıyas, İstihsan, Örf ve Âdet, maslahat gibi prensiplerden faydalanarak hukukun, dolayısıyla düşüncenin tekâmülünü meydana getirmiştir. Özellikle İmam Âzam ekolünün ictihadları ve serbest düşüncelerini burada zikretmek isteriz ⁷⁷.

İslâm hukukunun hükümleri temelde güzellik ve çirkinliğe dayanır. Buna göre iyi olan şey yapılmalı, kötü olandan sakınılmalıdır. İslâm hukukunun dayandığı felsefe budur. Buna bağlı olarak güzellik kuvvet derecesine göre hüküm farz, vacib, müstehab, çirkinliğin derecesine göre de haram ve mekruh olur. Çağımızın araştırmacı alimlerinden Prof. Muhammed Hamidullah bu konuda şöyle diyor:

"İslâm'dan önce hukuk usulü ilmi yoktu. Ancak Çinlilerin, Babililerin, Yunan ve Romalıların kanunları vardı. Fakat mücerred bir hukuk ilimleri yoktu. Bu hukuk usulü ilmi kanunun kaynaklarını, hukukun felsefesini, teşri' metodlarını, tefsirini, tatbikini ve benzeri meseleleri ele alır. Dünya üzerinde bu konuda yazılmış en eski eser İmam Şâfi'nin "*er-Risâle*"sidir" ⁷⁸.

Burada bir noktaya özellikle işaret etmek gerekir. Genel olarak

(75) Daha geniş bilgi ve mukayese için bkz. İslâm Kültürü'nün Garbî Medenîleşmesi (Ahmet Gürkan), s. 325-345 ve 257, 324.

(76) Serahsî, Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr, c. I, Mukaddime kısmı.

(77) H. Ziya Ülken, İslâm Düşüncesine Giriş, s. 135.

(78) Ahmed Gürkan, İslâm Kültürü'nün Garbî Medenîleşmesi, s. 96 vd.

İslâm Fıkhı üzerinde değerlendirme yapanlar, onu yalnız bir hukuktan ve hukuk usulü manzumelerinden ibaret olarak göstermişlerdir. Oysa İslâm fıkhı sadece hukuktan ibaret değildir. İbadet, iktisad ve siyaseti de içine almaktadır. Müctehidler İslâm fıkhının yalnız hukuku ilgilendiren konularında düşünce açıklamamışlar, sadece hukuk ile ilgili ictihad usulleri ortaya koymamışlar, bilâkis bütün yönleri ile ferd ve toplumu ilgilendiren konularda; dünya ve âhiret meseleleri ile ilgili sahalarda görüş açıklamışlar, bu görüşleri açıklarken de bazı esaslar ortaya koymuşlardır. Bunlara yalnız hukukî düşünce nazarı ile bakmanın meseleyi bütünü ile yansıtmadığı kanaatindeyiz. Müctehidler toplumu ilgilendiren her konuda düşünce ortaya koyan, doktrin vazeden kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Binaenaleyh onlara yalnız hukukçu gözü ile değil, daha geniş bir çerçevede birer düşünür gözü ile bakabiliriz. Meseleye bu açıdan baktığımız taktirde, herbiri aynı zamanda birer İslâm düşünürü olan müctehidler yalnız hukukî düşüncenin değil bütünü ile düşüncenin tekâmülüne katkıda buldukları sonucuna varabiliriz. Ancak fakihler, sadece hukukçu olarak mutalaa edildiklerinden, ictihadlarının da yalnız hukukî düşünceye katkısı incelenmiştir. Oysa müctehidler ictihadları daha geniş çerçevede ele alınmalı ve toplumun diğer kesimlerindeki düşüncelerini yansıtan ictihadlarının yeniden değerlendirilmesi yapılmalı ve yabancı düşünce sistemlerinin tekâmülüne katkı dereceleri ortaya konmalıdır.

B- Tatbikat Açısından

İslâm düşüncesinin tatbikî olarak yabancılar üzerinde tesir ettiği sahalardan bazıları şunlardır. Bunlar da san'at, ziraat ve teknik'tir.

1- Ziraat sahadaki tesir; piriç, dut, şeker kamışı ekimi, pamuk ekimi, şeker imali, iplik yapımı, hububat silolarının imali, arazilerin kanallarla sulama usulünü içine alır ⁷⁹

2- Teknik sahadaki etkiler; rakamlar, kağıt, pusula, otomatik saat, barut, matbaa, askerî silahlar, don-gömlek gibi konulardır ⁸⁰

3- Kıyafet ve moda sahasında; kasket, cepken, blüz, ceket, jop, jopuncuk, kadınların koku sürünmeleri, boya sürünmeleri, Sünnet-i seniyye üzere erkeklerin sakal bırakıp giyinip süslenmeleri, yıkanmak, yatarken soyunmak ve abdest haneyi bunlar arasında zikrebiliriz ⁸¹.

Avrupalılar yukarıda sayılan işleri Haçlı Seferleri sırasında

(79) H. Ziya Ülken, Uyanış, s. 235.

(80) A. Gürkan, İslâm Kültürü, s. 249, 257.

(81) Dr. Sigrîd Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, s. 53 vd.

müslümanlardan görüp almışlardır ⁸². Yani o devirde batı, müslümanları taklid ediyordu. Taklid edilenlerin taklid edenlerden daha güçlü olması gerekir. Bu taklidin temelinde İslâm düşüncesinin gücü yatmaktadır. Zira ilmen ve fikren güçlü olmayanlar, diğer konularda da güçlü olamazlar. Ve başkaları tarafından taklid edilemezler, ancak başkalarını taklid etmekle yetinebilirler. Sırf Endülüs'te (44) ciltlik fihristi bulunan (600.000) ciltlik yazma eserlerle dolu bir kütüphanenin var olması ve bu eserlerin o devirlerde Avrupalılar tarafından tercüme edilmesi, birer İslâm Üniversitesi durumunda bulunan medreselerin onlar tarafından taklid edilmesi ⁸³, İslâm'ın bir düşünce sisteminin bulunduğunu ve bu düşüncenin Batı'da ve dünyadaki düşünce sistemlerinin tekâmülüne yardımcı olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar H. Ziya Ülken, Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Taberî ve İbn-i Hişâm gibi alim ve müctehidler ilk İslâm dogmatikini kuran kişiler olarak vasıflandırıyor olsak da ⁸⁴, aslında bu düşünce özellikle Ebû Hanîfe'nin tefekkürü ve akılcı yanı ile bağdaşmaz, Ebû Hanîfe'yi bir dogmatist olarak değil de serbest bir düşünür olarak vasıflandırmak daha doğru bir değerlendirme olsa gerektir.

IX- İSLÂM'DA İCTİHAD HAREKETİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ictihad kapısını açmış olduğunu, hayatında ashabına ictihad etme yetkisi vererek bunları bir nev'i kontrol ve imtihana tabi kıldığını daha önceki bahislerde zikretmiştik.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatında ictihad müslümanlar için büyük bir önem taşıymıyordu. Zira O, müslümanların karşılaştıkları sorunları bizzat çözüyordu. Yani Saadet Asrı'nda teşri'nin yegâne kaynağı Kitap ve Sünnet idi.

Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince ortaya çıkan meselelere cevap verebilmek için, bu iki kaynak inkıtaa uğramış olduğundan, teşri'de ictihad önem kazanmıştır. Ancak ashabın hepsi fetva vermediği, meselelerin çözümünde re'y ve ictihada yetkili değillerdi. Onlara ise, ancak Kitap ve Sünnet'i bilen, Rasûlullah (s.a.s)'in hüküm ve fetvalarında gördükleri, O'ndan aldıkları teşri' ruhunu anlayıp kavrayan belli kimselere uymak düşüyordu. Ashab içinde ancak belli alim kişiler ictihad edebiliyor, fetva konusunda yetkili olabiliyordu. Ashabın büyük bir kesimi ise meselelerini bu alimlere sorarak çözüme bağlıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ortaya çıkan meselelere cevap vermek için Sahabe alimleri ictihad ederek teşri' işine devam

(82) Sigrîd Hünke, a.g.e., a.y.

(83) A. Gürkan, a.g.e., s. 249, 257.

(84) bkz. H. Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi, s. 13.

etmenin kendilerine farz olduğunu kabul etmişler, dolayısıyla Kur'an ve Sünnet esaslarını açıklamaya, nass bulunmayan konularda fetva vermeğe çalışmışlardır.

Teşri'i kendilerine bir vecibe kabul eden bu müctehid Sahabîler, bu vecibeyi yerine getirmek için o günkü İslâm devletinin sınırları içinde çeşitli şehirlere dağılmışlardır.

Gittikleri her beldede Tâbiûn'un ileri gelenleri çevrelerinde toplanarak onlardan Kur'an, Sünnet ve bu iki kaynaktan hüküm çıkarma usullerini öğrendiler ve bu vecibeyi Sahabede olduğu gibi yerine getirmek için haleflik görevlerini yerine getirdiler.

Keza Etbau't-Tâbiûn'den ileri gelen kimseler de Tâbiûn müctehidlerinin etrafında toplanıp onlardan ilim ve fıkıh öğrenerek teşri' ve kanunlaştırma görevini yerine getirmeğe başladılar. II. ve III. Hicrî asırlarda ise müctehid imamlar da bu Etbâu't-Tâbiûn'den aynı görevi devr alarak böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu yana teşri' işi ile uğraşan alimler birbirlerine halef-selef oldular. Dolayısıyla her tabaka diğer tabakanın hoca veya talebesi durumunda oldular⁸⁵.

Medine-i münevvere'de ashab'tan en meşhur müctehid Ömer b. Hattab (v. 23/643), Ali b. Ebi Talib (v. 40/660), Abdullah b. Ömer (v. 74/693), Zeyd b. Sabit (v. 45/665)'i zikr edebiliriz. Bunların Tâbiûn'dan en meşhur talebeleri Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712), Urve b. Zübeyr (v. 94/712) ve Fukaha-i Seb'a'dır. Bunların da en meşhur öğrencileri Muhamed b. Şihab ez-Zührî (v. 124/741), Yahya b. Saîd (v. 198/813) olup onların da talebesi Malik b. Enes (v. 179/795) ve arkadaşlarıdır.

Mekke'nin yegâne Sahabî müctehidi İbn-i Abbas (v. 68/687)'tir. İbn-i Abbas'ın en meşhur talebesi; Tâbiûn'dan İkrime (v. 115/733), Atâ (v. 115/733), Mücâhid (v. 100/718); bunların talebeleri Süfyan b. Uyeyne (v. 198/813), Müslim b. Halid ez-Zencî (v. 179/795) olup dolaylı olarak bunların da talebesi olan Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (v. 204/819)'dir.

Kûfe'de ashabın teşri'deki üstadı Abdullah b. Mes'ud'tur (v. 32/652). Onun da en meşhur talebeleri Alkame b. Kays (v. 62/682), Saîd b. Cübeyr (v. 95/713), Kâdı Şüreyh (v. 79/697); onların da en meşhur talebesi, Ebû Hanife'nin üstadları Hammad b. Ebi Süleyman (v. 120/738) ile İbrahim en-Nehâî (v. 94/714)'dir.

Mısır'da teşri' üstadı en meşhur Sahabîler'den Abdullah b. Amr b. Âs'tır. Onun en meşhur talebesi Mısır müftüsü Yezid b. Hubeyb, onun da en meşhur talebesi Leys b. Saîd (v. 175/791) ve arkadaşları ile hayatının son demlerinde Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'dir. Dımeşk, Bağdat ve diğer şehirlere bu şekilde Sahabe ve Tâbiûn'dan

(85) el-İctihad ve't-Tecdid, s. 158. Abdülvehhab Hallâf'ın "Mecelletü'l-Ezher" de neşredilen "Cühüdül-Fukahâi Fi't-Teşri'" adlı makalesinden.

teşri' ile meşgul olan Sahabîler, Sahabîlere uyanlar ve onlardan bilgi öğrenenler bulunuyordu⁸⁶.

Yukarıda görüldüğü üzere İslâm'da ictihad hareketi, başta Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından başlatılmış, bizzat kendisi bu hususta Sahabîlerinden bir kısmını yetiştirmiş, onlar da bu teşri' emanetini gittikleri ülkelerde kabiliyetli öğrencilerine devrederek zincirleme olarak teşri' faaliyetini devam ettirip İslâm düşüncesinin canlılığını sağlamışlardır. Oyle ki bu teşri' mekteplerinin beş merkezi vardı. Onlar da Mekke, Medine, Şam, Bağdat ve Mısır idi.

Bu verilen bilgiler çerçevesinde şu hususu rahatlıkla ifade edebiliriz: İlk müctehidler sahabîler, onlardan sonra Tabiîler ve müctehid imamlar devrini de içine alan Etbâu't-Tâbiûn'di. En büyük müctehidler Sahabîlerdir. Nitekim müctehid imamlar da ictihad ve teşri'de kendilerine hocalık etmiş bulunan bu Sahabîleri tartışmasız önder olarak kabul ediyorlar. Ebû Hanife'nin ictihad usulünde bu noktayı açık bir şekilde görmekteyiz.

İctihad ve teşri' hareketi sadece dört mezheb imamına mahsus bir iş değildi. Müctehid imamlar devrinde Sahabe ictihadından filizlenen birçok müctehidler de vardı. Ancak bunların ictihadları bir ekol haline gelerek yayılma istidâtı göstermeden diğer mezhepler arasında eriyip gitmişti. Bu mezheplerin Hadisçiler ekolüne mensup olanlarının sayısı (500) kadardı. Re'y grubuna mensup müctehidlerin sayısı ise 16 kadardı. Tarih'te yok olmuş Re'y grubuna mensup, Ehl-i Sünnet'e dahil en meşhur mezheb imamları şunlardır:

Kûfe'de: Âmir eş-Şa'bî (v. 105/727), Abdullah b. Şübrüme (v. 144/766), Süfyan es-Sevrî (v. 164/786), Şerîk, İbrahim en-Nehâî (v. 177/799), Süfyan b. Uyeyne, İbn Ebî Leyla (v. 148/770).

Basra'da: Hasan el-Basrî (v. 110/732).

Mısır'da: Leys b. Sa'd (v. 175/797), İbrahim b. Hâlid el-Bendârî (v. 246/768).

Şam'da: Abdurrahman el-Evzaî (v. 157/779).

Irak'da: İshak b. Râhaveyh (v. 238/860).

Taberistan'da: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/932), Davud b. Ali ez-Zahirî (v. 270/885)'dir. Zahirîye Mezhebi'nin en meşhur temsilcisi İbn-i Hazm'dır (v. 456/1078)⁸⁷.

Ehl-i Sünnet Mezhepleri dışında Şia fırkasına mensup Ca'feriyye ile Zeydiyye Mezheplerini de burada zikr edebiliriz.

Ca'feriyye Mezhebinin kurucusu Ca'fer-i Sâdık b. Ali Zeyne'l-Âbidîn b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (v. 122/744)'dir⁸⁸.

(86) Lecne, a.g.e., s. 159; H. Karaman, İctihad, s. 57 vd.

(87) Levne, a.g.e., s. 155.

(88) Konu hakkında geniş bilgi için bkz. H. Karaman, İctihad, s. 40 vd.

A- Hz. PEYGAMBER DEVRİNDE İCTİHAD

Saadet asrında ictihada konu olacak meselelerin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından hükme bağlandığı bilinmektedir. Hz. Peygamber, her ne kadar Ashaba ictihad konusunda yetki vermiş ve bazen kendilerini kontrol etmişse de O'nun hayatta bulunduğu dönemde bugünkü mânâsıyla Ashabın ictihad ettiği ve teşrî faaliyetinde bulunduğu ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ictihada yetki vermesi, bilhassa gelecekte ortaya çıkacak meselelerin çözümüne imkan vererek İslâm'ın her devirde canlılığını korumak amacına yöneliktir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek dînî, gerekse dünyevî meselelerde ictihad etmesinin caiz olup olmadığı ihtilaf konusudur. Sırf dünya işleri ve savaşlarla ilgili konularda ictihadının caiz olduğu hususunda ittifak vardır.

Dînî konularda ictihad etmesinin caiz olup olmadığı konusunda ihtilâf edilmiştir. Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/915), Ebû Hâşim (v. 321/933), İbn-i Hazm (v. 456/1063), Hz. Peygamber (s.a.s)'in dînî konularda ictihadını caiz görmemişlerdir.

Usulcülerin çoğunluğu ise, Hz. Peygamber'in dînî konularda da ictihadının caiz olduğunu kabul etmişlerdir⁸⁹.

Asrımız alimlerinden Hayreddin Karaman bu konuda yaptığı araştırmaya sonunda şu neticeye varıyor: "Rasûlullah (s.a.s) 23 yıllık peygamberlik hayatında sadece alıcı-verici bir cihaz gibi kalmamış, Kur'an-ı Kerim'i tefsir, tatbik, temas etmediği meselelerin hükümlerini teşrî, anlaşmazlık sonucu kendisine müracaat edenler arasında hüküm, İslâm devletini tesis ve idare gibi bir kısım ictihada müstened tasarruflarda bulunmuştur. Ancak onun ictihadının, isabetsiz olduğu taktirde Allah Teâlâ tarafından tashih edilmek gibi bir imtiyazı vardır"⁹⁰.

B- Hz. PEYGAMBER'İN İCTİHADINDAN ÖRNEKLER

Hz. Peygamber (s.a.s)'in ictihadlarını peygamberliğinden önce ve peygamberliğinden sonra olmak üzere iki kısımda ele alarak örnek vermeye çalışacağız.

(89) H. Karaman, İslâm Hukuku'nda Mezhepler, s. 15 vd, el-İctihad ve't-Teccid, s. 155 vd.
(90) Karaman, a.g.e., s. 41.

a) Peygamberliğinden Önce

Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden önceki ictihadına, Haceru'l-Esved'in yerine konulması sırasında Kureyş kabileleri arasında meydana gelen münakaşayı önlemek için hakem tayin edildiği zaman vermiş olduğu hüküm bir örnek olarak gösterilebilir⁹¹. Bu ictihad ile verdiği hüküm kabileler arasındaki ihtilâfi ortadan kaldırmıştı.

b) Peygamberliğinden Sonra

Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden sonraki ictihadları için çeşitli örnekler vardır. Fakat makam darlığı sebebiyle biz bunlara birkaç örnek vermekle yetinmek istiyoruz:

1- "Cüheyne kabilesine mensup bir kadın Rasûlullah (s.a.s)'e gelerek; annesinin haccetmeyi adadığını ve bu adağını yerine getiremeden öldüğünü, onun yerine haccını kendisinin yapıp yapamayacağını sorunca:

"- *Evet, annenin yerine hacca git. Zira annenin herhangi bir borcu olsaydı onu ödemiyecek mi idin?*"⁹² buyurdu.

2- "Medîne-i Münevvere'yi teşrif ettiği zaman bura halkının meyvelerini bir, iki, ve üç yıllığına selem yoluyla sattıklarını görünce Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:

"- *Kim selem satışı yaparsa belli bir ölçüde ve belli bir müddet için yapsın*"⁹³.

3- "Münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selül öldüğü zaman oğlu Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek kendisinden iki şey rica etmişti: Biri babasını kefenlemek için bir gömlek vermesi, diğeri ise cenaze namazını kaldırması idi. Hz. Peygamber (s.a.s), kalplerini İslâm'a karşı yumuşatmak maksadı ile hem ona bir gömlek vermiş, hem de cenaze namazını kaldırmıştı. Hz. Ömer (r.a) itirazda bulunarak:

"- Ya Rasûlallah! Rabbin seni bundan yasaklamadı mı?" deyince,

"- Hayır, belki beni serbest bıraktı" buyurarak cenaze namazını kaldırmıştı. Bunun üzerine aşağıda kayd edilen Tevbe Sûresi'nin (84.) âyeti inmiştir:

﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهٖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ﴾

(91) el-İctihad ve't-Teccid, s. 121 vd.

(92) Müslim, Sahih, c. II, s. 805, bkz. H. Karaman., İctihad, s. 37.

(93) Karaman, a.g.e., s. 38.

"Onlardan ölenlerin hiçbirinin namazını kılma ve kabri üzerinde de durma. Çünkü onlar Allah ve Rasûlü'nü inkâr etmişlerdir ve kâfir olarak ölmüşlerdir".

Hız. Peygamber (s.a.s) bu olaydaki ictihadlarından biri üzerinde ikrar edilmiş ,diğeri hakkında ise ikaz edilerek kesin emir almıştır⁹⁴.

4- "Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir savaşında esir alınan kimselere nasıl davranılacağı konusunda Ashabı ile meşverede bulunmuş; Hz. Ebû Bekir (r.a) fidye karşılığında serbest bırakılmalarını işaret etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de onun bu görüşünü kabul ederek fidye karşılığında esirleri serbest bırakmıştı. Ancak bu olay sebebiyle Allah tarafından kendisine sitem edilmiştir.

Yine Hendek savaşında Benî Fezzare ile anlaşma yaparken Medine meyvelerinin bir kısmını vermeleri şartı ileri sürülmüş ve bu konuda iki Sa'd'ın görüşlerine göre hareket etmiştir.

Yine Bedir savaşında Üseyd b. Hudayr Hz. Peygamber (s.a.s)'e ordugâhını suyun yanına indirmesini işaret edince onun görüşünü kabul ederek dediğini yapmıştır. Doğrusu da bu idi.

Peygamberliğinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in ictihad etmesinin caiz olup olmadığı konusunda alimler arasında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber (s.a.s) vahiy bulunmayan konularda ictihad etmez, vahyin gelmesini beklerdi.

Hanefî Mezhebi'nce benimsenen ve en doğru görüş olarak vasıflandırılan ikinci görüşe göre ise; böyle konularda ictihad eder, fakat yanlışla hata üzerinde devam etmezdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir olay da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile meşverede bulunduğu sırada: "Görüşünüzü söyleyin. Zira vahiy gelmeyen hususlarda ben de sizin gibiyim" sözü yukarıdaki düşünceyi açıklayıcı mahiyettedir. Bu gibi ictihadların daha başka örneklerini vermek mümkündür⁹⁵.

C- SAHABE DEVRİNDE İCTİHAD

Daha önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Amr b. Âs'a, huzurunda bir mesele hakkında hüküm vermek için yetki verdiğini ve isabet ettiği taktirde iki, hataya düştüğü taktirde bir ecir alacağını görmüştük.

Meşhur Muaz b. Cebel hadisi de Ashabın fiilen Hz. Peygamber

(94) el-İctihad ve't-Tecdîd, s. 122, Kur'an'da ve Sünnet'te varid olan Hz. Peygamber'in diğer ictihadları hakkında daha geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 123, H. Karaman, İctihad, s. 37 vd, Vahiy bulunmayan ictihadlar için bkz. el-İctihad ve't-Tecdîd, s. 127 vd, Dr. Abdullah Diraz.

(95) bkz. Serahsf, el-Mebsût, c. XVI, s. 70 vd.

(s.a.s) tarafından ictihada mezun kılındıklarını ifade etmektedir. Ashab-ı Kiram da bu izne dayanarak gerek O'nun hayatında gerekse vefatından sonra ictihadda bulunmuşlardır.

a) Hz. Peygamber'in Hayatı'ndaki İctihadları

Hız. Peygamber (s.a.s), vahiy gelmeyen kazâf bazı konularda Ashabı ile meşverede bulunarak onların görüşlerine müracaat eder, bazen Sahabe'nin bu görüşlerini kabul ederek onunla hükmeder, bazen diğer Sahabîlerinin işaret ettikleri görüşleri tasvip ederek açıkladıkları görüşleri düzeltir, bazen de onların görüşlerini kabul etmeyip kendi görüşlerini geçerli kılar. Bazen de Ashab onun meclisinde kendisi ile konuşurlarken, herhangi bir işaret olmaksızın kendilerinden bir görüş ortaya çıkar, Hz. Peygamber (s.a.s) de ya bu görüşleri kabul eder yahut reddederdi. Ancak bu ictihadlar yine Sahabe'nin kendi görüşleri tarzında olurdu.

b) Hz. Peygamber'in vefatından Sonraki İctihadları

Hız. Peygamber (s.a.s)'in vefatını takiben Ashab, İslâm devletinin devamı için ictihada başvurmak zorunda kalmışlardı. Zira Peygamber (s.a.s)'in vefatı ile devleti yönetme ve O'nun yerine birini tayin etme sorunu ortaya çıkmıştı. Hz. Peygamber, vefatından önce bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamış, Allah'ın Kitabı'nda da konuya ilişkin kapalı, yahut açık bir hüküm mevcut değildi. Dolayısıyla O'nun vefatını takiben ortaya çıkan ilk ictihâdî mesele siyasi mesele olmuştu. Daha önce Rasûlullah (s.a.s)'in verdiği yetkiye dayanarak Ashab, meşhur Benî Saîde Sakîfesi'nde toplanarak şu kararları almışlardı:

- 1- Hükümet, hilâfet esasına ve şûra'ya dayalı olmalıdır,
- 2- Halife müslümanlar arasında hal ve akd yetkisine sahip idareci kimselerden seçilmiş olmalıdır,
- 3- Bu kerre Hz. Ebû Bekir halifelîğe tayin edilmelidir,
- 4- Belli bir sorumlulukları olmaksızın Ashabın, halifeye devlet işlerinde yardımcı ve müsteşar olmaları gerekir.

Ashab, bu ictihadı ile müslümanların dünya işlerinin yürütülmesi için devlet otoritesini kurmuş oldular. Bundan sonra Sahabe'nin Kitab ve Sünnet'in ruhuna uygun olarak yaptıkları ictihadlar, peşpeşe devam etmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, mür-

tedlerle savaşmak konusunda ictihad etmiş; yine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da Kur'an'ın toplanması konusunda ictihadda bulunmuşlardır. Bunlardan başka bütün halifeler, görevleri icabı diğer Sahabe'nin ictihadı gibi ictihadda bulunmuşlardır. Özellikle kazaf meselelerde dört halife birçok ictihadda bulunmuşlardır. Bu ictihadların bir kısmında ittifak halinde bulunmalarına karşılık, bir kısmında da ihtilafa düşmüşlerdir ⁹⁶.

c) Sahabe'nin İctihad Prensipleri

Sahabe ictihadlarının örnekleri çok olmasına karşılık, dayandıkları ictihad usulleri ile ilgili terimler ve bunlarla ilgili kitaplar yoktur. Ancak Ashab'ın ictihadlarının incelenmesi sonucu bazı prensipler ortaya konmuştur. Bu prensipler H. Karaman tarafından "İslâm Hukuku'nda İctihad" adlı kitabında beş grupta toplanmış ve çeşitli örnekleri verilerek tanıtılmıştır. Biz burada sadece bu prensipleri sıralayarak geniş bilgiyi adı geçen kitabın mutalâasına havale ediyoruz. Bu prensipler şunlardır:

1- Önce açık hüküm bulunan konularda Kitab ve Sünnet'e dayanmışlardır.

2- Kitab ve Sünnet'te mutlak olarak ifade edilen ve illeti belirtilmeyen bir hükmü ictihâdî illete bağlamışlardır.

3- Zamanın değişmesi ile illetler de değiştiğinden, buna bağlı olarak hükümleri de değiştirmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.)'in müellefe-i kulüb'a zekât vermeyi durdurması gibi ⁹⁷.

4- Herhangi bir zararın defî düşüncesi ile Kitab ve Sünnet'in teşri' ettiği bir hükmü yasaklamışlardır. Hz. Ömer'in bir yahudi kadınla evlenen valisi Huzeyfe'ye yabancı kötü kadınlarla düşüp kalkmaya vesile olacağı düşüncesiyle bu kadını boşamasını emr etmesi gibi ⁹⁸.

5- Hukukun korunması, güçlüklerin ortadan kaldırılması ve meşru' nizamın sağlanması için bazılarını tāmim etmişler veya nass'ın zahirini terk etmişlerdir. Bir defada üç talakın geçerli kabul edilmesi, Hz. Ömer'in içki cezasını (80) sopaya çıkarması, kıtlık senesinde hırsızlığın cezalarını uygulamaması gibi ⁹⁹.

6- Asr-ı saadet'te olmamış bir olayı hayırlıdır, diyerek veya nasslara kıyas ederek hükümler vermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinin toplanmasına itiraz edenlere karşı Hz. Ebû Bekir'in: "Vallahi bu hayırlı bir iştir" cevabını vermesi gibi ¹⁰⁰.

(96) Sahabe ictihadlarının diğer örnekleri için bkz. el-İctihad ve't-Tecdid, s. 137-141 vd.

(97) H. Karaman, İctihad, s. 69 vd.

(98) Karaman, a.g.e., s. 73.

(99) Karaman, a.g.e., s. 76.

(100) Karaman, a.g.e., s. 8. Daha geniş bilgi için ve misaller için bkz. a.g.e., s. 69-80.

d) Sahabe'nin Karşı Görüşlere Saygıları

Ortaya çıkan din ve dünya ile ilgili meselelerin çözümünde Ashab düşüncelerini serbest bir şekilde açıklarlardı. Bazen görüşler bir noktada birleşince ittifakla hüküm verilir ki, buna Sahabe'nin İcma'ı denilmiştir.

Ashab, bir meselede değişik görüşler ileri sürdükleri zaman, birbirlerini, kanaatlarından dolayı; kötölemek, başkasını ta'n etmek, yahut kendi görüşleri etrafında kör bir taassupla toplanılmasını istemek gibi seviyelere inmezler; İslâm'ın tanıdığı düşünce hürriyetine son derece saygılı davranırlardı. Bunun en güzel örneğini Ömer b. Hattab'tan rivâyet edilen şu olay teşkil etmektedir:

"Hz. Ömer, bir kimse ile karşılaşarak:

"- Ne yaptın?" diye sordu. Adam:

"- Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit benim hakkımda şöyle hükmettiler" dedi. Hz. Ömer ise:

"- Ben olsam başka türlü hükmederdim" cevabını verince adam:

"- Devletin yetkisi sana aittir, böyle hükmetmekten seni kim alkoyabilir ki?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

"- Eğer bu hükmü Allah'ın Kitab'ı ve peygamberinin Sünneti'nde görseydim dediğini yapardım. Fakat bu benim kendi görüşümdür. Görüş beyan etmekte ise bütün Ashab aynı hakka sahiptir. Buna müdahale edilemez" buyurdu. Konu ile ilgili bir başka örnek de Hz. Ali ile İbn-i Mes'ud arasında geçen şu olaydır:

Bir kimse, evlendiği kadınla gerdeğe girmeden ve ona herhangi bir mehir tayin etmeden ölmüş. Bu mesele ile ilgili hüküm İbn-i Mes'ud'a sorulmuş, o da kadına emsalinin mehrini vermenin gerektiğine hükmetmiştir. Bir Sahabî olan Eşcâî de orada bulunanlar arasında olup İbn-i Mes'ud'un verdiği bu hükmü te'yid etmiş ve: Rasûlullah (s.a.s) da Eşcâî'yye meselesinde böyle hüküm verdi" demiş. İbn-i Mes'ud da buna sevinmiş ve verdiği hüküm Allah Rasûlü'nün hükmüne uygun düştüğü için Allah'a hamd etmişti.

Durum sonradan Hz. Ali'ye intikal etmiş; Hz. Ali, İbn-i Mes'ud'un verdiği bu hükmü kabul etmiyerek Eşcâî'nin rivayetini doğrulamamış şöyle demişti: "Allah'ın Kitab'ı tasdik edilmeğe daha layıktır. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾

"Gerdeğe girmeden, yahut kendilerine mehir tayin etmeden kadınları boşadınızsa sizin için bir günah yoktur" (el-Bakara, 2/236).

Bu âyetin mânâsı, gerdeğe girmeden karısını boşayan kimse için belirlenmiş herhangi bir mehir parası yoktur. Ölüm boşamaya benzer. Kocasını ölen kadına bu âyete göre nasıl belli bir mehir tayin ediyor? Biz bunu yaptığımız zaman âyetin hükmüne karşı çıkmış oluruz. O zaman Eşcâî'nin şahadeti bizim muhalefetimizi doğru çıkaramaz. Bu sebeple Hz. Ali o kadının mehir alamayacağına hükmetmişti ¹⁰¹.

Ç- TÂBÎÛN DEVRİNDE İCTİHAD

İctihad yetki ve iznini bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den alan Ashab, bu yetkiye dayanarak buldukları yerlerde ortaya çıkan meseleler hakkında hüküm ve fetva veriyor, bir taraftan da kendilerinin hizmetlerinde bulunan kimselere dinin hükümlerini öğretiyorlardı. Tâbiûn alimlerini genellikle Arap olmayan unsurların teşkil ettiğini görüyoruz. Bu alimler gerek hadis, gerekse fıkıh ilmini hizmetinde buldukları Sahabe alimlerinden almışlardı. Sahabe Hz. Peygamber (s.a.s)'den icthad izni aldıkları gibi, yetiştirdikleri bu Tâbiûn alimlerine de icthad izin ve yetkisi vermişler, onları da icthada teşvik etmişler, böylece bu alimler de zamanla ortaya çıkan gelişmeler karşısında çoğalan sorunlara cevap vermek zorunda kalmışlar ve Ashab'tan aldıkları bilgi, usul ve kaidelere kendi bilgi ve usullerini de ilave ederek icthad dairesini daha da genişletmişlerdi ¹⁰². Çünkü nass bulunmayan konularda onlar icthad etmeğe Sahabe'den daha çok ihtiyaç duymuşlardı. Bunun birkaç sebebi vardı:

1- Müslümanların nüfuslarının artması, yeni bazı gelişmelerin olması ve birçok meselenin ortaya çıkması,

2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in Sünneti tam olarak tedvin edilmediği için, özellikle Etbâu't-Tâbiûn devrinde Rasûlullah (s.a.s)'in hükümleri ile ilgili bilgilerin yer alması,

3- Tâbiûn alimleri İslâm fetihleri dolayısıyla çeşitli şehirlere dağılmışlar, dolayısıyla kendilerine arz edilen kazaî meselelerde görüşlerini soracakları Ashab'tan hayatta olanlarla devamlı bir şekilde temas etme imkânının kalmaması. Bu sebepler dolayısıyla Etbâu't-Tâbiûn de Tâbiûnlarla temas imkanından mahrum bulunuyorlardı.

İşte yukarıda üç madde halinde özetlemeye çalıştığımız sebepler, Ashab'tan aldıkları bilgi ve bu bilgi yanında icthad izni ile Tâbiûn alimlerini, yeni bazı hükümler ortaya koymak için fikir yürütmeye; Kitab, Sünnet ve İcma' ışığında meselelere çözüm bulmak için icthad etmeğe sevk etmiştir. Tâbiûn devrinde çeşitli İslâm ülkelerinde şöhret kazanmış alimlerin temsilcileri şunlardır:

(101) bkz. el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 139.

(102) Hayreddin Karaman, İctihad, s. 87.

- 1- Medîne'de; Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712),
- 2- Mekke'de; Atâ b. Ebî Rebah (v. 115/733),
- 3- Kûfe'de; Alkame b. Kays en-Nehaî, Abdurrahman b. Ebî Leylâ,
- 4- Basra'da; Hasan-ı Basrî (v. 116/734),
- 5- Şam'da; Mekhûl b. Müslim (v. 116/734), Ömer b. Abdülaziz (v. 101/720),
- 6- Mısır'da; Leys b. Sa'd (v. 175/ 791), Mersed b. Abdillah,
- 7- Yemen'de; Tâvus b. Keysan, Mutarrif b. Mâzin (v. 219/834),
- 8- Bağdat'da; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (v. 224/839), Davud b. Ali (v. 270/883),
- 9- Tunus'da; Ali b. Ziyad ve Esed b. Furât ¹⁰³.

a) Tâbiûn Müctehidlerinin İctihad Usulleri

Ashab'tan aldıkları örnekler doğrultusunda Tâbiûn müctehidleri icthadlarında aşağıda belirtilen usullere dayanıyorlardı:

1- Herhangi bir mesele ile karşılaştıkları zaman bunun hükmünü önce Allah'ın Kitabı'nda arıyorlar, burada bulamazlarsa Rasûlullah (s.a.s)'in Sünneti'nde arıyorlar, burada da bulamazlarsa Sahabe'nin görüşlerine başvuruyorlardı. Bu husus Hz. Ömer'in Kâdı Şurayh'e gönderdiği resmî bir talimatla te'yid edilmektedir. Tâbiûn'un icthad usulleri ise şunlardır:

aa) Haber-i Vahid de olsa sübutu sağlam olan Sünneti re'y'e tercih etmişlerdi.

bb) Sünnet'e aykırı bir hüküm vermişlerse, sonradan sünnetteki hükümü öğrenir öğrenmez derhal görüşlerini değiştirip Sünnet'in hükmüne tâbi oluyorlardı ¹⁰⁴.

2- Bazı Tâbiûn alimlerinin re'y ile hiç fetva vermemelerine karşılık Kitab, Sünnet ve İcma'da bulunmayan meseleler hakkında çoğunluk re'y icthadına başvuruyordu.

3- Tâbiûn alimleri icthadlarında istişareye önem veriyorlardı ¹⁰⁵.

4- Nasslara dayanan hükümleri ile re'y ve icthada dayalı hükümleri birbirinden ayırarak re'y ve icthada dayalı hükümleri dinin

(103) el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 148 vd. Geniş bilgi için bkz. H. Karaman, İctihad, s. 85-87.

(104) Lecne, a.g.e., s. 89.

(105) Lecne, a.g.e., s. 90.

kesin hükümleri arasına sokmamaya özellikle itina gösteriyorlardı¹⁰⁶.

5- İctihadlarında, değişen hayat şartlarını, halkın ihtiyaç ve zaruretleri ile maslahatlarını gözönünde bulunduruyorlar, buna göre değerlendirme yapıyorlardı¹⁰⁷.

b) Tâbiûn Müctehidlerinin İctihadlarından Örnekler

1- Maslahat Prensibine Dayalı İctihadları

aa) Ömer b. Abdülaziz'in, idarecilerin halktan haksızlıkla aldıkları malların geri verilmesine karar vermesi ve bunun için en küçük bir emarenin dahi delil olarak kabul edilmesi, Tâbiûn'un icthadlarında, maslahata dayanmanın örneğini teşkil eder. Diğer örnekler de aşağıdadır.

bb) Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'an nassları ile karışır, endişesi ile hadislerin yazılmasını yasaklamıştı. Fakat, Tâbiûn devrinde böyle bir endişe söz konusu olmadığı ve hadislerin tedvini zaruri görüldüğü için, zayi' olmasından korkulan hadislerin toplanma işi ile İmam Zührî görevlendirilmişti.

cc) Rasûlullah (s.a.s), satıcıya zulüm olur endişesiyle ticarî mallara narh konulması için yapılan müracaatı reddetmiş ve: "Bir kimseye zulm etmiş olarak Allah'a kavuşmak istemiyorum" buyurmuştu. Tâbiûn'dan bir kısım alimlerin bu hükmü aynen kabul etmelerine karşılık Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712), Rebîa b. Ebî Abdірrahman (v. 136/753), Yahya b. Saîd el-Ensarî (v. 134/760) gibi Tâbiûn alimleri kendi devirlerinde ortaya çıkan iktisadî, ticarî ve ahlâkî durumu gözönünde bulundurarak ticarî mallara narh koymayı caiz görmüşlerdir¹⁰⁸.

2- Nassların Te'viline Dayalı İctihadları

Diğer bazı müctehidlerde olduğu gibi, Tâbiûn müctehidlerinde de nassların tefsir ve te'viline dayalı icthadlarına da rastlamaktayız. Bu icthadlardan bazı örnekler:

aa) "Ramazan ayına sağlıklı olarak ulaşan kimse oruç tutsun. Hasta yahut seferde bulunanlar tutmadıkları günlerin sayısınca kaza etsin. Allah ise güçlüğü değil sizin için kolaylığı murad eder"¹⁰⁹ mealindeki âyette kolaylık ve güçlük kelimelerinden neyin kasd edil-

(106) Lecne, a.g.e., s. 91.

(107) Lecne, a.g.e., s. 92. Misaller için bkz. a.g.e., s. 89-92.

(108) Lecne, a.g.e., s. 93 vd.

(109) el-Bakara, 2/185.

diği konusunda müctehid Katâde ve Dahhâk (نُسْر) kelimesini seferde oruç tutmamak, (عَسْر) kelimesini de oruç tutmak mânâsında tefsir etmişlerdir.

Bunlara karşılık Ömer b. Abdülaziz bu kelimeleri daha değişik bir şekilde tefsir ederek: "Seferde oruç tutmak veya tutmamak durumlarından hangisi sana daha kolay gelirse onu yap" mânâsını veriyor¹¹⁰.

bb) "Kendilerine mehir tayin ettiğiniz halde nikâhladığınız kadınları zıftan önce boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır"¹¹¹ mealindeki âyet-i kerime'de geçen (نِسْر) kelimesini, Tâbiûn'dan Ali b. Hüseyin ve İbrahim: "Kapı kapatılıp perdeler indirilince" şeklinde kabul edip cinsî münasebete imkan hasil olması mânâsında tefsir etmişlerdir. Buna karşılık Şa'bî ve Kâdî Şurayh gibi Tâbiûn alimleri ise, teşebbüse geçse bile cinsî münasebet vaki' olmadıkça kadına mehrin yarısını vermek gerektiğine hükmetmişlerdir¹¹².

3- Tâbiûn'un Kıyasa Dayalı İctihadları

Tâbiûn'un icthad usulleri arasında re'y icthadına başvurduklarını yukarıda kaydetmiştik. Kıyas da re'y hükmüne dahil bulunduğu, ayrı bir madde halinde yazılmamıştır. Kitab ve Sünnet'ten istidlâlleri, maslahat prensibine bağlı icthadları da re'y icthadına dahildir. Biz burada bir ayırım yaparak sonradan gelen müctehidlerin sık sık usul olarak kullandıkları ve ashab kullandığı halde isimlendirmedikleri kıyasa dayanmalarına birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

aa) Sığırların zekât nisabında ihtilâf vardır. Bazılarına göre beş, bazılarına göre otuz kabul edilmiştir. Tâbiûn'dan İmam Şa'bî bu konuda şöyle diyor: "Sığırların zekâtında sayı kırkı geçince kıyasa başvuru". Yani koyunlara benzetilerek zekâta tabi olurlar¹¹³.

bb) İbrahim en-Nehâf de her meseleye ezberleyerek cevap vermediklerini, kıyasa başvurduklarını açıklayarak şöyle diyor: "Ben bir hadisi işitip ezberliyorum, sonra da ona yüz tane meseleyi benze-tiyorum".

cc) Kâdî Şurayh bir mahkemede dükkanı yanan çamaşırcıya müşterinin çamaşır bedellerini ödemesi gerektiğine hükmetmiş, fakat buna itiraz edilince şu kıyası yaparak cevap vermişti: "Şayet müşterinin evi yanmış olsaydı sen ücret almaktan vazgeçecek mi idin?"¹¹⁴.

(110) H. Karaman, a.g.e., s. 96.

(111) el-Bakara, 2/237.

(112) H. Karaman, a.g.e., s. 98.

(113) a.g.e.,

(114) H. Karaman, a.g.e., s. 99.

Tâbiûn devrinde icthad etme yetkisine sahip olan alimler, yukarıda belirtilen usuller çerçevesinde icthad ederek İslâm'ın toplumda yaşanmasını sağlamışlardı. Alim olmayanlar müctehid olan bu alimlerin icthadları ile amel ediyorlardı. Halkın, alimlerin icthadları ile amel etmedeki yetkisi kendi tercihlerine ve güvenlerine dayanıyordu. Bu konuda bağlayıcı herhangi bir müeyyide yoktu. Bunun sebebi ise, günümüzde olduğu gibi o dönemde mezheplerin henüz kesin çizgileri ile ortaya çıkmamış bulunmasıdır.

Tâbiûn alimleri arasında üstad, bilgi ve muhite dayalı bazı farklılıklar olduğu gibi, bu devrin son zamanlarında icthad prensibi ve icthad kaynaklarından doğan farklılıklar olmuştur. Birinci ihtilaf Tâbiûn'un ilk devirlerine rastlar ki, Hicaz ve Irak Medreseleri buna bir örnek teşkil eder. Tâbiûn'un son devri ile Etbau't-Tabiûn'in dahil bulunduğu devirdeki icthadî prensiplerden kaynaklanan icthadlara misal teşkil etmek üzere aşağıdaki grupları zikredebiliriz:

1- Mü'tedil eserciler: Esere bağlı olmakla beraber gerektiğinde re'y ve kıyası da kullananlar.

2- Mü'tedil re'yciler: Kıyas ve re'y'e geniş ölçüde yer vermekle beraber; eseri de ihmal etmeyenler.

3- Kıyası tamamen inkâr eden müfrit eserciler: Bunlar da Zâhirîye mezhebine mensup olanlarla sûfilerdir.

4- Müfrit re'yciler: Kitap dışında kalan nakle dayalı kaynakları kabul etmeyenler ¹¹⁵.

Bu şekilde Tâbiûn devrinde icthad usul ve kaynakları ile üstad ve yer farklılığından kaynaklanan bir gruplaşma ortaya çıkmıştır. Ancak ne müfrit re'yciler, ne de müfrit eserciler İslâm hukukunun gelişmesine bir katkıda bulunamamışlar, İslâm Hukuku ancak mütedillerin gayretleri ile zenginleşmiş ve müctehid imamlar devrinde özellikle müctehidler arasında bir alış-veriş meydana gelmiştir.

D- DÖRT MEZHEP İMAMI VE BUNLARIN İCTİHAD USULLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tâbiûn'un son devri ile Etbau't-Tabiûn'i içine alan müctehid imamlar devri, ortaya çıkan iktisadî, sosyal ve siyasî sorunlar karşısında Ashab ve Tâbiûn'un ilk devirlerine nisbetle daha çok gelişme ve genişleme istidâdı göstermiş, fakihler birbirlerine ifrat derecede hücum etme yerine karşılıklı olarak birbirlerinden faydalanma yoluna giderek hizmete devam etmişlerdir. İmam Âzam ile İmam Malik'in hac mevsiminde Hicaz'daki sohbetlerini, İmam Şâfi ile İmam

(115) Karaman, a.g.e., s. 124 vd.

Muhammed'in İmam Malik'ten ders okuduklarını, Şâfi'nin İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ile ilmî sohbetlerde bulunup bir deve yükü kitap istinsah etmesini buna bir örnek olarak zikredebiliriz.

Başlangıçta Emevîler devrine rastlayan müctehid imamlar devrinin başarısında, İlk İslâm Devletinin kültür mirasının etkisi büyüktür. Bunun yanında sonradan gelen devlet adamlarının fikre hürriyet tanımalarının rolü büyük olsa gerektir. Emevîler, isyanlarla mücadele, fütihat ve devletin mali düzenini kurmak gibi işlerle uğraşıyorlar, dolayısıyla siyasetlerine karışmadıkça ilim adamlarına ilmî faaliyetlerinde istedikleri gibi kanaat belirtme ve fetva vermede, kadıları da kendi görüşlerine göre hüküm vermede serbest bırakıyorlar; ne din işlerine karışıyorlar, ne de dini kendi işlerine karıştıyorlardı.

Sonradan Abbasiler iktidara gelince dini himayeyi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna uymayı slogan yaparak böyle görünmeye çalışmışlar, dolayısıyla din alimlerine büyük önem vermişlerdir. Harun er-Reşid'in İmam Ebû Yusuf'a devletin maliye işleri ile ilgili olarak "*Kitabü'l-Harac*"'ı yazdırması ve İmam Malik'in "*el-Muvatta*" adlı hadis kitabını bir kanun haline getirmek istemesini buna bir örnek olarak zikredebiliriz ¹¹⁶.

İlk devirlerde Emevîlerin, onları takiben Abbasilerin ilim ve düşünce karşısındaki hoşgörülü, hatta saygılı tutumları, müctehid imamlar devrinde icthad hareketlerinin zirveye ulaşmasına tesir eden sebeplerden biri olmuştur. Ancak Emevîlerde olduğu gibi Abbasiler de siyasete karışan veya bu konuda bir görüş ve temayül açıklayan alimlere karşı çok sert davranmışlardır. İmam Âzam, İmam Malik ve İmam Muhammed, İmam Şâfi ile Ahmed b. Hanbel'i buna birer örnek olarak zikredebiliriz. Bu sayılan alimlerin her birine siyasî bazı isnatlarda bulunulmuş ve bu vesile ile devlet ricali tarafından işkencelere tabi tutulmuşlardır.

İmam Malik, devlet aleyhtarlığı yapmakla itham edilerek Mansur'a şikayet edilmiş, İmam Âzam da gerçekten Yönetime karşı olduğu ve idarecilerin yaptıkları zulümleri tasvip etmediği için; İmam Şâfi kendisini çekemeyenler tarafından devlet aleyhtarlığı ile itham edilerek devrin devlet başkanı Harun er-Reşid'e şikayet edildiği için; Ahmed b. Hanbel, siyâsî baskı ile kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki kanaatini değiştirmedeği için ona büyük sıkıntı çekmişlerdi. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin ise bir kitabında kullandığı bir ifadedden dolayı bütün kitaplarına el konulmuştur ¹¹⁷.

Dört mezhep imamı re'y ve esercilikte ifrattan uzak, orta bir yol

(116) Karaman, a.g.e., s. 130.

(117) Serahsi, el-Mebsût, c. XXVII, s. 40'da bununla ilgili vak'a anlatılmaktadır. Bilgi için adı geçen esere bakınız.

takib etmiş alimlerdi. Herbirinin büyük çapta birer mezhep kurabilmesi ve milyonlarca mensuplarının bulunmasını, takib ettikleri bu orta yolda aramak lâzımdır. Şimdi sırasıyla bu imamların icthad usullerini gözden geçirmeğe çalışacağız:

1- İMAM ÂZAM EBÛ HANÎFE (V. 150/767)'NİN İCTİHAD USULÜ

Ebû Hanîfe'nin kendine ait icthad usulünü tesbit eden yazılı herhangi bir kitabı yoktur. O'nun icthad usulü talebeleri tarafından, ortaya koyduğu meselelerden çıkarılarak açıklanmıştır. Özet olarak Ebû Hanîfe'nin icthad usulü Kitab, Sünnet, Sahabî Sözü, Kıyas, örf, âdet, İstihsan ve diğer aklî delillerden ibarettir. Ebû Hanîfe, daha önceki ve sonraki müctehidlerden farklı olarak kıyası daha çok kullanmış ve kaideleştirmiştir. Aynı zamanda vuku' bulmamış olaylar hakkında da icthadda bulunmuştur ¹¹⁸.

Ebû Hanîfe'nin icthadlarına tezimizin ikinci bölümünde geniş ölçüde yer verileceğinden burada üzerinde daha çok durmak istemiyoruz.

2- İMAM MÂLİK (V. 179/795)'İN İCTİHAD USULÜ

Babası tarafından nesebi Yemen'de Himyer'li hükümdarlardan birine dayanan İmam Malik, Medine-i Münevvere yakınlarında bir köyde dünyaya geldi. Dedesi Mâlik el-Esbahî, Tâbiûn alimlerinin en büyüklerinden olup Ömer b. Hattab, Hz. Osman ve diğer Sahabe alimlerinden bilgi almış, aldığı bilgileri oğullarına intikal ettirmiştir. Mâlik'in babası Enes bunlardan biridir. İlim, ahlâk, tecrübe ve fazilet bakımından yüce bir mertebeye ulaşmış bulunan İmam Mâlik, birçok alimlerden ders okumuştur. Özellikle hocaları arasında şu zatları zikredebiliriz: Râbia b. Ferruh (Rebia b. Rey), Ebû Bekir b. Abdillâh b. Hürmüz, İbn-i Şihab ez-Zuhrî, İmam Nafi' Mevla Abdillâh b. Ömer, Ca'fer-i Sâdik.

İslâm dünyasının çeşitli yerlerinden Medine'ye gelen öğrenciler, İmam Malik'ten ders okumuş, fetva öğrenmişler, hadis ve fıkıh bilgisi almışlardır.

Ondan ders okumuş talebeleri arasında bilhassa İmam Şâfiî ve İmam Muhammed gibi meşhur müctehid alimleri zikredebiliriz.

Yetiştirdiği talebeler arasında Şâfiî gibi müstakil müctehidler

(118) H. Karaman, İctihad, s. 135 vd. Geniş bilgi için bkz. Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, (Trc: A. Kadir (Şener), ilgili böl.

bulduğu gibi, kendisinin koyduğu usule göre icthad eden mensupları da mevcuttur. Bu talebeler bölgelere göre şunlardır:

aa) *Afrika ve Endülüs'de*: Ebu'l-Hasan Ali b. Ziyad et-Tunûsî (v. 193/808), Esed b. Furat (v. 213/828), Sahnûn et-Tenûhî (v. 240/854), Yahya b. Yahya el-Leysî (v. 240/854).

bb) *Mısır'da*: Abdurrahman b. Kasım (v. 191/806), Eşheb b. Abdülaziz (v. 240/854)'dir ¹¹⁹.

İmam Malik, hayatında herhangi bir icthad usulü tesbit etmemiştir. Daha başka bir ifade ile önceden tesbit edilmiş birtakım usullere göre hareket ederek icthadda bulunmamıştır. Ebû Hanîfe'de olduğu gibi, onun icthad usulleri "*el-Muvatta'*" ve kendisine rivayetler yolu ile nisbet edilen "*el-Müdevvene*" adlı kitaplarda yer alan icthadlarından ortaya çıkarılmıştır. Bu usuller aşağıdaki sıraya göre şöyledir:

1- Kitab, 2- Sünnet, 3- Sahabî Sözü, 4- İcma', 5- Medinelilerin tatbikatı, 6- Kıyas, 7- İstihsan, 8- İstishab, 9- Mesalih-i Mürsele, 10- Sedd-i Zerayi', 11- Örf ve adetler ¹²⁰.

Sahabe sözünü Sünnet içinde; kıyas, istihsan, istishab, mesalih-i mürsele ve sedd-i zerayi' re'y içinde mütalaa edilirse o taktirde bu usulleri dört grupta toplayabiliriz. Bunlar da: Kitab, Sünnet, İcma' ve Re'ydir ¹²¹.

İctihadından Örnekler

aa- (*البيعان بالخيار مالم يتفرقا*) "Hadisi haber-i vahid olduğu için İmam Malik tarafından onun hükmü terk edilmiş ve O'na göre alışverişte muhayyerlik için tayin edilmiş herhangi bir müddet yoktur ¹²².

bb- Umuma ait yol üzerinde su kuyusu kazmak, yahut şarap yapan kimseye üzüm satmak veya fitne zamanlarında silah satmak gibi işler İmam Malik'e göre haramdır. Bu icthadı sedd-i zerayi' esasına dayanıyor.

cc- "Et yemeği yemeyeceğine yemin eden kimse, balık eti yese İmam Malik'e göre günahkâr olmaz. Zira örfte balığa et denilmez. Bu icthad sözlü örfte girer ¹²³.

çç- Peşin-veresiye farkını kıyasa dayanarak İmam Malik kabul

(119) el-İctihad ve'l-Tecdid, s. 190-198, bmz. M.E. Zehrâ, İslâm'da Fıkhî Mezhepler, s. 294-354.

(120) el-İctihad ve'l-Tecdid, s. 198, H. Karaman, a.g.e., s. 141.

(121) Karaman, a.g.e., s. 141.

a- Ibn Mâce, Sünen, c. II, s. 736. No: 182-3, Ticarât, 19.

(122) Karaman, a.g.e., s. 142.

(123) el-İctihad ve'l-Tecdid, s. 201 vd.

etmiyor. Çünkü Rasûlullah (s.a.s), bir akidde iki satışın yapılmasını yasaklamıştır. İmam Malik peşin ve veresiye olarak farklı satış yapılmasını bu hadisin hükmüne benzeterek neticeye varıyor ¹²⁴.

dd- Kaybolmuş kişiye İmam Malik nezdinde yaşayan adam hükmü verilerek ona göre muamele yapılır. Bu icihadının mesnedi, kaybolmadan önce bilinen durumunu muhafaza etme, yani istishab esasıdır. Kâdı ölümü ile hükm edinceye kadar kendisine hayatta imiş gibi muamele edilir. Bu icihad, istishab prensibine örnek teşkil ediyor ¹²⁵.

İmam Malik'in icihad usulü ile İmam Âzam'ın icihad prensiplerini karşılaştırdığımız taktirde aralarında önemli bir farkın bulunmadığını, her ikisinin de re'y'e müracaatta birleştiklerini, ancak teferruatta şekle bağlı bazı ayrıntıların var olduğunu görürüz. Bu birleşme müctehidler devrinde müctehidler birbirinden faydalandıklarını da gösteriyor.

3- İMAM ŞÂFİ'İNİN (V. 204/819) İCTİHAD USULÜ

Müctehidler arasında kendi icihad usulünü bizzat kaleme alan ilk kişi olarak temayüz eden İmam Şâfi İmam Malik'ten okumuştur. Aynı zamanda Ebû Hanîfe mektebinden de geniş ölçüde faydalanan İmam Şâfi, ilim yolunda çeşitli sıkıntılara katlanmış fakir bir aileye mensup bir kişi idi. Yemen'de kadılık yaparken uğradığı siyasi bir iftira sonucu eli-ayağı zincire vurulmuş olarak Bağdat'a celb edilen İmam Şâfi, Harun er-Reşid tarafından sorguya çekilmiş ve İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'nin kefalet ve hüsn-i şehadeti ile kurtulmuş, hakkında incelemede bulunulmak üzere İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'ye teslim edilmiştir. H. 184 tarihinde kendisine yöneltilen iftiralarla tehlikeye düşen hayatını İmam Muhammed sayesinde kurtaran Şâfi, yine onun sayesinde bu tarihten sonra tekrar ilme yönelmiş, beş yıl Yemen'e bağlı Necran'daki memuriyet hayatından (Kadılık) sonra yine ölünceye kadar fıkıh ilmine dönmüştür. Bizzat İmam Muhammed'in evinde misafir edilen Şâfi, bu misafirliği esnasında Irak Fıkıhı'nın esasını teşkil eden İmam Muhammed'in kitaplarını inceleyerek istinsah etmişti. Böylece Şâfi hem Hicaz Fıkıhı, hem de Irak Fıkıhı'nı tetkik edip her iki mektebi de fıkıhında birleştirmiştir. Daha sonra Mekke'ye, oradan tekrar Bağdat'a ve nihayet Mısır'a gitmiş ve burada vefat etmiştir ¹²⁶.

(124) H. Karaman, İctihad, s. 143.

(125) el-İctihad ve't-Tecdid, s. 200.

(126) M. Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi (Terc.), s. 358-375, el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 207-227.

aa- Şâfi'nin İctihad Usulü

İmam Şâfi'nin icihad usulü, diğerlerinde olduğu gibi Kitab, Sünnet, Sahabî Sözü ve Kıyas'tır ¹²⁷. İcma' olarak yalnız Sahabe sözü kabul ettiği için bu maddeyi de Sahabî sözü içinde kabul edenlere göre, bu usuller dörde iner. Kitab, Sünnet, Sahabî Sözü ve Kıyas'tan ibaret kalır. Bu durumda Şâfi de diğer müctehidlerle icihad usulü bakımından birleşmektedir. Ancak, İmam Malik ile İmam Ebû Hanîfe'nin re'y adı altında yaptıkları tâli icihadları O, Kıyas adı altında mütalaa ederek yürütüyor ¹²⁸.

Şâfi başta Allah'ın Kitabı'na müracaat eder. Burada bulamadığı hükümleri Sünnet'te arar. Kitab ve Sünnet'te bulamadığı meselelerin çözümünü Sahabe'nin icma'ında arar. Sahabe icma'ında bulamadığı hükümler için Sahabîlerden herhangi birinin sözüne bakar. Eğer bir konuda Sahabe'nin birçok görüşü varsa Kitab, Sünnet ve İcma'a en yakın olanı tercih eder. Yahut sahabinin görüşünü kuvvetli bir kıyas ile takviye eder. Bundan sonra Şâfi, beşinci olarak kıyasa başvurur.

Şâfi Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği istihsan prensibi ile İmam Malik'in kullandığı maslahat prensibini icihad usulü olarak kabul etmez. "er-Risâle" adlı kitabında kendisi şöyle diyor: "Kıyas nedir? İctihad mıdır? Yoksa bunlar ayrı ayrı şeyler midir?. Derim ki bunlar mânâları bir, isimleri ayrı olan iki sözden ibarettir".

Şâfi'nin Kıyas'ı mâkisûn aleyh açısından diğer müctehidlerde olduğu gibidir. Allah'ın Kitabı'na, Rasûlü'nün Sünneti'ne, selevin icma'ına kıyastır. İlet açısından da kıyasın mertebeleri ona göre böyledir. En kuvvetli kıyas fer'deki illeti daha açık olan kıyastır. Meselâ; "Ana-babaya öf bile deme" âyetinde öf demenin haram oluşuna kıyasla ana-babayı dövmenin haram olduğuna hükmetmek gibi. Burada dövmekteki haramlık illeti, eziyettir. Öf bile dememeğe nisbetle bu eziyet daha kuvvetli olduğundan bu kıyas Şâfi'ye göre en kuvvetli bir kıyastır ¹²⁹.

Usulünden de anlaşılacağı üzere Şâfi de selevi olan iki büyük müctehid gibi icihad usulü bakımından aynı prensipleri kabul etmiş, ancak istihsan ve maslahat gibi karşı çıktığı usullere isim olarak karşı çıkmıştır. Halbuki bu usuller icihadın mefhumu içine dahildir. Kendisi kıyası bir icihad usulü olarak kabul ettiğine göre, nazârî olarak bu icihad usulleri de kendi koyduğu prensipler içinde vardır ve kullanılıyor demektir. Nazari olarak karşı çıkmasına rağmen uygulamada kendisi de bu prensiplere dayanmıştır. Ancak ihtilâf şekil üzerinde kalmıştır.

(127) Lecne, a.g.e., s. 226.

(128) H. Karaman, a.g.e., s. 145 ved.

(129) el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 226-231.

Sahabî sözünü almada Şâfiî'nin İmam Ebû Hanîfe ile İmam Malik'ten farklı yönü, iki veya daha fazla Sahabî'nin sözü çeliştiği zaman, Kitap ve Sünnet'e en yakın olanını tercih etmesidir.

Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada Şâfiî'nin kendine mahsus bazı şartları vardır. Bu şartları burada zikretmeğe makam müsaid değildir¹³⁰. Buraya kadar kaydedilen bilgilerden elde ettiğimiz sonuca göre Şâfiî'nin usulünden şu netice çıkarılabilir. el-Cüveynî (v. 478/1085)'nin de dediği gibi, Şâfiî, Mesâlih-i Mürsele'ye riayet konusunda ileri giden İmam Malik ile istihsana dayalı görüşünü tafsilat, teferruat ve cüz'iyat üzerine hasr eden Ebû Hanife arasında orta bir yol takib etmiş olup furu' ile fikhın kaidelerini birleştiren orta bir yol meydana getirmiştir¹³¹.

bb- İctihadından Örnekler

a) Hanefî mezhebinde caiz ve geçerli kabul edilmesine karşılık İmam Şâfiî'ye göre, tehdit yolu ile belli bir para karşılığında bir kimsenin karısını boşaması geçerli olmayıp batıldır. O'na göre, boşamada zorlama ve tehdidin tesiri yoktur. Çocuğun ve delinin sözü gibi tehdit altında karısını boşayanın sözü de muteber değildir.

İmam Şâfiî bu görüşünü ileri sürerken Sünnet'e dayanıyor. Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyuruyor: "*Ümmetimden hata, unutma ve zorlama sebebiyle yapılan işler kaldırılmıştır*".

İmam Şâfiî yukarıdaki hadisi, zor ve tehdit altında yaptırılan bir işin hem hükmü hem de günahı kaldırılmıştır, tarzında anlayarak delil getiriyor, Hanifiler ise, zorla işletilen suçun kendisinin günahının kaldırıldığı, hükmünün ise baki olduğu yolunda te'vil ediyorlar¹³².

b) Bir kimse bir kadına hitaben, seninle her ne zaman evlenirsem üç talakla benden boşsun, dese, İmam Şâfiî'ye göre bu sözün hükmü geçerli değildir. İmam Şâfiî, İbn-i Abbas'ın görüşü ile bir hadisi şerif'e dayanıyor.

İbn-i Abbas'a bu konuda sorulmuş bulunan bir soruya cevaben: "*Ey mü'minler! Mü'mine kadınları nikâhlayıp sonra kendilerine dokunmadan onları boşarsanız, beklemek zorunda olduğunuz herhangi bir iddet söz konusu değildir*"¹³³ âyetini okumuş ve bu âyetin zahirî mânâsına dayanarak boşamanın ancak nikâhtan sonra gerçekleşeceğine hükmetmiştir.

(130) Bilgi için bkz. H. Karaman, İctihâd, s. 145 vd.

(131) el-İctihad, s. 232.

(132) Serahsi, el-Mebsût, c. VI, s. 177.

(133) el-Ahzâb, 33/49.

Peygamber (s.a.s) de bu konuda şöyle buyuruyor: "*Nikâhtan önce boşama yoktur*". İmam Şâfiî yukarıdaki ictihadını Sahabî sözü ile hadise dayandırıyor¹³⁴.

c) Borçlar Hukuku ile ilgili meselelerde Şâfiî, kadınların erkeklerle birlikte şahitlik yapmasını caiz görüp diğer konularda mutlaka iki erkeğin şahitliğinin şart olduğunu ileri sürüyor¹³⁵. Bu meselede Şâfiî ictihadını, insanlar arasındaki muamelelerin çokluğu sebebiyle ihtiyaç ve zaruret esasına dayandırıyor. Kendisi bu ictihada kıyas ismini verse de bu ictihadı zaruret ve belvaya dayalı bir istihsan olarak karşımıza çıkmaktadır.

d) Tazir cezasını gerektirecek bir suç işleyen kimse aleyhine dört kişi şahitlik yapsalar ve devlet bu cezayı uygularken suçlu kimse ölse, İmam Şâfiî'ye göre devletin hazinesinden o kimsenin diyet tazminatı ödenir. İmam Şâfiî bu ictihadında Sahabe'den Hz. Ali'nin sözüne dayanıyor. Hz. Ali'nin görüşünün mesnedi ise aklidir. Çünkü tazir öldürmek için değil, terbiye etmek içindir¹³⁶.

e) Bir kimsenin kölesi kaçsa ve bir topluluğa hitaben: "Sizden herkim kölemi getirirse ona şu kadar mükafat vereceğim" dese ve bu topluluk arasından biri kölesini getirip verse, ortaya konan mükafatı hak eder. Zira kıyasa göre, meçhul olan bir şey üzerine yapılan akid, kabulsüz gerçekleşmez. Kıyas bu olmasına rağmen Şâfiî kıyası terk edip kendi re'yi ile bir nevi istihsana başvurmuştur¹³⁷.

f) Hamilelikte Şâfiî'ye göre ancak dört kadının şahitliği kabul edilir. Şâfiî bu görüşünü kıyasa dayandırıyor. Şöyle ki, şahitlikte esas olan iki erkeğin bulunmasıdır. İki erkek bulunmazsa malî konularda bir erkek iki kadındır. Erkeklerin şahidlik yapamayacağı bu gibi konularda bir erkeğe karşılık iki kadının şahidliği kabuldür. Dolayısıyla dört kadının şahidliği esastır¹³⁸.

Başka örneklerde de görüleceği üzere Şâfiî aklî ictihadlarda bulunmuş, istihsana benzer isimsiz istihsana ve kıyas adını kullanmadan aklî ictihadlara yer vermiştir¹³⁹.

4- AHMED B. HANBEL (V. 241/856)'İN İCTİHAD USULÜ

Hicrî 164 yılı Rebiu'l-Evvel ayında Bağdat'da dünyaya gelen Ahmed b. Hanbel, aynı zamanda Bağdat İmamı olarak şöhret kazan-

(134) Serahsi, el-Mebsût, c. VI, s. 96.

(135) Serahsi, a.g.e., c. XVI, s. 96.

(136) Serahsi, a.g.e., c. IX, s. 64.

(137) Serahsi, a.g.e., c. II, s. 18.

(138) Serahsi, a.g.e., s. 49.

(139) bkz. Serahsi, a.g.e., c. VI, s. 59, c. IV, s. 158, c. IX, s. 154, c. IX, s. 152, 153, c. III, s. 73, ç. XIV, s. 97, diğer örnekler için bkz. H. Karaman, İctihad, s. 146.

mıştır. Takva sahibi sabır ve ciddiyet örneği olan bu zat hem hadis hem de fıkıh ilmine sahip bir kişi idi ¹⁴⁰.

Önceleri Ebu Yusuf'tan okuyarak fıkıh tahsiline yönelen Ahmed b. Hanbel, olgunluk çağına gelince Sünnet Fıkıhı'na yönelmiş, dolayısıyla Mekke'de Şâfiî ile karşılaştıktan sonra bu tesir kendisini daha çok göstermiştir. Ahmed b. Hanbel, Şâfiî ile bu görüşmesinde onun akli kudretine ve fikhî istinbatlar hususunda koymuş olduğu ölçüleri göre bir yol izlemiştir.

Devlet adamlarının baskılarına rağmen Kur'an yaratılmıştır, demediği için, hayatının son 14 yılını sıkıntılar içinde işkencelere katlanarak geçirmiştir ¹⁴¹.

Hüseyim b. Beşîr es-Süllemî, Süfyan b. Uyeyne (v. 198/813), İmam Şâfiî (v. 204/819), İmam Ebû Yusuf (v. 182/798) ve Muhaddisül-Yemen olarak vasıflandırılan Abdürrezzak b. Humam es-San'anî (v. 211/826), İbrahim b. Sa'd el-Kettan (v. 198/813) ve Vekî' b. el-Cerrah (v. 197/812) başlıca hocalarıdır ¹⁴².

Oğulları Abdullah ve Salih ile Yahya b. Âdem, Abdurrahman el-Mehdî, Yezid b. Harun, Ali b. el-Medinî, Fahharî, Müslim, Ebû Davud, Ebû Zür'a er-Razî, Ebû Bekr b. Muhammed b. Hânî et-Tâif el-Esrem en meşhur öğrencileri arasında bulunmaktadır.

(40.000) hadis ihtiva eden "el-Müsned"i "Kitabü'z-Zühd", "Kitabü's-Salât", "Kitabü'l-Menasik", "en-Nâsîh ve'l-Mensûh", "el-Mukaddem ve'l-Muahhar", "Fazîletü's-Sahâbe", "Kitabü'l-İ'lel" adlı kitaplar bizzat kaleme aldığı eserlerdir ¹⁴³.

aa- İctihad Usulü

Diğer iki müctehidde olduğu gibi, Ahmed b. Hanbel de fetva ve icthad usulünü yazmaktan çekinmiş, ancak hadisleri toplayıp tasnif etmeğe önem vermiştir. O'nun icthad usulü, fetvalarını yazan talebeleri tarafından bu fetvalara istinaden çıkarılmıştır ¹⁴⁴.

İctihad konusunda Sahabe, Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiûn'den oluşan selef yoluna çok bağlı bulunan Ahmed b. Hanbel, Kitab, Sünnet, Sahabe Sözü ve İcma'dan herhangi bir delil bulunmaksızın nass'ın zahirini te'vil etmeğe şiddetle karşı çıkmış, zaruret olmadıkça (yani mazarratı def, menfaatı celb etme esasına bağlı bir hükmü gerektirecek herhangi bir olay ortaya çıkmadıkça) kıyasa başvurmazdı.

Kitab ve Sünnet'in teşri' esasları olduğu hususunda Ebû Hanîfe, Malik ve İmam Şâfiî ile birleşen Ahmed b. Hanbel, İcma' ve kıyasın

(140) M. Ebû Zehrâ, Fıkıhî Mezhepler Tarihi (terc.), s. 423 vd.

(141) M. Ebu Zehra, a.g.e., s. 429 vd.

(142) el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 240 vd.

(143) a.g.e., s. 242, M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 499 vd.

(144) el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 244.

hucce kabul edilmesi konusunda da onlarla aynı görüşü paylaşmaktadır. İstishab ve Sedd-i Zerayi'i kullandığına bakılırsa üç imamdan çok farklı bir usul takib etmediği görülür. O'nun icthad usullerini şöylece özetleyebiliriz:

a) *Kitab* : Önce Kitab'a dayanır. O'na göre Kur'an ancak Kur'an ile tefsir edilebilir. Re'y'in tefsirde bir tesiri yoktur. Yine Kitab ile Sünnet arasında bir çelişkinin bulunması mümkün değildir.

b) *Sünnet* : Ahmed b. Hanbel'e göre; Sünnet mütevatir, meşhur, sahih olan haber-i vahid, Sahabî Sözü, mürsel ve zayıf olan hadise şamil olup Sahabî sözü, mürsel ve zayıf hadise tercih edilir ¹⁴⁵.

Ahmed b. Hanbel, hiçbir sahih hadisi, re'y, amel veya kıyas karşısında terk etmez. Zayıf hadislerle mürsel hadisleri ise kıyasa tercih eder ¹⁴⁶.

c) *Sahabe Re'y'i* : İmam Ahmed'in dayandığı esaslardan biri de Sahabe re'y'idir. İmam Şâfiî gibi Sahabe'nin ittifak ettiği hususlardan ona göre fetva verir, ihtilâf ettikleri zaman, Kitab ve Sünnet'e yakınlık derecesine göre bu görüşler arasında tercih yapar ¹⁴⁷. Ona göre icma', Sahabe sözüne dahildir.

d) *Tâbiûn'un Sözlere* : Sahabe sözünde bulunmayan hükümler hakkında Tâbiûn'un sözlere ile amel eder. Bu hususta kendi görüşünü ileri sürmez.

e) *Kıyas* : Ahmed b. Hanbel en son kıyasa müracaat eder. Müctehid imamlar arasında kıyasa en az müracaat eden müctehid Ahmed b. Hanbel'dir ¹⁴⁸.

f) *İstishab* : Hanifilerin yalnız def'i, bakımından hucce kabul etmelerine karşılık Ahmed b. Hanbel, hem def'i, hem de ispatta istishab'ı hucce olarak kabul eder ¹⁴⁹. Kıyası az kullandığı için, diğer müctehidlere nazaran bu usule daha çok başvurmuştur.

g) *Sedd-i Zerayi'* : Müctehidler arasında zarayin seddi prensibini en çok kullanan Ahmed b. Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel, bu esasa dayanarak fetvalar vermiştir ¹⁵⁰.

h) *Maslahat* : Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî gibi zaruret durumunda maslahat prensibini fiilen kabul ederek icthad ediyor ve bu icthadını kıyas adı altında yapıyor ¹⁵¹.

(145) Lecne, a.g.e., s. 245 vd.

(146) H. Karaman, İctihad, s. 148.

(147) Karaman, a.g.e., s. 149.

(148) Karaman, a.g.e., s. 149, el-İctihâ ve't-Tecdid, s. 245 vd.

(149) H. Karaman, a.g.e., s. 149, el-İctihad, s. 247.

(150) Lecne, a.g.e., a. y.

(151) Lecne, a.g.e., a. y.

a) Kendisine sorulan bir soruya maslahat esasına dayalı olarak verdiği cevapta şu icthadını burada bilhassa zikretmek isteriz. "Bir kimsenin ipeği zayi etmemek için, koza içindeki böceği öldürmesi hakkında, eğer bundan başka bir çaresi yoksa ve işkence maksadı taşımıyorsa bunda herhangi bir sakınca yoktur" ¹⁵².

b) Sahabe aleyhinde kötü söz söyleyen kimseler, devlet tarafından cezalandırılır, affedilmezler. Eğer bu işlerinden vazgeçmezlerse vazgeçene kadar ceza uygulamasına devam edilir ¹⁵³. Bu iki örnekte maslahat prensibine dayanarak icthadda bulunduğunu görmekteyiz.

c) Bir kimse bir ev satın alsa, yahut miras olarak kendisine intikal edip bu evin sahibi olmakla şöhret kazansa, aksine bir delil bulunmadıkça bu evin mülkiyeti o kimseye ait olur. Hatta şahitlik istense bu evin o kişiye ait olduğuna şahadet de yapılır ¹⁵⁴. Bu icthad istishab esasına dayanmaktadır.

d) Bir kimse bir şahsı haps ederek yemek-içmekten alkoysa, ve bu sebeple o kimse açlıktan ölse, ölen kimsenin diyetini ödemesi gerekir.

Yine bir kimse diğer satıcılara zarar vermek maksadı ile sattığı eşyanın fiyatını ucuzlatsa, bu kimse o malını satmaktan meneder. Zira böyle yapmakla o kimse tarafından piyasaya gelecek olan zarar önlenmiş olur ¹⁵⁵. Bu iki örnek bize, Ahmed b. Hanbel'in sedd-i zerayi' prensibine dayalı icthadları hakkında fikir vermektedir.

Netice olarak şunu ifade edebiliriz: İctihadın dairesi müctehid imamlar devrinde genişlemiş ve bu imamlar şartlara ve durumlara bağh olarak icthad usullerini geliştirmişlerdir.

Tâbiûn devrinde icthad düşüncesi etrafında teşekkül eden ifrat derecede esercilik, yahut ifrat derecede re'ycilik yerine bu devirde tam bir itidal görünmektedir. Esercilik yönü ağır basan Şâfî, Ahmed b. Hanbel, aslında karşı çıktıkları istihsan ve benzeri usulleri kendileri de kullanmışlar, ancak bu adı zikretmemişlerdir. Şekle bağh bazı icthadlar dışında esasta birleştikleri ve toplum sorunlarına cevap verebilmek için serbest düşünceye önem verdikleri, müctehidlerin icthadlarında apaçık olarak görülmektedir.

(152) H. Karaman, a.g.e., s. 154.

(153) H. Karaman, a.g.e., a. y.

(154) Lecne, el-İctihâd, s. 247.

(155) a.g.e., s. 248.

NAZARÎ OLARAK HANEFÎ MÜCTEHİDLERİNİN
İCTİHAD USULLERİ

Tezimizin esasını teşkil eden Hanefî Mezhebi'nin icthad usulünü iki noktadan ele aldık. Birincisi, nazarî olarak hanefî müctehidlerinin icthad usulleri; ikincisi tatbikata göre Hanefî müctehidlerinin icthad usulleridir. Tatbikata göre Hanefî müctehidlerinin icthad usullerini ikinci bölümde ele alacağız. Nazarî olarak Hanefî müctehidlerinin icthad usullerini ise bu bölümde inceleyeceğiz. Ancak giriş mahiyetinde Hanefî mezhebinin menşei ve dayandığı ekol hakkında kısa da olsa bir bilgi vermek istiyoruz.

I- HANEFÎ MEZHEBİNİN MENŞEİ VE DAYANDIĞI EKOL

A- Hanefî Mezhebinin Menşei

Hanefî Mezhebi, adını bu mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe'den almıştır.

Tâbiûn devri müctehidleri dayandıkları üstadlarla buldukları ilmî muhitten kaynaklanarak iki gruba ayrılmışlardır. Bu gruplar da Hicazlılar ve Iraklılardır. Hicazlıların başkanı Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712), Irak grubunun lideri ise İbrahim en-Nehâf (v. 96/714)'dir. Hicaz grubuna Ehl-i Hadis, Irak grubuna ise Ehl-i Re'y adı verilmiştir. Her iki ekol de hoca silsilesi itibarıyla Sahabe müctehidlerine dayanır ¹. Re'y Mektebi'nin meşhur olan diğer simaları şu alimlerdir:

1- Alkame b. Kays en-Nehâf el-Kûfî (v. 62/682),

(1) H. Karaman, İslâm Hukuku Tarihi, s. 55; Fıkıh Usulü, s. 19.

2- İbrahim b. Yezid en-Nehâf (v. 96/714),

3- Hammad b. Ebî Süleyman el-Eş'arî (v. 120/738) ².

İmam Âzam Ebû Hanife, Irak Fıkhı'nı hocası Hammâd b. Ebî Süleyman yolu ile almış, hocasından sonra da bu mektebin lideri olmuştur. Menşei Sahabe fakihlerine dayanan Hanefî mezhebinde üstadlar silsilesi sırasıyla şöyledir:

Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit, Hammâd b. Ebî Süleyman'dan, o da İbrahim en-Nehâf ve Âmir b. Şurahîl eş-Şa'bî (v. 104/722)'den, İbrahim en-Nehâf el-Esved b. Yezid (v. 95/713)'den, o da Mesrûk b. Ecda'dan; Şa'bî de Alkame b. Kays (v. 62/681)'dan, Şurayh (v. 78/687)'dan, bunlar da Abdullah b. Mes'ud ile Ali b. Ebî Talib'den fıkhı öğrenmişlerdir. İbn-i Mes'ud Re'y müctehidi Hz. Ömer'in en yakın müşaviri olması hasebiyle bu listeye Hz. Ömer de dahildir³. Buna göre Hicazlılar'ın Sahabe neslinden dayandıkları Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas'a karşılık Irak Medresesi de Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn-i Mes'ud'a dayanmıştır ⁴.

Müctehid imamlar devrinde Re'y Mektebi'nin lideri olan Ebû Hanife (v. 150/767) ile Hadis Mektebi'nin lideri olan İmam Malik (v. 179/795) hac mevsimi dolayısıyla buluşmuşlar, bu iki mekteb arasında da bir kaynaşma ve yakınlaşma meydana getirmişlerdir ⁵.

Hz. Ali kazaî hükümleri ve fetvaları ile Iraklılara rehber olmuş, Şa'bî ise hadis bakımından Irak'ı takviye etmiş ve Hanefî Mezhebi'nin ifta usulünde güdülen ihtiyat usulünü telkin etmiştir.

Alkame, Esved, İbrahim Naha'lı; Mesrûk ile Şa'bî de Hemedân'lıdır. Neha' ve Hemedan Yemende iki kabilenin adıdır. Kadı Şurayh ile İmam Hammâd'ın da Yemen'le alakaları vardır. İctihada mesned olan Hadis'in sahibi Muaz b. Cebel'in de Yemen'de doğduğunu düşünürsek Ebû Hanife Mezhebi'nin menşeinin Muaz b. Cebel'e dayandığını belgeye dayanarak ifade edebiliriz ⁶.

B- Ebû Hanife ve Hayatı

Hanefî Mezhebi'nin kurucusu olması dolayısıyla bu bölümde bir nebze de Ebû Hanife'nin hayatından, özellikle yetişmesi, çalışma programı, hür düşünce yönü ve yetiştirdiği öğrencilerden bahs etmek istiyoruz.

(2) Dr. M. Yusuf Mûsa, Tarihu'l-Fıkhil-İslâmî, c. III, s. 18.

(3) H. Karaman, a.g.e., s. 70.

(4) H. Karaman, a.g.e., s. 55.

(5) H. Karaman, Fıkhî Usulü, s. 19.

(6) H. Karaman, İctihad, s. 132.

a) Ebû Hanife'nin Yetiştirilmesi

Ebû Hanife'nin esas adı Nu'man b. Sâbit b. Zûta'dır. Hicrî (80) yılında Kûfe'de dünyaya gelen Ebû Hanife Hicrî (150) yılında Bağdat'da vefat etmiştir.

Hanife kelimesi Hanîf'in müennesi olup, ibadet eden yahut müslüman olan kimse demektir ⁷. Bir görüşe göre Ebû Hanife'nin bu künyeyi almasının sebebi Irak dilinde Hanife olarak adlandırılan diviti devamlı olarak beraberinde taşımasıdır. Ebû Hanife'nin "Hanife" adlı bir kızı dolayısıyla bu künyeyi aldığı hakkında nakl edilen rivayet güvenilir değildir. Çünkü tarihler, Hammâd'dan başka Ebû Hanife'nin ne erkek ne de kız çocuğu bulunduğunu kaydetmemiştir ⁸.

Torunu İsmail b. Hammâd'ın anlattığına göre, Fars asıllı olan Ebû Hanife'nin dedesi Zûta, İslâm ordularının İran, Horasan ve Irak'ı fetihleri sırasında Kâbil'de esir düşmüş ve Teymullah b. Sa'lebe'nin kölesi olmuştur. Daha sonra azad edilerek İslâm şerefi ile müşerref olan Zûta, Kâbil (Bâbil)'den Kûfe'ye göç etmiştir. Zûta'nın oğlu Sabit ise müslüman olarak dünyaya gelmiş olup gerek Zûta ve gerekse Sabit Hz. Ali (k.v.) ile görüşmüşler ve onun hayır ve bereket duasını almışlardır. Hatta Zûta, Nevruz bayramı dolayısıyla Hz. Ali'ye Pelte yemeği ikram etmiştir. Bu vesile ile Hz. Ali, kendisine ve nesline dua etmiştir ⁹. Dolayısıyla Zûta neslinden olan Ebû Hanife bu duanın tesiri altında kalmış, onun fıkhında Hz. Ali'nin fıkhı ve duasının izleri görülmüştür.

b) Menkıbeleri İle İlgili Hadisler

Orta boylu, güzel yüzlü, güzel konuşan, güzel giyinen, güzel sesi, vakar sahibi, cömert, zühd ve takva ehli olan Ebû Hanife bilhassa çevresinde bulunan ilim adamlarına ve öğrencilerine çokça ikramda bulunan bir alim idi. Onu yerenler olduğu gibi övenler de çok olmuştur. Övmeye ileri gidenler onun menkıbeleri ile ilgili olarak bazı hadisler de ortaya atmışlardır. Bunlardan bazı örnekleri aşağıda zikredeceğiz:

1- "Âdem (a.s.) Safiyullah'tır; benimle iftihar eder. Ben de ümmetinden ismi Nu'man, künyesi Ebû Hanife olan birisi ile iftihar ederim. O, ümmetimin kandilidir".

(7) Râzî, Muhtarü's-Sihâh, s. 134, el-Müncid, s. 158.

(8) İnyetullah İblağ, Ebû Hanife el-Mütekellim, s. 7.

(9) Saymerî, Ahbaru Ebû Hanifete ve Ashabihi, s. 1 vd, M. Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s. 236 ((Terc.)).

2- "Bütün peygamberler benimle iftihar ederler; ben ise Ebû Hanîfe ile iftihar ederim. Kim onu severse beni sevmiş olur. Kim onu sevmezse bana buğz etmiş olur".

Kadızzâde Şerif el-Buhârî, yukarıdaki rivayetleri nakl ettikten sonra şöyle diyor: "Doğru haber veren Peygamber (s.a.s)'den, Ebû Hanîfe'nin doğumundan senelerce evvel bu sözlerin sudûr etmesi Ebû Hanîfe'nin ortaya çıkışının Peygamber (s.a.s)'in bir mucizesi olduğuna delildir ¹⁰.

Yine Hızır Aleyhisselam'ın, dinin hükümlerini ondan öğrendiği, İmam Mehdî ortaya çıkınca onun mezhebi üzere amel edeceği, İsa Aleyhisselam da yeryüzüne inince O'nun mezhebi ile amel edeceği yolunda söylentiler yer almaktadır. Bazılarına göre bu sözler keşif ehli zatların sözleri olup Aliyyü'l-Kâri' (v. 1014/1605) "Mişkât" şerhinde bunları reddetmiştir ¹¹.

İmam Âzam'ın taraftarları bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, Tevrat'da onun geleceğinin müjdelendiğini ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in onu ismen zikrettiğini ileri sürmüşlerdir ¹².

Ancak burada Celâleddin es-Suyûtî (v. 911/1505)'nin sahih dediği ve Ebû Hanîfe'nin geleceğine dair zımnen müjde olarak kabul ettiği Buhârî ile Müslim'in Ebû Hureyre'den; Şirâzî ile Taberânî'nin Kays b. Sa'd b. Ubâde'den, yine Taberânî'nin İbn-i Mes'ud'dan rivâyet ettikleri hadis-i şerifi burada zikredilebilir:

"İlim Süreyya yıldızlarında da olsa Farşlılardan bazı kimseler onu alır".

Bazı alimler, Suyûtî Şâfi mezhebine mensup olmasına rağmen bu hadisin sağlam olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin geleceği hakkında bir müjde olması konusunda güvenilir olduğunu söylemesine dayanarak, Ebû Hanîfe hakkında müjde mahiyetinde olduğuna hükmetmişlerdir. Suyûtî'nin bazı talebeleri de hocalarının sözüne dayanarak bu hadisten kastedilen kimsenin Ebû Hanîfe olduğunda şüphe yoktur, demişlerdir. Zira onun yaşadığı devirde Farşlılardan ilimde Ebû Hanîfe derecesine ulaşmış başka bir kimse yoktu ¹³.

c) Planlı Çalışması

Ebû Hanîfe'nin başarısında planlı çalışmasının tesiri büyüktür. Çünkü bu kadar büyük hizmetlerin plansız programsız başarılması

(10) Kadızzâde, Menâkıbü'l-Eimmeti ve'l-Müctehidîn, s. 2.

(11) Kadızzâde, a.g.e., s. 5.

(12) İna'yetullah İblâğ, Ebû Hanîfe el-Mütekellim, s. 17 vd.

(13) İna'yetullah İblâğ, a.g.e.,

mümkün değildir.

Ebû Hanîfe, vakitlerini işlerine göre ayarlayarak planlı bir çalışma sistemi içine girmişti. O'nun çalışma programı şöyle idi:

- 1- Sabah ve akşam vakitlerini ders okutmaya ayırır,
- 2- Öğleye kadar geçen zamanını ticârî işlerine ayırır,
- 3- Öğleden sonra yine ilim ile meşgul olurdu.
- 4- Geceleri ise hem ibadet hem de ilim müzakeresi ile geçirirdi ¹⁴.

5- Cum'a günleri evinde dost ve ahbablarına, talebelerine ve arkadaşlarına ziyafet verir, onlarla sohbette bulunurdu.

6- Cumartesi günleri ev ihtiyaçlarını görür, ne ders meclisine, ne de çarşıya uğrardı. O günü, özel işleri ile ev işlerini tanzim etmeğe ayırırdı.

7- Diğer günlerde kuşluk vaktinden öğleye kadar çarşıdaki işlerini görür, kalan zamanlarını ders vermekle geçirirdi ¹⁵.

8- Çok temkinli ve dikkatli hareket ederdi. Öyle ki, at üzerinde giderken kendisine: "Atın kaç ayağı vardır?" diye sorulmuş, atından inip ayaklarını saydıktan sonra ancak: "Dört" cevabını vermiştir. O, bu hareketi ile ilim ile meşgul olan kimselerde özellikle bulunması gereken itidal ve itinalı davranışa işaret etmişti ¹⁶.

d) İlimde İki Yolu Birleştirmesi

Ebû Hanîfe çağında iki türlü ilim adamı vardı. Bir kısmı yalnız fıkıh ile yetinir, ufkü biraz genişleyince kıyas ve tahric yoluna giderdi. Bir kısmı da kelim ve felsefe ile uğraşır, esas maksattan uzaklaşır, dolayısıyla bazen sapıklığa da düşerdi. Bu iki yolun ortasını bulan adeta yok gibi idi.

İşte Ebû Hanîfe, hem fıkıh ilmi ile hem de kelim ile meşgul olmuş, doğru yoldan sapmaksızın maksada ulaşmayı başarmıştır. O, daima ilmin, hikmetin ve faydalının peşinden koşmasını bilmiştir ¹⁷.

(14) O. Keskiöğlü, Fakih Sahabîler, s. 59.

(15) M. Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkıhî Mezhepler Tarihi, s. 265.

(16) O. Keskiöğlü, a.g.e., s. 59.

(17) M. Ebû Zehrâ, Ebû Hanîfe, s. 129 (Terc.).

e) Ders Okutma Usulü

İlim öğrenmede olduğu gibi, öğretmede de Ebû Hanîfe diğer alimlerden farklı bir usul takib etmiştir. Ebû Hanîfe'nin ders okutma usullerini şöylece sıralayabiliriz:

1- Derslerini öğrencileri ile müzakere şeklinde yapar, onların muhakeme kabiliyetini geliştirir, dolayısıyla öğrencilerini araştırmaya sevkederdi. Şöyle ki, kendisine arzedilen kazaî meselelerle fıkha ait diğer meseleleri önce öğrencilerine sunar, herkes bu mesele etrafında görüşünü açıklar ve bu görüşlerin münakaşası yapıldıktan sonra tek bir görüşte birleşince o meseleyi imlâ ettirir, yahut öğrencilerden biri o meseleyi tedvin ederdi. Çoğunlukla öğrencilerle hocaları arasında (Ebû Hanîfe arasında) ihtilâf vaki' olur, tek bir görüşle sonuçlanmazdı. O zaman meseleler muhalefet şerhi ile birlikte kaydedilirdi. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin Mezhebi kurulduğundan beri şûraya dayalı bir topluluğun mezhebi durumunda olmuştur. İmam Malik'in usulü ise tam bunun tersidir. O, meclisinde öğrencilerine söz hakkı tanımaz, meseleleri ve ilgili hükümleri talebelerine yazdırır, kimse onunla münakaşa edemez, söylediği hükme itirazda bulunamazdı.

İşte bu usul çerçevesi içinde Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin ilmî şahsiyetleri daha kendisi hayatta iken teşekkül etmiştir. Ebû Hanîfe bizzat kendi yönetimi altında öğrencilerini görüş açıklama, münakaşa etme ve aklî istidlâllerle terbiye etmiş olup bu terbiye altında öğrencilerinde ictihad kabiliyeti gelişmişti ¹⁸.

2- Talebesini münakaşaya alıştırdı.

3- Kalben öğrencilerine büyük bir sevgi ile bağlı idi. Öğrencilerine şöyle derdi: "Sizler benim kalbimin sevinci, üzüntülerimin tesellisiniz" ¹⁹.

4- Daima öğrencilerinin psikolojik durumuna göre hareket eder, onları idare etmesini bilir, himayesi altına alır.

5- Öğrencilerine karşı mâlî bakımdan birçok yardımlarda bulunurdu. Fakir öğrencilerinin hem kendilerinin, hem de ailelerinin geçimini sağlar, öğrenimlerini tamamlayıncaya kadar da bu yardımlarını sürdürürdü. Öğrenimlerini tamamlayınca da: "Artık helal ve haramla ilgili hükümleri öğrenmekle zenginliğe ulaştırdınız" derdi ²⁰.

Öğrencisi müctehid İmam Ebû Yusuf O'nun himayesinin eseri-

(18) Dr. Abdül-Kerim Zeydân, el-Medhal, s. 158.

(19) O. Keskiöglü, a.g.e., s. 57.

(20) Saymerî, Ebû Hanîfe, s. 48.

dir. Kendi ifadesine göre, tam 20 sene geçimini Ebû Hanîfe sağlamıştır.

Ebû Hanîfe, öğrencileri içinde evlenme çağına geldiği halde mâlî imkânsızlık sebebiyle evlenemeyenleri evlendirir, düğün masraflarını görür, gelinlik kızların çeyizlerini temin ederdi. Hülâsa o, öğrencilerine maddeten ve manen destek olurdu.

6- Ebû Hanîfe'ye göre, ilim ve fıkıh mesele çözmek için bir vasıta-
dır, gaye değildir. Yani ilim için ilim yerine toplum için ilim esasını prensip olarak kabul etmiştir. Kendisi bu konuda şöyle der:

"Hadis bilip de fıkıh bilmeyen kimse, ilaç toplayan eczacıya benzer. İlaçları toplayıp yığar, fakat hangi hastalıklara yaradıklarını bilmez. İlaçların ne gibi hastalıklarda kullanıldığını ancak doktorlar bilir. Hadis alimleri hadisleri toplar, fakihlerde bunlardan hüküm çıkarırlar" ²¹.

7- Ebû Hanîfe kendisini tamamen ilme, öğrenme ve öğretmeye hasır etmiş olup gerek insanlardan gelen eziyetlere, gerek alimlerden gelen sıkıntılara, gerekse öğrencilerinin ortaya çıkan problemlerine karşı çok sabırlı davranırdı ²².

f) İlk İslâm Mütefekkiri

Ebû Hanîfe yalnız bir fakih değil, aynı zamanda bir İslâm düşünürüdür. Zira O'nun fıkıhtan başka ilimlerde de mükemmel bir gücü vardı. Ebû Hanîfe gerçekten dînî meselelerde derinleşen ilk İslâm filozofu gibidir. O, kelam ve fıkha ait önermelere ilmî istidlâl ruhunu ilk sokan kimse olarak bilinir. Nitekim o, ictihad ve istidlâl hürriyetini ilk tesis eden ve fıkıh ile kelamı ilk birleştiren alimdir ²³.

İmam Âzam, meşhur felsefecilerinkine benzeyen, belki onlardan daha üstün bir şekilde ictimâî prensipler ortaya koymuştur. O'nun düşünce sistemi garb felsefesi ile Yunan görüşlerini öğrenmekle ortaya çıkmamıştır. O devirdeki İslâm kültürü ise öz be öz dînî bir kültür idi. Din her şey idi ve her şey dine dayalı bulunuyordu ²⁴.

İmam Âzam'ın, diğer İslâm filozoflarından da önce ilk İslâm mütefekkiri olduğunu talebeleri Ebû Yusuf (v. 182/798) ve Muhammed'in (v. 189/805) rivâyet ettikleri şu sözü tescil ediyor: "Eğer Allah Teâlâ insanlara peygamber göndermese idi, insanlara akılları ile Al-

(21) O. Keskiöglü, a.g.e., s. 57.

(22) O. Keskiöglü, a.g.e., a.y. Saymerî, a.g.e., a.y.

(23) İnâyetullah İblâğ, a.g.e., s. 21.

(24) İnâyetullah İblâğ, a.g.e., Mukaddime.

lah'ı tanımak farz olurdu" ²⁵.

Ebû Hanîfe'nin felsefi yönü öğrencilerine yazdırdığı vasiyetleri ile bazı risalelerinde ortaya çıkar. Bu vasiyetlerden şu esasları çıkarmamız mümkündür:

- 1- İnsanlara yaklaşmak, halkın nefretine sebep olacak hallerden kaçınmak,
- 2- Kimseyi küçük görmemek,
- 3- Eğitim ve öğretim alanında öğrencileri iyiye ve faydalı olana teşvik etmek ²⁶.

g) Hür Düşünce Yönü

Ebû Hanîfe derin bir düşünce sistemine sahip idi. O, nassların sadece zahirî mânâları ile yetinmez, bu nassların kapsadığı uzak ve yakın mânâları anlar, illet ve sebeplerini açıklardı.

Derin bir düşünce sistemine sahip olmakla beraber, Ebû Hanîfe aynı zamanda hür düşünce sahibi bir alim idi. O, hiçbir görüşü ve düşünceyi mantığına vurmada kabul etmezdi. İleride istinbat usulünde de görüleceği üzere onu, Kitap, Sünnet ve Sahabî sözünden başka hiçbir düşünceye boyun eğdirmeyen bu serbest düşünce yönü idi. O, Sahabîlerin görüşlerine saygılı olmasına karşılık Ashâb dışındaki alimlerin görüşlerini dilerse alır, isterse reddederdi.

Ebû Hanîfe, birbirine zıt görüşlerin bulunduğu bir muhit içinde yaşamasına rağmen bu görüşleri ayrı ayrı ele alır ve büyük bir hürriyet ve rahatlık içinde bunları incelerdi. Hocaları arasında Şa'bi (v. 104/722), Hammâd (v. 120/708) ve İbrahim en-Nehâî (v. 95/714) gibi zatlar bulunduğu halde bunların düşüncelerinin tesiri altında kaldığı görülmemiştir.

Ebû Hanîfe (v. 150/767), dört büyük halifeye karşı daima saygılı olmuştur ²⁷. Irak'ta Hz. Osman'a ondan başka rahmet okuyan ve saygılı davranan yoktu.

Ebû Hanîfe, Hz. Ali soyundan gelen Şii imamlarla da karşılaşmış olup bunların ilminden ve görüşlerinden faydalanmış, fakat kendisi hiçbir suretle onların tesiri altında kalmamıştır. O, asla bir taklidçi olmamış, hocalarını bile kopye etmemiştir. Onu Ebû Hanîfe yapan en önemli yönü bu tarafı olsa gerektir. Bilhassa bu yönü ile günümüzdeki ilmî ve fikrî hareketlerin liderleri onu örnek olmalıdırlar.

(25) Inayetullah, İblağ, a.g.e., Mukaddime;

(26) M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 252.

İmam Zeyd b. Zeyne'l-Âbidîn (v. 122/740)'den, Muhammed Bâkır (v. 114/732)'dan, Ca'fer-i Sâdık (v. 148/765)'tan, Hz. Hasan'ın torunu Abdullah'tan ilim öğrenmiş, fakat düşüncelerinde onların etkisi altında kaldığı bilinmemektedir ²⁸.

ğ) Sabit Fikirten Uzak Oluşu

Ebû Hanîfe hür düşünceli bir alim olduğu için sabit fikirli değildi. O, gerçeği gördüğü zaman derhal düşüncesinden vazgeçer, hasmının düşüncesini kabul etmekten asla çekinmezdi.

O'na göre; ister galib gelsin, ister mağlub olsun, bir münakaşada insan gerçeği araştırdığı müddet galibtir. İsterse münakaşada gerçeği kendisine hasmı gösterebilirsin, yine o kimse galibtir. Ebû Hanîfe'ye göre tartışma gerçeği aramak içindir. Galib olmak için tartışmaksızın caiz değildir.

Ebû Hanîfe o derece ihlas sahibi idi ki, bir meselede kendi görüşünün kayıtsız-şartsız doğru olduğunu ileri sürmez, şöyle derdi: "Bizim sözümüz, erişebildiğimiz en doğru bir görüştür. Bundan daha doğrusunu kim söylerse ona uyulması gerekir".

Öğrencilerine derslerde söz hakkı tanınması ve kendisine sorulan sorularda onların görüşlerine de yer vermesi O'nun ne derece ihlâs sahibi ve bencillikten uzak bulunduğunu göstermektedir.

Öğrencisi İmam Züfer (v. 158/775), hocası ile ilgili bir hatırayı şöyle anlatıyor: "Ebû Yusuf ile beraber Ebû Hanîfe'den ders okuyorduk. Hocamızın söylediklerini yazardık. Bir gün Ebû Yusuf'a şöyle demişti: "Ey Ya'kub, vay haline! Benden her duyduğunu yazma. Zira ben, bugünün şartlarına göre böyle düşünüyorum, yarın belki başka türlü bir görüşe sahib olurum, ertesi gün belki bu görüşü de bırakabilirim."

Ebû Hanîfe, yeni bir görüşe sahib olunca bazen önceki görüşünden vaz geçer, bazen de kendisine karşı bir kimse sahib bir hadis ile karşı çıkarsa görüşünü tamamen değiştirerek o hadis ile amel ederdi. Çünkü Ebû Hanîfe tam bir ihlas sahibi kişi olup taassup derecesinde kendi görüşlerine asla sarılmamıştır ²⁹. İleride Ebû Hanîfe'nin bu türlü görüşlerine örnekler verilecektir.

(27) M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 17.

(28) M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 257.

h) İslâm Düşüncesine Hizmetleri

Ebû Hanîfe, İslâm düşüncesinin gelişmesine büyük ölçüde hizmet etmiş; hem Ehl-i Sünnet inancının kurucusu olmak, hem de fikh'in babası olmakla vasıflanmıştır. O'nun Ehl-i Sünnet inancının esaslarını ortaya koyan düşünceleri, "el-Fıkhu'l-Ekber" ve "el-Vasiyye" adlı kitaplarında yer almaktadır.

"el-Fıkhu'l-Aşğar" olarak vasıflandırılan ³⁰ eseri ise, öğrencilerine okuttuğu binlerce iktisâdî, ictimâî, siyâsî ve hukukî sahalardaki görüşleridir. O, kendi devrine kadar intikal eden teşri' kaynağı ictihadı bir ekol haline getirmiş, kendinden sonra gelen müctehid ve alimlerin düşünce hayatları üzerinde derin izler bırakmıştır. Ebû Hanîfe, kendinden önce ve sonraki dönemlerde dînî meselelerde aklı en çok kullanan bir mütefekkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tezimizin ikinci bölümünde bu ictihad örneklerine geniş ölçüde yer verilecektir. Bu yönü ile ele alındığı taktirde Ebû Hanîfe'nin İslâm Hukukunun ve İslâm düşüncesinin gelişmesine büyük hizmetlerde bulunduğu anlaşılır.

1) Düşünce Sisteminin Özellikleri

Ebû Hanîfe'nin fıkhıta yer alan düşüncelerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1- İbadetlerle muamelat bahislerinde kolaylık taraftarıdır. Ancak, diğer mezheplerden farklı olarak ibadetlerde ihtiyatı esas almıştır. Bu da Irak bölgesinin Hicaz'dan uzak olması ve hadis uydurmacılığının yaygın olması sebebiyle kendisine ulaşan bazı hadislere güvenemesinden kaynaklanmıştır.

2- Fakir ve zayıf kimselerden yana bir tutum izlemekte, görüşlerini buna göre tanzim etmektedir. Ki bu prensip Kur'an'ın tavsiyesidir.

3- İmkanlar ölçüsünde insan tasarruflarını düzeltici bir yol takib etmiştir.

4- İnsanoğlunun insanlığına ve hürriyetine büyük bir değer vermiştir.

5- Devlet başkanının şahsında temsil edilen devlet hakimiyetine riayeti tavsiye etmiştir ³¹.

(29) M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 258.

(30) İnaletullah İblâğ, a.g.e., s. 1.

(31) Herbirine ait misaller için bkz. Dr. M. Yusuf Mûsa, Târihu'l-Fıkhi'l-İslâmî, c. III, s. 90 vd, Dr. M. Esad Kılıçer, İslâm Fıkhi'nda Re'y Taraftarları, s. 75-83, M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 279-287.

Fakat buna rağmen düşünce sisteminde onun prensiplerine uymayan bazı hususlar da yok değildir. Bunlardan bazı örnekler verebiliriz:

1- Hayvanlarda selem usulü ile alış-verişi kabul etmemiştir. Bu düşünce onun kolaylık prensibine uygun düşmüyor.

2- Akid zamanında cinsi ve emsali kalmamış olan diğer mallarda selemi yine kabul etmemiştir.

3- Muşa'nın rehin edilemeyeceği görüşündedir. Bu düşünceler ise kolaylık esasına ters düşüyor.

4- Çocukların malları ile delilerin servetinden zekât vermek gerekmediğini kabul eder. Bu görüş fakirlerin ve zayıfların haklarını gözetme prensibine uymamaktadır ³².

5- İbadetlerde ihtiyatı esas almıştır. Bu da zorluğa neden olmaktadır.

i) Yetiştirdiği Öğrenciler

Ebû Hanîfe'nin yetiştirdiği öğrenciler iki kısma ayrılır:

1- Bir müddet ondan ilim tahsil edip sonra elde ettikleri bilgilerle yetinerek ayrılanlar. Bunlar onun devamlı takipçileri değillerdi.

2- O'ndan ilim tahsil ettikleri halde vefatına kadar yanından hiç ayrılmayanlar. Bunların da bir kısmı herhangi bir vazife sebebiyle ölümden önce onun ders halkasından ayrılmışlardır. İmam Züfer b. Hüzeyl gibi..

Ebû Hanîfe, yanından ayrılmayan öğrencilerini çok severdi. Onun kalbinde bu öğrencilerin özel bir yeri vardı. Yanından ayrılmayan öğrencilerinin (36) kişi olduğunu kendisi ifade ediyor. Bunlar hakkında şöyle demiştir: "28'i kadılık yapacak, 6'sı fetva verecek, ikisi (Ebû Yusuf ve Muhammed) kadı ve müftü yetiştirecek seviyededir" ³³.

En meşhur öğrencileri şunlardır:

1- İmam Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim el-Ensârî (v. 183/799),

2- İmam Züfer b. Hüzeyl b. Kays el-Kûfî (v. 152/769). Züfer önceleri hadisçi olup sonradan re'yciler grubuna dahil olmuştur.

3- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v. 189/805),

4- Hasan b. Ziyad el-Lü'lüf (v. 204/819) ³⁴,

(32) M. Esad Kılıçer, a.g.e., s. 251.

(33) M. Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 251.

(34) Muhammed el-Hudârî, Tarihu't-Teşri'l-İslâmî, s. 176 vd; Dr. A. kerim Zeydân, el-Medhâl, s. 159.

5- Davud-i Tâî (v. 165/781),

6- Vekî' b. Cernrah b. Adıyy el-Kûfî (v. 194/809),

7- Abdullah b. Mübarek (v. 158/774) ³⁵.

Bu öğrencileri arasında, Ebû Hanîfe fikhını nakletmede en çok tesir bırakanları İmameyn diye adlandırılan Ebû Yusuf ile İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'dir ³⁶.

Söz talebelerine gelmişken burada öğrencilerinin öğrencileri arasında meşhur olan ve Ebû Hanîfe'nin ictihadlarını muhtevi kitaplarını nakleden talebelerinden de bir nebze bahsetmek istiyorum.

k) Öğrencilerinin Öğrencileri

1- İbrahim b. Rüstem el-Mervî (v. 211/826),

2- Ahmed b. Hafs "Ebû Hafs el-Kebîr" el-Buhârî (v. 256/870). Bu ikisi İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den okuyup ondan rivayette bulunmuşlardır.

3- Bısr b. Gıyas el-Müveysî (v. 288/700), Ebû Yusuf'un talebesi olup fıkıh ilmini ondan öğrendi. Daha sonraları felsefe ilmi ile uğraşarak şöhret kazandığı için insanlar ondan yüz çevirmişti. Hocası Ebû Yusuf da onu kötüleyip kendisinden yüz çevirmişti.

4- Bısr b. Velîd el-Kindî (v. 237/851). Bu da fıkıh Ebû Yusuf'tan öğrendi. Ebû Yusuf'un kitaplarını ve "el-Emâlî" sini ondan rivayet etmiştir.

5- İsa b. Ebân (v. 221/835). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûf'den fıkıh ilmini tahsil etti. Kendisi daha önce hadis ricalinden idi.

6- Muhammed b. Sema'a et-Temîmî (v. 233/847). Leys b. Sa'd'dan hadis ilmini, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Hasan b. Ziyad'dan da fıkıh ilmini öğrendi, Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'den: "*en-Nevâdir*" adlı eseri yazmıştır.

7- Muhammed b. Şuca' es-Selcî (v. 267/880). Hasan b. Ziyad'dan fıkıh öğrenip ilimde derinleşmiştir.

8- Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cürcânî (v. 200/815). Fıkıh İmam Muhammed b. Hasan'dan almıştır.

9- Hilâl b. Yahya b. Müslim er-Ra'y "Râbiatü'r-Ra'y" (v. 245/859).

(35) Abdurrahman Eşref, Tabakat, s. 156-164; M. el-Hudârî, a.g.e., s. 173.

(36) M. el-Hudârî, a.g.e., s. 173.

Fıkıh Ebû Yusuf ile İmam Züfer'den almıştır.

10- Ebû Ca'fer Ahmed b. İmran (v. 380/990). Fıkıh İbn-i Sema'a'dan öğrenmiştir.

11- Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassaf (v. 261/874). Fıkıh babası yolu ile Hasan b. Ziyad'dan öğrendi. Kendisi feraizci olup hesap ilmini iyi bilirdi.

12- Bekkâr b. Kuteybe b. Esed el-Kâdî el-Mısırî (v. 200/815). Râbiatü'r-Ra'y'dan okudu. Hanefî Mezhebi konusunda derin bilgi sahibi olup noterlik konusunda "*Kitabü's-Şurûr*" adlı eseri vardır.

13- Ebû Hâzım Abdülhamid b. Abdülaziz el-Kâdî (v. 292/904). Fıkıh İsa b. Ebân'dan öğrenmiştir ³⁷.

Ebû Hanîfe hayatta iken fikhını henüz tedvin etmemişti. O'nun görüşleri bize İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi müctehid öğrencilerinin rivayetlerinden intikal etmiştir. Özellikle Ebû Hanîfe'nin bu iki talebesi O'nun mezhebini toplamış ve görüşlerini yaymışlardır. Ancak bunu yaparken hocalarını taklid etmemişler, mezhebin görüşleri arasına kendi görüşlerini de ilave etmişlerdir. Dolayısıyla Hanefî Mezhebi bir nevi karma mezheb haline gelmiştir.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed birer taklidçi olmayıp Ebû Hanîfe'nin kurduğu mektebe mensup, ictihadda onun yolunu tutan alimler idiler. Hayatta iken hocaları ile tartışıyorlar, çoğu kere ona muhalif görüşler ileri sürerlerdi. Mezhep içinde hocalarının görüşlerine ters düşen fikirleri korunuyordu. Ancak, bunların sözleri ile hocalarının sözleri birlikte Hanefî Mezhebi'ni teşkil etmiştir ³⁸.

C- EBÛ HANİFE'NİN İCTİHAD USULÜ

İmam Şâfiî, (v. 204/819) dışındaki müctehid imamlar, ictihad usullerini kendileri tedvin etmemişlerdir. İctihad usulü ile ilgili olarak ilk yazılan kitab İmam Şâfiî'nin "*er-Risâle*"sidir ³⁹.

Ebû Hanîfe, ictihad ve araştırmalarında uyduğu kaidelerle hüküm çıkarma usulünü kendisi bizzat yazmamış, ondan sonra gelen Hanefî fakihler rivayet yolu ile Ebû Hanîfe'den nakledilen furû ile ilgili meselelere dayanarak ictihad usulünü ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ebû Hanîfe'nin ictihad usulünü bizzat yazmaması, onun bir istinbat ve araştırma usulünün yokluğuna delil teşkil etmez. Zira bir şeyin yazılıp toplanmaması onun yokluğunu göstermez. Nitekim fıkıh, vücub derecesinde ictihad usulleri ve istihraç kaideleri isteyen

(37) M. el-Hudârî, Tarihu't-Teşrîl-İslâmî, s. 173.

(38) M. el-Hudârî, a.g.e., s. 159.

(39) M. Hudârî, Usûl-i Fıkıh, s. 4; H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 17.

bir ilim dalıdır. Kaide ve usul olmadan fıkıh olamaz.

Ebû Hanîfe, büyük bir fakihdir. Hatta İmam Şâfiî'nin dediği gibi o fıkıhın babasıdır. O halde icthadlarında ve fıkıh ile ilgili çalışmalarında dayandığı kaide ve usuller, sonradan gelen fakihlerin, onun furû'undan çıkardıkları esaslardır. Az ileride onun fıkıhından çıkarılarak kendisine nisbet edilen bu usuller üzernide geniş bir şekilde durulacaktır. Ancak, biz burada icthad usulünün ana hatlarını ortaya koyan kendi sözlerini kaydetmekle yetineceğiz. Ebû Hanîfe, icthad usulü konusunda şöyle diyor:

"Eğer Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm bulursam onu alırım. Allah'ın Kitabı'nda bulamazsam Rasûlullah (s.a.s)'in Sünneti'ndeki hükümlerle amel ederim. Allah'ın Kitabı ve Rasûl'ünün Sünneti'nde de bir hüküm bulamazsam o taktirde Ashabın sözünü alırım. Ashab ihtilaf ederse onlar içinde dilediğimin sözünü alır, dilediğiminkini terk ederim. Ancak onların sözünden dışarıya çıkmam. İş İbrahim en-Nehâfî, Şa'bî, Hasan, İbn-i Sîrîn ve Saîd b. Müseyyeb gibi alimlere varınca -icthad yetkisine sahip birçok kişinin ismini zikrettikten sonra- onlar gibi icthadda bulunmak benim de hakkımdır" ⁴⁰.

Hadis ile amel etmede Ebû Hanîfe'nin kendine mahsus usul ve şartları vardı, konu ile ilgili olarak şöyle diyor:

"Güvenilir raviler yolu ile Hz. Peygamber (s.a.s)'den herhangi bir hadis geldiği zaman onu alırsınız. Hz. Peygamber'in ashabından gelen sözlerin dışına çıkmayız. Tâbiûn'dan gelen düşüncelere ise karşı çıkarız".

Hadisin nasih ve mensuhunu araştırmada çok titiz davranır. Rasûlullah (s.a.s)'dan geldiği sabit olan hadis ile amel eder, Kûfeli-ler'in hadisi ile fıkıhını çok iyi bilir, yaşadığı beldenin örflerine çok değer verir, "Allah'ın Kitabı'nın nasih ve mehsuhu, hadisin de nasih ve mensûhu vardır" der; Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından önce en son işlediği Sünnetler'den, beldesinin alimlerine intikal eden hadisleri ezbere bilirdi ⁴¹.

Ma'mer Ebû Hanîfe'nin dînî meselelerdeki hassasiyetini şöyle ifade ediyor: "Fıkıh konusunda konuşan, Kıyas yapabilen ve fikhî sahada icthad edenler arasında Ebû Hanîfe'den daha bilgili ve Allah'ın dinine şüphe sokulmaması konusunda O'ndan daha hassas, daha harîs bir kimse bilmiyorum".

Hayatının sonuna doğru re'ycilikten hadisçiliğe meyleden İmam Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin mezhebinin ahirette kurtuluşa vesile olması bakımından daha üstün olduğunu ve kendisi hadisçiliğe

(40) Saymerî, Ahbaru Ebû Hanîfete ve Ashabihi, s. 10, A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 158; H. Karaman, İctihad, s. 135; Dr. M. Yusuf Müsa, a.g.e., c. III, s. 66; el-İctihad ve't-Tecdid, s. 176.

(41) Saymerî, a.g.e., s. s. 11.

mevl etmesine rağmen, Ebû Hanîfe'nin sahih hadisleri kendisinden daha iyi bildiğini söylüyor ⁴².

Ebû Hanîfe'nin başvurduğu icthad usullerinden biri kıyas, diğeri ise istihsandır. Sehl b. Müzahım'ın söylediğine göre, Ebû Hanîfe'nin metodu, güvenilir hadisi almak, çirkinden kaçıp insanların muamelelerindeki adet ve örflerine, maslahatlarına itibar etmekten ibaret idi. Meseleleri kıyasa göre hükme bağlar, kıyas çirkin düştüğü zaman geçerliliğini koruduğu ölçüde istihsana dayanarak hüküm verir, istihsan da geçerli olmazsa o taktirde müslümanların teamüllerine dönerdi. Ebû Hanîfe, üzerinde ittifak edilmiş meşhur bir hadisi alır, sonra o hadise göre caiz olduğu ölçüde kıyas yapardı. Kıyasın geçerli olmadığı yerde ise istihsana müracaat ederdi. O, kıyas ve istihsandan harfisi daha kuvvetli ise onu kabul ederek meseleyi hükme bağlardı ⁴³.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin anlattığına göre, Ebû Hanîfe kıyasa konu olan meselelerde ashabı ile munazarada bulunur, talebeleri de bu konuda söz ve görüş beyan ederek tartışmaya katılırlardı. Fakat, ben istihsan ediyorum, deyince, bu konuda birçok mesele çözdüğü ve ileri derecede bulunduğu için kimse ona karşı çıkmaz, hepsi teslim olurlardı ⁴⁴.

D- EBÛ HANİFE'NİN İCTİHADLARININ ÖZELLİKLERİ

1- Ebû Hanîfe, Rasûlullah (s.a.s)'in hadislerini almada ihtiyatlı davranır. Sahabeden gelen eserlerde çerçeveyi daraltır. Çünkü o devirlerde hadis uydurmacılığın ortaya çıkmıştı.

2- Nasslarda bulunmayan meseleler için İslâmî esasların ışığında şer'î hükümler çıkarırken re'yin sağlam olarak ortaya konması taraftarı idi.

3- Diğer müctehidlerin aksine henüz meydana gelmemiş, fakat gelecekte vaki' olması ihtimal dahilinde olan farazî meselelere de yer vermiştir. İmam Âzam bazı olayların vaki' olduğunu farz ve takdir ederek bunları düşünerek haklarında hüküm çıkarmaya çalışırdı. Bu konuda kendisi şöyle diyor: "Biz bela gelmeden, ona göre hazırlık yapıyoruz. Bela geldikten sonra içine girmeyi de çıkmayı da biliriz".

Bu sebeple Ebû Hanîfe'nin kurduğu mekteb "Elâ Reeytiyyûn" mektebi olarak tanınmıştır. Yani (أرأيت لو كان كذا، أرأيت لو حصل كذا) gibi sorular düzenleyerek bazı olayları farz edenler mektebi de-

(42) Saymerî, a.g.e., a.y.

(43) M. el-Hudârî, Târihu't-Teşri'î'l-İslâmî, s. 170.

(44) Saymerî, a.g.e., s. 12; Hudârî, a.g.e., s. 170.

mektir. Bu sebeple İmam Malik (v. 1798/795)'in başında bulunduğu Hadis Mektebi'ne ters düşmüştür. Onlar farazî meselelere cevap vermekten kaçınırlar ve öğrencilerini bundan yasaklarlardı⁴⁵.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Hanefî Mezhebi'nin de icthad usulünü teşkil eden Ebû Hanîfe'nin icthad usulünü şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Kitap, 2- Sünnet, 3- Sahabî Sözü, 4- İcma', 5- Kıyas, 6- İstih-san, 7- Örf, adet ve teamüller, 8- Maslahatlar, 9- Zaruretler, 10- İhtiyatlar, 11- Umumî belvalar, 12- Hacetler, 13- Kaçınılmazlıklar, 14- Güçlükleri giderme, 15- Kolaylaştırma.

II- NAZARÎ OLARAK HANEFÎ MEZHEBİNDE TAKİB EDİLEN USUL

Ne Ebû Hanîfe, ne de en yakın arkadaşları furû' ile ilgili icthadlarında takib ettikleri usul konusunda herhangi bir eser bırakmamışlardır. Daha başka bir ifade ile önceden hazırlanmış bir nazariyeye dayalı olarak icthadlarını uygulamamışlardır. Bu demek değildir ki, Hanefî Mezhebi'nde icthad usulü yoktur. Elbette vardır. Fakat bu usul nazarî olmayıp tatbikidir. Yani ortaya koydukları furû' ile ilgili meselelerden çıkarılmış ve Hanefî Mezhebi müctehidlerine nisbet edilmiştir. Bir benzetme yapmak gerekirse, onlar mühendislik kaidelerini ayrıca tedvin etmeksizin çok muhteşem bir san'at eseri meydana getiren mimarlara benzerler. Sonradan gelen araştırmacılar, bu eserlerin tetkikini yaparak san'at değerini ve mimarî usulünü ortaya koyarlar. Fakat bu usuller mükemmel bir şekilde ezberlendiği halde nazariyedekine uygun eser ortaya koyamazlar. Müctehidlerde de durum böyledir. O halde nazariye mi öncedir, yoksa tatbikat mı? sorusu ile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. Büyük san'at eserlerinde önemli olan san'at olup usul nazariyesi değildir. Usul bir vasıta, gaye değildir. Eğer vasıta olan şey gaye mevkiine konulursa ondan beklenen sonucu vermez. İster istemez yukarıdakine benzer şöyle bir soru daha akla geliyor. Acaba nazariye mi önemlidir, yoksa tatbikat mı?

Ashab, Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiûn ile büyük müctehidler devrinde alimler önceden tayin edilmiş belli usuller çerçevesinde icthad etmiyorlardı. Belki onlar icthadda tamamen serbest hareket ederek icthad kaidelerine bağlı bulunuyorlardı. Ashabtan itibaren Tâbiûn devri ile müctehidler devrine doğru icthad dairesinin gittik-

(45) el-İctihâd ve't-Tecdid, s. 176; vukuu ender meselelerle ilgili icthadlar için bkz. Serahsî, el-Mebsût, c. III, s. 33, Zekât bahsi; a.g.e., s. 229, Sehvü'l-İmam bahsi; a.g.e., c. XIX, s. 85, 114; a.g.e., c. II, s. 80, 85, Secde bahsi; a.g.e., c. XIX, s. 127, Vekâlet bahsi; a.g.e., c. XX, s. 37, Kefâlet bahsi; a.g.e., c. XIX, s. 61, Vekâlet bahsi; a.g.e., c. XII, s. 2, Sayd fi'l-Harem bahsi.

çe genişlemesi de bunun bir delilidir.

Daha sonra İmam Şâfiî kendi dönemine kadar yaşamış müctehidlerin icthad usullerinden yararlanarak usul hakkında bir kitap meydana getirmiştir. Şâfiî'den sonra gelen diğer müctehidlerle Mezhep imamlarının icthadlarındaki usulleri mensupları tarafından derlenmiştir. Ancak İmam Şâfiî ile başlayan nazariye döneminden sonra icthad dairesi genişleyeceği yerde gittikçe daralmıştır. Hatta öyle bir döneme gelmiştir ki, bu esaslar çerçevesinde icthad yetkisine sahip ilim adamları bulunamayacağı gerekçesiyle icthad kapısının kapandığı iddia edilmiştir. İctihad kapısının kapalı kabul edilmesinde fıkın nazarî yönünün ön plana alınmasının tesiri bulunduğu düşüncesi akla gelmektedir.

Hanefî Mezhebine mensup müctehidlerin takib ettikleri icthad usulünü ayrı bir kısım halinde inceleyeceğiz. Ancak, bu işe konuya girmeden önce bir giriş mahiyetinde önce usûl-ü fıkın tarifini yapmayı uygun gördük.

A- Usûl-i Fıkın Tarifi

"Ameli bakımdan kişinin leh ve aleyhine olan şer'î hükümleri bilmesi"ne fık denildiğini usul kitaplarından bilmekteyiz. Esas konumuz olan fık usulüne gelince, Hanefî fakihleri tarafından şöyle tarif edilmiştir: "Araştırmak suretiyle fıkın meselelerine ulaştıran kaideleri bilmektir". Zira insanların her işine deliline dayalı olarak Allah tarafından bir hüküm taalluk eder. Bu hükümlerin bütün işleri kapsaması mümkün olmadığından, ihtiyaç anında hüküm çıkarabilmek için, bu hükümlere uygun olan işleri onlara benzetmek gerekir. Bundan ötürü, "mevzuu" mükelleflerin işlerinden, mahmulü şari'in hükümlerinden ibaret kazıyyeler meydana gelmiştir. İşte, bu delillerden meydana gelen bilgiye fık adı verilmiştir. Sonradan fakihler, bu delillerin ve hükümlerin tafsilatına bakıp bunları umumileştirmişler, bu delillerin kitab, sünnet ve kıyas'a raci olduğunu, hükümlerin de vucub, nedib, haramlık ve kerahetten ibaret olduğunu görmüşlerdir ve tafsilatına bakmaksızın kısaca bu delillerden o hükümleri nasıl çıkaracaklarını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla, kendileri için, istiklal keyfiyetine taalluk eden değişmez bazı kaideler halinde kazıyyeler meydana gelmiştir. İşte bu küllî kazıyyelerden cüz'î olan birçok hükümleri tafsilatlı delillerden çıkarmaya Usul-i Fık adını vermişlerdir⁴⁶.

Bu ilim dalında mezkûr delillerden ve bu delillerle ilgili bilgilerden bahsedilir ve bu delillerle sabit olan hükümler bahsi de buna ilave edilir. Fık usulü ise; Kitap, Sünnet, İcma' ve Kıyas'tan ibarettir.

(46) H. Karaman, Fık Usulü, s. 11; Sadru's-Şerîa, et-Tavzîh, c. I, s. 14.

Kıyas; Kitab, Sünnet ve İcma'nın fer'i ise de kıyasın illeti bu üç kaynaktan çıkarılmaktadır ⁴⁷.

Biz bunlara kıyas dışında istihsan, istislah, sedd-i zerayi', örf, âdet, kaçınılmazlık ve öncekilerin şeriatları ile zamanla ortaya çıkan bazı aklî delilleri de ilâve edebiliriz.

B- Fıkıh Usulü Konusunda Hanefilerin Tuttuğu Yol

Hanefî müctehidlerinin kendilerine ait olmak üzere ortaya koydukları tedvin edilmiş bir usul olmamakla beraber, sonradan gelen alimler İmam Şâfi'nin yolunu izleyerek fıkıh usulü kitapları yazmaya başlamışlar, mezhep müctehidlerine usuller izafe etmeğe, daha başka bir ifade ile usullerini çıkarmaya koyulmuşlardır.

Hanefîlerin usul-i Fıkıh yazmada takib ettikleri yol, mezheple ilgili meseleleri usul-i fıkıh kaidelerine tatbik etmekten ibarettir. Hanefîler kaidelerini imamlarından naklettikleri furû'a göre tesbit ediyorlardı. Furû'a muhalif bir kaide bulunduğu zaman da onu furû' ile bağdaştıracak bir şekle sokuyorlardı. Sanki mezhep imamlarının hüküm çıkarmada uyduklarına inandıkları usulleri toplamış oluyorlardı. Bazen bu durum şeklen çok acayip kaideler ortaya koymalarına sebep oluyordu. Bu sebeple Hanefîlere ait usul kitaplarını furû'a ait birçok mesele ile dolu olarak görmekteyiz. Çünkü bu meseleler o kaidelere ait idi ⁴⁸.

Fıkıh usulü kitaplarında üç türlü yol takib edilmiştir. Mütakelîmîn yolu, Fukaha yolu ve her ikisini birleştiren yol.

a- Mütakelîmîn Yolu

Asıl branşı Kelam ilmi olan alimlerin fıkıh usulü yazarken kullandıkları usulü belirtir. Bunlar fıkıh ilminde Hanefî fakihler kadar mahir olmadıkları için, daha çok kaideler üzerinde durur, aklî istidlâllerle meşgul olurlar ve tatbikata girişmeksizin fıkıh usulü ile ilgili konuları kelam ilmi çerçevesinde mütalaa ederler. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler bu metotla usul kitapları yazmışlardır. Ancak, bu metoda göre en çok Şâfiîler eser verdikleri için mütakelîmîn mesleğine aynı zamanda "Şâfiî Mesleği" de denilmektedir ⁴⁹.

Mütakelîmîn mesleği üzerine yazılmış eserlerin başlıcaları şunlardır:

(47) H. Karaman, a.g.e., s. 37; Hudârî, Usulü'l-Fıkıh, s. 14.

(48) Muhammed el-Hudârî, Usul-i Fıkıh, s. 8.

(49) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 60.

1) *el-Mu'temed*: Ebu'l- Hüseyin Muhammed b. Ali el-Basrî el-Matezilî eş-Şâfiî (v. 463/1071) tarafından yazılmıştır.

2) *el-Burhan*: Ebu'l-Maâlî Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî İmamul-Haremeyn (v. 487/1084) tarafından yazılmıştır.

3) *el-Mustasfâ*: Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Gazalî eş-Şâfiî (v. 505/1111) tarafından yazılmıştır.

4) *el-Umd*: Abdülcebbar el-Mûtezilî (v. 415/1024) tarafından yazılmıştır.

5) *el-Mehsûl*: Fahrüddin er-Razî (v. 606/1210) tarafından yazılmıştır.

6) *el-İhkâm*: Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali el-Ma'ruf b. Seyfeddin el-Âmidî (v. 931/1234) tarafından yazılmıştır.

Son iki kitap yukarıdaki kitapların özeti niteliğinde olup kolay ibareli ve şerhe muhtaç olmayacak tarzda yazılmışlardır. Bu iki kitap üzerine kısaltmalar da yazılmıştır ⁵⁰.

b- Fukaha yolu

Fıkıh usulünde fukaha yoluna aynı zamanda Hanefîyye usulü de denilmektedir. Bu konuda yazılmış en eski eserlerden bazıları şunlardır:

1) *el-Esrâr*: Ebû Zeyd Ubeydullah ed-Debbûsî (v. 430/1039).

2) *Usul-i Pezdevî*: Fahrul-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (v. 483/1090).

3) *Usulü's-Serahsî*: Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi, Sehl es-Serahsî (v. 490/1097).

4) *Usul-i Fıkıh*: Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessas (v. 370/980).

5) *el-Menâr*: Hafızuddin en-Neseffî (v. 790/1310).

c- İki Mesleği Birleştiren Yol

Bu konuda yazılmış eserler şunlardır:

1) *el-Bedi'*: İbn-i Sa'atî Muzafferuddin el-Bağdâdî (v. 694/1295).

2) *et-Tenkîh*: Sadru's-Şerîa Ubeydullah b. Mes'ud (v. 747/1346).

(50) H. Karaman, a.g.e., a. y., Hudârî, a.g.e., s. 8.

3) *et-Tahrîr*: Kemaleddin İbn-i Humam (v. 861/1457).

4) *Mir'atü'l-Usûl*: Molla Hüsrev (v. 885/1480).

5) *İ'lâmu'l-Muvakkîn*: İbn-i Kayyım el-Cevziyye (v. 751/1350).

Bu eserlerin kısaltmaları ve şerhleri de yazılmıştır ⁵¹.

C- HANEFÎ MEZHEBİNDE İCTİHAD USULÜ

aa- KİTAB

Nazarî olarak Hanefî müctehidlerinin dayandıkları esasların başında Kitab gelmektedir. Kitaptan maksat Kur'an-ı Kerim'dir. Aslı delillerin birincisi olan Kur'an-ı Kerim şöyle tarif edilmiştir:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilen, mushaflarda yazılı olan, O'ndan bize tevatür yoluyla intikal eden, okunması ile ibadet edilen ve beşerin benzerini getirmekten aciz kaldığı sözdür" ⁵².

Sadru's-Şerîa'nın: "Kitabın iki kapağı arasında bulunan ve bize kadar tevatür yoluyla intikal eden kelimedir" tarzında yaptığı tarif yukarıdaki tarife göre eksiktir ⁵³.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre Kur'an-ı Kerim, hem nazım hem de mânâya verilen isimdir. Ebû Hanîfe (150/767) ise özellikle namazda okunması bakımından Kur'an'ın sözünü mânâdan ayrılmaz bir rukün olarak kabul etmiyor. Bu sebeple Ebû Hanîfe, özürsüz olarak bir kimsenin Arapça dışında bir ibare ile namazda Kur'an okuması halinde namazının caiz olduğuna hükmediyor. Özellikle, namazın cevazı konusunda, Kur'an'ın nazımını mânâdan ayrılmaz bir rukün olarak kabul etmiyor. Çünkü, Ebû Hanîfe, Kur'an'ın nazımının- namazın cevazı dışında- mânâdan ayrılmaz bir rukün olarak kabul etmiyor. Bu sebeple, Kur'an'ın namaz dışında Arapça'dan başka bir dil ile (Mesela, Farsça olarak) okunmasında bir sakınca görmüyor. Ebû Hanîfe bu durumu hayız kadın ile cünüb kimselere benzetiyor. Hayız kadın ile cünüb kimseler, namaz dışında Kur'an âyetleri okumaktan yasaklanmışlardır. Fakat, Ebû Hanîfe'ye göre, namaz dışında Kur'an'ın nazımını mânâsından ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmediğinden, Farsça olarak Kur'an okumaları caizdir. Çünkü nazım bulunmadığından, okunan şey Kur'an sayılmaz ⁵⁴.

(51) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 61 vd.

(52) H. Karaman, a.g.e., s. 65.

(53) Sadru's-Şerîa, et-Tavzîh, c. I, s. 57.

(54) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 56.

İmam Âzam ile birlikte diğer mezhep müctehidleri Kur'an-ı Kerim'i teşriin ilk kaynağı olarak kabul etmekte ittifak halindedirler. Yukarıda da geçtiği üzere Ebû Hanîfe, Kur'an-ı Kerim ile istidlâl konusunda onların yolunu tutmuştur. Ancak, bir kısım müctehidlerle delâlet, işâret ve hüküm çıkarma yönünden ayrılmaktadır ⁵⁵.

KİTAPTAN HÜKÜM ÇIKARMADA TUTULAN YOL

Sadru's-Şerîa (v. 747/1340)'nın tasnifine uyararak Hanefî müctehidlerinin Kitab'tan hüküm çıkarmada tuttıkları yolu teknik yönden iki esasta toplamamız mümkündür. 1- Lafzın mânâ ifade etmesi, 2- Lafzın şer'î hüküm ifade etmesi.

Mânânın şer'î hüküm ifade etmesi bakımından da sözler dört kısma ayrılır: Lafzın mânâya konulması, lafzın mânâda kullanılması, mânânın açıklık ve kapalılığı ve lafzın mânâya delaleti itibarıyla.

Lafzın şer'î hüküm ifade etmesi bakımından da sözler iki kısma ayrılır: Emir, nehiy. Bunlardan çıkarılan hükümler de vücut, nedib, ibaha gibi kısımlara ayrılır ⁵⁶.

1- LAFZIN MÂNÂ İFADE ETMESİ

Lafzın mânâ ifade etmesi dört kısma ayrılır: Lafzın mânâya konulması itibarıyla, lafzın mânâda kullanılması itibarıyla, mânânın açıklık ve kapalılığı itibarıyla, lafzın mânâya delâleti itibarıyla.

ââ- Lafzın Mânâya Konulması İtibarıyla Hüküm Çıkarma

Lafzın mânâya konulması itibarıyla: Hass, âmm, mutlak, mukayyed, müşterek, müevvel gibi hususlar incelenmiştir. Şimdi sırasıyla bunları kısaca tanıtmaya çalışacağız:

(55) el-İctihâd ve't-Teedîd, s. 177.

(56) Sadru's-Şerîa, et-Tavzîh, c. I, baştan sona ilgili bahisler.

aa) HASS (الخاص)

Eğer Kitab veya Sünnet'e ait bir söz sadece bir mânâ için yahut belli sayıda birçok zatlar için konulmuşsa buna hass denir⁵⁷. On (10) sayısı ile tesniye olarak kullanılan (رجلان) kelimesi hass'ın ikinci şikkına; Ahmed, Hasan gibi tek mânâ için konulan kelimeler de birinci şikkına örnek teşkil eder. İkinci bölümde buna örnekler verilecektir.

a- Hass'ın Kısımları

Hanefilere göre, hass üç kısma ayrılır: Cinse hass, nev'a hass, şahsa hass.

Cinse Hass: Eğer bir söz dînf hüküm bakımından, birbirinden farklı birçoklarına şamil bir mânâ taşıyorsa bu gibi sözlere cinse hass ismi verilir. İnsan sözü gibi.

Nev'a Hass: Eğer hüküm taşıyan söz, hükümde birleşen birçoklarına şamil bir mânâ taşıyorsa buna nev'a hass, yahut "Husus'u'n-Nev'" denilir. Erkek sözü gibi.

Şahsa Hass: Gerçekten eğer bir sözün tek bir zata mahsus mânâsı varsa buna şahsa hass, yahut da "Husus'u'l-Ayn" denilir. Ahmed ve Zeyd sözleri gibi⁵⁹.

b- Hass'ın Hükümü

Belli bir mânâyâ tahsis edilmesi itibarıyla hass kelimenin dindeki yeri kesin hüküm ifade etmektir. Hass'ın mânâsı açık olduğu için de herhangi bir açıklamaya ihtiyaç bulunmaz. Şehadet bahsinde:

(﴿وَأَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٍ وَامْرَأَتَانِ﴾ =

"Erkeklerinizden iki kişiyi şahid tutun. eğer erkek bulunmazsa bir erkekle iki kadın şahidlik etsin"⁶⁰ ayeti gibi. Bu ayet-i kerimede iki erkek sözü hastır. Ve kesin bir hüküm ifade eder. Mânâsının anlaşılabilmesi için de herhangi bir açıklamaya ihtiyacı yoktur⁶¹.

(57) Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. I, s. 62.

(58) İbn-i Melek, Ş. Menâr, s. 13.

(59) İbn Melek, a.g.e., a. y.; H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 116.

(60) el-Bakara, 2/282.

(61) İbn-i Melek, Ş. Menar, s. 14.

b'b'- ÂMM (العام):

"Eğer bir söz birçok zatları ifade etmek üzere tek bir mânâ için konulmuş olup sayısı belli olmaksızın bütün fertlerini kapsıyorsa bu gibi sözlere âmm denilir"⁶².

a- Âmm'in İfade Ettiği Hüküm:

Hass'da olduğu gibi âmm'in ifade ettiği hüküm kapsadığı fertler hakkında kesinliktir. Böyle bir söz ile hass'ın hükmünün nesh edilmesi caizdir⁶⁴.

Hanefi Mezhebine göre âmm'in delaletinin kesin olması için, bu lafzın başka bir söz ile tahsis edilmiş olmaması gerekir. Tahsis edilince âmm'in, geride kalan fertlerine delaleti zannî olur, kesin olmaz. Ancak buradaki kesinliğin mânâsı, delile dayalı olarak tahsis edilme ihtimalinin bulunmaması tarzında olup mutlak mânâda tahsis ihtimali anlamında değildir. Netice olarak tahsisine dair delil bulunmazsa âmm lafzın mânâyâ delaleti kesindir⁶⁵.

İçine aldığı fertler ikiden fazla olmak, sınırsız olmak ve sınırsızlık içinde bütün fertlerini kapsayacak şekilde bir mânâ taşımak şartı ile kesin hüküm ifade eden âmm lafza şu hadis-i şerif, örneklerden biridir: (نحن معاشر الأنبياء لانورث ماتركناه صدقة) = "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Geride bıraktıklarımız sadakadır" *

Bu hadis-i şerifteki ((م)) lafzı umum bildiren sözlerden olup bütün mallara (terekeye) şamildir. Hz. Ebû Bekir bu hadis-i şerife dayanarak Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'ya onun mirasından bir şey vermemiştir⁶⁶.

Bazılarına göre, âmm'in hükmü tavakkuf (ortada) olup, şümülnü gösteren bir delil bulunmadıkça bu konuda hüküm verilmez. Zira bazen umum bildiren cemi' sigası zikir edilip onunla bir tek kişi de kasedilebilir. (الذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ) âyetinde "nass" dan kasedilen tek kişi, Nuaym b. Mes'ud'dur⁶⁷.

Yine Hanefilere göre, lafzın söylendiği hususî sebebe değil, onun umumiliğine itibar edilir. Sözün söylendiği özel hadise bakılmaz. Bunun gibi, bir soru veya herhangi bir olay dolayısıyla özel olarak buyurulmuş bir sözün umûmî mânâsı ile amel edilip hususî sebebine iti-

(62) Sadru's-Şerfa, et-Tavzîh, c. I, s. 60.

(63) Sadru's-Şerfa, a.g.e., a. y., İbn Melek, Şerhu'l-Menar, s. 47; Serahsf, el-Usul, c. I, s. 123.

(64) İbn-i Melek, a.g.e., s. 74.

(65) Dr. A. Kerim Zeydân, el-Veciz, s. 166.

(*) Buhârî, İ'tisam, 5; Humus, I, Nafakat, 3; Feraiz, 3.

(66) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 129.

(67) Sadru's-Şerfa, et-Tavzîh, c. I, s. 73.

bar edilmez ⁶⁸.

Ebû Hanife'ye göre alimlerce kabulünde veya kendisi ile amel edilme hususunda ittifak edilen amm lafız kabul edilme ve kendisi ile amel edilme hususunda ihtilâf edilen hass üzerine tercih edilir ⁶⁹.

b- Hass İle Âmm'in Çelişmesi

Birbirinin zıddı hükümler ifade etmek suretiyle hass ve âmm olan lafızlar çeliştiği zaman Ebû Hanife'ye göre, âmm'in delaleti kati olduğu için, amel bakımından hass hüküm ifade eden nass'a tercih edilir. Bi'ru'n-Nâdih ile oşürde nisabı tayin eden hadisler buna bir misal teşkil eder. İkinci bölümde bu konuda örnekler verilecektir. İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise hass'ın bulunduğu yerde âmm lafzın hükmü geçerli değildir ⁷⁰.

Âmm'in umuma delaletinin zannî olduğu görüşünde olanlara göre ise, âmm ile hass arasında bir çelişme söz konusu değildir. Çünkü hass'ın delaleti kesin, âmm'in delaleti zannîdir. Kesin olan zannî olana tercih edilir ⁷¹.

Kitabın Kitab İle Tahsisi

Alimler Kur'an-ı Kerim'de gelen âmm bir lafzın yine Kur'an ile yahut mütevatir sünnet ile tahsis edilebileceği konusunda ittifak halindedirler ⁷².

Hanefi Mezhebine göre, Kur'an-ı Kerim'de geçen âmm bir lafzın hükmü kesinlik olup hass olan lafzın hükmü ile eşittir. Bu sebeple âmm bir lafız kesin hüküm ifade eden başka bir söz ile tahsis edilmedikçe kıyas, yahut haber-i vahid ile tahsis edilemez ⁷³.

Kitabın Sünnet İle Tahsisi

Yukarıda da ifade edildiği üzere mütevatir haber'in Kitabı tahsis edebileceği hususunda ittifak bulunduğunu kaydetmiştik. Bu-

(68) Dr. Abdül-Kerim Zeydân, el-Vecîz, s. 272 vd.

(69) Serahsî, el-Mebsût, c. XXIII, s. 162.

(70) Serahsî, el-Usûl, c. I, s. 133.

(71) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., a.y.

(72) Zeydân, a.g.e., s. 267.

(73) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 77; s.168.

nun gibi Hanefilere göre meşhur hadis ile de Kitab'ın hükmünün tahsis edilebileceği kabul edilmektedir. Ancak şu şart ileri sürülüyor: Eğer meşhur veya mütevatir haber Kitab'ın ortaya koyduğu umûmî hükme yakın ise onu tahsis eder. Bunların mânâları Kitab'ın ortaya koyduğu hükme yakın değil ise nesheder.

Haber-i Vahid'in Kitab'tan âmm olan herhangi bir hükmü tahsis edebilmesi için Hanefiler şu şartı ileri sürüyorlar: Eğer Kitab'ın bu lafzının hükmü daha önce, zanniye inkılap edecek şekilde kesin bir söz ile tahsis edilmişse, bu takdirde haber-i vahid ile Kitab'ın hükmü hem tahsis hem de nesh edilebilir ⁷⁴. Dr. Abdülkerim Zeydan "Burada haber-i vahidden kasdedilen meşhur Sünnet'tir. Böyle bir Sünnet'in hükmü ile âmm olan Kitab'a ait lafız tahsis edilebilir" diyor ⁷⁵.

Ebû Hanife'ye göre, kesin bir bilgi ifade etmeksizin âmm olan bir lafız kıyas ile tahsis edilebilir. Bu durumda âmm olan lafzın hükmü haber-i vahid'den de daha kuvvetsiz olur ⁷⁶.

c-Umum Bildiren Lafızlar

Umum ifade eden lafızlar iki kısımdır. Bir kısmı hem söz, hem de mânâsı ile âmm'dır. Bir kısmı ise sadece mânâsı itibarıyla âmm olup sözü itibarıyla müfrettir.

Söz ve Mânâsıyla Âmm Olan Lafızlar

1- *Cemi' Siğası*: (رجال), (نساء), (مؤمنون), (منافقون) gibi sözler hem söz, hem de mânâsıyla cemi' olup umûmî mânâ ifade ederler. Cem'in en az miktarı üç ve daha fazla zatlar için konulmuştur. Bu gibi cemi'ler elif lam ile marife olarak kullanılırlar ⁷⁷.

İmam Ebu Yusuf'a göre, cem'in en az sayısı ikidir. O, bu esasa dayalı olarak bazı ictehadlar ortaya koymuştur. İmam Âzam Ebû Hanife ile İmam Muhammed'e göre ise, cem'in en azı üçtür. Bu konuda iki tarafın görüşleri için Cuma namazında cemaatin asgari sınırı konusundaki ictehadları örnekler.

2- (من) *Kelimesi*: Belli olmayan zatlar için kullanıldığı zaman bu kelime umum bidirir. Muayyen bir kimse için soru edatı olarak kullanıldığı zaman husûsî hüküm bildirir. Bu kelime akıllılar

(74) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 188.

(75) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 268.

(76) Serahsî, Usûl, c. I, s. 144.

(77) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 99, 104.

için kullanılır.

3- (ما) kelimesi: Akılsızlarda zat, akıllılarda sıfat için kullanılır (مارت العالمين؟ ما زيد؟) misalinde olduğu gibi.

4- (أين) ve (حيث) kelimeleri: Mekân ve umum mânâsını ifade ederler (أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ) = "Nerede olursanız olunuz ölüm size ulaşır" (en-Nisa, 4/78) âyeti ile (وَخَيْمًا كُنْتُمْ قَوْلُوا وَجُوهَكُمْ شَطْرَهُ) = "Nerede olursanız olun yüzünüzü ona doğru döndürün" (el-Bakara, 2/150) âyeti gibi.

5- (متى) kelimesi: Umum bildiren lafızlardan olup zaman için kullanılır (وَتَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) = "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaad ne zamandır? derler" (Yasin, 36/48).

6- (كل) kelimesi: Tek tek bütün fertleri kapsama mânâsını ifade eder (إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) = "Biz her şeyi bir ölçü ile yarattık" (el-Kamer, 54/49) âyet-i kerimesi bunun örneklerinden biridir.

7- (جميع) kelimesi: (كل) kelimesi yerinde olup tek tek fertler yerine fertler topluluğunu kapsama mânâsını ifade eder. (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) "Bütün olarak Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın" (Al-i İmran, 3/103) âyetinde olduğu gibi.

8- (النكرة في موضع النفي) Nefiy Yerinde Kullanılan Nekre Kelime: Böyle kelimeler de umum bildirirler. (فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا) (el-Cinn, 72/18) âyetindeki (أحد) kelimesi bunun örneğidir.

9- (النكرة المعرفة بالألف واللام) Elif Lam'ın Dahil Olduğu Nekre Kelime: Kendi cinsi içinde belirli zatlar bulunmadığı zaman böyle bir nekre de umum bildirir (إِنْ الْإِنْسَانَ لِفِي خُسْرٍ) (el-Asr, 103/2) âyetinde olduğu gibi.

10- (أي) kelimesi: Bu kelime nekre cinsinden olup aslında hususilik mânâsı için konulmuştur. Mevsuf için konulduğu zaman umumi mânâ ifade eder (لَيَلْوَكُمْ أَيْكُمُ أَحْسَنُ عَمَلًا) (el-Mülk, 67/2) âyetinde olduğu gibi ⁷⁸.

11- Cins Olan Kelimeler: Bu kelimeler de cemaat mânâsı ifade etmek hasebiyle âmm lafızlar arasında kabul edilmiştir ⁷⁹.

c'c'- MUTLAK VE MUKAYYED

a) Mutlak: "Kendi cinsi içinde umûmî mânâyâ delâlet eden; başka bir ifade ile, herhangi bir kayıt olmaksızın sayısı belli olmayan fert veya fertler üzerine delalet eden sözdür" ⁸⁰ (كتاب، كتب . رجل ورجال) gibi.

(78) Serahsi, el-Usûl, c. I, s. 151-162.

(79) Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. I, s. 105, 114, 115, 116.

(80) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 236.

b) Mukayyed: Herhangi bir vasıfla kayıtlanmakla beraber kendi cinsi içinde umûmî mânâyâ delalet eden sözdür; başka bir ifade ile kayıtlandırılmasına delalet edecek bir sığata yakın olmakla beraber belirsiz fert veya fertlere delalet eden lafızdır" (رجل عراقي، ورجال عراقيون،) (كتب قيمة) gibi.

c) Mutlak'ın Hükümü

Hanefî Mezhebi'ne göre mutlak'ın hükümü, mutlak olarak bırakılmaktadır. Kayıtlandırıldığına dair delil bulunmaksızın mutlak lafzın kayıtlandırılması caiz değildir. Hanefî Mezhebi'nde (الطلق يجري على إطلاقه) sözü genel bir kaide olarak kabul edilmiş, bu sebeple mutlakla ilgili meseleler bu kaideye dayandırılarak hükme bağlanmıştır.

Mutlakın mutlak olarak bırakıldığına Hanefîlerin delili (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلَكُمْ) âyetidir. Meali: "Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeylerden Peygambere sormayın" ⁸¹. Bu âyet-i kerime onlara göre, mutlak lafzın mukayyed mânâyâ haml edilemeyeceğine ve mutlak olarak bırakılacağına delalet eder. Çünkü kayıtlandırma, hükümün ağırlaştırılması ve durumun daha kötü olmasını gerektirir. Nitekim İsrailoğulları kesmekle emredildikleri inekle ilgili olarak çok soru sormuşlar ve mutlak olarak zikredilen inek bu sorulardan sonra birçok kayıtlarla kayıtlandırılmış ve durum kendilerinin aleyhine olmuştur ⁸².

Mutlak sözün mutlak olarak bırakılacağına Hanefîlerin ikinci delilleri Sahabî sözüdür. İbn-i Abbas, (v. 68/687) şöyle demiştir: "Allah'ın müphem bıraktığını siz de müphem bırakın". Bu sözün mânâsı mutlak lafzın mutlak olarak bırakılmasıdır ⁸³.

Hüküm değişik olunca mutlak olan lafzın hükümü mukayyed mânâsına haml edilemediği gibi, hadise değişik hüküm bir olunca da mutlak lafız mukayyed mânâsına haml edilemez ⁸⁴. Mutlak'ın hükümü kesindir.

hanefilerde, sebep ve hokom bir ise hükümde mutlak mukayyed de haml edilir. (Sadece burada hamlî kabul ediyorduk)

d) Mukayyed'in Hükümü

Mutlak lafızlarda olduğu gibi, mukayyed'in hükümü de mukayyed olarak bırakılmak olup kaydının gereği ile amel etmek vacib olup

(81) el-Mâide, 5/10.

(82) bkz. el-Bakara, 2/67, 68, 69, 70.

(83) Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. I, s. 121; Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 236.

(84) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 123; A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 236.

delil olmadan ilgası sahih değildir.

Hanefilere göre, meşhur Sünnet Kitabın mutlak hükmünü kayıtlandırır, fakat Cumhur'a muhalif olarak Ahad Sünnet Kitabın mutlakını kayıtlandıramaz ⁸⁵.

d'd'- MÜŞTEREK (المشترك)

"Eğer bir söz, birkaç mânâ için konulmuş olup sınırları muhtelif bazı fertlere bedel yolu ile şamil oluyorsa, başka bir ifade ile değişik olarak iki, yahut daha çok mânâ için konulan lafız ise buna müşterek denilir ⁸⁶. (قرء، عين) kelimeleri müşterek birer örnektir. Birinci kelime hayız ve tuhur; ikinci kelime göz ve su kaynağı, bir de mal; üçüncü kelime (جارية) kadın ile gemi; dördüncü kelime (مشتري) satın alan ile müşteri yıldızı mânâları arasında müşterektir ⁸⁷.

Müşterek'in hükmü; lafzın müşterek olduğu mânâlardan biri tercih edilinceye kadar düşünmek ve beklemektir. Zira ne hakikat olarak ne de mecaz olarak bir sözün birden fazla mânâda kullanılması caiz değildir ⁸⁸.

e'e'- MÜEVVEL (المؤول)

Müşterek olan kelimenin mânâlarından biri kuvvetli bir kanaat ile tercih edilirse buna müevvel denilir" ⁸⁹.

Müevvel'in hükmü, yanılma ve yanlış ihtimali bulunmakla beraber kendisi ile amel etmenin vacib olmasıdır. Haber-i vahidde olduğu gibi müevvelin hükmü de kesinlik ifade etmez ⁹⁰. İleride bahsi gelecek hâfi, müşkil, mücmel, zahir, nass haber-i vahid ve kıyas gibi zannî delil ile muhtemel bulunduğu mânâlarından birine te'vli edilirse buna da müevvel denilir ⁹¹.

bb- MÂNÂNIN AÇIKLIK VE KAPALILIĞI BAKIMINDAN

Açıklık ve kapalılık bakımından mânânın hüküm ifade etmesi ile ilgili terimler; zahir, nass, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, müc-

(85) Zeydan, a.g.e. a.y.

(86) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 60; İbn-i Melek, a.g.e., s. 94.

(87) H. Karaman, Usul, s. 141.

(88) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 127.

(89) İbn-i Melek, Şerhu'l-Menar, s. 96.

(90) Serahsi, el-Usul, c. I, s. 163; Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. I, s. 62.

(91) İbn-i Melek, a.g.e., s. 96.

mel ve müteşabih olmak üzere sekiz kısımda mütalaa edilmiştir. Şimdi kısaca bunları açıklamaya çalışacağız:

ââ- Açıklık Bakımından:

Açıklık bakımından mânânın ifade ettiği hükümlerle ilgili dört terim şunlardır:

a) ZAHİR (الظاهر):

"İşitildiği zaman hiç düşünülmeden kendisinden kastedilen mânâ açık bir şekilde anlaşılabilir sözdür. Örnekler: (الزانية والزاني) = "Zina eden erkek ile zina eden kadından her birine yüzer sopa vurun" (en-Nur, 24/2); (والسارق) = "Hırsızlık yapan erkeklerle hırsızlık yapan kadınların ellerini kesin" (el-Maide, 5/38); (وأحل الله البيع وحرم الربوا) = "Allah alış-veriş helâl, faizi haram kıldı" (el-Bakara, 2/275) âyetleridir ⁹².
Zahirin te'vil ve tahsis ihtimali vardır.

b- NASS (النص)

"Zahire göre kelimedenden kastedilen mânâ bir karne dolayısıyla daha açık ise buna nass denilir. Öyle ki, sözü söyleyen bu mânâyı kastedtiğini karineye dayandırır" ⁹³. (فأنكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى) (en-Nisa, 4/3) âyetlerinde birincisi helallik ve haramlıkta zahirdir. Alış-veriş ile ribayı birbirinden ayırmada nass'tır. İkinci âyet iki, üç ve dörde kadar kadınla evlenmenin helâl olduğu konusunda zahir, evlenilecek kadınların adedi konusunda ise nass'tır.
Nassın te'vil ve tahsis ihtimali vardır.

c) MÜFESSER (المفسر)

"Eğer hüküm bildiren sözün mânâsındaki açıklık, te'vil ve tahsis kapılarını kapayacak şekilde olursa buna müfesser denilir" ⁹⁴.

Te'vile ihtimal bırakmayacak şekilde kendisinden kastedilen

(92) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 163 vd.; 236.

(93) Serahsi, el-Usul, c. I, s. 164; Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 237 vd.

(94) S. Şerfa, a.g.e.; a.y.

mânâ açık bir şekilde anlaşılır olup açıklık bakımından nass'ın üstünde olan sözdür ⁹⁵ şeklinde de tarif edilmiştir. Ancak müfessirin neshe ihtimali olabilir (﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾)="Bütün melekler secde ettiler" (Sa'd, 38/73), (﴿قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾)="Bütün müşriklerle savaşın" (et-Tevbe, 9/36) ayetleri müfessere örnek teşkil eder. (﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ﴾)Zâhir, (كلهم) te'kidi ile nass haline gelmiş olup, (أجمعون) kelimesi ile müfesser olmuştur ki, artık te'vil ve tahsise ihtimali bulunmaz ⁹⁶.

te'vile tahsise kapalı peygamber davamında neshe muhtemeldir

d) MUHKEM (المحكم)

"Eğer sözden kastedilen mânâdaki açıklık, zahir, nass ve müfessere nisbetle daha ileri derecede olup nesih ve tebdil ihtimalini ortadan kaldırarak şekilde kuvvetli ise ona muhkem adı verilir" (﴿إِنَّ اللَّهَ﴾)âyeti ile (الجهاد ماض منذ بعثني الله إلى أن يقاتل آخر امتي الدجال)^a "Cihad, Allah'ın beni peygamber olarak gönderdiği andan itibaren, ümmetimin sonuncuları deccal ile savaşınca kadar devam edecektir. Ne zalimin zulmü, ne de adilin adaleti onu iptal etmeyecektir"^b hadisi muhkeme örnek teşkil ederler ⁹⁷.

te'vile tahsise neshe kapalıdır

bb- Kapalılık Bakımından

Kapalılık bakımından da dört kısımda mütalaa edilen lafızlarla ilgili terimler aşağıda izah edilecektir:

A) HAFİY (الخفي)

"Sözdeki bir eksiklikten ötürü, ancak araştırma ve talep yolu ile kendisinden kastedilen mânâyı elde etmeye engel olacak şekilde murad olan mânâsı gizli bulunan kelimedir ⁹⁸.

Pezdevî (v. 483/1090) ve İbn-i Melek (v. 710/1310h) gibi diğer

(95) Serahsf, Usul, c. I, s. 165.

(96) Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. I, s. 238; İbn-i Melek, a.g.e., s. 99.

(a) Ebû Davûd, Kitâbul-Cihad, 33 c. II, s. 17.

(b) el-Ankebut, 29/62.

(97) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 337, 138; Serahsf, el-Usul, c. I, s. 165.

(98) Serahsf, a.g.e., s. 167.

usulcüler ise bu tarifi "Sözün dışındaki bir eksiklik sebebiyle" tarzında Serahsf (v. 490/1096)'nin yukarıdaki tarifine ters bir şekilde tarif etmişlerdir. (﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾)="Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadınların ellerini kesin" ^a âyetinde (السارق) kelimesinin hırsıza delaleti zahirdir. Çünkü hırsızlığa delalet eden bu kelimedden başka lugat mânâsı bilinmemektedir. Fakat aynı kelimenin "Kefen soyucu" ve "Yankesici" mânâlarına delalet etmesi ise açık olmayıp kapalıdır. Bu sebeple (طرار) ve (نياش)'ın sirkat ismine tahsis edilmesi, taşıdıkları mânâdaki noksanlık, yahut fazlalık dolayısıyladır. Nebsaş'ın sigasında noksanlık, Tarrar kelimesinin sirkat mânâsında fazlalık vardır. Zira bu kelime hırsızlıktan çok maharet sahibi olmak mânâsını taşır. Hafî'nin hükmü, kastedilen mânânın gerçek olduğuna inanmak ve murad edilen mânâ ortaya çıkıncaya kadar gerçeği aramaktır ⁹⁹.

b) MÜŞKİL (الجمل)

"Birkaç mânâsı bulunup kendisinden kastedilen mânâ diğer mânâlar arasından ancak bir delil vasıtasıyla ayrılabilir şekilde mânâsında gizlilik bulunan kelimedir"¹⁰⁰. Müşkil, nass'ın zıddı olarak da kısaca tanımlanabilir.

Bu tariften de anlaşılacağı üzere, müşkil kelimedde de kapalılık vardır. Fakat bu kapalılık hafidekinden daha çoktur. Bu kapalılığın giderilmesi bazen başka bir delil ile, bazen de daha derin düşünmek suretiyle olur. Ancak, müşkilin hafiyden farklı yönü, sözün kendisinde ve benzerleri üzerinde düşünmeğe ihtiyaç hasıl olmasıdır. Müşkilin hükmü, kastedilen mânânın gerçek olduğuna itikad etmek, sonra maksat ortaya çıkıncaya kadar araştırma ve düşünmeğe devam edip varılan hüküm ile amel etmektir.

Müşkilin örneği Hacc'ın vaktidir. Hacc, belli rükünlerle eda edilen bir ibadettir. Edası hacc vaktinin tamamını kapsamaz. Bu yönü ile hacc namaza benzer. Bir vakitte bir namaz eda edildiği gibi, bir sene de ancak bir tek hacc eda edilir. Bir yönü ile de oruca benzer. Vakit orucun mi'yarıdır. Bunun gibi haccın vaktinde de müşkilat vardır. Hacc ömrün farzıdır. Vakti ise ömür senelerinden herhangi bir yıl içindeki hacc aylarından biridir. Oruç da günün belli saatlerine bağlıdır. Bu bakımdan aralarında bir benzerlik vardır ¹⁰¹.

İmam Ebû Yusuf (v. 182/805)'a göre ise, sorumlu kişi hayatta bulunduğu müddet hacc vakti tayin edilmediğinden, haccı tehir etmesi caizdir. Ancak haccı fevt etmemek şartını ileri sürmektedir ¹⁰².

(a) el-Maide, 5/38.

(99) Serahsf, a.g.e., a.y. H. Karaman, a.g.e., s. 114.

(100) Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 42; bkz. Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 24 vd.

(101) Sadru's-Şerfa, a.g.e., a. y.

(102) Serahsf, a.g.e., a.y.

c) MÜCMEL (المشكل)

"Müfesserin zıddı olup sözü söyleyen tarafından herhangi bir açıklama yapılmadan kendisinden kastedilen mânâ anlaşılacak şekilde kısa olarak ifade edilmiş sözdür". Bu anlaşılama keyfiyeti ya istiare mânâsındaki uzaklıktan, yahut kelimenin garib bir si-gaya sahip oluşundan meydana gelir. Vatanından ayrılarak uzaklardaki insanlar arasına karışan kimse, araştırılmadan; düşünülmeden nasıl bulunamazsa, mücmel kelimedeki garib mânâ da öylece soruşturulup, düşünülüp, araştırılmadan anlaşılabilir.

Mücmelin hükmü, kastedilen mânânın gerçek olduğuna inanmak, sonra da sözü söyleyenin açıklaması sebebiyle gerçek ortaya çıkıncaya kadar beklemek ve soruşturmada bulunmaktır. Buna göre mücmel, mânâsı anlaşılmakta müşkilden daha ileri derecede kapalı bulunan kelimedir. Müşkilde kastedilen mânâ vardır, fakat bu mânâyı verebilmek için emsali mânâlar arasından bir ayırım yapmaya ihtiyacı vardır. Halbuki mücmelde böyle bir mânâ kaim değildir. Bu mânâ ancak beyan ve tefsir yolu ile düşünülebilir¹⁰³. Riba, Salât ve Zekât kelimelerinde olduğu gibi.

d) MÜTEŞABİH (المتشابه)

"Kendisinden kastedilen mânâyı anlama ümidi kesilen bir sözdür". Bunun hükmü, gerçek olduğuna inanmak, kastedilen mânâyı aramakla meşgul olmayı terk etmek suretiyle teslim olmaktır¹⁰⁴.

Sûrelerin başlarındaki huruf-i mukattaa ile ﴿الرَّحْمٰنُ عَلٰى﴾ (وَجَاءَ رَبُّكَ)^a, ﴿الْعَرْشُ اسْتَوٰى﴾^b, ﴿وَالْمَلٰٓئِكُ صَفًا﴾^c, ﴿وَيُنْفِىْ وَجْهَ رَبِّكَ﴾^d, ﴿وَلِيُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِيْ﴾^e, ﴿يَدُلُّهُ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ﴾^f, ﴿وَيُنْفِىْ وَجْهَ رَبِّكَ﴾^g gibi ayetler müteşabih lafızlara örnek teşkil ederler¹⁰⁵.

(103) Serahsf, a.g.e., s. 168.

(104) Serahsf, a.g.e., s. 169; Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 242.

(a) Tâhâ, 20/5.

(b) el-Fecr, 89/22.

(c) er-Rahmân, 55/27.

(d) el-Feth, 48/10.

(e) Tâhâ, 20/39.

(105) H. Karaman, a.g.e., s. 115; Serahsf, a.g.e., s. 169.

cc- LAFZIN MÂNÂDA KULLANILMASI BAKIMINDAN

Mânâda kullanılması bakımından lafızlar dört kısma ayrılır: Hakikat, mecaz, kinaye ve istiare.

àà- HAKİKAT (الحقیقة)

"Eğer bir söz aslında konulduğu belli bir mânâda kullanılırsa ona hakikat adı verilir". Hakikat lafzın hükmü; ister emir olsun, ister nehiy, ister has, ister âmm olsun, konulduğu mânânın var olmasıdır¹⁰⁶ (ضرب) kelimesi gibi. Bu kelimenin dövmek mânâsında kullanılması hakikattir.

b'b'- MECAZ (المجاز)

"Eğer bir söz herhangi bir ilgi ve benzerlik sebebiyle, aslında konulduğu mânânın dışında bir manada kullanılırsa buna mecaz denilir"¹⁰⁷. İster âmm, ister hass ve ister emir, ister nehiy olsun; mecazın hükmü hakikatta olduğu gibi, lafzın kendisinde emanet olarak kullanıldığı mânânın bulunmasıdır¹⁰⁸.

Hakikat ile mecaz, bir halde ve bir sözde her ikisinin de mânâsı kastedilecek şekilde toplanamazlar¹⁰⁹. Hakikat olan bir söz, az kullanıldığı zaman mecaz, mecaz olan bir söz de çok kullanıldığı zaman hakikat olur¹¹⁰.

c'c'- İSTIARE (الإستعارة)

"Eğer bir sözün mecaz olarak kullanıldığı mânâ ile hakikat mânâsı arasındaki ilgi benzerlik ise, bu türlü mecaza istiare yollu mecaz denilir. Eğer aradaki ilgi benzerlik değilse bu türlü mecaza da Mürsel Mecaz denilir¹¹¹. Hakikatte olduğu gibi, istiarenin hükmü ister has, ister âmm olsun, müsteârun leh'in var olmasıdır¹¹².

(106) Serahsf, a.g.e., s. 170; Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 133.

(107) Serahsf, a.g.e., a.y.

(108) Serahsf, a.g.e., s. 171.

(109) Serahsf, a.g.e., s. 173.

(110) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 133.

(111) Sadru's-Şerfa, a.g.e., a. y.

(112) Serahsf, a.g.e., c. 1, s. 171; Mahmud el-Antaki, Şerhu'l-Alâka, s. 4.

"Lafız için konulan mânâyı kasdetmeğe engel olacak bir karine bulunmaksızın, konulduğu mânânın lazımlında kullanılan sözdür. Yani mecazda olduğu gibi; kinaye, kinaye olması bakımından konulan mânâyı zıd değildir ¹¹³.

Başka bir ifade ile kinaye şöyle tarif edilmektedir: "İster hakikat olsun, ister mecâz olsun, bir karine bulunmaksızın sözden kasdedilen mânâ açıkça anlaşılacak şekilde kapalı bulunan sözdür" ¹¹⁴.

Kinayenin hükmü, başka bir delil ve hal delaleti gibi işaretler bulunmaksızın kendisi ile hükmün sabit olmamasıdır ¹¹⁵.

Yukarıda sayılan kısımlar dışında sözün mânâda kullanılması bakımından ifade ettiği hükümlerden biri de sarih'tir. Sadru's-Şeria sarih'i şöyle tarif ediyor: "Hakikat ve mecazdan herbiri kasdedilen mânâyı gizlemeksizin açıkça ifade ediyorsa buna sarih adı verilir". ¹¹⁶.

Daha değişik bir tarif ile Sarih'i şöyle ifade edebiliriz: "ister hakikat olsun, ister mecaz olsun, ifade ettiği mânâ ve maksad açık olursa bu söze sarih söz denilir" ¹¹⁷.

Ceza hukukunda sarih sözlerle hüküm sabit olur, fakat kinayeli sözlerle hüküm sabit olmaz. Suçu ikrar etmek gibi. İleride buna ait olmak üzere tatbikat bölümünde misaller verilecektir ¹¹⁸.

Sarih'in hükmü; başkaca bir gayrete gerek kalmaksızın, mânânın gereğinin sabit olmasıdır. Talak ve I'tak sözleri gibi.

dd- LAFZIN MÂNÂYA DELALETİ BAKIMINDAN

Mânâyı delaleti bakımından da lafızlar (4) kısımda mütalaa edilmiştir: Bunlar da, Dâl Bi'l-İbare, Dâl Bi'l-İşare, Dâl Bi'd-Delâle, Dâl Bi'l-İktiza'dır. Hanefî Mezhebine göre, bu taksim tafsilatı şöyledir:

(113) Antakf, a.g.e., s. 22.

(114) Antakf, a.g.e., s. 187; Sadru's-Şeria, et-Tavzih, c. I, s. 137.

(115) Serahsf, a.g.e., s. 188.

(116) Sadru's-Şeria, a.g.e., c. I, s. 137.

(117) Serahsf, el-Usul, c. I, s. 187; H. Karaman, Usûl, s. 151.

(118) H. Karaman, a.g.e., s. 189.

"Bir söz ne için söylenmişse hiç düşünmeden bu sözün o mânâyı delalet etmesine dâl bi'l-İbare denildiği gibi "İbaretü'n-Nass" da denilir". Örnek (﴿فَانكِحُوا مَاطَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنِي وَثَلْتِ وَرَبَاعًا﴾)="Helal olan kadınlardan iki, üç, dört tane nikahlayın" a ayeti İslâm'da ancak bir nikah altında dörde kadar evlenmenin caiz olduğuna ibareyle delâlet etmektedir. İbaretü'n-Nass bir sözden asıl kasd edilen mânâyı da, bu sözden anlaşılan ve maksud olmayan başka bir mânâyı da şamildir.

bb- DAL Bİ'L-İŞARE (الدال بالإشارة)

"Bir söz bir mânâ için söylenmez de ancak düşünmek suretiyle bu mânâ ondan işaretlen anlaşıyorsa buna Dâl Bi'l-İşare veya "İşaretü'n-Nass" da denilir". Daha başka bir ifade ile, sözün kendisinden hiç kasd edilmeyen bir mânâyı delaletidir. Dikkat edilirse bu söz o mânâyı dil kaidelerine göre gerektirir. (﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ﴾)="Babaya, çocuklarının rızkını ve giyimini sağlamak borçtur" b ayeti ile (﴿وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾) "Çocuğun taşınması ile süten kesilmesi otuz aydır" c ayeti gerek ibare, gerekse işaret yolu ile delalet örnek teşkil ederler.

Birinci âyet, zevcelerin nafakalarının kocalarına ait olduğunu açıklamak için gönderilmiştir. Buna Dâl Bi'l-İbare deniliyor. Aynı ayet çocuğun tek başına babasına nisbet edileceğine ve çocuğun nafakasının yine tek başına babaya ait olduğuna işaret yolu ile delalet etmektedir ¹¹⁹.

İkinci âyet annenin çocuğuna minnetini ve onda hakkı bulunduğunu açıklamak için gönderilmiştir. Buna ibare yolu ile, fakat hamilelik sınırının en az müddetinin altı ay olduğuna işaret yolu ile delalet etmektedir ¹²⁰.

cc- DAL Bİ'D-DELÂLE (الدال بالدلالة)

"İctihad yolu ile hüküm çıkarmaya lüzum kalmadan, nass'ın lügat mânâsı ile sabit olan hükme Dal Bi'd-Delâle, yahut "Delâletü'n-

(a) en-Nisâ, 4/3.

(b) el-Bakara, 2/233.

(c) el-Ahkâf, 46/15.

(119) Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 237; Sadru's-Şeria, a.g.e., s. 246, 247, 251; H. Karaman, Fıkh Usûlü, s. 110.

(120) İbn-i Melek, a.g.e., s. 171; H. Karaman, a.g.e., s. 111.

Nass" denilir. Daha başka bir ifade ile, bir lafzın dil bakımından mânâsı anlaşılınca hüküm illeti de anlaşılıyor ve bu illet sebebiyle zikredilmeyen hüküm de anlaşılıyor buna "nassın delaleti" denilir. Lugat bilgisi olan herkes bu sözü duyduğu zaman düşünmeğe ihtiyaç kalmadan ondan hüküm çıkarabilir (﴿وَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَوْفَ﴾) = "Ana-babaya öf deme"^a âyetinde olduğu gibi, Ana-babaya öf dememek için indirilen bu âyet-i kerime, onları dövmeme mânâsına delâleti "Delâletü'n-Nass" yolu ile dir. Burada illet eziyet olup dövmekte de daha kuvvetli bir şekilde var olduğundan onları dövmemeyi delalet yolu ile ifade etmektedir.

Livatadan dolayı haddin vücubu, oruçlunun unutarak cinsî münasebetinin orucu bozmaması da Delâletü'n-Nass'a birer örnek teşkil ederler ¹²¹.

Nass'ın delaleti ile sabit olanın hükmü, ibare ve işare yolu ile sabit olanın hükmü gibidir. Nass'ın delaleti ile sabit olan hüküm, tahsise muhtemel değildir.

Ebû Hanîfe (v. 150/767), nazarî olarak ceza hukukunda cinayetin sebebinde kemal sıfatını esas alır. İmam Ebû Yusuf (v. 189/798) ve İmam Muhammed (v. 189/805) ise Delâletü'n-Nass'a itibar ederek hüküm verirler.

Hanefî Mezhebi'nce nass'ın delaleti, nassın işareti gibidir. İkisi de belâğatın nev'i olup biri lafız yönünden, diğeri ise mânâ yönünden delalet etmektedir. Bu sebeple Hanefî Mezhebi'ne göre, ceza hukukunda kıyasa dayanarak hüküm vermek geçerli değildir. Fakat delaletü'n-Nass ile ceza ve keffaretler ispat edilmektedir ¹²².

dd- DAL BİL-İKTİZA (الدال بالإقتضاء)

"Gerektirme yolu ile delalet olup mansusun aleyh üzerine fazlıktan ibarettir. Öyle ki, hükmü ispat etmede nass'ın rolü olmaz. Ancak hükmü gerektiren sebebin önce zikr edilmesi lazımdır. Daha başka bir ifade ile, sözün anlaşılabilmesi için söylenmiş kısım söylenmemiş kısma bağı ise buna iktiza yolu ile delalet denir" ¹²³.

(رفع عن أمّتي الخطأ والتسيان وما استكروها عليه) = "Ümmetimden hata, unutmama ve baskı altında yaptıkları işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır"^a hadisi buna örnektir. Bu hadiste söylenmiş olan "hata, unutmama ve zorlamamanın" kaldırıldığı olup esas kasd edilen mânânın anlaşılabilmesi için söylenmemiş olan bir sözü takdir etmeğe ihtiyaç vardır. Bu söz

(a) el-İsrâ, 17/23.

(121) Serahsf, a.g.e., s. 240-245; Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 255.

(122) a.g.e., s. 258; İbn-i Melek, a.g.e., s. 175.

(123) Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 248; İbn-i Melek, a.g.e., s. 175, H. Karaman, a.g.e., s. 112.

(a) İbn-i Mâce, Sünen, c. I, s. 658, H. No: 2043. K. Talak, 16. kaynakta yukarıdaki ifade ile geçen hadis, İbn Mâce'de farklı lafızlarla geçiyor. Bunlardan ikisi: (إن الله تجاوز عن أمّتي

الخطأ والتسيان وما استكروها عليه); (إن الله وضع عن أمّتي

الخطأ والتسيان وما استكروها عليه) tarzında olup aynı lafızlar yoktur (a.g.e., a. y.).

de (حكم الخطأ) kelimesidir. Yani, hata, unutmama ve zorlamamanın günahı kaldırılmıştır, demektir. Burada esas maksadı anlayabilmek için mezkûr ibareye ilave yapılmıştır. Bu ilave de "hüküm" sözüdür. (أَنَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) = "Ameller ancak niyetlere göre hüküm giyer"^a hadisinde de durum böyledir. İbarenin anlaşılabilmesi için (حكم) kelimesi ilave edilmiştir.

Dal Bi'l-İktiza'nın hükmü; Delâletü'n-Nass ile sabit olanın hükmü gibidir. Ancak, delâletü'n-Nass ile Dâl Bi'l-İktiza, yahut İktizaü'n-Nass çatışırsa Delâletü'n-Nass daha kuvvetli kabul edilir. Çünkü nassın delaleti ile hüküm lugat mânâsı yolu ile sabit olur. Nass'ın iktizası ile sabit olan hüküm ise lugat mânâsının gereği değildir. Onun sabit olmasının sebebi, kendisi ile hüküm ispat etmeğe ihtiyaç bulunmasıdır.

Hanefî Mezhebi'ne göre, nazarî olarak nass'ın gereği ile sabit olan hüküm umûmî olmadığı için, tahsise ihtimali bulunmaz. Tahsis ancak umum ihtimali bulunan sözlerde olur. Nitekim nass'ın delaleti ile sabit olanın da yine tahsise ihtimali yoktur. Fakat İmam Serahsf (490/1097) 'nin kabul ettiği görüşe göre, doğrusu Dal Bi'l-İktiza ile sabit olan hükümün tahsise ihtimali bulunmasıdır ¹²⁴.

ee- FASİD İSTİDLÂLLER

Bazılarının nasslardan hüküm çıkarmada dayandıkları bir kısım istidlâl yolları daha vardır ki, bu istidlâl yolları Hanefî Mezhebi'ne göre fasittir. Bu istidlâl şekillerini aşağıda zikredeceğiz:

aa) MEFHUM-İ MUHALİF (مفهوم المخالفة)

"Bir şeyin bir vasfa tahsis edilmesi sebebiyle hükmün başkasından nefy edilmesine "Mefhum-i Muhalefet" denir" ¹²⁵. Mefhum-i Muhalifi "Söylenen sözden onun mânâsının tersini istidlâl ederek almak" şeklinde de tarif edebiliriz.

Mefhum-i Muhalefet'in başka bir tanifi de şöyle yapılmıştır: "Söz söylenilmeyen konuda söylenilenin tersine bir hüküm çıkarmaktır".

Hanefî Mezhebi Mefhum-i Muhalefet ile amel etmez. İmam Şâfi (v. 204/819), İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (324/936)'ye mensup olan-

(a) Buhârî, Bedü'l-Vahy, I, İman, 41.

(124) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 292; Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 251, 254.

(125) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 271.

larla bazı Hanbeliler ise Mefhum-i Muhalif ile amel ederler ¹²⁶. Örnek: (إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ)="Su ancak sudan dolayı gerekir. Yani yıkanmak ancak meniden dolayı gerekir"^a hadisidir. Ahabtan bazıları inzal vaki olmaksızın cinsi münasebetin yıkanmayı gerektirmediğini mefhum-i muhalefete dayanarak çıkarmışlardır. Ki bunlar Ensar'dan olan sahabilerdir.

İmam Selcî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mansusun aleyh alem ismi olarak "nassan belli bir sayı ile tahsis edilmemiş olursa bu mansusun muhalifi ile amel edilmez". "Riba" ile ilgili haberde olduğu gibi. Mansusun aleyh sayı ile mahsur değilse o taktirde bu gibi naslar hükmün başkalarından nefy edilmesine delalet eder.

(خمسة فواسق يقتلن في الحل والحرم: الحية والغراب الأبقع والفأرة والكلب العقور والحديا)

"Beş zararlı hayvan vardır ki, bunlar Harem'de ve Harem dışında öldürülürler: Onlar da: yılan, alaca kuşu, karga, fare, kuduz köpek ve Dölengeç kuşudur"^b hadisi ile(أَحَلَّتْ لَنَا مَيْتَانِ وَدَمَانِ)="Bize iki ölü eti ile iki kanı yemek helal kılındı" hadis-i şeriflerinde sayı ile belli edilen hususların dışındaki hüküm nefyedilmiş olur. Yani Selcî, mefhum-i muhalefete ameli şartlı olarak kabul etmektedir ¹²⁷.

bb- *ISTİDLÂL BI'L-MUKARENE* (الإستدلال بالمقارنة)

"Birbirine atıf harfi aracılığıyla atf edilmek suretiyle iki cümlenin bir arada bulunmasından, hükümlerinin de aynı olacağına hükmetmektir" (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)="Namazı kılın, zekâtı verin"^d âyetinde Hanefiler, çocukların zekât vermekle sorumlu bulunmadıklarına dair delilleri, buradaki zekât kelimesinin namaz kelimesine atıf yapılması yolu değildir. Bu düşünceleri için başka bir delile dayanıyorlar. (رَفَعَ الْقَلَمَ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ ...)="Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Balığ oluncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan...."^e hadisinde olduğu gibi ¹²⁸.

(126) Sadru'ş-Şerîa, a.g.e., s. 270; İbn-i Melek, Şerhu'l-Menâr, s. 180.

(a) Müslim, sahih, c. I, s. 292; Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 251, 254.

(b) Müslim, Hacc, 71, Buhârî, Bedu'l-Halk, I, c. IV, s. 73.

(c) İbn Mâce, Et'ima, 9, c. II, s. 1073, No: 3218. Ancak kaynaktaki ifade yukarıdaki ifadeden farklı olup: الحوت والجراد tarzındadır.

(127) Serahsf, a.g.e., s. 256.

(d) el-Bakara, 2/34.

(e) Buhârî, K. Talak, 11, İbn. Mâce, Talâk, 15; Tirmizi, K. Hudud, 1. Ancak yukarıdaki hadis Buhârî'de şöyle geçiyor:

(إِنَّ الْقَلَمَ رُفِعَ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَفِيْقَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَدْرِكَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ)

"Şüphesiz, kalem üç kişiden kaldırılmıştır: Ayılınca kadar deliden, erginlik çağına ulaşıncaya kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan." Müslim'deki ifade ise şöyledi:

(رَفَعَ الْقَلَمَ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَكْبُرَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ أَوْ يَفِيْقَ)

(128) H. Karaman, a.g.e., s. 108; Serahsf, Usûl, c. I, s. 273.

2- LAFZIN ŞER'İ HÜKÜM İFADE ETMESİ

Mânânın şer'î hüküm ifade etmesini ve bununla ilgili olarak Hanefî müctehidlerinin görüşlerini çeşitli başlıklar altında örnekleri ile açıklamaya çalıştık. Bu başlık altında ise sadece lâfzın şer'î hüküm ifade etmesi ile ilgili olarak Hanefî Müctehidlerinin nazarı olarak görüşlerini açıklamaya çalışacağız.

Şer'î hüküm ifade etmesi bakımından Hanefiler lafzı, emir ve nehiy olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Aşağıda bu iki madde üzerinde duracak ve bunlardan çıkarılan şer'î hükümleri açıklayacağız:

A) *EMİR* (الأمر)

Lugat alimlerine göre, bir kimsenin başka birine bir şeyi yap demesine emir denilir.

Fıkıh alimlerine göre ise emir: "Bir kimsenin amirlik sıfatı ile, kendisi gibi, yahut daha aşağı mertebede bulunan başka bir kimseye bir işi yap demesidir". Bir kimsenin kendinden daha üstün olan bir kimseye emir sigasını ifade etmesi emir olmaz. Çünkü emir memurla ilgilidir. Memur olmayan kişiye emr edilemez. Muhatap, eğer hitab edenin memuru olması caiz olan kimselerden ise, o zaman yapılan hitap emir olur. Eğer memur olması caiz olmayanlardan ise, bu muhatap söylenen söz emir olmaz. Meselâ, dua eden kişinin (اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي)="Allah'ım beni bağışla, bana acı" sözü emir olmayıp istemek mânâsındadır ¹²⁹. (كَتَبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامَ)="Oruç size farz kılındı"^a, (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ)="Anneler çocuklarını tam iki sene emzirirler"^b, (فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ)="Yeminlerinizi bozmanın kefareti on fakiri yedirmektir"^c âyetlerinde olduğu gibi sarıh olmayan emir; (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) âyet-i kerimesinde olduğu gibi sarıh olan emir olmak üzere iki kısma ayrılır ¹³⁰.

aa- *Emrin İfade Ettiği Hükümler*

Emir sigası, ifade ettiği hükümler bakımından yedi mânâda kullanılır:

(129) Serahsf, a.g.e., s. 11; İbn-i Melek, a.g.e., s. 24.

(a) el-Bakara, 2/183.

(b) el-Bakara, 2/233.

(c) el-Mâide, 5/89.

(130) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 118.

a) **VÜCUB** (الوجوب): Buna ilzam da denilir. ﴿أَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾
 = "Allah'a ve Rasûlü'ne iman edin"^a ayeti ile ﴿وَأَقِيمُوا
 الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ = "Namazı kılın, zekâtı verin"^b âyetinde olduğu gibi.
 Bu iki âyetteki emir sigalarının ifade ettiği hüküm vücuttur. Yani Allah'a ve Rasûlü'ne inanmak, namaz kılıp zekât vermek farzdır¹³¹

Vücut da iki kısma ayrılır: Bunlar da farz ve vacib hükümleridir:

a'a'- **FARZ** (الفرض) "Kesin delil ile yapılması istenen şeydir".

b'b'- **VACİB** (الواجب): "Zannî delil ile yapılması istenen şeydir". Birinciye örnek, namaz, oruç, hac ve zekât gibi emirlerin ifade ettiği hükümlerdir. İkinciye, vitir namazı, kurban kesmek, fitre vermek ve adak gibi ibadetlerin hükmünü örnek verebiliriz¹³².

b- **NEDİB** (الندب): "Terki cezayı gerektirmeyip şer'an yapılması istenen şeylere mendub bunların yapılmasına da nedip denilir" (﴿وَأَحْسِنُوا﴾) = "iyilik yapın"^c (﴿وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾) "Hayırlar yapın ki kurtuluşa eresiniz"^d âyetlerinde olduğu gibi.

c- **İBAHA** (الإباحة)

"Dinî bakımdan yapılması ile yapılmaması arasında fark bulunmayan işlerde geçerli olan bir hükümdür. Böyle işlere mubah işler denilir" (﴿فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ﴾) "Yeyiniz, içiniz"^e (﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا﴾) "Avcı hayvanların sizin için yakaladıklarından yeyin"^f âyet-i kerimelerinde olduğu gibi.

d- **İRŞAD** (الإرشاد)

"Bazı emirler de insanları daha sağlam ve güvenilir bir iş yapmaya yöneltmek içindir. Bu gibi emirlere de irşad emri denilir". (﴿وَأَشْهَدُوا إِذَا بَيَعْتُمْ﴾) "Alış-veriş yaptığınız zaman şahit tutun"^g âyetinde olduğu gibi.

(a) en-Nisâ, 4/136.

(b) el-Bakara, 2/34.

(131) Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 14.

(132) H. Karaman, a.g.e., s. 168; Sadru's-Şerîa, a.g.e., c. II, s. 651.

(c) el-Bakara, 2/195.

(d) el-Hacc, 22/77.

(e) el-A'raf, 7/31.

(f) el-Mâide, 5/4.

(g) el-Bakara, 2/282.

e- **TAKRİ'** (التكرير)

"Bazı emir sigaları ise, kötölemek ve sitemde bulunak için olur. Bu gibi emirlere de Takri' emri adı verilir" (﴿فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ﴾) "Kur'an sûrelerinden bir tanesinin benzerini getirin" âyet-i kerimesinde olduğu gibi.

f- **TEVBİH** (التوبخ)

"Azarlamak demektir. Bazı emirler de bu maksatla söylenir. Ki buna Tevbih emri denilir" (﴿وَأَسْتَفْرِزْ مِنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ﴾) = "İnsanlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat"^a âyet-i kerimesinde olduğu gibi.

g- **SUAL** (السؤال)

"Bir şey istemek, dua etmek için kullanılan bazı emir sigaları da vardır ki bunlara sual emri denir". (﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾) = "Rabbimiz! Bizden kabul et"^b (﴿رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا﴾) "Rabbimiz! Bizi bağışla"^v âyet-i kerimelerinde olduğu gibi¹³³.

Her ne kadar emir sigası tarzında iseler de sual, tevbih ve takri'a emir isminin şamil olmayacağı hakkında alimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Esasen ilzam mânâsını ifade eden sigalara emir adı verildiği hususunda da ihtilaf yoktur. İbaha, irşad ve nedib için kullanılan emir sigalarında ise ihtilâf vardır.

İmam Kerhî (v. 340/951) ile İmam Cessas (v. 370/980)'a göre bu üç şekildeki emre gerçekten emir denilemez. Ancak mecazen söylenir¹³⁴.

Buraya kadar geçen yedi maddede emir sigasının kullanıldığı mânâları kaydettik.

bb- **Mutlak Emrin İfade Ettiği Hüküm**

Yukarıda belli bir kayıt ile kayıtlandırılmış namaz, oruç, yeme, içme, tevbih gibi emirlerin sigalarının ifade ettiği hükümleri kaydetmiştik. Burada herhangi bir kayıtle bağlı bulunmaksızın mutlak olarak zikredilen emrin ifade ettiği hüküm üzerinde duracağız.

Fakihlerin büyük bir çoğunluğuna göre, mutlak emrin ifade ettiği hüküm ilzamdır. Şafililerden İbn-i Süreyc gibi bazı alimler ise emrin mutlak olarak ifade ettiği mânânın tavakkuf olduğunu söylemişlerse de çoğunluk mutlak emrin hükmünün ilzam olduğunu kabul et-

(a) el-İsrâ, 17/64.

(b) el-Bakara, 2/127.

(c) el-Haşr, 59/10.

(133) Serahsf, a.g.e., s. 14; Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 651.

(134) Serahsf, a.g.e., a. y.

mişlerdir. İlzam bağlayıcı olmak demektir.

İmam Malik (v. 179/795) emrin gereğinin mutlak olarak ibaha olduğunu söylemektedir. Bazılarına göre de emrin gereği olan hüküm nedibtir¹³⁵. Mutlak emrin değişik açılardan ifade ettiği hükümleri ise aşağıda açıklayacağız:

a- Tekerrür Açısından Mutlak Emrin Hükümü

Hanefî alimlerinden nakledilen sağlam görüşe göre; mutlak emir tekrar olmayı gerektirmediği gibi, tekrara ihtimali de bulunmaz. Ancak, Hanefî Mezhebi'ne mensup bazı alimler, şarta bağlı ve herhangi bir vasıfla kayıtlı olduğu zaman mutlak emrin, mukayyed olduğu ölçüde tekerrür ifade edeceği görüşündedirler. Şarta bağlı ve bir vasıfla kayıtlı olan emrin, şart ve vasfın tekerrürüne bağlı olarak tekerrür edeceğine kail olan bu alimler, belli bir vakit veya muayyen bir mal ölçüsü ile kayıtlı bulunan dîni emirlerle, belli bir vasıfla kayıtlı bulunan cezaî emirleri kendi görüşlerine delil getirmişlerdir. Vakit veya vasfın tekerrürü ile bu emirler tekerrür eder diyorlar.

Meselâ, her namaz vakti geldikçe (﴿وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ﴾)="Namazı kılın" emri, zekât verme zamanı geldikçe (﴿وَاتُوا الزَّكَاةَ﴾)="Zekatı verin" emri, katil (قتل) vasfı tekerrür ettikçe kısas emri, zina fiili tekerrür ettikçe recim emri, hırsızlık vasfı tekerrür ettikçe el kesme emrinin tekerrür etmesi gibi.

Fakat İmam Serahsî "Bana göre en doğrusu, bizim mezhebimizin kabul ettiği görüş bu değildir" diyor¹³⁶.

b- Zaman Bakımından Mutlak Emrin Hükümü

Hanefî usulüne göre, emir iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyed. İmam Serahsî'ye göre, doğru olan görüş, Hanefî Mezhebi alimlerinden mutlak emrin hükümü terahî, yani geniş zaman içinde ifa edilmektedir. Edanın vücubu ile ilgili emir, fevrî, yani hemen yerine getirilmesi gereken bir hüküm ifade etmez. Misallerini ikinci bölümde zikredeceğiz.

Hanefî müctehidlerinin müteahhirlerinden Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/951) ise, mutlak emrin hükümünün fevrî olarak sabit olduğu görüşünü benimsemiştir.

Mukayyed olan emre gelince bu üç kısma ayrılır:

(135) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 15 vd.

(136) Serahsî, a.g.e., s. 20 vd.

Birincisi: Emir ile vacib olan işe, vaktin zarf olup mi'yar olmadığı mukayyed bir emridir. Misâl; (﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾)

)="Şüphesiz namaz, mü' minlere vakitli olarak farz kılınmıştır"^a âyetidir. Burada vakit namazın edası için zarftır. İlk cüzüne ulaşmakla namaz farz olur. Bu hususta mezhep alimlerinin değişik görüşleri vardır.

İkincisi: Emir ile vacib olan işe vaktin mi'yar olduğu mukayyed emir şeklindedir. Vaktin emre mi'yar olduğu bu gibi emirlere örnek, Ramazan orucunu tutmakla ilgili hükümdür. Orucun ruknû imsaktır. Miktarı ise ancak vakit ile bilinir. O da imsak vaktinden akşama kadar geçen zamandır. Bu zaman tıpa tıp orucun ölçüsüdür.

Üçüncüsü: Durumu müşkil ve ortada olan emir cinsidir. Buna örnek; haccın eda zamanıdır. Buradaki müşkil şudur: Hacc belli rükünlerle eda edilen bir ibadettir. Farızanın edası hacc mevsiminin tamamını kapsamaz. Bu yönü ile namaza benzer. Bir hacc vaktinde ancak bir hacc eda edilebilir. Bu yönü ile de oruca benzer.

Hacc'ın edasının fevrî olup olmadığı konusunda Hanefî alimleri arasında meşhur olan aşağıdaki görüş ayrılığı vardır.

İmam Ebû Yusuf'a göre; hacc yapma imkânı bulununca haccın edası için ilk sene vakit olarak tayin edilir. Bu sebeple mükellef haccı tehir ettiğinden ötürü sorumlu olur.

İmam Muhammed'e göre ise, hac yapma imkanı bulan kimse için ömür seneleri içinde ilk sene haccın eda zamanı olarak taayyün etmeyip belki tehir etmesine cevaz vardır.

İmam Âzam Ebû Hanîfe'den ise iki şekilde de görüş nakledilmiştir¹³⁷.

c- İfa Yönünden Emrin Hükümü

Mutlak emir sebebiyle iki türlü hüküm ortaya çıkar: Bunlardan biri edâ, diğeri ise kazadır.

Eda: "Emir sebebiyle vacib olan şeyi aynen hak sahibine teslim etmektir".

Kaza ise; emr edilen şeyin memur olan kişi tarafından mislini teslim etmek suretiyle vacibin hükümünü üzerinden düşürmektir".

(a) en-Nisâ, 4/103.

(137) Serahsî, el-Usul, c. I, s. 26-44.

Hanefî alimlerinin çoğunluğuna göre; eda vakti kaçırıldığı zaman, o işin vacib olmasına sebep olan şey, kazasının vacib olmasına da sebeptir. Yani edayı gerektiren emir, kazayı da gerektiren şeydir. Bu, İmam Serahsî'nin en doğru olarak nitelendirdiği görüştür¹³⁸.

Kazâ ise, iki kısma ayrılır: Bunlardan biri Kaza-i Misl-i Ma'kul, diğeri Kaza-i Misl-i Gayr-i Ma'kul'dür.

Kazâ-i Misl-i Ma'kul: "Yok edilen bir malın mislinin sahibine ödenmesi, kaza-i misl-i Ma'kül'e örnektir".

Kaza-i Misl-i Gayr-i Ma'kul: "Kaza ile eda arasında hiçbir yönden benzerlik düşünülmezsizin yapılan bir ödeme şeklidir".

Buna örnek çok yaşlı veya hasta bir kimsenin tutamadığı Ramazan orucu için fidye ödemesidir. Burada oruç ile fidye arasında ne şeklen, ne de mânâ bakımından bir benzerlik yoktur. Hacc için bedel göndermek de aynen bu ödeme şekline girer¹³⁹.

Edâ da iki kısma ayrılır: Edâ-i Tam, Edâ-i Kâsır.

Edâ-i Tâ'm: "Bir şeyin mislini tam olarak ödemek demektir". Alış-verişte malın teslimi ve bedelinin alınması, tam edâyâ örnektir.

Edâ-i Kâsır: "Bir şeyin mislini noksan olarak ödemek demektir". Gasb edilen malı ipotekli olarak geri vermek, yahut gasb edilen köleyi cinayet işlemiş olarak sahibine iade etmek, bu türlü ödeme şekline örnektir¹⁴⁰.

d- *Güzellik Bakımından Emredilen Şeyin Hükümü*

Başka bir yönden emrin gereği, emredilen şeyin mutlak olarak güzel olmasıdır. Yani Allah Teâlâ, neyi emrederse o şey güzeldir. Zira Kur'an-ı Kerim'de açıklandığı üzere Allah Teâlâ kötülükleri emretmez. Emir ise en kuvvetli bir şekilde emredilen şeyin var olmasını istemektir. Bu sebeple mutlak emir dinen bir şeyin vacib olmasını gerektirir. Çirkin olan şeyin dinen yok edilmesi ise lazımdır. Var edilmesi vacib olan şeyde ise, dinen güzellik sıfatı bilinir. Bu güzellik de iki kısma ayrılır:

aa- *Hasen Liaynihî*: "Bizzat güzel olan emir demektir". Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarına inanmak gibi. Bunun ruknü kalb ile tasdik edip dil ile ikrar etmektir. Tasdikün düşmeğe ihtimali yoktur. Fakat ikrar bazı zamanlarda düşebilir. Namaz, oruç, hacc ve zekât gibi emirler, bizatihî güzel olan emirlerdir.

(138) Serahsî, a.g.e., s. 44 vdd.

(139) Serahsî, a.g.e., s. 49 vd.; et-Tevzîh, c. I, s. 365.

(140) Serahsî, a.g.e., s. 53. Bu esaslara dayalı olarak Hanefî Müctehidlerinin farklı görüşleri için bkz. a.g.e., a. y.

bb- *Hasen Ligayrihi*: "Dolaylı olarak güzel olan emir demektir". Yani bu emri güzel yapan, bizzat emredilenin kendisi değil emredilenin dışında var olan bir mânâdır. Cuma namazına koşma emri gibi. Cuma namazına yürümekte aslında bir güzellik yoktur. Fakat, Cuma farızasını eda etmeye vesile olduğu için güzel bir emirdir. Bu gibi emirlerin hükmü, maksat hasıl olduğu zaman düşer. Fakat hasıl olmazsa devam eder. Şöyle ki, cuma namazına gitme farzıyeti onun üzerinden düşer. Fakat bu kimse zorla yüklenilip, yahut bir araca bindirilip Cuma namazına götürülse ve namazı eda etse Cuma için sa'y etme farzıyeti üzerinden düşer. Abdest, cenaze namazı, savaş ve cezaların infazı gibi emirler de bizzat değil dolaylı olarak güzel olan emirlerdendir¹⁴¹.

e- *Gereğinin Eda Şartı Bakımından Emrin Güzelliği*

Emrin gereği olarak, emredilen şeyin yerine getirilmesinin şartı, memur olan kişinin emri yerine getirme imkanına sahip bulunmasıdır ki buna "kudret-i mümekkin" yahut "istitaat" da denilmektedir. Bu kudret ve istitaat olmaksızın kulun kendi ihtiyar ve iradesi ile ibadet edip Allah katında sevap elde etmesi gerçekleşemez. Ancak şunu ilave etmek gerekir ki, verilen emrin geçerli olması için, emrin verildiği anda emredilen kişide bu kudretin bulunması şart değildir. Zira emredilen kişi, bu işi emrin verildiği zamandaki kudreti ile değil, bu emri yerine getireceği zaman var olan kudretiyle yapar. Bu kudret ise emredilen şeyin edasından önce mevcut değildir. Çünkü istitaat işten evvel değildir. Emir verildiği zaman istitaatın bulunmaması emrin geçerliliğine engel olmadığı gibi, emri güzel olma vasfından da çıkarmaz. Emredilen şeyin varlığından önce emir vermek güzeldir. Ancak eda zamanında bu kudrete sahip bulunmak şarttır. Buna örnek; hasta kimsenin iyileşince müşriklerle savaşmakla emredilmesi, su bulunmadığı zaman su ile taharetin farz olma emri, zekat ve fitre gibi malî ibadetlerin eda edilme emri ve bu emrin gereği olan vucub zikredilebilir¹⁴².

f- *Kâfirler Hakkında Emrin Hükümü*

Kâfirlerin iman emri ile muhatab oldukları konusunda alimler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s), bütün insanları imana davet etmek için gönderilmiştir.

Kâfirlerin dünyevî bakımdan şer'î cezalarla muhatab oldukla-

(141) Serahsî, a.g.e., s. 60-62.

(142) Serahsî, a.g.e., s. 62-73.

rında da herhangi bir ihtilâf yoktur. Bu sebeple İslâm hakimiyeti altında yaşayan zimmet ehli kişiler suç işleyince kendilerine dünyevî cezalar uygulanmaktadır. Bunun sebebi, o kötülüklerden vazgeçmeleridir. Hırsızlık, adam öldürmek, gasb, haksızlık, hakaret gibi.

Yine ahirette azab edilme hükmü bakımından dinin diğer emirleri ile ilgili hitapların da kendilerini kapsamış bulunduğu hususunda ihtilaf yoktur. Zira emrin gereği, lüzumuna ve edasına inanmaktır. Oysa kâfirler inanç bakımından dînî emirlerin lüzumunu inkâr ediyorlar. Bu inkâr ise küfürdür, Tevhidi inkâr etmek gibidir. Dolayısıyla kâfirler Tevhid inancı ile emredildikleri gibi, dinin emirleri ile de memur ve bunların edasından dolayı da sorumludurlar.

İmam Muhammed (v. 189/705), "es-Siyeru'l-Kebîr" adlı kitabında "Dinin emirlerinden herhangi birini inkâr eden kimse (لا إله إلا الله) sözünü iptal etmiş olur" diyor. ﴿وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ﴾^(a)
="Zekât vermeyen müşriklerin vay haline!"^(a) âyeti ile ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾^(b)="Cennettekiler mücrimlere sorarlar: Sizi cehenneme sokan şey nedir? Şöyle derler: Biz namaz kullardan değildik"^(b) âyetleri bu görüşün delilleridir⁽¹⁴³⁾.

Hanefi Mezhebi'ne mensup Iraklı alimlere göre, dünya ahkâmı bakımından dînî emirlerdeki hitap kâfirlere de şamil olup yerine getirilmesinden ötürü sorumludurlar. Zira emirleri yerine getirmek onlara farz olmasaydı, terkinden dolayı cezalandırılmamaları gerekirdi. Yukarıda zikredilen âyetlerin zahiri mânâları, kâfirlerin bu dünyada Allah emirlerini terketmekten dolayı âhirette cezaya çarptırılacaklarına delalet ediyor. Bunun bir delili de şudur: Küfür kötülüklerin başıdır. Âhirette cezaların hafifletilmesine sebep olmaz. Zira emirlerin terkinden dolayı cezalandırılmamak, cezada hafifliktir.

Irak alimlerine karşılık Hanefi Mezhebine mensup Özgent alimleri; ibadetler içinde sukûta (düşmeye) ihtimali bulunanlarla kâfirlerin sorumlu bulunmadıkları görüşünü benimsemişlerdir. Fakat bu görüş, Hanefi Mezhebine mensup mütekaddimîn alimlerine ait değildir. Belki sonradan gelen alimlerin görüşüdür⁽¹⁴⁴⁾.

B- NEHIY (النهي)

"Otorite ve üstünlükle bir işin kesin olarak yapılmamasını istemek için konulan sigadır"⁽¹⁴⁵⁾.

(a) Fussilet, 41/6-7.

(b) Müddessir, 74/42-44.

(143) Fussilet, 41/2; Müddessir, 74/42.

(144) Serahsf, el-Usûl, c. I, s. 73.

(145) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 123.

Şer'an nehyin (yasağın) hükmünün gereği, yasaklanan şeye teşebbüs etmekten uzaklaşmaktır.

Emrin aksine, nehiy muhatabın ihtiyar ve iradesi baki olmakla birlikte, bir şeyi icad etmekten en kuvvetli bir şekilde kaçınmanın gereğini yerine getirmeyi istemek içindir.

Başka bir yönden, emrin hükmünün gereği emredilen şeyin güzelliği olduğu gibi, yine bu yönden nehyin hükmünün gereği de yasaklanan şeyin çirkin olmasıdır. Allah Teâlâ; dini, güzellikleri tamamlamak, çirkinlikleri yok etmek için gönderdiğine göre, O'nun bir şeyi yasaklaması yasaklanan şeyin çirkin olmasını gerektirmiş oldu⁽¹⁴⁶⁾.

aa- Çirkinlik Bakımından Yasaklanan Şeyin Hükmü

Emirde olduğu gibi çirkinlik bakımından yasaklanan şeyler iki kısımda mutalaa edilmiştir: Kabih liaynihi, kabih ligayrihi.

a- *Kabih Liaynihi*: "Bizzat çirkin olan şey demektir". Sefeh ve abes (سفه، عبث) kelimelerinde olduğu gibi. Bu iki kelimenin ifade ettiği sefihlik ve faydasızlık, dînî bakımdan çirkin olan şeylerdir. Çünkü bunların lugat mânâları, faydadan boş olan şeyler demektir. Dinin hükmü ise faydadan boş olmaz. Kesin olarak faydadan boş olan şeyler dînî bakımdan çirkin olur. Livata fi'li bu türlü çirkin işlere örneklerden biridir. Nesil mahallinde şehvet teskin edilmediğinden livata işi dînî bakımdan çirkin kabul edilmiştir. İlkah (tahumlama) için satış akdi yapmak, abdestsiz olarak namaz kılmak gibi işler de bizzat çirkin olan (Kabih Liaynihi) yasağa örnek teşkil ederler. Kabih Liaynihi'nin hükmü asla meşru olmamaktır.

b- *Kabih Ligayrihi*: "dolaylı olarak çirkin iş demektir". Bunun örneği, hayız halinde iken kişinin hanımı ile cinsî münasebette bulunmasıdır. Bu işi yapmak yasaktır. Fakat bu işin kendisinde çirkinlik yoktur. Zira aynı iş diğer zamanlarda çirkin kabul edilmemiştir. Ancak, hayız halindeki kadına yaklaşmak, ona eziyet vermesi dolayısıyla çirkindir ve çirkin olduğu için de yasaklanmıştır.

Cuma günü ezan vaktinde alış-veriş yapmak, riba muamelesinde bulunmak gibi haram işler de dolayısıyla çirkin olan (Kabih Ligayrihi) işlere misal teşkil ederler⁽¹⁴⁷⁾.

Mutlak nehyin gereği, emrin aksine yasaklanan şeyin meşru' olmamasıdır. Mutlak emrin hakikati, dolaylı olarak değil bizzat güzellik sıfatının emredilen şeyde ispat edilmesi olduğu gibi, mutlak nehyin hakikati de dolaylı olarak değil bizzat yasaklanan şey için çirkin-

(146) Serahsf, a.g.e., c. I, s. 79.

(147) Serahsf, a.g.e., c. I, s. 80 vd.

lik sıfatını ispat etmektir. Zira mutlak söz, kemaline sarf edilir. Yani bir şey yasaklanınca bizzat çirkin olduğu için yasaklanmış kabul edilir¹⁴⁸.

bb- Emir ve Nehy'in Zıt Hükümleri

Emir ile nehyin ifade ettikleri hükmün gereğini yapma veya terketmenin vücubu olduğunu daha önceki bahislerde kaydetmiştik. Burada emir ile nehyin her ikisinin zıddı olan hükmü açıklamaya çalışacağız:

a- *Emrin Zıddı*: Bazı kelimelere göre, emrin zıddı herhangi bir hüküm ifade etmez.

Hanefî Mezhebi alimlerinden Cessas (v. 370/980)'a göre; ister bir tek zıddı olsun, ister muhtelif zıddları bulunsun, bir şeyi emretmek onun zıddını yasaklamayı gerektirir.

Hanefî Mezhebi'ne mensup diğer bazı alimlere göre ise; bir şeyi emretmek, emredilenin zıddının mekruh olmasını gerektirir. Hanefî Mezhebince tercih edilen görüş de budur.

İmam Cessas, görüşünü şu esasa dayandırıyor: Mutlak emir, acele olarak hükmünün yerine getirilmesini gerektirir. Bu husus, zaruri olarak emrin zıt hükmü olan terkin haram olmasını gerektirir. Bunun açıklaması şöyledir:

Emir, emredilen şeyin var olmasını en kuvvetli bir şekilde istemektir. Onun zıddı ile meşgul olmak, emir ile vacib olan şeyi yapmayı gerektirir. Dolayısıyla emrin hükmünün gereği olarak zıddı ile uğraşmak haram ve yasak olur. Meselâ, bir kimse sahip olduğu yetkiye dayanarak "Bu evden çık" dese, ister oturur halde, ister yatar vaziyette ve ister ayakta olsun emredilen kişinin o evde kalmasını yok eder¹⁴⁹.

b- *Nehy'in Zıddı*: Yine bazı kelimelere göre, nehyin zıddı herhangi bir hüküm ifade etmez.

İmam Cessas'a göre; eğer bir şeyin tek bir zıddı varsa onu yasaklamak, zıddı olan bir hüküm gerektirir. Eğer bir şeyin birkaç zıddı varsa o taktirde onu yasaklamak, zıddlarından hiçbiri için hüküm gerektirmez. Meselâ, otorite ile bir kimseye "Hareket etme" demek bu yasağın zıt hükmü olan durmayı emretmek olur. Çünkü bu yasağın bir tek zıt hükmü bulunmaktadır. Fakat yukarıdaki yasağın aksine

(148) Serahsf, a.g.e., c. I, s. 81 vd.

(149) Serahsf a.g.e., s. 94 vd.

bir kimse memuruna "Durma" tarzında yasaklamada bulunsa, bu yasağın zıddında birçok hükümler bulunduğu için, onlar hakkında herhangi bir hüküm gerçekleşmez. Cessas, yukarıdaki görüşünü ileri sürerken aşağıdaki ayeti delil olarak ileri sürüyor:

﴿وَلَا يَجِلُّ لَهُمْ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ = "Kadınlara, rahimlerinde Allah'ın yarattığı çocuğu gizlemek helâl değildir"¹⁵⁰. İmam Cessas'a göre, bu âyetteki yasak, aynı zamanda kadınlar için, rahimlerinde bulunan çocuğu açıklamaları için bir emirdir.

Üçüncü görüş sahipleri şöyle diyorlar: Nehy'in, zıddında ifade ettiği hüküm vacib kuvvetinde bir Sünnet'i ispat etmektir. Hanefî Mezhebi de bu görüşü benimsemiştir. Meselâ; ihramlı hacının dikişli elbise giyinmesi yasaktır. Bunun zıd hükmü olan dikişsiz rida ve izar gibi elbiseleri giyinmek ise sünnettir¹⁵¹.

cc- Dinî Hükümlerin Teşri' Sebepleri

Emir ile nehyin, meşrû işlerin yapılmasını, meşru' olmayanların da yapılmamasını istemek olduğunu yukarıdaki başlıklarda zikrettik. Ancak, işin yapılması veya terki ile ilgili olarak muhatap olmaları yanında bu emir ve yasaklar için Şeriat bazı sebepler ortaya koymuştur. Gerçekten mucib olan, yani emreden ve yasaklayan Allah Teâlâ'dır. Bu sebeplerin icab üzerinde kendi başlarına bir tesirleri yoktur. Ancak Allah Teâlâ kullarına hitabı dışında işlerini kolaylaştırmak için vücub sebepleri ortaya koymuştur¹⁵².

Meselâ, orucun farz olmasının sebebi, ehliyet bulunmakla birlikte Ramazan ayına ulaşmaktır. Ramazan ayı tekerrür ettikçe oruç emri de tekerrür eder. Ay girmeden önce edası vacib değildir. Bazıları Ramazan günlerinin vücub sebebi olduğunu, gecelerin vücub sebebine dahil bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Fakat, İmam Serahsf bu düşünceyi: "Bana göre yanlıştır" diyerek reddetmiştir¹⁵³.

Hacc'ın vacib olmasının sebebi Beytullah'tır. Bunun için dinen hacc, Beytullah'a nişbet edilir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ = "Yoluna gücü yeten insanlar üzerinde Beytullah'ı tavaf etmek Allah'ın hakkıdır"¹⁵⁴.

Bu sebeple haccın eda zamanının tekerrürü ile emir tekerrür etmez. Emir, mekana bağlı olup burada zamanla kayıtlı değildir¹⁵⁵. Emrintekrarlanması sebebi ile tekerrür etmiyor. Hacc vakti de vücub

(150) el-Bakara, 2/228.

(151) Serahsf, a.g.e., s. 97.

(152) Serahsf, a.g.e., s. 100.

(153) Serahsf, a.g.e., s. 103 vd.

(154) Âl-i İmrân, 3/97.

(155) Serahsf, a.g.e., s. 105.

bunun şartı olmayıp edasının cevaz şartıdır ¹⁵⁶.

Hadeslerden (abdestsizliklerden) temizlenmenin sebebi namaz kılmaktır. Çünkü dînî bakımdan temizlik, namaza nisbet edilir. Taharet namazın kılınması için farzdır. Abdestsizlikten temizlenmek emri yerine getirmenin bir şartıdır. Ki, bu konuda Allah Teâlâ: (﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾) = "Yüzlerinizi yıkayınız" ¹⁵⁷ buyuruyor. Abdest almak namazın farz olmasının sebebi olmadığı için, abdestli kimse bununla birkaç namaz kılabilir ¹⁵⁸. Abdest üzerine abdest alarak da eda edilebiliyor.

Zekâtın farz olmasının sebebi, nema, yani büyüme ve gelişme şartıyla nisap miktarı maldır. Hadis-i Şerif'te (لا صدقة الا عن ظهر غني) "Zengin olunmadan zekât vermek yoktur" buyruluyor. Dolayısıyla zekâtın farz oluşu zenginliğe bağlıdır. Zenginlik ise, ancak büyüyen bir mal sebebiyle tamamlanır. Dolayısıyla zekâtın farz oluşu sebebi, büyüme ve gelişme sebebine de izafe edilmektedir. Mal üzerinden bir yıllık zamanın geçmesi ise, zekat emrinin edasının şartıdır ¹⁵⁹.

Zengin müslümana fitrenin vacib olmasının sebebi, velayet dolayısıyla kişinin geçimini sağladığı kişilerdir. Bu sebeple fitreye "Baş sadakası" da denilmektedir. Bu başların sayısı çoğaldıkça fitrenin adedi de çoğalır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s): (أدوا عمن تمونون) "Geçimini sağladığınız kimseler için fitre ödeyiniz" buyuruyor ¹⁶⁰.

Öşürün farz olmasının sebebi, gerçekten gelir getiren toprağın bulunmasıdır. Haracın farz olmasının sebebi de ekildiği taktirde gelir getirme imkanı bulunan topraktır. Yani öşürün vucub sebebi bizzat malın büyüme ve gelişmesi; haraçta ise bil-kuvve nema, yani gelir getirme imkanına sahip bir toprağın elde bulunmasıdır. Bu sebepler toprağın ürününe afet isabet edip ekini yok etse öşür de haraç da düşer, mal sahibine farz olmaz. Yine bu sebeple bir toprakta hem öşür, hem de haraç vecibesi toplanamaz.

Cizyenin vucub sebebi, belli bir vasfa olması itibarıyla nüfus b aşdır. Bu vasıf da kişinin kâfir, hür ve savaşmaya muktedir olduğuna dair elde delil bulunmasıdır ¹⁶¹.

Ceza hukuku ile ilgili emirlerin vucub sebebi, bu emirleri ilgilendiren suçlardır. Meselâ; zinada recm ve dayak atma; hırsızlıkta el kesilmesi, şarap içenle iftirada bulunana had cezası, bile bile adam öldürmede kısas cezası gibi ¹⁶².

(156) Serahsf, a.g.e., a. y.

(157) el-Mâide, 5/6.

(158) Serahsf, a.g.e., s. 106.

(159) Serahsf, a.g.e., a. y.

(160) Serahsi, a.g.e., s. 107.

(161) Serahsi, a.g.e., s. 108.

(162) Serahsi, a.g.e., s. 109. Diğer örnekler için devamına bakınız.

dd- Teşri' kılınan İşlerle İlgili Hükümler

Allah katında teşri' kılınan işlerle ilgili hükümler iki kısımda mütalaa edilmiştir. Emirle ilgili hükümler, yasakla ilgili hükümler.

a- Emir İle İlgili İşlerin Hükümü

Hanefî Mezhebine göre emir ile ilgili işlerin hükümü, farz, vacib, sünnet ve nafil olmak üzere dört kısımdır.

aa- **FARZ**: Farz'ın kelime mânâsı, takdir ve tayin etmek belirlemektir. Bu mânâyâ gelmek üzere bu kelime şu ayetlerde kullanılmıştır: (﴿سُورَةَ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا﴾) ¹⁶³ (﴿فَنُصِيفَ مَا فَرَضْتُمْ﴾) ¹⁶⁴ "Yeni sûreleri indirdik ve hükümlerini kesin kıldık". Allah'a iman, namaz, oruç, zekât ve hacc gibi emirler farza canlı birer örnek teşkil ederler. Farz olan hükümü inkar eden kâfir olur. Böyle bir emri yerine getiren kimse Rabbine karşı itaatkâr olarak sevap kazanır, terk edense asi ve günahkâr olur ¹⁶⁵. "Dinen ziyade ve noksan kabul etmeyecek şekilde tayin edilmiş olup Kitab, Sünnet ve İcma'dan kesin bilgiyi gerektirecek delil ile sabit olan işe farz denilir" ¹⁶⁶.

Daha değişik bir ifade ile şöyle de tarif edilmiştir: "Eğer bir işin yapılması, yasaklanmakla birlikte terkinden daha iyi ise farzdır" ¹⁶⁷. Levh-i Mahfuz'da bizim üzerimize bir borç olarak yazıldığı için bu gibi işlere "Mektûbe" de denilmektedir.

bb- **VACİB**: Bu kelime vucub kökünden gelmektedir. Vucub, sükût demektir. Dînî bakımdan vacibin tanifi şöyledir: "Helal ve haram işlerle ilgili bulunması itibarıyla dinen yerine getirilmesi gereken ve yapılması lazım olan iştir".

Ancak, vacibin sübutu zannî delile dayalı olup farz gibi kesin delile dayanmadığından vacib adını almıştır. Farzda olduğu gibi, vacibin hükümü de işin yapılma lüzumudur. Ancak bu noktada farzın tesiri vacibinkinden daha fazladır. Vacibin hükümü, lüzum olmakla birlikte delilinde tereddüt ve şüphe bulunduğu için inkar eden kimse kâfir olmaz. Fatiha okumayı, namazın ilk iki rekatında tayin etmek, vitir, kurban, tavafta taharet ile haccın sa'yı gibi. Çünkü bunlar haber-i vahid ile sabittir. Vacibin hükümü ile amel etmek lüzumlu oldu-

(163) el-Bakara, 2/237

(164) en-Nûr, 24/1

(165) Serahsf, A.g.e, e. 110 vd.

(166) Serahsf, A.g.e., a.y.

(167) Sadruş-Şeria, a.g.e, c.II, s.651

ğu için böyle bir işi yapan itaatkâr olur, te'vil etmeksizin terk eden asi ve günahkâr olur ¹⁶⁸.

cc- **SÜNNET**: Adet, yol ve davranış gibi lügat mânâları ifade eden bu kelime dîni bakımdan: "Dinde tutulan yol" şeklinde tarif edilmiştir. Bu yoldan kasd edilen Hz. Peygamber (s.a.s) ile O'ndan sonra gelen Sahabîlerin dinde ortaya koydukları yol kast ediliyor ¹⁶⁹: O halde Hanefî Mezhebine göre, Sünnet'in tarifini şöyle ifade edebiliriz:

"Hz. Peygamber (s.a.s) ile O'ndan sonra gelen Sahabîlerin ve tüm müslümanların üzerinde yürümeleri için dinimizde tutulan yoldur."

Sünnetin Hükümü: Kendisine uyulmasıdır. Zira Hz. Peygamber (S.A.V.)'in söz ve işleri ile çizdiği yolda, müslümanlar tarafından kendisine uyulduğu delillerle sabittir. Ondan sonra gelen sahâbiler de öyle. Ancak, mutlak olarak Sünnet ile sabit olan bu uyulma hükmü farz ve vacib hükmünden boşdur. Eğer Sünnet, dinin bayrağı durumunda olan saygıdeğer sünnetlerden ise, o taktirde amel bakımından vacib hükmündedir.

İmam Mekhul (v. 116/734)'e göre, Sünnet iki türdür. Bir kısmını alıp onunla amel etmek hidayet, terk etmek ise sapıklıktır. Diğer bir kısım sünnetler vardır ki, onları almak güzel olup terk etmekte herhangi bir sakınca yoktur.

Birinciye örnek; bayram namazları, ezan, ikamet ve cemaatlarıdır. Bu sebeple adı geçen sünnetleri bir topluluk terk ederse kötülenme ve sitem edilmeye layık olurlar. Bir ülke ahali bu gibi sünnetleri terk eder ve terk etmekte ısrar ederse onlara karşı devlet tarafından zor kullanılır.

İkinciye örnek; Hz. Peygamber (s.a.s)'in oturup-kalkması, yiyip içmesi ve gezip-binmesi ile ilgili olan sünnetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ibadetlerdeki sünnetlerine de uyulması gerekir.

Sünnetlerden bir kısmı daha vardır ki, terk edilmesinden mekruhluk hükmü doğar. Bir kısmı da vardır ki, yalnız terk eden kötülük etmiş olur. Bir kısmı daha vardır ki, bunlara uyan iyilik etmiş, terk eden kötülük yapmış olur ¹⁷⁰.

dd- **NAFILE**: Nafile fazlalık demektir. Ganimetlere de bu sebeple "Nefl" denilmiştir. Çocuğun çocuğuna da aynı sebebe dayalı olarak

(168) Serahsf, a.g.e., s. 111 vd; Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. II, s. 651.

(169) Serahsf, a.g.e., s. 124.

(170) Serahsf, el-Usul, c. I, s. 114; bkz. Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. II, s. 655 vd.

nafile denilir ¹⁷¹. Lugat yönünden yukarıdaki mânâyı ifade eden nafile fikhî yönden şöyle tarif edilmiştir:

"Eğer bir iş, dinde tutulan bir yol değil ise, ona nafile, yahut tatavvu' denilir".

İbadetlerdeki nafileler bizim lehimize konulmuş fazlalıklardır. Tatavvu'; kişinin kendiliğinden teberru'da bulunarak yaptığı işe denir. Bunu yapan kimse iyilik etmiş, terk eden de kötülenmemiş olur.

Dîni bakımdan nafile ve tatavvu'ların hükmü, yapılıncı sevap kazanıp terk edilince cezaya müstehak olmamaktır ¹⁷².

Nafile ibadetler, Sünen-i Zevâid'den de daha kuvvetsizdir. Nafile ibadetlere başlanınca tamamlanması vacib olur. Çünkü Allah Teâlâ: (وَلَا تَطْلُوا أَعْمَالَكُمْ) "Amellerinizi iptal etmeyiniz" ¹⁷³ buyuruyor. Hem, bu başlanan ibadet Allah için bir adak hükmüne geçmiştir. Dolayısıyla başlanınca gerisinin tamamlanması icab eder ¹⁷⁴.

b- Nehiy İle İlgili İşlerin Hükümü

Nehiy ile ilgili işlere bağlı olan hükümler iki kısımdır: Haram ve mekruh.

a'a'- **HARAM**: "Yasaklanmış olmakla beraber hükmü kesin delil ile sabit olan bir işin terk edilmesi yönü yapılması yönünden daha kuvvetli bulunuyorsa bu işi yapmanın hükmü haramdır". Haram iki kısımdır: Haram Liaynihi, Haram Ligayrihi.

a') **Haram Liaynihi**: "Kendişi doğrudan doğruya haram olan şeydir". İçki içmek, domuz eti yemek gibi.

b') **Haram Ligayrihi**: "Dolayısıyla haram olan şey demektir". Yetim malı yemek gibi ¹⁷⁵.

Haram'ın hükmü: İnkâr edildiği taktirde kâfir olmayı gerektirir. Haram bir işin yapılmasından dolayı işleyen kimse cezaya çarptırılır ¹⁷⁶.

b'b'- **MEKRUH**: Bir iş yasaklanmaksızın eğer terk edilmesi yapılmasından daha iyi ise bu işin hükmü mekruhtur". Mekruh iki tür-

(171) Serahsf, a.g.e., s. 115.

(172) Serahsf, a.g.e., a.y.

(173) Muhammed, 47/33.

(174) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 654.

(175) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 656.

(176) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 651.

lüdür: tahrimen mekruh, tenzihen mekruh.

a) *Tahrimen Mekruh*: "Kesin değil zannî bir delile dayalı olarak Şari'in vücub yolu ile mükelleften sakınmasını istediği iştir". Tahrimen mekruh harama daha yakındır. Başkasının istemesi üzerine bir kızı istemek, başkasının başladığı alış-verişe girişmek, tahrimen mekruhun örnekleridir. Bu gibi meseleler haber-i vahid ile sabit olduğundan, zannî hüküm ifade ederler. Bu türlü mekruh Hanefilere göre, vacibin zıt hükmünü taşır. İmam Muhammed ile Cumhur'a göre, bu hükmü taşıyan mekruh da haramdır. Haram'da olduğu gibi bu hükmü inkâr eden kâfir olmaz.

b) *Tenzihen Mekruh*: "Sorumlu kişiyi bağlayıcı olmaksızın Şari'in sakınılmasını istediği iş olup bu iş helale daha yakındır". Harp esnasında ihtiyaç hasıl olunca at eti yemek, yırtıcı kuşun artığı olan sudan abdest almak gibi. Bu türlü mekruh, helale daha yakın olduğu için, onu işleyen kişi kötülenmez ve cezalandırılmaz. Tenzihen mekruh iş işlenirse evlâ ve efdal olan yol terk edilmiş olur¹⁷⁷.

MUBAH: "Bir işin yapılması ile terk edilmesi eğer Şari' katında eşit derecede hüküm taşıyorsa buna mubah denir"¹⁷⁸. Yemek, içmek, gezmek gibi.

C - AZİMET VE RUHSAT

Çeşitli yönleri ile emir ve nehiy'in ifade ettiği hükümleri yukarıdaki bahislerde açıklamaya çalıştık. Kitab ve Kitap ile ilgili olan, aynı zamanda Sünnetle de müşterek bulunan esasları takiben Hanefî Mezhebi'nin ruhsat ve azimetle ilgili görüş ve prensiplerini kaydettikten sonra Sünnet bahsine geçmek istiyoruz.

aa- **AZİMET**: "Lugat mânâsı, azmetmek, kuvvetle kasdetmek, bir işi gayretle yapmak demektir". Kur'an-ı Kerim'de bu kökten gelen azim kelimesi (﴿فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا﴾) "*Doğrusu bundan önce Adem'e (bu ağaçtan yeme diye ahdedtik de) o, unuttu ve biz onda bir gayret ve sebat bulmadık*"¹⁷⁹ âyetinde kuvvetle kasdetmek mânâsında kullanılmıştır.

"Dinî hüküm bakımından azimet ise; herhangi bir arıza olmaksızın başlangıcından beri dinde meşru' olan hükümlerdir".

(177) Dr. Abdül-Kerim Zeydân, el-Vecfz, s. 34; bkz. Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. II, s. 656; H.

Karaman, Fıkıh Usulü, s. 169.

(178) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 651.

(179) Tâhâ, 20/115.

Azimete bu adın verilmesinin sebebi, Allah'ın üzerimizde son derece kuvvetli bir hakkı olarak aslında meşru' olan işler olmasıdır. Allah ilahımız, biz de onun kulu olmamız dolayısıyla O, bize hükmeder. Emr etme yetkisi O'nundur. Dilediğini hükmeder, istediğini yapar. Bize kul olarak düşen vazife boyun eğmek ve O'na teslim olmaktır. Nafile ibadetler, başlangıcından beri meşru' işler oldukları için azimete örnektirler. Bu sebeple herhangi bir özürden ötürü değiştirilmeğe ihtimalleri olmaz, dolayısıyla meşruluktan çıkmazlar.

Hanefilerden bazı alimler, nafilelerin azimet olmadığı, ancak farz olan ibadetlerden azimet olanların noksan kalan kısımlarını tamamlamak için meşru' kıldıklarını, yahut bunlar farz olan ibadetleri yapmaya engel olmak isteyen şeytanın tamamı kesmek için meşru' kıldıkları görüşünü kabul etmişlerdir.

İmam Serahsî (v. 490/1097) nafilelerin azimet olduğu görüşünün daha kuvvetli olduğunu tercih ederek ikinci görüşü kabul edenlerin düşünceleri için: "Bu söyledikleri şey, edadan kasdedilen mânâdır. Azimetle herhangi bir ilgisi yoktur" diyor.

Nafileler ise başlangıcından beri meşru' işler olup hükümleri aynen devam etmektedir. Kuldand çıkan bir arıza sebebiyle bu nafilelerin değiştirilmeye ihtimalleri bulunmaz¹⁸⁰.

Hanefî Mezhebine göre, azimetle amel etmek evla (daha iyi)dir. Bunun iki sebebi vardır: Biri sebebin ortada durması, ikincisi ise azimette müslümanlar için bir nevi kolaylığın bulunmasıdır. Ruhsat ile amel edip azimet olanı terk etmek kolaylık için meşru' kılınmıştır. Azimette de yine kolaylık vardır. Azimetle amel etmek azimete mahsus bir sevaba ulaştırıcıdır, aynı zamanda ruhsata mahsus olan kolaylığı da içine almaktadır. Dolayısıyla azimetle amel etmek daha iyidir. Ancak mükellefi zayıf düşürme söz konusu olunca o taktirde ruhsatla amel etmek iyi olur¹⁸¹. Seferde namazları kısaltarak kılmak bunun örneğini teşkil eder¹⁸².

bb- **RUHSAT**: Ruhsatın lügat mânâsı; kolaylık ve suhulettir. Mallar çok, satın almak kolay olduğu zaman(رخص السعر)="Fiyatları kolaylaştırdı, ucuzlattı" denilir. Dil örfünde ruhsat, kolaylaştırma yolu ile bir şeyi mubah kılmaktır. Bir kimse diğerine: (رخصت لك في كذا)="Sana bu konuda ruhsat verdim" der. Yani kolaylaştırmak için onu sana mübah kıldım, demektir¹⁸³.

Ruhsat, sabr edilemeyecek bir zorluk karşısında verilen bir hüküm olarak da vasıflandırılmıştır¹⁸⁴.

(180) Serahsî, a.g.e., s. 117.

(181) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 661.

(182) a.g.e., s. 664.

(183) Serahsî, a.g.e., s. 117.

(184) M. Hudârî, Usulü'l-Fıkıh, s. 70.

Hanefiler, ruhsatları istisnaî hallere bağlı istisnaî hükümler olarak telakki ederler. O haller özeldir. Şari' tarafından tesbit edilmiştir, diyerek ruhsatlarda kıyasın cereyanını caiz görmezler ¹⁸⁵.

Ruhsat iki kısma ayrılır. Biri hakikat, diğeri ise mecazdır. Hakikat da iki türdür. Biri Ehakk, diğeri ise hakk'tır. Mecaz da iki kısma ayrılır: Biri mecazlıkta diğereinden daha mükemmel, diğeri normal olan mecazdır. Aşağıda bu kısımları ayrı başlıklar halinde inceleyeceğiz:

cc- Ruhsatın Kısımları

a) **EHAKK** : "Fi'ili haram kılan sebep ve bu sebebe bağlı olarak hüküm baki olmakla beraber yapılması mubah kılınan şeydir". Bu türlü ruhsattan kulun özüne bağlı olarak "kamil ruhsat" doğar. Bunun örneği; bir kimsenin tehdit altında dili ile şirk kelimesini ifade etmesidir. Üzerinden ölümü defetmek için şirki gerektiren böyle bir kelimeyi söylemek ruhsat, söylemeyip ölmek ise azimettir. İyiliği emredip kötülükten sakındırma görevi de böyledir. Ölüm korkusu olunca, emr-i bi'l-ma'ruf'un terki ruhsat, yapılması azimettir. Tehditle başkasının malını yemek, Ramazan'da iftar etmek de böyledir. Bu sayılan durumlarda ruhsatla amel etmek hakikattir. Ancak azimeti kabul edip kendini bu uğurda harcamak ise daha iyidir.

b- **HAKİKAT** : "Fi'ili haram kılan sebep baki olmakla beraber, hüküm devam etmeksizin mubah kılınan şeydir". Misafir ve hasta kimseler için Ramazan orucunu tutmama ruhsatı buna bir örnektir. Sebep ortada durduğu için imkân varsa böyle kimselerin oruç tutmaları azimettir. Çünkü müslümanlara bir nevi kolaylık sağlamaktadır. Misafir ve hastanın orucunda hükmü farz kılan sebep Ramazan ayına yetişmektir. Misafir ile hasta için bu sebep vardır. Hatta oruç tutsalar farzı yerine getirmiş olurlar. Ancak bu hüküm Ramazan dışındaki günlerden sayılı günlere tecil edilmiştir ¹⁸⁶.

c- **E TEMM MECAZ**: "Bizden önceki milletlerin yüklendikleri ağır yükler ve çektikleri sıkıntılar"ın bizim üzerimizden kaldırılması etemm olarak mecazdır. Çünkü hiçbir şüpheyle bu işlerin aslı meşru' bırakılmamıştır (﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾)
="Ağır yüklerini onlardan indiriyor ve üzerlerindeki kelepçeleri kaldırıyor" ¹⁸⁷ âyeti ile (﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا﴾)="Ey Rabbimiz! Biz-

(185) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 93.

(186) H. Karaman, a.g.e., s. 119; Sadru's-Şerfa, c. II, s. 665.

(187) el-A'raf, 7/157.

den öncekilere yaptığın gibi, bizlere de ağır yük yükleme" ¹⁸⁸ âyeti bunu ifade buyurmaktadır. Bu türlü ruhsat aslında bir özre binaen değil, belki bizlere kolaylık ve hafiflik olsun için meşru' kılınmayıp mecazi olarak ad yönünden bir ruhsat olmuştur.

Haramlığı gerektiren sebep bulunmadığı için, her ne kadar bu durum bizim hakkımızda gerçekten bir ruhsat değilse de mecazen en mükemmel bir şekilde ruhsattır. Çünkü gerçekten ruhsat haram kılıcı sebep var iken bir şeyin mubah kılınmasına denir. Ancak daha önceki milletlere yükletilen ağır yük ve vazifelerin bizim için kaldırılması kolaylık ve hafiflik olunca buna mecazi olarak ruhsat adı verilmiştir. Bu nevi ruhsat (Etemm) olan mecaza örnektir.

d- **MECAZ** : "Bir yönü ile hakikat, diğeri yönü ile mecaz olan ruhsattır. Bazen meşruluğu baki kalmakla beraber, sebebin hükmü gerektirici olmaktan çıkmasını kolaylaştırmak için mubah kılınır. Bu nevi ruhsat, hükmü gerektiren sebebin bulunmaması bakımından üçüncü nev'e yani Etemm olan ruhsata benzediği için mecazi ruhsat kabul edilmiştir.

Bazen de sebebin meşru' kalması dolayısıyla ikinci nev'e, yani hakikate benzediği için de hakikaten ruhsat adını alır. Selem alışverişi, mestler üzerine meshetmek, seferde mesih müddetinin daha fazla olması, ölü hayvanın etini yemek ve içki içmeye mecbur olmak için açlık ve susuzlukla tehdit edilmek, bu türlü ruhsatın örneklerini teşkil eder. Hanefî müctehidlerinin görüşlerine göre, misafirin öğle namazının farzını seferde dört rek'at olarak kılmasının caiz olmaması da buna bir misal teşkil eder.

Misafirin öğle namazının farzını dört rek'at olarak kılması sahab namazının farzını dört rek'at olarak kılmak gibi kabul edilmiştir. Zira misafir hakkında mücib sebep ancak iki rek'attır. Kıldığı iki rek'at fazlalık onun hakkında nafi'dir. Bu sebeple yerine bir şey koymadan terk edilmesi mubah olur. Bilerek bir kimsenin farzı nafille ile karıştırması ise helal olmaz. Farzı tamamlamadan nafileyi tamamlamak farzı ifsad edici olur. Birinci oturuşta oturulmazsa namaz bozulmuş olur ¹⁸⁹.

BB- SÜNNET

Diğeri mezheplerde olduğu gibi, Hanefî Mezhebi'nde de teşriin ikinci derecede kaynağı Sünnet'tir.

(188) el-Bakara, 2/286.

(189) Serahsî, el-Usûl, c. I, s. 119-122; Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 665.

a- Tarifi:

Lugat mânâsı bakımından; tutulan yol, tabiat, şeriat gibi mânâlar ifade eden Sünnet fakihlerin ıstılahında şöyle tarif edilmiştir:

"Hükmü farz olmayıp Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilmiş bulunan ibadetlerden nafiye olanlara denir".

Bazılarına göre de, "Bid'at'ın karşıtı mânâ taşıyan bir kelimedir" şeklinde tarif edilmiştir.

Usul alimlerine göre ise Sünnet'in tarifi şöyledir: "Kur'an-ı Kerim dışında Hz. Peygamber (s.a.s)'den çıkan söz, iş ve davranışlarla takrirleridir".

Yukarıdaki tarifler itibarıyla Sünnet, hüküm çıkarmada dayanan delillerden ve teşri' kaynaklarından birini teşkil eder. Sünnet'in teşri'e kaynak teşkil ettiğine Kitab, İcma' ve akıl'dan deliller vardır¹⁹⁰. Sünnet'in teşri'e kaynak teşkil ettiği konusunda İslâm alimleri arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

b- Şekil Bakımından Sünnet'in Kısımları

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı üzere, teşri'e kaynak olması bakımından Sünnet, kavli, fi'ili ve takriri olmak üzere üçe ayrılır:

aa) *Kavli Sünnet*: "Çeşitli münasebetler ve değişik maksatlarla Hz. Peygamber (s.a.s)'in buyurduğu sözlerdir. Adette bu sözlerle hadis-i şerif denilir". Sünnet denilince ilk akla gelen şey bu türlü sünnettir. Sözlü Sünnet'in örnekleri sayılmayacak kadar çoktur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerinden maksat, hüküm beyan etmek yahut bir hüküm teşri' etmek için olduğu zaman ancak teşri'e kaynak olabilir. Bu sözler, sırf dünya işleri ile ilgili olup teşri' ile ilgili bulunmaz, vahye de dayalı olmazsa ahkâm bakımından bir delil olmadıkları gibi teşri' için kaynak da teşkil etmezler. Dolayısıyla bu gibi sözlü Sünnet'e uymak mecburiyeti yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, önce hurmaları aşlamayı terk etmelerini emretmesi üzerine bu ağaçların meyveleri bozulmuş, bunun üzerine ilk yasağı kaldırarak: "Aşlayın. Zira siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz" buyurması gibi¹⁹¹.

(190) Dr. A. Kerim Zeydân, el-Vefz, s. 130 vd.

(191) A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 133 vd.

bb- *Fi'ili Sünnet*: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı işlerle ilgili sünnet çeşididir". O'nun yaptığı işlerden bir kısmı teşri'e kaynak olmasına karşılık, diğer bir kısmı da kaynak olmaz.

Yemek-içmek, oturup-kalkmak gibi bir insan olarak beşerî yaratılış gereği yaptığı işler teşri' kaynağı değildir. Ancak, bu işlerin mubah olduğuna delil kabul edilebilirler. Sorumlu müslümanlara bu gibi konularda Hz. Peygamber (s.a.s)'e aynen uymak farz değildir. Uyulursa güzel olur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendine mahsus olan ve ümmet içinde başkalarının ortak bulunmadığı işler de teşri' kaynağı olmayıp bu gibi işlerde de O'na uymak mecburiyeti yoktur. Oruçta visal (bozma) orucu devam ettirme) yapmak, dört kadından fazlasını bir nikah altında toplamak, O'na mahsus işler olup bunlara dayanılarak şer'i bir hüküm ortaya konamaz.

Fakat Kur'an-ı Kerim'de gelen mücmel bir hükmü açıklamak için yaptığı işler ümmeti için teşri' kaynağıdır. (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أَصْلِي) = "Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, siz de öyle namaz kılın"^a, (خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ) = "Hacc ile ilgili ibadetlerinizi benden alın"^b hadis-i şeriflerinde işaret edildiği gibi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in başlangıçta yaptığı; vücut, nedib, ibahe gibi şer'i sıfatları bilinen işlerle, Allah'a yaklaşmak maksadı ile devam etmeksizin bazen yaptığı halde vücut nedib, ibahe gibi şer'i bir sıfatla tanınmayan işleri de teşri' kaynağı teşkil ederler¹⁹².

cc- Takriri Sünnet

"Gençlerin mescidde kargı ile oyun oynamaları ile bayram günü heyecan verecek tarzda şarkı söyleyen iki kızın şarkı söylemesine ses çıkarmaması gibi sükutü ile sabit olan işlere Takriri Sünnet denir". Takriri Sünnet de teşri' kaynağıdır. Ancak, bu sükut mücerred olursa işin mubah oluşundan öte bir hüküm ifade etmez. Başka bir delil ile takviye edilirse o zaman vücut veya nedib hükmü ifade edebilirler¹⁹³.

(a) Buhârî, sahih, c. I, s. 155; K. Ezan, 18.

(b) Nesâf, Menasik, c. V, s. 220; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. III, s. 319. Ancak, kaynakta (عَنِّي) sözü yoktur.

(192) Serahsfî, a.g.e., c. I, s. 135.

(193) Serahsfî, a.g.e., s. 136 vd.

c- Amel Bakımından Sünnet'in Kısımları

Daha önce de geçtiği üzere, amel bakımından Sünnetler iki kısma ayrılırlar. Biri Sünen-i Hüda, diğeri ise Sünen-i Zevaid'dir.

aa- *Sünen-i Hüda* : Yapılması hidayet, terk edilmesi sapıklık olan sünnettir. Bunun örneği Bayram namazları, Cemaatle namaz, Ezan, İkamet gibi sünnetlerdir. Bu sebeple, bir topluluk bu sünnetleri terkederse, kötülenme ve siteme müstehak olurlar. Bunları bir beldenin halkı terkedecek olursa ve bunda ısrarlı da olurlarsa kendileri ile savaşırlar.

bb- *Sünen-i Zevaid*: Yapılması güzel, terk edilmesinde bir sakınca bulunmayan sünnetlerdir. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oturup-kalkması, giyinmesi, bineklere binmesi gibi sünnetlerdir.¹⁹⁴

d- Bize Ulaşması Bakımından Sünnetin Kısımları

Hanefî Mezhebine göre, bize ulaşması bakımından Sünnet üç kısma ayrılır. Mütevatir, meşhur ve ahad sünnet, yahut haber-i vahid.

Cumhur ise, Sünneti iki kısımda mütalaa etmişlerdir. Bunlarda Mütevatir Sünnet ve Ahad Sünnet'tir. O'nlara göre meşhur Sünnet de tek kişi yolu ile Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledildiği için Ahad Sünnet'e dahildir.

aa- *Mütevatir Sünnet* : Bu türlü Sünnet'e Haber-i Mütevatir de denilmektedir. Mütevatir Sünnet'i şöyle tarif edebiliriz:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşmaya kadar, mensup oldukları bölgelerin değişikliği ve sayılarının çokluğu sebebiyle yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan büyük bir topluluğun, kendisi gibi bir topluluktan rivayet ettiği müşahede, yahut işitmeye dayalı olan Sünnet'tir".

Mütevatir Sünnet'in rivayet zincirindeki şahıslar, kemmiyet bakımından ilki sonuncusu gibi, ortası ilk ve sonuncusu gibidir. Örnek; namazdaki rek'atların sayıları, beş vakit namazın sayısı, zekatın miktarı, diyet ve benzeri hükümleri bildiren Sünnetler gibi.¹⁹⁵

Mütevatir Sünnet'te inkıta' şüphesi kesildiği için, doğrudan doğruya Rasûlullah (s.a.s)'dan işitilmiş gibi olur. Çünkü insanlar, çe-

(194) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 279.

(195) Serahsî, a.g.e., s. 283; Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 137.

şitli karakterlere sahiptirler. Bu değişiklik onları bid'atlere, kendi arzuları istikametinde söz söylemeğe sevkeder. Onların bu ihtilafları ile arzularını reddedip tek noktada birleşmelerini ancak, toplayıcı, yahut engelleyici bir etken temin eder. Bu etken de aynı sözde ittifak etmeleri, yahut aynı şeyleri işitmeleridir. Uydurma töhmeti bu şekilde ortadan kalkınca, tevatürün sübutu için işitme keyfiyeti tayin edilmiş olur.

Mütevatir haberin hükmü, yukarıda belirtilen sebeplerle kesin bilgi ifade etmektedir.¹⁹⁶ Mütevatir Sünnet'le sabit olan bilgi aynı zamanda bizzat gözle görerek sabit olan bilgi gibi zaruri bir bilgidir.¹⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de, çelişme ihtimali kesildiği için, ifade ettiği bilgi kesin olduğu gibi, mütevatir Sünnet'te de bu ihtimal kesilmiş bulunduğundan, ifade ettiği hüküm de kesindir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinden işitilmiş gibidir.¹⁹⁸ Mütevatir Sünnet'i inkar eden kimse kâfir olur.¹⁹⁹

bb- *Meşhur Sünnet*: "Ashında tek veya iki kişinin rivayet ettiği Sünnet olup sonradan tevatür derecesine ulaşan haberdir"²⁰⁰. Bu türlü Sünnet usulcüler tarafından daha geniş bir şekilde şöyle tarif edilmiştir:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir veya iki kişinin rivayet ettiği, yani tevatür haddine ulaşmayacak sayıda kişi tarafından başlangıçta rivayet edilip sonradan Tâbiun ve Etbâu't-Tâbiin devrinde yalan üzerinde ittifak etmeleri düşünülemeyecek derecede çok sayıda güvenilir fertlerden teşekkül eden topluluk tarafından rivayet edilen Sünnet'tir"²⁰¹.

Ebu Bekr er-Râzî (v. 370/980), yukarıda tarif edilen Sünnet'i, Mütevatir'in bir bölümü olarak kabul ediyor. Gerekçesi ise şudur: Meşhur Sünnet ile de kesin bilgi sabit olur. Ancak bu bilgi, iktisabî (sonradan kazanılan) bilgidir.

Hanefî alimlerinden İsa b. Eban (v. 220/835) ise, ancak zaruri bilgiyi gerektiren Sünnet'in mütevatir olacağını söylüyor. O'na göre, böyle Sünnet'ler meşhur Sünnet'tir. Hanefî Mezhebi'ne göre, doğru olan görüş bu görüştür. Meşhur Sünnet üzerine şöyle bir açıklama yapılmaktadır:

Her hadis ki, onu Rasûlullah (s.a.s)'dan yalan üzerinde toplan-

(196) Serahsî, a.g.e., s. 283; Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. II, s. 431.

(197) Serahsî, a.g.e., s. 291.

(198) Serahsî, a.g.e., s. 288-289.

(199) Serahsî, a.g.e., s. 292.

(200) Serahsî, a.g.e., s. 291.

(201) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 139.

maları düşünülecek sayıda kişiler rivayet etmiş, fakat alimler bu hadisi hüsn-ü kabul ile karşılayarak onunla amel etmişlerse, asıl itibarıyla bu haber her ne kadar ahad yolu ile gelmişse de, fer'i itibarıyla sonradan bu hadis mütevatir olur. Mestler üzerine meshetmek, mut'a nikâhının sonradan yasaklanmış olduğunu bildiren hadis, kadının hala ve teyzesi üzerine nikahlanmasını haram kılan hadis ile altı cins malda ribanın haram olduğunu bildiren hadisler gibi.

Meşhur Sünnet'in Hükümü: Hanefi alimlerinden Ebu Bekir er-Razî meşhur Sünnet'i mütevatir haber içinde mütalaa ettiğinden, O'na göre kesin bir bilgi ifade eder. Fakat, bu bilgi istidlâlidir. Yani meşhur hadis, mütevatir kadar tereddütsüz kabul edilecek kuvvette değildir. O'nun doğruluğunu, araştırarak ve bazı delillere dayanarak ancak anlıyoruz. Meselâ, bize kadar intikal ettirenlerin yalan üzerinde ittifak etmeleri düşünülemeyecek kadar çok sayıda olmaları, bütün alimlerin bu hadisi kabul edip hükmü ile amel etmeleri gibi, hadisin doğruluğu noktasında alimleri birleştiren hususlar bir istidlâl çeşididir. Meşhur hadis ancak bu gibi istidlâllerle kesin bilgi ifade ettiğinden, onunla elde edilen bilgiye istidlâlî bilgi denir. Allah'ın varlığını delil ile bilmek gibi.

Hanefi Mezhebi'nden İsa b. Eban'a göre ise, meşhur Sünnet ile sabit olan bilgi mütevatir haberde olduğu gibi kesin bir bilgi olmayıp ancak tatminkârlık veren bilgidir²⁰². Bu türlü bilgi insanın tatmin olduğu ve kesin zannettiği bir bilgidir. Ancak, biraz derin düşünülünce o bilginin kesin olmadığı anlaşılır²⁰³. Şöyle ki, bu haber her ne kadar ikinci ve üçüncü nesillerde tevatür derecesine ulaşmışsa da, aslı itibarıyla rivayet edenlerin yalancılık şüphesi kalmıştır. Kesin bilgi ise, ancak inkita' şüphesi kalmayacak şekilde yalandan korunmuş raviler bulununca meydana gelir. Meşhur hadiste o şüphe üzerinde biraz düşünülünce noksanlık meydana gelir. Dolayısıyla bilmiş oluyoruz ki, bu bilgi ancak tatminkârlık veren bir bilgidir. Buna Zann-i Kavî' de denilir. Hanefi Mezhebi de bu konuda İsa b. Eban'ın görüşünü benimsemiştir.

Meşhur hadisin hükmü kuvvetli zan olmakla beraber böyle bir Sünnet ile nass üzerine ilavede bulunmak caizdir. Ancak, böyle bir Sünnet'te kesiklik bulunma şüphesi olduğundan, inkâr eden kimse kâfir olmaz.

İsa b. Eban'ın söylediğine göre, meşhur Sünnet hüküm bakımından üç kısma ayrılır:

Birincisi: İnkâr eden kimse kâfir olmaz, fakat sapıklığa nisbet edilir. Recm ile ilgili hadis-i şerif gibi.

(202) Serahsf, a.g.e., s. 293.

(203) Sadru's-Şerîa, et-Tavzîh, c. II, s. 431.

İkincisi: İnkâr eden sapıklığa nisbet edilmemekle beraber, hataya nisbet edilip günahkâr olmasından korkulur. Mestler üzerine meshetmekle ilgili hadis ile ribe'l-fadl'ın haram olduğunu beyan eden hadis-i şerif'te olduğu gibi.

Üçüncüsü: İnkâr edenin günahkâr olmasından korkulmayan, fakat hataya nisbet edilen Sünnet'tir, Ahkâm konusunda fakihlerin ihtilafa düştükleri Sünnet'ler buna örnektir.

İmam Serahsf: "İsa b. Eban'ın bu görüşü sağlamdır" diyerek adı geçen görüşü tercih ettiğini ifade ediyor²⁰⁴.

cc-Ahad Sünnet: Hanefi Mezhebine göre meşhur veya mütevatir derecesinde olmayan Sünnet'tir. Buna Haber-i Vahid de denilmektedir. Bu tür sünneti şöyle tarif edebiliriz:

"Tabiun ve Etbau't-Tabiîn devirlerinde tevatür derecesine ulaşmayacak sayıda kişilerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettikleri Sünnet'tir"²⁰⁵.

Ahad yolu ile sabit olan Sünnet'in hükmü, meşhur ve Mütevatir'deki bilgi kadar kuvvetli ve kesin olmayıp zannî bir bilgidir. Bunun sebebi, haber-i vahid'in doğruluğunun ancak zan ile sabit bulunmasıdır²⁰⁶. Ancak, haber-i vahid'in bilgi ifade etmesi için bazı şartları haiz olması gerekir. Bu şartlar aşağıda zikredilecektir. Şartlarını haiz ahad yollu bir haberin zannî bilgi ifade etmesi, onunla amel etmenin vacib olması için yetirlidir.

Bazı alimlere göre, Ahad haber hiçbir bilgi ifade etmez²⁰⁷. Bu görüşü kabul edenlere itibar edilmez.

Hanefilerin de dahil bulunduğu bütün fakihler, Ahad sünneti hucet kabul ederek onunla amel ederler. Ancak, kesin bilgi ifade etmediğini de kabul ederler.

Bazı hadis alimleri ise, Ahad Sünnet'le de kesin bilginin meydana gelebileceğini kabul etmişlerdir. Bunlar, iki şahidin getirdikleri haber ile şer'an bir konuda hüküm verilmesinin caiz olmasını bu görüşlerine delil getiriyorlar. Birinci görüşü savunanların da dayandıkları deliller vardır. Fakat, makam darlığı sebebiyle bunların tafsiyatına girmiyoruz²⁰⁸.

(204) a.g.e., s. 293.

(205) Dr. A. kerim Zeydân, a.g.e., s. 140.

(206) Serahsf, a.g.e., c. I, s. 322.

(207) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 431.

(208) Serahsf, a.g.e., c. I, s. 321.

a) Haber-i Vahid'in Delil Kabul Edilmesi

Ahad yolu ile gelen Sünnet'le ilgili haber, doğruya da yalana da ihtimali bulunduğundan, tek başına kendisi ile amel etmeyi gerektirmez, amel bakımından huccet kabul edilmez. Bu hallerde her iki ihtimalin de bulunması caiz olduğundan, batıl olan yalana ihtimali olan bir haber ile amel etmenin caiz olmaması daha doğrudur. Yani Allah hakkı ile ilgili konularda Ahad yollu haber ile amel etmek caiz değildir.

Fakat, Hanefi Mezhebine göre kulların hukukunu ilgilendiren muameleler konusunda Ahad yollu Sünnet ve haberler ile amel edilir. Çünkü, kullar kendi haklarını, hiçbir şek ve şüphe kalmayacak şekilde ortaya koymaktan aciz olurlar. İşte bu sebeple, zaruret bulunduğu için, kulların hukuku ile ilgili konularda Haber-i Vahid'e dayanmışlar ve onu delil kabul etmişlerdir. Şahitliğin kabul edilmesi de buna bir örnek teşkil eder.

Allah hakkı ile ilgili konularda ise; Allah Teâlâ, tam bir kudret sahibi olduğu, hiçbir şek ve şüphe kalmayacak şekilde kendisi için zaruret veya hakkını korumaktan aciz olma gibi noksan sıfatlar sözü konusu olmaz. Bu sebeple doğru, yahut yalana ihtimali bulunan bir haber Allah'ın hukuku bahis konusu olan yerlerde delil olarak kabul edilmez²⁰⁹.

Ancak, dîni konularda tek kişinin verdiği haber ile amel edilir. Meselâ; abdest alınacak bir suyun temiz olduğunu tek bir kişinin haber vermesi, bir kişinin kibleyi göstermesi gibi²¹⁰. Namazlarda kıraat için Fatiha'nın tayini de haber-i vahid ile sabittir. Onu farz kabul edenler, nassa ilave yapmışlardır. Rûku' ve secdenin esasının nass ile sabit olmasına karşılık, ta'dil-i erkan'ın terki dolayısıyla namaz bozulmaz, fakat noksan kalır. Çünkü haber-i vahid amel edilme bakımından ilzam edici, yani bir hükmün konulmasını gerektiricidir²¹¹.

Muamelat konusunda Ahad Sünnet ile ceza hukuku konularında Hanefi Mezhebi daha hassas davranmaktadır. İbn-i Hümmam (v. 861/1457)'in rivayetine göre, Hanefilerin çoğunluğu buna muhalefet etmişlerdir²¹².

Haber-i Vahid'in Huccet Kabul Edildiği Yerleri dört kısımda toplayabiliriz:

(209) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 322.

(210) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 444.

(211) Serahsî, a.g.e., s. 113.

(212) M. el-Hudari, Usûl, s. 241.

Birinci Kısım: Nesh ve tebdile ihtimali bulunan konulardaki din furu'u ile ilgili hükümleri. Bu hükümler bizim üzerimize vacib olup onlarla amel etmemiz gereklidir. Bu kısım da ikiye ayrılır:

aa- *Şüphe ile tehir edilemeyen hükümler:* İbadetler ve muamelelele ilgili bazı hükümler buna örnektir. Bu gibi hükümlerle amel konusunda adil olan bir ravinin rivayet ettiği haber huccet teşkil eder. Sünnetle ilgili haberin lafzı ile ilgili ve rivayet edenlerin sayısı hakkında herhangi bir şart ileri sürülmez. Sahabîler, amelin icabı bakımından bu gibi tek kişiden gelen haberleri kabul ederlerdi. Meselâ, bir suyun temiz olup olmadığını, kâblenin hangi tarafta olduğunu, yiyecek ve içeceklerin temiz olup olmadığını, helal veya haramlığını haber vermek gibi.

bb- *Şüphe ile Tehir Edilen Hükümler:* Şüphe ile tehir edilen muamelelerle ilgili hükümlere gelince "el-Emâlî" adlı kitapta Ebû Yusuf'tan rivayet edildiğine göre, haber-i vahid bu gibi konularda huccet kabul edilir. Ebu Bekr er-Râzî de bu görüşü kabul etmiştir.

İmam Kerhî (v. 340/951)'ye göre ise; şüphe ile tehir edilen ceza hukuku ile ilgili konularda haber-i vahid huccet olamaz²¹³. Hanefî Mezhebi için bu konuda herhangi bir tercih yapılmamıştır.

İkinci Kısım: Mahza ilzâmı gerektiren kul haklarıdır. Bu gibi konularda haber-i vahid'in hüccet kabul edilmesinin dört şartı vardır.

Aded İle Takviye: Davanın inkar durumuna göre, haber'in doğruluğunu tercih ettirmek için, bir kişinin haberi iki ile takviye edilmelidir. Örnek; Ramazan'ın başlangıcında hilalin sübutu için bir adil kişinin şahitliğinin geçerli olmasına karşılık, bayramın sübutu için ancak iki adil şahidin haberinin kabul edilmesi gibi.

Şehadet Sözü Teyin Ederek Söylemek: Şehadet sözünü zikretmek, olayı kuvvetlendirmek içindir.

Ehliyet: Haberi veren kimsenin ehil olması demektir. Çocuğun delinin ve fasıkın haberi kabul değildir.

Velayet: Haberi veren kişinin velayet sahibi olması demektir. Bu şartların ileri sürülmesinin sebebi, insanlar arasında münakaşa ve çekişmeler gereği hukukî davalar ortaya çıkınca yalan ve doğruluk yönlerinden birini tercihe sebep oldukları içindir. Zira tek başına bir haber, herhangi bir olayı tercih etmeğe sebep olamaz. Ancak, şehadet sözünü kullanmak ve adedi artırmak gibi tercih sebepleri lazımdır. Çünkü iki kişinin haberini insan, kalben daha tatmin edilmiş olarak kabul eder. Zira bir kişi başka tarafa meyil gösterebilir. Fakat iki kişi bir olayda yanlış üzerinde çok nadir ittifak eder. O halde ravie hüsn-i zan'da bulunmak itibarıyla tek kişinin verdiği haber delil

(213) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 333 vd.

teşkil eder.

Şahidlerin tezkiyesi konusunda Hanefî Mezhebinin üç büyük müctehidi Ebu Hanife (v. 150/767), Ebu Yusuf, (v. 182/798), İmam Muhammed (v. 189/805) arasında görüş ayrılığı vardır.

İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Ebu Yusuf'a göre, Allah hakkı söz konusu olan meselelerde adet fazlalığına ve şahadet sözünü söylemeğe gerek yoktur.

İmam Muhammed'e göre ise; ikinci kısımda olduğu gibi, haber-i vahid'in adet ile takviye şartı vardır. Zira buna kul hakkı taalluk eder.

Üçüncü Kısım: Hiçbir suretle lüzum taalluk etmeksizin, kullar arasında cereyan eden bazı muamelelerdir. İster adalet sahibi olsun, ister olmasın; ister çocuk, ister baliğ, ister müslüman, ister kâfir olsun, haberi veren kişi eğer mümeyyiz olursa böyle bir kişinin verdiği haber huccettir. Vekaletler, kâr ortaklıkları, ticarete kölelere izin verilmesi, vekillerden bir şey satın almak gibi.

Bir kimseye, mümeyyiz vasıfta bir çocuk, yahut bir kâfir kişi, yahut fasık bir kimse, falancanın kendisini vekil ettiğini, yahut ticaret için kendisine izin verdiğini haber verse ve kalbinde bu konuda kanaat hasıl olsa buna dayanarak tasarrufta bulunması caiz olur. Çünkü Rasûlullah (s.a.s) takva sahibi olandan da olmayandan da yiyecek maddesini hediye olarak kabul eder; yine kâfirlerden bir şeyler satın alırdı. Rasûlullah (s.a.s)'dan bu yana insanlar arasında çarşılarda bu gibi muameleleri hiç kimsenin inkâr etmediği tarzda devam etmiştir. Günümüze kadar insanlar, kâfirlerle alış-veriş vesair dünya muameleleri yapmak için onlarda adalet şartı aramamışlardır; aksi durum güçlüklerle sebep olacağı için mümeyyiz çocukların bu gibi konularda verdikleri haberlere güvenmişlerdir²¹⁴.

Dördüncü Kısım : Bir yönden lüzum taalluk edip diğer yönde etmeyen muamelelerdir. Bunun örneği, ticaret izni verilmiş köleye hacr koymak, vekili azletmek gibi meselelerdir. Zira hacr koymak, köleyi salıvermek gibidir. Bu yönden ona hiçbir şey mülzim (bağlayıcı) değildir. Yani hacr konulmuş mezun köle için bağlayıcı bir hüküm söz konusu değildir. Ancak, hacr sabit olduktan sonra tasarrufta bulunacak olsa, o zaman uhdesindeki borç ilzam edicidir. Bu gibi haberlerde bu yönü ile lüzum mânâsı vardır.

Ebû Hanîfe'ye göre, bu gibi haberlerde şahadetin iki şartından biri ya adalet, yahut aded şartı koşulur. İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise, yukarıda geçtiği üzere, haber verenin mümeyyiz olması şarttır. Böyle bir haberi verende adalet şartı aranmaz²¹⁵.

(214) Serahsî, a.g.e., s. 335.

(215) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 337.

b- Haber-i Vahid ile Amel Etmenin Şartları

Raviler iki kısma ayrılır. Tanınan ve tanınmayan raviler. Tanınanlar da iki çeşittir.

aa- Fıkıh, re'y ve icthad ile tanınan;

bb- Adalet, zapt ve ezberlemekle meşhur olduğu halde fikhî yönü az olanlar.

Birinciye örnek; dört büyük halife, Abadile, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Ebu Musa el-Eş'arî, Hz. Âişe ve diğerleri gibi Ashab'tan fıkıh yönü ile meşhur olan zatlardır. Hanefî Mezhebine göre, ister kıyasa uygun, ister aykırı olsun, bu gibi ravilerin rivayet ettikleri Ahad yolu haber Re'y-i Galib olan bilgiyi gerektirir ve onunla amel etmek vacib olur. Eğer bu haber, kıyasa uygun olursa kıyasla te'yid edilmiş olur. Eğer kıyasa muhalif olursa kıyas terk edilip hadis ile amel edilir. Çünkü haber-i vahid karşısında kıyasın terk edilmesi Sahabe arasında meşhur olduğu gibi, onlardan sonra gelen nesiller arasında da meşhurdur, inkâr edilemez. Hatta bu gibi haberlere (معدول به عن القياس)="Kendileri sebebiyle kıyastan vazgeçilen haberler" denilir²¹⁶.

Yine bu gibi bir haber, bir çeşid kıyasa aykırı diğer bir çeşit kıyasa uygun olursa bununla amel edilir. Fakat, bütün yönleri ile kıyasa ters düşen bir haber-i vahid kabul edilmez. Buna misal, "Musarrat" hadisidir²¹⁷.

Ahad yolu ile gelen Sünnet'in garib olan meşhur Sünnet'e muhalif olduğu zaman, kendisi ile amel edilmek bakımından munkatı'dır. Mütevatir veya meşhur olan Sünnet Kitab hükmünde olup kesin bilgi ifade etmesine karşılık Ahad yolu ile gelen garib Sünnet'te şüphe bulunduğundan, meşhur ve mütevatir Sünnet karşısında reddedilir²¹⁸.

c- Ebû Hureyre'nin Hadisi ile Amel

Hz. Peygamber (s.a.s) ile uzun müddet sohbetleri ve O'ndan hadis işitmeleri meşhur olan Ebu Hureyre, Enes b. Malik ve benzeri sahabilerde olduğu gibi; hıfz, zapt ve adaleti ile tanınan ravilerden Ebû Hureyre'nin rivayeti Hanefî Mezhebi tarafından şartlı olarak kabul edilmektedir.

Ebû Hureyre'nin adâletinde, hıfz ve zaptında ve Hz. Peygamber (s.a.s) ile uzun süre sohbet yaptıklarında kimsenin şüphesi yoktur.

(216) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 338 vd.

(217) Sadru's-Şerîa, a.g.e., s. 434.

(218) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 367.

Hatta bu sebeple kendisine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştu: "Arasıra ziyaret et ki, sevgini arttırasın".

Fakat, buna rağmen Sahabe ve Sahabe'den sonra gelen selef alimlerinden meşhur olan rivayet, onların Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bazı hadislerle kıyas ile karşı çıktıkları yolundadır. Bunlardan biri İbn-i Abbas'tır. Ebu Hureyre'nin: (توضعو مما مسته التار) "Ateşin değdiği şeyden dolayı abdest alın" ^{218a} hadisini rivayet ettiğini görüncü: "Bana baksana! Sıcak su ile abdest alsan, yahut hanımının süründüğü kokudan bıyıklarına sürsen, bundan dolayı abdest alacak mısın?" tarzındaki kıyası ile Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadisi reddetmiştir ²¹⁹

Hz. Âişe (r.a.) Ebû Hureyre'yi kasederek kardeşinin oğluna: "Bu adamın çok hadis rivayet etmesinden taaccüb etmez misin? O kadar çok hadis rivayet etmiştir ki, bir kimse bunları sayacak olsa tüketemez".

İbrahim en-Nehâf (v. 96/714) Ashab'ın Ebû Hureyre hadislerinin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddettiklerini söylüyor.

Hz. Ömer (r. a.) (v. 23/643)'e Ebû Hureyre'nin, bilmediği ve anlamadığı hadisleri rivayet ettiği haberi ulaştınca ona şöyle demişti: "Ya bu işten vazgeçeceksin, yahut seni Devs dağlarına sürgüne göndereceğim".

İşte Selef arasında Ebû Hureyre'nin yukarıdaki durumu meşhur olduğu için, Hanefî Mezhebi onun hakkında şu hükmü kabul etmiştir: Serahsî'nin ifade ettiğine göre, "Ebû Hureyre'nin rivayetlerinden sağlam kıyasa uyanlarla amel edilir. Kıyasa ters düşen rivayetlerine gelince, Selef alimlerinin kabul ile karşıladıkları hadisleri de hucet kabul edilip onlarla amel edilir. Ümmet'in (selef kabul ile karşılamadığı rivayetlerde ise, sağlam ve kuvvetli kıyas Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadislerden önce gelir. Ancak, bu sözümüz ile onu küçük düşürdüğümüz zannedilmesin. Bundan Allah'a sığınırız. O, adalet, ezberleme ve zapt bakımından önde gelen bir ravidir. Ancak, bir hadisi mânâ yönü ile nakletmek Ashab arasında meşhurdu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kasedettiği mânâyı anlamak ise önemli ve büyük bir işti. Bir sözü mânâsı ile nakledenin kusuru olunca, maksadın bir kısmı kaybolup gider. Bu husus Hz. Peygamber (s.a.s)'in fikhî ile karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkar. İşte bu ihtimalin var olma düşüncesine binaen şöyle diyebiliriz: Rivayet edilen konuda re'y kapısı kapandığı ve bu rivayetin kuvvetli kıyasa muhalif olduğu gerçekleştiği zaman, o rivayetin terk edilmesi lazımdır. Çünkü kıyasın hucet oluşu Kitab, meşhur Sünnet ve İcma' ile sabittir. Her yönden kuvvetli kıyasa ters düşen bu türlü kusurlu rivayet manen Kitab, meşhur Sünnet ve icma'a muhaliftir. Musarrat hadisi bunun örneği

(218a) Müslim, K. Hayz, 90; Ebû Davud, K. Tahare, 75.

(219) Serahsî, a.g.e., s. 340.

dir. Zira Musarrat hadisinde, ister az, ister çok olsun hayvanın memesindeki süte karşılık bir ölçek hurma vermek sağlam kıyasa her yönden ters düşmektedir. Zira gasbedilen malların ödenmesinde kıymet veya mislinin tayini Kitab, Sünnet ve İcma' ile sabit bir hükümdür.

Seleme b. Muhbik'den rivayet edilen şu hadis de bunun başka bir örneğidir. Karısının cariyesi ile cinsî münasebette bulunan kimse ile ilgili olarak Seleme şöyle rivayet etmiştir: "Eğer gönül rızası ile yapılmış ise cariye kocanın olup karısına mislini ödemesi gerekir. Eğer zorlanarak vuku' bulmuşsa cariye hür olur, kocanın mislini karısına ödemesi gerekir".

Sağlam kıyas bu hadisi reddeder. Dolayısıyla bu Hadisin Kitab, Sünnet ve icmaa muhalif olduğu düşünülür.

Sonra ravi fakih olunca onda bu nevi kusur düşünülemez. Çünkü fikhî yönü kuvvetli olacağı için böyle kusurlar onun için gizli olmaz. Doğrusu Ebû Hureyre bu hadisleri rivayet etmiştir. Ancak kendi anlayışı istikametinde bunu basireti ile rivayet etmiştir. Zira Ebû Hureyre'nin kıyasa muhalif rivayetleri bilinmektedir. O'nun rivayetlerinde töhmet söz konusu değildir. Bu sebeple Sahabe'nin büyükleri az hadis rivayet etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kasedettiği mânâyı anlamak önemli bir işti. Yine bu sebeple fakihler Sahabe büyüklerinden az hadis rivayet etmişlerdir. Ancak onlardan sağlam bir rivayet gelirse kıyasa takdim edilir" ²²⁰.

Sonradan gelen alimler tarafından Hanefî Mezhebi'nin ahad yolu ile gelen haberi kabul etme şartlarını şu şekilde sıralamışlardır:

1- Sünnet, vuku'u çok olan olaylarla ilgili olmamalıdır. Zira çok vuku' bulan olayların mutlaka ya tevatür, yahut şöhret yolu ile gelmesi gerekir. Çok vaki olup da tek kişi tarafından rivayet edilen Sünnetler sağlam değildir.

2- Sünnet sağlam kıyasa ve dinde sabit olan kaide ve usullere ters düşmemelidir. Bu şart ravinin fakih olmaması durumuna mahsusuttur.

3- Ravi, rivayet ettiği hadisin tersi ile amel etmiş olmamalıdır. Ravinin, rivayetine muhalif amel etmesi hadisin nesh edildiğine delalet eder ²²¹.

Ravi eğer meçhul kişi ise, yani Hz. Peygamber (s.a.s) ile uzun süre sohbet ettiği şöhret bulmuş kişi olmayıp ancak bir yahut iki adet hadis rivayet etmekle tanınmış Vabısa b. Ma'bed, Seleme b. Muhbik, Ma'kal b. Sinan el-Eşcaî gibi zatlardan ise bu gibi ravilerin rivayetleri beş kısma ayrılır:

(220) Serahsî, a.g.e., s. 341 vd.

(221) Dr. A. Kerim Zeydân, el-Vecfz, s. 143.

1- *Fakihlerin, rivayet ettiği hadisi kabul etmeleri ve kendisinden rivayette bulunmaları meşhur olanlar*: Bu gibi rivayetler meşhur derecesindedir. Çünkü Selef alimleri din işlerinde kusur etmekle itham edilmemişler ve kendilerince sağlam olmadıkça bir hadisi ne kabul ederler, ne de rivayet ederlerdi. Bu gibi hadisler Selef fakihlerinin şehadetini ile meşhur derecesindedir.

2- *Meşhur olduktan sonra Selef'in ta'n etmediği ve sükut ile geçtiği hadisler*: Bu gibi hadisler de meşhur yerindedir. Zira ihtiyaç hasıl olduktan sonra Selef fakihlerinin işittikleri bu rivayete karşı sükut etmeleri ancak rıza yolu ile helal olabilir. İşte onların bu şekilde sükut etmeleri hadisi kabul etmeleri gibidir.

3- *Rivayetini kabul veya reddetmekte ihtilafa düştükleri hadisler*: Meşhur Selef fakihlerinden bazılarının kabul, bazılarının reddettiği rivayetler de yine meşhur derecesindedir. Bu hadisi kendileri rivayet etmiş gibidir.

4- *Rivayetlerini İttifakla Reddettikleri Kimseler*: Bu gibi kimselerin rivayet ettikleri hadislerle amel etmek caiz değildir. Çünkü Selef, Rasûlullah (s.a.s)'dan sudur ettiği sabit olan bir hadisi reddetmek veya onunla amel etmeyi terketmekle itham edilemez. Binaenaleyh onların, böyle bir rivayeti reddetmekte ittifak etmeleri raviyi yalanladıklarının delilidir. Bu türlü rivayetin örneği, Fatıma b. Kays'ın rivayet ettiği hadistir. Hz. Ömer O'nun rivayeti hakkında şöyle demiştir: "Biz, Rabbimizin Kitabı ile peygamberimizin Sünnetini doğru mu, yalan mı söylediğini bilemediğimiz bir kadının sözü ile terk edemeyiz".

İsa b. Eban, Hz. Ömer'in Kitab ve Sünnet'ten maksadı, Kitab ve Sünnet'le sabit olan sağlam kıyastır, diyor.

Netice olarak; Hanefi Mezhebine göre, fakihlikle tanınmayan meşhur kimselerin rivayet ettikleri hadislerle amel etmek vacib olur. Ve bu gibi kimselerin rivayet ettiğini doğruluğa hamletmek gerekir. Ancak, sağlam kıyasa muhalif olması gibi bir engel bulunursa, o takdirde amel bakımından delil teşkil etmeyeceği için, onunla amel edilemez. Fakat, Selef'in tamamı veya bir kısmı tarafından kabul edilmek suretiyle te'yid edilirse o takdirde bununla amel edilir²²².

d- *Munkatı' Hadis İle Amel*

Hadis rivayetinde inkıta' iki türlüdür: Biri görünüşte inkıta'dır ki, hadisin senesinde Rasûlullah (s.a.s)'e nisbet açısından, kesiklik bulunan hadistir. Buna mürsel de denir. İkincisi, mânâ bakımından munkatı'dır.

(222) Serahsf, a.g.e., s. 342 vd.

aa- *Mürsel Hadis*: Bu da birkaç kısma ayrılır. Bu kısımları aşağıda özet olarak zikredeceğiz:

ab- Sahabe'nin rivayet ettiği mürsel hadislerin huccet kabul edileceği hususunda ihtilaf yoktur. Çünkü onlar, Rasûlullah (s.a.s) ile sohbet etmişlerdir. Onların Rasûlullah (s.a.s)'den rivayet ettikleri hadisler mutlak mânâda Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitilmiş gibidir. Bera b. Azib'in: "Biz ne söylüyorsak, onu Rasûlullah (s.a.s)'den işitmişizdir. Ancak, bu sözleri birbirimize söylüyoruz. Fakat biz yalan söylemeyiz" dediği rivayet edilmiştir.

ac- Tabiun ve Etbau't-Tabiîn'in rivayet ettikleri mürsel hadisler ise, Hanefi alimlerine göre delil teşkil edip onlarla amel etmek gerekir²²³. Maliki ve Hanbeli alimleri de aynı görüştedirler. Çünkü bu üç nesil hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in lehte şehadeti vardır²²⁴.

ad- Üç nesilden sonra gelen rivayet ettikleri mürsel hadislere gelince bunlar hakkında farklı görüşler vardır.

Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye göre; hangi asırda olursa olsun, müsned olarak rivayetleri kabul edilen kimselerin mürsel olarak yaptıkları rivayetler de kabuldür.

İsa b. Eban'a göre; ravi eğer İmam Muhammed b. Hasan gibi kendisinden ilim nakledilmekle şöhret kazanan kimse olursa böyle bir ravinin rivayet ettiği hadisin müsned veya mürsel olması arasında herhangi bir fark yoktur. Kendisinden ilim nakledilmekle meşhur olmayanların rivayetleri ise mutlak mânâda kabul değildir.

Hanefi mezhebinin kabul ettiği en kuvvetli görüş, Ebu Bekr er-Razî'nin görüşüdür. O'na göre, üç neslin mürseli güvenilir ve adil olmayan kimselerden rivayette buldukları bilinmediği müddet, mutlak olarak huccettir. Bu üç nesilden sonrakilerin mürselleri ancak adalet sahibi ve güvenilir kimselerden rivayet ettikleri şöhret bulursa delil olabilir. Birinci nesil hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluk şehadeti söz konusu olup aksi sabit olmadıkça onların adaleti sabittir²²⁵.

bb- *Munkatı' hadis*

Mânâ bakımından kendisinde kesiklik bulunan hadis olup iki türlü olur:

ab- *Karşı Delil İle Munkatı' Olan*: Bu da dört türlü olur:

1- Allah'ın Kitabı'na muhalif olmak suretiyle olandır. İster hass olsun, ister âmm olsun, ister nass, ister zahir olsun, böyle bir hadis makbul olmayıp kendisi ile amel etmek bakımından huccet kabul edilmez. Allah'ın Kitabı'na muhalif olan her hadis reddedilmiştir.

(223) Serahsf, a.g.e., s. 359.

(224) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 69 vd.; Sadru's-Şerfa, c. II, s. 439.

(225) Sadru's-Şerfa, a.g.e., s. 439, 440; Serahsf, Usul, c. I, s. 363.

Bunun dayanağı şu hadis-i şeriftir: "Benden sonra hadisler çoğalacaktır. Size benden bir hadis rivayet edildiği zaman onu Allah'ın Kitabı'na arz edin. O'na uygun olanı kabul edin ve bilin ki, o söz bendedir. Muhalif olanı reddedin ve bilin ki, ben o gibi sözlerden uzağım". Bu sebeple Hanefî alimleri (من من الذكر فليتوضأ)="Kim cinsel organına dokunursa abdest alsın"^a hadisini kabul etmemişlerdir. Çünkü bu hadis, mânâ bakımından (فيه رجال يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا)="Orada temizlenmeyi seven kimseler vardır"²²⁶ ayetine ters düşüyor.

2- *Meşhur Sünnet'e Muhalif Olan* : Ahad haberlerden garib olanlar eğer meşhur Sünnet'e muhalif düşerse, amel bakımından munkatı' hükmündedir. Çünkü mütevatir, meşhur ve icma' vaki olan Sünnet Kitab hükmündedir. Kitaba muhalif olan munkatı' hadis ile amel edilmediği gibi, garib hadis ile de amel edilmez. Hem şahid, hem de yemin ile hükmetme hadisî buna bir örnektir. Bu hadis, meşhur olan (البينة على المدعى واليمين على من أنكر)="İddia edene ispat, inkar edene yemin gerekir."^b hadisine muhaliftir²²⁷. Bu hadis, aynı zamanda kitab'a muhalefete de misal teşkil eder.

3- *Hadis Şazz Olmak Suretiyle İnkıta'* : Hadis eğer şazz olup umumi belva olan konularla havas-avam herkesin bilmeğe muhtaç olduğu, daha başka bir ifade ile herkesin bilmesi gereken konular hakkında olursa, garib olduğu için bu gibi hadisler yine reddedilmiştir. Zira Şeriat'ın sahibi olan Hz. Peygamber (s.a.s), insanlara muhtaç oldukları konularda açıklama yapmakla vazifeli idi. Aynı zamanda ashabına, kendilerinden sonra gelenlerin muhtaç oldukları şeyleri onlara açıklamalarını emretmişti. Binaenaleyh, Ashab'tan bu gibi haberlerin nakli meşhur olmayıp garip kalınca bunun bir yanılma olduğunu, yahut hükmünün nesh edilmiş olduğunu anlıyoruz²²⁸.

4- *Sahabe'nin Yüz Çevirdiği Hadis* : İhtilaf bulunması sebebiyle ilk devirdeki Sahabî müctehidlerin yüz çevirdiği ve bu sebeple delil kabul etmediği hadisler de munkatı' hükmündedir. Bu türlü hadisler hakkında sahabe müctehidleri arasında ihtilaf zuhur etmekle beraber hiçbir tarafından delil kabul edilmediğinden, bunlar da reddedilmiştir. Zira sahabe, dini nakletmede temel unsur olup bilgilerini gizlemekle itham edilemezler. Eğer bu haber doğru olsaydı, ihtilafa rağmen bir kısmı onu delil kabul ederdi. Binaenaleyh sahabe müctehidlerinin hepsi onu huccet kabul etmeyi terk etmezdi. İşte bu ittifak, kendilerinden sonra bu hadisi rivayet edenin yanıldığına, yahut nesh edilmiş bulunduğuna açık bir delil teşkil eder. (الطلاق بالرجال)="Boşama erkeklere, iddet bekleme de kadınlara ait-

(a) Ebû Davud, c. I, s. 41, K. Tahâre, 69. Ancak lafız: (من من ذكره) tarzındadır. Yani "Cinsel organına...." demektir; Tirmizî, K. Tahare, 61.

(226) et-Tevbe, 9/108.

(b) Buhârî, c. III, s. 116, K. Rehn, 6; Ancak Buhârî'deki lafız (اليمين على المدعى عليه) farkı ile yer almıştır.

(227) a.g.e., s. 364, 365 vdd.

(228) Serahsî, a.g.e., s. 364-368.

tir"^a hadisi ile (ابتغوا في أموال اليتامى كي لاتأكلها الصدقة)="Yetimlerin mallarını çalıştırın ki zekât onların mallarını yemesin"^b hadisi buna örnektir.

ac- Ravinin Durumundaki Noksanlık Dolayısıyla İnkıta': Bunlar da mestûr, fasık, kâfir, sabiy, ma'tuh, muğfil, müsahil ve bid'atçının verdiği haberlerdir.

1- *Mestûrun Haberi* : Durumu bilinmeyip kapalı olan kimsenin verdiği haberdur. İmam Muhammed'e göre, fasıkın haberi gibi olup bazı konularda fasıkın şahidliği ile verdiği haberler kabul edilir.

Ebû Hanife'ye göre; görünüşte adaleti sabit olduğu için, verdiği haber de adalet sahibi kimse gibidir. (المسلمون عدول بعضهم على بعض)="Müslümanların bir kısmı diğerleri hakkında adildirler" 'hadisine dayanarak Ebû Hanife, hasım olan taraf ta'n etmedikçe hukuk davalarında durumu kapalı olan kimsenin şahadeti şüphe ile sabit olan konularda caiz görülmüştür. Fakat İmam Serahsî'nin tercih ettiği görüşe göre, zamana bağlı olarak insanların ahlâkî durumunda bozulmalar ortaya çıktığı için, bu gibi kimselerin şahidliği kabul değildir. Zira bu devirde fasıklık galibtir.

2- *Fasık Kimsenin Haberi* : İmam Muhammed (v. 189/805)'in "Kitabül-İstihsan"ında belirttiğine göre, suyun temiz veya pis olduğu, yiyecek veya içeceklerin haram veya helal cinsinden olduğunu, kıblenin hangi yönde olduğunu haber vermek gibi ibadet konularında fasık olan kimsenin verdiği habere göre, hüküm verilir. Eğer muhatab doğru söylediğine kanaat getirirse onun verdiği bilgi ile amel eder. Eğer bu muhbirin haberine itimat etmezse onunla amel etmez. Hanefî Mezhebi'ne bağlı bazı alimler de aynı görüşü benimsemişlerdir.

Fakat İmam Serahsî (v. 490/1097): "Bana göre en doğru görüş, fasıkın haberinin delil kabul edilmemesi gerektiğidir. Çünkü fasıkın hukuk davalarında yaptığı şahitlik kabul değildir. İbadet konularında bu şahidliği nasıl kabul edilir? Ancak, zaruret bulunurda galib olan kanaat ile takviye edilirse o zaman böyle bir kimsenin verdiği habere itibar edilir" diyor.

İlzam mânâsından uzak olan muamelat konularında ise, yine zaruret dolayısıyla fasıkın haberi kabul edilmektedir. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا)="Ey iman edenler! Eğer fasık bir kişi size bir haber getirirse onu araştırın"²²⁹ âyetine dayanarak bazı alimler de fasıkın muamelat konularındaki haberini makbul addetmişlerdir²³⁰.

(a) Malik, el-Muvatta', K. Talak, 70.

(b) Malik, a.g.e., K. Zekât, 12. Ancak, kaynakta bu hadis (انجروا) lafız farkı ile zikredilmiştir.

(c) Bu hadisin kaynağını bulamadım.

(229) Hucurât, 49/6.

(230) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 370 vd; Sadru's-Şerfa, a.g.e., a.y.

3- *Kâfirin Haberi*: İbadetlerle ilgili konularda verdiği haber kabul değildir. Ancak, abdest alınacak ve gusl edilecek, yahut içilecek suyun temizliği veya pisliği hakkında haber verirse, en iyisi bu suyu döküp sonra teyemmum almaktır. Çünkü dîmî konularda hiçbir suretle kâfirin haberine itimat edilmez. Geride yalnız bir zann-i galib (kuvvetli kanaat) kalıyor. İşte bu zann-i galib sebebiyle su bulunduğu halde teyemmum almak caiz değildir ²³¹.

4- *Çocuğun Haberi*: "Kitabü'l-İstihsan"da fasık ve kâfir zikredildikten sonra bir atıfta bulunularak; ne dediğini bilmediği zaman çocuk ile bunak da böyledir, deniliyor. İmam Serahsî, bununla ilgili olarak şöyle diyor: "Bizim mezhebimizden bazı alimler, yukarıdaki ibarede çocuğun kâfire değil, fasıka atıf olduğunu, dolayısıyla çocuğun haberinin fasıkın haberi gibi muteber olduğunu zannetmişlerdir. En kuvvetli görüş, bu atıftan kasdedilen mânâ, bunların kâfire atfedilmesidir. Çünkü kâfir, hiçbir şekilde şahitliğe ehil olmadığı gibi çocuk da şahitlik yapmaya ehil değildir".

5- *Bunak, gaflet sahibi, dikkatli olmayan (müsa hil) ve bid'at sahibi kimseler de çocuk hükmünde olup doğrusu bunların rivayetlerine itimat edilmez* ²³².

Yukarıdaki kitap başlığı altında zikredilen elfaz ile ilgili mânâlar aynı zamanda sünneti de içine almakta ve teşrie konu olan beşer sözlerine de şamil bulunmaktadır. Bu sebeple adı geçen mânâları Kitab, Sünnet ve teşrie konu olan beşer sözleri arasında müşterek olarak düşünölmeleri gerekmektedir. Buraya kadar Kitab ve Sünnet'le ilgili prensipleri kaydettikten sonra bir nebze de naslar arasında çelişme ve nesih ile ilgili hükümler üzerinde durmak istiyoruz.

NASLAR ARASINDA ÇELİŞME (التعارض)

Karşı gelmek, sözünü nakz etmek, yaptığı gibi yapmak mânâlarını ifade eden ²³³ tearuz kelimesi şer'î bakımdan şöyle tarif edilmiştir. "Müdafaa ve mümanaat yolu ile iki şer'î delilin birbirine karşı gelmesidir" Tearuzu:

"Aynı zamanda aynı konuda iki delilden biri diğerinin hükmünün bulunmasını, diğeri ise bulunmamasını gerektiriyorsa buna tearuz, yani nasların çelişmesi denir" tarzında tarif edenler de olmuştur ²³⁴.

(231) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 371; Sadru's-Şerfa, et-Tavzih, c. II, s. 444.

(232) Serahsî, a.g.e., s. 272 vd. Sadru's-Şerfa, a.g.e., a.y.

(233) el-Müncid, Tezad maddesi.

(234) Sadru's-Şerfa, et-Tavzih, c. II, s. 611 vd.

a- *Çelişmenin Ruknü*: İki nass arasında çelişme bulunması için esas olan; haramlık ve helallik, ispat ve nefiy gibi herbiri diğerinin ifade ettiği hükümün zıddını gerektirecek şekilde aynı derecede kuvvetli iki delilin birbirine karşı çıkmasıdır. Zayıf kuvvetliye karşı gelemediği için ancak kuvvet bakımından eşit olan iki şer'î delil arasında çelişme düşünülebilir.

b- *Çelişmenin Şartı*: İki nass arasında çelişme bulunduğuna hükmedebilmek için kuvvet bakımından eşit olmaları yanında bazı şartlar da ileri sürölmüştür. Bu şartlar da, iki delilin çelişmesinin aynı zamanda ve aynı mahalde bulunmasıdır. Zira ne hissen, ne de hükmen iki şey arasınada iki ayrı vakitte ve ayrı yerlerde zıddiyet gerçekleşmez. Hissiyata örnek, gece ile gündüzdür. Bunların ikisinin bir vakitte birleşmesi düşünülemez. Siyahlıkla beyazlık da böyledir. Bir cisim üzerinde bu iki rengin aynı zamanda bulunmasının imkanına karşılık aynı mahalde bulunmaları düşünülemez. Hükmî olan zıddiyete örnek nikâh ile oruçtur. Nikâh, nikâhlanan kadının kocaya helal, fakat anası ile kızının haram olmasını gerektirir. Aslında iki ayrı mahal olması bakımından bunlardan birini nikahlamakta bir sakınca yoktur. Fakat tek mahal olması itibarıyla tezat meydana gelir. Bu da nikâh sebebiyle gerçekleşir. Oruç belli bir vakitte, iftar da belli bir vakitte farzdır. Vakit ayrılığı itibarıyla iftar ile oruç arasında tezat yoktur. Tezat ancak aynı vakit için söz konusudur. İmsak'dan akşama kadar geçen zaman içinde oruç tutmak farz, iftar etmek haramdır. Bu vakit içinde iki hüküm arasında zıddiyet vardır. Aynı ayrı vakitlerde yani iftar vaktinde yemek içmekle orucun hükmü arasında herhangi bir çelişme söz konusu değildir.

Çelişmenin şartlarından biri de, tarihleri bilinince iki delilden herbirinin diğerini nesh edecek şekilde hüküm icab ettirici olmasıdır. Bu sebeple iki ayet arasında, iki kıraat arasında, iki sünnet arasında, ayetle meşhur sünnet arasında çelişme vardır, denilir. Zira tarihleri belli olduğu taktirde herbirinin diğerini neshetmesi caizdir.

Çelişme kesin hüküm ifade eden naslar arasında söz konusudur. Bu sebeple iki kıyas arasında çelişme vaki' olmaz. Çünkü iki kıyastan birinin diğerini neshetmesi caiz olmaz. Nesih kesin bilgiyi gerektiren yerlerde olur. Kıyas ise kesin bilgi ifade etmez. Kıyasın ifade ettiği hüküm zannîdir. Nesihde tarih de gerekir. Halbuki iki kıyas arasında tarih söz konusu değildir.

Kıyas'ta çelişme söz konusu olmadığı gibi Sahabî sözleri arasında da çelişme düşünülemez. Çünkü Sahabe'den herbiri bu düşünceyi kendi görüşü olarak söylemiştir. Bir kişinin iki türlü görüşü arasında

nesih söz konusu olmadığı gibi iki ayrı kişinin görüşlerinden biride diğerini neshedici olamaz.

c- Çelişmenin Hükümü: İki âyet arasında çelişme meydana geldiği vakit, bu çelişkiden çıkış yolu tarihlerini bilmek için nüzül sebebi-ne müracaat etmektir. Tarih eğer bilinebilirse sonradan inen âyet diğerini neshedip onun hükümü ile amel etmek vacib olur. Nesh edilen âyetin hükümü ile amel edilmesi caiz değildir.

Çelişkili hüküm ifade eden iki âyetin nüzul tarihleri bilinmezse o zaman bu olayın hükümünü öğrenmek için Sünnet'e müracaat edilir. Eğer Sünnet'te bununla ilgili bir hüküm bulunursa onunla amel edilmesi vacib olur.

İki Sünnet arasında çelişki bulunduğu zaman da hüküm böyledir. Eğer tarih bilinirse sonradan gelen Sünnet öncekini nesh edici olarak kabul edilir. Eğer tarihleri bilinmezse o taktirde diğer şer'î delillere müracaat edilir. Bunlar da Sahabî sözü ile sağlam kıyastır. İki Sünnet arasında çelişme vaki olup tarihleri bilinmediği zamanda Sahabi sözünün gösterdiği hüküm ile, sahabi sözü de yoksa o taktirde sağlam kıyas ile amel edilir. Zira çelişme olduğu yerde ikisinin hükümü ile amel etmek mümkün olmaz. O zaman amel etmenin hükümü bakımından aslında bu iki Sünnet yok gibi, kabul edilir ²³⁵.

d- Tercih : "Çelişki gösteren iki delilden birini takviye ederek onunla amel edip diğerini terketmeğe tercih denilir" ²³⁶.

Tercih'in Şekilleri : Yukarıda açıklandığı üzere, bir konuda nasslar arasında çelişki meydana geldiği zaman bu çelişmeden kurtulmanın beş yolu vardır. Bunlar da, delilin kendisinden çıkış yolu aramak, delilin kendisinde yoksa bunu hükümden aramak, hükümdede yoksa hal itibarıyla aramak, hal itibarıyla bulunamıyorsa nassların tarihi itibarıyla aramak, bunda da bulunamıyorsa tarihin delaleti itibarıyla aramaktır.

aa- Metin Bakımından : Delilin kendisinden çıkış yolu bulabilmek için onu metin bakımından inceleyip çelişkiden çıkmaya çalışmak gerekir. Meselâ, iki nasstan biri muhkem, diğeri mücmel yahut müşkil olursa bu durumda bunlar arasında gerçekten değil şekil bakımından çelişki bulunduğu hükmedilerek muhkem ile amel edilip mücmel ve müşkil ile amel edilemez.

(235) Serahsf, Usul, c. II, s. 12 vd.

(236) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 154.

İki nasstan biri Kitab, yahut meşhur Sünnet, diğeri ise haber-i vahid olursa yine hüküm böyledir. Kitab veya meşhur Sünnet ile amel edilip haber-i vahid terkedilir. İki nasstan birinin tahsise ihtimali olur da diğeri mutlak olursa tahsis sebebiyle çelişmenin hükmü giderilerek tercih yapılır.

bb- Hüküm Bakımından Tercih : Çelişme iki hüküm arasında karşılıklı olarak def'i vaki olmasına binaendir. Eğer iki nasstan biri ile sabit olan hüküm diğeri ile def ve reddedilmiş olursa işte bu gerçek bir çelişmedir. Eğer diğerinin hükmü olmaksızın iki nasstan birinin hükmünü ispat etmek mümkün olursa müdafaa gerçekleşmez, dolayısıyla çelişme ortadan kalkar.

cc- Hal İtibarıyla Tercih: (﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ﴾)

"Temizleninceye kadar, kadınlara yaklaşmayın" âyetinde olduğu gibi; (يطهرن) kelimesinin şeddeli ve şeddesiz oluşuna göre, görünüşte bir çelişkinin bulunması durumunda hale bağlı olarak tercih etmektir. Meselâ, şeddeli okunması durumunda kadının hayız günlerinin on günden az olması mânâsına, şeddesiz okunması halinde ise günlerinin on gün olması durumuna hamledilmesi gibi. Çünkü kanın kesilmesi ile temizlenmenin vaki olmasına, hayız halinin on gün olması durumunda kesin olarak hükmedilebilir. Zira hayız hali on günden fazla devam etmez. On günden az bir zamanda kanın kesilmesi durumunda kesin olarak temizlik sabit olmaz. Çünkü yeniden kan gelme ihtimali vardır. Yeniden kan gelirse buda hayız olur, dolayısıyla kadına yaklaşmanın haramlığı yıkanmak sebebiyle temizleninceye kadar uzar.

dd- Tarih İtibarıyla Tercih : Herhangi bir delil sebebiyle iki nasstaki tarih bilinirse, tarihi sonradan olan öncekinin hükümünü neshedici olur. Buna örnek, kocası ölen kadının iddeti konusunda İbn-i Mes'ud'un verdiği hükümdür. İkinci bölümde örneklere yer verileceğinden burada tafsilatına girmiyoruz.

ee- Tarihin Delaleti İtibarıyla Tercih: Nasslardan biri her hangi bir işin sakıncalı olmasını, diğeri ise mübah olmasını gerektiriyorsa, bu türlü çelişme zahiri bir çelişme olup bundan çıkış için takib edilecek yol tarihlerinin delaletine bakmaktır. Bu delalet de şudur: Bir şeyin mahzurlu olmasını gerektiren nass, mübah olmasını gerektirenden daha sonra olur. Dolayısıyla mahzurlu olmasını gerektiren nass ile amel etmek evlâdır. Çünkü, İmam Muhammed'in de işaret ettiği gibi, bazı Hanefî alimlerince eşyada aslolan mübahlık olduğu için, bir şeyin mübah olmasını gerektiren şey olduğu gibi kalır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden önce bu gibi eşyada mübahlık esas idi. Zira insanlar hiçbir zaman başıboş bırakılmamışlardır. Ancak fetret devrinde insanlar arasında İbaha galib idi Bu ibaha bizim şeriatımızda haramlığı gerektiren delil ortaya çıkıncaya kadar

(a) el-Bakara, 2/227.

devam eder. Bu sebeple bir şeyin sakıncalı olduğunu gerektiren hüküm sonradan olduğu ortaya çıkar.

ff- Nassların İ'cab Ve İspatına Göre Tercih : Naslardan biri müspet, diğeri ise menfi mânâyı gerektirici olduğu zaman tercih bakımından nasıl hareket edileceği konusunda Hanefî usulcileri değişik görüşler beyan etmişlerdir.

Şeyh Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/951)'ye göre, hüküm ispat eden nass hüküm nefy edene tercih edilir. Zira müspet olan hüküm, doğruya nefy edenden daha yakındır. Bu sebeple ispat üzerine şahadet kabul edilir. Fakat nefiy üzerine şahadet kabul edilmez.

İsa b. Eban (v. 220/835)'a göre aralarında herhangi bir tercih yapılmaksızın çelişki sabit olur. Çünkü, bir hükümün ispatını gerektiren haberde olduğu gibi, nefiyini gerektiren haber ile de amel edilir.

Hanefilerden Müttekaddimûn da bu konuda ihtilâf etmiş olup bir kısmı nefy eden nass'ın hükmü ile, diğer bir kısmı da ispat edenin hükmü ile amel etmişlerdir. Bunun birçok örnekleri vardır. Fakat Hanefî Mezhebi hüküm ispat eden nass ile ameli tercih etmiştir. Ancak, Hanefî alimlerinin bu konu ile ilgili olarak ileri sürdükleri görüşleri barıştırmak için şöyle bir yol takib etmiştir. Nefy ile ilgili haber ya bilgi gerektiren delile dayalı olarak, yahut ispat edici bir delil bulunmaksızın var olur. Yahut şüpheli olarak bulunur.

Eğer nefiy haberi, kesin bilgiyi gerektiren bir delile dayalı ise, ispat edici olan delil ile eşit olur, dolayısıyla aralarında çelişme gerçekleşir. Eğer nefiy haberi, ispatla ilgili bilginin bulunmamasına dayalı ise, böyle bir haber ispat edici delile karşı çıkamaz. Çünkü bu haber, bilgi gerektiren bir delile dayalı değildir. Belki İstishabul-Hal'dır. İspat edici haber ise delile dayalıdır. Delile dayalı olmayan delile dayalı olanın verdiği bilgiye karşı çıkamaz. Şahidlerin tezkîyesi, abdest alınacak suyun temizlik veya pisliğini haber veren kimsenin haberinde olduğu gibi.

gg- Ravi Adedinin Çokluk Ve Azlığına Dayalı Tercih : Ravilerin çokluğu dolayısıyla bir hüküm hakkında çelişme söz konusu olduğu zaman rivayet edenlerin adedine bakılır. Eğer çelişkili hüküm bulunan haberlerden birini bir kişi, diğerini iki kişi rivayet etmişse iki kişinin rivayet ettiği haber tercih edilir. Suyun temiz veya pis oluşunu, yiyeceğin helal veya haram olduğunu haber veren kimselerin haberlerinde olduğu gibi. İmam Serahsî'nin (v. 490/1097) tercih ettiğine göre bu görüş Hanefî Müctehidlerinden İmam Muhammed'in görüşüdür. "es-Siyerü'l-Kebîr" adlı kitabında şöyle diyor: "Siyer bilgisine sahip üç fırka vardır. Şamlılar, Hicazlılar ve Iraklılar. Bunlardan iki fırkanın birleştiği rivayeti ahr, diğerini terk ederim". İmam Azam Ebû Hanife ile İmam Ebû Yusuf bu görüşü kabul etmemişlerdir. Doğru olan görüş iki imamın görüşüdür. Çünkü sayı çokluğu delilin kuv-

vetliliğine hucet olamaz. Allah Teâlâ; ﴿وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾
="Fakat, insanların çoğu bunu bilmezler"²³⁷ buyuruyor.

hh- Haberdeki Fazlalığa Göre Tercih : Bir konu hakkında verilen, iki çelişkili haberden birinde bir fazlalık bulunup bu fazlalık diğerinde zikredilmemişse, ravi tek kişi olduğu taktirde fazlalığı ispat edenin haberi alınır. İmam Muhammed ile İmam Şâfi'ye göre ise; her iki haber ile de amel edilir. İbn-i Mes'ud'un rivayet ettiği (إذا اختلف المتبايعان والسلعة قائمة بعينها تحالفا) ="Alış-veriş yapan iki kişi, ihtilafa düştükleri zaman, eğer ticarî eşya aynen duruyorsa karşılıklı olarak yemin ederler"^a hadisinde olduğu gibi. Diğer bir rivayette (والسلعة قائمة) ziyadesi zikredilmemiştir. Dolayısıyla ziyadeli bulunan hadis ile amel edilmiştir²³⁸.

NASSLARIN TE'VİLİ

Te'vil lugatte; bir şeyi döndürmek, sözü tefsir ve takdir etmek, rüyayı tabir etmek gibi mânâlar ifade eder.

Fıkhî ıstılah bakımından ise te'vli şöyle tarif edilmiştir: Zahiri mânâsına ihtimali bulunmakla beraber, sözü kendisinden anlaşılan bu mânânın dışında bir mânâyı hamletmektir". Bu tarif genel mânâda te'vili ifade etmektedir. Fakihler nezdindeki kabul gören sahih te'vilin tarifi ise şöyle yapılmaktadır:

"Zahiri mânâsına muhtemel olmakla birlikte, takviye edici bir delil ile sözü zahiri mânâsından başka bir mânâyı hamletmektir".

Galib re'y ile müşterek kelimenin tercih edilen nasslarından herhangi birine müevvel denildiği gibi, Kitab ile Sunnet arasında müşterek lafızlardan hafî, müşkil, mücmel'de bulunan özellikler, haber-i vahid ve kıyas gibi kesinlik ifade etmeyen bir delil sebebiyle giderilirse bunlara da müevvel denilir. Yine Zahir ve Nass gibi lafızlar da muhtemel buldukları mânâyı hamledildikleri zaman müevvel adını ahrılar. Bu şekilde müşterek, mücmel, hafî, müşkil, nass ve zahir gibi lafızların herhangi bir delil yardımı ile muhtemel buldukları mânâlara hamledilmelerine te'vil adı verilir²³⁹.

(237) el-Ğafir, 40/57.

(a) İbn Mâce, c. II, s. 737, K. Ticarat, 19; Tirmizî, c. III, s. 570, H. No: 1270, K. Buyu', 43; Ancak hadis kaynaklarda şu ifadelerle farklı bir şekilde geçiyor: (

إذا اختلف البيعان وليس بينهما بينة والبيع قائم بعينه فالقول ما قاله البائع أو يترادان البيع

)="Alış-veriş yapan iki kişi ihtilafa düşerse aralarında delil

bulunmazsa ve satılan mal aynen duruyorsa, söz satıcındır, yahut da alış-veriş karşı-
lıklı olarak fesh edip aldıklarını geri verirler".

(238) Serahsî, Usul, c. II, s. 12-26.

(239) Dr. A. Kerim, Zeydân, el-Vecfz, s. 287.

Nass ve zahirde aslolan zahiri mânâsından başka bir mânâyâ döndürülmemektir. Bunun mânâsı şudur: Sözün zahiri mânâsından başka bir mânâyâ hamledilmesi, yani te'vil edilmesi mutlaka kabul edilebilir bir delile dayalı bulunmalıdır. Bu sebeple te'vil iki kısma ayrılır. Biri sağlam ve makbul, diğeri fasid ve terk edilmiş te'vidir.

a- *Sahih ve Makbul Te'vil*: Te'vilin sıhhatinin şartları tam olarak bulunan te'vil çeşididir. Sahih te'vilin şartları şunlardır:

1- Söz, zahir ve nass'da olduğu gibi te'vili kabul eder cinsten olmalıdır. Müfesser ile muhkem ise te'vil kabul etmezler.

2- Söz te'vile ihtimali bulunmalıdır. Yani zayıf bir ihtimal de olsa söz, hamledildiği mânâyâ ihtimali bulunmalıdır. Hiçbir suretle hamledildiği mânâyâ ihtimali bulunmazsa te'vil sahih olmaz.

3- Te'vil; nass, kıyas, icma', yahut umumi prensipleri itibarıyla makul bir delile dayanmalıdır. Böyle olmazsa te'vli kabul edilmez.

4- Te'vil açık bir nassla çelişki meydana getirmemelidir.

Te'vil bazen akla yakın olup ispatında en basit bir delil yeterli olur. Bazen de akla yakın olmayıp ispatı için basit bir delil yeterli olmaz. Belki geçerli ve makbul bir te'vil olabilmesi için kuvvetli bir delile dayanması gerekli olur. Böyle olmazsa makbul olmayan terk edilmiş te'vil cinsinden olur.

(وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ) = "ayetindeki bey' sözünün umumiliğinin "İnsanın, yanında bulunmayan bir şeyi satmasını yasaklayan" Sünnetle tahsis edilmesi ile; (وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) = "Boşanmış kadınlar bizzat üç hayız müddeti beklesinler" a ayetinde "boşanan kadınlar" sözünün (إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ) = "İnanmış hanımları nikahlayıp sonra da kendilerine dokunmadan onları boşarsanız, sizin artık onlar üzerinde sayıp duracağınız bir iddet bekleme hakkınız yoktur" c ayetinde "Medhûlün bihâ" olmakla tahsis edilmesi de sahih te'videndir. (وَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ شَاةً) = "hadis-i şerifi'nde koyunu, değer olarak te'vil etmek de makbul ve caiz olan te'vil nev'indedir. Buna göre hadis-i şerifin mânâsı şöyle olur: "Kırk koyunun zekâtı bir koyun, yahut bir koyunun değeridir". Bu te'vilin delili şudur: Zekattan maksat fakirlerin ihtiyacını gidermektir, Bu maksat koyun vermek suretiyle gerçekleştiği gibi, koyunun değerini vermek suretiyle de gerçekleşir.

(a) el-Bakara, 2/275.

(b) el-Bakara, 2/228.

(c) el-Ahzâb, 33/49.

(d) Bu hadis, İbn Mâce'de: (لا تبيع ماليس عندك) "yanında olmayan mah satma" tarzında geçiyor. bkz. İbn Mâce, K. Ticarat, c. II, s. 737.

240) İbn Melek, Ş. Menar, s. 96; Serahsî, a. g. e., c. I, s. 163-170.

b- Makbul Olmayan Te'vil

Te'vil bazen hiçbir delile dayanmaksızın akla uzak olur. Böylesi geçerli ve makbul te'vil olamaz. Firûz ed-Deylemî bu türlü te'vilin örneğidir. Hanefiler kıyasa dayanarak akla uzak bir şekilde bu hadisi te'vil etmişlerdir. İkinci bölümde misaller üzerinde daha geniş bir şekilde durulacaktır ²⁴¹.

KİTAB VE SÜNNET'TE NESİH

Nesih lugatte; nakletmek, izale etmek, değiştirmek gibi mânâlar ifade eder. Bunlar arasında en doğru olanı değiştirmek mânâsıdır.

Şer'i yönden nesih ise şöyle tarif edilmiştir: "Bir hükmün benzerini yahut daha hayırlısını gelecekte meşru olarak ispat etmek, yahut kulluk görevi ile ilgili bir hükmü birinciden ikinciye nakletmek" ²⁴². Bu tarif âyet-i kerime'nin hükmüne uygun olarak yapılmıştır. Neshin bir başka tanımı de şöyle yapılmıştır: "Şer'i hükmün yine şer'i bir delil ile kaldırılmasıdır" ²⁴³.

Allah Teâlâ hakkında düşünülürse nesih, neshedilen hükmün süresini açıklamak; kullar hakkında düşünülürse, bir hükmün başka bir hüküm ile değiştirilmesi mânâsını ifade eder ²⁴⁴.

Hanefi Mezhebine göre şer'i hükümlerde nesih caizdir ²⁴⁵. Hanefi mezhebi dışında kalan müctehidlere göre ise; sadece emir ve nehiy ile ilgili konularda nesih caizdir.

Yahudiler neshi kesinlikle kabul etmezler. Müslüman alimler arasında azınlıkta olan bazılarına göre de yine nesih caiz görülmemiştir. Onlara göre İslâm Dini'ne ait hükümlerin hiçbirinde hiçbir suretle nesih caiz değildir ²⁴⁶.

a- Neshin Caiz Olmadığı Yerler

Tevhid inancının dayandığı esaslarda hiçbir şekilde nesih caiz

(241) Dr. A. Kerim Zeydân, a. g. e., s. 288 vd.

(242) Serahsî, Usûl, c. II, s. 53 vd.

(243) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 160.

(244) Serahsî, a. g. e., c. II, s. 54.

(245) Sadru's-Şerfa, et-Tavzîh, c. II, s. 482.

(246) Serahsî, a. g. e., c. II, s. 54.

değildir. Çünkü Allah Teâlâ hem zâtı hem de sıfatları ile bakidir. Sadık, Hakîm, Alîm gibi sıfatları hiçbir suretle neshe ihtimali bulunmaz. Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman muayyen bir vakit ile tayin edilmeye ihtimali bulunmaz. Dolayısıyla hiçbir halde gayr-i meşru' olmazlar.

Cumhur'a göre; inanç esaslarında olduğu gibi, Kitap ve Sünnet'te gelen haberlerde de nesih caiz değildir. Bundan haberlerin mânâsını ve haber verilen şeylerin Sadık ve Hakîm olan Allah'ın haber verdiği şekilde olduğuna inanmayı kastediyorlar. Bazı sapıkların (﴿يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّئُ﴾) = "Allah dilediği hükmü kaldırır, dilediğini bırakır" ²⁴⁷ ayetine dayanarak gelecekte vuku' bulacak olaylarla ilgili haberlerde nesih ihtimali bulunduğu yolundaki görüşleri doğru değildir. Hanefî usulcülerine göre haberler üç türdür:

1- Geçmişte olan bir şeyin varlığından haber vermek, Böyle haberlerde zaman ile tayin, yahut var olmama ihtimali yoktur.

2- Halen var olan şeyden haber vermek. Bu türlü haberlerde de yine nesih, tevkîf ve var olmama ihtimali yoktur.

3- Kıyametin kopması gibi geleceğe ait bir olaydan haber vermek: Bu gibi haberlerde tereddüt ihtimali yoktur. Bu haberlerden herhangi birinde neshi caiz görmek, haber veren kimsenin yanlışlığını ve yalan konuşmasını caiz görmek olur. Meselâ, bu haberin şu zamana kadar doğru olduğuna, bu vakitten sonra da yalan olduğuna inanmışlardır, demek doğru olmaz. Haberlerin mânâlarında neshin caiz olmasına hükmetmekse mutlaka böyle bir hüküm vermeyi gerektirir. Bu ise Yahudilerin temelde nesih hakkında iddia ettikleri gibi cehalet ve bedâ olur ²⁴⁸.

b- Nesh'in Kısımları

Şümül bakımından nesih dört kısma ayrılır: Kitabın kitab ile neshi, Kitabın sünnet ile Neshi, Sünnet'in Kitab ile neshi, Sünnet'in Sünnet ile neshi.

aa- *Kitabın Kitab ile Neshi*: Kitabın Kitab ile neshi konusunda alimler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu olmayıp örnekleri çoktur. Ana-babaya mirasla ilgili vasiyeti emreden ayetin miras ayeti ile nesh edilmesi gibi.

bb- *Kitabın Sünnet ile Nesh Edilmesi*: Kitabın Sünnet ile nesh edilmesi konusunda alimler arasında ihtilaf vardır. Hanefî Mezhebi'ne göre; kitabın mütevatir yahut meşhur Sünnet ile nesh edilmesi caizdir. Mestler üzerine meshetmenin meşruluğunu bildiren meşhur

(247) er-Ra'd, 13/39.

(248) Serahsf, a.g.e., c. II, s.59.

hadis ile (﴿لَا يَجِلُّ لَكَ النَّسَاءُ مِنْ بَعْدِ﴾) = "Bundan sonra sana kadınlar helal olmaz" ²⁴⁹ ayetinin Sünnet ile nesh edilmesi bu türlü neshe örnek teşkil ederler.

cc- *Sünnet'in Sünnet ile Nesh Edilmesi*: Kitab'da olduğu gibi Sünnet'in Sünnet ile nesh edilmesi konusunda da alimler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır (كنت نهيتكم عن زيارة القبور إلا فزوروها) = "Sizi kabirleri ziyaret etmekten yasakladım. Bundan sonra ziyaret edin" * meşhur hadisi gibi. Ancak mütevatir Sünnet yine kendisi gibi mütevatir, yahut meşhur Sünnet ile nesh edilir. Ahad yollu Sünnet mütevatir veya meşhur bir Sünneti neshedemez.

dd- *Sünnet'in Kitab ile Neshi*: Kitabın Sünnet ile neshinde olduğu gibi, Sünnet'in Kitab ile neshi konusunda da ihtilaf sözkonusudur. Hanefî Mezhebine göre; Sünnet'in Kitab ile nesh edilmesi caizdir. Beyt-i Makdis'e doğru yönelmenin sonradan namazda Kâbe'ye doğru yönelmeyi emreden ayetle nesh edilmesi gibi. Hanefî Mezhebi'nin bu görüşü İmam Kerhî yolu ile İmam Ebû Yusuf'tan rivayet edilmiştir.

İmam Şâfiî (v. 204/819) 'ye göre; Kitabın Sünnet ile ve Sünnet'in Kitab ile nesh edilmesi caiz değildir ²⁵⁰.

Cumhur'a göre; Kitab ve Sünnet kıyas ile nesh edilemez. Ancak İmam Şâfiî'nin arkadaşlarından İbn-i Süreyc (v. 306/918) ile Enmâti (v. 237/851) 'ye göre ise Kitab ve Sünnet'in kıyas ile nesh edilmesi caizdir. Fakat bu görüş Sahabe'nin ittifakı ile batıldır. Zira Ashab, Kitab ve Sünnet karşısında re'yin terkedilmesi gerektiği konusunda ittifak halinde idiler.

Bazı Hanefî alimleri Kitab ve Sünnet'in hükmünün İcma' ile nesh edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bunların dayandıkları delil icma'nın da nasslar gibi kesin bilgi ifade etmesidir. Kesin bilgi ifade eden nasslar, yine böyle kesin bilgi ifade eden nasslarla nesh edildiği gibi, kesin bilgi ifade etmiş bulunmasıdır. Kesin bilgi ifade eden icma' ile de nesh edilmeleri caizdir. Huccet olma yönünden üstelik icma' meşhur Sünnet'ten daha kuvvetlidir. Meşhur Sünnet ile nesih caiz olduğuna göre, icma' ile de nesih caiz olur.

Fakat Hanefî alimlerinin çoğunluğu icma' ile Kitab ve Sünnet hükmünün neshedilemeyeceği görüşünü kabul etmişlerdir. Çünkü icma' bir konuda re'y ve ictehadların birleşmesinden ibarettir. Bu re'ylerin icması ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sünnet ve Vahy'in kesilmesi ile muteber bir delil olarak ortaya çıkmıştır. Re'y Kitab ve Sünneti nesh edemediğine göre, re'ylerin icması da yine bu işi yapamaz. Hz. Peygamber'in hayatından sonra nesih caiz olmayınca,

(249) el-Ahzâb, 33/52.

(a) Mâlik, Muvatta', Dahâyâ, 8.

(250) Serahsf, Usûl, c. II, s. 67-79; Sadru's-Şerîa, et-Tavzîh, c. II, s. 489.

icma' ile neshin caiz olmadığı anlaşılmaktadır ²⁵¹.

CC- SAHABE SÖZÜ

Teşri' ile ilgili konularda bir Sahabî'nin sözü diğer bir Sahabî için ittifakla delil değildir. Sahabî sözünün, Sahabe dışında kalan müslümanlar için delil kabul edilip edilmeyeceği konusunda ise ihtilaf vaki olup Cumhur'a göre, Sahabe sözü Sahabî olmayanlar için mutlak mânâda hucet kabul edilmemektedir. Bazı alimlere göre ise; Sahabî sözü Sahabî olmayanlara nisbetle kıyastan önde gelen bir hucettir. Bazıları da kıyasa muhalif olmamak şartı ile Sahabî sözünün hucet olduğunu söylemişlerdir.

Hanefî Müctehidlerine göre; Sahabî sözü Sahabî olmayanlar için hucettir. Ancak bu konuda bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlar aşağıda zikredilmiştir:

1- Eğer Sahabî sözü re'y ve kıyasla anlaşılacak cinsten ise ittifakla hucettir.

2- Sahabî sözü eğer umumî belvaya dayalı bir mesele olması dolayısıyla meşhur olması lazım gelen, fakat re'y ile anlaşılabilir cinsten ise, bu türlü Sahabî sözünü sükutî icma' gibi kabul etmişlerdir. Hanefî müctehidlerinde arasında bu konuda da ihtilaf söz konusu değildir.

3- Bu iki çeşit Sahabî sözü dışında kalan Sahabî sözü hakkında Hanefîler nazari olarak ihtilaf etmişlerdir.

Hanefîlerden bazılarına göre; Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyulmuş olma ihtimali kuvvetli olduğu için, böyle bir sahabî sözü hucet kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitilmiş olmasa bile, O'nunla sohbet ettikleri ve nasrların inmesine sebep olan olayları gördükleri için düşüncelerinde isabetli olma ihtimali daha kuvvetlidir.

İttifak ettikleri konularda Sahabiye uymak Hanefî Mezhebine göre vacibtir. Çünkü icma' kesin bilgiyi gerektirir. Eğer Sahabîler bir konuda ihtilaf ederlerse o zaman bunlara rağmen ictihad edilebilir.

Hanefî Mezhebine göre; Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ittifak ettikleri konularda onlara uymak yine vacibtir ²⁵².

Tabîilerin sözüne gelince; eğer Sahabe devrinde fetvaları meşhur olmuşsa bazı alimlere göre, bu gibi Tabîiler de Sahâbe gibidir. Zi-

(251) Serahsi, a.g.e., s. 65-67.

(252) Sadru's-Şerîa, a.g.e., c. II, s. 455; Serahsi, Usul, c. I, s. 295; M. Hudari, a.g.e., s. 273; H. Karaman, a.g.e., s. 100; Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 220.

ra Sahabe, bu gibi Tabîilerin fetvalarına teslim olmakla, kendilerinden biri gibi olmuşlardır. Kadı Şurayh bunun bir örneğidir. Kadı Şurayh (v. 78/697) Hz. Ali'ye rağmen, oğlu Hasan'ın Hz. Ali lehinde şahidliğini reddetmişti. Halbuki Hz. Ali, çocuğun babası lehinde şahitlik yapabileceği görüşünde idi ²⁵³.

DD- ICMA'

a- İcma'ın Delilleri

Hanefî Mezhebine göre; bu ümmetin bir meselenin hükmü hakkındaki icma'ı kesin bilgiyi gerektirir. İcma'ın hucet olduğuna delil Kitab ve Sunnet'tir. Kitab'tan delil aşağıdaki ayet-i kerimelerdir:

1- ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ (= "Siz insanlık için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyilikle emreder, kötülükten sakındırarsınız" ²⁵⁴.)

2- ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (= "Her kim kendisine, (doğru) yol apaçık belli olduktan sonra, Peygamberin yoluna aykırı harekette bulunur ve mü'minlerin tuttuğu yoldan başkasına uyarsa, onu geri döndüğü sapıklığında bırakırız ve cehenneme sokarız" ²⁵⁵.)

3- ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا﴾ (= "Ey inananlar! Yoksa, siz Allah, içinizden cihad eden ve Allah ile Rasûlü'nden başkasını kendisine dost edinmeyenleri belli etmeden bırakılacağını mi sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır" ²⁵⁶.)

4- ﴿وَلِيُكْمِلَ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ﴾ (= "Elbette Allah kendileri için seçtiği dinlerini kuvvetlendirip icra imkanını verecek.." ²⁵⁷.)

5- ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ﴾ (= "Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahidlik yapasınız, Peygamber de size şahidlik yapa" ²⁵⁸.)

Son âyet-i kerime'deki vasattan maksat; sözü doğru, adalet sahibi kimselerdir. Mü'minleri adaletle vasıflandırmak, onların ittifak ettikleri şeyin hak olduğuna dair bir açıklamadır. Sonra Allah Teâlâ mü'minleri şahit tutuyor. Şahit, ancak sözü kabul edilebilen kimse-

(253) Sadru's-Şerîa, a.g.e., c. II, s. 455 vd.

(254) Âl-i İmrân, 3/110.

(255) en-Nisâ, 4/115.

(256) et-Tevbe, 9/16.

(257) en-Nûr, 24/55.

(258) el-Bakara, 2/143.

dir. Dolayısıyla bu ayet, mü'minlerin görüşlerinin ittifak etmesinin insanlar için teşri'de delil teşkil ettiği ve kesin bilgiyi gerektirdiği yolunda bir beyandır. Ayette ifade edildiği üzere, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ümmet lehinde şahid olması, onların bir görüşte ittifak etmelerinin kesin bilgiyi gerektirdiğine delildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), batıl söz söylemekten korunmuştur²⁵⁹.

Sünnet'ten Delil: İcma'nın şer'i hucet olduğuna meşhur Sünnet'ten deliller çoktur. Bunlardan bazıları aşağıda zikredilmiştir:

1- (. من سره مجبوحه الجنة فليزِم الجماعة فان الشيطان مع الواحد وهو من الاثنين أبعد)
 ="Kim cennetin ortasına gitmekten hoşlanırsa, müslüman cemaatten ayrılmamasın. Zira şeytan bir kimseye yakın, iki kimseden uzaktır"^a.

2- ثلاث لا يغفل عليهن قلب مسلم: اخلاص العمل لله تعالى، ومناصحة ولاة ()
 ="Üç şey vardır ki, bunlarda müslümanın kalbi aldanmaz. Birincisi ameli yalnız Allah'a tahsis etmek; ikincisi, idarecilere yüzyüze nasihatte bulunmak, üçüncüsü müslümanlar topluluğundan ayrılmamaktır"^b.

3- (يدالله مع الجماعة فمن شد شد في النار)
 ="Allah'ın eli cemaatle beraberdir. Kim müslüman topluluktan ayrılırsa cehenneme ayrılır"^c.

4- (من خالف الجماعة قيد شبر فقد خلع ريقه الاسلام من عنقه)
 ="Kim cemaatten ayrılırsa bir karış İslâm bağını boynundan çıkarmış olur"^d.

5- (إن الله لا يجمع أمتي على الضلال)
 ="Allah Teâlâ benim ümmetimi sapıklık üzerinde birleştirmez"^e.

6- (مارآه المسلمون حسناً فهو عندالله حسن وما رآه المسلمون قبيحاً فهو عندالله قبيح)
 ="Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir. Müslümanların çirkin gördüğü şey de yine Allah katında çirkindir"^f.

İcma-ı ümmetin hucet olduğu konusunda tevatür derecesine varan hadisler çoktur. Bunların bir kısmını yukarıda zikretmekle yetindik.

(259) Serahsf, Usul, c. I, s. 295-297.

(a) Tirmizî, Fiten, 7; A. b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 26'da hadisi (من أحب منكم أن ينال) ifadesi ile bağlıyor. Tirmizî'de ise aynı ifade ile hadisin tam metni yoktur.

(b) Tirmizî, K. İlim, 7; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. III, s. 225.

(c) Tirmizî, c. III, s. 466. H. No: 2167, K. Fiten, 7. Ancak Ebû İsa bu hadisin garip olduğunu söylüyor..

(d) Buhârî, c. VIII, s. 87'de hadis (من فارق الجماعة شبراً فمات الآ مات ميتة جاهلية) tarzında geçiyor. Aynı lafızlar bu kaynakta yoktur. Aynı lafızlar için bkz. Ebû Davud, c. II, s. 543, K. Sünne, 27.

(e) Tirmizî, c. III, s. 446. Aynı hadis.

(f) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 379'da bu hadis: (مارأى المسلمون حسناً فهو عندالله)

حَسَنٌ وَمَا رَأَى سَيِّئاً فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ سَيِّئٌ) ibaresi ile rivayet edilmiştir. Ki, mânâ değişmiyor.

Aklî Delil: Teşri'de icma'ı ümmetin kesin bilgiyi gerektirdiğine dair aklî deliller de mevcuttur. Şöyle ki; Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.s)'i Peygamberlerin sonuncusu olarak gönderdi. Bu sebeple O'nun getirdiği şeriatın ilelebet baki olduğuna ve kendisinden sonra bir peygamber gelmeyeceğine de hükmetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatı sebebiyle vahy-i ilahî kesildiğine göre, zaruri olarak anlıyoruz ki, O'nun şeriatının baki olması ümmetinin sapıklık üzerinde toplanmaktan korunması ile mümkündür. Bütün ümmetin sapıklık üzerinde toplanmaktan korunmuş olduğu sabit olan bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'den işitilmiş bir Sünnet üzerinde ittifak etmeğe benzer. Bu da aynen Sünnet gibi kesin bilgiyi ifade eder²⁶⁰.

b- İcma'nın Çeşitleri

İcma' üç kısma ayrılır. Kitaba dayalı icma', Sünnet'e dayalı icma', ictihada dayalı icma'.

aa- **Kitaba Dayalı İcma'**: Bu türlü icma'nın örnekleri çoktur. Namaz, oruç, hacc ve zekât gibi ibadetlerin hükmü üzerinde icma' vaki olduğu gibi, analarla kızların evlenilmesi haram olan kimselerden oldukları üzerinde de icma' vardır. Bunun dayandığı delil ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ﴾="Analarınız kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz... haram kılındı"²⁶¹ ayet-i kerimesidir.

bb- **Sünnete Dayalı İcma'**: Bu gibi icma'nın örnekleri de pek çoktur. Burada sadece iki örnek üzerinde duracağız:

Birinci örnek; İki elin yok edilmesinden dolayı cinayeti işleyene tam diyet tazminatı lazım gelmesine karşılık bir elin yok edilmesinden dolayı caniyeye yarım diyet gerekir.

İkinci örnek; satın alınan bir mal teslim alınmadan evvel satılmaz. Sünnetle sabit olan iki örnekte beyan edilen hükümler üzerinde bütün müctehidler ittifak etmişlerdir.

cc- **İctihada Dayalı İcma'**: İctihada dayalı icma'nın bir örneği şu olaydır: Hz. Ömer devrinde Iraklılara harac bağlanmış ve bunun üzerinde ittifak hasıl olmuştur. Hz. Ömer Irak halkını haraca bağlamak isteyince, bir grup arkadaşı ile birlikte Bilal-i Habeşî onun bu uygulamasına karşı çıkmış, fakat Hz. Ömer kendisine ve arkadaşlarına karşı: ﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ﴾
 ="Onlardan sonra gelenler (muhacir ve ensar'dan sonra): Ey Rabbimiz! Bizi ve imanda bizi geçen kardeşlerimizi bağışla"²⁶² ayetini okuyarak "Sizden sonra gelenlerin de bu fey'de nasibi olduğu

(260) Serahsf, a.g.e., s. 300.

(261) en-Nisâ, 4/23.

(262) el-Haşr, 59/10.

kanaatindeyim. Eğer bu malları size taksim edip verirsem sizden sonra gelen nesillere bir hisse kalmaz" dedi. Bunun üzerine ashab ve tabiun, onun yukarıdaki ayete dayanarak ortaya koyduğu bu ictihadî hükmünde ittifak etmişlerdir. İcma'larının sebebi, yukarıdaki ayetten çıkarılan bu hükümdür.

Örneklerden biri de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatını takib eden anlarda müslümanlar halife seçme işinde görüş ayrılığına düşünce Hz. Ömer şu düşünceyi ileri sürmüştü: "Hz. Peygamber (s.a.s) dinî işleriniz için Hz. Ebu Bekir'i seçti. Dünya işleriniz için sizin de onu seçmenizden Hz. Peygamber daha çok hoşnut ve razı olur".

Hz. Ömer'in yukarıdaki ictihadı üzerine ashab, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinde ittifak etmişlerdi.

İçki içene uygulanacak cezai müeyyide konusunda Hz. Ömer'in açtığı istişarî görüşmede Hz. Ali'nin iftira edene uygulanan cezaya kıyasla (80) sopa vurulması konusunda ileri sürdüğü ictihadın hükmü üzerinde diğer Sahabilerin ittifak etmeleri de ictihada dayalı icma'a güzel bir örnektir.²⁶³

İcma'ların bize intikal şekilleri ise; bazen tevatür, bazen şöret, bazen de ahad haberler yolu ile olmuştur. Ahad yolla bize kadar intikal eden icma'ı kabul etmeyen alimler varsa da bu görüş yanlış olup her üç yoldan gelen icma'lar kabüldür.²⁶⁴

c- İcma'ın Rükünleri

Azîmet ve ruhsat olmak üzere icma'ın iki rükünü vardır. Aşağıda bu rükünleri kısa bir şekilde açıklayacağız:

aa- *Azîmet İcma'*: Kendilerinden işitilen bir söz dolayısıyla bütün ümmetin bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir. Öyle ki, umûmî zaruret dolayısıyla avam-havas herkesin bilmeye ihtiyacı olma konusunda eşit olurlar. Riba ve zinanın haramlığı ile ana-baba ve kızlarla evlenmenin haram oluşu gibi. Bu konuda bir asrın bütün alimleri ittifak etmişlerdir.

Umumî belva bulunmadığı için, avamın bilmesine ihtiyaç hissedilmeyen konularda da bu türlü icma' geçerlidir. Bir kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhlanmasının haram olması ile zekât farızası ve ziraatlerle meyvelerde farz olan zekâtlar gibi.

bb- *Ruhsat İcma'*: Bir asırda yaşayan alimlerin bazılarından bir sözün duyulması ve yayılmasına karşılık, geride kalanların buna

(263) Serahsî, a.g.e., s. 301.

(264) Serahsî, a.g.e., s. 302.

muhalefet etmek ve reddetmekten sükut ettikleri icma'dır ki, buna sükutî icma' denir. Hanefî Mezhebi'ne göre, icma' bu şekilde de gerçekleşir. İcma'ın bu türlüünü kabul etmeyen alimler de vardır. Bunlardan biri İmam Şâfi'î'dir. İmam Şâfi'î'ye göre; sükut edenler azınlıkta ise bu şekilde icma' sabit olur. Fakat sükut edenler çoğunlukta ise icma' sabit olmaz.²⁶⁵

Hanefî Mezhebi'ne göre; sükutî icma'da bir asırda yaşayan müctehidlerden bir kısmının görüşlerini açıklamasına karşılık, diğerlerinin bu alimlerin görüşlerine iştirak ettiklerini açıklamaları şart değildir. Zira böyle bir şartın ileriye sürülmesi ebedî olarak icma'ın gerçekleşmemesine sebep olur. Çünkü bir asırda yaşayan müctehidlerin bütününün kendi sözlerine dayalı olarak icma'ları ancak nadiyen vuku' bulur. Sükutî icma'ın adette gerçekleşme şekli şöyledir. Bir kısımdan fetva sadır olunca geride kalanlar da sükut etmek suretiyle bu görüşe iştirak etmiş olur.²⁶⁶ Bununla ilgili örnekler çoktur.

d- İcma' da Ehliyet

Hanefî Mezhebi'ne göre; icma'ın geçerli olabilmesi için, icma'a dahil olan alimlerinin bu işe ehliyetli olmaları şarttır. Hak ehli olan alimlerin ittifak etmeleri ile ancak icma' vaki' olabilir. İcma'a dahil olan herbir alimin takva ehli olması, bid'at ehli fırkalara mensup bulunmaması ve fasıklığını açığa vurmamış bulunması gerekir. Zira icma' ancak bu şekilde vasat bir vasıfla gerçekleşebilir.

Küfre varacak şekilde bid'at'e dalmış bulunan kimselere ümmet sözü şamil değildir. Bu tarzda bid'at ehli olup sapan ve insanları da bu sapıklığa çağırان kimselerin dinî sahadaki sözleri muteber olmayıp bu gibilerin ictihadları icma-i ümmete dahil değillerdir.

Kendisi bid'at ehli olmakla şöret kazanmasına rağmen eğer bir alim diğer insanları bu bid'atleri işlemeye çağırılmıyorsa, bazı Hanefî alimlerine göre, icma'da bu gibi kimselerin görüşlerine de itibar edilmez. Hanefîler ile diğer bazı alimlere göre ise bu gibi alimlerin nassa muhalif olan her sözü batıldır. Nasslara aykırı olmayan konulardaki görüşlerine ise itibar edilir.

İmam Serahsî, bu konudaki görüşünü şöyle ifade ediyor: "Bana göre en doğrusu; eğer bu alim bid'at ile itham edilmiş, fakat bid'atı açığa çıkarmıyorsa icma'da onun sözüne de itibar edilir. Eğer bid'atini açığa çıkarmışsa o taktirde icma' için o kimsenin sözüne itibar edilmez".

(265) Serahsî, a.g.e., s. 303.

(266) Serahsî, a.g.e., s. 305.

Iraklı alimlere göre; inançlarında hak üzerinde bulunduğu halde amel bakımından fasık olan bir alimin de sözüne itibar edilmez. Çünkü böyle kimseler şahidlik yapmaya bile ehil değildir.

İmam Serahsî'ye göre ise; en doğrusu böyle bir kimse eğer fiskını açığa çıkarmışsa icma'da sözü kabul değildir. Fakat, fiskını açığa çıkarmamışsa onunda sözüne itibar edilmesi gerekir. Fasık olduğu bilirse de şahadet ehliyeti reddedilinceye kadar bu gibi kimselerin sözü kabüldür²⁶⁷.

Bazı alimler, kesin bilgiyi gerektiren icma'nın, ancak Ashab'ın ittifak ettiği hükümler için söz konusu olabileceğini söylemişlerdir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlıları O'nunla sohbetinde bulunmuşlar, O'ndan Kur'an ilmini öğrenmişler ve Kur'an'ı te'vil etme bilgisini almışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu nesli ve bunlardan sonra gelen nesilleri (خَيْرُ الْقُرُونِ قُرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ) = "En hayırlı kuşak benim kuşağımdır. Sonra onları takip edenler, sonra onları izleyenler" buyurarak ögmüştür^a.

Bazılarına göre ise; delil olarak geçerli kabul edilen icma', özellikle Medîne alimlerinin ittifak ettikleri icma'dır. Çünkü onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in hemşehrileri idiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'de bazı hadislerde bu ülkenin özelliklerini açıklamıştır. Dolayısıyla O'nun övdüğü ülkenin alimlerinin ittifakı ancak icma' için geçerli olabilir.

Bazılarına göre de; Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyundan gelenlerden başkasının icma'ı kabul değildir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın akraba olma ve onun şerefi ile şereflenme hususiyetine sahiptirler. Bir hadis-i şerifte: (اِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ التَّقْلِينَ كِتَابِ اللَّهِ وَعِترَتِي اِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهَا لَنْ تَضَلُّوا بَعْدِي) = "Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Bunlardan biri Allah'ın Kitabı, diğeri benim yakınlarımdır"^b buyurulmuştur; Allah Teâlâ bir ayette şöyle buyuruyor: (اِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) "Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden günahın kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"²⁶⁸⁻²⁶⁹.

(267) Serahsî, a.g.e., s. 311 vd.; Sadru's-Şerfa, et-Tavzih, c. II, s. 506.

(a) Müslim, Sahih, Fedailü's-Sahâbe, 52, H. No: 214, c. IV, s. 1964.

(b) Müslim, K. Fedailü's-Sahâbe, c. IV, s. 1872, bab, 4, Hadis 36. Aynı lafızla; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. III, s. 14. Ancak, Müsned'de hadis şu lafızlarla geçiyor: (عَنْ اَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : « اِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ التَّقْلِينَ اَحَدُهُمَا اَكْبَرُ مِنَ الْآخِرِ كِتَابِ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْاَرْضِ وَعِترَتِي اَهْلُ بَيْتِي وَاِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلٰى الْحَوْضِ ») = "Ben size iki ağır emanet bırakıyorum. Bunların biri diğerinden daha büyüktür: Allah'ın Kitabı gökten yeryüzüne uzatılmış bir iptir. Benim ehl-i beytim olan zürriyetim Havuz'da bana gelinceye kadar bunlar birbirinden hiç ayrılmazlar".

(268) el-Ahzâb, 33/33.

(269) Serahsî, a.g.e., s. 313 vd.

Yukarıdaki görüşlere karşılık Hanefî Mezhebi'nin konu hakkındaki görüşünü şu şekilde özetleyebiliriz:

(خَيْرُ الْقُرُونِ قُرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ) = "En hayırlı nesil benim neslimdir. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir"^a hadisine göre, her asrın mü'minleri Sahabe gibi sağlam bir inanç yolu üzerinde buldukları zaman hayırlı olma vasfında daha öncekilerin yerini tutarlar. Hüküm ispat etmek için vasat bir ümmet olma, şahitlik ehliyetine sahip olma ve emr-i bi'l-ma'ruf yapma gibi sıfatlar herhangi bir zamana veya herhangi bir topluluğa tahsis edilemez. İcma' için kesin bir bilginin sabit olması, Kıyamete kadar Şeriatın hükümlerinin baki olmasını gerçekleştirmek içindir. Her asırdaki alimlerin icma'ını Sahabe icma'ı gibi kesin bilgi gerektiren huccet kabul etmedikçe Şeriatın Kıyamete kadar baki olma mânâsı tamamlanamaz.

Medîne'nin faziletinden bahseden hadislerden kastedilen mânâ eğer Asr-ı Saadetteki sakinleri ise bunda hiç kimsenin ihtilafı sözkonusu değildir. Yok eğer bu hadislerden maksat, her asırda yaşayan ahali ise, o zaman bu düşünce batıldır. Çünkü Medine'nin bugünkü (Serahsî Devri) durumu Asr-ı Saadet'tekinden çok farklıdır. Bugün İslâm dünyasında Medînedekilerden daha cahil, daha az bilgili, cehaleti daha açık ve hayırdan uzak kimseler yoktur. Buna rağmen dînî hükümler konusunda Medinelilerden başkasının icma'nı kabul etmeme düşüncesine nasıl cevaz verilebilir? O hadislerden esas kastedilenler, Medine'nin Hz. Peygamber (s.a.s) devrindeki ahalisidir. Hicret farz olduğu zaman o devirde müslümanlar bu şehirde toplanıyor, kötü insanlarla mürtedler buradan uzaklaştırılıyorlardı.

Yalnız Ehl-i Beyt'in icma'ını kabul edenlere gelince; Ehl-i Beyt'e mahsus bazı keramet ve faziletlerin varlığında alimler arasında ittifak vardır. Ancak, bilgiyi gerektiren icma', nasslara ve bazı mânâlara bağlıdır. Bu mânâlar yalnız Ehl-i Beyt'e mahsus olamaz. Nesebin bu nasslar ve mânâlar üzerinde herhangi bir tesiri yoktur. Yalnız Ehl-i Beyt'i bunun için tahbib etmek bu nasslara ilavede bulunmak olur. Nasslara ilavede bulunmak ise nasıl caiz görülebilir? Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّْ) = "Bana yönelenlerin yoluna uy"²⁷⁰. Allah'a yönelen herkes bu nass'ın hükmüne dahildir (وَاتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) "Mü'minlerin tuttuğu yoldan başkasına uyanlar"²⁷¹ ayetinden kastedilen mânâ da budur²⁷².

(a) Müslim, Fedailü's-Sahâbe, 52, c. IV, s. 1964, H. No: 214.

(270-71) Lokmân, 31/15.

(272) Serahsî, a.g.e., 311 vd.; Sadru's-Şerfa et-Tavzih, 2/506.

e- İcma'ın Şartları

İmam Şâfiî gibi bazı alimlere göre; icma'ın hükmünün geçerli olması için bir asrın sona ermemiş bulunması şarttır.

Fakat Hanefî Mezhebi'ne göre ise; icma'ın gerçekleşmesi için belli bir asrın sona ermesi ve önceki ile arasının kesilmesi şartı yoktur. Çünkü icma', yukarıda da belirtilen bazı mânâlara ve nasslara bağlı olarak vücut bulduğuna göre, onunla sabit olan hüküm nass ile sabit olan hüküm gibidir. Nass ile sabit olan hüküm ise belli bir zamana tahsis edilmediği gibi, icma' ile sabit olan hüküm de belli bir zamana tahsis edilmiş değildir. Eğer icma'da bir asrın sona ermesini şart koşarsak, ebedî olarak icma' diye bir delil gerçekleşmez. Zira Sahabe devrinde Tabiun'dan bazı alimler Sahabe'ye muhalif fetvalar veriyorlardı. Dolayısıyla Sahabe'den hiç kimse hayatta kalmamak şartı ile ancak bir görüş ortaya koyabileceği düşüncesi akla gelir. Böylece ikinci ve üçüncü asırlarda da aynı şey düşünülürse icma'ın kapısının kapanmasına sebebiyet verilmiş olur.

Hanefî Müctehidlerinden İmam Kerhî (v. 340/951)'ye göre; icma'ın şartı bir asırda yaşayan bütün alimlerin bir hüküm üzerinde ittifak etmesidir. Öyle ki, bu alimlerin çoğunluğu bir meselede ittifak ettiği halde bir veya iki alim bunlara muhalif olsa icma' gerçekleşmez.²⁷³

İmam Serahsî de Ebu Bekr er-Razî (v. 370/980)'nin görüşünü benimseyerek şöyle diyor: "Bana göre en doğru görüş şudur: Bir tek alim alimler topluluğuna muhalefet ettiği zaman, eğer o topluluk bu alimin ictihad etmesine izin ve yetki vermişse, onun muhalefetine rağmen icma' gerçekleşmez. İmam Muhammed'in buna dayalı ictihadı vardır. Eğer bu kimseye ictihad izni vermemişlerse o zaman icma' gerçekleşebilir. Buna göre genel olarak diyebiliriz ki, bir veya iki kişinin muhalefeti icma'ın gerçekleşmesine zarar vermez. Zira icma'ın gerçekleşmesi için bir veya iki alimin muhalefet etmemesini şart koşarsak bu, ebediyyen icma'ın vuku' bulmaması neticesini doğurur. Çünkü mutlaka o asrın alimleri arasında bir veya iki kişi bu fetvayı duymamış olabilir, yahut bu fetvanın tersi bir görüşü müdafaa edebilir".

Ebû Hazım el-Kindî (v. 292/904)'ye göre; dört büyük halife bir hüküm üzerinde ittifak ettikleri zaman bu ittifak bilgiyi gerektiren icma'dır. Bu konuda onlara muhalif düşünenlerin görüşlerine itibar edilmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): (عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين) = "Benim ve benden sonra gelen raşid halifelerin sünnetinden ayrılmayın: ona en iyi bir şekilde sarılın"²⁷⁴ buyuruyor. İşte bu sebeple Sahabe'den Zeyd b. Sabit'in, zevi'l-er-

(273) Sadruş-Şeria, a.g.e., s. 507, Serahsî, a.g.e., s. 315 vd.

(274) İbn Mâce, Sünen, c. I, s. 16, H. No: 43.

ham'ın varis kılınması konusunda raşid halifelerin görüşlerine muhalefetine itibar edilmemiştir.²⁷⁵

Herhangi bir asırda bir mesele üzerinde ihtilaf vaki' olup sonra başka bir asırda yaşayan alimler aynı meselede iki görüşten biri üzerinde ittifak etseler, bazılarına göre bu, icma' sayılmamasına karşılık, Hanefî Mezhebi'nce kabul edilen görüşe göre icma' olur. Ancak böyle bir icma' kesin bilgiyi gerektirmeyip icab bakımından haber-i vahid gibi kabul edilir. Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'nin naklettiğine göre, bu görüş İmam Muhammed'in görüşüdür.

İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf'a göre ise; böyle bir hüküm icma' kabul edilmez.

İmam Serahsî'ye göre; böyle bir hüküm Hanefî Mezhebi'nde kabul edilen: "Her asrın icma'ı muteberdir" prensibi gereğince mezhebe mensup bütün müctehidler tarafından icma' kabul edilmektedir.²⁷⁶

f- İcma'ın Hükümü

Hişam'ın İmam Muhammed'den rivayet ettiğine göre; hüküm bakımından fıkıh dört kısma ayrılır: Kur'an ve Kur'an'a benzeyen, Sünnet ve Sünnet'e benzeyen, Sahabe sözü ve Sahabe sözüne benzeyen, mü'minlerin güzel gördüğü ve mü'minlerin güzel gördüğüne benzeyen.

Bu taksime göre Sahabe'nin ittifak ettiği hüküm kesinlik ifade etmede Kitap ve Sünnetle sabit olmuş gibidir. Kitap ve Sünnet'te olduğu gibi sahabe icma'ını inkâr eden kişi kâfir olur. Hüküm bakımından icma'ın en kuvvetlisi budur. Bu türlü icma'ın kesin bilgiyi gerektirdiği kitab ve Sünnet-i Mütevatir'de olduğu gibi, inkâr edenin kâfir olduğu hususunda sözüne güvenilir alimler arasında herhangi bir ihtilaf sözkonusu değildir.

Sahabe'nin sözüne benzeyenden maksat, onların bir olayda ihtilafa düştükleri sözdür. Bir olayda birçok görüş ortaya atarak Sahabe'nin ihtilaf etmesi bir bakıma, zikrettikleri dışında başka bir görüş bulunmadığı konusunda ittifak sayılır. Gerçek, onların sözleri dışına çıkamaz. Öyle ki Sahabe'den sonra hiçbir kimsenin kendi başına bir görüş icad etmeye hakkı yoktur. Bu da bir nevi icma'dır. Fakat hüküm bakımından birinci icma'dan daha aşağı mertebededir. Çünkü bu türlü icma'ın fasit olması istidlâl yolu ile olup meskûtun anı'tır. Bu sebeple inkar eden kimse kâfir olmaz.²⁷⁷

(275) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 317.

(276) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 319.

(277) Serahsî, a.g.e., s. 318; Sadruş-Şeria, et-Tavzih, c. II, s. 508.ş

İşte bu hadis-i şerifte mü'minlere, benzetmek demek olan kıyas yolu ile hüküm çıkarmaları öğretilmektedir.

2- "Has'am kabsilesinden Sahabî'ye olan bir kadın yaşlı babasının borcu olan hacc farızasını, onun adına bedel olarak yapıp yapamayacağını sormasına karşılık Hz. Peygamber (s.a.s) cevaben: (أرأيت لو كان على أيك دين أكنت تقضيه؟ قال: نعم، قال: فدين الله أحق أن تقضى) = "Baksana! Babanın borcu olsaydı o borcu ödeyecek miydin? buyurdu. Evet, demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): Allah'a olan borcunun ödenmesi daha önemlidir, buyurdu".

3- "Ramazan ayından kazaya kalan oruç borcunu değişik zamanlarda taksitli olarak ödemenin hükmünü soran başka bir Sahabî'ye Hz. Peygamber (s.a.s): (أرأيت لو كان عليك دين فقضيت الدرهم والدرهمين أكان يقبل منك؟ قال: نعم، فقال: الله أحق بالتجاوز) = "Baksana! Bir kimseye borcun olsa ve bu borcunu bir dirhem iki dirhem ödeyecek olsan alacaklı tarafından kabul edilmez mi idi? Sahabî, Evet, deyince Hz. Peygamber (s.a.s): Öyle ise Allah daha çok affedici ve müsamahakârdır, buyurdu".^b

4- "İstihaza kanından soran bir kadına yine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap vermiştir: (انه دم عرق انفجر فتوضئ لكل صلاة) "O, damardan çıkan bir kandır. Sen her namaz için abdest al".^c

Bu ve benzeri hadis-i şerifler, hükümde müessir olan illet birliği

- (a) Müslim, Sahih, c. I, s. 975, K. Hac, H. No: 408, bab: 71. Hadis aynen şöyledir: (أمرأة) من ختمت قالت: يا رسول الله إن أبي شيخ كبير عليه فريضة الله في الحج وهو لا يستطيع أن يستوي على ظهر بعيره، فقال النبي ﷺ: فحجني عنه. إن امرأة جاءت إلى النبي ﷺ فقالت إن أمي نذرت أن تحج فماتت قبل أن تحج أفأحج عنها؟ قال: نعم، حجني عنها أرأيت لو كان على أمك دين أكنت قاضيته؟ قالت: نعم. قال: فاقضوا الذي له فإن الله أحق بالقضاء "Bir kadın Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek: Anam hacc yapmayı adadı, fakat hac yapmadan öldü, ben onun yerine hacc yapabilir miyim? diye sordu. Hz. Peygamber ((s.a.s) de: Evet, buyurduktan sonra, annen yerine hacc yap, baksana! Ananın borcu olsaydı onu ödeyecek mi idin? diye sordu. Kadın: Evet cevabını verince, de: Allah'ın hakkını ödeyin. Çünkü Allah'ın hakkı en çok ödenmeye layık olan haktır". bkz. Buhârî, K. T'isam bi's-Sünne, bab: 12, c. IV, s. 150.
- (b) Müslim, K. Sıyma, bab: 27, c. II, s. 804, H. No: 155. Ancak, hadis baba ile ilgili olmayıp ane ile ilgilidir. Metin aynen şöyle geçiyor: (عن ابن عباس رضي الله عنه، قال: جاء رجل إلى رسول الله ﷺ فقال: يا رسول الله إن أمي ماتت وعليها صوم شهر أفأقضيه عنها؟ فقال: لو كان على أمك دين أكنت قاضيه عنها؟ قال: نعم، قال: فدين الله أحق أن تقضى. = "Ibn Abbas'tan rivayet olduğuna göre; bir adam Rasûlullah (s.a.s)'e gelerek: Benim anam öldü, üzerinde bir ay oruç borcu vardı, bu borcu onun adına ödeyeyim mi? diye sordu. Hz. Peygamber ((s.a.s) cevap olarak: Ananın başka bir borcu olsaydı onu ödeyecek mi idin? diye sordu. Adam: Evet, deyince, Hz. Peygamber ((s.a.s): Allah'ın borcu ödenmeye daha layıktır, buyurdu".
- (c) Hadisi kaynaklarda aynı lafızlarla bulamadım. Diğer hadis kaynaklarında da zikredilen hadis başka bir ifade ile el-Müsned'de şöyle geçiyor: (عن عائشة زوج النبي ﷺ: أن أم حبيبة بنت حنشل (ختنة رسول الله ﷺ) وتحت عبد الرحمن بن عوف) استحضت سبع سنين فاستفتت رسول الله ﷺ في ذلك، فقال رسول الله ﷺ: هذه ليست بالحیضة ولكن هذا عرق فاغتسل واصلی).

bkz. Müslim; K. Hayz, bab: 14, H. No: 64, c. I, s. 263.

dolayısıyla bir mukayeseden ibaret olan hadislerdir. Bunlardan şu neticeyi çıkarıyoruz: Şer'î hükümler gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) bizlere kıyas ve re'y yolu ile hüküm çıkarmayı da öğretmiştir. Ve şu husus da açıktır ki, O bize kıyas ve re'yi nasslara karşı çıkmak için değil nass bulunmayan yerlerde gereği ile amel etmek için öğretmiştir.

cc- *Aklı Delil* : Şer'î hüküm ispat etmede kıyasın hucet olduğuna Kitab ve Sünnet gibi aklı deliller çoktur. Ancak biz en kuvvetli delil olarak şu düşünceyi burada zikredeceğiz. İcma' ile sabit olan hüküm, re'y ve kıyas ile sabit olan hüküm ile içiçe olamaz. Zira icma' kesin bir bilgiyi gerektirir. Re'y ve kıyas ise böyle olmayıp zannî bilgiyi gerektirmektedir. Kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri düşünceler hususiyet arzeden meseleler için sözkonusu olup delile dayanmamaktadır. Zira bir hükmü, benzer bir hüküm ile ispat etmeyi kabul etmeyenler, Kitab hilafına şahidlik ettiği halde delilsiz mücerred bir iddianın ispatını nasıl kabul edebilirler? Halbuki: (﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾) "Ey akıl sahipleri ibret alın" âyetinde zikredilen itibar etme teklifinde bütün insanlar eşittirler.²⁸³

b- Kıyas İçin Lüzumlu Olan Bilgiler

Allah Teâlâ re'yimizi kullanmak ve kıyasta bulunmakla bizleri sınava tabi tuttu ve bunu, kullar arasına koyduğu dinî ve şer'î delillere dayalı kıldı. Şöyle ki, nasslar Allah'ın hak ve hükümleri üzerinde, hasımlık davalarında hüküm ispat etmek için şahidlik görevini yapan şahidler gibidirler. Dolayısıyla nassların mânâsı şahidlerin şهادeti yerinde durmaktadır. O halde kıyas için şu bilgilere ihtiyaç vardır:

1- Hür, akıllı ve baliğ olmak suretiyle şahidin şهادete yetkisi olması gerektiği gibi, mânâ bakımından anlaşılır olmak suretiyle nassın da şahidlik yetkisine sahip olması gerekir.

2- Yine mânâ bakımından nassın şهادete yetkisi olması gerektiği gibi, lafız bakımından da bu yetkiye sahip olması gerekir. Meselâ, lafız hükme uygun olmalı, yahut hükümden müessir bulunmalıdır.

3- Kıyasta talib makamında olan unsur bulunmalıdır.

4- Kıyasta matlub bulunmalıdır. Bu da şer'î hükümdür. Bundan maksad da hükmü asıldan fer'a geçirmektir.

5- Kıyas'ta mekziyyun aleyh bulunmalıdır. Bu da kalbi o hükme bağlamaktan ibarettir. Bunun sebebi, hasmın bizzat bulunduğu yerde üzerine bedenen amelin terettüp etmesidir. Hasım eğer kendisinden başkası ise, o zaman bir hasmın bulunması gereklidir. Çünkü bu

(283) Serahsf, a.g.e., s. 11-139.

hükme boyun eğmek lazımdır. Makzıyyun aleyh, hükmün uygulanacağı kimsedir.

6- Hüküm verecek bir kâdı lazımdır. Bu kâdı da kalptir. Hasımlaşmalarda kalb kâdı gibidir.

İşte bu mânâlar bir yerde toplandıktan sonra, meşhudün aleyh olan bir davada, deliller ortaya çıktıktan sonra müdafaa imkanı hasıl olduğu gibi, ancak aleyhine şahadet edilen dava savunma imkanı bulur. Çünkü savunmaktan aciz olmaksızın hasmı susturmak mümkün değildir²⁸⁴.

c- Aslın Ta'lili

Kıyasa mesned olan asıl hüküm, bir illete bağlı kılınp kılınmayacağı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Bazı alimlere göre, her meseledeki hüküm belli bir sebebe bağlı olarak teşri' kılındığı hakkında bir delil bulunmadıkça, kıyasa mesned teşkil eden asıl (mekisunaleyh) temelde herhangi bir sebebe dayalı değildir.

Diğer bazı alimlere göre ise; karşı bir delil bulunmadıkça asıl, bir illet ile illetlenmiştir.

Şafii Mezhebince en kuvvetli olan görüş; asılların temelde bir illete bağlı olduğudur. Ancak böyle bir talilin caiz olması için her meselede mümeyyiz bir delilin bulunması gereklidir.

Hanefi mezhebi'ne mensup alimlere göre; şimdiki durumda herhangi bir illete bağlı bulunduğuna delalet eden bir delil bulunmak şartıyla asıl olan hüküm, bir illete bağlıdır. Her üç görüşün de tafsilatlı delilleri vardır. Gerektiğinde müracaat edilebilir²⁸⁵.

d- Kıyasın Kısımları

Hanefi usulcülerine göre; kıyas iki kısma ayrılır. Celî kıyas, hafî kıyas.

aa- *Hafî Kıyas*: Kıyasa mesned teşkil eden aslın illeti gizli olup anlaşılması için derin bir şekilde düşünmeye bağlı olursa bu türlü kıyasa gizli kıyas adı verilir²⁸⁶. Gizli kıyasa istihsan adı da verilir. İleri- de ayrı bir başlık altında istihsandan bahsedilecektir.

(284) Serahsi, a.g.e., s. 144.

(285) Serahsi, a.g.e., s. 144-149.

(286) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 94.

Hafî kıyas da iki kısma ayrılır: Birincisi tesiri kuvvetli olan, ikincisi sıhhati açık, fesadı kapalı olan gizli kıyastır. İkincisine yani sıhhati açık ve fesadı kapalı olan gizli kıyasa en basit bir nazarla baktığımız zaman dış görünüşü itibarıyla onu sağlam olarak görürüz. Fakat biraz düşündükten sonra bu kıyasın illetinin bozuk olduğunu görürüz²⁸⁷.

bb- *Celî Kıyas* : Açık kıyas demektir. Kıyasa mesned teşkil eden aslın illeti açık olup hiç düşünmeden ifade ettiği hüküm anlaşılacak şekilde ise buna celî kıyas denir (﴿ كَيْ لَا يَكُونَ دَوْلَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ ﴾)"=....mal sadece zenginler arasında dolaşan bir varlık olmasın"^a âyetinde olduğu gibi.

Hafî'de olduğu gibi Celî kıyas da iki türüdür. Birincisi tesiri zayıf olan, ikincisi bozukluğu açık, sıhhati kapalı olan kıyastır.

Hafî kıyasın birinci kısmı, yani tesiri kuvvetli olan gizli kıyas, celî kıyasın birinci kısmı üzerine tercih edilir. Daha başka bir ifade ile; tesiri kuvvetli olan hafî kıyas, tesiri kuvvetli olan celî kıyasa tercih edilir olup, ondan daha üstündür. Yine bunun gibi kıyas-ı hafî'nin ikinci kısmı; yani sıhhati açık, fesadı kapalı olan kıyas-ı hafî, fesadı açık, sıhhati kapalı olan Celî kıyasın ikinci kısmına tercih edilir. Yırtıcı kuşların arttırdıkları su ve yiyecek maddelerinde olduğu gibi..

Celî kıyas ile istihsan bir meselede toplandıkları zaman, istihsan kıyasa ancak bir şekilde tercih edilir. O da kıyasın tesirinin zayıf, istihsanın tesirinin kuvvetli bulunması durumudur.

Üç yerde kıyas istihsan üzerine tercih edilir:

1- Kıyas ile istihsan ikisi de kuvvetli oldukları zaman, kıyas açık olduğu için istihsana tercih edilir.

2- Kıyas ile istihsan ikisi de zayıf oldukları zaman, ya ikisi de düşer, yahut kıyas tercih edilerek onunla amel edilir.

3- Zahiri sahih, batını fasid olan istihsan, kendisi gibi zahiri sahih, batını fasid olan kıyas ile çeliştiği zaman, yahut bunun aksine zahiri fasid, batını sahih istihsan kendisi gibi bir kıyasla çeliştiği zaman Kıyas istihsana tercih edilir²⁸⁸.

e- Kıyasın Şartları

Kıyasın geçerli olabilmesi için beş şartın bulunması gereklidir. Bu şartlar da şunlardır:

(287) Sadru's-Şerfa, et-Tavzih, c. II, s. 573 vd.

(a) el-Haşr, 59/7.

(288) Sadru's-Şerfa, a.g.e., c. II, s. 576; Serahsi, Usul, c. II, s. 204.

1- Aslın hükmü, başka bir nass'ın delaleti ile, sadece kendisine mahsus bulunmamak. Bunun sebebi, aslın hükmünde illet tayini hükmü başkalarına da geçirmek içindir. Hüküm eğer herhangi bir nass'ın delaletiyle asla mahsus bulunursa, bu illet başka meselelerde geçerli olmaz.

2- Aslın hükmü kıyasa aykırı olarak sabit olmamalıdır. Zira aslın ta'lili mukayese olur. Nass ile sabit, kıyasa aykırı olarak sabit olan hüküm üzerinde nassa uygun şekilde benzetme yapmanın bir tesiri yoktur. Çünkü nass'a muhalif olarak sabit olan hükme yapılan kıyas muteber değildir. Zira aslın ta'lilinden maksat, asıldaki hükmü fer'i de ispat etmektir. Böyle bir Kıyas ise bu hükmü nefy eder. Nefyin var olduğu yerde ispat gerçekleşmez. Nitekim bir şeyin haram kılınmasına delil bulunduğu yerde helal kılmayı ispat etmek gerçekleşmez. Orucu mubah kılması bakımından yolculuk gibi. Bünyesinde zorluk olan işleri yolculuğa benzetmek geçerli olmaz. Yine mestler üzerine meshetmek gibi. Çorap üzerine meshetmeyi mestler üzerine meshetmeye benzetmek geçerli olmaz. Başka bir nass ile sabit olur. Çünkü bu durumlar Kıyas'a aykırı olarak istisnâ bir şekilde sabit olan hükümlerdir. Kıyas'a aykırı olarak gelen işler üzerine başkaları kıyas edilemez" a

3- Şer'i hükmün ta'lili bizzat nass ile sabit olmamalıdır ki, aslın benzeri olan ve hakkında nass bulunmayan fer'a geçmiş olsun. Çünkü iki şey arasında mukayese yapılmasının sebebi, bunların birbirine benzer olduklarının bilinmesidir. Aralarında misliyet bulunmayan iki ayrı meselede yahut tek bir meselede mukayese diye bir şey düşünülemez. Asıldaki hüküm, ta'lil sebebiyle hakkında nass bulunan hükmü aşmazsa tek bir şey olarak kalır ve aralarında mukayese yapılamaz. Yahut iki şey muhtelif olsalar da sadece ta'lil sebebiyle benzer olamazlar. Her işte infial mahallinin bulunması gerekir.

4- Hüküm, ta'lilden önce olduğu gibi devam etmelidir. Zira kıyas ile amel nass'tan sonra gelir. Nass ile sabit olan bir hüküm üzerinde, tebdil veya iptal bakımından kıyasın tesiri ve geçerliliği yoktur. Ta'lilden sonra nass'ın hükmü mansusta, önceden olduğu gibi devam etmiyorsa, bu durum nass'ın hükmünü değiştirme, yahut iptal etme mânâsına gelir. Oysa nass ile çatıştığı zaman kıyasa itibar edilmez.

5- Aslın ta'lili, mansusun sözlerinden hiçbirini iptal etmeyi tazammun etmiş olmamalıdır. Çünkü nass, hem sözü, hem de mânâsı itibarıyla kıyastan öncedir. Nass ile çeliştiğinde kıyas muteber olmadığı gibi, mansusun sözlerini iptal edici olduğu zaman da muteber değildir 289.

a) M. Ebû Zehra, Usulü'l-Fıkh, s. 234.
(289) Serahsf, a.g.e., s. 149-151.

f- Kıyas'ın Rüknu

Kıyas'ın rüknu, nass'ın isminin şamil bulunduğu vasıflar arasından, nass ile birlikte aslın hükmüne alem yapılan vasıftır. Bu vasıf sebebiyle fer'i hüküm bakımından asla emsal teşkil eder. Zira bir şeyin rüknu kendisini ayakta tutan unsurdur. Kıyas da fer'i asla benzer kılan bu vasıfla ayakta durur. Bu vasıf bazen asıldan ayrılmaz. Bunun örneği zinet eşyasının zekatı ile ilgili hükümdür. Zinet eşyasından zekat vermenin farz olması için illet, para olma vasfıdır. Bu vasıf ise asılda mevcuttur.

İlleti teşkil eden vasıf bazen arzî olur, yahut bu vasıf isim olarak var olur. Hz. Peygamber (s.a.s), istihaza kanı gören kadına (انه دم عرق انفجر ...)="O, damardan akan bir kandır" a sözünü abdesti bozma illeti olarak buyurmuştur. Burada kan alem ismidir. Kanın fışkırtma sıfatı ise aslı olmayıp arızidir 290

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, nass'ın isminin kapsadığı bütün vasıflar kıyasta hükme illet teşkil etmez. Bütün alimler bunda ittifak halindedirler. Zira bütün vasıflar ancak mansus olan şeyde bulunur. Mansustaki hüküm ise illet ile değil, nass ile sabittir. Mansus olan şeyin bütün vasıflarının hükme illet teşkil edebileceği konusunda ihtilaf yoktur. Çünkü meselâ, buğday ölçülen, tartılan, yenilen, saklanan şey olma ve hububat maddesi, şey, cisim olma ve benzeri sıfatlara sahiptir. Riba hükmü bakımından bu vasıfların bütününe geçerli illet olduğunu kimse söyleyemez. Belki bu vasıflardan biri riba illetidir. Bu böyle olduğu gibi, bu vasıflardan herhangi biri delilsiz olarak illet kabul edilemez. Delilsiz hüküm çıkarma davası kabul edilmediği gibi, delilsiz olarak herhangi bir vasfın illet olması da kabul edilemez 291.

Vasfın İlet Olma Delili : Bir vasfın hükme illet olabilmesi için gerekli olan delil konusunda alimler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefi Mezhebine göre, herhangi bir vasfın illet olabilmesi için, o vasfın Rasûlullah (s.a.s)'dan ve Ashabından nakledilen illetlere uygun bulunması ve onların ta'lil yolundan uzak olmaması gerekir. Çünkü şer'i bir illetten söz ediliyor. Bundan kastedilen bu illet ile şer'i bir hükmün ispatıdır. Dolayısıyla, açıklamaları ile şer'i hükümleri bize bildirenlerden nakl edilenlere uygun bulunmadıkça bir vasıf illet olmaya yetkili olamaz. Konunun münakaşası için kaynağına müracaat edilmelidir 292.

(a) Bu hadisin kaynağı az önce geçmiştir.

(290) Serahsf, a.g.e., s. 174.

(291) Serahsf, a.g.e., s. 176.

(292) Serahsf, a.g.e., s. 177.

g- Kıyas'ın Hükümü

Kıyas, yahut re'y ile sabit illet adını verdiğimiz kıyasın hükümü, nass'ın hükümünü nass bulunmayan fer'a geçirmektir. Aslın hükümünü fer'a geçirmenin hükümü ise vacib olmayıp caizdir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, başka bir kıyasın engel olması dolayısıyla hükümü fer'a geçirmeyecek şekilde aslı ta'lil etmek, Hanefî Mezhebine göre, sahih değildir. İkincisi, hakkında nass bulunmayan bir mahalle, ta'lil suretiyle aslın hükümünü geçirmenin geçerli olmamasıdır.

Kıyas'ın hükümü kendisi ile amel etmek bakımından vucub değil cevaz olduğu için, zannî bilgi ifade etmektir. Hanefî Mezhebine göre; haber-i vahid ile çeliştiği zaman kıyas terkedilir. Kıyas sahih olan haber-i vahid'e muarız olamaz²⁹³.

h- İlet'in Kısımları

Kıyas'ın rüknünün illet olduğunu yukarıda zikretmiştik. Hanefî Mezhebine göre, illet altı kısma ayrılır:

aa- *İsmen, Manen ve Hükmen İlet* : Hem ismen, hem manen, hem de hükmen illetin örneği; bir şeye helal yoldan sahip olmak için alış-veriş yapmak; karşılıklı olarak birbirine helal duruma ihtikal edebilmek için nikâhlanmak, ayrılmanın vaki olması için boşamayı gerçekleştirmek gibi, muamelelerdir. Bu söylenenlerin hepsi mezkûr mânâ için konulmuş olduklarından mânen illettirler. Bu mânâ sebebiyle vasıtasız olarak kendilerine nisbet edildiğinden ismen illet durumundadırlar. Bu hüküm kendileri sebebiyle sabit olduğu ve onlardan ayrılmayacağı için hükmen illettirler.

bb- *Yalnız İsmen İlet* : Ne mânâ, ne de hüküm bakımından illet olmayıp yalnız isim olarak illet olana örnek; boşama ve köle azad etmeyi şarta bağlamak gibi meselelerde görülen illettir. Bu illetler ne mânâ bakımından, ne de hüküm bakımından, illet olma vasfını haiz değillerdir. Belki ismen illet durumundadırlar. Çünkü hem mânâ ve hem de isim bakımından illet olan şey ortadan kalktığı zaman değil, hükümü gerçekleştiği zaman illettir. Günahkâr olduktan sonra yemin kalmaz. Belki kalkar. Bunun gibi yemin ve talakta şartın bulunması yemin ve nikah diye bir şey bırakmaz, kaldırır.

cc- *Hem ismen Hem de Manen İlet* : Hükmen değil, ismen ve manen illet olana örnek hükümü ortada bırakılan alış-veriştir. Gerçekten bu mânâ için konulmuş olduğundan ismen illettir. Karşılıklı olarak akit yapan iki kimse arasında akdedilmiş olması cihetiyle bu hükümü

ifade ettiği için de manen illettir. Kendi rızası olmadan mal mülkiyetinden çıktığı için satıcıya zarar verme sözkonusu olması itibarıyla hükmen illet değildir.

dd- *İsmen ve Hükmen İlet* : Manen illet olmayıp ismen ve hükmen illet olana örnek; hastalık ve seferîlik illetidir. Şeriatta ruhsatlar bu türlü illetlere nisbet edilir.

ee- *Manen ve Hükmen İlet* : İsmen olmayıp manen ve hükmen illet olan şeydir.

ff- *Sebebe Benzeyen İlet* : Bunun örneği zekâtta nisap şartıdır. Zira nema sıfatıyla maldan zekatın farz olması için nisabın var olması şarttır.²⁹⁴

1- Şartın Kısımları

Hanefî usulcülerinin şartı altı kısma ayırmışlardır: Halis şart, illet hükmünde şart, illet şüphesi bulunan şart, sebep mânâsında şart, hükmen değil ismen şart, halis alamet mânâsında şart.

aa- *Halis Şart* (الشَّرْطُ الْحَالِصُ) : İletin varlığı kendi varlığına bağlı bulunan şarttır. Şart bulunmadıkça, surette var olduktan sonra gerçekten illetin varlığı mümkün olmaz. İlet ile şart arasındaki fark, vucub bakımından değil, vucud bakımından hükümün şarta bağlı olmasıdır. Bütün şart kelimeleri bunun örneğidir.

bb- *İlet Hükümünde Şart* : Doğrudan doğruya hükümün illeti olmayıp illete benzeyen şarttır, Meselâ, bir insanı yaralayıp ölümüne sebebiyet vermek gibi. Yaralanma sirayet dolayısıyla ölüme sebep olursa öldürmeye teşebbüs mânâsına geldiği için, bu iş kasden yapılmışsa, bundan dolayı kısas lazım gelir. Yaralanma her ne kadar kısas illeti değilse de, sirayet sebebiyle kısasın illeti hükmünde olmuştur.

cc- *İllete Benzeyen Şart* : Tek başına hükme illet olma yetkisine sahip olmayan bir delilin karşı çıktığı şarttır. Tek başına illet olma yetkisine sahip bir delil ne zaman ona karşı çıkarsa bu şart illete benzemez. Yol üzerinde kuyu kazarak kazaya sebebiyet vermek bunun örneklerinden biridir.

dd- *Sebepe Mânâsında Şart* : İrade ve ihtiyar sahibi bir kimse tarafından yapılan bir işin karşı çıktığı şarttır. Suçlunun kelepçesini çözüp kaçmasına sebebiyet vermek gibi.

ee- *İsmen Şart* : Buna mecazî mânâda şart denilir. Hüküm bakımından değil, sadece isim yönünden şart olan şeydir. Meselâ, bir kimsenin kölesine: "Eğer şu iki eve girersen hürsün" demek gibi. Kölenin birinci eve girmesi isim bakımından şart olmakla beraber hüküm bakımından şart değildir.

(293) Serahsf, Usûl, c. II, s. 144-197.

(294) Serahsf, a.g.e., c.I, s. 313-320.

ff- *Sadece Alamet Olan Şart*: Zinada recmin icabı için bu fiili işle-
yenlerin evli bulunmaları şartında olduğu gibi. Bu öyle bir şarttır ki,
bu şartın alamet oluşu sebebiyle zinanın recim cezasını gerektirdiği
bilinir ²⁹⁵.

i- Kıyas'ın Terk Edilmesi

Hanefî Mezhebine göre, daha kuvvetli, bir delil bulununca kıya-
sın terk edilmesi esastır. Kıyasın terk edilmesi istihsanla amel edil-
diği zaman olur. Hanefîlerden bazı müteahhirlerin zannettikleri gi-
bi, istihsan ile amel etmek daha iyi olmakla beraber kıyasın hükmü
ile de amel etmek caizdir düşüncesi Hanefî Mezhebi'nce doğru kabul
edilmemiştir. En doğru görüşe göre, istihsan ile amel edildiği yerde
kıyasın terk edilmesi esastır. Bundan anlaşılıyor ki, istihsana karşı
çıkan bir kıyas bulunduğu halde istihsan ile amel edilmez. Zayıfın
kuvvetli karşısında süku esas kabul edilmiştir. Hangisi kuvvetli
ise onunla amel edilir.

Kıyas bazen nass, bazen icma' ve bazen de zaruretle terkedilir.
İstihsan ile kıyas terkedilince kıyasın hükmü ile bir daha amel etmek
caiz değildir.

aa- *Kıyas'ın Nas ile Terk Edilmesi*: Kıyas'ın nass ile terk edilme-
sine örnek; unutarak yemek yiyen oruçlu kimse hakkında Ebû Hanî-
fe'nin (v. 150/767): "Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen hadis bu-
lunmazsa, orucunu kaza eder" derim, söylemesi ile; Hz. Ömer (v.
23/643)'in, cenin kıssasında: "Az kalsın hadis bulunan yerde kendi
re'yimizle amel edecektik" buyurmasıdır. Hanefî Mezhebine göre; kı-
yas nass karşısında kabul edilmeyip terkedilir. Kıyasa göre, selem
akdinin caiz olmaması gerekir. Ancak bu konuda Hz. Peygamber
(s.a.s)'den rivayet edilen (ورخص في السلم) = "Seleme müsaade etti"^a
hadisi ile kıyas terk edilmiştir.

bb- *Kıyas'ın İcma' ile Terk Edilmesi*: Nazarîde Hanefî Mezhe-
binde icma' bulunan yerde de kıyas terkedilir. Kıyas'a göre, bir şeyi
yaptırmak için önceden sipariş vermek alış-veriş akdinde uyulması
gereken kaidelere aykırıdır. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.s)'den devri-
mize kadar insanların teamüllerine dayalı olarak meydana gelen ic-
ma' sebebiyle bu kaide bozularak terkedilmiştir. Çünkü kıyasta hata
ve yanılma ihtimali vardır. Fakat nas, yahut icma' sebebiyle, kıyas-
taki hata yönü tayin edilmiş olur. Dolayısıyla icma'ın bulunduğu yer-
lerde kıyasın terkedilmesi vacib olur.

(295) Serahsî, a.g.e., s. 320-328.

(a) Bu lafızla hadisin kaynağını bulamadım. İbn Mâce'de şu hadis rivayet ediliyor:

(عن زيد بن ثابت أن رسول الله ﷺ رخص في العرايا) = Zeyd b. Sâbit'den rivayet olundu-
ğuna göre; Hz. Peygamber (s.a.s) ariyye satışına müsaade etmiştir". bkz. İbn Mâce, sü-
nen, c. II, s. 763, H. No: 2268, K. Ticârât, 55.

cc- *Kıyas'ın Zaruretle Terk Edilmesi*: Zaruret esasına dayalı ola-
rak kıyasın terkedilmesine gelince, pislenen kuyu veya havuz suların-
ın temizlenmesine hükmetmektir. Aslında pislenen bu suların bir-
kaç kova boşaltılmak suretiyle temizlenmesine hükmetmek zarure-
te dayalı bir ictihad olup bu vesile ile kıyas terkedilmiştir.

FF- İSTİHSAN

a- İstihsan'ın Tarifleri

İstihsan'ın lugat mânâsı; bir şeyi güzel bulmak, güzel görmek
demektir. Kişi bir şeyi güzel gördüğü zaman (استحسن كذا) = "Bu işin
böyle olmasını güzel buluyorum" der. Bu kelime istikbah'ın zıddıdır.
İstikbah, bir şeyi çirkin bulmak, çirkin görmek demektir ²⁹⁶.

İstilahî bakımdan istihsan ise alimler tarafından çok çeşitli şe-
killerde tarif edilmiştir.

İmam Serahsî'nin hocası Hakim eş-Şehid (v. 405/1014) istihsanı
tarif ederken şöyle derdi: "İstihsan, kıyası terkedip insanlar için en
uygun olan hükmü almaktır".

İstihsan'ın başka tarifleri de şöyle yapılmıştır: "İstihsan havas-
avam herkesin mübtela olduğu konularla ilgili hükümlerde kolaylık
istemektir". Bir başka tarife göre; "Genişliği almak ve rahatlığı iste-
mektir". Başka bir tarife göre ise; "Müsamahayı almak ve rahatlık
olan şeyi talep etmektir".

Bütün bu tanımlar da dikkate alınarak İmam Serahsî (v.
490/1097) tarafından şöyle tarif edilmiştir: "Kolaylık için güçlüğü
terketmektir". Çünkü kolaylık dinde esastır. Allah Teâlâ bu konuda
şöyle buyuruyor: (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ) = "Allah, si-
zin için kolaylığı ister, güçlüğü istemez" ²⁹⁷.

Hz. Peygamber (s.a.s) de: (خير دينكم اليسر) = "Dininizin en hayır-
lı tarafı kolaylıktır"^a buyuruyor. Hz. Ali (v. 40/660) ile Muaz b. Cebel
(v. 18/639)'i Yemen'e vazifeli olarak gönderirken: (يسرا ولا تعسرا) = "Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, yaklaş-
tırın, nefret et-
tirmeyin"^b buyurmuştur. Başka bir hadislerinde ise: (ألا إن هذا الدين) = "Dikkat! Bu din sağlamdır. İnsanları oraya kolaylık ve
güzellikle sokun. Allah'ın kullarını Allah'a ibadet etmekten nefret et-

(296) H. Karaman, Fıkıh Usulü, s. 94.

(297) el-Bakara, 2/185.

(a) Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, c. III, s. 479'da bu hadis münker olarak (إن خير دينكم أيسره) tarzında geçmektedir.

(b) Buhârî, K. Meğâzî, 60, c. V, s. 108.

tirmeyin. Zira bineğini yolda çok koşturan onda ne sırt bırakır, ne de bir mesafe kat'edebilir" ²⁹⁸.

Hanefilerden İmam Kerhî (v. 340/951) tarafından ise istihsan şöyle tarif edilmiştir: "Daha kuvvetli ve üstün bir delil dolayısıyla daha zayıf bir delilden vazgeçmektir" ²⁹⁹.

Ebû Zeyd ed-Debbûsî (v. 432/1040) tarafından da şöyle tarif edilmiştir: "Kıyas'ın gerektirdiği hükümden daha kuvvetlisine dönmektir" ³⁰⁰. İstihsan: "Emredilen hükme uymak için en güzel bir yolu aramaktır" şeklinde de tarif edilmiştir ³⁰¹.

Istihsan Kısımları

Fakihlerin dilinde istihsan iki kısma ayrılır: Birincisi, Şeriatın, bizim re'yerimize bıraktığı ölçüde ictihad ve kuvvetli re'y ile amel etmektir. Bu türlü istihsanın örneği: (﴿مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾) ³⁰² âyeti ile (﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾) ³⁰³ âyetindeki meta', kiske ve rızkın ölçüsünü tayin etme işi kolaylık ve güçlük bakımından bizim görüşümüze bırakılmıştır. Bunlardan maksatın kuvvetli kanaat ile güzel görüldüğü bilinen bir şey olduğunu anlıyoruz. İstihsanın bu türlüüne fakihlerden hiçbirinin muhalif olduğu zannedilmesin.

İstihsanın ikincisi, derin bir şekilde düşünmeden ilk akla gelen zahir (celî) kıyasa karşı ileri sürülen bir delildir. Ashın hükmü hakkında olayın benzerini dikkatle düşündükten sonra, celî kıyasa karşı gelen delilin kuvvet bakımından kıyasın üstünde olduğu ve onunla amel etmenin vacib olduğu ortaya çıkar. Celî kıyasla bu türlü delili birbirinden ayırmak için, fakihler ona istihsan adını vermişlerdir. Nahivciler nasıl nâsibe edatlarını birbirinden ayırmak için "Bu kelime masdariyet üzerine mensuptur; zarfiyet üzerine mansuptur; taaccub üzerine mansuptur"; Aruz ilmi ile uğraşanlar da: "Bu beyt bahr-i te'vildendir; bahr-i mediddendir; bahr-i mütেকârîb'tendir" diyorlarsa, Hanefî alimlerinin de kıyas ve istihsanı ayrıca ayrı iki delil olarak mütalaa etmeleri birbiri ile çatışan iki delilden birini diğerinden ayırmak, onunla amel etmek daha güzel görülmesine binaen bu delillerden birini istihsan ile tahsis etmek içindir.

İki delilden daha kuvvetlisi ile amel etmeyi güzel görmek, keyfi

(298) Serahsf, el-Mebsût, c. X, s. 145.

(299) Serahsf, Usûl, c. II, s. 202; Hadisin kaynağı için bkz. A. b. Hanbel, el-Müsned, III/199.

(300) Serahsf, a.g.e., c. II, s. 202.

(301) Serahsf, Usûl, c. II, s. 200.

(302) el-Bakara, 2/232.

(303) el-Bakara, 2/233.

olarak kendi arzusuna uyanı almak, herhangi bir işte nefsin arzularını tatmin etmek için değildir. İmam Şâfiî (v. 204/ 819) her ne kadar istihsanı, nefsanî arzulara uymak şeklinde vasıflandırmışsa da, kendisi bu gibi konularda (استحسَن) yerine (استحَبْ ذَلِكَ) diyerek aynı işi yapmıştır. İkincinin manası "Bu meselenin hükmünün böyle olmasını seviyorum" demektir. Bu iki kelime arasında ne fark vardır? Belki istihsan daha fasih bir lugattır.

İstihsan, iki delilden daha kuvvetlisi ile amel etmek mânâsında olduğu için, onun karşısında kıyasın terkedilmesi gerekir. İstihsanın kabul edildiği yerde kıyas ile amel etmek caiz olmaz. Bundan anlaşıldığına göre, istihsan ile amel etmek sırf kıyasa karşı çıktığı için değil, daha kuvvetli delil karşısında daha zayıfın düşmesi itibarıyla ³⁰⁴.

b- İstihsan'ın Çeşitleri

İstihsan'ın hükmü ile amel edildiği yerde kıyasın hükmünün terk edilmesi gerektiğini ve kıyasın bazen nasslara, bazen icma' ve bazen de zaruret dolayısıyla terk edildiğini görmüştük. Bundan çıkarılan neticeye göre, istihsan'ın çeşitlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

aa- *Kitab'a Dayalı İstihsan* : Kıyas'ın gereği olan hükmün Kitab'tan bir delile dayalı olarak terkedilen istihsan çeşididir.

bb- *Sünnete Dayalı İstihsan* : Sünnet'ten herhangi bir delile dayanılarak kıyasın hükmünün terk edildiği istihsandır.

cc- *İcma'a Dayalı İstihsan* : Bir meselede icma'a dayanılarak kıyasın hükmünün terk edilmesi ile meydana gelen istihsan şeklidir. Buna istihsan bi'l-icma' da denilir.

dd- *Örfe Dayalı İstihsan* : Örf sebebiyle kıyasa aykırı olarak yapılan ictihaddır. Buna istihsan bi'l-örf denilir.

e- *Zaruret Esasına Dayalı İstihsan* : İstihsan bizzarure olarak da adlandırılan bu türlü istihsan; güçlüğü ortadan kaldırmak için, zaruret sebebiyle kıyasın hükmünün terk edilmesinden ibarettir.

f- *Maslahat Esasına Dayalı İstihsan* : Buna istihsan bi'l-maslahat da denilir. İnsanların faydasına olan şeyleri gözetmek zararına olanları defetmek için, kıyasın hükmünün terkedildiği istihsan çeşididir.

g- *Gizli Kıyas Tarzı'nda İstihsan* : Bunun örneği yırtıcı kuşların artırdığı suyun temiz olduğuna hükmetmektir. Celî olan kıyasa göre,

(304) Serahsf, a.g.e., s. 201.

yırtıcı hayvanların artığı olan sular pis olduğu için bu suyun da pis olması gerekir. Fakat Hanefî alimleri bu suyu insan artığı olan suya kıyas ederek temiz olduğuna hükmetmişlerdir. Zira yırtıcı kuş gagası ile su içer. Gagası ise temiz bir kemikten ibarettir. İşte bu şekilde istidlâl suretiyle yapılan kıyaslama gizli kıyas olup istihşanın çeşitlerinden birini teşkil eder ³⁰⁵.

GG- DELİLSİZ İSTİDLAL

Mutlak mânâda delil olmayan bir şeyi delil olarak ileri sürme konusunda alimler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bazılarına göre; delilsiz istidlal ne defi'de ne de ispatta bir huccet kabul edilmez. Yani hasma karşı bir hükmü nefy etmek için bu türlü deliller geçerli olmadığı gibi bir hükmün ispatı için de geçerli değildir.

Bazılarına göre ise, delilsiz istidlal defi'de huccet kabul edilir, fakat ispatta kabul edilmez. Yani hasma karşı bir hükmü nefy etmede delil olarak geçerli kabul edilir. Ancak bir hükmü ispat etmek için geçerli delil değildir. Bu görüş İmam Şâfiî tarafından kabul edilmiştir. İmam Şâfiî'nin fıkhnına ait fûrû' meselelerinden anlaşıldığına göre, Şâfiî'nin kendi delili ile sabit olduğu bilinen bir hükmü devam ettirmek için huccet-i dâfia (defide hüccet) olup onun kendi delili ile sabit olduğu bilinmeyen bir hükmü ispat etmede huccet değildir.

Delilsiz istidlali iki bakımdan da kabul etmeyenler Hanefî alimleridir. Hanefî mezhebinin fûrû' ile ilgili meselelerinden anlaşıldığına göre, mutlak mânâda delilsiz istidlal Allah hakkı sözkonusu olan yerlerde geçerlidir. Fakat kul hakkının sözkonusu olduğu yerlerde hasımlardan birinin lehinde diğerinin aleyhinde ne defi, ne de ispatta huccet kabul edilmemiştir. Defi ve ispatta huccet olmadığı gibi, Şâfiî'de olduğu gibi ne yeniden hüküm ortaya koymada, ne de eskiden ortaya konmuş bir hükmün devam ettirilmesinde kuvvetlendirici bir delil değildir ³⁰⁶.

a- İstishâb

Mutlak mânâda delilsiz istidlal yollarından biri de istishabu'l-hal'dir. İstishabu'l-hal; bir şeyi hali üzerine bırakmak demektir. Aksine bir delil bulunmadıkça bir hüküm hali üzerine bırakılır. Bunun örneği çocuğun malından zekât alınmaması ile ilgili hükümdür. Ba-

(305) Dr. A. Kerim Zeydân, el-Vecîz, s. 195 vdd; Serahsî, Usûl, c. II, s. 206 vd.

(306) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 226 vd.

zı Hanefî alimlerine göre; çocuğun malından zekât alınması konusunda, aslolan zekâtın farz olmaması olduğu gerekçesi ile, zekâtın farz olduğunu bildiren herhangi bir delil ortaya çıkıncaya kadar bu esas olduğu gibi bırakılır. Ancak yeniden bir hüküm ortaya koymak bakımından istishab Hanefî Mezhebine göre batıldır.

İstishab'ın Kısımları : İstishab dört kısımda mütaelâa edilmis tir:

Birincisi: Bir şeyin haldeki hükmünü değiştiren bir delilin bulunmadığı kesin olarak bilinmekle beraber şimdiki hükmünü olduğu gibi bırakmaktır. Eski hükmü değiştiren hükmün bulunmadığı ya vahiy yolu ile, yahut his yolu ile bilinebilen konularda his yolu ile bilinir. İstishab'ın bu türüsü Hanefîlere göre geçerli delil olarak kabul edilmiştir. Bu türlü istishab ile istidlal yapılacağına delil (

" قَالَ تَعَالَى: ﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ...﴾ = *Bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceklerinden, sizin dediğiniz gibi haram kılınmış bir şey bulmuyorum*" ³⁰⁷ ayet-i kerimesi'dir. Mevcut bir hükmü değiştiren delilin bulunmadığı kesinlikle bilinmeyince ve o hüküm delil ile sabit olup hükmünün baki olması delilden müstağni ise zarurî olarak eski hükmün delili üzere baki olması gerekir ³⁰⁸.

İkincisi: Gücün yettiği ölçüde nazar ve ictihadda bulunmak suretiyle hükmü değiştirici bir delil bulunmadıktan sonra bir hükmün eskiden olduğu gibi bırakılmasıdır. Bu çeşit istishab, özür kabul ettirmede ve aynı zamanda defi'de huccettir. Fakat başkasına karşı delil olarak ileri sürülemez. Zira insan derinliğine düşününce, hasım "benim yanımda bu hükmün aksine delil vardır" diyebilir. O halde kişi, nazar ve ictihad ile vardığı bir hükmün aleyhine delil getirilmekten korkmadığını kesin olarak söyleyebileceği bir bilgi derecesini elde edemez. Yani vardığı hükmün aksine bir delil ileri sürmesi korkusundan kesinlikle emin bulunacağı bir dereceye ulaşmaz. Belki bazı delillerin karşı gelme ihtimali daima ortada kalır. Kendisine göre böyle bir ihtimal var iken, öyle bir delili başkasına karşı mücib ve bağlayıcı olarak ileri süremez.

Üçüncüsü: Mevcut hükmü değiştirecek olan delili elde etmede nazar ve ictihadda bulunmadan önce o hükmün hali üzere bırakılması istemektir. Bu ise cehalettir. Hanefilerce bu türlü istishab delil olarak kabul edilmemektedir.

Dördüncüsü: Yeniden bir hüküm ortaya koymak için, mevcut hükmün devamını istemektir. İstishab'ın, bu türüsü ise halis bir hata ve sapıklıktır. Çünkü istishab; eski hükmü yok edecek delil bulununcaya kadar sabit olan bir hükme sarılmaktır. Yeniden bir hüküm ispat etmekse bu mânâyı taşımaz. Böyle bir hüküm ispat etmede ne

(307) el-En'am, 6/145.

(308) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 224 vd.

şekil bakımından, ne de mânâ bakımından istishabın tesiri yoktur. Mefkûd meselesi bu türlü istishabın örneğidir³⁰⁹. Ebû hanife, İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'un bu konular etrafında değişik görüşlerine tatbikatta misaller verilecektir.

b- *Tearuz-i Eşbah*: Şüphelerin çatışması demektir. Delilsiz istidlal çeşitlerinden biri de Tearuz-i Eşbah'tır. Bu delili İmam Züfer (v. 158/775) delil olarak kabul etmektedir. Örneği abdestte ellerin dirseklerle beraber yıkanması meselesidir. İmam Züfer'e göre, abdestte kolları dirsekler dahil olacak şekilde yıkamak farz değildir. Çünkü, ona göre bazı gayeler muğayyaya dahil olup bazıları dahil değildir. Burada gayenin muğayyaya dahil olup olmadığı meselesi şüphelidir. Dolayısıyla şüphe sabit olunca yıkamak farz değildir. Zira tearuz-eşbah, gerçekten hüküm ispat etmek için delildir. İmam Züfer tearuz-i eşbah delilini bu meselede nefy için kullanmıştır³¹⁰.

c- *İttirat Alâ Sıhhati'l-İlle*: İletin sıhhati üzerinde devir ve teselsül bulunması demektir. Vücut veya hem vücut, hem de adem bakımından illetin sıhhati üzerinde hükmün dolaşması ve teselsülüdür. Bu çeşit istidlal, gerçekte delilsiz bir şeyi delil kabul etmektir. Zahirî bakımdan bu teselsül ve devir, birçok kerre şehadeti eda etmeyi de delil kabul etmek mânâsını taşır. Meselâ, bir şahidin şehadetinin teaddüd dolayısıyla çokluğu onun şahidliğinin doğruluğuna delil teşkil etmez. İttirat delili, istidlal bakımından tearuz-i eşbah'tan daha üstündür³¹¹.

d- *Tashih-i Vasıf*: Delilsiz istidlal yollarından biri de illettaki vasfın tashih edilme yoludur. Zira kıyası kabul edenlere göre, illetin vasıfları bellidir. Herhangi bir illetin bir tek vasfı dışında kalan diğer vasıflarının hükme mesned teşkil etme bakımından fasid olduğu delil ile sabittir. Durum böyle olunca, bu tek vasfı sebebiyle illetin sıhhati sabit olur ve bu vasafla dayalı olarak o illet aynı zamanda delil de olur. Hanefî usulcülerinden Cessas (v. 370/980) bu yol ile illetin vasfının tashih edilmesini caiz görmektedir³¹².

HH- SEDD-İ ZERAYI'

Zerayi' zerfa'nın cem'idir. Zerfa, vesile demektir. Sedd-i zerayi'

(309) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 225.

(310) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 226.

(311) Serahsî, a.g.e., s. 227.

(312) Serahsî, a.g.e., s. 231.

ise, vesileleri engellemek mânâsını ifade eder. Fıkıh istilâhı bakımından ise sedd-i zerayi' şöyle tarif edilmiştir: "Kötülüğe vesile olan sebepleri engelleyerek ortadan kaldırmaktır".

Yukarıdaki tarif açısından düşünülürse; sedd-i zerayi', mesalih-i mürsele'yi takviye edici bir durumdadır. Sedd-i zerayi', maslahat yollarının en kuvvetlisi, aynı zamanda onun tamamlayıcısıdır. Belki sedd-i zerayi' tarzındaki bazı deliller maslahat olarak kabul edilir. Bu icthad prensibini kabul edip bayraktarlığını yapanlar Malikîlerdir³¹³. Onlar, bilhassa kötülüğe ve fesada sebep olan durumların engellenmesine hükmetmişlerdir. Hanefî Mezhebi'nde ismen bu istidlâl şekline rastlanmamaktadır. Ancak, dolaylı olarak tatbikatta maslahata dayalı hükümlere rastlamak mümkündür.

II- ŞER'U MEN KABLENA

Bizden öncekilerin şariatlarında varolan hükümler demektir. Hanefî Mezhebince hüküm bulunmayan meselelerde gerektiğinde bizden öncekilerin şariatlarında var olan bazı hükümlere dayalı olarak hüküm ortaya konmaktadır. İslâm'dan önceki şariatlarda yer alıp bizim dinimizde neshedildiği bilinmeyen bu gibi hükümler teşri'de kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu görüşün dayandığı delil: (﴿فَهَدَيْتَهُمْ اقْتَدِهِ﴾)="O peygamberler, Allah'ın, hidayetine erdirdiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy"³¹⁴ ayeti ile "Kendinden önceki kitapları da tasdik edici olarak Allah Teâlâ sana Kitab'ı indirmiştir"³¹⁵ ayetleridir. Diğer bazı alimlerce de kabul edilen bizden öncekilerin şariatlarındaki hükümlerle amel etme prensibinin dayandığı delillere Hanefîler (﴿وَأَوْزَعْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اضْطَفَّتْ﴾)"Sonra biz Kitab'ı kullarımız içinden seçtiğimiz kimselere miras bıraktık"³¹⁶ ayetini de ilave etmek suretiyle aynı prensibi huccet olarak kabul etmişlerdir³¹⁷.

Bazılarına göre ise; bizden öncekilerin şariatlarında var olup bizim dinimizde yer almayan hükümler teşri' bakımından delil kabul edilmez. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (﴿لِكُلِّ جَمَلًا شَرَعًا وَمِنْهَا جَاءَ﴾)"Her bir ümmet için bir şariat ve yol tayin ettik"³¹⁸.

Ebû Mansur el-Maturîdî (v. 333/944) Ebû Zeyd ed-Debbûsî, Serahsî ve Müteahhirûn alimlerine göre; nesh edildiği belli olmadıkça bizim kitabımız ve Sünnet tarafından nakledilen hükümlerle amel etmek gerekir³¹⁹.

(313) Dr. A. Kerim Zeydân, Serahsî, a.g.e., s. 211.

(314) el-En'am, 6/90.

(315) Âl-i İmrân, 3/3.

(316) el-Mâide, 5/48.

(317) Sadru's-Şerfa, et-Tavzîh, c. II, s. 454 vd; Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., s. 222.

(318) Fâtır, 35/32.

(319) A. K. Zeydân, a.g.e., a. y.

Örf Lugatte bilme, tanıma, akıl ve dinin hoş gördüğü şey, ikrar, sağlam tabiatın kabul ile karşıladığı şey, aklın şehadeti yönünden insanların kalblerinde yerleşen şey gibi mânâlar ifade eder.

Hanefi Mezhebince teşri' kaynaklarından birini teşkil eden örf fıkıh istilahı bakımından şöyle tarif edilmiştir: "Toplumun alıştığı, adet edindiği ve yaşayışında üzerinden yürüdüğü söz veya işlerdir". Örfün zıddı nükr'dür. Örf'e ma'ruf, zıddına da münker denilir.

Adet de; itiyad kökünden gelen bir kelime olup alışkanlık mânâsını ifade eder. "Halk tarafından alışkanlık suretiyle yapılagelen şeyler" olarak tarif edilebilir. Aslı itibarıyla örf ve âdet aynı mânâyı ifade ettiklerinden şer'î delil olarak aynı başlık altında mütalaa edilmişlerdir. Fakihlerin "Bu mesele örf ve adetle sabittir" tarzındaki atıflı sözleri, bu iki şeyin ayrı şeyler oldukları mânâsında olmayıp te'kit içindir.

Teamül; Bu kelime de âdet ve ameli örf mânâsını ifade ettiğinden, aynı delilin hükmü içine dahildir. Bu vesile ile bu konuyu işlerken bundan sonraki bahislerde adet ve teamülü örf mânâsı içinde kabul ederek sadece örf ismini kullanacağız³²⁰.

Fakihler nezdinde örfler iki kısma ayrılır: Kavli Örf, Ameli Örf:

a- *Kavli Örf*: Sözlü örf demektir. "İnsanların bazı sözleri, konuldukları lügat mânâsının dışında kullanmaları ve bu mânânın yadrganmadan anlaşılır tarzda tanınmış olmasıdır" şeklinde tarif edilmiştir. Meselâ; alış-veriş mânâsında (بيع) erkek çocuğu mânâsında (ولد) hayvan eti mânâsında (لحم) dört bacaklı hayvanlar için (دابة) kelimesini kullanmak gibi. Aslında (دابة) yer-yüzünde yürüyen canlı her varlık; (ولد) mutlak mânâda çocuk; (بيع) satmak; (لحم) de mutlak olarak et mânâları için konulmuşlardır. Fakat, insanların örfünde bu kelimeler lügat mânâlarından başka, fakat bu mânâ ile münasebeti bulununca değişik mânâlar için kullanılmaktadırlar. İşte bu kelimeler sözlü örflerin örneklerini teşkil ederler.

b- *Ameli Örf*: İnsanların alışmak suretiyle yapageldikleri bazı işlerdir. Ki buna teamül de denilmektedir. Meselâ; nikâhtaki mehrin muaccel ve müaccel olmak üzere iki türlü kullanılması; herhangi bir ücret konuşmaksızın hamamlara girilip çıkılması; bazı aletlerle le-

vazımatın sipariş edilmesi ve benzeri işler gibi. Bu gibi muameleler esasta kaidelere aykırıdır. Ancak, insanların alışageldikleri bu gibi uygulamalar teşri' bakımından geçerli delil kabul edilmiştir³²¹.

Hanefilere göre; sözlü örf ittifakla hucet kabul edilmiş olup özellikle ticaret hukuku, yeminler ve keffaretlerle icare hukuku gibi bazı konularda icihadların önemli bir bölümünü örf ve adet deliline dayandırmışlardır.

Ameli Örfün kısımları: Ameli örf de iki kısma ayrılır. Hakkında nass bulunan örfler, hakkında nas bulunmayan örfler.

aa- *Hakkında Nass Bulunmayan Ameli Örfler*: Bu gibi konularda ameli örf veya başka adıyla teamül iki şartla geçerli kabul edilmiştir:

a) Adet, küllî ve galib olmalıdır. Şirketler, ziraat, taşımacılık ve hasat gibi işlerde bunun birçok örnekleri bulunmaktadır.

b) İctihad zamanından evvel bir adet yerleşmiş olup hüküm verme zamanında bu adet devam etmiş bulunmalıdır.

bb- *Hakkında Nass Bulunan Ameli Örfler*: Bu gibi örflerin hucet oluşu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

İmam Ebû Hanife (v. 150/767) ile İmam muhamed (v. 189/805)'e göre; örf nass ile çeliştiği zaman örf'e değil nassa itibar edilir. Fakat, eğer nass da bir örf üzerine kurulmuşsa, o taktirde bu örfün değışimesi ile kendisine bağlı olan nassın hükmü de değışir. Yok, nass eğer böyle bir örf'e dayalı değilse çelişme vaki' olmuşsa o taktirde örf'e değil nassa itibar edilir³²².

Genel Olarak Örfün Kısımları

Daha önce örfü, sözlü örf, ameli örf olmak üzere iki kısma ayrıarak incelemiştik. Ameli örfün de kendi arasında iki kısma ayrıldığını görmüştük. Bu başlık altında örfü daha genel bir mânâda örfün bütün çeşitlerini içine alacak şekilde inceleyeceğiz. Gerek kavli örf, gerekse ameli örf de iki kısma ayrılır: Örf-i âmm, örf-i hass.

aa- *Örf-i Âmm*: "Bir söz veya bir iş, eğer bütün İslâm ülkelerinde yaygın bir adet durumunda ise buna Örf-i Âmm adı verilir". Örf-i Âmm umûmî örf demektir.

bb- *Örf-i Hass*: Hususî örf demek olup İslâm dünyasının belli bir

(320) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e., a.y.; H. Karaman, a.g.e., s. 98.

(321) Dr. A. Kerim Zeydân, a.g.e.

(322) H. Karaman, a.g.e., s. 99.

ülkesinde, yahut belli san'at ve meslek erbabı arasında yaygınlaşan söz ve davranışlardır" şeklinde tarif edilmiştir³²³. Hanefî mezhebinde her iki örf'e dayalı olarak icthadlar yapılmıştır. Bunların örneklerini ikinci bölümde bolca vermeye çalışacağız.

Örfün Huccet Oluşu

Hanefilerce huccet kabul edilen örfün teşri'de esas olduğuna delil İbn-i Mes'ud'dan rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: (*مراه المسلمون*) = "Müslümanların güzel gördükleri şey, Allah katında da güzeldir"^a. Bu sebeple Hanefilerin furû' ile ilgili kaynaklarında sık sık (*المعلوم بالعرف كالمشروط بالتص*) = Örf ile bilinen nas ile şart koşulmuş gibidir" ibaresine rastlanılmaktadır³²⁴.

(323) Dr. A. kerim Zeydân, a.g.e., s. 212.

(a) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. I, s. 379.

(324) Lecne, el-İctihâd ve't-Tecdîd, s. 181; bkz. Serahsî, el-Mebsût, c. XV, s. 171, c. XVI, s. 49, c. III, s. 105.

İKİNCİ BÖLÜM

TATBİKATA GÖRE HANEFİ MÜCTEHİDLERİNİN İCTİHAD USULLERİ

Birinci bölümde nazarı olarak Hanefî müctehidlerinin takib ettikleri, daha başka bir deyiş ile kendilerine izafe edilen icthad usullerini anahatları ile inceleyip tesbit etmeye çalıştık. Bunun için de fukaha meslekî üzerine yazılmış olan İmam Serahsî (v. 490/1090)'nin "Usûl"ü ile hem fukaha hem de mütekallimîn mesleği üzerine yazılmış karma bir usul kitabı olan Sadrü's-Şeria (v. 747/1346)'nın "et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh" adlı usul kitablarını esas aldık. Bununla beraber zaman zaman eski ve yeni diğer kaynaklardan da faydalandık.

Bu bölümde ise; adı geçen usullerin furû'daki tatbikatını göstermeğe çalışacağız. Bu sebeple çalışmalarımızda İmam Muhammed'in (v. 189/805) "Kütüb-ü Sitte" sini içinde toplayan Hakim Şehid Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Mervizî (v. 405/1014)'nin "Kitabü'l-Kâfi" sinin şerhi ve aynı zamanda Hanefî mezhebinin en zengin kaynağı olan İmam Serahsî (v. 490/1090)'nin "el-Mebsût" unu esas aldık. Bu vesile ile konuya girmeden önce bir nebze de bu kitaptan söz etmekte yarar vardır.

GİRİŞ

A- el-Mebsût'un Tanıtılması:

Mebsût; Arapça'da bast kökünden gelme ism-i mef'ul bir kelimedir. Bast; bir şeyi yaymak, genişletmek, uzatmak, ulaştırmak ve çoğaltmak mânâlarını ifade eder¹. Dil örfünde ise bu kelime; geniş olarak yazılmış olan kitaplara verilen bir isimdir.

Fıkah örfünde ise mebsût; geniş olarak yazılmış fıkah kitaplarına

(1) Heyet, el-Mu'cemu'l-Vasît, c. I, s. 56.

denilir. Bunun tam karşısı olan kelime "Muhtasar" sözüdür. Geniş olarak yazılmış kitapların kısaltılmış şekline muhtasar adı verilmiştir. Tarihin değişik dönemlerinde toplumun kültür seviyesine göre zaman zaman mebsûtlar, bazen de muhtasarlar yazılmıştır. İşte bizim tezimize konu olan "*el-Mebsût*" da Serahsî'nin kendi ifadesine göre, insanların ilim ve kültürden yüz çevirmeğe başladığı bir muhtasar döneminden sonra kaleme alınmıştır. Kendisi bu hususu adı geçen kitabın birinci cildinin önsözünde ifade ediyor.

(XXX) cilt olarak yazılmış bulunan "*el-Mebsût*", Hanefî mezhebinin en geniş ve en güvenilir kaynaklarından birini teşkil eden şaheserdir. "*el-Mebsût*"un yazarının esas adı Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî'dir.

İmam Serahsî (v. 490/1090), "*el-Mebsût*" adlı bu büyük eserini, hocası Hakim eş-Şehid tarafından yazılan "*Kitabü'l-Kâfi*"'yi şerh etmek için yazmıştır. Kitabü'l-Kâfi, zahirü'r-rivaye olarak adlandırılan İmam Muhammed'e ait el-Camiu'l-Kebîr, el-Camiü's-Sağîr, es-Siyeru'l-Kebîr, es-Siyeru's-Sağîr, Ziyadât ve Ziyâdâtü'z-Ziyad'tan teşekkül eden Kütüb-ü Sitte'nin yine kendisi tarafından kaleme alınmış bulunan "*el-Asl*" yahut "*el-Mebsût*"un kısaltılmış şeklidir. İmam Serahsî İslâm fikhını yeniden ihya etmek düşüncesiyle bazı öğrencilerinin ısrarlı talepleri karşısında Kitabü'l-Kâfi'yi şerh etmiştir. Ve bu şerhine "*Kitabü'l-Kâfi*"nin kısaltılmadan önceki adı olan "*el-Mebsût*" ismini vererek İmam Muhammed'in ilk eserinin hatırasını devam ettirmiştir.

İmam Serahsî, "*el-Mebsût*"u hapisanede mahkum bulunduğu sırada öğrencilerine ezber olarak yazdırmıştır. Kitabın yazdırılması tam (11) yıl sünmüş (H. 477) yılında ancak tamamlanmıştır. Öğrencileri haps edildiği kuyunun ağzı önüne gelerek onun içeriden söylediklerini hem yazarlar, hem de fikh bilgisi öğrenirlerdi. Serahsî "*es-Siyeru'l-Kebîr*" ile "*el-Usûl*" adlı kitaplarını da yine hapisanede iken aynı talebelerine yazdırmıştır. Kendisi tam (15) yıl hapisanede kalarak ilmin ve fikhın tam çilesini çekmiştir. Sıra "*el-Mebsût*"un (XXX) cildinin son kısmındaki noterlik hukukundan bahseden "*Kitabü's-Şurât*"a gelince bu bahsin yazdırılması esnasında tahliye edilerek hürriyetine kavuşmuştur. Serahsî hapisaneden tahliye edildikten sonra Merğinan'a giderek bir küç yıl daha yaşadktan sonra burada vefat etmiştir².

İmam Serahsî "*el-Mebsût*"u kaleme alış sebeplerini anlatırken şöyle diyor: "İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin tefri' ettiği meseleleri tedvin işine kendini ilk hasreden kimse, talebesi İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'dir. İmam Muhammed ilim tahsil eden öğrencilere kolaylık ve teşvik olması ve ister istemez kitaplardaki meseleleri ezberlemeleri için, mükerrer ve basit ifadeli olarak "*el-Mebsût*" adlı kitabını yazmıştır. Sonradan Hakim Şehid el-Mervezî; sözlerinin ba-

(2) Serahsî, es-Siyeru'l-Kebîr, c. I, Mukadime, Serahsî, el-Mebsût, c. I, s. 3 vd.

sitliği ve meselelerinin tekrarı dolayısıyla bazı öğrencilerin bu kitabı okumaktan yüz çevirdiklerini görünce ondan istifadeyi kolaylaştırmak ve iktibas edenleri teşvik etmek için İmam Muhamed'in kitaplarının mânâlarını zikr, tekrarlarını hafz ederek doğru yolun "*el-Muhtasar*" adlı eseri telif etmek olduğunu gördü ve yaptı.

Sonra ben yaşadığım devirde bazı sebeplerle öğrencilerin fikh-tan yüz çevirdiğini gördüm. Bu sebepler şunlardır:

1- Bazı öğrencilerin himmetlerinin kısa olması. Öyle ki uzun meselelerin ancak münakaşası ile yetinir olmuşlardır.

2- Fıkah ile ilgisi bulunmayan lüzumsuz birtakım nükteleri, bazı müderrislerin öğrencilere uzun uzadıya anlatıp bu konuda onlara teşvik edici nasihatleri terk etmişlerdir.

3- Bir kısım kelim alimleri fikhî konuları şerh ederken filozofların sözlerini uzun uzadıya zikretmişler ve kendi kelimalarının sınırını fikh ile karıştırmışlardır.

İşte bu sebepler muvacehesinde Hakim el-Mervezî'nin "*el-Muhtasar*"'ını, her meselede her bapta güvenilir olanlarla yetinerek meseleleri açıklamakta müessir olan mânâ üzerinde çok uzatmadan yazmayı doğru buldum. Hapiste bulunduğum sırada yakın bazı öğrencilerimin bu şerhi kendilerine yazdırmamı istemeleri de bu düşünceme ilave edilince onların bu isteklerine böylece cevap verdim³.

Bu ifadeden de anlaşıldığına göre; "*el-Mebsût*"u, bir bakıma unutulmak üzere olan fikhın yeniden canlanmasını sağlamak düşüncesiyle yazmıştır.

B- *el-Mebsût*'un Özellikleri

Baştan sona okumaya muvaffak kıldığımız "*el-Mebsût*"da anlayabildiğimiz kadarı ile şu özellikleri tesbit ettiğimizi ifade edebiliriz.

1- Başta gelen özelliği Hanefî Mezhebi'ne mensup müctehidlerin icihadlarının dayandığı esasları geniş bir şekilde ortaya koyar. Bu yönü ile Mebsût, Hanefî fikhının felsefesi olarak da vasıflandırılabilir.

2- Meseleleri açıklarken yalnız Hanefî Mezhebinin görüşüne değil, aynı zamanda diğer mezhep imamlarına da -varsa- muhalif görüşlerine tafsilatlı delilleri ile birlikte yer verir. Aynı zamanda bu görüşlerin münakaşasını da yapar. Neticede Hanefî Mezhebi içinde tercih edilen görüşü mesnedi ile birlikte tayin eder. Bu vesile ile gö-

(3) Serahsî, el-Mebsût, c. I, s. 3 vd.

rüşlerine en çok yer verdiği mezhep imamı İmam Şâfi'i'dir. Öyle ki ilk bakışta Şâfi'i bir nevi Hanefî mezhebinin rakibi olarak kabul edilmiş intibamı veriyor.

3- Esas Hanefî Mezhebine ait olarak kabul edilmiş olan görüşler metinde zikr edilmiş ve mezhep içi alimler arasında tercih edilen görüşlerin tercih sebepleri, geniş bir şekilde açıklanmıştır. Ancak; bazı meselelerde İmam Serahsî'nin kendi görüşlerine de yer verilmiştir. Bu görüşler yer yer tercih, yer yer tek başına kendine ait bir görüş olarak göze çarpmaktadır. Hatta kendisine ait çeşitli icthadlar "Bana göre", "Ben istihsan ediyorum" gibi mütekellim sigası ile ifade edilmektedir. Aşağıda bu görüşlere müstakil başlık altında yer verilecektir.

4- Kitapta, dört mezhep imamı dışındaki alimlerin görüşlerine de yer verilmiş olup bunların görüşlerinin dayandığı esaslar hiçbir ayırma yer verilmeksizin izah edilmekte, sonra da Serahsî'nin kendi üslubu içinde mezhebin görüşü müdafaa edilerek diğer alimlerin görüşleri reddedilmektedir. İstisnai olarak bazı alimlerin görüşlerinin tercih edildiği müşahede edilmiştir.

5- Hanefî mezhebinin icthadlarına kaynak teşkil eden icma' dışındaki ashabın değişik görüşlerine yer verilip delilleri zikr edilmekte, ve tercih edilen sahabî sözünün gerekçesi açıklanmaktadır.

6- Tertib ve tasnif bakımından, sonradan yazılmış bazı kaynaklar kadar istifadeye elverişli olmamakla beraber, hapishanede yazıldığını ve günümüze kadar hiçbir tasnif ve tertibe tabi kılınmadan aynı şekli korunduğunu düşünürsek yine de kendi şartları içinde istifadeye elverişli bir tasnifi bulunduğunu söyleyebiliriz.

7- Dil bakımından sade ve herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir üsluba sahiptir. Ancak, hapishanede yazıldığı için, bazı bölümlerde bazı meselelerin anlaşılmasında zaman zaman güçlük ortaya çıkmaktadır.

8- Kitapta, müracaat kaynaklarına zaman zaman atıflar yapılarak kaynaklar gösterilmektedir. Bu kaynaklar aşağıda ayrı bir başlık altında gösterileceğinden burada onlara yer verilmemiştir.

9- Genellikle her bölümde Hanefî Mezhebine mensup müctehidlerden en çok görüş beyan edenler İmam Âzam, İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'dir. Görüşlerinin sözkonusu olduğu bölümlerdeki meselelerin izahında bu müctehidlerin dayandıkları esaslar da zikr edilir. Bu esaslar başka konularda kendilerine has olan düşüncelerinin mahsülü olan kaideler tarzında karşımıza çıkmaktadır. Genellikle (اصوله) ، (اصولها) tarzında bu kaidelere işaret edilmektedir.

10- Hicrî ikinci ve üçüncü asrın şartlarına göre tanzim edilen Hanefî fıkhdında; özellikle o toplumun ve muayyen bir ülkenin yapısı-

na göre ortaya konmuş bazı meselelere geniş ölçüde yer verilmiş bu meselelerin uzun uzadıya felsefesi de yapılmıştır. Bilhassa İcare Hukuku, ticaret hukuku, taşımacılık, yeminler gibi muamelat bahislerinde bu husus bariz olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca ticarî ve iktisadî faaliyetlerle ilgili meselelerde çoğunluğu kölelerin teşkil ettiği de gözden kaçmamaktadır. Misaller genellikle kölelerden verilmektedir. Bu cümleden olmak üzere bablarına göre Mabsût'un özelliklerini aşağıda zikretmeyi faydalı gördük:

11- Hanefî müctehidlerin görüşlerinin mezhebî anlamda kemikleşmesine geniş çapta yardımcı olmuştur. Binlerce meselede, farklı görüşlere ve delillerine yer verilmesine karşılık, bu görüşlerden bir tanesine bile hak vermeyişi, bu düşüncemizin bir kanıtıdır.

C- Bablarına Göre el-Mabsût'un Özellikleri

a- "*Cinayetü'r-Rakib ve Nahis* " babı dışında kalan cinayetler bahsinin yarından fazlası kölelerin işledikleri suçlarla ilgilidir ⁴.

b- "*Vasıyyetler*" bahsinde istinbat yönünden ayet ve hadise dayalı icthadlara pek az rastlanılmakta, genellikle akli icthadlara yer verilmektedir. Bu bölümde kölelerle ilgili meseleler ağırlık kazanmaktadır. Yine bu bahiste farazî ve gayr-i kâbil-i vuku' meselelere geniş çapta yer verilmiştir. (XXVII), (XXVIII) ve (XXIX). ciltler buna misal teşkil eder. Vasıyyetlerle ilgili hesaba ait meselelere de yer verilmiş olup adı geçen bölümlerde cebir ve mukabele hesaplarının yapıldığı meselelere çok sayıda rastlanmaktadır ⁵.

c- "*Kitabu'l-Büyu'* : ⁶ Ticaret ve hukuk davalarında olduğu gibi "*Sulh* " davaları ile neseb davalarında da göze çarpan husus yine kölelerle ilgili meselelere ağırlık verilmiş bulunmasıdır ⁷. "*Yeminler ve keffaretler* " bahsinde de keza kölelerle ilgili meselelere ağırlık verilmiştir.

ç- "*Sulh* " davalarında da kölelere geniş ölçüde yer ayrılmış olup Kitab ve Sünnet'ten istinbat, yok denecek kadar az durumda, genellikle Sahabî kavli ve fi'li ile akli icthadlara yer verilmiştir ⁸.

d- "*Kitabu'r-Rehn* " ise, kölelerle ilgili farazi ve vuku'u ender meseleler ile dolu olup %99 akli icthadlar yer almaktadır ⁹.

(4) bkz. Serahsî, el-Mabsût, c. XXVII, c. 26, c. XXVI, son bahisler.

(5) bkz. a.g.e., c. XXVII, s. 70 vd; c. XXVII, s. 142, c. XXIX, s. 49 vd.

(6) bkz. a.g.e., c. XIII.

(7) bkz. a.g.e., c. XVI-XVII.

(8) Serahsî, a.g.e., c. XXI.

(9) Serahsî, a.g.e., c. XXI, s. 165 ve sonrası.

e- "*Kitabu'l-Vekale* " 'de de yine farazî ve tatbikatla ilgisi az bulunan meselelere, özellikle yukarıdaki bahislerde olduğu gibi kölelere geniş ölçüde yer verilmiş olup Kitap ve Sünnet'e dayalı icthadlar çok azdır. Bu bahisteki icthadların çoğunluğunu aklî icthadlar teşkil ediyor ¹⁰.

f- "*Kitabu't-Talak=Boşama Hukuku* "nun özelliği de yine farazî ve vuku'u ihtimal dahilinde bulunmayan icthadlarla dolu bulunmasıdır ¹¹.

g- "*Kitabu'l-Mükateb=Sözleşmeli Köleler* ", "*Kitabu'l-Me'zûn* " ve "*Kitabu't-Tedbir* " gibi köleleri ilgilendiren müstakil bölümler de mevcuttur ¹².

ğ- "*Kitabu'l-Ğasb=Gasb Hukuku* " ile ilgili meselelerde de diğerlerine nazaran köleler ekseriyeti teşkil eder ¹³.

h- "*Feraiz=Miras Hukuku* " 'nda farazî ve gayr-i kâbil-i vuku' aynı zamanda gayr-i vaki' meseleler, ağırlık kazanırken hesap ile ilgili cebir ve mukabeleye dayalı meselelere geniş ölçüde yer verilmiştir ¹⁴. Münasaha bahsi ise tamamen hesap bilgisine dayanıyor ¹⁵.

ı- "*Kitabu'n-Nikâh* " ve "*İmametü'l-Müsafirîn* " bahislerinde de gayr-i vaki' ve gayr-i kâbil-i tatbik görünümünde meseleler çoktur ¹⁶.

i- "*Mudarabe=Kâr Ortaklığı*", "*Müzâra'a*" ve "*Muamele* " bahislerinde aklî ve farazî icthadlar çoğunluğu teşkil eder ¹⁷.

k- "*İkrar* " bahsinde de aklî icthadlar ağırlık kazanmış durumdadır ¹⁸.

1- İster Kitaba, ister Sünnet'e ve ister Sahabî sözüne dayanılsın, hemen hemen bütün meselelerde aklî izahlarla delillerin takviye edildiği de görülmektedir ¹⁹.

Hanefî Mezhebinin ilk felsefesi ve güvenilir kaynağını teşkil eden ve mezhebe ait meselelerin en güzel bir şekilde izahını yapan "*el-Mebsût*", bugünün toplumuna aynen aktarılacak olsa, belki de meselelerinin yarısından fazlasını kaynağında bırakmak gerekecektir. Zira bu meseleler o günkü toplumun iktisadî, ictimai ve siyâsî şartlarına göre tanzim edilmiş, izah ve tefsirleri yapılmış, ona göre deliller getirilerek müdafaası yapılmıştır. Bu bölümde inşaallah bu izah

(10) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 110.

(11) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 121.

(12) Serahsî, a.g.e., c. XXV.

(13) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 49 vd.

(14) Serahsî, a.g.e., c. XXX, s. 71 vd.

(15) Serahsî, a.g.e., c. XXX.

(16) bkz. a.g.e., c. V, s. 160.

(17) Serahsî, a.g.e., c. XXII, XXIII.

(18) Serahsî, a.g.e., c. XVII.

(19) Misâl, a.g.e., c. II, s. 28.

tarzlarını tatbikî olarak göstermeğe çalışacağız.

C- Nazarî Ve Tatbikî Yönden İslâm Fıkhi

İslâm fikhının gerek Asr-ı Saadette ortaya çıkışı, gerekse fikhın gelişme ve büyüme çağlarında bizim usûl-i fikh dediğimiz ilim henüz tedvin edilmiş değildir. Yani Sahabe, Tabiun ve onları takib eden müctehidler devrini içine alan nesil, önceden bazı usulleri öğrenip ona göre fûrû'un tatbikatına geçmiş değiller, bilakis zaman içinde ortaya çıkan meselelere güçlerinin elverdiği ölçüde cevap vererek fıkıh sahasına hizmet etmişlerdir. Müctehidler yaptıkları bu icthadların sonradan gelenler tarafından incelenmesi sonucunda bir usul bilgisi ortaya çıkmıştır. Yani İslâm fikhında tatbikat önce, nazariye sonradır. Tatbikatı esas alan fıkıh çalışmalarının toplum meselelerini çözmede faydalı neticeler verdiğini görmekteyiz. Ancak, İmam Şâfi (v. 204/819) ile başlayan usul tedvini çalışmaları zamanla önem kazanmış olacak ki nazariye öğrenilmiş, ezberlenmiş fakat, zamanla icthad hareketi durduğu için tatbikat yapılamamış, yahut çok az yapılmıştır.

Şüphesiz usûl-i fikh'ın ortaya koyduğu bazı bilgiler olmadan tatbikata geçmek mümkün değildir. Ancak, ilk müctehidlerde olduğu gibi bunun tatbikatla beraber yürütülmesi gerekir.

Kanaatimizce icthad hareketinin duraklamasında, tatbikatta mevcut oluşuna bakılmaksızın fûrû' ile ilgili birtakım meseleler tasavvur edip hüküm vermenin rolü büyük olmuştur.

Nazarî fikhın tedvininden sonraki (XII) asırlık dönem içinde, bu usul bilgisi öğretildikten sonra eskiye göre daha çok sayıda ve daha büyük çapta müctehidler yetişmesi gerekmesine rağmen böyle bir neticeye ulaşılamamış olması; hatta müctehidler sayılarının gittikçe azalışı yok denecek derecede inkıta'a uğraması bu düşüncemizin bir delilini teşkil eder.

Usul-i fikh'ı, fûrû' yapmanın bir fabrikası olarak temsil edecek olursak, daha çok üretim sağlanması gerekmesine karşılık gittikçe üretimin azalması, hatta kesilmesi bu fabrikanın değerlendirilememesi ve kullanılmamasıdır. Bir fabrika eğer üretim yapmazsa onun değeri sadece maddî ve şeklî değerinden ibaret kalır. Usul-i fikh'tan, eskiye nazaran daha çok mesele üretilmediğine göre, onun değeri ancak maddî değeri ve şekli yapısından ibaret kalmıştır. O da fıkıh ve icthad usulü ile ilgili tarihî bilgi vermiş olmasıdır.

D- Hanefî Mezhebi İçinde Mezhepler

Hanefî Mezhebi adını, kurucusu Ebû Hanîfe'den aldığı halde, bu mezhep yalnız onun görüşlerinden ibaret değildir. Hanefî Mezhebi'nin teşekkülünde onun yetiştirdiği diğer müctehidlerin de katkısı olmuştur. İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer ve İmam Hasan b. Ziyad el-Lü'lüf bunların başında gelmektedir. Hemen her meselede hocaları ve mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe'ye muhalif görüş beyan eden, özellikle iki imam olarak tanınan İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in -denilebilir ki- herbirine ait birer mezhepleri vardı. Hanefî mezhebi işte, bu mezheplerin birleştirilmesinden meydana gelen bir karmadır.

"*el-Mebsût*" da zaman zaman bu müctehidlerin görüşlerine ait olmak üzere mezhep kelimesinin kullanıldığına rastlamaktayız.

Bunlar (*مذهب*)²⁰, (*مذهب أبي حنيفة*)²¹, (*مذهب أبي يوسف*)²², (*مذهب*)²³, (*مذهب محمد*)²⁴, (*مذهب زفر*)²⁵, tarzında açık ifadelerle zikredilmektedir.

Bu tabirler dışında (*مذهب عائشة*)²⁶, (*مذهب أهل الكوفة*)²⁷, (*مذهب ابن عمر*)²⁸ gibi açık tabirlere de rastlanılmaktadır²⁶. Burada re'y tabiri yerine alimlerin görüşleri için mezhep tabirinin kullanılması, aynı zamanda Serahsî döneminde mezhepçiliğin ortaya atılmış olduğunun bir belirtisi olarak kabul edilebilir. Yukarıda zikredilen ifadeler ve takib edilen usul nazarı itibara alınır, Hanefî mezhebinin birçok mezhebin birleştirilmesinden meydana geldiği söylenilebilir.

Aşağıda kaydedeceğimiz iki mesele, Hanefî mezhebinin, başkalarının mezhepleri ile amel etmeğe bakış açısını yansıtmaya bakımdan çok enteresan bir manzara arz etmektedir. Bu meselelerle ilgili ibareyi aynen tercüme ederek nakl ediyoruz:

(20) (*مذهب*)Ta'biri için bkz. Serahsî, a.g.e., c. II, s. 66. Cenaze bahsi, a.g.e., c. I, s. 71, Havz-ı Kebîr, a.g.e., s. 93. Tahâret bahsi, a.g.e., c. II, s. 144 Teravîh namazı.

(21) (*مذهب أبي حنيفة*)Tabiri için bkz. a.g.e., s. 208. Öşür, c. XII, s. 123. K. Vedî'a, a.g.e., c. IV, s. 109, İhsâr, a.g.e., c. XII, s. 129, Selem, a.g.e., c. VII, s. 77, İtâk bahsi.

(22) (*مذهب أبي يوسف*) tabiri için bkz. a.g.e., c. II, s. 19. Nifas, a.g.e., c. XII, s. 24. Vakıf, a.g.e., c. VIII, s. 152. Keffaret-i Yemîn, a.g.e., c. VIII, s. 59. Kitâbet'ü Ehli'l-Küfr, a.g.e., c. V, s. 169.

(23) (*مذهب محمد*)tabiri için bkz. a.g.e., c. III, s. 158. Hayız, a.g.e., s. 30, Öşür.

(24) (*مذهب*) Zaman zaman Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Zeyd b. Sâbit'e atfen kullanılmıştır. bkz. a.g.e., c. XXIX, s. 184.

(25) (*مذهب زفر*)tabiri için bkz. a.g.e., c. III, s. 60.

(26) bkz. a.g.e., c. I, s. 199, Kitâbü's-Salât, Kıraat bahsi.

(27) bkz. a.g.e., c. XIII, s. 122. K. Ayb Fi'l-Bey'i.

1- "Teravîh namazının meşruiyyet ve cevazı hakkında icma' vardır..Bize göre (Hanefî Mezhebine göre); teravîh namazının rek'atları yirmidir. İmam Malik (v. 179/795)'e göre ise (36) rek'attır. Hanefilerden her kim İmam Malik'in sözü ile de amel etmek isteyerek bu konuda onun mezhebine girmek isterse, önce Ebû Hanîfe'nin dediği gibi cemaatle yirmi rek'atı kılar. Sonra geride kalan (16) rek'atı tek başına nafîle olarak dört rek'atta bir selam vermek suretiyle eda eder. Bizim mezhebimizin görüşü budur (Hanefî Mezhebi)"²⁹.

Bu ibare Hanefî Mezhebine mensup bir kimsenin başka bir mezhepteki bir görüş ile amel etmesini engellemediğine kuvvetli bir delil teşkil ediyor. İkinci mesele de şudur:

2- "Şayet bir imam bayram namazının birinci tekbirinde İbn-i Abbas'ın görüşüne göre tekbir alsın, sonra ikinci rek'atta İbn-i Mes'ud'un görüşüne dönse ve onun görüşü ile amel etse bu caiz olup namazın sonunda, mezhep değiştirdiği için sehiv secdesi yapması gerekmez. Bunun gibi yine bir imam İbn-i Abbas'ın görüşünü kabul etmiş olarak iftitah tekbiri alsın, sonradan dört ve daha çok tekbir getirdikten sonra İbn-i Mes'ud'un görüşüne dönse, İbn-i Abbas'ın görüşüne göre başladığı tekbirlerden geride kalanları terk etmesi gerekir; sonunda sehiv secdesi yapması gerekmez"³⁰.

Bu ibare, Hanefî Mezhebi'nin namaz esnasında bile bir müctehidin görüşünü terk ederek başka bir müctehidin görüşü ile amel etmeyi müsamaha ile karşıladığını çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Yukarıdaki ibarelerde kabul ve caiz görülen bu müsamahanın dünyevî muameleler konusunda daha belirgin bir şekilde bulunması tabiidir.

"*el-Mebsût*" da kaydedildiğine göre; sadece Hanefî Mezhebine mensup alimlerin görüşlerine yer verilmekle kalınmamış, başka mezheplere mensup alimlerin görüşleri de kayd edilmiş olup zaman zaman Hanefiyye Müctehidlerinden bir kısmının görüşlerinin İmam Şafii ile birleştiği de görülmektedir³¹.

(28) Bu kelimenin mutlak olarak isti'mali için bkz. a.g.e., c. I, s. 70. Havz-ı Kebîr bahsi; Şeybânî, el-Câmiu'l-kebîr, s. 238 Kitâbu'l-Buyu'.

(29) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 144.

(30) Şeybânî, el-Câmiu'l-Kebîr, s. 12.

(31) İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şafii'nin görüşlerinin birleştiği meseleler için örnek olmak üzere bkz. Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 184. Hadd-ü Bulûğ'il- Cârîye, a.g.e., c. VII, s. 103. Tecezzil İtki bahsi. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in Şafii ile birleştiği meselelere örnek olmak üzere bkz. a.g.e., c. VII, s. 44. Kitâbu'l-Lian, a.g.e., c. VIII, s. 139. Nezu'n-Nahri Bi'l-Veledi Bahsi.

"*el-Mebsût*" 'da, görüşleri kaydedilen mezhep dışındaki alimlerin sayısı çoktur. Makam darlığı dolayısıyla burada o görüşlere tafsilatı ile yer veremeyeceğiz. Sadece bu kitapta geçen kaynak eserlere yer verebileceğiz. Bu kaynaklar aşağıda zikredilmiştir:

1- "*el-Asl*" (الأصل): İmam Muhammed tarafından yazılmış olup birçok meselede sık sık kaynak olarak zikredilmiştir ³².

2- "*el-Camiu'l-Kebîr*" (الجامع الكبير): Yine İmam Muhamed tarafından yazılmış bulunan bu kitap zaman zaman kaynak olarak zikredilmektedir ³³.

3- "*el-Camiu's-Sağîr*" (الجامع الصغير): İmam Muhammed tarafından yazılmış olup Misafir, Büyü', Bayram namazları gibi bahislerde adı geçen bu eser de kaynaklar arasında ismen yer almaktadır ³⁴.

4- "*Haruniyyât*" (هارونيات): İmam Muhammed tarafından yazılmış olup örnekler sefer namazı ve adak bahsinden verilmiştir ³⁵.

5- "*el-İmlâ*" (الاملاء): İmam Ebû Yusuf tarafından yazılmıştır. Buradaki örnek Taharet bahsine aittir ³⁶.

6- "*Keysâniyyât*" (كيسانيات): İmam Muhammed'e ait Nadirü'r-Rivâye kitaplarından ³⁷.

7- "*el-Mücerred*" (المجرّد): İbn-ü Şuca' tarafından yazılmıştır ³⁸.

8- "*el-Emâlî*" (الأمالي): İmam Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim el-Ensari tarafından yazılmıştır ³⁹.

9- "*el-Emâlî*" (النوادير): İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî tarafından yazılmıştır ⁴⁰.

10- "*en-Nevadir*" (النوادير): Nevadir'u Ebî Süleyman olarak da geçen bu kitabın Ebû Süleyman tarafından yazılmıştır ⁴¹.

11- "*Nevadir'u İbn-i Rüstem*" (نوادير ابن رستم): İbn-i Rüstem tara-

(32) Örnek olmak üzere bkz. Serahsî, a.g.e., c. I, s. 162, c. II, s. 13.

(33) a.g.e., c. II, s. 13, Secde, a.g.e., c. XIII, s. 63.

(34) a.g.e., s. 37, a.g.e., c. I, s. 235.

(35) a.g.e., c. I, s. 250, c. VIII, s. 142.

(36) a.g.e., c. I, s. 71.

(37) a.g.e., c. III, s. 75.

(38) a.g.e., c. I, s. 12, c. II, s. 69.

(39) Serahsî, a.g.e., a. y.

(40) Serahsî, a.g.e., c. VII, s. 38.

(41) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 13, c. I, s. 230, 232.

findan yazılmıştır ⁴².

12- "*Nevadir'u Hişam*" (نوادير هشام): Hişam tarafından yazılmıştır ⁴³.

13- "*Nevadir'u Ebî Yusuf*" (نوادير أبي يوسف): İmam Ebû Yusuf tarafından yazılmıştır ⁴⁴.

14- "*Nüsah'u Ebî Süleyman*" (نسخ أبي سليمان): Ebû Süleyman tarafından yazılmıştır ⁴⁵.

15- "*Nüsah'u Ebî Hafs*" (نسخ أبي حفص): Ebû Hafs tarafından yazılmıştır ⁴⁶.

16- "*Rakkıyât*" (رقيات): İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî tarafından yazılmıştır ⁴⁷.

17- "*es-Siyerü'l-Kebîr*" (السير الكبير): İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî tarafından kaleme alınmıştır ⁴⁸.

18- "*Muhtasarü't-Tahavî*" (مختصر الطحاوي): İmam Tahavî tarafından yazılmıştır ⁴⁹.

19- "*Ziyâdât*" (زيادات): İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî tarafından yazılmıştır ⁵⁰.

20- "*Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*" (زيادات الزيادات): İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî tarafından yazılmıştır ⁵¹.

21- "*Sünen-i Ebî Davud*" (سنن أبي داود): Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî tarafından yazılmıştır ⁵².

(42) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 64.

(43) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 16.

(44) Şeybanî, el-Câmiu's-Sağîr, s. 295.

(45) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 163, c. VII, s. 145.

(46) Serahsî, a.g.e., s. 145.

(47) Serahsî, a.g.e., s. 161, c. VI, s. 46.

(48) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 58.

(49) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 29.

(50) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 209.

(51) Serahsî, a.g.e., a. y.

(52) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 5.

F- İmam Serahsî Ve Fıkıhtaki Yeri

Yukarıda "*el-Mebsût*" adlı eserini tanıttığımız İmam Serahsî Hanefî fakihleri arasında önemli yer işgal eden değerli bir alimdir. Yeri gelmişken bir nebze de onu ve fıkıhtaki görüşlerini kısaca tanıtmaya çalışacağız:

a) Hayatı: Esas adı Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl olan, Serahsî, Şemsü'l-Eimme, Ebû Bekr ve Zahid gibi künyelerle tanınmıştır. Kendisi Serahs'lı olduğu için bu mânâya gelmek üzere Serahsî olarak şöhret kazanmıştır. Hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir.

Doğduğu yer olan Serahs; Meşhed ile Merv arasında eski bir şehirdir. Halen bu şehir İran'ın sınır yakınlarında Merv ise bugün Sovyet mezalimi altında bulunan Türkmenistan'a bağlı esir bir şehirdir.

İmam Serahsî, ilmi Abdülaziz Şemsü'l-Eimme el-Halvânî'den (H. 443) almıştır. Fıkıh, kelam, usul ve münazara ilimlerinde ileri derecede idi.

İmam Serahsî tahsilini tamamladıktan sonra Özgent'e intikal etmiştir. Sonra buradan Hâkân'ın sarayına taşınmıştır. Fakat sarayda verdiği bir fetva yüzünden (H. 466) senesinde çok geçmeden Hâkân tarafından hapsedilmiştir. Hapsedilmesinin sebebi olan fetva şudur: İddeti bitmeden azadlı kölesi ile evlenmeye kalkan Hâkân'ın bu evliliğinin dinen haram olduğuna dair fetva vermiş, bunun üzerine hapse atılmıştır. Hapishanede tam (15) yıl müddetle kalmış olup eserlerinin çoğunu hapiste kaldığı süre içinde yazmıştır. Ancak bu kitapların meydana getirilmesi kalem ile yazarak değil hapsedildiği kuyunun ağzı önüne gelmelerine müsaade edilen öğrencilerine ezbere yazdırmak tarzında olmuştur. Tezimize konu olan "*el-Mebsût*" 'da kendisi buna işaret etmiş ve zaman zaman hapiste bulunduğu ve Allah Teâlâ'dan kendisini bu hapisten kurtarması için dua ettiğine dair babların sonunda önemli bazı vesikalara da rastlamış bulunmaktayız. Bunlardan birkaçını aşağıda kaydetmeden geçemeyeceğiz:

"*el-Mebsût*" un muhtevası arasında bulunan "*Siyer-i Sağîr*" şerhinin son kısmında aynen şu ibare yer almaktadır: انتهى شرح السير الصغير المشتمل على معنى أثر باملاء المتكلم بالحق المنير المحصور لأجله شبه الأسير المنتظر للفرج من العالم القدير السميع البصير المصلّى على البشير الشفيق لامته التذير وعلى كل صاحب له ووزير والله اللطيف الخبير

)"Üstün mânâlar ihtiva eden "*Siyer-i Sağîr*" in şerhi sona erdi. Bu iş, aydınlatıcı hakkı konuşan, hakkı konuştuğu için esir gibi mahsur bulunan, Alîm, Kadîr, Semî, Basîr olan Allah'tan kurtuluş bekleyen; ümmetine müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilen Hz. Peygam-

ber (s.a.s)'e, kendisine yardımcı olan ashabına salat'ü selam getiren kimsenin imlası ile olmuştur. Allah Teâlâ, Latif ve Habirdir = Herseyden haberdardır" ^{52/1}. "Kitaabü't-Talak" bahsinin sonundaki ibare mealen de şöyledir ⁵³: (هذا آخر شرح كتاب الطلاق بالمؤثرة من المعاني الدقاق) أملاه المحصور عن الانطلاق المبثلى بوحثته الفراق مصليا على صاحب البراق واله وصحبه اهل الخير والسباوصلة تتضاعف وتدوم الى يوم التلاق كتبه العبد البري من (النفاق).

"Bu kısım Kitabü't-Talak'ın sonu ince manalardan tevîl edilen konuları kapsamaktadır. Onu serbestlikten mahrum bırakan, ayrılık ve yalnızlık ürküntüsü ile iptila edilen... kişi imla etti. Hz. Peygamber (S.A.V.)'e salat ve selam olsun."

Kitabü'l-Hibe'nin senesinde de şu ibareye rastlanmaktadır:

(تم كتاب الهبة والله الحمد والمنة والله أعلم قال رحمه الله تعالى انتهى الصغار من الفروع من الاستحسان الى البيوع بالمؤثر من المعاني مع الحد المسموع باملاء المتمس لوفع الى الموضوع المنفي لاجله المحصور المنوع المنفي لاجله المحصور المصنوع عن الأهل والولد والكتاب الجمهوع الطالب للفرج بالدعاء والخشوع وقيام الليالي بالبكاء والدموع مقرونا بالصلاة على سيد اهل الربوع وعلى آله وأصحابه اهل التقى والخشوع).

"Allah'a hamd ve minnet olsun ki, Kitabü'l-Hibe tamamlandı. Kitabü'l-İstihsan'dan Kitabü'l-Buyu'a kadar fûrû' ile ilgili küçük bahislerin şerhi sona erdi. Müessir mânâlar ve işitilmiş haberlerle yapılan bu şerh işi; ortaya konulan batılın hükmünü ortadan kaldırmaya teşebbüs eden, bunun için sürülen, ailesinden, çocukları ve kitaplarından bu sebeple mahsur ve memnu' bulunan; karanlık gecelerde ağlamak ve göz yaşı dökmek suretiyle kurtuluşu dua ve huşu' ile isteyen bu acizin imlası ile olmuştur" ⁵⁴.

İmam Serahsî bu şekilde "*el-Mebsût*" adlı kitabını ve diğer eserlerinin çoğunu çileli bir hayat yaşayarak meydana getirmiştir. Zaman zaman hatırlayamadığı meseleler için kitaplarının yanında olmadığından şikayetlerine de rastlanılmaktadır ⁵⁵. Bu şekilde kaynağına müracaat imkânı bulamayan Serahsî, sonradan hatırladıkça meseleleri bahsin sonunda zikretmeye çalışmıştır ⁵⁶.

b- *İctihadlarından Örnekler*: Şeyhu'l-İslâm İbn-i Kemal'in tasnifine göre, meselede müctehid olan alimler arasında zikredilen İmam Serahsî'nin Kıyas, İstihsan, İstihbab ve İstikrah esasına dayalı icthadları ile mezheb alimleri arasında çok sayıdaki tercihlerine adı geçen kitapta rastladığımızdan, bunlardan bazı örnekleri aşağıda zikrediyoruz:

(52/1) Serahsî, el-Mebsût, c. X, s. 144.

(53) Serahsî, el-Mebsût, c. VII, s. 59.

(54) a.g.e., c. XII, s. 108, bkz. c. VII, s. 221.

(55) a.g.e., c. XX, s. 8; başka bir örnek için bkz. a.g.e., c. VII, s. 80.

(56) Serahsî, el-Mebsût, c. XVIII, s. 2.

aa- *Kıyasa Dayanması*: Bununla ilgili meselelerden iki örnek sunacağız:

`a- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse koyunlarının yünlerini, yahut sütlerini, yahut yağlarını, yahut doğacak yavrularını ebedî olarak vasiyyet etse, bu vasiyyet ancak mûsînin öldüğü gün mevcut olanlar hakkında caiz olup ölümünden sonra var olacaklar için geçerli değildir. Ancak bahçesinin gelirini ebedîlik kaydı ile vasiyyet ederse bu vasiyyet öldükten sonraki gelirlere de şâmil olur. Buna kıyasla yukarıdaki meselede yapılan vasiyyetin de geçerli olması gerekir. İmam Serahsî bu gerekçe ile şöyle diyor: "Ancak ben bu meselede kıyasın hükmünün geçerli olmasını iddia ediyor ve onu güzel görüyorum" ⁵⁶.

`b- "Selem usulü ile satış yapan bir kimse müslemün ileyhe: "Sende olan alacağımı kefiline bırakıyorum" diyerek kefil de selem sahibi yok iken malı ona teslim etse, müslemün ileyhın malı selem sahibinin kefiliden alması kabz sayılmaz.

"Yine selem sahibinin kefilde yiyecek maddesi bulunsa ve kefil de kendi emri ile bu malı ölçse yine kabzetmiş sayılmaz.

İmam Serahsî aynı mesele için şöyle diyor: "Bana göre, en doğrusu bu meselede malı kabzetmiş olur. Çünkü selem sahibi kefile selem malı olan yiyecek maddesini, ayrılması mümkün olmayacak şekilde karıştırmıştır. Dolayısıyla bu karıştırma ile yiyecek maddesini kabzetmiş olur. Bu mesele Kitabü's-Sarf'taki şu meseleyle benzer: Bir kimse kuyumcuya yarım dirhem gümüş vererek "yarım dirhem de sen ilave ederek bundan bana bir yüzük yap" dese kuyumcu da müşterinin dediğini yapsa bu caizdir. Çünkü kendi gümüşünü müşterinin gümüşüne karıştırmak suretiyle onun verdiği gümüşü kabzetmiş olur" ⁵⁷.

bb- *Istihsana Dayalı İctihadları*: Yukarıda kıyasa dayalı icthadlarından iki örnek sunduk. Burada ise İmam Serahsî'nin (استحسن) = ihtihsan ediyorum." ifadesi ile zikrettiği icthadlardan örnekler vereceğiz:

`a- Hanefî Mezhebi'ne göre, bir kimse namaz kılariken uykuya dalarak ihtilam olsa kıyasa göre yıkamp namazına devam etmesi gerekir. Bu kıyastan maksat namazda abdesti bozulan kimsenin abdest alıp namazına bıraktığı yerden devam etmesidir.

İmam Serahsî Hanefî Mezhebi'nin bu görüşüne istihsan ile karşı çıkarak şöyle diyor: "Ancak ben istihsansa dayanarak namazını yeniden kılmasına hükmediyorum. Çünkü birinci kıyasın mesnedi hakkında yani makîsun aleyh olan abdest bozulması konusunda nass yoktur. Böyle bir durumda insan yıkanırken avret yerini açmaya mecburdur. Abdestte ise böyle bir mecburiyet yoktur. Sonra na-

(57) Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 168.

maz kılan kimse çoğunlukla abdest bozulması olayı ile karşılaşır, halbuki ihtilam olayı nadir olarak vuku' bulur. Umumî belva mânâsında nadir olan şey yok gibidir".

`b- "Sermayeleri, borç ve alacakları ile tasarruf yetkileri eşit olacak şekilde ortak olmak üzere kurulan mufavaza ortaklığında, ortaklardan herhangi birinin satın aldığı ticarî ve gayri ticarî mallar da aralarında müşterektir.

Ancak İmam Serahsî: "Ben ortaklardan herbirinin kendisinin, aile fertlerinin giyeceği, yiyeceği ve katıklarının ortaklığa dahil olmayarak kendilerine ait olmasını güzel görüyorum. Çünkü mufavaza akdinin gereği eşitliktir. Ortaklardan herbiri tasarrufta arkadaşları yerinde kaimdir. Bunlardan birinin satın alması ikisinin bir şey satın alması gibidir. Yiyecek maddesi, elbise ve katıkta da kaide bunu gerektiriyor. Ancak istihsana göre, bunlar mufavaza hükmünden müstesnadır. Zira ortaklardan herbiri ortak oldukları zaman birbirlerinin bu gibi ihtiyaçlarının var olduğunu biliyorlardı. Yine malumdur ki, ortaklardan herbiri mufavaza akdi sebebiyle hem kendisinin, hem de aile fertlerinin geçimini arkadaşına yüklemeyi kasdetmişlerdir. Herbiri kendi özel ihtiyaçlarını ancak dışardan satın almak suretiyle elde etme imkanına sahip olabileceğini biliyordu. Dolayısıyla bunlardan herbirinin bu kadar tasarrufu mufavaza ortaklığının hükmünden çıkarılmış oldu. Hal delaleti ile bilinen istisna şart delaleti ile bilinen istisna gibidir" ⁵⁸. Serahsî'nin bu istihsanı aklı olup Delaletü'l-Hal esasına dayanmaktadır.

`c- "Namaz kılan kimsenin üzerindeki elbise düşse ve musalli bunu bildiği halde ayağa kalksa, sonra hemen çıplak olduğunu hatırlayarak alıp elbisesini giyinse bu şekilde namazına devam eder. Kıyasa göre, namazda keşf-i avret bulunduğu için namazı yeniden kılması gerekir. Çünkü bu hal namaza başladığı zamanki duruma aykırıdır.

Fakat istihsana göre, az bir zamanda çok açılma uzun zaman avret yerinin az açılması gibidir. Bu ise namazın cevazına engel değildir. Bu da onun gibidir. Ancak bu, bir rükün miktarı açık kalmadığı zamanlara mahsustur. Bir farzı eda edecek kadar zaman açık kahr- sa o taktirde namazı bozulur" ⁵⁹.

`d- "Bir kimse, alacağını tahsil etmek üzere birini vekil etse, vekil de bu alacağı tahsil etse o mal vekil yanında emanet mal gibi olur. Çünkü malı almada müvekkili adına iş yapmıştır. Sanki müvekkil alacağını kendisi tahsil edip vekiline koruması için teslim etmiş gibi oluyor. Eğer vekilin aldığı para düşük kaliteli yahut kalp olmuş dirhemler ise kaideye göre vekilin bu paralardaki noksanı, yahut tamamını ödemesi gerekir.

(58) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 208 vd.

(59) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 192.

Ancak İmam Serahsî istihsana dayanarak bu meselede değişik görüş beyan ediyor, şöyle diyor:

"Ancak ben istihsan ederek bir şey ödememesi gerektiğine hüküm ediyorum" ⁶⁰.

‘e- Hanefî Mezhebine göre; şarap ve domuz satışı dışında ancak müslümanlar arasında caiz olan alış-veriş ve sarf muameleleri ile selam alış-verişinin zimmîler arasında yapılması caizdir.

Ancak İmam Serahsî domuz ile şarabın kendi aralarında da satışı caiz görüyor. Konu ile ilgili olarak şöyle diyor: "Domuz eti ile şarabın kendi aralarında satışı caiz ve güzel görüyorum. Çünkü bunlar kendileri hakkında kıymetli mallardır" ⁶¹.

cc- *Bazı Müctehidlerin Görüşlerini Reddetmesi*: İmam Serahsî, kıyas ve istihsan tarzında icthadlarda bulunması yanında zaman zaman da müctehidlerin görüşlerini reddetmiştir. Meselâ; borç ikrarı konusunda İmam Muhamed'in görüşü için: "Bu görüş, kuvvetli değildir" ⁶², cinayet işleyen köle hakkında alacağın fazlalaşması ile ilgili olarak İmam Ebû Yusuf'un görüşü için: "Bu görüş kuvvetli değildir" ⁶³, Hanefî Mezhebine mensup bazı alimlerin bizden öncekilerin şeriatlarına dayalı olarak icare akdinin caiz olmadığı yolundaki görüşlerini: "Bana göre, bu görüş kuvvetli değildir" ⁶⁴ diyerek reddetmiştir.

Yine İmam Serahsî Hanefî alimlerinden İmam Tahâvî (321/933)'nin bazı görüşleri için "yanlıştır" ⁶⁵, yine İmam Cessas (v. 370/980) ⁶⁶ ve hocası Hâkim için ⁶⁷: "Bu görüş yanlıştır" tarzında kabul etmediği düşünceleri olmuştur.

dd- *Tercih Tarzındaki İctihadları*: İmam Serahsî'nin icthadlarının çoğunluğu tercih şeklinde cereyan etmektedir. Bunun için de genellikle (والأصح عندى) "Bana göre en doğru görüş budur" ifadesini kullanmaktadır. Bunun yanında (والصحيح) (والأصح) tarzında tercihleri de geçmektedir. Açıkça tercihleri olan 'Bana göre en doğrusu budur' tarzındaki icthadlarını iki noktada ele aldık. Usul-i fıkıh'taki görüşleri, fürû'daki görüşleri.

Usul-ı Fıkıh " ' taki tercihleri ile ilgili olan meseleler şunlardır:

‘a- İmam Kerhî'ye göre; icma'nın şartı bir asırda yaşayan bütün

(60) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 74.

(61) Serahsî, el-Mebsût, c. XIII, s. 137. Benzer istihsanlar için bkz. a.g.e., c. XXII, s. 130, c. XXIII, s. 199, c. VII, s. 198, c. XIV, s. 53.

(62) a.g.e., c. XVIII, s. 36.

(63) a.g.e., c. XXI, s. 168, c. I, s. VI.

(64) a.g.e., c. XV, s. 74.

(65) a.g.e., c. I, s. 47.

(66) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 125.

(67) Serahsî, el-Mebsût, c. XXIX, s. 84.

alimlerin bir hüküm üzerinde birleşmesidir. Çoğunluk bir şey üzerinde ittifak ettiği halde bir veya iki kişi bunlara muhalif olsa icma'nın hükmü sabit olmaz.

Fakat İmam Serahsî İmam Cessas'ın görüşünü tercih ederek: "Bana göre en doğru görüş, Ebu Bekr er-Râzî el-Cessas'ın görüşüdür. Ona göre; eğer bir alim alimler topluluğuna muhalefet etmiş de bu topluluk o alimin icthadına cevaz vermişlerse onun sözü olmadan icma' gerçekleşmez. Eğer bu meseledeki icthadına cevaz vermemişlerse bu taktirde onun sözü olmaksızın da icma'nın hükmü sabit olur." ⁶⁸

Bunun örneği İbn Abbas'ın riba mallarında fazla olarak mubadelenin caiz olduğu (Ribe'l-Fadl'ın cevazı) konusundaki görüşüdür. Ashab, İbn Abbas'a bu icthadı için cevaz vermemişlerdir. Hatta bu sebeple İbn Abbas'ın onların görüşüne döndüğü rivayet edilmiştir. Dolayısıyla onun sözü olmadan da icma' gerçekleşmiştir. Bu sebeple, İmam Muhammed "el-İmlâ" adlı kitabında şöyle diyor: "Kâdı bir dirhem hemin iki dirhem karşılığında satılmasına hükmetse, icmaa aykırı olduğu için, verdiği hüküm geçerli olmaz" ^a

Hız. Ömer de boşalma vaki olmadan cinsi münasebetin yıkanmayı gerektirdiği görüşünü savunan Ensarlı birine bu icthadında cevaz vermemiştir. ^b

‘b- İmam Muhammed'in "Kitabü'l-İstihsan" 'da açıkladığına göre; durumu kapalı olan kimsenin verdiği haber fasık kimsenin haberi gibidir.

İmam Hasan b. Ziyad (v. 184/800)'ın İmam Âzam Ebû Hanîfe (v. 150/767)'den rivayet ettiğine göre; "Müslümanların bir kısmı diğer bir kısmı hakkında adildirler" hadisi gereğince görünüşte böyle bir kimsenin adaleti sabit olduğu için, adil kimse yerindedir. Hatta bu sebeple Ebû Hanîfe, hasmın kötülemediği yerde durumu kapalı olan kimsenin şahadetine dayanarak hüküm vermeyi caiz görmüştür.

Fakat İmam Serahsî (v. 490/1090), Ebû Hanîfe'ye rağmen usul ile ilgili bu meselede İmam Muhammed'in istihsanını tercih ederek şöyle diyor:

"Lakin, İmam Muhammed'in Kitabü'l-İstihsan'da zikrettiği görüş daha kuvvetlidir. Çünkü zamanımızda insanlarda fasıklık galiptir. Dolayısıyla durumu kapalı olan kimsenin adaleti ortaya çıkmadıkça sözüne itibar edilmez" ⁶⁹.

‘c- Yine İmam Muhammed (v. 189/805)'in "Kitabü'l-İstihsan" 'da zikrettiğine göre; fasık olan kimse suyun temiz, yahut pis olduğunu, yiyecek ve içeceğin de helal, yahut haram olduğunu haber verirse

(68) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 316.

(a) bkz Serahsî, a.g.e., a.y..

(b) bkz. Serahsî, a.g.e., c.I, s. 69.

muhatabın kanaatine bakılır. Eğer doğru söylediğine kanaat getirirse haberine göre amel eder. Kanaat getirmezse amel etmez.

İmam Serahsî ise: "Bana göre en doğru görüş, fasık kimsenin haberinin kabul edilmeyeceğidir. Çünkü fasık kişinin şehadeti de kabul değildir. Suyun temizlik veya pislîği, yiyecek ve içeceklerin helallik veya haramlılığı konularındaki haberinin muteber olmasının sebebi zarurettir. Zaruret zamanlarında kişinin galib olan kanaati ile takviye edildiği zaman bu habere itibar edilir ⁷⁰ diyor.

`d- Daru'l-harb'de müslüman olan kimse, ibadetlerin kendisine farz olduğunu bilmez de aradan bir müddet geçerse o kimseye kaza lazım gelmez. Fakat fasık bir kimse ona ibadetlerin farz olduğunu haber verirse Ebû Hanîfe'ye göre, kazanın vücubu konusunda bu habere itibar edilmez. İmam Yusuf ile İmam Muhmamed'e göre ise kaza lâzım gelir.

İmam Serahsî diyor ki:

"Bana göre en doğru görüş bu meselede o kişiye kazanın gerekli olduğudur" ⁷¹.

`e- Hanefî Mezhebine göre; nassın gereği ile sabit olan hüküm tahsise ihtimali bulunmaz. Çünkü böyle bir hükmün umumiliği yoktur. Tahsis ise umûmilik ihtimali bulunan hükümlere mahsusuttur. Bunun gibi nassın delaleti ile sabit olan hüküm de tahsise ihtimali değildir.

İmam Serahsî "Bana göre en doğrusu bunların da tahsise muhtemel bulduklarıdır. Çünkü nass'ın işareti ile sabit olan hüküm, sözün sigası ile sabit olma bakımından ibare ile sabit olmuş gibidir" diyor ⁷².

ee- *Furû' ile İlgili İctihadları*: İmam Serahsî'nin furû'da "Bana göre en doğru görüş" tarzındaki tercih yollu icthadlarının sayısı bu makama sığmayacak kadar çoktur. Biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

`a- Ceza hukukunda Hanefî Mezhebi'ne göre; zaman aşımı dolayısıyla had cezası uygulanmaz. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra bir kimsenin zina ettiğine dair deliller ortaya konsa had cezası uygulanmaz. Bunun gibi halis olarak Allah'ın hakkı olan konularda da zaman aşımı geçerli olup belli bir zaman geçtikten sonra ileri sürülen iddia ve ortaya konan delillere itibar edilmez. Ancak kul hakkının sözkonusu olduğu husumet davalarında ise, zaman aşımı geçerli değildir. Haddi yahut Allah hakkı olan bir hükmü ispat edecek zaman aşımı (murur-u zaman) konusunda ise Hanefî alimleri arasında deği-

(69) Usûl, c. I, s. 370.

(70) Serahsî, a.g.e., s. 370.

(71) Serahsî, a.g.e., s. 330, s. 208.

(72) Serahsî, a.g.e., s. 204, s. 36.

şik rivayet ve görüşler vardır.

İmam Ebû Yusuf'tan rivayet edildiğine göre kendisi şöyle anlatıyor:

"Ebû Hanîfe'yi bütün gayretimle zaman aşımı konusunda bir vakit tayin etmeye zorladım, fakat bu konuda bir zaman ölçüsü vermekten kaçınmıştır. Zira bu hüküm zanlının kadıya yakınlık ve uzaklığı, kadının celselerinde ve vakit tayin etmelerindeki adetlerine göre değişir. Dolayısıyla kâdının kendi re'yi müteberdir.

İmam Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre ise; şahidler husumet söz konusu olmayan böyle bir olayda eğer bir sene sonra şahidlikte bulunuyorlarsa murur-i zaman sözkonusu olacağı için böyle bir kimsenin veya kimselerin şahadetleri kabul edilmez, dava düşer.

İmam Tahâvî (v. 321/933)'ye göre ise; zaman aşımının müddeti altı aydır.

İmam Serahsî bu konuda tercihte bulunarak şöyle diyor:

"Bu meselede söylenen sözlerin en doğru olanı İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşleridir. Onlar böyle bir dava için zaman aşımı bakımından bir aylık müddet şart koşmuşlardır. Onlara göre, bir aydan az zaman yakın ve acil; bir aydan fazlası ile bir aylık zaman ise uzak bir zamandır. Yeminler bahsinde olduğu gibi şahidler eğer bir aydan sonra şahadetlerini ifa ederlerse, kâdı ile zanlılar ve şahidler arasında bir aylık yol bulunmadığı zaman bu şahidlik geçerli değildir. Çünkü yol uzaklığı şahidliğin ta'n edilmesine sebep değildir" ⁷³.

`b- Hanefîlerden Müteahhirûn'a göre; Türklerle Araplar'da olduğu gibi, devamlı olarak çadırlarda ikamet eden kimselerin seferi olup olmadıkları konusunda iki görüş ileri sürülmüştür. Bazılarına göre; ikamet, yani yerleşme mevziinde bulunmadıklarından, ebedî olarak mukim olamazlar.

İmam Serahsî'ye göre ise; en doğru görüş, bu gibi kimselerin de mukim olduklarıdır. Zira ikamet kişi için esastır. Sefer arzıdır. Halbuki böyle kimseler asla sefere niyyet etmiş değillerdir. Ancak, bir sudan öbür suya, bir mer'adan öbür mer'aya intikal etmektedirler. Esas itibarıyla mukimdirler ⁷⁴.

`c- İmam Muhammed'e göre, başın meshinde üç parmak yeterlidir. Öyle ki, bir kimse bir parmağı ile ayrı ayrı üç defa başının saçlarını meshetse bu mesih caizdir.

Muhammed b. Seleme de aynı görüşü kabul ederek; bir tek parmağı ile başını dört taraftan mesh eden kimse farzı yerine getirmiş olduğuna hükmetmiştir.

İmam Serahsî ise bu görüşleri kabul etmeyerek:

"Bana göre en doğrusu böyle bir şekilde başı meshetmenin caiz olmadığıdır. Zira başı meshetmenin yolu bu değildir" ⁷⁵.

`d- Zimmîler, müslüman ülkede yeniden kilise veya havra ihdas etmekten menedilirler. Bunun gibi müslümanların yaşadıkları şehirlerde açıktan içki satmaları da yasaktır. Çünkü bu müslü-

(73) Serahsî, el-Mebsût, c. IX, s. 70.

(74) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 429.

(75) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 64.

manları hafife almaktır. Müslümanlar onlara fasıklıklarını açıktan işlemeleri için zimmet vermiş değillerdir. İster ev sahibi olsun, ister başkası olsun her gören müslümanın onları bu işten menetmesi gerekir. Yine bunun gibi zimmiler açıktan içki içmekten ve çalgı çalmaktan da menedilirler. Şehir gibi kalabalık ve meskûn yerlerde bunu yapmak müslümanlara hakaret mânâsını ifade eder. Zahiru'r-Rivaye olarak nakl edilen bu görüşün izahı şöyledir:

Şehirler dinin bayrağı durumundaki yerlerdir. Cemaatler, cumalar ikame edilir, cezalar infaz edilir. İslâm hukukunun hükümleri buralarda uygulanır. Bu gibi şehir yerlerinde içki satmalarına, kilise ihdas etmelerine müsaade etmek müslümanlara mukabele mânâsını taşır.

Köyler ise ahkâm'ın infaz yerleri olmayıp aynı zamanda dış yapısı itibarıyla bayrak olacak bir görünüşe sahip değillerdir. Dolayısıyla buralarda adı geçen işlerden menedilmezler.

İmam Serahsî ise, yukarıda Zahiru'r-Rivaye'nin görüşünü kabul etmiyerek şöyle diyor: "Birinci görüş bana göre daha doğrudur. Zira şehirlerde bunları adı geçen işlerden menetmekle müslümanlardan cahil olan bazı kimseler bu sebeple fitneye düşürülmezler. Görmüyor musun ki, onlar bu fasıklıklarını açığa vurmadıkları zaman kendi aralarında bundan menedilmiyorlar. Köylerde bu işleri açıktan işlemekle fitnenin kopması daha çok muhtemeldir. Zira köylerde cehalet daha galibtir" 76

e- İmam Serahsî kendi döneminde zekâtın devlete verilmesi ile ilgili olarak şöyle diyor: "Zamanımızda şu zalim sultanların aldıkları zekât ve öşürler, haraç ve cizyelere İmam Muhammed kitabında dokunmadı. Belh alimlerinin çoğu bu şekildeki devlet adamlarına ödenen zekât ve öşürlerin Allah ile kendi arasında ikinci defa ödenmesi konusunda fetva veriyorlar. Zira bu zalimlerin zekât ve öşürleri alıp yerine harcamadıklarını biliyoruz.

Ebû Bekir el-A'meş (v. 476/1083) şöyle derdi: Belh alimleri zekâtların ikinci defa ödenmesi gerektiğine hükmediyorlar, fakat haraçlar konusunda bu fetvayı vermiyorlardı. Çünük haraçlar savaşa katılanların hakkıdır. Zekât ve öşürler ise fakirlerin hakkıdır. O devlet adamları ise aldıkları zekât ve öşürleri bu yerlere sarf etmiyorlar. En doğru görüş, bu borcun bütün mal sahiplerinden düştüğüdür. Bunu yaparken, yani zekâtı verirken eğer zekâtların devlet tarafından fakirlere verilmesini niyet ederlerse bu borçtan ve sorumluluktan kurtulur. Çünkü bu devlet adamlarının halka olan borçları alacaklarından çoktur. Halka olan borçlarını ödeyecek olsalar ellerinde bir şey kalmaz. Bunun gibi devlet adamlarının halktan aldıkları vergiler de öşür ve zekât yerine geçer" 77.

(76) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 135.

(77) Serahsî, el-Mebsût, c. II, s. 180. Bu görüş o günkü İslâm devletinin bünyesine göre ileri sürülmüş olup günümüzde, halkı müslüman, fakat kendisi laik olan bazı devletler için ge-

Bu ve benzeri konularda İmam Serahsî'nin tercihlerine sık sık rastlanmaktadır 78.

Buraya kadar zikredilen ictihad şekilleri dışında "Çirkin görüyorum", "Bana daha sevimli geliyor" manasında kerahet ve istihbab esasına dayalı ictihadlarına da rastlanılmaktadır 79.

I- KİTAP'TAN HÜKÜM ÇIKARMADA HANEFÎLERİN TATBİKATI

Birinci bölümde tafsilatlı bir şekilde kaydedildiği üzere, Hanefî müctehidlerinin Kitaptan hüküm çıkarmada nazarî olarak kendilerine izafe edilen usullere genellikle riayet ettikleri yaptığımız araştırmadan anlaşılmaktadır. Esasen Hanefîlerde usul, furû'dan çıkarıldığı için, böyle bir neticeye ulaşmak da gayet tabiidir. Üçüncü bölümde bu istisnalara yer verilecektir.

Biz bu bölümde Hanefî Müctehidlerinin ileri sürdükleri, yahut başka bir deyiş ile kendilerine izafe edilen nazarî düşüncelerin furû'daki tatbikatını izlemeye çalıştık. Bu vesile ile önce Kitaptan hüküm çıkarmada tatbik ettikleri usullerden işe başlamak istiyoruz. Her ne kadar Kitap tabirini kullanmışsak da aslında bu usuller Sunnet'teki nassları da ilgilendirdiğinden her ikisini de kasdettiğimizi ifade ederek söze başlamak istiyoruz. Sunnetle ilgili tatbikatı yeri gelince ele alacağız.

çerli değildir. Zira o dönemdeki devlet, bütün eksiklerine rağmen İslâmî kurallara dayanıyordu. Alınan vergiler ve toplanan zekâtlarla Allah'ın haram kıldığı işlere harcamalar yapılmıyordu.

Oysa günümüzde halkın kahir çoğunluğu müslüman olan bazı laik devletler haram ya da helale aldırış etmeksizin harcamalarda bulunuyorlar. Verilen vergiler eğer zekât yerine geçerli sayılırsa o taktirde mali bir ibadet olan zekât malları ile Allah'ın yasakladığı işlerin işlenmesine yardımcı olunmuş olur. Dolayısıyla müslüman, mali ibadeti ile günah kazanmış olur. Bu sebeple, yukarıdaki düşüncüyü, o dönemin İslâm Devleti bünyesi içinde mutalaa etmemiz gerekir. Günümüzde haram-helal tanımayan aldığı zekâtları K. Kerim'de açıklanan yerlere harcamayan, hatta aksi istikamette harcayan laik devletlere zekât verilmesi kesinlikle geçerli ve caiz değildir (Y. Vehbi YAVUZ).

78) Zekât memuru ile ilgili bir mesele için bkz. a.g.e., s. 161. Haraç malı ile saim hayvan satın almak, a.g.e., c. III, s. 52; İhramlı kişinin ihramlı kişiye avını boğazlaması için bıçağı emanet olarak vermesi, a.g.e., c. IV, s. 190; kanal sahibinin borçlu olarak ölmesi, a.g.e., c. XXI-II, s. 184; Hacr konusunda haber-i vahid, a.g.e., c. XV, s. 33; dokumada fazlalık veya eksiklik, a.g.e., c. XV, s. 86; yemin keffareti, a.g.e., c. VIII, s. 180; Merkebin salyası, a.g.e., c. I, s. 50; hibe edilen malın zekâtı, a.g.e., c. III, s. 43; K. Sarf, a.g.e., c. XIV, s. 27; kefalet binnefs, a.g.e., c. XIX, s.173 vd.; Hiçbir kadınla evlenmeyeceğine yemin etmek, a.g.e., c. IX, s. 9 vd.; süknâ üzerine sulh yapmak, a.g.e., c. XX, s. 160 vd.; farz yerine nafile ile uğraşmak, a.g.e., c. I, s. 38 çd.; namazda beşinci rek'ata kalkmak, a.g.e., c. I, s. 228; kulak yumuşağını yıkamak, a.g.e., c. I, s. 6; emrin gereği olan hükmün neshedilmesi, a.g.e., c. I, s. 65; boşanmış kadının kocası evinden dışarıya başka bir eve çıkması, a.g.e., c. VI, s. 32; hamam ücretinin mekruhluğu, a.g.e., c. XV, s. 135 vd.; a.g.e., c. II, s. 147; diğer meseleler için bkz. c. II, s. 148; c. I, s. 192; c. I, s. 167, s. 89; s. 246; s. 227; s. 195; s. 59; c. VIII, s. 77, c. XI, s. 163; c. XX, s. 155; c. I, s. 42; c. VII, s. 30; c. IV, s. 216; c. XXV, s. 19; c. I, s. 21.

(79) a.g.e., c. IV, s. 95; c. XIII, s. 138; c. I, s. 190; c. IV, s. 52; s. 69; s. 146; c. XXIV, s. 27; c. III, s. 111; Hadisin rivayetini tashihi için bkz. a.g.e., c. XXIX, s. 146.

A- HASS İLE İLGİLİ TATBİKAT

1- ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾ ()
 = "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğiniz zaman yüzlerinizi yıkayın. Ellerinizi de dirseklerinize kadar yıkayın. Ayaklarınızı topuklarınıza kadar yıkayıp başınızı mes-hedin" ⁸⁰.

Bu ayet-i kerime, abdestin hem farz oluşuna hem de bu farzların dört olduğuna delil getirilmiştir. Usul kitaplarında belirtildiğine göre (اغسلوا) kelimesi ile (امسحوا) kelimeleri emir cinsinden hassın ifade ettiği hükme örnektirler. Ancak, kaynakta bu örnek için hass tabiri kullanılmamıştır. Aynı hüküm için Sünnet'ten de örnekler vardır ⁸¹.

2- ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ ()
 = "Yoluna gücü yetenler için Allah'ın insanlar üzerinde Beytullah'ı ziyaret etme hakkı vardır" ⁸².

Beytullah'ı ziyaret etmenin farziyeti bu ayetle sabittir. Buradaki "Alâ" kelimesi en kuvvetli bir ilzam sözüdür. Emir sigası yerinde kullanılmıştır ⁸³.

3- ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ ()
 = "Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının ellerini ceza olarak kesin" ⁸⁴ ayetinde (اقطعوا) emri kesmek mânâsını ifade etme konusunda hasstır. (سارق) ve (سارقة) kelimeleri de hırsızlık mânâsını ifade etme konusunda hass kelimeler olup Hanefi Mezhebine göre; bu ayet, hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerinin kesilmesini vücut yolu ile emretme konusunda kesin hüküm ifade eder. Ancak bu hırsızlık, kıymet taşıyan bir malı gizlice almak demek olan küçük hırsızlık (sirkat-i suğra) cezasını ifade eder. Yol kesmek suretiyle çalmak ise büyük hırsızlık olup bunun cezası (أَوْ تَقَطَّعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ)
 = ".....yahut elleri ve ayakları çaprazlama kesilmektir" ⁸⁵ ayeti gereğince bir el ile bir ayağın kesilmesidir. İki ayette de kesmek sözü hass olup kesin bir hüküm ifade ettiği belirtilmektedir ⁸⁶.

4- ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِمِائَةِ جَلْدَةٍ﴾ ()
 = "Zina eden kadından herbirine yüz sopa vurun" ⁸⁷ ayetinde de

(80) el-Mâide, 5/6.

(81) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 5.

(82) Âl-i İmrân, 3/97.

(83) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 2.

(84) el-Mâide, 5/38.

(85) el-Mâide, 5/33.

(86) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 133.

(اجلدوا) emri hâstır. Bu kelime bekâr olan zanilere yüz sopa vurulması konusunda kesin bir hüküm ifade ettiğine delil getiriyor ⁸⁸.

5- ﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجْلٌ لَكُمْ مَّا وَرَاءَ ذَلِكَ﴾ ()
 ﴿أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾ ()
 = "Sahip olduğunuz cariyeleriniz müstesna, diğer bütün evli kadınlarla nikahlanmanız sizlere haram kılındı. Bunların dışında, zinadan kaçındığınız ve ve namuslu olduğunuz halde mallarınızla talep etmek suretiyle nikahlanmanız size helal kılındı" ⁸⁹.

Yukarıdaki âyet-i kerimede (باموالكم) kelimesindeki (با) ı'vaz mânâsını taşır. Dolayısıyla nikah akdinde aslî ı'vazın mehir olduğuna delalet eder. Bunun delili, kadın için bir hak isteme durumunun sözkonusu olmasıdır. Bu hak da asıl olan ı'vazın yacib olması ile sabittir. Dolayısıyla şer'an mehrin vücutunun esası akde dayanıyor. Yani nikah akdi yapılıncaya kadına mehir vermek lazım gelir. () ayeti kadınların kocalarında böyle bir hakları bulunduğuna işaret ediyor ⁹¹. Serahsî'nin "el-Usûl" 'ünde bu ayetteki (با)'nın ilsak mânâsını ifade etmesine binaen hass olduğu belirtilmesine karşılık tatbikatta ba'nın hasas mânâsını ifade ettiğine temas edilmemiştir ⁹².

6- ﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ ()
 = "Eğer (ikinci boşanmadan sonra) koca karısını bir daha boşarsa, kadın başka bir koca ile evlenmedikçe o kocaya helal olmaz" ⁹³ ayetinde (فَإِنْ طَلَّقَهَا)daki (فاء) lugat yönünden vasl ve ta'kib mânâsı için kullanılmıştır. (قَالَ تَعَالَى: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَفِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾)

"Kadınlarınıza verdiğiniz mehirleri geri almak size helal olmaz. Ancak Allah'ın çizdiği sınırlara riayet edememekten ikisi de korkarlarsa bu müstesnadır. Eğer Allah'ın çizdiği sınırları aşmaktan korkarsanız ayrılmak için kadının mal feda etmesinde herhangi bir sakınca yoktur" ⁹⁴ ayetinde beyan edilen mal karşılığında boşanmadan sonra zikredilmesi, mal karşılığı boşanmadan sonra iki talak vermenin kesinlikle kadını kocasına haram kılacağını, dolayısıyla "hul'un"

(87) en-Nûr, 24/2.

(88) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 36.

(89) en-Nisâ, 4/24.

(90) el-Ahzâb, 33/50.

(91) Serahsî, el-Mebsût, c. V, s. 62.

(92) bkz. Serahsî, Usûl, c. I, s. 130.

(93) el-Bakara, 2/229.

(94) el-Bakara, 2/228.

bir boşama yerinde kabul edileceğini hass bir beyan olarak ifade etmektedir⁹⁵.

Usul-i Fıkıh kitaplarında (با) ve (فاء) harflerinin hass mânâ ifade etmesine yukarıdaki üç ayet-i kerime ile başka misaller zikredilmektedir. Buna şu örneği de ilave edebiliriz.

Bir kimse "Falancanın atını yuları ile gasbettim" mânâsında (غصته فرسا بجمامه) dese; yahut "Köleyi mendili ile gasbettim" mânâsında (غصبت عبدا بمنديله) dese, bu ifadeler bu malların birlikte ikisinin de gasbedildiğini ifade ederler. Zira (باء) harfi ilsak içindir. Bu mânâyı taşıdığı için, ikinci kelimenin hükmünü birinci kelimeye bitişirmiş oluyor. Dolayısıyla bu ifadelerden atın yuları ile beraber, kölenin de mendili ile birlikte gasb edildiğine hükmedilir⁹⁶.

7- (﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾) = "Boşanmış olan kadınlar kendi başlarına üç adet müddetince beklerler"⁹⁷ ayetinde (ثلاثة) kelimesi üç sayısı mânâsına hass bir kelime olup (قروء) kelimesinden kasdedilen mânânın Hanefilerce hayız mânâsı olduğuna delil teşkil eder. Bu kelime (طهر) = temizlik mânâsına alınır, o taktirde iddet için iki temizlik ile üçüncü temizlik anının bir kısmı, hükmünü ifade etmesi gerekir. Dolayısıyla hass'ın hükmünün geçersiz olmasına sebep olur. (ثلاثة) kelimesinin delalet ettiği mânâ hass olduğu için kesindir. Dolayısıyla (قروء) kelimesi hayız mânâsını ifade eder⁹⁸.

B- ÂMM İLE İLGİLİ TATBİKAT

Ebû Hanife'ye göre; nazârî olarak âmm'in tahsis edilemeyeceğini aşağıdaki örneklerde tatbiki olarak da görmekteyiz:

1- (ما أخرجت الأرض فيه العشر) = "Toprağın çıkardığı ürünlerden öşür vermek gerekir"^a; (ما سقت السماء فيه العشر) = "Yağmur suyu ile sulanan topraklardan ondabir zekât vermek gerekir"^b hadisleri

(95) Serahsî, el-Mebsût, c. VI, s. 172.

(96) Serahsî, a.g.e., c. XVIII, s. 192; (فا), (من) ve benzeri harflerin nâss manalarını ifade ettikleri ile ilgili tabikât için bkz. a.g.e.

(97) el-Bakara, 2/229.

(98) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 13.

(a) Hadis bu lafızla gariptir. (السماء والعيون) ile başlayan ve (b) maddesinde kaynakları verilen hadisler az bir farkla zikredilmişlerdir.

(b) Hadis bu lafızla garibtir. Bu mânâda Buhârî'de şu ifadelerle rivayet edilmiş bir hadis vardır: (فيما سقت السماء والعيون أو كان عثريا العشر وما سقى بالضح نصف العشر)

) bkz. Buhârî, K. Zekât, bab; 55, Müslim, İbn Mâce, Ebû Davud'da da aynı lafız bulunmayıp benzer ifadeler mevcuttur. bkz. Müslim, K. zekât, bab: 1, c. II, s. 175, H. No: 981; Ebû Davud, Sünen, c. I, s. 370, K. Zekât, Babu Sadatizzer'i; İbn Mâce, c. I, s. 580; Kitabü'z-Zekât, bab: 17.

âmm olan sözlerdir. (ليس في الخضراوات صدقة) "Yeşilliklerden zekât lazım gelmez"^a hadisi ise hastır. Bu hadis âmm olan yukarıdaki iki hadis ile çelişmektedir. İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin, nazârîdeki usulüne uygun olarak âmm olan iki hadisin hükmü ile amel edip hass olan sonuncu hadis ile amel etmiyor, onu şöyle te'vil ettiği ifade ediliyor: "Yani yeşilliklerden fiilen alınan bir sadaka yoktur. Yani zekât memuru uğradığı zaman böyle ürünlerden zekât almamıştır" demektir⁹⁹.

2- (من حفر بئرا فله مما حولها أربعون ذراعا) = "Kim bir yerde kuyu kazarsa, 40 zir'a'lık çevresi de ona aittir"^b hadisi âmm'dir. Buna karşılık Zührî (v. 124/741)'den rivayet edilen (حریم العين خمسمائة ذراع وحریم بئر العين) = "Göze suyuna bağlı olan arazi 500 zir'a, develeri sulamak için kazılan kuyunun çevresi 40 zir'a, ziraatı sulamak için kazılan kuyunun çevresine bağlı arazi ise 60 zir'a'dır"^c hadisi ise hasstır. Yukarıdaki âmm olan hadis, hass olan bu hadisin mânâsı ile çelişmektedir. Ebû Hanîfe bu meselede de âmm olan birinci hadisin hükmünü, hass olan ikinci hadisin hükmüne tercih ederek onunla amel ediyor¹⁰⁰. Dolayısıyla nazârîdeki görüşü ile tatbikattaki birbirine uyuyor.

Her iki misalde İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed, nazârîdeki prensiplerine uygun olarak âmm olan lafzın hass ile kayıtlandırılacağı ve hass'ın hükmü ile amel edileceği görüşündedirler.

3- Ebû Hanife'ye göre; sefih harcamaları kısıtlanamaz. Böyle bir düşünce batıldır. Dayandığı delil; zihar, katil ve diğer keffaretlerden bahseden ayetlerin umumî oluşudur. Bu ayetlerin umumî mânâsına göre, mezkûr keffaretler, suçu işleyen herkese uygulanacağına delalet ediyor. İster sefih olsun, ister olmasın suçu işleyen herkese keffaretini ödemek vacibtir¹⁰¹.

(a) Zeylâi bu hadis için şu bilgileri veriyor: Ben derim ki; bu hadis Muaz, Talha, Ali, Muhammed b. Abdillâh b. Cahş ve Enes'ten ve Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir. Tirmizî, Muaz hadisi için " (عن عيسى بن طلحة عن معاذ، انه كتب إلى النبي ﷺ يسأله عن الخضراوات وهي البقول فقال: ليس فيها شيء).

isnadı sağlam değildir ve bu konuda peygamber aleyhisselam'dan bize intikal etmiş sağlam bir rivayet yoktur. Bu hadis Musa b. Talha'dan mürsel olarak rivayet olunmuştur. Hasan b. Ammare'den de bu hadis müevvel olarak gelmiştir. Şu'be, bu hadisi zayıf kabul etmiştir. Abdullâh b. Mübarek ise terketmiştir" diyor. bkz. Zeylâi, Nasbu'r-Ra'ye, c. II, s. 386.

(99) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 2 vd.

(b) Ebû Hureyre'den rivayet edilen bu hadis şu lafızlarla zikrediliyor: (حریم البئر أربعون ذراعا من حولها) = "Kuyunun müstemilâtı (Harimi) çevresi boyunca kırk arşındır". bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. II, s. 484; İbn Mâce, c. II, s. 831, K. Ruhun, bab: 22, H. No: 2486'da aynen şu ifade yer alıyor: " (من حفر بئرا فله) (عن عبدالله بن مغفل أن النبي ﷺ قال: من حفر بئرا فله) "Her kim bir kuyu kazarsa, davarının çökmesi için, bu kuyu boyunca kırk arşınlık toprak ona aittir". ez-Zevâid'de hadis için şöyle deniliyor: "Hadis iki isnatla İsmail b. Müslim el-Mekkî'ye dayanıyor. Yahya el-Kettan, İbn Mehdî ve diğerleri onun hadisini terketmişlerdir".

(c) Bu hadisin kaynağını bulamadım.

(100) bkz. a.g.e., c. XXIII, s. 161 vd.

(101) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 159.

4- Kasta benzer öldürmelerde Ebû Hanife ile İmam Ebû Yusuf'a göre, ödenecek develerin dört yaş grubundan olması gerekir. Bunlar da iki, üç, dört ve beş yaşında 25'er adet dişi devedir. Dayandıkları delil ise Nu'man b. Beşir hadisidir. Ağır olan diyet tazminatındaki farklılık ittifakla yaş bakımından olup sayı bakımından değildir. Sonra diyetler zekâta kıyas edilir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) insanların mallarının iyisinin ve hayvanların yüklüsünün zekât olarak alınmasını yasaklamıştır. Ebû Hanife, ittifak edilmiş bulunan bu umumî esasa dayanarak buna uygun olan birinci hadis ile amel edip hass hüküm beyan eden ikinci hadisin hükmünü terk ediyor

102.

C- MUTLAK VE MUKAYYED İLE İLGİLİ TATBİKAT

Nazarî'de de belirtildiği gibi Ebû Hanife'nin mutlak lafız ile ilgili icthadları şu esasa dayanmaktadır: (المطلق يجري على إطلاقه)=*Mutlak söz, mutlak olarak bırakılır*". Ebû Hanife'nin bu esasa dayalı icthadlarına birkaç örnekle devam edeceğiz:

1- "Bir kimse bir kimsenin yanına satılmak üzere ticarî bir eşyasını bırakıp bu malı benim adıma sat, yahut rehin et, dese Ebû Hanife'ye göre, ister değeri kadar paraya, ister daha azına karşılık rehin verilsin, fahiş aldanma olmadığı taktirde yukarıdaki mutlak ve umumi ifadeye göre bu rehin, yahut alış-veriş caizdir. Çünkü, mal sahibinin malını rehin etme, yahut satma ile ilgili emri mutlaktır. Kayıtlandırıcı bir delil bulunmadıkça mutlak umûmî mânâsı üzere terkedilir" 103.

2- "Bir kimse diğer bir kimseyi herhangi bir cariye satın almaya vekil edip cariyenin cinsini ve parasını tayin etse, vekil de buna dayanarak müvekkili adına tek yahut iki gözü kör; yahut iki eli veya iki ayağı kesik, yahut ikisinden biri kesik, yahut kötürüm birini satın alsa, Ebû Hanife'ye göre; değerince yahut fahiş aldanma olacak bir fiyat ile satın almadıkça bu alış-veriş caiz ve geçerlidir. Ebû Hanife bu icthadında da "*Mutlak olan söz, kayıtlandırıcı bir delil bulunmadıkça olduğu gibi bırakılır*" prensibine dayanıyor. Çünkü örfte bunlara da cariye denilmektedir. Ve bazen insanlar, eli kesik cariyeyi şefkat ve merhamet dolayısıyla Allah rızası için bakmak üzere de satın alırlar 104. Fakat, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; bu meselede örf itibar edilir. Örfte eli kesik veya bir gözü kör olan köle satılır, fakat iki gözü kör olan, kötürüm veya hasta olanlar satıl-

(102) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 77. Namazda farza kalkmak ile ilgili bir mesele için bkz. a.g.e., c.I, s. 202.

(103) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 77.

(104) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 39 vd.

maz 106

3- "Hanefî Mezhebine göre; deniz hayvanları içinde balık türünden başkasının eti yenmez. Bunun dayandığı delil:

﴿قُلْ لَا آجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا﴾

)="De ki; bana vahy olunanlar içinde, insanların yiyecekleri arasında dediğimiz gibi haram edilmiş bir şey bulmuyorum. Ancak, haram olarak şunlar var: Ölü eti, yahut akıtılan kan, yahut domuz eti ki, o şüphesiz pistir" 106 ayetinin hem kara, hem de deniz hayvanlarına şamil olacak mutlak bir lafız olmasıdır. Kara hayvanı olan domuz yenmediği gibi, deniz içinde yaşayan domuz da yenmez. Yani kara hayvanları içinde yenmeyenler denizde de yenmezler. Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ilaç yapılmak için kullanılan kurbağa beyninin yenilmesi hususu sorulunca bu maksatla kurbağa hayvanlarının öldürülmesini yasakladı ve : "*O, pis yaratıklardan biridir*" buyurdu. Eğer bu hadis doğru ise kurbağa pistir, yenmez. Dolayısıyla denizdeki diğer hayvanlar da ona kıyas edilerek hükme bağlanmıştır 107. Bu meselede Zahur'u-Rivaye olarak da adlandırılan Hanefî Mezhebinin mutlak ile istidlal konusundaki görüşünün nazariyeye uygun olduğu ve Ebu Hanife'nin prensibinin kabul edildiği görülmektedir. Buna misal teşkil eden meselelerden birkaçı daha aşağıda zikredilecektir:

4- "Bir kimse avlanma yahut boğazlama esnasında bilerek besmele çekmeyi terk etse, Hanefî Mezhebine göre, besmele terk edilen bu hayvanların eti yenmez. Fakat unutarak besmele çekmeyi terk ederse o taktirde kestiği, yahut avladığı hayvanın eti yenir.

Hanefî Mezhebi'nin bu meselede dayandığı delil, konu ile ilgili olan ayet-i kerimedeki hükmün mutlak oluşudur ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكَرْ﴾="Üzerine Allah'ın ismi anılmamış olan hayvanların etinden yemeyin. Çünkü bunu yemek, emre aykırı hareket etmektir" 108 ayetinde mutlak olan yasaklama, haram olmayı gerektirir. Bu mânâ (ما) 'deki (من) harfi ile nehiy meyanında mübalağa yapmak için kuvvetlendirilmiştir 109. Bu ayetteki mutlak yasaklama, vücubu gerektirdiğinden, kasden besmelesiz kesilen bir hayvanın eti yenmez.

5- "İster yaralamadan önce olsun, ister sonra olsun, Hanefî Mezhebine göre; bir kimsenin kendisini öldüren lehine yaptığı vasiyyet

(105) Serahsî, a.g.e., a. y.

(106) el-En'am, 6/145.

(107) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 248.

(108) el-En'am, 6/121.

(109) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 236 vd.

geçerli değildir". Bu görüş Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen: (ليس لقاتل شيء)="Katil için hiç bir hak yoktur"^a hadisine dayanıyor. Bu hadisteki (شيء) kelimesinin mânâsı mutlak bulunduğundan mirasa da vasiyyete de şamildir¹¹⁰.

6- Hanefî Mezhebi'ne göre; para karşılığında üç talakla kesin olarak boşanan, yahut bain talakla boşanan kadının iddet içinde yas elbisesi giyinmesi lazımdır. Bu meselede dayandığı delil Ümm-i Seleme'den rivayet edilen şu hadis-i şerif'tir: (عن أم سلمة أن النبي ﷺ نهى)

(المعتدة أن تختضب بالحناء فان الحناء طيب)

"Peygamber (s.a.s), iddet bekleyen kadının iddet içinde, kına sürünmesini yasaklamıştır. Çünkü kına itriyattandır"^b. Bu hadis âmm olup iddet bekleyen her türlü kadına şamildir¹¹¹. Kayıtlandırıcı başka bir delil bulunmadığı için, elif lam ile marife olan (المعتدة) kelimesi umum ifade etmiştir. İddet bekleyen kadının yas elbisesi giyinmesi ve süslenmesinin sebebi, bu şekilde yas tutmakla nikah nimeti ve helal olan münasebetin yok olmasına üzülmeyi açıklamaktır. Kocasını ölen kadında olduğu gibi, kesinlikle kocasından boş olan kadında da bu mânâ mevcuttur¹¹².

7- "Rehin için başkasına vekalet veren kişi, vekiline: "Yapacağın her şey caizdir" dese, vekil bu konuda başkasını da tevkil edebileceği gibi kendisi de rehin yapabilir. Rehin alan kimsenin o malı satmasına da izin verebilir. Çünkü bu icaze (izin verme) mutlaktır"¹¹³.

8- Müslümanlar arasında caiz olan nikah zımmîler arasında da caizdir. Bu meselede Hanefî Mezhebi, kayıtlandırıcı bir delil bulunmadığı için (ان النبي ﷺ بعث الى الأحمر والأسود)="Hz. Peygamber (s.a.s), kırmızı ve siyah renkli tüm insanlara gönderilmiştir"^c hadisi

(a) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 49; İbn Mâce, c. II, s. 884'de (ليس لقاتل ميراث)="Katile miras yoktur" ibaresi ile geçiyor (K. Diyat, bab: 21, H. No: (2646).

(110) Serahsî, a.g.e., c. XXVII, s. 177.

b) Yukarıdaki hadis kaynaklarda farklı ifadelerle şöyle geçiyor:

1- (عن أم سلمة زوج النبي ﷺ انه قال: «المتوفي عنها زوجها لا تلبس المعصفر من الثياب ولا الرشفة ولا الحلي ولا تختضب ولا تكتحل»)="Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımı Ümm-i Seleme'den

rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Kocasını vefat eden kadın boyalı, parçalanmış elbise giyemez, süs takınamaz, kınalanamaz, sürme çekemez" (Ebû Davud, c. I, s. 538, K. Talak, 46; Nesâî, Sünen, c. VI, s. (169)

2- (عن أم عطية أن النبي ﷺ قال: لا تحمد المرأة فوق ثلاث إلا على زوج فانها تحمد)="Ümm-i Atıyye'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: Kadın kocasını dışında hiçbir kimsenin ölümü dolayısıyla üç günden fazla yas tutamaz. Kocasını için ise dört ay on gün yas tutar (Ebû Davud, c. I, s. 537, K. Talak, 46; Nesâî, cilt: 6, s. 168.

(111) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 59.
(112) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 81.
(113) a.g.e., c. XI, s. 81.

(c) Bu hadis müslim ile A. b. Hanbel'in "el-Müsned"inde: (بعث الى كل أمة وأسود) ibaresi ile geçiyor. bkz. Müslim, Sahih, c. I, s. 371, H. no: 521, K. Mesacid, 3; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 250.

sindeki umûmî ve mutlak mânâyâ dayanıyor¹¹⁴.

9- "Yine bir zımmî bir müslümandan yahut bir zımmîden küçük, yahut büyük; erkek-yahut dişi bir köle satın alsa, üç alime göre, bu satış geçerlidir. Hatta kâfir olan oğul, köle olan babasını satın alsa bu satış caizdir. Bu meselede Hanefî Mezhebi'nin delili, Kitab ve Sünnet'te satışı caiz gören ayet ve hadislerin lafızlarının umumî oluşudur"¹¹⁵.

ÂMM OLAN LAFZIN TAHSİSİ

Âmm olan lafız, tatbikatta birkaç türlü tahsis edilmektedir:

a- Kitabın Kitab İle Tahsisi

Bu tahsis ittifakla caiz olup bu konuda değişik bir tatbikata rastlanılmıştır. Örnekler:

1- Hanefî Mezhebi'ne göre; hamileliğin en az müddeti altı aydır. Bu görüş (﴿وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾)="Çocuğun ana karnında taşınması ile sütten kesilme müddeti otuz aydır"¹¹⁶ umum bildiren ayetinin (﴿وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ﴾)="Çocuğun sütten kesilmesi iki yıldır"¹¹⁷ ayeti ile tahsis edilmesi esasına dayanıyor. Bu türlü tahsise Kitab'ın Kitab ile tahsisi adı verilir. Kitab'ın Kitab ile neshi konusundaki rivayet İbn Abbas yolu ile gelmiş olup Hanefî Mezhebi tarafından da kabul edilmiştir. Konu ile ilgili vakıa "el-Mebsût" 'da tafsilatı ile zikredilmektedir¹¹⁸.

b- Kitabın Sünnet ile Tahsisi

1- (﴿فَأَقْرؤُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾)="Kur'an'dan kolayınıza gelen ayetleri okuyunuz"¹¹⁹ ayetinin ifade ettiği hüküm umûmîdir. (لأصلاة إلا)

(114) a.g.e., c. V, s. 39.

(115) Serahsî, a.g.e., c. XIII, s. 132; Mutlakın itlakı üzerine bırakılması ile ilgili tatbikat için bkz. a.g.e., c. XIX, s. 117, Nikâhta vekâlet; a.g.e., c. XIX, s. 93, 97, 100, Hibede vekâlet; a.g.e., c. I, s. 117, misafirin seferde su bulamayacağını bilmesine rağmen cariyesi ile cinsî münasebette bulunabileceği ve teyemmüm ile namazını kılınabileceği hakkında bk.; a.g.e., c. VII, s. 3 vd.; Yemin, zihar ve oruç keffaretlerinde köle âzad etmek, a.g.e., c. XXIII, s. 162 Zirâî kuyunun harâmı. Yukarıdaki meselelerden bir kısmı âmmın tatbikatı ile ilgili olup mutlakın tatbikatı bahsinde zikredilmişlerdir.

(116) el-Ahkâf, 46/15.

(117) Lokman, 31/14.

(118) bkz. Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 44.

(119) el-Müzzemmil, 73/2.

بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ) = "Fatihatsız namaz olmaz" ^a hadisi ile tahsis edilmesi caiz görülmediğinden, Hanefi Mezhebine göre; namazda Fatiha okumanın hükmü farz değil vacibtir" ¹²⁰.

2- (﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذَكَّرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾) = "Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etinden yemeyiniz" ¹²¹ ayetinin mânâsı umûmîdir. Hanefi Mezhebi bu umûmî mânâyâ dayanarak, besmelesiz kesilen hayvanın etinden yemenin caiz olmadığı görüşünü benimsemiştir. Fakat, İmam Şafii "Müslüman ister besmele çeksin ister çekmesin, Allah adına boğazlar" hadisi ile bir bedevinin Hz. Peygamber (ş.a.s)'e: Nasıl kesildiğini bilmedikleri hayvanların etinin yenmesinden sorması üzerine, "Siz yerken besmele çekin" hadisi ile yukarıdaki ayeti tahsis ederek caiz görüyor ¹²².

c- Âmm Lafzın Kıyas İle Tahsisi

Hanefi Mezhebine göre; teslim alınmadıkça bir malın satılması, bu mala başkasına ortak edilmesi, yahut başkasına tevliye edilmesi caiz değildir. Dayandıkları deliller aşağıdaki hadis-i şeriflerdir:

1- (عن ابن عباس قال قال رسول الله ﷺ : من ابتاع طعاماً فلا يبعه حتى يستوفيه)-

"Hz. Peygamber (s.a.s), teslim alınmadan bir malın satılmasını yasaklamıştır" ^b

2- (وقال النبي ﷺ لغيث بن اسد حين وجهه قاضياً وأميراً إلى مكة: سر إلى أهل مكة وانهم عن بيع ما لم يقضوا)

"Hz. Peygamber (s.a.s) Kıyas b. Esed'i Mekke'ye vali ve kadı olarak gönderdiği zaman kendisine şu emri vermişti: "Mekke'ye git ve oranın halkını, teslim almadıkları malları satmaktan yasakla".^c

Bu ve benzeri hadislerin ifade ettiği umûmî mânâ, başka bir nass ile tahsis edilemediği için, Hanefi Mezhebi bunların hükmü ile amel etmiştir.

İmam Âzam Ebû Hanife ile İmam Ebû Yusuf'a göre; para ile mehir malında, teslim alınmadan tasarruf yapılmasının caiz olmasına kıyas edilerek, akarın teslim alınmadan satılmasını caiz görmüşlerdir.

عن عبادة بن الصّامت قال: قال صلى بنا رسول الله ﷺ فقرأ فقلت عليه القراءة فلما فرغ قال: تقرؤون؟ قلنا: نعم يا رسول الله.

"Ubad b. es-Samit'ten şöyle dediği rivayet olunmuştur: Rasûlullah ((s.a.s) bize namaz kıldırıldı. Kur'an okudu, fakat okurken şaşırıldı. Namazı bitirince: Siz Kur'an okuyor musunuz? diye sordu: Biz de: Evet, ya Rasûlallah! dedik. Hz. peygamber ((s.a.s): "Size kıraat gerekmez. Ancak fatihayı okumanız gerekir. Çünkü, Fatihatsız namaz olmaz" buyurdu.

(120) Merjinâni, el-Hidâye, c. I, s. 67.

(121) el-En'am, 6/121.

(122) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 236.

(b) İbn Mâce, Sünen, C. II, s. 749, H. No: 2227, K. Ticarat, 37.

(c) (وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال: امرني رسول الله ﷺ أن أنادي: لا صلاة إلا بقراءة فاتحة الكتاب) "Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre; şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.s): "Fatihatsız namaz yoktur" diye seslenmemi bana emretti". Ebu Davud, K. Salat., c. I, s. 188.

İmam Muhammed ile İmam Şafii hadislerdeki yasaklamanın umûmî oluşuna dayanarak akarın satışını caiz görmedikleri gibi âmm'in kıyas ile tahsisini kabul etmemişlerdir ¹²³.

d- Âmm'in İcma' İle Tahsisi

Hanefi Mezhebine göre; namaz kılarken bir kimsenin kıyamda, rüku' ve secdede uyuması abdestini bozmaz. Ancak oturarak, yahut yaslanarak uyku uyuyan kimsenin abdesti bozulur. İmam Şafii'ye göre ise abdesti yukarıdaki bütün hallerde bozulur. Dayandığı delil Safvan b. Assal el-Murâdî hadisidir.

Hanefi Mezhebi'nin dayandığı delil İbn-i Abbas'tan rivayet edilen şu hadis-i şerif tir:

وعن ابن عباس ان رسول الله ﷺ كان يسجد وينام وينفخ ثم يقوم فيصلي ولا يتوضأ قال:

فقلت له: صليت ولم تتوضأ وقد نمت؟ فقال: «إنما الوضوء على من نام مضطجعاً» = Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: Ayakta, yahut rüku'da, yahut secdede uyuyan kimseye abdest almak gerekmez., Ancak yaslanarak uyuyana abdest almak gerekir" ^a.

Hanefi Mezhebi icma'a dayanarak yukarıdaki hadisin umûmî mânâsından oturarak uyuyan kimsenin durumunu yaslanarak uyuyana kıyasla tahsis etmişlerdir ¹²⁴. Bu uygulamalardan anlaşıldığına göre Hanefi Mezhebi, dolayısıyla Ebû Hanife Kitab'ın Kitab yahut Sünnet ile tahsisini caiz görmemesine karşılık, icma' veya kıyasla âmm bir lafzın tahsisini caiz görmektedirler.

C- MÜŞTEREK İLE İLGİLİ TATBİKAT

Nazarî bölümde tarifini yaptığımız müşterek ile ilgili tatbikatı aşağıdaki meselelerde açıklamaya çalışacağız:

1- "Bir kimse kölesi için "Bu benim kardeşimdir" dese; Zahiru'r-Rivaye'ye göre, bu söz ile ikrarda bulunmak suretiyle köle azad edilmiş olmaz. Çünkü Arapça'da (أخ) sözü müşterek mânâlara gelen bir kelime olup bu kelimedenden bazen din kardeşi, bazen kabile birliği ve bazen de neseb birliği kastedilir. Dolayısıyla sözü söyleyen kimse tarafından bir açıklama yapılmaksızın meselâ, "Bu kimse benim

(123) a.g.e., c. XIII, s. 8 vd.

(a) Ebû Davud, c. I, s. 47, K. Tahâre; Tirmizî, c. I, s. 111, K. Tahâre, 57.

(124) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 8 vd. (125) Serahsî, a.g.e., c. VII, s. 68.

ana-baba bir kardeşimdir" demeksizin yalnız başına "kardeşim" sözünü söylemesi kölesinin azad edilmesi için hucdet kabul edilmez. Fakat bu ve benzeri müşterek sözler ancak kendisinden neyin kasdedildiği hususunda bir açıklama yapıldıktan sonra hucdet kabul edilebilir" ¹²⁵.

2- "Bir kimse kölesi için: "Bu benim mevlâmdır", kadın kölesi için (هذه مولاتي) dese, kazaî hükme göre bu köle azad olur. Zira (مولا) sözü birkaç mânâda kullanılmaktadır. Bunlardan biri de yardımcı mânâsıdır. (﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا﴾)="Çünkü Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Kâfirlerin ise yardımcıları yoktur" ¹²⁶ ayetinde olduğu gibi, Bu kelime amcaoğlu mânâsında da kullanılır. (﴿وَأَبِي خَفَتِ الْمَوْلَى مِنْ وَرَائِي﴾)="Gerçekten ben, arkamda bıraktığım mevlâlarımdan endişe ediyorum" ¹²⁷ ayetinde olduğu gibi. Borçlar hukukunda muvalat mânâsında da kullanılır. Ancak bu mânâda kullanılırsa bir nevi mecaz olur. Mevlâ-i A'lâ mânâsında da kullanılır. Fakat (عبد) kelimesine izafeti sebebiyle bu mânâda da kullanılması mümkün değildir. Dolayısıyla mevlâ-i esfel olan kölelik mânâsı tayin edilmiş olur. Azad etmeksizin mevlâ-i esfel mânâsı gerçekleşmez. Dolayısıyla bu meselede kazaen köle azad edilmiş olur" ¹²⁸.

Burada açıkça ifade edilmiş olmamakla beraber, mevlâ kelimesi müşterek mânâ taşıyor. Açıklama durumunda bazı araştırmalardan sonra ancak bir hüküm ifade eder. Fakat kesin bir beyan olmadığı için Allah katındaki vicdânî hüküm ile kazaî hüküm arasında ayırım yapılmıştır.

3- "Bir kimse: Falandan bir şey gasb ettim, diyerek ikrarda bulunsa bu ikrar geçerlidir. Ancak, şey kelimesi müşterek mânâ taşıdığından, ikrarı yapan kimse tarafından gasb edilen şeyin ne olduğunu açıklamayı gerektirir. Çünkü şey kelimesi ister mal olsun, ister olmasın, gerçekten var olan herşeye denir. Ancak, "Gasb" kelimesi bu şeyin mal cinsinden olduğuna delil teşkil eder. Zira mal olmayan yerde gasb bulunmaz" ¹²⁹.

Nazarî olarak "Müşterek" kelimenin hükmü hakkında Usul-i Fıkıh'ta ileri sürülen düşüncelerin tatbikatını yukarıdaki meselede görmekteyiz. Hanefî müctehidleri bu konuda ittifak halinde bulunup nazariyeleri ile tatbikatları arasında herhangi bir çelişki sözkonusu değildir. "

4- (﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَضْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾) "Boşanmış olan kadınlar kendi kendilerine üç adet müddeti iddet beklesinler" ¹³⁰ ayetinde

(125) Serahsî, a.g.e, s68

(126) Muhammed, 47/11.

(127) Meryem, 19/5.

(128) Serahsî, a.g.e., c. VII, s. 62.

(129) Serahsî, a.g.e., c. XVII, s. 185.

(130) el-bakara, 2/228.

(فرؤ) kelimesi lugatçılara göre; hem temizlik, hem de hayız mânâsına gelir. Aslı itibarıyla vakit mânâsını veren lugatçılar da vardır. Bir kısım alimler de temizlik vakti, bir kısmı ise hayız mânâsını vermişlerdir. Lugat alimleri bu kelimedeki ihtilafa düşünce, meselenin çözümü için Rasûlullah (s.a.s)'in lugatında bu kelimenin hangi mânâda kullanıldığına bakılır. Zira Sahabe, (تابوت) ve (تابوه) kelimelerinde ihtilafa düşünce Rasûlullah (s.a.s)'in lugatını tercih ederek bu kelimeyi (ت) ile yazın demişlerdir. Rasûlullah (s.a.s)'in lugatında (فرء) kelimesi hayız mânâsında kullanılmıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.s) Fatıma Bint-i Kays'a bir sorusu dolayısıyla şöyle buyurmuştur: (إذا أتاك قرؤك فدعي الصلاة) "Sana kar' halin gelince namazı terket" ^a. Başka bir hadis-i şerifte ise: (المستحاضة تدع الصلاة أيام أقرائها) "İstihaze kanı gören kadın kar' günlerinde namazlarını terkeder" ^b buyurmuştur ¹³¹.

Hanefî Mezhebine mensup alimler, müşterek mânâ ifade eden (فرء) kelimesinin mânâsını Hz. Peygamber (s.a.s)'in dilindeki ifadelerle göre mânâlandırmışlar, dolayısıyla hayız mânâsını vererek usuldeki nazariyeye uymuşlardır.

D- MÜEVVEL İLE İLGİLİ TATBİKAT

Yukarıda tatbikatını gördüğümüz müşterekin muhtemel bulunduğu mânâlardan birine hamledilmesi de müevvel hükmüne dahil olmakla beraber, nazarîde esas aldığımız müevvele misal olmak üzere bazı meselelere burada yer vereceğiz. Müevvelin tatbikatı ile ilgili meseleler daha çok "Taharrî" bahsinde yer almaktadır. Zira taharrî ile ilgili meseleler kuvvetli kanaate dayanmaktadır. Galib olan görüş ise şer'î bakımdan delil kabul edilmiştir ¹³².

1-"Bir kimse herhangi bir yerde temiz olup olmadığını kesinlikle bilmediği bir miktar su bulsa, galib olan zannına göre, temiz olduğuna hükmetse, yanılma ve hataya düşme ihtimali bulunmasına rağmen, bu su ile abdest alıp namazını kılacaktır. Ancak sonradan bu suyun pis olduğu ortaya çıkarsa hem abdestini, hem de namazını iade

(a) Bu hadis İbn Mâce'de şöyle geçiyor: (عن عروة بن الزبير أن فاطمة بنت أبي حبيش حدثته) أنها أتت رسول الله ﷺ فشكت إليه الدم فقال رسول الله : إنما ذلك عرق فانظري إذا أتى (فرؤك فلا تصلي) "Urve b. Zübeyr'den rivayet olduğuna göre; Fatıma bint-i Ebî Hubeş kendisinin Rasûlullah ((s.a.s)'e geldiğini ve akan özür kanından şikayet ettiğini anlattı. Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: O kan damardan gelen kandır. Sen bak! Hayız halin geldiği zaman namaz kılma, geçince namaz kıl" İbn Mâce, c. I, s. 203, No: 660, K. Tahâre, 115.

(b) İbn Mâce, c. I, s. 204. K. Hayz, 115, H. No: 225; Tirmizî, K. Tahâre, 94.

(131) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 14; Fahîşe kelimesinin müşterek manaları için bkz. a.g.e., s. 32.

(132) Galib görüşün delil teşkil ettiğine kitab ve sünnetten deliller için bkz. Serahsî, a.g.e., c. X, s. 186.

etmesi gerekir".

2-Zengin olup olmadığını araştırmadan ve bu konuda bir şüpheye dahi girmeden bir kimse malının zekâtını herhangi bir kimseye verse, o kimsenin zengin olduğu ortaya çıkmadığı müddet verdiği bu zekât yerini bulmuş olup Allah katında da geçerlidir" ¹³³. Ancak, durumundan şüphelenip galib olan görüşü bu kimsenin zengin olduğu yolunda olmasına rağmen ona zekât vermişse, fakir olduğunu öğrenmedikçe verdiği bu zekât geçerli ve kabul değildir. Bu konuda araştırma yapması gerekir.

Fakat, araştırma yapıp kuvvetli olan kanaatine göre, fakir olduğu düşüncesi hasıl olsa ve bu şekilde zekâtını verdikten sonra gerçekten kanaatine uygun olarak fakir olduğu ortaya çıksa, yahut böyle bir durum ortaya çıkmasa ittifakla verilen zekât geçerli olduğu gibi, zekâtını verdikten sonra zengin olduğu ortaya çıksa Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre ve İmam Ebû Yusuf'un ilk görüşüne göre ittifakla verdiği bu zekât geçerlidir ¹³⁴. Yukarıdaki meselelerde galib görüş, te'vil olup onunla amel edilmiştir.

3- "Bir kimse seferde karanlık bir gecede namazını eda etmek için kiblenin ne tarafta bulunduğu hususunda şüpheye düşse, araştırma yapması ve kuvvetli olan kanaatine göre hüküm vererek yön tayin etmesi gerekir. Bununla ilgili mesele birkaç türlü olarak mutalaa edilmiştir.

a-Araştırma yapmadan ve şüphelenmeden kible olarak kabul ettiği herhangi bir tarafa doğru yönelir de sonradan bu yön tayininde doğru hareket ettiği ortaya çıkarsa, yahut kuvvetli olan kanaati bu yönde idiye kıldığı namaz caizdir. Aksi durum ortaya çıkıncaya kadar bu işin doğruluğuna hükmedilir. Hata ettiği anlaşılırsa o zaman namazını iade etmesi gerekir.

b- Kiblenin yönü ve tayini hakkında şüphelendiği halde bir araştırma yapmaksızın herhangi bir yöne doğru namaz kıldıktan sonra kible tayininde yanlış olduğu ortaya çıkarsa yahut galib olan görüşü kible yönünde hata ettiği yolunda olursa, yahut kible konusunda bir bilgi ortaya çıkmazsa şüphelendiği yerde araştırmak farz olduğu için, kiblenin tayini konusunda araştırma yapması lazımdır. Fakat bu durumda kibleyi bulmakta isabet ettiği ortaya çıkarsa kıldığı namaz caizdir.

Kible hakkında şüphelenip araştırma yapar da kanaatine göre herhangi bir yöne yönelir ve namazını bu şekilde kılsa, isabet ettiği ortaya çıkarsa, yahut galib olan görüşü isabet ettiği yolunda olsa, yahut hiçbir şey anlaşılmasa ittifakla kıldığı namaz caiz olduğu gibi, sonradan yanlış yöne doğru yöneldiği anlaşılırsa da yine kıldığı bu na-

(133) Serahsî, a.g.e., s. 186.

(134) Serahsî, a.g.e., s. 186 vd.

maz caizdir ¹³⁵.

Yukarıda zikrettiğimiz taharrî ile ilgili meseleler cinsinden birçok mesele vardır. Biz örnek olmak üzere bunlardan birkaçını zikretmekle yetindik. Bu meselelerde galib olan görüş, esas kibleyi ve fakiri tayinde te'vil makamında kabul edildiği için, müevvele misal olarak zikredilmiştir. Biz burada furû' ile ilgili te'villerden örnekler verdik. Kitab ve Sünnet'in te'vili Hanefî Mezhebi'nin usul kaynaklarında yer almamakla beraber, tatbikatta bu usule geniş çapta yer verildiği görülmektedir. Usulde yer almadığı halde tatbikatta müşahade ettiğimiz bu gibi te'vil örneklerine sünnet bahsi içinde geniş bir şekilde yer verilecektir.

A- MÂNÂNIN AÇIKLIK VE KAPALILIĞI BAKIMINDAN LAFZIN TATBİKATI

Yukarıda lafızları şer'î hüküm ifade etmeleri bakımından inceledik. Bu kısımda ise; mânânın açıklık ve kapalılığı bakımından lafızları inceleyeceğiz. Bu lafızlar Kitab ve Sünnet'e şamil olduğu gibi teşri'e konu olan beşer sözlerine de şamildir.

A- Açıklık Bakımından

Mânânın açıklığı bakımından sözlerin dört kısma ayrıldığını birinci bölümde nazarı bahsinde zikretmiştik. Burada aynı usullerin furû' ile ilgili meselelerdeki tatbikatını göstermeğe çalışacağız.

a) ZÂHİR: Hass'ın tatbikatında gördüğümüz üzere: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾ = "Hırsızlık yapan erkekle hırsızlık yapan kadının ellerini kesin" ¹³⁶ ayeti hırsızın kolunun kesilmesi konusunda ¹³⁷ (الرَّابِيَةُ وَالرَّابِيَةُ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) = "Zina eden erkekle zina eden kadından herbirine yüz sopa vurun" ¹³⁸ ayeti zina eden erkek ve kadından herbirine yüzer sopa vurulması konusunda ¹³⁹; abdestin farziyyetini bildiren ayet-i kerime: ﴿فَاعْبُدُوا وَأَجْرُهُمْ﴾

(135) Serahsî, a.g.e., s. 191 vd.

(136) el-Mâide, 5/38.

(137) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 133.

(138) en-Nûr, 24/2.

(139) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 36.

"Yüzlerinizi yıkayın". (وامسحوا رؤسكم)
 "Başlarınızı meshedin" ¹⁴⁰ emirleri, yıkama ve meshetmenin farziyeti konusunda ¹⁴¹ hass olarak; (ما أخرجت الأرض فيه العشر)="Toprağın çıkardığı ürünlerden oşür vermek gerekir"^a hadisinin Âmm olarak ¹⁴² zahir bir şekilde hüküm ifade ettiğini gördük. Ancak, uygulamada bu ayetlere dayanılırken usuldeki "Zahir" ifadesi aynen kullanılmış değildir. Bu ve benzeri misalleri çoğaltmak mümkündür. Biz uygulama ile ilgili misalleri nazarideki tariflere göre çıkarmaya çalıştık. Sözü daha çok uzatmamak için burada bazı örnekler vererek kısa geçiyorum.

b- NASS (من حفر بئرا فله مما حوالها أربعون ذراعاً) hadisi âmm olup kırk zir'a'lık bir alan ifade etmesi konusunda aynı zamanda nass'tır ¹⁴³.

(وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)
 "Allah alış-verişi helâl, ribayı haram kıldı" ¹⁴⁴ ayeti kafirlerin (إنما البيع مثل الربوا)="Şeytan çarpmış duruma gelmeleri, alışveriş riba gibidir, demelerinden dolayıdır" ¹⁴⁵ ayetinde belirtilen inkarları üzerine buyurulmuştur. Bu ayet helâl olan mubadeleye bey'i (البيع) haram olana (الربوا) adı verilmesi konusunda açık hüküm ifade etmekle beraber, ribanın kesinlikle haram, alış-verişin helâl olması konusunda ise nass'tır. Hanefî Mezhebi alış-verişin helâl olduğuna bu âyet-i kerime'yi delil getiriyor. ¹⁴⁶ Ancak, zahir veya nass olduğuna dokunmuyor. Usul kitaplarında bu türlü istidlâllere nass adı verilmiştir.

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾

(إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا)
 "Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek ve kızkardeşlerinizin kızları, sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileri ile zifafa girdiğiniz karılarınızdan olma himayenizdeki üvey kızlarınız size haram kılınmıştır. Eğer üvey kızlarınızın anaları ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Oz oğullarınızın karıları ile evlenmeniz ve iki kızkardeşi bir

(140) el-Mâide, 5/6.

(141) Serahsî, a.g.e., c.I, s. 55.

a) Bu hadisin tenkidi daha önce geçmiştir.

(142) a.g.e., c. XII, s. 2 vd.

(143) Serahsî, a.g.e., c. XXIII, s. 161; Hadisin benzer bir ifadesi için bkz. Darimî, K. Buyu', 81, c. II/273

144) el-Bakara, 2/275.

145) el-Bakara, 2/275.

146) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 108.

nikâhta toplamanız da size haram kılınmıştır" ¹⁴⁷ ayeti kerimesi evlenilmesi haram olan kimseleri beyan etme konusunda nass'tır. Oniki ayrı kimseler hakkında nass olduğu gibi, zifafa girmeden evlenilen kadının annesinin evlenilmesi haram olan kadınlardan olmadığı konusunda da nasstır. Hanefî fakihleri bu nassın delaleti ile mezkûr oniki taifenin evlenilmesi haram olan kimseler olduğu konusunda hüküm çıkarmışlardır ¹⁴⁸.

(فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَّةً وَرُبَاعًا)
 "Size helâl olan kadınlardan ikişer üçer, dörder nikâh edin" ¹⁴⁹. Âyet-i kerimesi Hanefî Mezhebine göre; dörde kadar kadınla evlenilebileceği, dörtten fazla kadını bir nikâh altında toplamanın caiz olmadığı konusunda delil teşkil ediyor. (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ) cümlesi herkesin helâl olan kadınlarla evlenebileceği konusunda zahir bir hüküm ihtiva etmesi yanında (مَثْنَى وَثُلَّةً وَرُبَاعًا) cümlesindeki iki, üç ve dört ifadeleri say tahdidi konusunda nass'tır. Kesin hüküm ifade eder.

Rafizîler; ayetteki iki, üç ve dört ifadeleri toplayarak dokuz kadının mânâsı te'viline gitmişlerdir. Oysa başka bir ayette aynı ifadeler ayrı ayrı mânâlarda kullanılmışlardır ¹⁵⁰. (الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةَ رِجَالًا أَوْ نِسَاءً أُولِي أُنْجُحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعًا)
 "Gökleri ve yeri yaratıp melekeleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan, Allah'a hamdolsun" ¹⁵¹ ayetinde de Hanefîler, usul kitaplarında belirtilen zahir ve nass tabirlerini kullanmadan istidlal etmişlerdir.

(خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ)
 "Mü'minlerin mallarından zekât al ki, onunla kendilerini temizleyip mallarını bereketlendirmiş olasın. Onlara dua et. Zira, senin duan kendileri için bir huzur vesilesidir" ¹⁵² ayet-i kerimesi, müslümanların mallarından zekât alınması gerektiği konusunda nass'tır.

(فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخِوَانُكُمْ فِي الدِّينِ)
 "Eğer onlar tevbe ederler, namazı kılıp zekâtı verirlerse kendilerini serbest bırakın" ¹⁵³ ayeti de aynı konuda nass'tır ve namaz ile zekâtın farziyetine delaleti bakımından zahir olduğuna delil getirilmiştir ¹⁵⁴.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ)
 "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ni-

147) en-Nisâ, 4/23.

148) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 198.

149) en-Nisâ, 4/3.

150) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 160.

151) Fâtr, 35/1.

152) et-Tevbe, 9/103.

153) et-Tevbe, 9/11.

154) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 149.

da edildiği (ezan okunduğu) zaman, Allah'ı zikretmeğe koşun. Alış-verişi bırakın" ¹⁵⁵ ayet-i kerimesi cuma namazına gitmek konusunda nass, cuma namazının farzıyeti konusunda zahirdir. Durum böyle olduğu gibi, alış-verişin terkedilmesi emri de yine nass teşkil ediyor. Buna dayanarak Hanefî Müctehidleri cuma namazının farz, alış-verişin haram olduğuna hükmetmişlerdir ¹⁵⁶.

6- ﴿أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾ = "Ka-zandıklarınızın helâlından ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerden harcayın" ¹⁵⁷ ayeti ile ﴿وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ = "Hasat günü ürünün hakkını verin" ¹⁵⁸ ayeti ve ﴿مَا أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ فِيهِ الْعَشْرُ﴾ = "Toprağın çıkardığı ürünlerden öşür vermek gerekir." hadisi lafzî hüküm bakımından âmm olup topraktan çıkan ürünlerden zekât verilmesi konusunda âmm cinsinden nass teşkil ediyorlar. Öşür ile ilgili hükümler bu ayet ve hadise dayandırılıyor ¹⁵⁹.

7- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةٌ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ﴾ = "Ey iman edenler! Sizden birine ölüm hali geldiği zaman vasiyyet zamanında içinizden adalet sahibi iki kimseyi yahut yolculukta iken başınıza ölüm musibeti gelmişse, milletinizden olmayan (gayr-i müslim) iki kimseyi şahid tutun" ¹⁶⁰ ayet-i kerimesi ölüm hali yaklaştığı zaman vasiyyet eden kimseye müslümanlardan iki şahid bulunması, yolculuk esnasında ölüm hali gelmişse müslüman olmayanlardan iki şahidin bulunması gerektiği konusunda nass olduğu gibi, müşriklerin kendi aralarındaki vasiyyetlerinde şehadetlerinin geçerli olduğuna iktizaen delalet eder. Bu ayet-i kerime aynı zamanda ileride bahsi gelecek olan dâl bi'l-iktiza'ya da örnek teşkil etmektedir ¹⁶¹.

8- ﴿لَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ﴾ = "Hayızdan temizleninceye kadar zevcelerinize yaklaşmayın" ¹⁶² ayet-i kerimesi hayızdan temizlenmedikçe kadınlara yaklaşamayacağı konusunda nass'tır ¹⁶³.

9- ﴿لَا يَأْخُذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤْخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ﴾ = "Boşuna yaptığınız yeminlerden dolayı Allah sizi sorumlu tutmaz. Fakat, bile bile yaptığınız ye-

155) el-Cum'a, 62/9.

156) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 21 vd.

157) el-Bakara, 2/267.

158) el-En'am, 6/141.

159) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 2.

160) el-Mâide., 5/106.

161) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 134.

162) el-Bakara, 2/223.

163) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 45.

minler yüzünden sizi sorumlu tutar. Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri doyurmak, yahut giydirmek, yahut bir köle azad etmektir. Bunlara gücü yetmeyen üç gün (peşpeşe) oruç tutar. İşte, yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Bununla beraber yeminlerinizi koruyun" ¹⁶⁴. Hanefî Mezhebi bu ayette ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ = "nass'ına dayanarak yemin keffareti ödemesi gereken kimsenin zengin olması şartı yoktur diyor. On fakiri doyurmak, yahut giydirmek, yahut bir köle azad etmek imkânlarından birini bulan kimse keffaretini mal ile ödeyecektir. İhtiyacından fazla yukarıdaki ödeme imkanlarından herhangi birine sahip olan kimsenin üç gün oruç tutarak keffaret ödemesi caiz değildir. Çünkü ayette nisap ve zenginlikten bahsedilmeyip "Bu amayan" ifadesi açıkça buyruluyor.

İmam Ebu Yusuf (v. 182/790)'a göre; "el-Emâli" den naklen, ihtiyacından fazla zenginlik nisabına ulaşacak kadar (200 dirhem) parası bulunmayan kimsenin oruç tutarak keffaret ödemesi caizdir ¹⁶⁵. Bu ayetten istidlâl edilirken onun nass olduğu ifade ediliyor. ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ﴾ = "Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları temizlik vaktinde boşayın" ¹⁶⁶ ayeti kadınların temizlik halinde Sünnete uygun olarak boşanmaları konusunda nass'tır ¹⁶⁷.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed (v. 189/805)'e göre; hasmın ta'nı sözkonusu olmasa da kadı, şahitlerin adalet durumunu araştırıp soruşturmak zorundadır. İki İmam, bu görüşlerini ileri sürerlerken az önce zikredilen ayetteki ﴿إِثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ﴾ = "Vasiyyet anında adalet sahibi iki kimseyi şahid tutun" ¹⁶⁸ nass'ına dayanıyorlar. Sadece bu nass ile yetinmeyip aklî yönden de meseleyi izah ederek kıyasta bulunuyorlar ¹⁶⁹.

10- ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ = "Sizden her kim Ramazan ayında hazır olursa bu ayda oruç tutsun" ¹⁷⁰ ayeti ile ﴿بُنَى الْإِسْلَامِ عَلَى﴾

خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصَوْمِ

رَمَضَانَ وَحِجِّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ = "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah bulunmadığına şehadet getirmek, beş vakit namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve yoluna gücü yetenler için Beytullah'ı ziyaret etmek" ^a hadisi Ramazan ayında

164) el-Mâide, 5/89.

165) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 152.

166) et-Talâk, 65/1.

167) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 3.

168) el-Mâide, 5/106.

169) bkz. Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 88. Nassa misal olmak üzere bkz. a.g.e., c. IX, s. 56 vd; c. XII, s. 22, c. X, s. 137 vd.; c. I, s. 154; c. VII, s. 43.

170) el-Bakara, 2/185.

a) Buhârî, c.I, s.8, K.İman, 1,2, H.No. 2.

hazır olan kimsenin oruç tutmasının farz olduğunu nass olarak ifade buyurmaktadır¹⁷¹.

c- MÜFESSER

Hanefî Mezhebine göre, bir kimse bir kadınla bir aylık müddet için evlense, bu evlilik nikâh değil mut'adır. Zira "Evlendim" sözü nikâh konusunda nass'tır. Fakat, mut'a nikahı olmaya da muhtemeldir. Bir aylık müddet sözü ile bu ifade tefsir edilmiştir. Nass olan "evlendim" sözü ile müfessir olan "bir aylık müddet" sözü bir arada toplanınca müfessirin hükmü tercih edilerek nass'ın hükmü terkedilmiştir¹⁷².

d- MUHKEM

Müşriklere karşı cihad farzdır. Bu hükmün dayandırıldığı deliller: (﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ﴾)="Yeryüzünde

fitne kalmayınca ve bütünü ile din Allah'a tahsis edilinceye kadar müşriklerle savaşın"¹⁷³, (﴿فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾)="Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"¹⁷⁴, ayetleri ile "Allah beni peygamber olarak gönderdiği zamandan itibaren, ümmetimden en son bir topluluk deccal ile savaşınca kadar cihad devam edecektir"^b hadisi. Yukarıdaki nasslar muhkem nasslar olup neshe muhtemel değildir.

Muhkem'e furû'dan iki örneğide aşağıda zikrediyoruz: "Bir kimse diğere: Benim sende (1000) dirhem alacağım vardır, dese; buna karşılık arkadaşı da (الصلاح) dese, bu söz daha önceki sözü reddetmek mânâsına gelir. Zira (الصلاح) kelimesinde haber olma ihtimali yoktur. Belki bu söz, muhkem bir mânâ ifade eder. Bu kelime söz başlangıcı olup haber değildir. Dolayısıyla bu sözden anlaşılan zahiri mânâ muhkeme hamledilir"¹⁷⁵.

"İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; İmam Azam'ın görüşüne muhalif olarak, yetim faraza 25 yaşına ulaştığı halde reşid duruma intikal etmese, rüşdüne ermedikçe malı kendisine verilmez. İmameyn'in bu meselede dayandıkları delil: (﴿وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا﴾)="Yetimleri deneyin. نِكَاحَ فَإِنْ انْتَسَمَ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ" Nikâh çağına eriştikleri zaman ontarda rüşd görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin"¹⁷⁶ ayet-i kerîmesidir. Bu âyet muhkem-

171) Serahsî, el-Mebsût, c. II.

172) a.g.e., c. VI, s. 153.

173) el-Bakara, 2/193.

174) et-Tevbe, 9/5.

b) Ebû Davûd, Sünen, c.II, s.17; K.K. Cihad, 33.

175) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 166.

176) en-Nisâ, 4/6.

dir, onu hiçbir şey nesh etmemiştir. Dolayısıyla rüşdüne ermeden yetime mal verilemez"¹⁷⁷.

b- Kapalılık Bakımından

Mânânın açıklığı bakımından teşri'e konu olan bir sözün ifade ettiği hükmün tatbiki örneklerini yukarıda zikretmeğe çalıştık. Şimdi ise; Kitab, Sünnet ve teşri'e konu olan kişi sözlerinin kapalılık bakımından ifade ettikleri hükmün tatbikatını açıklamaya çalışacağız:

a) HAFÎ (الخفي)

1- "İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre; kefen soyan kimsenin (nebbâşın) elini kesmek gerekmez. Zira elin kesilmesi için hırsızlık, yahut yol kesme fi'ilinin gerçekleşmesi şartı vardır. (نَبَاش) kelimesinin hırsızlık mânâsını ifade etmesinde eksiklik vardır. Zira hırsızlık, muhafaza altına alınan bir şeyi gizlice almaktan ibarettir. Kefen soyma işinde bu mânâ eksiktir. Dolayısıyla kefen soyan kimsenin kolunun kesilmesi gerekmez. Nebbaş kelimesinde hırsızlık mânâsı gizli bulunduğu için, ifade ettiği mânâ ve hüküm üzerinde ihtilâf edilmiştir.

Hanefî mezhebi'nin görüşlerini benimsediği Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed, bu gizliliği gidermek, mânâdaki bu kapalılığı kaldırmak için şu hadise dayanmışlardır (لا تَطْعُ عَلَى الْخَفِيِّ) "Kefen soyan kimse için el kesmek yoktur"^a.

İmam Ebû Yusuf'a göre ise; kefen soyan kimsenin (nebbâş) de elinin kesilmesi gerekir. Çünkü Hz. Ömer, Âişe ve İbn-i Mes'ud (r.a.), kefen soyan kimsenin elinin kesilmesinin vacib olduğuna hükmetmişlerdir. Sahabe sözünü delil olarak ileri sürmekle beraber esas dayandıkları delil: (من نبش قطعناه) "Kim kefen soyarsa elini keseriz"^b hadisi¹⁷⁸.

Bu meselede Hanefiler âyetteki sirkat mânâsına nisbetle (Nebbaş) kelimesinin mânâsı kapalı olduğu için ihtilâf etmişlerdir. İki görüş sahipleri de nebbâş kelimesindeki kapalılığı gidermek için ayrı ayrı hadise ve sahabî sözüne dayanmışlardır. Mânâdaki eksiklik ve kapalılığa dayalı olarak ortaya konan meselelerden birkaçını aşağıda zikredeceğiz.

177) Serahsî, el-Mebsût, c. XXIV, s. 160.

a) Bu hadis aynı ifadelerle kaynaklarda yoktur. Ancak şu lafızlarla zikrediliyor:

(مختلس)="Yankesicinin elini kesmek yoktur": İbn Mâce, c. II, s. 864, K. Hudud, 26, H. No: 2592; Ebû Davud, c. II, s. 450, K. Hudud, 20; Dârimî, Sünen, c. II, s. 175, K. Hudud, 8.

b) Bu hadisi muteber kaynaklarda bulamadım.

178) Serahsî, el-Mebsût, c. IX, s. 159.

2- Hanefi Mezhebi'nce kabul edilen görüşe göre; bir kimse herhangi bir evin duvarını delerek, yahut penceresini açarak, yahut açık bulunan penceresinden elini içeriye uzatarak içeriden eşya çalarsa, bu kimsenin yaptığı iş sirket mânâsını ifade etmede noksan bulunduğu ve açık olmadığı için eli kesilmez. Böyle kimselere zarif (ظريف) denir. Bu görüş, Hz. Ali (v. 40/660)'nin ichtihadına dayanıyor. Hz. Ali, "Zarif olan hırsızın eli kesilmez" buyuruyor. Zarif, evin duvarını delip dışarıdan elini içeriye sokarak malı dışarıya çıkaran kimseye denir.

3- Yine Hanefi Mezhebine göre; bir kimse arkadaşını evin kapısında bırakarak kendisi içeriye girse ve aldığı eşyayı kapıdaki arkadaşının eline uzatarak alırlarsa bu iki hırsızdan hiçbirinin eli kesilmez. Çünkü bu kişilerin yaptıkları iş (سرقة)a değil, (مناول) mânâsına kabul etmektedir. Her ikisi de bu işi gizli yapıyor, fakat herbirinin tek başına yaptığı iş hırsızlığın tarifi içine girmiyor.

İmam Ebû Yusuf'a göre ise; eğer elden ele verirken içerideki kişiyi elini dışarıya çıkarmışsa eli kesilir. Birinci meselede de yine eli kesilir¹⁷⁹. Burada münâvil kelimesinin hırsızlık mânâsını ifade etmesinden kapılılık ve eksiklik bulunduğundan, ihtilaf edilmiştir.

4- Münâvil ve zarif'te olduğu gibi, Hanefi Mezhebi'nce yine (ليس على المختلس قطع) muhtelis kişinin eli kesilmez. Muhtelis, yankesici demektir. Çünkü yankesici bu işi açık olarak yapmaktadır. Açıkta yapılan iş ise hırsızlık değildir. Yankesici de arkadaşının malını çalmıyor, belki gözünü boyayarak açıkça alıyor.

" (Tarrar) yankesiciye gelince, o bu işi iki türlü yapar. Ya elbisenin iç kısmına yerleştirilen keseyi kesmek suretiyle alır. Böyle yaparsa o taktirde eli kesilir. Yahut elbisenin dış kısmına bağlı bulunan kesenin bağını keserek alır. Bu şekilde alırsa bundan dolayı, eli kesilmez. Yine kese elbisenin yeni dışında bir yerine yerleştirildiği halde yankesici onu kesip alırsa eli kesilmez. Fakat sadece bağını çözüp bırakır da kesmeden alırsa o zaman eli kesilir. Çünkü kesenin bağı çözüldükten sonra paralar kesenin içinde kahr, sonra elini içine sokup dışarıya çıkarırsa muhraz olan bir yerden malı çıkarmış olur. Bu şekilde olursa hırsızlığın tarifi içine girer.

İmam Ebû Yusuf ise; istihsana dayanarak bu meselede bütün durumlarda yankesicinin elinin kesilmesi gerektiğini söylüyor.

İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed ise; yan kesici ile kefen soyucu arasında bir ayırım yaparak şöyle diyorlar: " (طرار) kelimesinin bu isme tahsis edilmesi hırsızlıkta çok mahir olmasına bi-

179) Serahsî, c.IX, a.g.e., s. 147; Benzer meseleler için bkz. a.g.e., s. 143; 149; 150. Bu bahsin sonuna kadar aynı cinsten meseleler vardır.

naendir. Çünkü hırsız, uyku ve gaflet halinde iken de bir kimsenin malını çalar. Halbuki yankesici uyanık iken çalar. Dolayısıyla yankesicilik hırsızlık san'atının ileri mertebesidir. Bu sebeple böyle çalmalardan dolayı el kesilmesi gerekmez"¹⁸⁰.

Gerek (نباش) gerek (مختلس) gerek (ظريف) gerekse (طرار) da hırsızlık mânâsı, kelimelerdeki eksikler veya fazlalıklar dolayısıyla kapalıdır. İşte bu kelimelerin mânâları kapalı (خفي) olduğundan, üzerinde ihtilaf edilmiştir. Dolayısıyla bunlardan kastedilen mânâ anlaşılınca kadar araştırmacı alimler tarafından araştırmalar yapılmıştır.

b- MÜŞKİL (المشكل)

1- ﴿نِسَائِكُمْ حَرَتْ لَكُمْ فَأَتُوا حَرَّتَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ = "Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza nasıl dilererseniz öyle varın"¹⁸¹ ayetindeki (انى) kelimesi bir taraftan (من أين) mânâsına, diğer taraftan (كيف) mânâsına gelir. Burada kadına arka taraftan yaklaşmakla ilgili hüküm hakkında müşkilat ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Hanefi alimleri (حرث) kelimesinin delaleti ile (كيف) mânâsında kullanarak livatanın haram, tenasül yerinden yaklaşmanın helal olduğu mânâsını çıkarmışlardır. Bu mânâ ancak, başka bir delil yardımı ile ortaya çıktığından müşkil durumda olmuştur¹⁸².

2- ﴿أَيُّهُ الْقَدْرَ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾ = "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır"¹⁸³ ayetinde Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğu açıklanıyor. Ancak, bu bin ay sözü müşkildir. Çünkü her oniki ayda bir ay, kadir gecesi ihtiva eder. Kendisi gibi bin aydan hayırlıdır, mânâsını verirsek bir şeyin kendi kendinden üstün olması lazım gelir ki, bu bir mânâ ifade etmez. O halde bu düşünce ve araştırmalardan sonra anlıyoruz ki, içinde kadir gecesi bulunmayan bin aydan hayırlıdır, demektir. İşte, bu şekilde müşkil olan bir ifadeyi ancak biraz düşündükten ve araştırdıktan sonra ortaya koymuş olduk¹⁸⁴. Açıklığa kavuşmadığı için müşkil bu adı almıştır.

c- MÜCMEL (المجمع)

1- Mücmelin tatbiki örneklerinden biri ﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾ "Allah, alış-veriş helâl, ribayı haram kıldı"¹⁸⁵ ayetindeki (ربا) kelimesidir.

180) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 160.

181) el-Bakara, 2/223.

182) İbn-i Melek, Menâr Şerhi, s. 104.

183) el-Kadr, 97/3.

184) Serahsî, a.g.e.,

185) el-Bakara, 2/275

Dirseklerin yıkamaya dahil olduğu hususu Peygamber (s.a.s) tarafından açıklanmıştır. Zira Peygamber (s.a.s) abdest aldığı zaman suyu dirsekleri üzerine döndürürdü¹⁹⁸.

d- MÜTEŞABİH (المشابه)

Furû' ile ilgili fikhî bir hüküm çıkarmada görebildiğimiz kadar ile müteşabih tatbikatta kullanılmamaktadır. Ehl-i Sünnet alimleri müteşabih ayet ve hadislerin lafızlarına dokunmayıp bunları olduğu gibi kabul ederler. Müteşabih lafızlar, itikadî meseleleri ilgilendirdiğinden, burada bizzarure tatbikatı üzerinde de durmayacağız.

B- LAFZIN MÂNÂDA KULLANILMASI İLE İLGİLİ TATBİKAT

Birinci bölümde lafzın mânâda kullanılması itibarıyla üç kısma ayrıldığını kaydetmiştik. Şimdi sırasıyla bunlarla ilgili tatbikatı göstermeğe çalışacağız:

a) HAKİKAT (الحقيقة)

Hakikat ile ilgili tatbikat bütün fikhî kapsayacak şekilde çok olduğundan, burada örnek vermeğe gerek görmüyoruz.

b) MECAZ (المجاز)

1- Nikâh lugatte; çiğnemek, üzerine basmak, cinsî münasebette bulunmak ve bir şeyi diğerine ilave etmek mânâlarını ifade eder. Fakat, bu kelimenin şeriatte akid mânâsında kullanılması istiare yolu

198) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 8; Müşriklerin nikahı hak. bkz. a.g.e., c. IV, s. 210; para karşılığında zinanın hükmü hk. bkz. a.g.e., c. IX, s. 58; Hırsızlık cezasında kesilme mevzii hk. bk. a.g.e., s. 134.

b) Müslim, c. I, s. 50, K. İman, 29. Muaz hadisinin bir bölümü olan bu hadis şöyledir:
(فان هم أطاعوك لذلك فاعلمهم ان الله افترض عليهم خمس صلوات في كل يوم وليلة)

c) Buhârî, K. İman, c. I, s. 8.

d) Bu hadis, Buhârî, K. Tahare, bab: 60'da şöyle geçer: (عن حذيفة قال: أتى النبي ﷺ سباطة) = "Hz. Peygamber (s.a.s) bir kavmin çöplüğüne geldi, ayakta küçük abdesti bozdu, sonra su istedi, ben de ona su götürdüm ve onunla abdest aldı".

Başka bir yoldan gelen rivayette ise: (أن النبي ﷺ أتى سباطة قوم فبال ثم توضأ ومسح على) (نافيته وخفيه) geçiyor.

ile mecazdır. Aralarındaki alâka, cinsî münasebete vesile olan şer'i bir sebep olması ve akidde bir şeyi diğerine eklemek mânâsının bulunmasıdır¹⁹⁹.

2- Bir kimse: "Bu undan yemeyeceğim" diyerek yemin ettiği halde sonradan o undan yapılmış ekmek yese Hanefî Mezhebine göre; örf delili ile bu söz hakikat mânâsına hamledildiğinden, günahkâr olur. Zira un gerçekten yenmez. Ancak ekmek yapıldığı zaman yenir.

Fakat İmam Serahsî (v.490/1090)'ye göre; hakikat bu sözde terkedilmiştir. Yemin undan yapılmış başka bir ma'müle raci' olduğu için, örf'e göre hakikat mânâsına itibar etmek düşer, hükümsüz olur²⁰⁰. Binaenaleyh bu söz hakikat mânâsında değil, mecazi mânâsında kullanılır.

3- Ebû Hanîfe'ya göre, bir kimse: "Dicle'den su içmeyeceğim" diyerek yemin etse, bu söz hakikat mânâsına hamledilerek şayet bir bardağı doldurmak suretiyle suyu bu bardaktan içerse günahkâr olmaz. Günahkâr olması için ağzını eğip bizzat Dicle'nin suyundan dudaklarını değdirerek içmesi şarttır.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; bu söz ile yemin eden kimse, ağzı ile eğilip bizzat Dicle nehrinden içmeyip bardak veya bir testi aracılığı ile içerse, adet delili ile yukarıdaki söz mecazî mânâda kullanılmış kabul edildiği için içen kişi günahkâr olur²⁰¹.

4- Yine İmam Azam Ebû Hanîfe'ye göre; bir kimse "Bu kuyunun suyundan içmeyeceğim" diye yemin etse, sonra kuyu suyunu bir kadehe doldurarak içse; eğer kadeh ağzına kadar dolu ise, yaptığı yemin ağzıyla içmeyeceğim, mânâsına hamledilerek günahkâr kabul edilmez. Eğer dolu değilse günahkâr kabul edilir. Çünkü kadeh dolu olunca ağzını kuyunun suyuna dayayıp içmiş gibi olur.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; her iki durumda da günahkâr olur. Çünkü iki imama göre bu yeminden kasdedilen mânâ mecazdır. Bunun karinesi örf'tür. Çünkü örfte, bu şekilde su içen kimse için kuyunun suyundan içti denilir²⁰².

5- Hanefî Mezhebine göre, zaruret dolayısıyla cünüb kimse ile abdestsiz kimse ve hayız haldeki kadın hüküm bakımından eşittir. Su bulunmadığı, yahut suyu kullanma imkanı olmadığı zaman cünüb kimse ile hayız halindeki kadın da abdestsizlerde olduğu gibi teyem-

199) Serahsî, c. IV, s. 192.

200) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 180.

201) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 187.

202) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 187 vd.; ayrıca bkz. a.g.e., s. 181.

müm yapacaktır. Bu görüş Hz. Ali ile İbn-i Mes'ud (v. 32/652)'a dayanmaktadır. Bu iki Sahabî görüşlerini ileri sürerlerken: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾²⁰³; ²⁰⁴ ayetlerindeki kelimesine dayandırıyorlar. Buradaki "Lems"²⁰⁵ den maksat, hakikî mânâsı olan el ile dokunmak değil, mecazî mânâsı olan cinsî münasebettir²⁰⁶. Hanefî Mezhebi bu mecazî mânâyâ dayanarak kadının tenine dokunmakla abdestin bozulmayacağına hükmetmişlerdir.

6- İmam Âzam'a göre; bir kimse yabancı bir kadın ile livatada bulursa, lugat mânâsı itibarıyla hakikaten zina fiili işlemediği için bu kimseye had cezası gerekmezip tazir gerekir. Çünkü zina ile livata ayrı ayrı mânâlarda, biri ispat diğeri ise nefiyde kullanılır. Meselâ; "livata yaptı, zina yapmadı" denilir. Lugat alimleri bu iki sözü birbirinden ayırmışlardır. (لها محبان لوطي و زناء) mısra'ı bunun şahidi olarak gösterilmiştir. Aralarında isim yönünden çatışma bulunduğu için haddi gerektiren işin esas ismine itibar etmek gerekir. Bu sebeple (مختلس) ile (منتهب)'in ellerinin kesilmesi gerekmez. Bu konuda (إذا اتى الرجل الرجل فهما زانيان)^a hadisi Ebû Hanife tarafından "Zina günahı kazanırlar" tarzında te'vil ediliyor. Kadının kadın ile münasebeti hakkınada (إذا أتت المرأة المرأة فهما زانيتان)^b="Kadın kadın ile münasebette bulursa ikisi de zaniyedirler" hadisinden kastedilen mânâyı da yine Ebu Hanife aynı şekilde zina günahı olarak te'vil ediyor. Nitekim Allah Teâlâ bu gibi işlere zina değil, "Fahişe" adını veriyor.

Fakat İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; zinanın cezası olan had, livatada bulunanlara da uygulanır. Çünkü iki imama göre, livata mecazî olarak zina kabul edilmektedir²⁰⁶.

c- KINAYE (الكتابة)

1- "Bir kimse Arapça olarak (كذا كذا) ifadesi ile "Allah için şu kadar şu kadar gün oruç tutmak bana borç olsun" dese; eğer bu sözlerin ihtimali dahilinde bulunan herhangi bir sayıyı kasetmişse o takdirde (11) gün borçlu kabul edilir. Çünkü (كذا) i şaret ismi müphem kelimelerden olup miktarı bilinmeyen bir sayıdan haber verir. Müphem iki sayı, aralarında atıf harfi olmaksızın zikredilmiş olur. Aralarında atıf harfi bulunmadan zikredilen sayı terkiplerinin en küçüğü (11)'dir.

203) el-Mâide, 5/6.

204) en-Nisâ, 4/43.

205) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 111, 117.

a) Bu hadisin kaynağını bulamadım.

b) Kaynağını bulamadım.

206) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 78; Ayrıca bkz. c. XXIV, s. 16; s. 4:

"Yine bir kimse atıf harfi ile (كذا كذا) diyerek adakta bulursa bu söz sebebiyle (21) gün oruç tutması lazım gelir. Çünkü aralarında atıf harfi bulunan en küçük birleşik sayı (21)'dir. İşte yukarıdaki sözün sahibi herhangi bir şey niyet etmediği zaman müphem olan bu gibi sözleri (11) ve (21) sayılarına hamledilir. Bu sözden muhtemel bulunduğu herhangi bir sayıyı niyet ederse o taktirde niyetine göre hükmedilir²⁰⁷.

2-Hanefî müctehidlerine göre; ittifakla (هبة)، (صدقة)، (تمليك) sözleri ile nikâh akdi gerçekleşir. Bu meselede dayanılan esas Hz. Ali'nin tatbikatıdır. Şöyle olmuştur: Bir kimse kızını iki şahid önünde Ubeydullah b. el-Harr'e hibe ettiğini ifade etmiş, Hz. Ali de bunu caiz görmüştür. Bunun mânâsı şudur: Nikâh, kendisi sebebiyle cinsî münasebet helal olan bir mülkiyettir. Bu mülkiyet hibe ve temlik sözleri ile de gerçekleşir. Bu mesele kıyas yolu ile bilinen bir meseledir. Lugat alimlerinin sözlerine bakılarak teşri' kılınacak bir meseledir. Lugat alimleri, aralarında sebebiyet alâkası dolayısıyla bir sözü başka bir mânâda emanet olarak kullanıyorlar. Bunun misalleri çoktur. Yağmura gök, yükseğe sema, yine nebata sema' adını vermeleri gibi. (أَنَّىٰ أَرَانِي أَعْصُرُ حَمْرًا)²⁰⁸ ayet-i kerimesi de bunun bir delilidir. Lugatçılara göre böyle bir durum sabit olunca deriz ki; bu sözler rakabe mülkiyetine sebeptir. Mut'a mülkiyeti yerine (رقية) rakabe mülkiyetini kullanarak mut'a mülkiyetini gerektirir. Aralarında sebebiyet yönünden birleşme bulunduğu için (هبة)، (صدقة) ve (تمليك) sözleri mut'a mülkiyeti olan nikahtan kinaye olmaya yetkilidirler"²⁰⁹.

3- "Bir kimse kendi eşine: "Sen bana haramsın" dese, niyetinden sorulur. Bu söz birçok mânâyâ ihtimali bulunduğundan bakılır. Eğer bundan boşamayı kasetmişse boşama olarak kabul edilir. Bunun gibi "Bana helal olan her şey üzerime haramdır" dese kişinin niyetine bakılır. Eğer bu sözden yemin mânâsını kasetderse yemin; boşamayı kasetderse boşama kabul edilir"²¹⁰.

Bir kimse karısına: "Sen bana kan, ölü eti, domuz ve şarap gibi haramsın" dese, yine niyetinden sorulup ona göre hükmedilir.

Bir kimse karısına: "Sen benden haliyyesin, bainesin, beriyyesin, bettesin dese, bu sözlerin muhtemel bulunduğu başka mânâlara da var olduğundan, niyetsiz olarak veya çok kullanılmadıklarından, boşamak mânâsına gelmezler.

Yine bir kimse: "İstedüğün yere git, yolunu serbest bıraktım, babanın evine git, çık, benden gizlen, baş örtünü al" gibi sözleri sarfederse niyetine göre hükmedilir. Hanefî alimlerinden bazı müteah-

207) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 145.

208) Yusuf, 12/36.

209) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 59 vd.

210) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 70 vd.

hirne göre, bütün bu sözler kinayedir. İmam Şâfi'de aynı görüştedir. Hanefî Mezhebine göre ise mecazdır²¹¹. Hanefî Mezhebinin kabul ettiği görüş mecazın tatbikatına değil kinayenin tatbikatına örnek teşkil ediyor.

Ç- MÂNÂYA DELALETİ BAKIMINDAN LAFIZLA İLGİLİ TATBİKAT

a) DAL Bİ'L-İBARE (الدال بالعبارة)

1- "Hanefî Mezhebine göre; Ramazan Bayramında fitreyi muhtaç olan kimselere vermek vacibtir. Bu vücut (اغنواهم عن المسئلة في مثل) "Böyle bir günde onları istemekten müstağni kılın."²¹² hadisinde (هم) zamirinin fukaraya raci' olması sebebiyle ibarenin delaletine dayanmaktadır. Bu hadisin ibaresinden, hiç düşünmeksizin fitrenin fakirlere verilmesinin vacib olduğu mânâsı anlaşılıyor. Ancak, diğer meselelerin bir kısmında olduğu gibi burada dal bi'l-ibare yolu ile vücut hükmü çıkarıldığından bahsedilmemektedir"²¹².

2- "Orucun başlangıç ve sonu günün ağarmaya başlamasından, akşam havanın kararına zamanına kadardır. Bu konuda dayanılan delil (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)²¹³="Sabahleyin (ufukta) siyah renk beyaz renkten ayrılınca kadar yeyin-için"²¹³ ayet-i kerimesidir. Bu ayet oruç vaktinin sahtan akşama kadar olduğuna ibaresiyle delalet ediyor"²¹⁴.

3- "Hanefî Mezhebine göre, bir kimse lehine bir yerdeki üzüm bağı ikrar edilse, bağ toprağı ile birlikte o kimseye ait olur. Çünkü bağ denilince adette hem ağacı hem de toprağı içine alır. İkrarda mutlak olan sözler mutad olana hamledilir. Adette nassın ibaresinin delaleti ile sabit olan, nass ile açıklanmış gibidir"²¹⁵.

Bundan önce zikredilen has,âmm, müşterek, zahir, nass ve hafi bahislerinde zikredilen deliller aynı zamanda ibaresi ile delalet örnek teşkil ettiğinden, burada sözü kısaltmak istiyoruz.

b- DAL Bİ'L-İŞARE(الدال بالإشارة)

1- "Ölünün varisi eğer tek bir oğul ise Hanefî Mezhebine göre,bütün malı alır. Bu hüküm nassın işareti ile sabittir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: (وَيُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَى)²¹⁶="Evladlarınız hakkında Allah size erkekler için iki kızın hissesi ka-

211) Serahsî, a.g.e., c. 78 vd.
a) Bu hadisin kaynağını bulamadım.
212) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 102.
213) el-Bakara, 2/187.
214) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 54.
215) Serahsî, a.g.e., c. XVIII, s. 67.

dar vermenizi tavsiye ediyor"²¹⁶ buyuruyor. Aynı ayetin devamında ise kızların mirasını açıklamak üzere (وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ)²¹⁷="Eğer kız bir tane ise ona ölünün bıraktığı malın yarısı vardır" buyuruyor. Kız tek olduğu zaman mirasın yarısını alacağı nassın ibaresi ile sabit olup yukarıdaki ayet-i kerime ile de erkeğin hissesinin kızların hissesinin iki katı olduğu kesin ibare ile sabit olunca, iki ibarenin işaretinden tek varis olan oğulun bütün mirası yalnız başına alacağı hükmü ortaya çıkıyor. Çünkü iki yarım bir bütün eder"²¹⁷.

2- "Hanefî Mezhebine göre; baba küçük çocuklarının nafakalarını ödemeğe zorlanabilir. Bu görüşün dayandığı delil: (أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تَضَارُوهُنَّ لِيُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أَوْلَاتٍ حَمَلٍ فَانْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمِرُوا بِبَنَاتِكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُم فَاسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى)²¹⁸="Boşadığınız kadınları iddetleri zarfında gücünüzün yettiği kadar oturduğunuz yerin bir köşesinde oturtun. Bir de üzerlerine baskı yapmak için onlara zarar vermeğe kalkışmayın ve eğer gebe iseler çocuklarını doğuruncaya kadar nafakalarını verin. Sonra boşadığınız kadınlarla ilginiz hesilince sizin hesabınıza çocuklarınızı emzirirlerse, o vakit ücretlerini verin ve aranızda örfe uygun şekilde anlaşın"²¹⁸.

Hanefî Mezhebine göre; bu ayet-i kerime, süttten kesildikten sonra da küçük çocukların nafakasının babaya farz olduğuna işareten delalet ediyor. Çünkü süttten kesildikten sonraki nafaka, süt emzirme çağındaki nafaka gibidir. Ve çocuk babasının bir parçasıdır. Dolayısıyla kendi kendine harcamada bulunması gibidir"²¹⁹.

3- "Yukarıda geçen meselede (اغنواهم عن المسئلة مثل هذا اليسر) hadisi şerifi, sadakanın fakirlere verilmesi gerektiğine ibaresiyle; fakat, bu fitreyi zengin olan kimselerin vermesine ve dilenmekten müstağni olmak için bayram günü namazdan çıkmadan önce ödemesi gerektiğine işaret yolu ile delalet ediyor"²²⁰.

"İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e göre; fakirin ihtiyacını gidermeğe işareten delalet ettiği için bu fitre zimmilere de verilebilir.

Fakat, İmam Ebu Yusuf'tan bir rivayete göre ise; ancak müslümanların fakirlerine harcanabilir"²²¹.

4- "Hanefî Mezhebine göre; dünyevî muamelelerde vekaletin caiz olduğuna, delil (وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا)²²² لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِرِزْقِكُمْ هُدًى إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا)²²³="Onları (ashab-i kehfi) bir mu'cize olarak uyuttuğumuz gibi, birbirlerine sorsunlar

216) en-Nisâ, 4/11.
217) Serahsî, el-Mebsût, c. XXIX, s. 139.
218) et-Talâk, 65/6.
219) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 222.
220) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 102.
221) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 111.

diye, kendilerini kudretimizle uyandırdıkça içlerinden biri şöyle dedi: (burada) ne kadar kaldınız? Bir gün, yahut bir günün bir kısmı kadar eğleştik dediler. Bir kısmı: Ne kadar eğleştığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini bu gümüş paranızla şehre (Tarsus) gönderin de baksın, hangi yiyecek daha temiz ise ondan size bir rızık getirsin" ²²² ayetidir. Bu ayet-i kerime müslümanlar arasında vekaletin şer'an caiz olduğuna işaret yolu ile delalet ediyor.

5- Hasan-ı Basrî'ye göre, mü'minler için Kıyamete kadar takiyye caizdir. Ancak, o tehdid altında kalan kimse için adam öldürmek hususunda takiyyeye cevaz vermiyor.

Takiyye; ceza ve işkenceden kendini korumak için, bir mü'minin, içinden tersine inandığı halde başka bir düşünceyi açıklamasıdır. Bazı alimlerin, bu türlü davranmayı, nifak olacağı gerekçesi ile reddetmelerine karşılık Hanefî Mezhebi: "Doğrusu bu takiyye caizdir" hükmünü veriyor. Bu hüküm verirken dayandıkları delil: (

﴿لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنِينَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ﴾

"Mü'minler, mü'minlerin dışında kâfirleri dost edinmesinler. Bunu herkim yaparsa artık Allah ile ilişiği kesilmiş olur. Ancak, kâfirlerden korkarsanız, bu durum müstesnadır. Allah, size kendinden korkmanız ve sakınmanızı emrediyor. Nihayet dönüş Allah'adır" ²²³. Bu ayette mü'minler için takiyyenin caiz olduğuna işaret eden delalet sözkonusudur.

Kalbi imanla dolu olduğu halde bir kimsenin Allah'a eş koşmakla ilgili herhangi bir sözü söylemeğe zorlanması da takiyye babından caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s), Ammar b. Yasir'e bu türlü takiyyede bulunması için cevaz vermiştir. Ancak bu, peygamberler dışındaki mü'minler için caizdir" ²²⁴.

6-"Bir kimse, karısından olma çocuğunu emzirmek üzere yine karısını ücretle tutsa, Hanefî Mezhebine göre, karı ücrete hak kazanamaz. Bu görüşlerinin dayandığı delil: (﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ أَجْرًا﴾) "Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirsinler" ²²⁵ ayet-i kerimesidir. Bu ayetin zahiri, dinen kadının çocuğunu emzirmesinin farz olmasını gerektiriyor. Bu sebeple kadının bu gibi işlerden dolayı ücret alması caiz olmaz. Ayetin devamında: (

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾) "Onların yiyecek ve giyeceğini örfe bilinen şekilde temin etmek çocuğun babasına aittir" ²²⁶ buyuruluyor. Bundan kasdedilen mânâ nafakadır. Bu ayetin yukarıdakine atfedilmesi, emzirme karşılığında kadına nafaka vermenin başka bir şart ile herhangi bir karşılık gerektirmediğine işaret ediyor.

مثل الذي يغزون من أمتي ويأخذون الأجر كمثل أم موسى عليه السلام كانت ترضع ولدها (

222) el-Kehf, 18/19.

223) Âl-i İmrân, 3/28.

224) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 45.

225) el-Bakara, 2/233.

226) el-Bakara, 2/233.

وتأخذ الأجر من فرعون) = "Ümmetinden gaza edip ücret alanlar, Musa aleyhisselam'ın annesi gibidirler. O kendi çocuğunu emzirip bundan dolayı Fir'an'dan ücret alıyordu" hadisi de kadının kendi çocuğunu emzirmekten ötürü ücret alamayacağına işaret ediyor. ²²⁷

7- "Bir kimse zekât ve öşrünü evladına ve evladının evladına, ana-babasına, dedelerine, veladet yolu ile zekâtı ödeyene nisbet edilen kimselere, veladet yolu ile mensubun ileyhi olduğu kimselere veremez. Bunun sebebi, ödeyenin menfaatını ödeyen kimseden tamamen kesmektir. Oysa baba ile oğul ve analar arasındaki menfaat devamlı olup kesilmez. Buna işaret olmak üzere Allah Teâlâ: (

﴿أَبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَاتَذَرُونَّ أَيُّهُمُ آقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا﴾) = "Babalarınızdan, yahut oğullarınızdan hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz" ²²⁸ buyuruyor. Dolayısıyla onlara zekâtı harca verince verme işi tamamlanmaz. Fakat, bunların dışındaki akrabaya vermekle zekâtın temlik tamamlanmış olur" ²²⁹.

8- Faiz yemekle meşhur olan ve faiz malını yemeğe devam eden kimse fasık ve Allah'a karşı savaş ilan etmiş kimse olduğu için, şehadet kabul olmaz. Buna delil (﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾)

"Eğer faizi terketmezseniz bilin ki Allah'a karşı savaşa girmişsiniz" ²³⁰ ayetidir. Ancak, şehadetinin kabul olmaması için, onunla meşhur ve üzerinde ısrar halinde bulunması gerekir. Zira fasid akitlerin hepsi riğadır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor (﴿بَيْعٌ وَحَرَمٌ الرَّبِّ﴾) "Allah alış-verişi helal, ribayı haram kıldı" ²³¹. Adette insan, bütün muamelelerinde akdi ifsad eden sebeplerden uzak bulunamaz. Bu sebeple riba yemekle meşhur değilse bu kişinin şahidlik bakımından adâleti düşmez" ²³².

9- "Kadı herhangi bir meselede müşkilat ile karşılaşınca, bu meseleyi bilirkişiye sorması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ: (﴿فَاسْتَلُوا أَهْلَ﴾) "Eğer bilmezseniz, bilenlere sorunuz" ²³³ buyuruyor. Hz. peygamber (s.a.s), de: (

هَلَّا سَأَلُوهُ إِذَا لَمْ يَعْرِفُوهُ وَأَمَّا شَفَاءُ الْعِيِّ السَّوَالِ) "...Bilmiyorlar idi ise, sorsalardı ya!. Çünkü cehaletin şifası ancak sormaktır". Bu ayet ve hadis, kâdının bilirkişi tayin etmesi ge-

227) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 127 vd.

228) en-Nisâ, 4/11.

229) a.g.e., c. III, s. 11.

230) el-Bakara, 2/279.

231) el-Bakara, 2/275.

232) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 131; İbn-i Abbas'ın livata konusunda işaretten hüküm çıkarması ile ilgili olarak bkz. a.g.e., c. IX, s. 79.

233) en-Nahl, 16/43.

a) Bu hadisin, Ebû Davud'ui. Sünen'inde zikredilen esas metni şöyledir: (

عن عطاء عن جابر قال: خرجنا في سفر فأصاب رجلا منا حجر

فشجبه في رأسه ثم احتلم فسأله أصحابه فقال: هل تجدون لي

رخصة في التيمم؟ فقالوا: ما نعلم ذلك رخصة وأنت تقدر على الماء.

فاغتسل فمات. فلما قدمنا على النبي ﷺ أخبر بذلك فقال: «قتلوه

قتلهم الله إلا سألوها إذ لم يعلموا فأنما شفاء العي السؤال، إنما كان

يكفيه أن يتيمم ويعصب على جرحه خرقة ثم يمسح عليه ويغسل

سائر جسده»

) = "Cabir'den

rivayet olduğuna göre; şöyle dedi: Bir yolculuğa çıktık. Bizden birinin üzerine taş düşüp

başını yaradı. Sonra da ihtilâm oldu. Ne yapacağını arkadaşlarına sorarak: Benim için Te-

rektiğine işareten delalet ediyorlar" 234.

10- Hasta olan kimsenin, kudretine göre, oturarak, yanına yaslanarak, ima ile namazını kılması gerekir. Hanefi Mezhebinin bu meseledeki delili şu ayet-i kerimedir: (

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾)

= "O mü'minler ki, ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikrederler ve göklerle yerin yaratılışı hakkında düşünürler (Onlar tefekkür sonunda şöyle derler): Ey rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi cehennem azabından koru" 235.

Bu ayeti kerime, hasta olan kimsenin namazına işarettir. Bu husus Dahhâk tarafından tefsirinde açıklanmıştır. Hanefi Mezhebi buna Sünnetten de delil ilave etmek suretiyle işareten hastanın namazı hükmünü çıkarıyor 236.

11- Namaz vakte bağlı olarak farz kılınmıştır. Bunun dayandığı delil: (﴿اقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ﴾) = "Güneşin zevale geldiği vakitte namazı kıl" 237 ayetidir. Bu sebeple vakit tekerrür ettikçe namazların farziyeti de tekerrür eder. Namazın vaktinde eda edilmesi ise, (﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾) = "Gerçekten namaz vakit ile tayin edilmiş olarak mü'minler üzerine farz kılındı" 238 ayeti ile sabittir. Bu iki ayet-i kerime ibareleriyle hüküm ifade ediyorlar. (﴿فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون وعشيا وحين تظهرون﴾) = "Akşam ve sabaha girdiğiniz vakitte Allah'ı tesbih edin " namaz kılın". Göklerde ve yerde övgü yalnız ona mahsustur. Yatsı ve öğle vakitlerinde de namaz kılın" 239 ayeti ile: (﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى﴾) = "Namazlara, özellikle orta namaza devam edin" 240 ayeti ve: (﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ﴾) = "Gündüzün iki tarafında ve gecenin başlangıcında belli bir vakitte namazı kıl" 241 ayetleri ise; namazın günde beş vakit olarak kılınmasına işaretiyle delalet etmektedirler 242.

yemmüm alma konusunda bir ruhsat buluyor musunuz? dedi. Arkadaşları da: Hayır, bir ruhsat bulamıyoruz. Çünkü sen suyu kullanma gücüne sahipsin, dediler. Adam da bunun üzerine suyu kullanarak yıkandı ve bundan dolayı öldü. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, durum kendisine haber verildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Onu öldürdüler. Allah da onları öldürsün. Bilmiyor idiyse sorsalardı ya. Bilgisizliğin şifası sormaktan başkası değildir." Ebû Davud, Sünen, C.I, s. 83, K.Tahare, 125.

234) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 103.

235) Âl-i İmrân, 3/191.

236) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 212.

237) el-İsrâ, 17/78.

238) en-Nisâ, 4/103.

239) Rûm, 30/18.

240) el-Bakara, 2/238.

241) Hûd, 11/114.

242) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 212; Dâl bi'l-İşâre ile ilgili diğer örnekler için bkz. a.g.e., c. IV, s. 224. Kâfirlerin kendi aralarındaki nikâh; c. VI, s. 176. Sarhoşun boşaması; c. I, s. 162> c. I, s. 167.

1- "Zengin olan bir erkek, muhtaç olan ana ve babasının nafakasını temin etmeye mecbur edilir. Bu meselede dayanılan delil: (﴿إِنْ أَمْرُو هَلْكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِيهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ﴾) = "Ana-babaya öf bile deme" 243 ayetidir. Bu ayet-i kerime ana-babaya öf denilmeyeceğine ibare yolu ile delalet ediyor. Öf demede onlara eziyet vardır. İhtiyaç anında ana-babaya nafaka vermek onlara karşı "öf" demekten daha büyük bir eziyettir. Ana-baba muhtaç fakat çalışmaya muktedir de olsalar, bu eziyet mânâsı dolayısıyla onların nafakasını temin etmek oğullarına vacib olur.

Çocuklar ister erkek olsun, ister kız olsun. Zengin iseler ana-babalarına nafaka ödemedede eşittirler. Bu nafakayı eşit oranlarda ödeyeceklerdir" 244.

2- Daha önce de kaydedildiği üzere, ölen kimsenin yalnız bir erkek çocuğu bulursa, malın bütünü onundur. Bu hüküm işareti'n-nass ile sabittir. İşareti yolu ile şabit olduğu gibi. Aynı zamanda: (﴿إِنْ أَمْرُو هَلْكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِيهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ﴾) = "Bir adam ölür de erkek çocuğu bulunmayıp sadece kızkardeşi bulunursa, ölünün mirasının yarısını alır" 245 delaleti ile de sabittir. Ayette açıkça ibare yolu ile kardeşin bütün mala varis olacağı şabit olunca, tek varis olan oğulun bütün mirası alacağına delaleti'n-nass (Dal Bi'd-Delale) yolu ile delalet etmektedir. Çünkü kardeş ölünün babasının çocuğudur. Kendi çocuğu ise insana babasının çocuğundan daha yakındır. Miras ise yakınlık derecesine dayanır 246.

3- İmam Azam Ebu Hanife'ye göre; sefih harcamalarını kısıtlamak batıldır. Ebu Hanife bu görüşünü ileri sürerken: (﴿وَلَا تَوْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾) 247 ayetine dayanıyor. Bu ayette, yetimler büyüyünce velayetleri sona erme korkusu ile bunların velileri israf yapmaktan yasaklanmışlardır. Yetim büyüdükten sonra velayetinin sona ereceğinin açıklanması, aynı zamanda büyüyen ve rüşd çağına erişen yetimler üzerine hacır konulmayacağına delaleti'n-nass yolu ile bir açıklamadır. Çünkü yetim üzerindeki velayet bir ihtiyaca mebnidir. Bu ihtiyaç ancak kendi başına mutlak tasarruf yetkisine sahip olduğu zaman yok olur. Ebû Hanife'ye bu mesele sorulunca; zihar, katil ve keffaretlerle ilgili diğer ayetlere dayanarak hükme varmıştır. Keffaretlerle ilgili ayetlerin ifade ettiği umûmî mânâlardan anlaşılan şudur: İster sefih olsun, ister olmasın, keffareti gerektirecek suçu işleyen herkes üzerine bu cezalar uygulanır. Bu sebeplerden birini irtikab etmek bir nevi sefihliktir. Dolayısıyla bu, sefih olmasına

243) el-İsrâ, 17/23.

244) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 222.

245) en-nisâ, 4/176.

246) Serahsî, a.g.e., c. XXI., s. 139.

247) en-nisâ, 4/6.

rağmen bir kimsenin mal kazanma hakkına sahip olduğuna delalet eder²⁴⁸.

4- İmam Azam Ebu Hanife'ye göre; yabancı bir kadın, yahut herhangi bir erkekle livatada bulunmak zinada olduğu gibi had değil, tazir cezasını gerektirir. "Muhtelis" ve "Muntehib" de olduğu gibi, lugat mânâsına dayanarak zina ile livatanın birbirinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürdüğünü ve bu hükme vardığını daha önce de zikretmiştik²⁴⁹.

İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; livata da nassın delaleti içine girdiği için zinadır. Bu delalet yönünü biri isim, diğeri mânâ olmak üzere iki yonden şöyle açıklıyorlar:

a- *İsim yönünden* : Zina fahişe olarak vasıflandırılmıştır. Allah Teâlâ bir ayet-i kerime'de: (*أتأتون الفاحشة ما سبقكم بها من أحد من العالمين*) = "Lut, kavmine sizden önce hiç kimsenin yapmadığı bir kötülüğü mü yapıyorsunuz?"²⁵⁰ buyuruyor. Dolayısıyla nass'ın delaleti ile zina ve livata fahişe olmakta birleşiyorlar.

b- *Mânâ bakımından* : Zina, şehvet suyunu akıtmak kasdı ile mahzurlu bir şekilde temasta bulunmaktır. Livatada da bu mânâ mevcuttur. Dolayısıyla iki imama göre, livatanın haddi gerektirmesi nassın delaleti esasına dayanmaktadır. Had cezaları kıyasla sabit olamaz.²⁵¹

5- Ramazan günü unutarak yeyip içen, yahut cinsî münasebette bulunan oruçlu kimsenin orucu bozulmaz. Böyle bir kimse orucuna devam eder. Bu hüküm Ebu Hureyre'den rivayet edilen şu hadisin delaleti ile sabit olup kıyasla dayanmaktadır. Hadis-i şerif şudur:

أن رجلا سأل رسول الله ﷺ اني أكلت وشربت في رمضان ناسيا وأنا صائم، فقال رسول الله ﷺ : تم على صومك إنما اطعمك الله وسقاك) = "Bir adam Rasûlullah (s.a.s)'a gelerek; Ben unutarak Ramazan'da oruçlu iken yeyip içtim, diye soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'de cevaben ona şöyle buyudu: Seni ancak Allah yedirip içirdi, orucunu tamamla"^a.

Unutarak cinsî münasebette bulunmanın orucu bozmayacağı hükmü yeme-içmeye kıyasla değil, yukarıdaki nassın delaleti ile sabittir²⁵².

6- Bir kimse Ramazan'da oruçlu bulunduğu halde mazeretsiz

248) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 159.

249) Daha geniş bilgi için bkz. a.g.e., c. IX, s. 78.

250) el-A'raf, 7/80.

251) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 77 vd.

a) Aynı lafızlar kaynaklarda yoktur. Buhârî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Ebû Hureyre'den rivayet olunan hadis şöyle geçiyor: (*وعن أبي هريرة قال؛ قال رسول الله ﷺ : (من أكل ناسيا وهو صائم فليتم صومه فانما اطعمه الله وسقاك)*) bkz. Buhârî, K. Eymân, c. VII, s. 226, bab: 15; İbn Mâce, c. I, s. 534, H. No: 1673, A. b. Hanbel, Müsned, c. II, s. 489; Tirmizî, K. Savm, 36, c. III, s. 100.

252) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 65; Cinayetin kemali ile ilgili icühadın tatbikatı için bkz. a.g.e., s. 141, 138, 139; c. III, s. 79, Behîme ile Cima'.

olarak kasden yeyip içerse hem kaza, hem de keffaret ödemesi gerekir. Bu hüküm de yine Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadisin delaleti ile sabit olup kıyas ile sabit değildir. Çünkü Hanefî Mezhebi, keffaretleri kıyas ile değil, nassın delaleti ile ispat eder. Usuldeki nazariyenin sarîh ifadelerle tatbikatını "Delaletü'n-Nass" 'da daha sık rastlamaktayız²⁵³.

7- Erkekler için unutmada halinde cinsî münasebetin orucu bozmayacağı, yine unutarak yeme-içmenin orucu bozmayacağını bildiren hadisin delaleti ile sabit olduğu gibi, nassın delaleti ile kadınlar için de hüküm aynıdır²⁵⁴.

d- DAL BİL-İKTİZA (الدال بالانقضاء)

1- Bir kimse karısına: (*اعتدى*) "İddet bekle" dese, bu söz kinaye olduğundan, başka mânâlara da ihtimali vardır. Sayı say, Allah'ın nimetlerini say gibi mânâlara da gelebilir. Nikahtan iddet beklemesi için söyleyenin niyetine bakılır. Eğer söyleyen bundan boşamayı kasdetmişse ric'i bir boşama şekli vaki' olur. Çünkü bu söz boşamanın hakikatı ile ilgili olmayıp sayı sayma mânâsındadır. Yani hakikat mânâsı boşama ile ilgili değil hesap ile ilgilidir. Nikâhla ortaya çıkan mülkiyetin izalesinde bu mânânın tesiri yoktur. Halbuki iddet hem başlangıç hem de devam itibarıyla nikahla birarada bulunur. Fakat, nikahtan dolayı iddet beklemesi için daha önce bir boşamanın geçmiş bulunması gerekir. Sanki bu sözün sahibi gizli olarak (*طلقتك*) demiş oluyor. Burada (*طلقتك*) sözü nass üzerine fazlalıktır. Bu fazlalığın iddetten önce geçmesi gerektiği için bu sözün ric'i boşama mânâsına gelmesi iktiza yolu ile delalettir²⁵⁵.

2- Yine bir kimse karısına (*أنت واحدة*) dese, bu söz kadın için bir sıfat olma mânâsını taşımaya da, bir talakla boşamaya da ihtimali bulunan bir sözdür. "Sen eşsiz güzelliğesin, ailenin bir tanesisisin, bir tek eşimsin, güzelliğde tekinsin" gibi mânâları da taşıyabilir. Bu sebeple bu söz kinayedir. Bir hüküm ifade etmede söyleyenin niyetine bakılır. Eğer bundan (*أنت طالق واحدة*) = "Sen benden bir talakla boşun" mânâsını kasdetmişse ric'i bir talak vaki' olur. Burada da bir talak olması için fazlalık olarak (*طالق*) sözünün geçmiş olması gerekiyor²⁵⁶. Dolayısıyla bu delalet iktiza yolu ile delalettir.

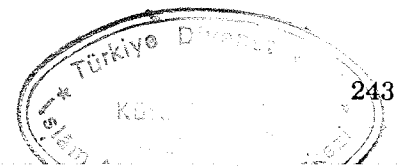
Yine bunun gibi bir kimse karısına (*استبرئ رحمك*) = "Rahmini

253) Serahsî, a.g.e., s. 73.

254) Diğer meseleler için bkz. a.g.e., c. X, s. 129; c. XI, s. 223; c. V, s. 182; c. XI, s. 234; c. XII, s. 15; c. I, s. 72; c. XII, s. 47; c. II, s. 106; Kitab ve Sünnetle ilgili istidlaller için bkz. a.g.e., c. XX, s. 88, c. VI, s. 76.

255) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 76.

256) Serahsî, a.g.e.

benden uzak tut" dese, bu söz de kinaye olup iktiza yolu ile daha önceden "boşadım" sözünün geçmiş bulunmasını gerektirir ²⁵⁷.

3- (أَنَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَاتِ) = "İşler niyetlere göredir" a hadisinde gerçek mânâ kastedilmemiştir. Yani işlerin yapılması esasta niyete bağlı değildir. Çünkü niyetsiz de iş yapılabilir. Burada, sözün gereğinden anlaşılana, (حَكْم) 'dür. Yani işlerin taşıdığı hüküm, bağlı oldukları niyetlere göredir. Bile bile, yahut hata ile bir kimseyi öldürmek bunun bir örneğini teşkil eder. Bu fiillerdeki cezalar niyetlere bağlıdır. İbadetler de böyledir. Meselâ; namazın kabul olması, oruç ve benzeri ibadetlerin geçerli olması için daha önceden niyet etmek şarttır ²⁵⁸. Bu hadis-i şeriften hüküm mânâsını almak iktiza yolu ile dir.

4- Bile bile adam öldürmenin cezası kısastır. Hata ile bir kimseyi öldürene ise diyet tazminatı ödemek gerekir. Her iki hüküm de nass ile sabittir. Hata ile öldürmekte diyet tazminatı ödemekle kişinin sorumluluğu gider. Ahirete ait herhangi bir günah kalmaz. Bu konuda dayanılan delillerden biri de: (وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ) = "Hata ile yaptığınız işlerden dolayı sizin için bir günah yoktur" ayeti ile (رَفَعَ عَنِّي الْأَخْطَاءَ وَالنِّسْيَانَ) = "Ümmetimden hata, unutmama ve zorlanmanın günahı kaldırılmıştır" b hadisidir. Ayetin hükmü açıktır. Hadis-i şerifteki sözün gereğinden anlaşılana hata, unutmama ve zorlanmanın hükmü kaldırılmıştır, demektir. Yoksa "Ümmetimden hata, niyandan ve zorlanma kaldırılmıştır" mânâsı doğru olmaz. Bu hadis-i şerif, fûrû'da açıklanmış olmamakla beraber yukarıda geçen ayetin delaletiyle hüküm mânâsında kullanılarak delil getirilmiştir ²⁶⁰.

5-Hanefî Mezhebine göre; çocuk ile delinin saime cinsinden olan hayvanlarından zekât vermeleri gerekmez. Bu meselede dayanılan delil (رَفَعَ الْقَلَمَ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَنْتَبِهَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَفِيقَ) = "Üç taifeden kalem kaldırılmıştır. Baliğ oluncaya kadar çocuktan, ayılıncaya kadar deliden, uyanıncaya kadar uyku halindeki kişiden" c hadisidir. Bu hadis-i şerif'te de kalemin yazdıklarının hükmü mânâsı kastedilerek delil getirilmiştir ²⁶¹.

6-Usulde (رَفَعَ عَنِّي الْأَخْطَاءَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ) = "Ümmetimden hata, unutmama ve baskı altında yaptıkları işlerin günahı kaldırılmıştır" d. Hadis-i şerifi "Dal Bil'- İktiza" ya örnek verilmekte ve sözün gereğinden anlaşılacağına göre, bundan kastedilmiştir ²⁵⁷ a.g.e.

a) Buhârî, K. İman, III, c. I, s. 20.

258) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 10.

259) el-Ahzâb, 33/55.

b) İbn Mâce, K. Talak, bab: 16, c. I, s. 659'da (H. No: 2045) hadis şöyle geçiyor: (

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنِّي الْأَخْطَاءَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ

260) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 67.

c) Buhârî'de bu hadisin ibaresi şöyle geçiyor: (عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ الْمَجْنُونِ) (أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ الْقَلَمَ رَفَعَ عَنِ ثَلَاثَةٍ: عَنِ الْمَجْنُونِ) (بِك. Buhârî, c. VI, s. 169, K. Talak, 11.

261) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 162 vd.

d) İbn Mâce, c. I, s. 100, K. Talâk, bab: 16.

dilen mânânın "hüküm" olduğu söylenmektedir. Fakat, üçüncü madde, yani ikrah=zorlamanın hükmü boşama dışındaki meselelerde geçerli kabul edilmesine karşılık, boşamalardaki zorlamada bu hadise yer verilmemiş olup Ebû Kulabe'nin fetvası ile Hz. Ömer'in: "Dört şeyi konuşana bunların hükmü vacib olur. Biri boşamak, biri köle azad etmek, diğeri nikah, dördüncüsü ise adaktır" sözü delil getirilmekte ve Ebû Hureyre'den gelen (ثَلَاثُ جَدَهْنَ جَدٌ وَهَزَهْنَ جَدَ الطَّلَاقِ وَالنِّكَاحِ وَالْعَتَاقِ) = "Üç şey vardır ki bunların ciddisi ciddî, şakası da ciddîdir. Bunlardan biri boşama, diğeri evlenme, üçüncüsü ise azad etmektir" a hadisi bunların hepsinin üstünde delil kabul edilmektedir ²⁶². Yine haram yemeye zorlanan kimse ile küfre zorlanan kimsede hadisin iktiza mânâsı ile amel edildiği halde talakta bununla amel edilmemektedir ²⁶³.

D- FASİD İSTİDLALLERLE İLGİLİ TATBİKAT

a- Mefhum-i Muhalif

Hanefî Mezhebinin mefhum-i Muhalif ile amel etmediğini birinci bölümde zikretmiştik. Bunun tatbikatı ile ilgili bir örneği aşağıda zikrediyoruz:

"Hanefî Mezhebine göre; inzal vaki olsun, olmasın, cinsî temasta erkeklik organının sünnet miktarının kaybolması ile yıkanmak farz olur. Bu görüş aynı zamanda muhacir olan Ashab'dan Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn-i Mes'ud'un görüşleridir. Ensar'dan olan Ashab içinde Ebû Said el-Hudrî, Huzeyfe ve Zeyd b. Sabit'e göre ise; böyle bir münasebetten dolayı yıkanmak gerekmez.

Ensar'ın dayandıkları delil (أَنَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ) "Su ancak sudan gerekir" b hadisinin zahiri mânâsıdır. Yani onlara göre; su ile yıkanmak, suyun (menin) gelmesinden dolayı gereklidir. Bunun ters mânâsı meni akmadığı taktirde yıkanmanın gerekmediğidir. İşte, Ensarî olan Sahabiler bu ters mânâyı dayanarak yukarıdaki hükme varmışlardır.

Hanefî Mezhebi Ashab'tan muhacir olanların görüşünü kabul ederek hadisin ters mânâsını almamış, kendi görüşünü takviye sadedinde: (إِذَا تَقَاءَ الْحَتَّانَ وَجِبَ الْغَسْلُ) = "İki sünnet yeri birleştiği zaman (erkek ve kadında) ister inzal vaki olsun ister olmasın yıkanmak gerekir" a hadisi ile bu görüşünü takviye etmektedir. Ancak burada Hanefiyye usulüne muhalif olarak sünnet var iken sahabe sözü ile

262) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 42.

a) Tirmizî, c. III, s. 490, K. Talâk'da bu hadis şöyle geçiyor: (ثَلَاثُ جَدَهْنَ جَدٌ وَهَزَهْنَ جَدَ الطَّلَاقِ وَالنِّكَاحِ وَالرَّجْعَةِ)

263) serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 50, bkz. c. VI, s. 3, Talak; c. XVI, s. 134, Şahadet. Delaletlerle ilgili tatbikat için bkz. a.g.e., c. I, s. 236-251.

b) Müslim, c. I, s. 269, K. Hayz, 21, H. No: 80-81.

amel etmesi dikkati çekiyor. Hadisin sıhhati bakımından Konunun ayrıca araştırılması gerekir. Zira hadisin var olduğu yerde Sahabe'ninde ihtilaf etmemesi gerekir. Ancak, Hz. Ömer'in Hz. Âişe 'ye bu konuyu sorduğu ve: "Böyle zamanlarda yıkanırđık" dediği rivayet ediliyor. Ancak, bu vakıa değilde başka bir hadis delil gösteriliyor. Bundan Hanefilerin hadisin sıhhatine güvenmedikleri anlaşılıyor

264.

Hanefi Mezhebine göre ancak şehvetle gelen meniden dolayı yıkanmak gerekir. Ağır yük yüklenmekten, yahut düşmekten dolayı gelen meni yıkanmayı gerektirmez. Bu görüşü ileri sürerken Hanefi Mezhebinin dayandığı delil: (انما الماء من الماء) "Su ancak sudan dolayı gerekir"²⁶⁵ hadisidir.

b- Istidlal Bi'l-Mukarene

Hanefi Mezhebine göre; zengin ve mukim olan kimselere kurban kesmek vacibtir. Fakat, seferde bulunanlara vacib değildir.

İmam Ebu Yusuf ile İmam Şafii'ye göre ise sünnettir. Dayandıkları deliller şu hadis-i şeriflerdir: (كتبت على الأضحية ولم تكت عليكم) = "Kurban kesmek bana farz kılındı fakat sizlere farz kılınmadı"^e (خصصت بثلاث وهي لكم سنة: الأضحية وصلاة الضحى) = "Üç şey bana tahsis edilmiş olup sizin için sünnettir: Bunlar da; Kurban, kuşluk namazı ve vitirdir"^d (ضحوا فانها سنة أبيكم إبراهيم) = "Kurban kesin. Zira kurban, babanız İbrahim (a.s.)'in sünnetidir"^e. Bu hadisler yanında Hz. Ebu bekir ile Hz. Ömer'in, görenler vacib zanneder korkusuyla bir-iki sene kurban kesmedikleri ve Ebu Mes'ud el-Ensârî'nin: "Sabah akşam hergün bana 1000 koyun gelip gidiyor. İnsanlar görüp vacib zanneder korkusu ile kurban kesmiyorum" sözüne de dayanmaktadır.

Yukarıdaki hadis-i şeriflerle Sahabe sözlerine dayanarak İmam Şafii ile İmam Ebû Yusuf şöyle bir muhakemede bulunuyorlar: Misafir üzerine kurban kesmek vacib değildir. Mali ibadetlerde misafir ile mukim kimse arasında fark gözetilmediği gibi, kurbanda da misafir ile mukim arasında fark gözetilmez. Burada mukârenet yolu ile istid-

a) Timizî'de aynı mânâdaki bir hadis şu ibare ile geçiyor: (عن عائشة قالت: قال النبي ﷺ: إذا جاوز الحتان الحتان وجب الغسل) Bu hadis ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Timizî, c. I, s. 183, K. Tahâre, bab: 80.

264) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 68.

b) Müslim, c. I, s. 269, K. Hayz, 21, H. No: 80-81.

265) Serahsî, a.g.e., a. y.

c) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 231'deki hadis şöyle geçiyor: (عن عكرمة عن ابن عباس قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ثلاث هن على فرض وهن لكم تطوع: الوتر، والنحر، وصلاة الضحى)

d) İbn Mâce, c. II, s. 1045, K. Edâhi, bab: 3, de hadis şöyle geçer: (قال أصحاب رسول الله ﷺ: ما هذه الأضحى؟ قال: سنة أبيكم إبراهيم)

e) Kaynağını bulamadım.

lal edilerek hüküm verilmiştir. Hanefi Mezhebi bu konuda vacib hükümünü koyup mukârenet yolu ile istidlali kabul etmiyor²⁶⁶.

c- Istidlal Bi-İzafeti'l-Cema'a

Hanefi Mezhebi'ne göre; cemaat mânâsını taşıyan kelimeye muzaf olan cemi' kelimenin hükmü, muzafun ileyhine kapsadığı fertlerin her biri hakkında sabit olmak değildir. Bu şekilde bir hüküm çıkarmak fasiddir. Bununla ilgili tatbikattan bazı örnekleri aşağıda göstereceğiz:

1- (خذ من أموالهم صدقة) = "Mü'minlerin mallarından zekât al"²⁶⁷ ayeti müslümanların mallarından zekât vermelerinin farz olduğuna delildir. Ancak, muzafun ileyh olan (هم) zamirinin raci' olduğu mü'minlerden herbir ferdin zekât vermesi gerekmez. Bunlar arasında belli miktarda (nisab) miktarı mala sahip olan kimselere ancak zekat vermek farzdır. Bu husus, başka bir nass ile: (ان الله فرض عليهم ان صدقة تؤخذ من أغنيائهم ... الخ) = ".....Onlara (Yemenlilere) bildir ki, Allah kendilerine mallarından, zekât vermelerini farz kılmıştır. Bu zekât, zengin olanlarından alınıp fakir olanlarına verilir"²⁶⁸ hadisi ile sabittir. Burada cem'i sığasının yine cem'i sığasına izafeti ile herbir ferd için hüküm sabit kabul edilmemiştir²⁶⁹.

2- (والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما)²⁷⁰ = "Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadınların ellerini kesin" ayeti kerimesindeki (أيدي) cem'i (هما) zamirine muzaf olmuştur. Burada kastedilen mânâ muzafun ileyh olan (سارق) ve (سارقة) 'nın herbirinin iki eli değil birer ellerinin kesilmesidir. Hanefi Mezhebi bu meselede izafetü'l-cema'aya göre amel etmeyip herbirinin birer eli mânâsını vererek hükme bağlamışlardır²⁷¹.

3- Bir kimse iki karısına hitab ederok: (إذا دخلتما الدارين إذا ولدتما) = "Yani ikiniz eğer iki eve girerseniz, yahut ikiniz iki erkek çocuğu doğurursanız, yahut ikiniz iki hayız hali görürseniz boşsunuz" gibi tesniye kelimelerin tesniye zamirine izafeti ile boşama lafızlarını kullansa, buna karşılık iki karısından her biri bir eve girse, bir erkek çocuğu doğursa, bir defa hayız olsalar boş olurlar. Bu hüküm insanların hitap tarzlarından da bilinmektedir. Zira "Topluluk (حلق القوم رؤسهم) ، (ركب القوم دوابهم) ، (لبس القوم ثيابهم) elbiselerini giydi, bineklere bindi, başlarını traş etti" denilir. Bu sözlerden herbirinin bu işleri yaptıkları mânâsı anlaşılır²⁷².

266) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 8 vd.

267) et-tevbe, 9/ 103.

268) Buhârî, sahih, c. II, s. 104.

269) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 149.

270) el-Mâide, 5/38.

271) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 133.

272) Şeybânî, el-Câmiu's-Sağir.

E- LAFIZLARIN ŞER'İ HÜKÜM İFADE ETMESİ İLE İLGİLİ TATBİKAT

AA- *EMİR*: Emir in ifade ettiği hükümle ilgili tatbikatı da aşağıda açıklamaya çalışacağız:

1- *Vücut*: Farz mânâsında emrin tatbik edildiği meselelere; hass, âmm, mutlak, nass, müfesser ve mücmel bahislerinde geçen örnekler birer misal teşkil ettikleri için burada tafsilatına geçmeden sadece emirle ilgili nasları zikretmekle yetiniyoruz:

a) Sarih Emrin Farz Mânâsında Kullanıldığı Yerler:

(﴿اِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾) "Namaza kalktığınız zaman yüzünüzü yıkayın". 273.

(﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾) "Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadınların ellerini kesin". 274.

(﴿فَاقْرَأُوا مَا تَسْرَى مِنَ الْقُرْآنِ﴾) "Kur'an'dan kolayınıza gelen âyetleri okuyun". 275.

(﴿وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ﴾) "Başınızı meshedin". 276.

(﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾) "Yüzünüzü yıkayın". 277.

(﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾) "Namazı kılın, zekâtı verin". 278.

(﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا﴾) "Zina eden erkek ile zina eden kadınlardan her birine yüz sopa vurun". 279.

(﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ﴾) "Şarap, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi cinsinden pis şeylerden başkası değildir. Kurtulabilmeniz için bunlardan uzak durun". 280.

(﴿اِذَا آتَاكَ الْقُرْآنُ فَذَعَى الصَّلَاةَ﴾) "Sana "Kar halin gelince namaz kılma". 281.

b) Sarih Olmayan Emirlerle İlgili Hükümlere Örnekler:

(﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ﴾) "Allah'ın insanlar üzerinde

273) el-Mâide, 5/6.

274) el-Mâide, 5/38.

275) el-Müzzemmil, 73/20.

276) el-Mâide, 5/6.

277) el-Mâide, 5/6.

278) el-Bakara, 5/6.

279) en-Nûr, 84/2.

280) el-Mâide, 5/90.

281) Serahsî, el-Mabsût, c. XXIV, s. 2.

Beytullah'ı ziyaret etme hakkı vardır". 282.

(﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾) "Boşanan kadınlar, bizzat üç hayız müddeti beklesinler". 283.

(﴿مَا أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ فِيهِ الْعَشِيرَ﴾) "Toprağın çıkardığı ürünlerden onda bir zekât vermek gerekir".

(﴿فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ﴾) "Yeminin keffareti on fakiri yedir-mektir..". 284.

(﴿يُؤْتِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَى﴾) "Allah Teâlâ, sizlere evladınız hakkında erkeklere iki dişinin hissesi kadar hisse almayı tavsiye eder". 285.

(﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ﴾) "Akşama girdiğiniz zaman, bir de sabaha girdiğiniz zaman Allah'ı tesbih edin". 286.

(﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ﴾) "Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler". 287.

(﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾) "Allah alış-verişi helâl, ribayı haram kıldı". 288.

Farz mânâsını ifade etmek üzere emrin hükmü ile ilgili ayet ve hadislerden bazı örnekleri yukarıda kaydettik. Hanefilerce kabul edilmiş ikinci derecede zannî delile dayalı vücut ile ilgili tatbikî örneklerden bazılarını aşağıda zikredeceğiz:

aa- Daha önce âmm bahsinde de geçtiği üzere: (﴿فَاقْرَأُوا مَا تَسْرَى مِنَ الْقُرْآنِ﴾) âyetini tahsis eden (لأصلاة إلا بفاتحة الكتاب) hadisi kesinlik ifade etmediği için, namazda Fatıha okumak Hanefilerce farz değil vacib kabul edilmiştir. 289.

bb- İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre; kurban bayramında kurban kesmek de yine farz olmayıp vacibtir. Dayandıkları deliller aşağıdaki nasslardır:

(﴿إِنَّا آغَطَيْنَاكَ الْكُوْثُرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ﴾) "Biz sana çok hayır verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve hayvan boğazla". 290. (﴿من وجد سعة ولم يضح فلا يقربن مصلانا﴾) "Her kim imkan bulur da kurban kesmezse, bizim musallamıza (Bayram Namazı kılınan yer) yaklaşmasın". 291.

(﴿من ضحى قبل الصلاة فليعد ومن لم يضح فليذبح على اسم الله﴾) "Kim Bay-

282) Âl-i İmran, 3/97.

283) el-Bakara, 2/228.

284) el-Mâide, 5/89.

285) en-Nisâ, 4/11.

286) Âl-i İmrân, 3/91.

287) el-Bakara, 2/233.

288) el-Bakara, 2/275.

289) Merjinânî, el-hidâye, c. I, s. 67.

290) el-Kevser, 108/2.

291) İbn-i Mâce, Sünen, c. II, s. 1044.

ram namazından önce kurban kesmişse yeniden kessin. Kim de kesmemişse Allah'ın adıyla kurban kessin".²⁹²

(ضَحُّوا فَآنَهَا سَنَةَ أُيُكُم إِبْرَاهِيمَ) "Kurban kesin. Çünkü o, babanız İbrahim(a.s.)'in sünnetidir".²⁹³

Yukarıdaki naslarda geçen emirler ve yasaklar farz manasını ifade etmezler. Bu delillere dayalı olarak ortaya konan hüküm vücuttur. Bu hükmü inkâr eden kâfir olmaz. Dolayısıyla kurbanla ilgili emirlerin hükmü zan ifade eder.²⁹⁴

Fitre Hanefilerce vacibtir. Bu konuda dayandıkları deliller şunlardır:

وعن ابن عمر رضي الله عنه: فرض رسول الله ﷺ صدقة الفطر على كل (حر وعبد ذكر أو أنثى صغير أو كبير صاعًا من تمر أو صاعًا من شعير.) "Rasûlullah (s.a.s) fitre sadakasını hür ve köle, erkek yahut dişi büyük yahut küçük herkese hurmadan, yahut Arpadan bir ölçek olarak tayin etti"²⁹⁵.

وعن عبدالله بن ثعلبة العدوي ويقال العبدري قال: خطبنا رسول الله ﷺ قال: ادوا عن كل (حر وعبد صغير أو كبير نصف صاع من بر أو صاعًا من تمر أو صاعًا من شعير.) "Hür ve köle, küçük yahut büyük herkes için buğdaydan yarım ölçek, yahut hurma ile arpadan bir ölçek fitre ödeyin".²⁹⁶

Bu ve benzeri nasslara dayanılarak Hanefî Mezhebince fitre vermek vacib kabul edilmiştir. Çünkü bu sadaka haber-i vahid ile sabit olduğundan kendisi ile amel etmeyi gerektirir, fakat kesin bir bilgiyi gerektirmez. Bu şekilde haber-i vahid ile sabit olanın hükmü amel bakımından vacib olup farz olmaz. Dolayısıyla zannî bir hüküm ifade etmiş bulunduğu için, bu hükmü inkâr eden kimse kâfir değildir. Karz ise hükmü kesin delil ile sabit olmaktadır.²⁹⁶

2- *İbaha* : Tatbikatta ibaha ile ilgili olarak emrin ifade ettiği hüküm hakkındaki bazı örnekleri aşağıda sunuyoruz:

a) Hibe caiz olan bir akittir. Bu akdın cevazı Kitap ve Sünnet ile sabittir. Kitap'tan deliller şunlardır: (إِذَا حَتَمْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ) (رُدُّهَا)²⁹⁷ âyetinde kuvvetli olan görüşe göre (تحية) kelimesinden kastedilen mânâ atıyye ve ihsandır. Yani size bir şey verildiği zaman, siz ondan daha güzelini verin, yahut verilenin aynısını iade edin, demektir. Bu kelimeye selam mânâsını verenler de vardır. Atiy-

292) Nesâî, Sünen, c. VII, s. 214-224.

293) Şevkânî, Neylû'l-Evtâr, c. IV, s. 344.

294) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 8 vd.

295) Buhârî, c. II, s. 130.

a) Aynı ifadelerle kaynaklarda bulamadığım bu hadis aynı mânâda başka bir ifade ile şöyle geliyor: (عن ابن عمر رضي الله عنه قال: فرض رسول الله ﷺ صدقة الفطر صاعًا)

(من شعير أو صاعًا من تمر على الصغير والكبير والحر والمملوك K. Zekât, bab: 78.)bkz. Buhârî, c. II, s. 140,

296) Serahsî, a.g.e., s. 8.

ye mânâsını kuvvetlendirmek üzere başka bir ayette Allah Teâlâ söyle buyuruyor: (فَمَنْ طَبَن لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا) = "Şayet mehirde bir kısmını size bağışlarsa onu afiyetle rahatça yeyin"²⁹⁸. Bu ayet-i kerime hibe yolu ile bir şeyi yemenin caiz olduğuna delildir. Her iki ayette görülen (فكلوا) ، (فحيوا) emirleri ibaha içindir.²⁹⁹

b) Hanefî Mezhebine göre; av köpeği yakaladığı avı öldürür de ondan yemezse bu avın etini yemek caizdir. Eğer yakaladığı avın etinden yemişse bu avın etinin yenmesi haram olur. Bu meselede dayandıkları delil: (فكلوا مما أمسكن عليكم) = "Avcı köpeklerin sizler için yakaladıkları avlardan yeyin" ayet-i kerimesidir. Bu ayetteki (كلوا) emri de vücut değil ibahe içindir.³⁰¹

(فَانكحوا ما طابَ لكم مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى) = "Helal olan kadınlardan iki, üç ve dört kadını nikahlayın"³⁰² ayetindeki (فانكحوا) emri ile (فَاطْلِقُوهُنَّ لِئَدِّبَهُنَّ) kadınları iddetleri içinde boşayın³⁰⁴ ayetindeki (فاطلقوهن) emri de iba-

he içindir. Bunun gibi (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ) "Eğer kadınları boşarsanız sizin üzerinizde bir günah yoktur"³⁰⁵ âyeti ile (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ) "Eğer kadınları boşarsanız sizin üzerinizde bir günah yoktur."³⁰⁶ âyetindeki (لا جناح) kelimeleri ibahe mânâsını ifade etmektedir.³⁰⁷

Yine (كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) = "Yiyin-için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah, israf edenleri sevmez"³⁰⁸ âyeti ile (كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ) "Beyaz hat siyah hattın ayrılıncaya kadar yiyin-için"³⁰⁹ âyetlerindeki (كلوا و اشربوا) emirleri de ibahe için olup konumuza örnek teşkil etmektedirler.

3- *Nedib*: Aşağıda zikredilen âyetlerdeki emirler de nedib ile ilgili tatbikata örnek teşkil etmektedirler:

(وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ) = "Sizden birine ölüm gelmeden önce, verdiğimiz rızıklardan harcamın".³¹⁰

(وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا يَنْبَغُ فِيهِ) = "Ne dostluğun"

297) en-Nisâ, 4/86.

298) en-Nisâ, 4/4.

299) Serahsî, a.g.e., c. XXII, s. 47.

300) el-Mâide, 5/4.

301) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 223.

302) en-Nisâ, 4/3.

303) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 160.

304) en-Nisâ, 4/101.

305) el-Bakara, 2/236.

306) el-Bakara, 2/158.

307) a.g.e., c. VI, s. 2 vd.

308) el-A'raf, 7/31.

309) el-Bakara, 2/187.

ne de alış-verişin fayda vermediği gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan harcayın".³¹¹

(﴿وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ﴾)="İşitin, itaat edin ve kendiniz için hayır olarak harcamada bulunun".³¹²

(﴿وَلَكِنْ لِّيَلْوَكُمْ فِيمَا آتَاكُمْ فَأَسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾)="Hayır yapmada yarışın".³¹³

(﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾)="Ey iman edenler, rüku' ve secde edin. Hayır işler yapın ki kurtulasınız".³¹⁴

Yukarıdaki ayetlerde geçen (استبقوا) (انفقوا) ve (افعلوا) emirleri vücut değil nedib içindir. Sünnet'teki naslardan bir örneği şu hadis-i şerif'tir: (تسحروا فإن أحب الطعام إلى الله طعام السحور)="Sahura kalın. Çünkü Allah'ın en sevdiği yemek sahur yemeğidir"^a. Bu hadiste ki (تسحروا) emir yine nedib içindir.

C- ZAMAN BAKIMINDAN EMİRİN HÜKMÜ İLE İLGİLİ TATBİKAT

aa) *Mutlak Emrin Hükmü*: Hanefî Mezhebine göre; mutlak emrin hükmünün geniş zaman içinde yerine getirilmek olduğunu nazarı bölümde görmüştük. Şimdi örnekleri üzerinde duracağız:

1- Bir kimsenin saime cinsinden on devesi bulursa ve üzerlerinden iki yıl geçtiği halde bunların zekâtını ödemesi, Hanefî Mezhebine göre, birinci yıl için iki koyun, ikinci yıl için bir koyun ödemesi gerekir. Zira zekât emri fevrî (acele ile yerine getirilmesi gereken bir emir) olmayıp geniş zamana bağlıdır.³¹⁵

İmam Muhammed'e göre ise; iki sene ve daha fazla bir zaman içinde zekâtını ödemeyen kimsenin şahitliği kabul değildir. Çünkü fakirlerin hakkını yediği için günahkârdır. Buna rağmen böyle bir kimseye dünyevî bir cezanın uygulanmayacağı kanaatinde diğer Mezhep imamları ile birleşmektedir.³¹⁶

Hanefî alimlerinden Ebu Abdillah el-Belhi emir mutlak mânâ

310) el-Münâfikûn, 63/10.

311) el-Bakara, 2/254.

312) et-Teğabûn, 64/16.

313) el-Mâide, 5/48.

314) el-Hacc, 22/77.

a) Bu hadis Buhârî, K. Sıvım, bab: 20'de şöyle geçiyor: (تسحروا فإن في السحور بركة) bkz. Müslim, K. Sıvım, 45; Tirmizî, K. Sıvım, 17; Nesâî, K. Sıvım, 18.315) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 169.

316) Serahsî, a.g.e., a.y.

taşıdığı için, bir kimsenin zekâtını tehir etmesinin caiz olduğu görüşündedir.³¹⁷

Ebu'l-Hasen el-Kerhî ise zekâtı tehir etmenin caiz olmadığı ve tehir eden kişinin günahkar olduğu görüşündedir.³¹⁸ İmam Züfer'e göre iki yıl peş peşe zekâtını tehir eden kimsenin, hem ilk sene için hem de ikinci sene için iki koyun ödemesi gerekir.³¹⁹

2- Bir kimse "Allah için bir ay i'tikafa girmek benim üzerime borç olsun" tarzında adakta bulursa, herhangi bir zamanda peşpeşe bir ay i'tikafa girmesi gerekir.³²⁰ Çünkü adama şekli, mutlak olup (على) harfinin ifade ettiği vücut hükmü tarihî mânâsını ifade eder.

3- Yine bir kimse "üzerime borç olsun ki Allah için bir ay oruç tutacağım" diyerek adakta bulursa, bu emir geçmiş zaman mânâsını ifade ettiği için, dilediği herhangi bir ayda orucunu tutabilir. Bunun için acele etmesine gerek yoktur.

4- Yine bir kimse herhangi bir mazereti sebebiyle tutamadığı oruç borcunun kazasını dilediği zamanda yapabilir. Bunun için fevrî (acele davranmayı gerektiren) bir hüküm yoktur.

5- Oruç bahsinde Hanefî Mezhebi konu ile ilgili olarak şu genel kaideyi veriyor: "Kur'an'da Allah Teâlâ'nın peşpeşe kaydı ile zikretmediği (mutlak) bırakılmış oruçlar, acil olmayıp değişik zamanlarda tutulabilirler. Peşpeşe kaydı konulan oruçlar ise birbirinden ayrılmazlar. Peşpeşe kaydı ile tutulması emredilen oruçlar katil keffareti ile zihar keffaretleridir. Çünkü bunlar mutlak olmayıp kayıtlandırılmışlardır. Fakat Allah Teâlâ'nın Kur'an'da peşpeşe kaydı ile zikretmediği kaza oruçları gibi emirler (﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾)="Diğer günlerden sayılı günler"³²¹ cümlesi gereği mutlak olarak zikredilmiş olduklarından peşpeşe de geniş zaman içinde ayrı ayrı olarak da tutulabilirler.³²²

bb- *Mukayyed Emrin Hükmü İle İlgili Tatbikat*: Bununla ilgili örnekleri aşağıda göstereceğiz:

1- Namazın farziyeti (﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾)="Namazı kılın, zekâtı verin"³²³ emri ile sabittir. Bu emir mutlaktır. (﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى﴾)="Şüphesiz namaz mü'minlere vakitli olarak farz kılındı"³²⁴ âyeti ile kayıtlandırılmış olup vakte bağlı olarak farz kılınmıştır. Bu sebeple vakit tekerrür ettikçe namazın farziyeti de tekerrür eder. Günde beş kere namazın vakti ise ayetlerin işareti ile

317) Serahsî, a.g.e., a.y.

318) Serahsî, a.g.e.

319) Serahsî, a.g.e., a. y.

320) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 119 vd.

321) el-Bakara, 2/184.

322) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 75.

323) el-Bakara, 2/43.

324) en-Nisâ, 4/103.

sabittir ³²⁵. Bu sebeple namazın vakitleri namazın kılınması için bir zarf gibidir. Fakat, vakit baştan başa bir mi'yar değildir. Vaktin herhangi bir cüzünde eda edilebilir. Namazın hemen, ilk cüz'de kılınma şartı yoktur.

2- Ramazan orucunun farziyeti (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ) = "Ey iman edenler! Oruç sizlere farz kılındı" ³²⁶ âyeti ile sabittir. Bu ayetteki oruç emri mutlaklıdır. Bu ayette olduğu gibi (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) = "Sizden herkim Ramazan ayında bulunursa oruç tutsun" ³²⁷ âyetindeki oruç tutma emri de mutlaklıdır. Orucun müddeti ise; (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) = "Beyaz hat siyah çizgiden ayrılıncaya kadar yiyin-için" ³²⁸ ayeti ile tayin edilmiştir. Dolayısıyla oruç emrinde imsaktan akşam vaktine kadar olan zaman bu emrin hem zarfı olduğu gibi aynı zamanda ölçüsüdür de. Bu ölçüye uymayan oruç kabul değildir ³²⁹.

3- Hacc yoluna gücü yeten her müslümana farzdır. (وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا) = "Yoluna gücü yetenler için Allah'ın insanlar üzerinde Beytullah'ı ziyaret etme hakkı vardır" ³³⁰ ayeti ile sabittir. Farzlar bir sebebe bağlıdır. Hacc'ın farz olmasının sebebi Beytullah'tır. Beytullah tekerrür etmediği için onu ziyaret etmek sadece ömürde bir kerre farzdır. Ancak, hacc'da vakit, edanın sebebi değil, şartıdır. Bu sebeple vaktin tekerrürüne bağlı olarak tekerrür etmez" ³³¹. Hacc'ın eda vakti ise; Şevval, Zü'l-kade ve Aşr-ı Zi'l-Hicce'dir. Hanefi Mezhebince haccın eda vaktinin hac ayları olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur ³³².

İmam Ebû Yusuf'a göre; imkan bulununca ilk senenin hacc ayları hacc'ın edası için tayin edilir. Fevrî olduğu için bu farızanın hemen yerine getirilmesi gerekir. İmam Azam Ebû Hanîfe'den de benzer görüş rivayet edilmiştir.

İmam Muhammed'e göre; ilk senenin aylarında fevrî olarak hacc'ın eda mecburiyeti yoktur. Tehir edilebilir ³³³.

Hacc farızası, hacc vaktinin tamamını kapsamaması yönü ile de namaza benzer. Bir hacc mevsiminde ancak bir tek hacc farızası eda edilebilmesi itibarıyla, bir nevi mi'yar olması bakımından da oruca benzer.

325) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 141.

326) el-Bakara, 2/183.

327) el-Bakara, 2/175.

328) el-Bakara, 2/187.

329) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 54.

330) Âl-i İmrân, 3/97.

331) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 2 vd; Ayrıca mutlak emrin tekerrür açısından hükmü için bkz. a.g.e., s. 34.

332) Serahsî, Usûl, c. I, s. 29.

333) Merginânî, el-Hidâye, c. I, s. 134.

d- EMİR SEBEBİYLE VACİB OLANIN HÜKMÜ

aa- Eda-i Tâmm

Konuya, ibadetlerde ve muamelatta olmak üzere iki kısım halinde örnek vermeğe çalışacağız:

1- Senesi dolunca zekâtı vaktinde kuruşu kuruşuna ödemek, vakti gelince haccı zamanında erkânı ile yerine getirmek, orucu Ramazan-ı Şerif günleri içinde sahurda imsak vaktinden akşam vaktine kadar orucu bozan şeylerden sakınarak eda etmek, namazı cemaatle kılmak, eda-i kâmile birer örnektir.

2- Bir kimsenin gasbettiği malın aynını geri vermesi, akdin gereği olarak satılma eşyanın aynını müşteriye teslim etmesi, selem alışverişlerinde üzerine selem akdi yapılan malın akid gereği olarak teslim edilmesi, sarf bedelinin para bozdurana teslim edilmesi de muamelat konularındaki eda-i tâmma örnek teşkil eder.

bb- Eda-i Kâsır

Eksik ödemek, eksik olarak yerine getirmek demek olan bu türlü edaya örnekler aşağıda sunulmuştur:

1- Son oturuşta imama uyup sonra kılmadığı rek'atları kılmak üzere ayağa kalkıp geride kalanları kılmak, ibadetler konusunda eda-i kâsır'a örnek teşkil eder.

2- Namazın başında imama uyup arkasında uyuyan yahut namazın başında imama uyduğu halde abdesti bozulup abdest aldıktan sonra, namazın son kısmına yetişen kimsenin kıldığı namaz edadır, fakat kazaya benzer.

3- Bir kimse gasbettiği malı haciz konulmuş olarak veyahut gasbettiği köleyi cinayet işlemiş olarak geri verirse, yahut bir kimse sattığı bir malı müşteriye kusurlu ve ayıplı olarak teslim ederse, yahut sarfın bedelini eskimiş para ile öderse bu türlü ödemeler de eda-i kâsır cinsindedir.

cc- Kaza-i Misl-i Ma'kûl

1- Bir kimse hastalığı, yahut sefere çıkması sebebiyle, yahut unutma, uyku ve gaflet sebebiyle bir vakit namazını kılamasa, sonra kılamadığı bu namazı kaza edecektir. Oruç da böyledir ³³⁴.

2- Yine bir kimse gasbettiği bir malın kendisini yok edip yerine

334) Oruç için bkz. Serahsî, a.g.e., c. I, s. 138, bahsin başından itibaren.

benzerini öderse, yahut değerini öderse buna kaza-i misli ma'kul adı verilir ³³⁵.

3- Bir kimse başkasından borç para alsın, alınan bu paranın ödenmesi de misli ma'kul bir ödeme olup eda değildir. Çünkü, alınan paranın aynıni ödemek mümkün değildir. Genel olarak borçlanma yolu ile alınan paralarla istihlak edilen mallar misli ile ödenen (kaza-i misli ma'kul türünden) muamelelerdir ³³⁶.

4- Bir kimse başkasından (10) fels borç para alsın, sonra bu paralar değerini kaybetse İmam Azam Ebû Hanife'ye göre; kıyasen o bakır paradan başkasını ödemek gerekmez. Ebû Hanife bu meselede şöyle düşünüyor: Borçlunun zimmetinde vacib olan aldığı felslerin benzerlerini ödemektir. Borçlu ise bunların benzerlerini ödemeye kadirdir. Dolayısıyla fazladan bir şey ödemesi gerekmez.

Fakat İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; istihsanen gümüş üzerinden, borç alma zamanındaki değerini ödemesi gerekir. Çünkü borçlu üzerine vacib olan aldığı paranın mislini ödemektir. Aldığı para ise bakırdır. Değerini düşürdüktan sonra para olma vasfı yok olur. Bu sebeple kişi aldığı paranın mislini bakır para olarak geri vermekten aciz olur. Dolayısıyla, bu paraların kıymetini ödemesi gerekir ³³⁷. Onun değişmeyen kıymeti ise, gümüş üzerinden olan değeridir. Dolayısıyla İmameyn bu meselede gerçek kıymet ve gerçek misliyete önem vererek kaza-i misli ma'kul'de İmam Azam'dan daha farklı düşünüyorlar.

5- Bir kimse emsali var olan şeylerden birini başkasından borç olarak alsın, sonradan emsali ortadan kalksa, aldığı bu malın değerini sahibine ödemesi lazımdır ³³⁸.

6- Yine bir kimse emsali var olan şeylerden birini başkasından borç olarak alsın, bu şeyin emsali yok olmayıp bilakis pahalansa, yahut ucuzlasa; Ebû Hanife'ye göre, bu şey bakır para olup ucuzlama ve pahalalma halinde fark ödemesi gerekmez. Çünkü bakır paranın başkasına borç olarak verilmesindeki cevazın illeti para olma vasfı değil, emsali bulunan bir varlık olmasıdır. Zaten emsali bulunmayan bir şeyin borç olarak verilmesinin caiz olmadığını yukarıda kaydetmiştik. Bu sebeple ölçü ve tartıya tabi olan maddelerde borçlanma caizdir. Ceviz ve yumurta gibi takribi ve adedi olan mallarda ise caiz değildir. Para değerini kaybetmekle emsali var olmaktan çıkmaz.

Bu meselenin bir izah tarzı da şöyledir: Borcun bedeli hüküm bakımından malın kendisi olup kıymeti değildir. Bu böyle kabul edilmezse o zaman bu muamele, bir şeyin veresiye olarak hemcinsi ile mubedelesi gibi olur. Bu ise caiz değildir. Dolayısıyla bu muamele bu

335) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 50.

336) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 30.

337) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 29 vd.

338) Serahsî, a.g.e., a. y.

yönü ile gasb olayına benzer. Borçlu kişi alacaklıdan bakır paraları gasbetmiş, bu esnada bu paraların değeri düşmüş gibi olur. Gasbeden kişi aldığı paraların kendisini vermekle nasıl beraat ediyorsa, mislini vermekle de borçtan beri olur. Burada İmam Azam meseleyi gasbedilen paralara kıyas ediyor.

İmam Ebu Yusuf'a göre; bir malın kıymetini ödemek gerekince, o malın kıymetini aldığı zamanki gümüş para üzerinden ödemesi lazımdır.

İmam Muhammed'e göre ise; kıymetini ödemek gerekince, revaçta iken kıymetini eksilttiği en son gün (gümüş üzerinden) taşıdığı değere göre ödemesi gerekir ³³⁹.

7- Bir kimse, kasden bir kimsenin elini kesse, sonra eli iyileşmeden aynı kişiyi öldürse, Ebû Hanife'ye göre; maktülün varisi muhayyerdir. Dilerse elini keser, sonra öldürür. Dilerse sadece öldürür. Çünkü kestikten sonra öldürmek, hem sûreten, hem de manen kaza-i misildir. Sadece öldürmekse manen kaza-i misildir.

Fakat İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre böyle bir kimsenin elini kesmeğe ihtiyaç yoktur. Velinin (maktülün velisi) katili kısas olarak öldürmesi, mânâ bakımından aynen öldürmedir. Dolayısıyla bu türlü kısas da kaza-i misli ma'kuldur ³⁴⁰.

8- Kısasta esas olan cinayeti işleyen ile kısası alınan kimse arasında mümasalet ve eşitliğin bulunmasıdır ³⁴¹. Bu esasa dayanılarak Hanefi Mezhebine göre; bir mü'min kasden başka bir mü'mini öldürürse, öldüren kimse de öldürülenin yerine öldürülür ³⁴². Fakat, bir müslüman pasaportlu (müste'men) bir kâfiri öldürürse, ihraz (korunmuş olma) yönünden aralarında eşitlik bulunmadığı için, mü'min olan katil kısas olarak öldürülmez. Bir müslüman bir zimmîyi öldürürse ihraz yönünden eşitlik bulunduğu için, katil kısas olarak öldürülür ³⁴³.

9- Adam öldürmekle ilgili suçlarda esas olan, hem fiilde, hem de mahalde eşitliğin bulunmasıdır. Bu esasa dayanılarak Hanefi Mezhebince, bir kimse, bir kimsenin sağ elini keserse, kısas olarak onun da sağ elinin kesilmesi gerekir. Sol eli kesenin sağ eli kısas olarak kesilmez. Çünkü fiilde eşitlik olmasına karşılık mahalde eşitlik yoktur.

Hanefi alimleri bu esasa dayanarak demişlerdir ki; can alma dışında erkeklerle kadınlar arasında uzuvlar için kısas yoktur. Zira erkeklerin uzuvları ile kadınların uzuvları arasında eşitlik yoktur ³⁴⁴.

Yine bir kimse kasden bir erkeğin elini dirseğinin yarısından yahut bacağına baldırının yarısından keserse, hem fiilde, hem de ma-

339) Serahsî, a.g.e., s. 30.

340) Merginânî, c. IV, s. 170.

341) Serahsî, a.g.e., a. y.

342) Serahsî, a.g.e., a. y.

343) Serahsî, a.g.e., s. 132.

344) Serahsî, a.g.e., s. 135 vd.

halde eşitlik bulunmadığı için kısas gerekmez ³⁴⁵.

Bu sayılan meseleler kaza-i misli ma'kule örnek teşkil ediyor ³⁴⁶.

dd- Kaza-i Misl-i Gayr-i Ma'kul

1- Bir kimse Ramazan ayında oruç tutamayacak derecede hasta, yahut yaşlı bulursa, sonra iyileşmeden ölse, oruç kazası borcu olmadığı gibi, bundan dolayı herhangi bir fidye ödemesi de gerekmez. Onun adına herhangi bir kimsenin oruç tutması da gerekli değildir.

Ancak hastalığı iyileştikten, yahut ihtiyar kişi, oruç tutabilir hale geldikten sonra eğer yaşarsa, yaşadığı günlerde tutamadığı bu oruçları tutması gerekir. Meselâ; bir ay oruç tutamamış ve iyileştikten sonra bir ay yaşamışsa, bir ayın fidyesini varislerinin ödemesi gerekir. Ancak ölen kimse vasiyet etmişse varisleri malının üçte birinden bu fidyeyi vermek zorundadırlar. Şayet bu kişi vasiyet etmemişse onların isteğine bırakılmıştır. Bir kimsenin başka birisi yerine niyabeten oruç tutamayacağı ve namaz kılamayacağı sabit olduğundan, varisleri fidye vererek mûrislerinin oruç borcunu kaza ederler ³⁴⁷. Bu çeşit borç ödemeler kaza-i misli gayr-i ma'kul'e örnektir. Zira ibadetle para arasında misliyet düşünülemez. Fakat, bu gibi ödeme geçerlidir.

Kaza-i misli gayr-i ma'kul'un canlı örneklerinden biri de diyetle ilgili tazminat davalarıdır. Bunlardan da birkaç örnek vererek bahse son vermek istiyoruz.

2- Hanefî Mezhebine göre, bir kimse hata ile başka birini öldürse, diyet tazminatı ödemesi gerekir. Bu tazminat ölenin mislini kaza etme değil, bilakis kaza-i misli gayr-i ma'kuldür. Çünkü tazminat ile can arasında bir benzerlik ve eşitlik, ne görünüş bakımından, ne de mânâ bakımından yoktur. Mal can yerine geçmez. Eşitlik, ancak cana karşı can almakla gerçekleşir. Fakat, hata ile başkasını öldüren kimse mazurdur. Bu sebeple aynı cezanın ona uygulanması imkânsızdır. Fakat, maktûlün kanı masum, akıtılması haram olduğu için, öldürenin bu işi hata ile yapmış olması canının masumiyet ve muhteremliğini düşürmez. Dolayısıyla maktûlün kanının boşuna akıtılmış olmaktan kurtarmak gerekir. O halde canı korumak için, Şeriat hata durumunda muayyen bir mal ödeme mecburiyetini getirmiştir. Yoksa bu ödeme maktûlün misli olduğuna dayalı değildir. Bu mesele aynen iyileşmesinden ümit kesilen ihtiyar ve hastaya fidyeyi vacib kıl-

345) Serahsî, a.g.e., s. 139.

346) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 62.

347) Serahsî a.g.e., c. III, s. 89.

mak gibidir. İhtiyarın fidyesi nasıl oruç gibi değilse, hata ile öldürmede diyet tazminatı da ölen kişinin misli değildir. Bu türlü ödemeler de kaza-i misli gayr-i ma'kule örnektir ³⁴⁸. Hata ile kol kesme, yahut bir arızayı telef etmekten dolayı verilen diyet tazminatları da bu türlü ödemeye dahildir ³⁴⁹. Bir kimse diğerinin kemiğini kırsa, aynı cezayı uygulamakta mümaselet bulunmayacağından, kısas gerekmez. Kısas dışında adil bir ceza uygulanır ³⁵⁰. Başkasının malını gasbeden kimse, eğer bu malın misli ve benzeri kalmamışsa, onun değerinde bir benzerini ödemesi gerekir ³⁵¹.

e- KÂFİRLER HAKKINDA EMRİN HÜKMÜ İLE İLGİLİ TATBİKAT

1- Hanefî Mezhebine göre; müslümanların himayesi altında bulunan zimmîler, gerek kendi aralarında işledikleri dünyevî muamelelerle ilgili suçlarda, gerekse müslümanlarla kendileri arasında cereyan eden muamelelerde; adam öldürme, yaralama, kısas, diyet ve benzeri konularda erkekleri erkekler; kadınları da kadınlar gibi işlem görerek cezalandırılır. Bunun gibi zimmîlerin hür olanları müslümanların hür olanları gibi, köleleri de köleler gibi muamele görür. Bu konuda dayandıkları delil (﴿وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدْيَةٌ﴾) = "Şayet öldürülen, kendileri ile aranızda anlaşma olan bir kavimden ise, o zaman ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve bir de mü'min köle azad etmek gerekir" ³⁵² ayet-i kerimesidir ³⁵³.

2- Müslümanlar arasında caiz olan her nikah Hanefîlerce zimmîlerin kendi aralarında da caizdir. Çünkü onlar da biz de, kendileri hakkında bunun cevazına inanmaktayız ³⁵⁴.

3- Bir kimse iddet içinde zimmî olan bir kadınla evlenirse, İmam Azam Ebû Hanife'ye göre; bu nikah caiz olup evlenenler birbirinden ayrılmazlar.

İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; iddet içindeki nikahın batıl olduğu hususunda icma' vaki' olduğu için, müslümanlar hakkında batıl olan şey kâfirler arasında, yahut müslümanlarla kâfirler arasında da geçersizdir. Ancak kâfirlerin kendi aralarında yaptıkları bu gibi nikâhlarda kendilerine dokunulmaz. Fakat, mah-

348) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 63.

349) Serahsî, a.g.e., s. 124.

350) Serahsî, a.g.e., s. 128.

351) Serahsî, a.g.e., a. y.

352) en-Nisâ, 4/92.

353) Serahsî, a.g.e., c. XXV, s. 84. Merginânî, el-Hidâye, c. IV, s. 160; Diyet konusundaki diğer meseleler için bkz. el-Mebsût, c. XXV, s. 130; Merginânî, a.g.e., s. 178.

354) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 38.

keme önüne çıkarlar, yahut müslüman olurlarsa, aynen kendilerine de müslümanlar arasındaki hükümler uygulanır³⁵⁵.

Boşamanın geçerliliği³⁵⁶ yahudilerle, hristiyanlar ve mecusiler arasındaki evlenmenin cevazı³⁵⁷, zimmînin müslümanla evlenmesi, müslümanın zimmîye ile evlenmesi³⁵⁸ konularındaki hükümler de böyledir.

Gasb³⁵⁹, vekâlet, kefalet ve şirket konularında İmam Ebû Yusuf'a göre³⁶⁰ Yahudi ve Hristiyanların anladıkları ve kestikleri hayvanların etlerinin yenmesinin cevazı³⁶¹, icare ile ilgili tasarruflarının cevazı³⁶² zimmîlerin caiz olmayan icareleri³⁶³, şهادette (istihlaf), zimmîlerin zimmîler hakkındaki şهادetlerinin cevazı konularında aynı prensipler uygulanmıştır³⁶⁴.

f- EMİR İLE VACİB OLANIN HÜKMÜ

1- *Farz ve Vacib*: Bu konuda bazı emirlerle ilgili tatbikat önceki bahislerde geçtiği için burada örnek üzerinde durmayacağız.

2- *Sünnet*: Hanefî Mezhebi'nde tatbikatta Sünneti Müeyyideli ve Müeyyidesiz Sünnetler olmak üzere iki kısımda mütalaa edebiliriz.

a-Müeyyideli Sünnetler: Ezan, ikamet, cemaatle namaz kılmak, bayram ve teravih namazlarıdır. Bunlarla ilgili bazı örnekleri, uygulamayı göstermek üzere aşağıda zikrediyoruz:

1- Hanefî Mezhebine göre; bir şehrin halkı ezan ve ikamet getirmeden cemaatle namaz kılarlarsa namazları caiz olmakla beraber, meşhur bir sünneti terk etmiş bulunmalarından ötürü, kötülük etmiş olurlar. Bunun sebebi, her ne kadar bu iki görev sünnet ise de dinin birer buyruğu ve işareti durumunda bulduklarından, bunları terketmek sapıklıktır³⁶⁵. Burada sapıklığı gerektirecek derecede kuvvetli olan bu iki sünnet, vacib hükmünde kabul edilmiştir. Hanefî müteahhirlerinden İmam Mekhul de aynı görüştedir.

İmam Muhammed bu konuda daha da ileri giderek, bu iki Sünneti terk eden şehir halkı, adı geçen işleri yapmakla emredilirler. Eğer yapmazlarsa farz ve vacibleri yapmamakta direndikleri zaman

355) Serahsî, a.g.e., s. 38.

356) Serahsî, a.g.e., s. 41.

357) Serahsî, a.g.e., s. 44.

358) Serahsî, a.g.e., s. 45.

359) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 53, 102.

360) Merginâni, a.g.e., c. III, s. 4.

361) Serahsî, a.g.e., s. 246; c. XII, s. 5; c. XIII, s. 136 vd.

362) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 134.

363) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 38.

364) Serahsî, a.g.e., s. 135.

365) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 132.

olduğu gibi bundan dolayı silahla öldürülürler, demektedir.

İmam Ebu Yusuf'a göre ise; silahla savaşır öldürmek, ancak farz ve vaciblerin terkinde sözkonusu olduğu için, bu gibi sünnetlerin terkinden dolayı ancak te'dib cezası verilir ki, vacib ile sünnet arasındaki fark ortaya çıksın³⁶⁶.

2- Hanefî Mezhebine göre; sabah namazında cemaate yetişemeyeceğini anlayan kimse sünnetleri kılmayıp terk eden ve cemaate yetişemeyeceğini anlayan kimse sünnetleri kılmayıp terk eder ve cemaate iştirak eder. Çünkü cemaatle namaz kılmak, Sünen-i Hüda'dandır. İbn-i Mes'ud bu konuda şöyle buyuruyor: "Cemaatle namaza devam edin. Zira cemaatle namaz kılmak Sünen-i Hüda'dır. Bu ayrılıkçıların yaptıkları gibi evlerinizde kılırsanız, peygamberimizin sünnetini terk etmiş olursunuz. Peygamberimizin sünnetini terk ederseniz saparsınız".

Hz. Ömer de aynı konuda: "İnsanlara namaz kıldırılmasını emretmek, sonra cemaatle namaza gelmeyenleri polislerim aracılığıyla tesbit ederek evlerini yakmak içimden geçmiştir" diyor.

İşte Ashab'ın bu sözleri cemaatle namaz kılmanın en kuvvetli Sünnetlerden olduğuna delalet ediyor³⁶⁷.

Bu uygulama Hanefîlerin nazarı bakımından Sünneti tarif ederken: "Hz. Peygamber ve Sahabîlerinin tuttıkları yoldur" tarzındaki düşüncenin uygulamasını teşkil ediyor.

3- Hanefî Mezhebine göre bayram namazı Sünnet bir ibadettir. "*el-Camiu's-Sagîr*"de zikredilen hüküm böyledir. Ancak, İmam Hasan yolu ile Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayete göre ise, vacib olduğu söylenmiştir. Fakat, en doğru ve kuvvetli olan görüş, bayram namazının sünnet olduğudur. Ancak, bayram namazı dinin bayrağı durumunda bir sünnet olup yapılması hidayet, terkedilmesi sapıklıktır³⁶⁸. Ezan, ikamet ve cemaatle namaz kılmada olduğu gibi, vacib ve farz kuvvetinde bir sünnettir.

4- Namaz kılan kimsenin elbisesinin eteklerini eli ile yukarıya doğru kaldırması, toplaması, yahut saçlarını eli ile yukarıya doğru itmesi mekruhtur. Bu kerahet İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bir hadise dayanıyor³⁶⁹.

5- Kible tarafında başı kesilmiş resim bulunan bir odada namaz kılmakta bir sakınca yoktur. Çünkü baş kesilince resim resim olmaktan çıkar. Hz. Peygamber (s.a.s)'e hediye edilen böyle resimli bir elbisenin yüz kısmını imha ettiği rivayet edilmiştir³⁷⁰. Zira baş kısmı imha edilen bir canlı resmi, ağaç resmi hükmüne geçer. Ağaç resmi

366) Serahsî, a.g.e., a. y.

367) Serahsî, a.g.e., s. 167.

368) a.g.e., c. II, s. 37.

369) bkz. a.g.e., s. 34.

370) Konu hak. Başka bir hadis için bkz. Serahsî, a.g.e., c. I, s. 211.

ise mekruh değildir.

Bütün halinde kible tarafında, yahut tavan kısmında, yahut sağ ve sol taraflarında canlı resmi bulunan bir odada namaz kılmak mekruhtur. Bu kerahet sünnet ile Sahabe eserine dayanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadis-i şeriflerinde: (*ان الملكة لاتدخل بيتا فيه كلب أو صورة*)="Melekler, içinde köpek, yahut sûret bulunan bir eve girmezler" ^a buyuruyor. Bu hadise göre; odanın kible, tavan sağ ya da sol taraflarını resimlerden arındırmak gerekir. Ancak, bu resimler arka tarafta bulunursa kerahet daha hafif olur. Bu kerahetin sebebi puta tapanlara benzemektir. Arka tarafta, yahut yerdeki yaygı üzerinde ve minderler üzerindeki resimlerde kerahet daha hafiftir. Fakat, ayak altına gelen resimlerde bir sakınca yoktur. Ayaklar altında bulunmasında saygı mânâsı olmadığı için, kerahet daha hafiftir ³⁷¹. Burada önde, üstte ve yan tarafta bulunan resimler için tahrimen mekruh, arka tarafta ve yaygılar üzerindeki için tenzihen mekruh mânâsına işaret vardır.

6- Hanefî Mezhebine göre; imamla müezzinin bu vazifelerden dolayı cemaatten ücret istemeleri mekruhtur. Bu kerahet çok yönlü esaslara dayandırılmaktadır. Bu esaslar şunlardır:

a'a'- (*قل لأستلکم علیہ أجر إلا المودة فی القرنی*)="De ki, ben sizden Allah'a ibadet O'na yakınlık ve sevgiden başka bir ücret istemiyorum" ³⁷².

b'b'- (*أن صلّ بالناس صلاة أضعفهم وإذا اتخذت مؤذنا فلا تأخذ علی الأذان أجرا*)="Osman b. Ebi'l-Âs es-Sakaftî'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in bana en son vasiyeti şu olmuştur: İnsanlara en zayıf durumdakilerin haline göre namaz kıldır ve müezzin edinildiğin zaman okuduğun ezandan dolayı ücret alma" ^b.

c'c'- Hz. Ömer bir kimseye: "Kur'an okumaktan dolayı ücret aldığın için seni sevmiyorum" demiştir. Kitab, Sünnet ve sahabî sözü yanında yukarıdaki görüşün dayandığı akli delilde vardır.

d'd'- *Akli Deliller*: Çünkü müezzin ve imam kendileri için çalışmaktadırlar. Kendileri için çalışanlar, bundan dolayı başkalarına ücret vermeyi nasıl şart koşarlar? Ancak, cemaat onun durumunu görüp kendisini gözetmek üzere bir hediye verirlerse bunda bir sakınca olmaz ³⁷³.

7- Bir kimsenin misafir kaldığı evde ev sahibinin izni olmadan

a) Buhârî, c. IV, s. 82, K. Bedi'l-Halk, 7'de hadis şu ibare ile kaydedilmiştir: (*ان الملكة لاتدخل بيتا فيه كلب ولا صورة تماثيل*) b kz. Tirmizî, c. V, s. 114, H. No: 2804.

371) Serahsî, a.g.e., a. y.

372) Şûrâ, 42/23.

b) Tirmizî'de bu hadis Osman b. Ebi'l-Âs'tan rivayet edilmiş olarak şu ibare ile zikrediliyor:

(*ان اخر ماعهد إلى رسول الله ﷺ : ان اتخذ مؤذنا لا يأخذ علی اذانه اجرا*) b kz. Tirmizî, c. I, s. 410. Az bir farkla, Ibn Mâce, c. I, s. 338; Hakim, el-Müstedrek, c. I, s. 201; Ancak Hakim'in el-Müstedrek'inde baş tarafı farklı olarak gelmiştir.

373) Serahsî, a.g.e., s. 140.

imamlık yapması mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: (*لايوم الرجل الرجل في سلطانه ولا يجلس علی تکرمة*)="Bir kimse başkasına hükümran olduğu yerde imamlık yapmasın. Ve onun yerinde oturmasın" ^a. Yani kendisine ikram edilen makamında oturmasın.

Bu hareketin mekruh olmasına dair şu akli delil getiriliyor: Kişiye kendi evinde imamlık yapmak, aşiret ve yakınlarına karşı onu küçük düşürmek mânâsını ifade edebilir. Bu da güzel ahlâk yönünden uygun bir iş değildir ³⁷⁴.

8- Bir kimsenin, üzerinde içki içilen sofrada yemek yemesi mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): "Müslümanın, üzerinde içki içilen bir sofrada yemek yemesini yasaklamıştır" ³⁷⁵.

Yukarıda zikredilen sünnetler müeyyideli sünnetler olup terkedilmelerinden dolayı kerahet icab ediyor.

b- Müeyyidesi Olmayan Sünnetler

Yapılmasından dolayı sevap gerektiği halde terkinden dolayı azab gerekmeyen sünnetlerdir. Bu gibi sünnetlere bazı örnekler:

1- Abdest alırken başın dörtte birini meshetmek farzdır. Başın tamamını kaplayacak şekilde meshetmekse sünnettir. Bu Sünnet Peygamber (s.a.s)'in fiili ile sabittir. Yapılması sevap olan bu türlü meshin terk edilmesinden dolayı herhangi bir azab gerekmez ³⁷⁶.

2- Bayram ve cuma namazları için yıkanmak, hoş kokular sürünmek sünnettir. Bu husus hadis ile sabit olmasına rağmen, terkinden dolayı herhangi bir sorumluluk, sitem veya kerahet gerekmez. Hadis-i şerif fıkıh kitaplarında bu açıdan değerlendirilmiştir.

a) Müslim, c. I, s. 465, K. Mesacid, H. No: 290'da hadis aynen şöyle geçiyor: (*ولا يؤمن الرجل ولا يقعد في بيته علی تکرمة*).

374) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 42.

375) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 34; Yapılması veya terki keraheti gerektiren diğer sünnetler için bkz. a.g.e., c. I, s. 31; s. 144; c. II, s. 68; c. X, s. 74 vd; c. I, s. 39; c. II, s. 51; c. I, s. 31; c. II, s. 30.

375) Bununla ilgili hadis Ömer b. Hattab'tan şöyle gelmiştir: (*عن عمر بن الخطاب رضی الله عنہ قال: أتت رسول الله ﷺ يقول: من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يقعد مائدة يدار علیها بالخمر ومن كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يدخل الحمام بلا إزار*) "Ömer b. Hattab'tan rivayet olunduğuna göre; şöyle demiştir: Ey insanlar! Ben Rasûlullah (s.a.s)'in şöyle buyurduğuna duyduğum: Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi içki dolaştırılan sofraya oturmasın; Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse hamama peştemalsız girmesin; Allah'a ve âhiret gününe inanan kadın, hamama girmesin" A. b. Hanbel, el-Mübned, c. I, s. 20.

Dârimî, c. II, s. 112'de bu hadis başka bir yoldan şöyle gelmiştir:

(*عن جابر رضی الله عنہ قال: قال رسول الله ﷺ : من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يقعد علی مائدة يشرب علیها الخمر*)="Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi, üzerinde şarap içilen sofraya oturmasın".

376) Serahsî a.g.e., c. I, s. 7.

1- Hanefî Mezhebine göre; öğle namazında kılınan nafile namazlar farzdan önce dört, farzdan sonra iki rek'attır. Bu altı rek'attan kastedilen öğle namazının ilk ve son sünnetleridir.

Yine akşam namazından sonra iki rek'at, yatsı namazından sonra da ik rek'at nafile namaz kılınır. Bu nafile namazların dayandığı esas: (من ثابر ثنتي عشرة ركعة في اليوم والليله بنى الله له بيتا في الجنة: ركعتين

قبل الفجر وأربعا قبل الظهر وركعتين بعدها وركعتين بعد المغرب وركعتين بعد العشاء).

= "Bir gün ve gecede her kim oniki rek'at namaza devam ederse Allah ona Cennette bir ev yapar: İki rek'at Sabah namazından önce iki, öğle namazından önce dört rekât, öğle namazından sonra iki rekât, akşam namazından sonra iki rekât yatsı namazından sonra iki rek'at" ^a hadisidir.

İkindiden önce nafile namaz kılmak güzel olarak vasıflandırılıyor ve bu namaz da Ümm-i Habibe'den rivayet edilen şu hadis-i şerife dayandırılıyor: (من صلى قبل العصر أربع ركعات كانت له جنة من النار). = "Kim ikindiden önce dört rekât namaz kılsa bu namaz o kimseyi cehennemden koruyan bir kalkan olur." ^b İkindinin farzından sonra tavsiye edilen nafile cinsinden herhangi bir namaz yoktur ³⁷⁷.

Akşam namazından sonra kılınan nafile namaz iki rek'attır. Fakat bir kimse iki yerine altı rek'at kılsa bu daha faziletlidir. Bu fazilet İbn-i Ömer'den rivayet edilen şu hadis-i şerife dayanıyor:

(عن أبي هريرة رضي الله عنه؛ أن النبي ﷺ قال: من صلى بعد المغرب ست ركعات كتب من

الأوابين وتلا قوله تعالى: انه كان للأوابين غفورا) = "Ebu Hureyre'den rivayet olun duğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: Her kim akşam namazından sonra altı rek'at nafile namaz kılsa Evvabinden yazılır. Bunu takiben Allah Teâlâ'nın: (Şüphesiz o, kendine kuvvetle yönelenleri çok bağışlayıcıdır)" (el-İsra, 17/25) ayetini okudu" ^c.

Cuma namazından önceki nafile namaz arada teşehhüd ile bir fasıla olmaksızın dört rek'at, cuma namazından sonra da aynı şekilde dört rek'at'tır. Bu hem öğle namazına kıyas ediliyor, hem de İbn-i Ömer hadisi ile sabit oluyor. İbn-i Mes'ud'un rivayetine göre,

a) İbn Mâce, c. I, s. 361, H. No: 1140, K. İkame, bab: 100.

b) Bu hadis Taberanî'de İbn Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: (من صلى قبل العصر أربعا) = "Kim ikindi namazından önce dört rek'at kılsa, Allah onu cehennem ateşine haram kılar" bkz. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, c. VI, s. 166.

377) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 156 vd.

c) İbn Mâce, c. I, s. 369'da hadis: (من صلى بعد المغرب ست ركعات لم يتكلم بينهن بسوء) = "Her kim akşam namazından sonra aralarında kötü bir söz konuşmaksızın altı rek'at nafile namaz kılsa, oniki senelik ibadete denk olur" tarzında geçiyor. Bu hadis, ayrıca Tirmizî'de de zikredilmiştir

cumadan sonra da Hz. Peygamber (s.a.s) dört rek'at nafile namaz kılmıştır.

Bayram namazından önce nafile herhangi bir namaz yoktur. Çünkü Peygamber (s.a.s) bayram namazından önce nafile herhangi bir namaz kılmamıştır.

Bayram namazından sonra bir selamda dört rek'at nafile namaz kılmak da güzel görülmüştür. Bu namaz da şu hadis-i şerife dayanmaktadır:

(من صلى بعد العيد أربع ركعات كتب الله له بكل نبت بنت حسنة) = "Kim bayram namazından sonra dört rek'at namaz kılsa, Allah onun için, bitkiler ve ağaçlardaki yapraklar sayısınca sevap yazar". ^a

Beş vakit namazla cuma namazında bizim dilimizde müekke- de veya gayr-i müekke- de olarak bilinen sünnetler, hiçbir ayırım yapılmaksızın tümü ile nafile olarak vasıflandırılmaktadır ³⁷⁸.

Yukarıda bahsedilen namazlar müeyyidesi bulunmayan sün- netlerden olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisine mahsus kıyafeti, oturup-kalkması ve diğer özel bazı davranışları da müey- yidesi olmayan sünnetlerdendir.

BB- NEHİY HAKKINDAKİ SÖZLERİN HÜKMÜ İLE İLGİLİ TATBİKAT

a- Haram

Yasak olan bir işin hükmünün kesin bir delil ile sabit olduğunu ve terkedilmesi yapılmasından daha kuvvetli bir hüküm ifade ettiğini, bu hükmün ise haram olduğunu daha önce nazârîde zik- retmiştik. Buraya kadar geçen bahislerde zikredilen nasslardaki nehiyeler bunun bir örneğini teşkil eder. Haramın hükmü kesin olup inkâr eden kişi kâfir olur. Daha önce geçtiği için tekrar olma- ması bakımından bu konunun tatbikatında bu kadarlık bir açıklama ile yetiniyoruz. Ancak, fıkıh kitaplarında sık sık rastladığımız nehyin bir bölümünü teşkil ettiği nazârî olarak ifade edilen mek- ruh ile ilgili tatbikata geçiyoruz.

b- Mekruh

Mekruh iki kısma ayrılır. Tahrimen mekruh, tenzihen mek- ruh.

a- Tahrimen Mekruh: Yukarıda müelyideli sünnetler bahsin- de zikredilen ve terki sebebiyle kerahet icab eden sünnetleri terk etmeyi bu türlü mekruhlar arasında zikredebiliriz. Bunlara ilave-

378) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 158.

ten Sünnet'e dayalı olan şu mekruhları da burada zikredebiliriz:

1- Hanefî Mezhebine göre yalnız bir izar içinde namaz kılmak mekruhtur. Bu kerahet aşağıdaki hadis ile sahabî kavline dayanıyor: (*نبى رسول الله ﷺ أن يصلى الرجل في ثوب واحد ليس على عاتقه شيء*)="Hz. Peygamber (s.a.s) omuzu üzerinde bir şey bulunmaksızın, kişinin tek bir elbise ile namaz kılmasını yasakladı".^a

Bir kimse de İbn-i Ömer'e, tek bir elbise ile namaz kılmaktan sorunca:

"- Bana bak, seni bir iş için bir yere göndersem, tek bir elbise ile gider mi idin?" cevabını verdi. Adam:

"Hayır" deyince, İbn-i Ömer:

"-Allah'ın huzurunda daha çok zinetlenmek gerekir" cevabını verdi³⁷⁹. Buradaki kerahet hem sünnete, hem de sahabî kavlinin terkinde dayanıyor.

2- Hanefî Mezhebine göre oturarak ezan okumak mekruhtur. Çünkü ezanın meşruiyetini bildiren meşhur Abdullah b. Zeyd hadisindeki rüyada "Melek duvarın yüksek bir yeri üzerinde ayağa kalkıp kibleye karşı bazı sözler okudu...." ifadesi ve Hz. Peygamber devrindeki sünnetin cari olduğu tatbikata muhaliftir. Burada meşhur sünnete muhalif olan bu iş mekruh kabul edilmiştir. Bunun gibi müezzin ezan okurken eğer kibleye karşı yönelmeyi terkederse ezan için zararı olmamakla beraber mekruhtur. Çünkü ezandan kastedilen ilan hasıl olmuştur. Mekruh olması Sünnet'e muhalif olduğu içindir³⁸⁰.

3- Namaz kılan kimsenin önünden geçmek tahrimen mekruhtur. Bu kerahet şu hadise dayanıyor: (*لو علم المار بين يدي المصلي ما عليه لوقف ولو إلى أربعين*)="Namaz kılanın önünden geçen kimse bunun kötülüğünü bilseydi, geçmez kırka kadar beklerdi"^b. Buradaki kırk sözü gün, ay ve sene ile kayıtlandırılmayıp mutlak olarak zikredilmiştir. Bu hadisin hükmü terkedildiğinden, namaz kılan kimsenin önünden geçmek tahrimen mekruhtur³⁸¹.

b- Tenzihen Mekruh: Sakınılması faydalı olan, fakat sorumlu kişiyi bağlayıcı olmayan bu gibi mekruhlar daha çok aklî esaslara dayalı icthadlarla ortaya konmuş mekruhlardır. Çünkü icthadlar

a) Bu hadis Buhârî, K. Salât, bab: 5, c. I, s. 91'de şu ibare ile geçiyor:

(*لا يصلي احدكم في الثوب الواحد ليس على عاتقه شيء*)

379) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 34.

380) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 127 vd; Sünnet'e dayalı diğer kerahetler için bkz. c. II, s. 61, c. I, s. 157; c. XII, s. 3 vd; c. I, s. 19.

b) Bu hadis Buhârî'de şu lafızlarla geçiyor: (*لو يعلم المار بين يدي المصلي ماذا عليه لكان أن يقف أربعين خيراً له من أن يمر بين يديه*) bkz. Buhârî, c. I, s. 129, K. Salat, bab: 101; Ebû Davud, K. Salât, bab: 108; Nesâî, K. Kible, bab: 8; Dârimî, K. Salât, bab: 130; Ahmed b. Hanbel, c. IV, s. 169.

381) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 192.

bağlayıcı değildir. Bununla ilgili bazı örnekler:

1- "Hanefî Mezhebine göre; arslan, pars ve kaplan gibi parçalayıcı hayvanların arttığı olan suların pis olmasına karşılık doğan, şahin ve kartal gibi yırtıcı kuşların artırdığı sular mekruhtur. Yırtıcı hayvanlara kıyasla yırtıcı kuşların da artıklarının pis olması gerektiği halde Hanefî Mezhebi burada kerahet hükmünü istihsana dayanarak vermiştir. İstihsanın mesnedi hayvanların artıkları olan sular hakkındaki şu genel kaidedir: "Gagası ile su içen hayvanların artığı olan sular temiz, dili ile su içenlerin artığı olan sular ise pistir. Dolayısıyla yırtıcı kuşlar, gagaları ile su içtiklerinden, artırdıkları su temizdir, fakat yırtıcı olup diğer hayvanlara benzediklerinden bu sular mekruhtur".

2- Yine fare, yılan ve benzeri ev haşereleri de "Dilleri ile su içtiklerinden", yukarıdaki genel kaideye göre içtikleri ve artırdıkları suyun pis olması gerekir. Fakat, belva ve zaruret esasına dayanılarak istihsana başvurulmuş ve kedilerde olduğu gibi, bunların artırdığı su mekruh, fakat caiz kabul edilmiştir³⁸².

3- At etinin yenilip yenilmeyeceği konusunda ihtilaf vardır. İmam Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Şâfi'ye göre; at etinin yenmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu meselede onlar Abdurrahman b. Hasene ile Enes b. Malik hadisine dayanıyorlar.

Fakat, İmam Azam Ebû Hanîfe'ye göre; at etinin yenmesi tenzihen mekruhtur. Ebû Hanîfe bu icthadını ortaya koyarken, harplerde işe yaradığından, saygı gösterilen bir varlık olması itibarıyla insana benzeyişini esas almıştır. Hatta bu sebeple bu hayvanın sidiğini eti yenen hayvanın sidiği gibi kabul ederek artırdığı suyu da temiz kabul etmiştir³⁸³.

4- Oruçlu kişinin sakız çiğnemesi orucunu bozmaz, fakat bu hareket mekruhtur. Buradaki kerahetin sebebi aklî olarak şöyle açıklanıyor: "Çünkü sakız çiğnemek mideyi yumuşattığı için iştahı açar. Oysa yemek yeme zamanı olmadığı için de yiyemez. Dolayısıyla bu iş bir yönden faydasızlıkla uğraşmak olur. Öte yandan uzaktan bakan kimse sakız çiğneyenin bir şey yediğini zannederek onu oruç tutmuyor diye itham eder. Üçüncü olarak sakızın parçalarından bir kısmının boğazından aşağıya doğru kaçmasından emin olamaz. Dolayısıyla bu hareket orucun bozulmasına da sebep olabilir. Bu durum yumuşak ve dağılmayan sakızlar için sözkonusudur. Eğer sakız ağızda dağılıyorsa o taktirde orucu bozar³⁸⁴.

5- Hanefî Mezhebine göre; bir kimseye nisap miktarı zekât vermek caiz, fakat mekruhtur. Caiz olmasının sebebi, kişinin malı alıncaya kadar fakir oluşudur. Fakat nisap miktarı mala sahip olduktan

382) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 50.

383) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 234.

384) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 100.

sonra zengin duruma geliyor. Mekruh olmasının sebebi; parayı verir vermez o kişiyi zengin kılmaması dolayısıyla, kişinin zenginlik ve fakirliği arasında büyük bir yakınlığın bulunmasıdır. Bu mesele şuna benzetiliyor: Bir kimse çok yakınında pislik bulunan temiz bir yer üzerinde namaz kılsa namazı caizdir, fakat pislığe yakın olduğu için mekruhtur³⁸⁵.

6- Kümes dışına salıverilen tavuğun içip artırdığı su Hanefî Mezhebine göre mekruhtur. Bu kerahetin sebebi, serbest dolaşan tavuğun gagası ile pislikleri ve leşleri yoklanmasıdır. Dolayısıyla böyle bir tavuğun gagası pislikten boş olmaz. Fakat, böyle bir sudan âbdest alınması caizdir³⁸⁶.

7- Kur'an okuyan kimsenin, kıraatına rast gelen secde ayetini atlaması mekruhtur. Çünkü bu hareket secde etmekten kaçmak mânâsına gelir. Oysa secdeden kaçmak mü'minlerin ahlâkına yaraşmaz. İkinci olarak bu hareket Kur'an ayetlerini terketmek mânâsına gelir. Halbuki Kur'an ayetleri terkedilemez. Üçüncü olarak, okuyucu peşpeşe okuma kaidesine uymalıdır³⁸⁷.

Buraya kadar verilen örneklerdeki kerahet müeyyidesiz olup tenzihen mekruha dahildir. Tahrimi ve tenzihi mekruhtan çıkardığımız netice şudur: Tahrimen mekruh hadise dayalı ve haber-i vahid, yahut meşhur haberin hükmünün terkedilmesi ile ortaya çıkar. Tenzihen mekruh ise; gerek Sahabe'nin gerekse müctehidlerin kendi icthadlarına; istihsan, kıyas, zaruret, teamül ve diğer aklî istidlal esaslarına dayalı bulunan mekruhlardır.

CC- AZİMET VE RUHSATLA İLGİLİ TATBİKAT

Nazarî bölümde başlangıcından beri meşru' olduğu halde, herhangi bir arzî sebeple düşmeyen hükümlerin azimet olduğunu ve

385) Serahsî, a.g.e., s. 13.

386) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 48; Kedinin artırdığı su için bkz. a.g.e., s. 50.

387) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 304; Aklî esaslara dayalı diğer kerahetler için bkz. a.g.e., c. I, s. 140; Müctehidin (كراهية) (كراهية) ifadeleri ile ortaya konan kerahet hükmü için bkz. c. I, s. 39; s. 135; a.g.e., c. XIV, s. 25; Şeybânî, el-Câmiu's-Sağır, s. 76, 110, 111, 113; Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 70; c. I, s. 206.

İstihsan esasına dayalı kerahetler için bkz. Şarap yapan kimseye üzüm satmanın mekruh oluşu, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; Tahrimen mekruhtur, c. XXIV, s. 26; Hacı'nun Harem dışında avı yaralaması a.g.e., c. IV, s. 99; Aklî diğer icthadlar için bkz. a.g.e., c. I, s. 207, Hamamda namaz kılmak; c. XIII, s. 4., zebih, ziyade i'lâm; s. 3, kolaylığı terketmek; c. XII, s. 19, zebih, yanılma; c. I, s. 207, yolda namaz, adete müstenid; Mescidin kiblesinin hamama doğru olması, c. I, s. 206, belva esası; c. XVI, s. 55, kadının erkek hizmetçi tutması, fitneden sakınmak; Hamamda namaz kılmak, c. I, s. 207.

Sahabe sözüne dayalı kerahetler için bkz. a.g.e., c. II, s. 36., Şehirde mahkum kişilerin cemaatle namazı; c. I, s. 38, Mesbûk varken imamın yüzünü cemaata döndürmesi; c. V, s. 150, Ehl-i Harb'in nikâhı; Ayrıca bkz. c. XII, s. 4 vd; Nehâ'nin sözüne dayalı kerahet için bkz. a.g.e., c. XXI, s. 225.

nafile ibadetlerin bu bölüme dahil bulunduğunu görmüştük. Nafile olan işler meselâ; hayır ve hasenatta bulunmak, nafile oruç tutmak ve nafile namaz kılmak, hacca gitmek gibi iyi işleri yapmak müslümanlar için mecburi olmadığından, zorlama, tehdit veya herhangi bir sebeple sorumlu kişi üzerinden düşmezler. Bu sebeple azimetin bu türülüsüne furû'daki tatbikattan örnek aramaya gerek yoktur. Biz burada sukûta ihtimali bulunan tatbikî örnekler üzerinde durmak istiyoruz. Ancak, azimet ile ruhsat iç-içe olduğundan, örneklerini de birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu sebeple bir örnekte iki hükmü birlikte göstereceğiz:

1- ﴿وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ﴾ () "İyilikle emret, kötülükten sakındır ve sana isabet eden belaya sabret"³⁸⁸ ayet-i kerimesinin hükmü gereğince iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak mutlak mânâda mü'minler üzerine farzdır. Fakat, bu vazifeyi yapma durumunda olan bir mü'min eğer öldürülmekten korkarsa bunu terketmesine ruhsat verilmiştir. İsterse bu işi yapmayabilir. Ancak, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma vazifesini yapar da bu sebeple öldürülürse Allah katında büyük mükafata erişir. Çünkü emredileni yapmak azimet, arzî olan tehdit ve zorlama ile bunu terketmek ruhsattır. Bu ruhsat: ﴿إِلَّا أَنْ تَقَاتُوا مِنْهُمْ تَقَاتُوا﴾ () "Mü'minler, inananlar dışında kafirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa onun Allah ile bir dostluğu kalmaz. Ancak, onlardan korkmanız (sakınmanız) durumu müstesna." ³⁸⁹ ayeti ile sabittir. Burada ruhsatı terkedip azimet ile amel etmek Allah katında sevap kazanmaya sebeptir³⁹⁰.

2- Bir müslüman savaşçı savaş esnasında galib gelebileceğini ve öldürüleceğini bildiği halde tek başına müşriklerden bir topluluğa karşı hücumu geçmesi caiz değildir. Çünkü bu hareket kendisini boş yere tehlikeye atmaktır.

3- Kalbi iman ile dolu olduğu halde bir kimse Allah'ı inkâra, yahut O'na eş koşmaya zorlansa küfrü gerektiren kelimeyi söylemek için kendisine ruhsat verilir. Ancak, bu ruhsat ile amel etmeyip öldürülürse en iyisi ile amel etmiş olur ki, büyük sevap kazanır. Bu kimsenin iyiliği emretmek ve kötülüğü yok etmek uğrunda öldürülmesi azîmet, küfrü gerektirecek sözü söylemesi ise ruhsattır³⁹². Yine bunun gibi bir müslüman içki içmeğe zorlansa, içki içmesi mubah olur. Çünkü zaruret durumları haramlıktan istisna edilmiştir³⁹³.

4- Ramazan'da oruçlu bulunan kimse tehdit altında orucunu bozmaya zorlansa orucu bozulur. Fakat sadece kaza lazımgelir³⁹⁴.

388) Lukmân, 31/17.

389) Al-i İmrân, 3/28.

390) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 154.

391) Serahsî, a.g.e., a. y.

392) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 43-45.

393) Serahsî, a.g.e., s. 32.

394) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 98.

II- SÜNNETLE İLGİLİ TATBİKAT

A- Mütevatir Sünnet

1- Beş vakit namazın rek'atları, günde beş vakit namaz kılmak, zekâtın miktarı (öşür, humus ve rub'i öşür), gibi ibadetlerle ilgili hükümler tevatür yolu ile bizlere kadar intikal etmiştir. Bunun gibi yasak olan bazı işlerin de mütevatir Sünnetle bize intikal ettiğini görmekteyiz Meselâ; şarabın Hz. Peygamber tarafından müslümanlara yasak kılındığı mütevatir sünnete dayalı olup bunun üzerinde icma' vaki' olmuştur ⁴⁰⁶.

2- Dinî hükümlerin, üzerine bina edileceği tevatür derecesindeki haberler de kesin bilgi ifade eder. Bir kimsenin öldüğü ile ilgili haber tevatüren sabit olduğu için, buna göre hüküm verilir. Uzakta bulunan bir beldenin Mekke, Medine ve Bağdat gibi şehirlerin varlığı ve kublentin yönü de tevatür yollu haberlerle sabit olduğu için kesin bilgiyi ifade etmişlerdir.

B- Meşhur Sünnet

Hanefi kaynaklarında daha çok haber-i meşhur adıyla geçen bu ifade, Sünnet dışındaki meşhur haberlerin ifade ettiği hükümlerle ilgili meseleleri de içine almaktadır. Meşhur Sünnet kesin bir bilgi ifade ettiği gibi, meşhur bir haber de konusu ile ilgili hükümler bakımından kesinlik ifade eder. Mütevatir hadisin furû'daki tatbikatına çok az rastlanmakla beraber meşhur Sünnetle sabit olan hükümler çoktur. Bunlardan bazı örnekleri aşağıda zikredeceğiz.

1- Bayram namazlarında hatib hutbe okurken minbere çıkmaz. Hanefi Mezhebinin bu meselede dayandığı delil meşhur olan şu hadis-i şeriftir: (ان النبي ﷺ كان يخطب على ناقته)="Hz. Peygamber (s.a.s) bayramlarda devesi üzerinde hutbe okurdu"^a. Peygamber (s.a.s)'den bu yana insanlar minbere çıkmayı terketmekte ittifak etmişlerdir. Bu sebeple bayram namazı kılınan yerde kerpiç ve çamurdan belli bir yükseklikte minber inşa ettiler. Mü'minler arasında amel bakımından meşhur olan şeye uymaksa vacibtir ^{406b}. Ancak, bu mesele Medi-

406) Merginânî, el-Hidâye, c. IV, s. 109.

a) Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde bayram namazları musallâ denilen yerde kılınmıyordu. Musallâ, Mescid-i Nebevî'nin kapısı ile arasında (1000) arşınlık mesafe bulunan ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bayram namazlarını üzerinde kıldırıldığı tanınmış bir yerin adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) bayramlarda bu Musallâ'da hutbe okurdu. Hutbesini ya ayakta durarak, yahut devesi üzerinde okurdu. O dönemde bu yerde minber yapılmamıştı. Buhârî'de zikredilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden anlaşıldığına göre bu Musallâ denen yerde ilk defa minber üzerinde hutbe okuyan zat, Medine emiri bulunan Mervan b. Hakem'dir. Bu da Hz. Muaviye'nin halifelik dönemine rastlamaktadır. Musallâ'da kerpiç ve çamurdan bir minberi Kesir b. Salt yaptırmakla görevlendirilmiştir. Bunun da sebebi onun evinin Mescid-i Nebevî'ye yakın olması idi. bkz. Aynî, Umdetü'l-Kârî, c. VI, s. 279 vd. Ayrıca bkz. Serahsî, a.g.e., c. II, s. 37.

406/1) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 42.

ne örneğine göre olup Bayram namazlarının camilerde kılınması örneğine göre değildir.

2- Hanefi Mezhebine göre; namaz kılan kişi secdede, pazılarını açarak koltuğunun altı boş kalacak şekilde yere koymalıdır. Çünkü meşhur hadiste geldiği üzere; Rasûlullah (s.a.s) secde ettiği zaman iki pazısını böğüründen ayırırdı ⁴⁰⁷.

3- Yukarıda da geçtiği üzere; mestler üzerine meshetmek kavlen ve fiilen meşhur Sünnet ile sabittir. Bu Sünnetlerden biri Muğire b. Şu'be'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: (توضع رسول الله في سفر)
و كنت اصب الماء عليه وعليه جبة شامية ضيقة الكمين فاخرج يديه
من تحت ذيله ومسح على خفيه فقالت: نسيت غسل القدمين، فقال:

"Seferde bulunduğumuz sırada Rasûlullah (s.a.s) abdest aldı. Ben ise onun ellerine su döküyordum. Üzerinde yenleri dar Şam yapısı bir cübbe vardı. İki elini eteğinin altından çıkarıp, mestleri üzerine mesh etti. Ben ise; ayaklarını yıkamayı unuttun ya Rasûlallah! dedim. Bana: Hayır belki sen unuttun. Bunu bana rabbim emretti, dedi"^a.

Bu konuda Cerîr b. Abdillah el-Becelî'den rivayet edilen şu hadis-i şerif de meşhur Sünnet'in tatbikatına örnektir. İlk önceleri mestler üzerine meshetmeğe karşı çıkan İbn-i Abbas ile Hz. Aişe, sonradan bu görüşlerinden dönmüşlerdir. Bu konuda rivayetler çok olduğu için, Ebu Hanife: "Gündüzün aydınlığı gibi bir delil gelinceye kadar, mestler üzerine meshetmekle hüküm vermedim" demiştir ⁴⁰⁸.

4- Ebu Hanife'nin Atıyye el-Avfi yolu ile Ebu Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre; Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: (الذهب بالذهب مثل بمثل يدا بيد والفضة بالفضة مثل بمثل يدا بيد والفضل الذهب بالذهب مثل بمثل يدا بيد والفضة بالفضة مثل بمثل يدا بيد)="Altın altın ile eşit şekilde ve peşin olarak mübadele edilir, fazlası ribadır. Gümüş gümüş ile eşit ve peşin olarak mübadele edilir, fazlası ribadır...."^b. Bu hadis-i şerif meşhur olup alimler onu güzel karşılamış ve kendisi ile amel etmişlerdir. Bu hadis meşhur olduğu için, bir bölümü "Kitabü'l-Buyu" da, bir bölümü İcare hukukunda, bir bölümü de "Kitabü's-Sarf"ta delil olarak zikredilmiştir ⁴⁰⁹. Bu gibi meşhur hadislerle hüküm sabit olur ve bunlara dayanarak Kitaba ilave yapmak da caiz olur. Bu hadis-i şerif Ashab'tan Ömer b. Hat-tab, Ubade b. Samit, Ebû Saîd el-Hudrî, Muaviye b. Ebî Süfyan gibi dört büyük sahabî arasında değişik ifadelerle devr etmiştir ⁴¹⁰.

5- Zina eden erkek ve kadına (100) sopa vurulacağı konusunda alimler arasında herhangi bir ihtilâf yoktur. Çünkü bu hüküm Kita-

407) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 22.

a) Ebû Davud, c. I, s. 35, K. Tahâre, bab: 60. Burada hadis lafız farkı ile zikrediliyor ve مسح⁴⁰⁷ kadar olan kısım baş tarafta yoktur.

408) Serahsî, a.g.e., s. 87.

b) Hadis daha önce geçmiş olup kaynağı zikredilmiştir. bkz. Müslim, c. III, s. 1211, H. No: 1584, K. Müsâkat, bab: 82.

409) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 110.

410) Serahsî, a.g.e.,

ba dayalı bir nass ile sabittir. Evlilerin recm edileceği ise Sünnet ile sabit olup üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bu görüşün dayandığı delil Maiz, Ğamidiye ve Useyd hadisleridir ⁴¹¹. Bu hadisleri inkar eden kişi kâfir olmaz, fakat sapıklığa nisbet edilir.

6- Ezan ve ikamet, meşhur Abdullah b. Zeyd hadisi ile sabittir ⁴¹². Bu sebeple bir beldenin ahalişi ezan ve ikamet getirmeksizin cemaatle namaz kılarlarsa kötülük etmiş olurlar. Çünkü meşhur Sünnetle sabit olan bir işi terketmiş oluyorlar. Kırdıkları namaz caiz olsa da dinin bayrağı durumundaki işlerden birini terk ettikleri için sapıklığa nisbet edilirler ⁴¹³.

7- Hanefi Mezhebine göre; bir kimse bir mahallede öldürülmüş olarak bulunsa ve katil mechul olsa, o mahalle sakinlerinden elli kişiye "Billahi biz onu öldürmedik ve öldüreni de bilmiyoruz" diye yemin ettirilir. Eğer katil buna rağmen ortaya çıkmazsa, yeminden sonra bu elli kişi maktülün diyet borcunu yüklenerek tazminatını öderler. Bu husus Hz. peygamber (s.a.s)'den gelen Sünnetle sabit olup bu babta meşhur hadisler vardır. Sehl b. Ebî Haseme hadisi, Zührî hadisi, İbn-i Abbas hadisi ve Huneyf hadisleri bunlardan olup kasamenin sübutu ve diyetin gerekli olduğu keyfiyeti bu hadislere dayanılarak ortaya konmuştur ⁴¹⁴.

8- İslam orduları düşman topraklarına galib olunca devlet serbesttir. Dilerse bu toprakları beş hisseye ayırıp ganimete hak kazananlar arasında taksim eder. Dilerse bu toprakları sahipleri elinde bırakır ve bu topraklardan ötürü onlardan haraç, şahıslarından ötürü de nüfus başına belli miktarda bir cizye alır. Bu görüşü ileri sürerken Hanefi mezhebi'nin dayandığı delil Mekke'nin fethi ile ilgili olan meşhur hadislerdir ⁴¹⁵.

Yukarıdaki örneklerde Hanefi Mezhebinin uygulamada çoğunlukla meşhur hadislere dayandığı ve usulde açıklandığı üzere bir mutabakat bulunduğu ve ismen meşhur hadislerin sık sık zikredildiği görülmüştür ⁴¹⁶.

C- Ahad Sünnetle İlgili Uygulama

a- Hadis Olarak Haber-i Vahid

Hanefi Mezhebine göre; Allah'ın haklarını ilgilendiren konularda ahad yolla gelen Sünnet ile amel edilmez. Fakat, kul haklarını ilgilendiren konularda amel edilir olduğunu nazârî bölümde kaydetmiş-

411) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 36.

412) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 127.

413) Serahsî, a.g.e., s. 132.

414) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 101 vd.

415) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 35 vd.

416) Meşhur Sünnet'e dayalı diğer icthadlar için bkz. a.g.e., c. XIV, s. 2; c. XVI, s. 140; c. IV, s. 214; Nikâh; v. IV, s. 213, Küçüğün Tezvicî; c. XXIV, s. 12. Eşribe; c. I, s. 81, Eyyam-i Sitte'yi Oruç tutmanın yasak olduğu.

tik. Şimdi bununla ilgili tatbiki örnekleri vermeğe çalışacağız.

1- Hanefi Mezhebine göre; fitre sadakasının vücubunda aslolan İbn-i Ömer'den rivayet edilmiş şu hadis-i şeriftir: (⁴¹⁷ *ان رسول الله ﷺ فرض صدقة الفطر على كل حر وعبد ذكرا أو أنثى صغيراً أو كبيراً صاعاً من تمر أو صاعاً من شعير*) "*Rasûlullah (s.a.s) fitir sadakasını hür ve köle, erkek yahut dişi, küçük yahut büyük herkes üzerine hurmadan bir ölçek, yahut arpadan bir ölçek... olarak farz kıldı*"^a. Abdullah b. Sa'lebe el-Adevî ile İbn-i Abbas hadisleri de bu delile ilave olarak zikredilmektedir. Şâfiî, hadisteki (فرض) kelimesine dayanarak fitre farzdır, diyor. Zira O'na göre, fitre vacibtir. Bunun sebebi, fitrenin haber-i vahid ile sabit olmasıdır. Çünkü haber-i vahid (Ahad Sünnet) kesin bilgiyi gerektirmez. Fakat amel etmenin vücubunu gerektirir ⁴¹⁷.

2-Daha önce âmm lafzın haber-i vahid ile tahsisi bahsinde kaydedildiği üzere, Hanefi Mezhebince namazda kıraat (⁴¹⁸ *فَأَقْرَأُوا مَا تَسْمَعُونَ مِنَ الْقُرْآنِ*) ayetinin umumilik çerçevesi içinde farzdır. Fakat, Fatiha okumak vacibtir. Fatiha okumanın vacib olmasının sebebi (⁴¹⁹ *لأصلاة إلا بفاتحة الكتاب*)^b hadisinin ahad yolla bize intikal etmiş bulunmasıdır. Şâfiî'nin bu hadis ile farziyyet hükmü ortaya koymasına karşılık Hanefi Mezhebi, farz hükmün ancak kesin delil ile sabit olacağı düşüncesindedir. Haber-i vahid kendisi ile amel etmeyi gerektirmesine karşılık, kesin bilgi ifade etmediği için, Fatiha okumanın hükmü vacib kabul edilmiştir. Öyle ki, bunu terketmek tahrimen mekruh olur ⁴¹⁸.

3- Hanefi Mezhebine göre; Beytullah'ı abdestsiz olarak tavaf etmekle farz yerini bulur. Fakat efdal olan bu tavafı yeniden yapmaktır. Yeniden yapılmazsa kurban kesmek gerekir. Fakat İmam Şâfiî'ye göre; abdestsiz tavafına itibar edilmez.

Hanefi Mezhebinin bu konuda dayandığı delil: (⁴¹⁹ *وَلِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ*) "*Beytü'l-Atik'i tavaf etsinler*"^c ayet-i kerimesinin mutlak oluşudur. Haber-i vahid ile tahsis nas üzerine ilâve olur. Bu tahsis ne Âhad haber, ne de kıyasla gerçekleşmez ⁴¹⁹.

Hanefi Mezhebi ibadetlerle ilgili konularda tek kişinin verdiği haberi fasık da olsa kabul eder, fakat muamelat ve ceza hukuku ile ilgili konularda haber-i vahidi delil kabul etmez. Bununla ilgili bazı örnekleri aşağıda sunmaya devam edeceğiz.

4- Seferde bulunan bir kişinin yanında bir çanak sudan başka bir su bulunmasa, suyun temiz olup olmadığını da bilmeseyse, yanında bulunan müslüman tek bir kişi bu suyun pis olduğunu haber verse ibadetlerle ilgili konularda tek kişinin verdiği haber geçerli kabul

a) Buhârî, c. II, s. 130, Müslim, c. II, s. 677.

417) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 101; Haber-i Vahid ile amel etmenin vücubu ile ilgili tatbiki meseleler için bkz. a.g.e., c. X, s. 162; c. XVII, s. 49.

b) Hadisin kaynağı daha önce geçmiş olup lafız farkı vardır. bkz. A. b. Hanbel, el-Müsned, c. V, s. 313.

418) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 19; bkz. a.g.e., c. III, s. 80.

c) el-Hacc, 22/29.

419) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 38.

edildiği için, o su ile abdest alması caiz olmayıp teyemmüm ederek namazını kılması gerekir. Çünkü tek kişinin haberi amel etmeyi gerektirir⁴²⁰. Bu hüküm, haberi veren kişinin adâlet sahibi olması itibarıyla. Fâsık ve durumu kapalı olan kimsenin verdiği haber hakkındaki prensip ise değişiktir.

5- Yukarıdaki meselede suyun pis olduğunu haber veren kimse eğer fâsık yahut durumu kapalı ise, Hanefî Mezhebine göre, fasık ve durumu kapalı kişinin haberine itibar edilmediği için o su ile abdest alıp namaz kılmak gerekir. Çünkü: (﴿إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا﴾) = "Eğer size fâsık bir kişi bir haber getirirse onu araştırın"⁴²¹ âyeti gereğince fâsıkın haberinin hükmü ortadadır. Bu hüküm sadece ibadetlerle ilgili konulara mahsustur. Fakat dünya ile ilgili muamelelerde zaruret dolayısıyla fâsık ve durumu kapalı kişinin verdiği haber ile amel edilir. Çünkü her yerde adâlet sahibi kimseler bulmak mümkün olmaz⁴²².

İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre ise; durumu kapalı olan kimse de adâlet sahibi gibi kabul edilir⁴²³. Şâhidlerin tezkiyesi konusundaki görüşü de bu prensibine dayanmaktadır.

b- Kâfir İle Çocuğun Haberi

6- Yukarıdaki meselede eğer suyun pis olduğunu zimmet ehli kâfirlerden biri, yahut kâr ile zararını ayırd edecek çağdaki bir çocuk, yahut bunak bir kimse haber verse bunların verdikleri söz de delil olarak kabul edilmez. Çünkü kâfir olan kimsenin haberi de tasdik edilmez. Kendisi itham altındadır. İtham edilen kimse de doğrulanamaz. Çocuk ile bunağın verdikleri haberin kabul edilmemesinin sebebi ise; dînî bakımdan herhangi bir emir ve yasakla muhatap bulunmamalarıdır⁴²⁴.

Hadis dışında müslüman olan tek bir kişinin verdiği haber ile bir topluluğun verdikleri haber çeliştiği zaman topluluğun haberi tek kişinin haberine tercih edilir. Çünkü tek kişinin verdiği haber, sadece diyânî konularda, cemaatın haberi ise hem diyânî konularda, hemde ahkâm ile ilgili muamelelerde geçerli delildir⁴²⁵.

c- Ebû Hureyre'nin Hadisi İle İlgili Tatbikat

Hanefî Mezhebi, Sahâbe ve Tâbiûn yolunu tutarak Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği hadisleri ihtiyat ile karşıladığını nazarı bölümde kaydettik. Yalnız Ebû Hureyre yolu ile gelen bir hadis eğer sağlam

420) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 162.

421) el-Hucurât, 49/6.

422) Serahsî, a.g.e., s. 162, 173.

423) Serahsî, a.g.e., s. 163; Diğer örnekler için bkz. s. 174, 175.

424) Serahsî, a.g.e., s. 164.

425) Serahsî, a.g.e., a. y.

kıyasa uyuyorsa kabul edilir, uymuyorsa terkedilir. Bununla ilgili bazı örnekleri aşağıda zikretmeğe çalışacağız:

1- Hanefî Mezhebine göre; kurban bayramında kurban kesmek vacibtir. Bu hükme varırken dayanılan delillerden biri Ebû Hureyre'den rivâyet edilen: (من وجد سعة ولم يضح فلا يقربن مصلانا) = "Her kim imkân bulur da kurban kesmezse bizim musallâmıza (Bayram namazı kılınan yere) yaklaşmasın"^a hadisidir. (﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ *﴾) = "Biz sana kevseri verdik, o halde Rabbin için namaz kıl ve hayvan boğazla"^b âyetinin zannî delâleti ve Cündeb b. Süfyan el-Becelî ile Mahnef b. Süleym'den rivayet edilen kuvvetlendirici rivayetler yanında ancak kabul edilmiştir⁴²⁶

2- Namazda elbise ve beden ile oynamak mekruhtur. Bu kerahet Ebû Hureyre'den rivayet edilen: (إن الله تعالى كره لكم ثلاثا: الرفث في الصوم) = "Allah size üç şeyi çirkin görmüştür: Oruçlu halde çirkin sözler konuşmak, namazda oynamak, kabirler yanında gülmek"^c hadis ile; namaz esnasında saçları ile oynadığını gördüğü bir kimse için Hz. Peygamber (s.a.s)'in: (لو خشع قلب هذا لخشعت جوارحه) = "Eğer bu adamın kalbi Allah'tan korksaydı âzâları da korkar teslim olurdu"^d hadisleridir. Burada da görüleceği üzere, yalnız Ebû Hureyre yolu ile gelen hadis delil kabul edilmeyip ikinci bir rivayet ile takviye edilmiştir⁴²⁷.

3- Yine namazda tâdîl-i erkân açıklanırken, namaz kılan kimsenin rüku' esnasında sırtının dümdüz olması meselesinde Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadis-i şerife dayanılmıştır: (إن النبي ﷺ كان إذا ركع بسط ظهره حتى لو وضع على ظهره قدح ماء لأستقر) = "Peygamber Aleyhisselâm rüku'a vardığı zaman sırtını dümdüz yapardı. Öyle ki, sırtı üzerine bir kadeh su konacak olsa dökülmeden dururdu"^e Burada da yalnız Ebû Hureyre'nin rivâyeti ile yetinilmemiş olduğu açıkça görülmektedir⁴²⁸.

4- Ramazan'da unutarak yiyen-içen, yahut cinsî münasebette bulunan kimsenin orucu bozulmaz. Bu meselede Ebû Hureyre'den rivâyet edilen şu hadis-i şerife dayanılıyor: (إن رجلا سأل رسول الله ﷺ فقال: اني شربت وأكلت في رمضان ناسيا وأنا صائم فقال: ان الله اطعمك وسقاك فتم على صومك) = "Bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle bir soru sordu: Ben Ramazan'da oruçlu iken unutarak yeyip içtim. Hz. Peygamber (s.a.s) ona şöyle cevap verdi: Allah seni yedirip içirdi, orucuna devam et"^f Bu hadis Hz. Ali'den de rivayet edildiği için, bu ko-

a) Ibn Mâce, c. II, s. 1044, K. Edahî, 26/2, H. No: 3123.

b) el-Kevser, 108 (1-2).

426) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 8.

c) Bu hadis, Said b. Mansur'un "Sünen"inde zikredilmiştir. bkz. Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, c. II, s. 250.

d) Bu hadis zayıf olarak kaydedilmiştir. bkz. Münâvî, a.g.e., c. V, s.319.428) Serahsî, a.g.e., s. 20.

427) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 25.

e) Ibn Mâce, c. I, s. 283, K. İkameti's-Salât, 16, H. No: 872.

428) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 20.

f) Fbû Davud, K. Savm, 39.

nuda huccet kabul edilmiştir ⁴²⁹.

5- Hanefî Mezhebine göre, tehdit altında bir kadını boşamak geçerlidir. Bu hususta Saîd b. Müseyyeb'in sözü, Ömer b. Abdülaziz'in tatbikatı, Safvân b. Amr et-Tâî hadisi, Amr b. Şurahîl olayı, Ebû Kulâbe'nin görüşü, Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin benzer sözleri delil olarak zikredildikten sonra en son olarak bunları takviye edici mahiyette Ebû Hureyre'den rivayet edilen şu hadis delil olarak getiriliyor: (ثلاث جدھن جد وھزطن جد: التکاح والرّجعة والعناق) = "Üç şeyin ciddisi de ciddi, şakası da ciddidir. Biri boşama, biri ticaret, biri köle âzâd etmektir" ⁴³⁰.

Yukarıdaki uygulamalardan Ebû Hureyre hadisi hakkında nazarı olarak söylenenlerin tatbikatta aynen var olduğunu görmekteyiz.

d- Munkatî' Hadis İle İlgili Tatbikat

aa- Mürsel Hadis

1- Hanefî Mezhebine göre; müzâra'a=zirâî ürünlerde kâr ortaklığı caizdir. Müzâra'a; belli şartlar çerçevesinde, tarla birinden, çalışmak diğerinden olmak üzere yapılan kâr ortaklığıdır. Bu konuda Hanefî Mezhebinin dayandığı delil Zührî'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: (ان رسول الله ﷺ قال لليهود حين عاملهم على خيبر افركم على ما افركم الله) = "Rasûlullah (s.a.s) Yahudilerle Hayber toprakları üzerine muamele ortaklığı yaptığı zaman onlara şöyle buyurdu: Sizi Allah'ın kabul ve ikrar ettiği iş üzerine ben de ikrar ediyorum" ^b Bu hadis-i şerif görüldüğü üzere bir tâbiî olan Zührî'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadistir. Çünkü Hz. Peygamber ile kendisi arasında yer alan Sahabî'nin ismini zikretmemiştir. İmam Muhammed (v. 189/805) bu mürsel hadisi müzâra'a akdinin caiz olduğuna delil olarak zikretmiştir ⁴³¹.

2- Ebû Hanîfe ile (v. 150/767) İmam Muhammed'e göre; Dâru'l-Harb'de müslümanlarla kâfirler arasında riba yoktur. Bu görüşün dayandığı delil aynı zamanda fakih ve güvenilir bir Tâbiî ravi olan Mekhûl (v. 116/734)'den rivayet edilen şu mürsel hadis-i şeriftir: (لاربا بين المسلمين وبين أهل دار الحرب في دار الحرب) = "Dâru'l-Harb'de müslümanla kâfirler arasında riba yoktur" ^c.

429) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 65.

a) Ebû Davud, K. Savm, bab: 39.

b) Buhârî, K. Hars, bab: 17, c. 71; Müslim, c. III, s. 1187, H. No: 6.

430) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 42; Ayrıca başka meseleler için bkz. a.g.e., c. I, s. 22; c. III, s. 114; c. XIII, s. 30; c. X, s. 147; Hadis için bkz. Tirmizî, c. III, s. 490, K. Talâk, bab: 10, lafız farklı olup (عناق) kelimesi yerinde (نکاح) kelimesi vardır.

431) Serahsî, a.g.e., c. XXIII, s. 2.

c) Zeylâî, bu hadis hakkında şu bilgiyi veriyor: "Ben derim ki; bu hadis gariptir. Beyhâkî, "Kitâbü's-Siyer"inin "el-Ma'rife" başlığını taşıyan bölümünde Şâfiî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Ebû Yusuf demiştir ki, Ebû Hanîfe'nin böyle söylemesinin sebebi, bazı hocalarının Mekhûl'den böyle bir hadis rivayet etmiş olmasıdır. Mekhûl'un rivayeti şöyledir:

Bu hadis-i şerif her ne kadar mürsel ise de Mekhûl gibi fakih ve güvenilir bir ravi rivayet ettiği için delil olarak kabul edilmiştir. Bu hadis gereğince İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre; Dâru'l-Harb'de bir müslüman bir dirhem parayı iki dirheme satabilir ⁴³².

Fakat İmam Ebû Yusuf ile (v. 182/798) İmam Şâfiî (v. 204/819) İbn-i Abbas hadisine dayanarak faizli satış yapmayı, kumar yolu ile para almayı, yahut onlara ölü eti satmayı caiz görmemişlerdir. Burada Ebû Yusuf'un mezhepte öngörülen prensiplerden farklı olarak fetva verdiği görülmektedir ⁴³³.

3- Hanefî Mezhebi'ne göre; ezan, ikamet ve tekbirlerde (أكبر) sözü cezimli olarak okunur. Bu konuda dayanılan delil İbrahim en-Nehâî (v. 96/714)'den rivayet edilen: (الأذان جزم والاقامة جزم والتكبير جزم) = "Ezan cezimlidir, ikamet cezimlidir, tekbir cezimlidir" ^a hadisidir. Bu hadis hem mevkûf, hemde merfu' olarak İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilmiştir ⁴³⁴. Görüldüğü üzere Hanefî Mezhebi ister mevkuf olsun, ister merfu' olsun, Sahâbî'den rivâyet edilen sözleri huccet olarak kabul ediyor. Bu mezhebin prensiplerinden biri olan Sahâbî söz ve fiilini kabul etme esasına da dayanmış oluyor. Zira mevkûf hadisler Ashab'ta kalan hadislerdir.

bb-Şâzz Hadislerle İlgili Tatbikât

Hanefî Mezhebi prensip olarak şâzz olan hadis ile amel etmemele beraber zaruretler dolayısıyla amel ettiği de görülmüştür.

1- Bir kimse bilerek bir kimsenin elini kesse ve bu kişi elinin kesilmesinden dolayı ölse, Hanefî Mezhebine göre bundan dolayı kısas lâzımgelir ve bu kısas kılınçla yerine getirilir. Hanefî Mezhebinin bu meselede dayandığı delil: (لا تؤد إلا بالسيف) = "Kısas ancak kılınçla

(Müslümanlar arasında da demiştir, tarzında olup Şâfiî bu hadis için: "Böyle bir hadis sabit değildir, delil olamaz" demiştir" bkz. Zeylâî, Nasberrâ'ye, c. IV, s. 44. el-Mebûs'ta bu hadis ile ilgili olarak şöyle deniliyor: "Mekhûl'un Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu rivayeti naklettiği zikredilmiştir: (لاربا بين المسلمين وبين أهل دار الحرب في دار الحرب) = "Yani harbîler arasında riba yoktur" zannedersem (aslâmu) = "Müslümanlar arasında da demiştir, tarzında olup Şâfiî bu hadis için: "Böyle bir hadis sabit değildir, delil olamaz" demiştir" bkz. Zeylâî, Nasberrâ'ye, c. IV, s. 44.

el-Mebûs'ta bu hadis ile ilgili olarak şöyle deniliyor: "Mekhûl'un Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu rivayeti naklettiği zikredilmiştir: (لاربا بين المسلمين وبين أهل دار الحرب في دار الحرب) = "Yani harbîler arasında riba yoktur" zannedersem (aslâmu) = "Müslümanlar arasında da demiştir, tarzında olup Şâfiî bu hadis için: "Böyle bir hadis sabit değildir, delil olamaz" demiştir" bkz. Zeylâî, Nasberrâ'ye, c. IV, s. 44.

"Daru'l-Harb'te müslümanlarla Daru'l-Harb ehli arasında riba yoktur". Bu hadis her ne kadar mürsel ise de Mekhûl fakih ve güvenilir biri olup bunun gibilerin mürselleri makbuldür. Bu hadis Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in, bir müslümanın Daru'l-Harb'te bir harbî'den bir dirhem karşılığında iki dirhem almasını caiz gördüklerinin dayandığı delildir. Ebû Yusuf ile İmam Şâfiî'ye göre ise, bunu yapmak caiz değildir.

Yine Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre, bir müslüman Daru'l-Harb'te ora halkı ile kumar oynayıp mal kazansa bu mal helâl-hoştur (bkz. Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 56).

432) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 56.

433) Serahsî, a.g.e., a. y.

a) Bu hadisi kaynaklarda bulamadım: (التكبير جزم) = "Tekbir cezimlidir" ifadesi ile kaydedilen bu hadis için şu bilgi veriliyor: "Elmizzi'de bu hadis (والتسليم) = "selam vermek de" ifadesinin ilavesiyle zikredilmiştir. Yine bunu Said b. Mansur كرامة جزم والقرائة جزم ve كرامة جزم da cezimlidir" ilavesiyle rivayet etmiştir. Bu hadis Suyûtî'den sorulmuş, o da: "bu hadis sabit değildir" demiştir. Nitekim İbn Hacer de aynı sözü söylemiştir: "Bu hadisin aslı yoktur. Ancak İbrahim en-Nehâî'nin sözüdür" bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, c. I, s. 374.

434) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 23. Başka bir mesele için bkz. c. XXVII, s. 143, Miras;

alınır" a hadisidir. Daha genel bir ifade ile Hanefî Mezhebine göre; kısas ne zaman gerekli olursa bunun kılınçla alınması gerekir. Maktûlün ne ile öldürüldüğü nazar-ı itibara alınmaz.

İmam Şâfiî'ye göre ise; maktûl ne şekilde öldürülmüşse kısas da o şekilde alınır. Onun dayandığı delil: (*أعترف اليهود قضى رسول الله ﷺ بالفقاص وأمر بأن يرضغ رأسه بين حجرين*)="Müslümanlardan birini taş ile öldüren bir yahudi suçunu itiraf edince Peygamber Aleyhisselâm bu yahudinin başının iki taş arasında ezilmesini emretti"⁴³⁵ hadisidir.

Hanefî Mezhebi bu hadisi şâzz olduğu için kabul etmemiş ve yukarıdaki hadisin zâhirî mânâsı ile amel etmiştir⁴³⁵.

2- Hanefî Mezhebine göre; mestler üzerine meshetmenin müddeti mukîm için bir gün bir gece, misafir için üç gün üç gecedir. Bu meselede dayandıkları hadis Huzeyme b. Sâbit'den rivayet edilen şu hadis-i şerif'tir: (*يُمسح المقيم يوما وليلة والمسافر ثلاثة أيام ولياليها*)="Mukîm olan kişi bir gün bir gece, misafir ise üç gün üç gece mesheder"^c hadisidir. Bu hadis İbn-i Ömer'den rivâyet edilmiştir.

Fakat, Hasan-ı Basrî (v.110/728)'ye göre, misafir için mesih ebedîdir. Herhangi bir müddet ile sınırlandırılmış değildir. Bunun dayandığı hadis Ammâr b. Yâsir'den rivayet edilen şu hadis-i şerif'tir: (*عن عمار بن ياسر قال: قلت يا رسول الله امسح على الحفين يوما، فقال: نعم، قلت: يومين، فقال: نعم، حتى انتهت إلى سبعة أيام فقال: إن كنت في سفر فامسح مابدا*)="Ammar b. Yâsir'den rivayet olunduğuna göre; şöyle denmiştir: "Ya Rasûlallah! Mestler üzerine bir gün meshedeyim mi?" dedim. "Evet" buyurdu. "İki gün meshedeyim mi?" dedim. "Evet" buyurdu. Nihayet yedi güne kadar sordum. "Seferde bulunduğun zaman, dilediğin kadar meshet" buyurdu"^d. Bu hadis, Hanefilerce de delil kabul edilmiyor, hakkında şöyle deniliyor: Yukarıdaki meşhur hadisler, bu gibi şâzz hadislerle terkedilemez. Burada şâzz olan hadis, meşhur olan hadis karşısında kabul edilmemiştir⁴³⁶.

3- Ganimetlerin taksimi Hz. Peygamber devrinde bir hisse Allah'ın, bir hisse Rasûlünün, bir hisse Rasûlullah'ın yakınlarının, bir hisse fakirlerin, bir hisse yetimlerin, bir hisse de yolcuların olmak üzere beş hisseye taksim ediliyordu. Hz. Peygamber'in vefatından

a) İbn Mâce, K. Diyât, bab: 25.

b) Hadisin tam metni şöyledir: من فعل إن جارية وجد رأسها بين حجرين فقيه لها: من فعل وعن أنس: إن جارية وجد رأسها بين حجرين فقيه لها: من فعل. فأخذ اليهود فأومأت برأسها: نعم. فأخذ اليهود فاعترف فأمر النبي

(*ﷺ*) "Enes (r.a.)'dan rivayet olunduğuna göre; bir kız çocuğunun başı iki taş arasında ezilmiş olarak bulundu. Kendisine: Sana bu işi kim yaptı? Falancı mı, filancı mı? denildikten sonra sonunda bir Yahudi'nin adından sözedildi. Kız çocuğu başı ile: Evet, diye işaret etti. Bu yahudi yakalanarak suçunu itiraf etti. Hz. Peygamber (s.a.s) başının iki taş arasında ezilmesini emretti ve bu emir yerine getirildi".

(Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. III, s. 193).

435) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 126.

c) Tirmizî, c. I, s. 161, K. Tahâre, bab: 71, H. No: 96.

d) Bu hadis Ubeyd b. Ammar'dan rivayet olunmuş olup Nevevî'nin belirttiğine göre; hadisçilerin ittifakı ile zayıftır. bkz. İbn Mâce, c. I, s. 185, H. No: 557, K. Tahâre, 84

436) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 99.

sonra yakınlarına ait olan hisse düşmüştür. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik dönemlerinde Allah Resûlü ile yakınlarının hisseleri düşürülmüş ve ganimetler üçe bölünmüştür. Hem bu taksim şekli üzerinde icma' vaki' olmuştur. Bu konuda dayanılan delil Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan rivayet edilen: (*سهم ذوي القربى لهم في حياتي وليس لهم بعد وفاتي*)="Akrabamın hissesi benim hayatımdadır. Vefatımdan sonra onlara hisse yoktur"^a hadisidir. Bu hadis-i şerif her ne kadar şâzz olarak gelmişse de yukarıda bahsedilen icma' ile kuvvetlendirildiği için, onunla amel edilmiştir⁴³⁷. Bu şâzz'ın icma' ı ile takviyesine örnektir.

İcma'a dayanılarak şâzz ile amel edildiği gibi bazen de umûmî belvaya dayanılarak da şâzz hadislerle amel edilmiştir. Bazen de umûmî belvâ dolayısıyla şâzz terk edilmiştir. Bunlardan birkaç örnek sunacağız:

4- Fitrede buğday ve arpa unu vermek, kendilerini vermek gibidir. Ebû Hanîfe'ye göre kuru üzümünden ödenecek fitrenin miktarı yarım ölçektir. Bunun dayandığı delil bazı hadislerde (*أو صاعا من زبيب*)="kuru üzümünden yarım ölçek" ilâvesidir. Fakat Hanefî Mezhebi bu ilâveyi şâzz olması dolayısıyla kabul etmemişler ve herkesin mutlaka bilmesi gereken umûmî belvâ durumunda olduğunu ileri sürerek mezkûr ilâveyi reddetmişlerdir⁴³⁸.

5- Hanefî Mezhebine göre, sabahleyin fecrin doğmasından, güneşin doğmasına kadar, bir de güneş yükselip zeval noktasına yükselince sabah namazının iki rek'at sünnetinden başka herhangi bir nafîle namaz kılmak mekruhtur. Bu konuda dayanılan delil Ukbe b. Amîr, Sanabîhî ve Ömer b. Anbesse hadisleridir.

İmam Ebû Yusuf hadiste şâzz olarak rivayet edilen: (*الأيوم*) cümlesine dayanarak cum'a günü bu vakitlerde özellikle zeval vaktinde nafîle namaz kılmakta bir sakınca görmüyor. Zira Cum'a günü zeval vaktinde insanlar için bu konuda zaruret vardır diyerek, belvâ ile şâzz hadisi kabul ediyor⁴³⁹.

6- Hanefî Mezhebine göre; "Keş"ten verilecek fitre ölçek hesabı ile değil kıymet ölçüsüne göre tayin edilir. İmam Malik'e göre (v.179/795) ise; hadiste (*صاعا من اقط*) ibaresi gereğince bir ölçek verilmesi gerekir. Bu şekilde de rivayet edilmiştir. Fakat Hanefî müctehidleri demişlerdir ki; bu rivayet yolu ile gelen hadis şâzz'dır. Meşhur hadislerde böyle bir ilaveli rivayet gelmemiştir. Herkesin bilmesi gereken umûmî belvâ ile ilgili böyle bir meselede şâzz olan bir hadis ile fitre ölçüsü tayin edilemez⁴⁴⁰.

a) Bu hadisi Sahih hadis kaynaklarında bulamadım.

437) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 8-14.

438) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 114.

439) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 151.

140) Serahsî, a.g.e., c. III, 114; Vasiyyetle ilgili şâzzın terki hk. bkz. a.g.e., c. XXVII, s. 143; başka örnekler için bkz. a.g.e., c. I, 48; c. III, s. 69.

TE'VİLE DAYALI İCTİHADLAR

a) Nassların Te'vili

Nazarî bölümde gördüğümüz müşterek mânâ taşıyan bir sözün herhangi bir karine dolayısıyla muhtemel bulunduğu mânâlardan birine yorumlanması dışında Hanefî müctehidlerinde sık sık görülen te'vil metodu vardır. Bu te'vil, müctehidin icabında, nass durumunda bulunan bir hadisi kendi görüşleri istikametinde yorumlamaları tarzında göze çarpmaktadır. Biz bu başlık altında özellikle bu gibi te'villere örnek vermeğe çalışacağız.

Hanefî Mezhebine göre; Arefe günü Arafat ve Müzdelife dışında ne seferde, ne de hizada bir vakit içinde iki namazı toplayıp kılmak caiz değildir. Hacı, ancak Arafat'ta öğle ile ikindiye öğle vaktinde cem-i takdîm tarzında; akşam ile yatsıyı da Müzdelife'de yatsı vaktinde cem-i te'hîr tarzında birleştirerek kılmak zorundadır. Hz. Peygamber'in hac menâsikinde (ibadetlerinde) bu şekilde hareket ettiği hususunda ittifak bulunmaktadır. Fakat bu iki yer dışında Hanefîlerce cem-i salât yapmak caiz değildir.

İmam Şâfi'ye göre; sefer ve yağmur özürlü dolayısıyla bir kimse iki namazı birleştirerek kılabilir.

İmam Mâlik sefer, yağmur ve hastalık gibi özürler sebebiyle ikeştirerek kılmanın caiz olduğu görüşündedir.

Ahmed b. Hanbel'e göre ise; sefer olmaksızın da hizada iki namazı birleştirerek kılmak caizdir.

Üç imamın bu meselede dayandıkları hadis-i şerifler: **انَّ النَّبِيَّ ﷺ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي سَفَرِهِ إِلَى تَبُوكَ. وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ إِذَا جَدَّ بِهِ السَّفَرُ. وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَبْعًا جَمْعًا وَثَمَانِيًا جَمْعًا. وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِالْمَدِينَةِ فِي غَيْرِ عَدْرٍ.**

441) **﴿حَافِظُوا الصَّلَاةَ وَالصَّلَاةَ الْوُسْطَى﴾** (Hanefî Mezhebi) ayeti ile 442) **﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾** ayetlerinin delaletleri yanında bilhassa te'vil esasına dayanıyor. Üç mezhebin dayandığı nass durumundaki hadisleri şöyle te'vil ediyorlar: Hz. Peygamber (S.A.V.)'in iki namazı birleştirerek kılması vakit yönünden olmayıp fi'lidir. Fiilen namazları cem' etmek şu demektir: Seferde olan kimse öğle namazını vaktin sonuna kadar tehir eder, sonra inip öğle namazını kılar. Daha sonra bir müddet eğleşip ikindi vaktinin girmesinden son-

(441) el-Bakara, 2/238.

(442) en-Nisâ, 4/103.

ra İkinci namazını bu vakitte vaktin ilk saatlerinde kılar. Bunun gibi akşam namazını vaktin sonuna kadar tehir edip öyle kılar. Bir müddet bekleyip sonra yatsı namazını bu vaktin ilk cüzlerinde kılar. Dolayısıyla bu şekilde cem-i salât yapılmış olur. Hanefî Mezhebi ve Hz. Ali'nin de bazı seferlerinde namazları bu şekilde kıldığını zikrediyor

443.

2- Ebû Hanîfe'ye göre; topraktan çıkan ürünlerden öşür vermek için mahsulde nisap şartı yoktur. Dayandığı deliller âmm bahsinde kaydettiğimiz: (**مَا أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ فِيهِ الْعَشْرُ**)^a; (**مَا سَقَتِ السَّمَاءُ فِيهِ الْعَشْرُ**)^b hadisleridir.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ise: (**لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ (أَوْ سَقِ صَدَقَةٌ)**)^c hadisine dayanarak öşür mallarında nisabı şart koşmaktadırlar. Bu hadis-i şerif'te nisap açık bir nassa ile tesbit edildiği halde Ebû Hanîfe tarafından şöyle te'vil ediliyor: "Bu hadisten mak-sat ticaret mallarının zekâtıdır"⁴⁴⁴. Burada nassa rağmen te'vil ister istemez kendi prensipleri ile çelişme durumunu akla getiriyor.

3- Hanefî Mezhebinde domuz sütü ile beslenen oğlağın etinin yenmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu meselede kıyas ederek Hanefî Mezhebi, leş yiyen tavuk etinin yenmesinde bir mahzur bulunmadığı hükmünü çıkarmaktadır. Çünkü tavuk, her ne kadar ölü eti yiyorsa da aslında bunların içinde hububat maddesi arar, leşleri karıştırır. Bundan dolayı kendi eti ne değişir, ne de kokar. Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan sağlam yolla rivayet edilen bir hadis-i şerif'te onun tavuk eti yediği rivayet edilmiştir. Şayet tavuk etinde az bir pislik olsaydı, bu etleri yemekten elbette kaçınırdı.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den; tavuğu ancak üç gün hapsedtikten sonra etini yediği yolunda rivayet edilen hadis tavuk etinin yenmesinin bir şartı olarak değil, tavuğun muhtemel pisliğinden sakınmak

443) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 150.

a-b) Her iki hadisin kaynağı ile ilgili olarak "B- ÂMM İLE İLGİLİ TATBİKAT" bahsinde bilgi verilmiştir. bkz. s...

c) Buhârî, c. II, s. 125, K. Zekât, bab: 42

Cem-i salât ile ilgili hadislerin ası kaynaklarda şöyle zikr edilmiştir:

1- **عن معاذ بن جبل قال: قلت ما حمل على ذلك؟ فقال: أراد أن لا يخرج أمته المغرب والعشاء. قال: فقلت ما حمل على ذلك؟ فقال: أراد أن لا يخرج أمته**

(Müslim, c. I, s. 490, H.No: 53, K. Musafirin, bab:6)

Bu hadis İbn-i Abbas'dan da gelmektedir. Lafız farklı, mâna aynıdır. İbn Abbas'a yukarıdaki soyu varid olmuş, o da aynı cevabı vermiştir. Bkz. a.g.e., c. I, s. 490, 51.

2- İkinci hadis şöyle geçiyor:

عن الزهري عن سالم عن أبيه؛ قال: كان النبي ﷺ يجمع بين المغرب والعشاء إذا جد به السير (Buhari, c.II, s. 39, Taksir, 13.; Müslim, c.I, s.488, K. Şalâtü'l-Müsafirîn, bab: 5, H.No:44.)

(عن ابن عباس ان رسول الله ﷺ صلى بالمدينة سبعا وثمانيا الظهر والعصر والمغرب والعشاء.)

(عن ابن عباس قال: صليت مع رسول الله ﷺ ثمانيا جميعا وسبعا جميعا)

(Müslim, c. I, s. 491, K. Musafirin, bab: 6, H. No: 55-56.)

4- (**عن ابن عباس قال: جمع رسول الله ﷺ بين الظهر والعصر والمغرب والعشاء بالمدينة في غير خوف ولا مطر.**)

444) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 3.

mânâsına hamledilmiştir.

Ancak, İmam Serahsî Hanefî Mezhebine muhalif olarak: "En doğrusu hayvandan koku yapan raiha kayboluncaya kadar haps edilmesidir" diyor⁴⁴⁵.

4- Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yâsir'den rivayet edildiğine göre; müşrikler Ammar b. Yâsir'i yakaladıkları zaman, Rasûlullah (s.a.s)'a sögüp kendi ilahlarını hayırla anmadıkça onu serbest bırakmadılar. Dediklerini zorla yaptıktan sonra onu bıraktılar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzuruna gelince durumu kendisine arzetti. Hz. Peygamber (s.a.s) ona:

- «Kalbini nasıl buluyorsun?» diye sorunca Ammâr:

- «İman ile dolu olarak», cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s):

- «Bir daha bu zorlama işini yaparlarsa sen yine dediklerini yap», mânâsında (وان عادوا فعد) buyurdu.

Bu hadis-i şerif kalbi iman ile dolu olduktan sonra tehdit altında kalan bir müslümanın dinden çıkmayı gerektirecek herhangi bir sözü onu iman dairesi dışına çıkarmaz. Çünkü dili ile söylediğine kalbi ile inanmıyor. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de Ammâr'a, kalbinin durumundan sordu. Kalbinin iman ile tatmin olduğunu görünce kendisine bir sitemde bulunmadı.

Bazı alimlerin bu hadisteki (وان عادوا فعد) sözünü "Zorlamayı tekrar ederlerse, kalbin iman ile dolu olduktan sonra istediklerini yine yap" mânâsında anlamalarını yanlışlıkla niteleyen Hanefî mezhebi, hadisın yukarıda ifade edilen kısmını şöyle te'vil ediyor: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözden maksadı, eğer seni aynı şeyleri yapmaya tekrar zorlarsa, sen yine kalbinin imanla dolu olmasına devam et"⁴⁴⁶.

5- Keskin de olsa karışık meyva suyu meselâ; hurma suyu ile kuru üzüm suyu içmekte Hanefî Mezhebine göre herhangi bir sakınca yoktur. Bu hususta dayanılan delil Ziyad hadisidir. Kendisi şöyle anlatıyor: İbn-i Ömer bana öyle bir şerbet içirdi ki, nerde ise evime gideceğim duruma gelmişim. Sabah olunca durumu kedisine haber verdim. Bana şöyle dedi: "Sana hurma ile kuru üzüm suyu karışımından başka bir şey içirmedim". Halbuki İbn-i Ömer Sahabe arasında fıkıh, zühd ve takvası ile tanınmış bir kişi idi. Kendisinin içmediği bir şerbeti başkasına içirmesi düşünülemez. Bu uygulama aynı zamanda karışık meyva sularının içilmesinde bir sakınca bulunmadığına delil teşkil ediyor.

Ancak, dar görüşlü bazı mutaassıp kimseler tatlı da olsa karışık

445) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 256.

446) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 44.

meyva suyunun içilmesini caiz görmüyorlar. Bunların dayandıkları delil Hz. Peygamber (s.a.s)'in karışık meşrubat içilmesini yasaklamış olduğu ile ilgili rivayettir. Hanefî Mezhebine göre bu hadisın te'vili şöyledir: Bu yasak kıtlık zamanlarına mahsus idi. Zenginler için iki nimeti bir arada toplamalarını çirkin gördü. Hatta hadiste fazlalık da vardır. O da (بين نعمتين) cümlesidir⁴⁴⁷.

6- Hanefî Mezhebine göre; evlenmede neseb bakımından denkliğe itibar edilir. Ancak, Süfyan es-Sevrî (v. 161/778)'ye göre, neseb yönünden denkliğe bakılmaz. Bunun sebebi şöyle açıklıyor: Kendisi Arap olduğu halde alçak gönüllülük göstermek suretiyle kendini Mevâlî'ye denk kabul etmiştir. Ebû Hanife de Mevâlî'den olduğu halde alçak gönüllülüğü sebebiyle kendini Araplara denk görmemiştir.

Süfyan es-Sevrî'nin bu konuda dayandığı deliller şunlardır: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاهُ) "Allah katında en iyi olanınız Allah'tan en çok korkanınızdır" ayeti ile: (النَّاسُ كُلُّهُمْ سِوَايَهُ كَأَنَّ سَانَ الْمَشْطِ، لَأَفْضَلُ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجْمِي) "İnsanların hepsi tarağın dişleri gibi eşittirler. Arabın Aceme bir üstünlüğü yoktur"⁴⁴⁸: (النَّاسُ كَأَبِلُ مَاءٍ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً وَاحِدَةً) "İnsanlar yüz deveye benzerler. Bunlar içinde binilebilecek bir tanesini bulamazsın"⁴⁴⁹.

Sevrî yukarıdaki naslarla Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında ce-reyan eden bazı olayları delil olarak ileri sürmüştür.

Hanefî mezhebi bu delillere karşılık naklî ve aklî bazı delilleri zikrettikten sonra yukarıda kaydedilen nasları şöyle te'vil ediyor: "Rivâyet edilen âyet ve hadislerden kastedilen âhiretle ilgili hükümdür. Ahiretteki üstünlük takva sebebiyledir. Diğer hadislerden kastedilen mânâ ise; evlenmede denklik aramamanın mendup olduğu olup ilzam mânâsını ifade etmez. Buna dayanılarak Hanefî mezhebi'nde rıza ile olunca denklik bulunmadan da akid caizdir"⁴⁴⁹.

447) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 44., Serahsî, a.g.e., s. 5.

448) el-Hucurât, 49/53.

a) Askalânî'nin "Buluğ'u'l-Meram" adlı kitabında bu hadis: (النَّاسُ كَأَبِلُ مَاءٍ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً وَاحِدَةً) "İnsanlar tarağın dişleri gibidirler. Hiçbir kimsenin kimseye takva dışında üstünlüğü yoktur". bkz. Askalânî, Buluğ'u'l-Meram, c. III, s. 279, A. Davudoğlu tercümesi, Sönmez Yayınları.

b) Ahmed b. Hanbel'in "el-Müsned"inde hadis şöyle geçiyor: (عَنْ عَقِبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: انْصَابَكُمْ لَيْسَتْ بِسَبَابٍ عَلَى أَحَدٍ وَأَمَّا أَنْتُمْ وَلَدَ آدَمَ طِفْ الصَّاعِ لَمْ تَمْلُؤْهُ وَلَيْسَ لِأَحَدٍ فَضْلٌ إِلَّا بِالذِّينِ وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ حَسَبَ الرَّجُلِ أَنْ يَكُونَ فَاحِشًا بِذِيَا بَيْحِلًا جَبَانًا)

bkz. A. b. Hanbel, el-Müsned, c. IV, s. 145.

449) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 23 tevil esasına dayalı diğer icthadlarla ilgili meseleler için bkz. a.g.e., c. X, s. 52 vd. kâfirlerin müslüman mallarını ihraz yolu ile temellük etmeleri; c. I, s. 26, namazda eli ile oynamak; c. XII, s. 16, şartlı beyi', HIII, s.16 (önemli); v.I, s.12, v.XXIII, s.3, Müzaraa, Udhyye, v.XII, s.16 Kıyas; c. XII, s. 187, Beyi', c. VII, s. 103, Tecezzi'l-İtk; c. XXIV, s.12, c. XII, s.12, Nebzü'l- cerr; c. X, s. 7, Muhâsara; c. I, s. 20 vd., Namaz; c. VIII, s. 179, Kölenin kaymeti; v.VIII, s.179; v. IV, s. 50 vd.; Safa ile Merve arasında Sa'yı terk; c. V, s. 219, iki hanımdan biri ile sefere çıkmak, c. I, s. 192, İmamet; c. I, s. 15, Namazda besmele; c. I, s. 79, konuşmanın abdesti bozmadığı, c. VI, s. 18, bâin talâkın tarifi; c. XXX, s. 3, Zevi'l-Erhâm, v. VI, s. 229, Zihâr min teşbihü'l-Ümm; c. XXVI, s. 4, hamrın mânâsı, c. X, s. 109 vd. mürtedde'nin maslahat için katli; c. IX, s. 37, recm ve celdin toplanması; c. III, s. 70, Oruç; c. IX, s. 78; Livatanın cezası; c. V, s. 180, nafkada haciz. Sıhhat şartı ile hadisın te'vililer için bkz. Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 3, boşamada vekâlet bahsi;

b- Sahabî Sözü'nün Te'vili

1- Namazda kıraatten önce Eûzü besmele gizli olarak çekilir. Hz. Ömer'den "Eûzü Besmele"yi aşikâre olarak okuduğu yolunda rivayet edilen uygulama ise şöyle te'vil edilmiştir: Hz. Ömer'in bu hareketi kasden olmayıp rastgele vuku' bulmuştur. Veya bundan maksat dinleyenlere, namaz kılan kimsenin "Eûzü Besmele" çekmesi gerektiğini hatırlatmaktır. Nitekim bu maksatla kendisinin "Sübhanek" ile "iftitah" tekbirini birlikte aşikâre okuduğu rivayet edilmiştir⁴⁵⁰.

2- Sahâbe sözü bahsinde de zikredileceği üzere; şarap eğer balık ve tuz ile karıştırılırsa reçel haline gelir. Hz. Ömer'in aksi görüşte olduğu ve bunu yasakladığı rivayet edilmişse de İbn-i Abbas'tan bunda herhangi bir sakınca bulunmadığı yolunda rivayet nakledilmiş ve buna dayanılarak amel edilmişse de Hz. Ömer'den gelen yasaklama rivayeti şu şekilde te'vil edilmiştir: "Hz. Ömer bu yasaklamayı siyaseten yapmıştır"⁴⁵¹.

3- Piyasa değeri eşit, fakat farklı iki türlü dirhemden birinin borç olarak verilmesi karşılığında ödeme yapılırken daha yenisinin verilmesini Şâ'bî, mekruh kabul ediyor. Bu görüş ise İbn-i Mes'ud'dan rivayet edilmiştir.

Âmir'e göre; şart koşma durumu olmadıkça bu muamelenin yapılmasında hiçbir sakınca yoktur. İbn-i Ömer'in böyle bir muamelede bulunduğu rivayet edilmiştir. Hanefî Mezhebi bu meselede İbn-i Ömer'in görüşünü te'vil ederken İbn-i Mes'ud'un uygulamasını şöyle açıklıyor: Adam, İbn-i Mes'ud'a daha yeni ve iyi cins dirhemi borç para almasına karşılık vermişti. Bu sebeple İbn-i Mes'ud bunu hoş karşılamamıştır. Buna benzer bir olayda İbn-i Ömer de hediyeyi kabul etmemiştir⁴⁵².

4- Şâ'bî (v. 103/721)'ye göre; eğer hanımını boşamada kişiyi devlet tehdit altında bırakırsa bu tehdit geçerlidir. Eğer hırsız ve benzeri kimseler tehdit ederse, bunun hiçbir değeri yoktur. Ebû Hanîfe de bu görüşü kabul etmiştir.

Hanefî Mezhebi Ebû Hanîfe'nin görüşünü kabul etmeyip bir Tâbiî olan Şâ'bî'nin sözünü şöyle te'vil ediyor: "Onun bu sözden maksadı, teşbih yolu ile boşamanın geçerli olduğunu ifade etmektir. Yani devlet de olsa, zorlama yolu ile boşama geçerlidir. Hırsız tehdit ederse bu daha evlâ olarak geçerlidir"⁴⁵³.

diğer te'vil için bkz. c. I, s. 248, seferde namazların sünnetlerini terketmek; kocası ölen, yahut boşanan kadının yas maksadı ile gözlerine sürme çekemeyeceği hs. bkz. a.g.e., c. VI, s. 59; c. XI, s. 235.

a) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. II, s. 7.

450) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 13;

451) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 24; İmam Muhammed'in bir ichtihadı ile ilgili sözünün te'vili için bkz. c. III, s. 4; Ayrıca Sahâbî sözünün te'viline dayalı ichtihadlar için bkz. a.g.e., c. XVI, s. 128; Daha önce dayanılan bir usul kaidesini te'vil için bkz. a.g.e., c. XX, s. 154, Kitab'us-Sulh Alel-Hizmeti.

452) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 37.

453) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 43.

NASSLAR ARASINDA ÇELİŞME

a- Kitab'da Çelişme

İki âyetin hükmünde görünüş itibarıyla çelişme vaki' olursa nü-zül tarihlerine bakılır. Tarihi sonradan olan öncekinin hükmünü nesheder. Tarih bilinmezse Sünnet'e müracaat edilir. Aşağıda Kitab ve Sünnet'te nesihten bahsedilirken bu konu üzerinde etraflı olarak durulacaktır. İki nass arasında gerçekten çelişme olmayıp görünüşte olursa nasslardan biri muhkem ise kuvvet bakımından daha aşağı derecedeki nasslar terkedilerek muhkem ile amel edileceğini nazarı bölümde görmüştük. Yine çelişen ayetlerden biri nass diğeri zahir, yahut mücmel veya müşkil ise nassın hükmü tercih edilir. Buna örnek olarak elfaz bahsinde geçen hırsızlığın cezası ile ilgili âyet-i kerimeyi verebiliriz. (﴿كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ﴾)="Ey inananlar! Allah için adaletle şahitlik yapın."⁴⁵⁴ ayeti hem nass hem de âmm'dır. Bu ayetin hükmü: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَاجِرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلَغَهُ مَأْمَنَهُ﴾)="Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse ona aman ver ki, Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu emin olacağı yere kadar ulaştır"⁴⁵⁵ ayeti ile görünüşte çatışmaktadır. Hanefî Mezhebinde İmam Ebû Yusuf dışındaki müctehidlere göre; İslâm ülkesinde hırsızlık yapan pasaportlu bir kâfirin eli kesilmeyip çaldığı mal kendisine ödettirilir. Bu görüşün dayandığı delil yukarıda zikredilen ikinci ayet-i kerimedir. Hanefî Mezhebi, hırsızlık ayeti ile çelişki arzeden bu ayetle amel ediyor ve âmm olan birinci ayeti tahsis edici olarak kabul ediyor⁴⁵⁶.

2- Hırsızlık konusunda olduğu gibi pasaportlu bir kâfir İslâm ülkesinde müslüman, yahut zımmîye bir kadınla zina ederse Hanefî Mezhebinin tercih ettiği İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre; sadece müslüman olan kadına had lâzım gelir. İmam Ebû Yusuf ise, ister zina edilen kadın müslüman olsun, ister zımmîye olsun, zina edene de edilene de had lâzım gelir, demiştir.

Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in bu meselede de dayandıkları delil, müşriklere aman verilmesi ile ilgili âyet-i kerime'dir. Bu âyet-i kerime nass olan: (﴿الرَّانِيَةِ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ﴾)="Zina eden erkek ile kadından her birine yüz sopa vurun"⁴⁵⁷ âyetinin hükmü ile çelişmektedir. Bu çelişme ikinci âyetin zina cezasını açıklayan bu ayet-i kerimeyi tahsis edici kabul edilmesi ile giderilmiştir⁴⁵⁸.

453) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 43.

454) el-Mâide, 5/8.

455) et-Tevbe, 9/6.

456) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 178, s. 5 vd.

457) en-Nür, 24/2.

b- Sünnet'te Çelişme

Sünnet'in Sünnet'le çelişmesine gösterilen örnek aşağıdaki meseledir:

"Bir kimse sabah namazını kılmayı unutup öğle vakti girse, sonra bu namazı kılmadığını hatırlasa, öğle namazını kılmaya başlamışsa kıldığı öğle namazı yeterli değildir. Yeniden sabah namazının kazasını yapıp sonra öğleyi kılması gerekir. Çünkü Hanefî Mezhebine göre; kazaya kalmış namazlar arasında tertib sahibi olan kimseler için tertibe riayet etmek farzdır. Bu meselede dayandıkları delil meşhur olan şu hadis-i şeriftir:(

"Kim (=) من نام عن صلاة أو نسيها ليصلها إذا ذكرها فان ذلك وقتها uyku, yahut unutma dolayısıyla bir namazı kılmamışsa, hatırladığı zaman onu kılsın. Zira hatırladığı an, o namazın vaktidir".^a

Bu hadis-i şerif kerahet vakitlerini bildiren hadislerdeki yasakla çelişmektedir. Hanefî mezhebine göre, namaz cinsinden ibadetlerin yapılması mekruh olan vakitler üçtür. Bunlar da güneşin doğma, batma ve zeval vakitleridir. Bu meselede dayanan esas Ukb'e b. Âmir hadisidir. Kendişi şöyle demiştir: (ثلاث ساعات نهانا رسول الله ﷺ ان نصلي فيهن وأن نقبر فيهن موتانا: عند طلوع الشمس حتى ترتفع وعند زوالها حتى تزول)^b"Üç vakit vardır ki, Rasûlullah (s.a.s) bize bu vakitlerde namaz kılmayı ve ölümlerimizi defnetmeyi yasaklamıştır. Bunlar da güneşin doğma zamanı, yükselinceye kadar, zeval zamanı, gölge kayboluncaya kadar."⁴⁵⁹

Bu iki hadis arasındaki çelişki âmm olan birinci hadisin ikinci hadis ile tahsis edilmesi suretiyle giderilmiştir.

Gerek iki ayet, gerekse iki sünnet arasında çelişki bulunup bu çelişkiyi Sahabî, yahut kıyas ve diğer Şer'î delillerden biri ile gidermek mümkün olmazsa bu iki nass'ın hükmünün terkedilmesi gerekir. Bunun gibi nasslar dışında herhangi bir meselede iki delil çeliştigi zaman bunlardan hiçbiri ile amel edilmez. Bu konu ile ilgili olarak furû'dan bazı meseleleri zikrederek bahse son vereceğiz:

1- İki erkek bir kadın hakkında kocalık iddiasında bulunsa ve ikisi de o kadının kendi karısı olduğuna dair delil ortaya koysalar, çelişen bu iki delilden birini tercih etmek için başka delillerden yarar-

a) Kaynaklarda (فان ذلك وقتها) kaydını bulamadım. Enes (r.a)'tan rivayet edilen bu hadis Buhârî'de şöyle geçiyor: (من نسي صلاة فليصل إذا ذكرها لا كفارة لها الا ذلك وأقم الصلاة لذكري)

Salat, 37, Müslim'de (c. I, s. 471, K. Mesacid., 55, H. No: 309'da Ebû Hureyre'den rivayet olunmuştur.

459) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 150; s. 153 vd.

Ayrıca bkz. Tirmizî, c. I, s. 336, H. no: 178 K. Salât, 131; Nesâî, c. I, s. 236; Ebû Davud, c. I, s. 103, K. Salât, 11, Ibn Mâce, c. I, s. 229, K. salât, 10.

b) Müslim., c. I, s. 568; K. Müsafirin, bab: 52, H. No: 293. Bu kaynakta hadisin metni şöyle geçiyor: (ثلاث ساعات كان رسول الله ﷺ ينهانا أن نصلي فيهن وأن نقبر فيهن موتانا: حين تطلع الشمس بازغة حتى ترتفع وحين يقوم قائم الظهيرة حتى تميل الشمس وحين تضيف الشمس حتى تغرب)

lanılır. Eğer kadın bunlardan birinin evinde ise ve onunla zifafa girmişse o erkeğin karısı kabul edilir. Çünkü akitlerde bir şeyin elde bulunması, çelişme zamanlarında tercih sebebidir. Ancak, bu durumda hasmı bu kişiden önce evlendiğini ispat ederse, o zaman öncelik hakkı sakıt olur, böyle bir delile itibar edilmez. Kadın bunlardan birinin elinde olduğu halde iddia sözkonusu ise, hangisi daha önce nikahlandığını ispat ederse onun olur. İkisinin de tarih bakımından bir delilleri yoksa kadının ikrarına itibar edilir. Hangisinin nikahının önce olduğunu ikrar ederse onun karısı kabul edilir. Kadın böyle bir ikrarda bulunmazsa o zaman bu iki erkek ile kadın arasındaki akid iptal edilerek ayrılık hükmü verilir. Çünkü burada hem çelişme, hem de eşitlik gerçekleşmiştir. İki delilden biri ile bu durumda amel etmek mümkün değildir.⁴⁶⁰

2- İmam Âzam Ebû Hanife'ye göre; boşama ile ilgili bir davada şahitlerden biri erkeğin karısını bir talakla, diğeri üç talakla, yahut biri iki talakla, diğeri üç talakla; yahut biri bir talakla, diğeri iki talakla boşadığına şahitlik etseler, sözlerde hem lafzen hem de mânen çelişki bulunduğu için bunlardan hiçbirinin şahitliği kabul değildir.⁴⁶¹

3- Başka yoldan su elde etme imkânı bulunmayan bir kimsenin yanında bazı kaplar içinde bir kısmı temiz, bir kısmı pis olan su bulunsa, fakat, hangisinin temiz, hangisinin pis olduğunu bilmesee araştırmaya yapacaktır. Eğer içinde temiz su bulunan kaplar galip ise, o taktirde çoğunluğa göre temiz olduklarına hükmederek o suyu kullanacak. Eğer içinde pis su bulunan kaplar çoğunlukta ise, yahut ikisi de eşit ise o taktirde araştırmaya lüzum yoktur. Bu suları döküp teyemmüm ile namazını kılacaktır. Çünkü çelişme sözkonusu olduğundan eşitlik halinde hiçbiri ile amel yapılmaz.⁴⁶²

4- Bunun gibi bir kimsenin çoğu pis olan bir elbisesi diğerleri ile karışsa ve iki elbisesi hakkındaki kanaati eşit olsa zaruret dolayısıyla elbiselerden birini giyip namazını kılar. Yukarıdaki prensip zaruret dolayısıyla terkedilmiştir.⁴⁶³

KİTAB VE SÜNNET'TE NESİH İLE İLGİLİ TATBİKAT

AA- Kitabın Kitap İle Neshi

1- Hanefî Mezhebine göre; vasiyyet teşvik edilen mendup bir akid olup farz yahut vacib değildir. Alimlerin büyük çoğunluğunun görüşü bu yoldadır. Bazılarına göre ise; kişinin, varisleri dışındakile-

460) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 156.

461) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 141.

462) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 201 vd.

463) Serahsî, a.g.e., c.X, s. 200; Benzer meseleler için a.g.e., c. VI, s. 152 vd.

re vasiyette bulunması farzdır. Bu görüşü ileri sürenlerin delilleri şunlardır: (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ

وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ)="Sizden birine ölüm hali geldiği vakit, eğer geride mal bırakacaksa babasına, anasına ve akrabasına malının üçtebirinden fazla olmayacak şekilde vasiyet etmek farz kılındı. Bu vasiyet ebeveyn ve akrabasını mahrum kılmamak için Allah'tan korkanlar üzerine hak oldu. Kim işittikten sonra ölünün bu vasiyetini değiştirirse, günahı onu değiştiren üzerindedir"⁴⁶⁴.

(لايجل لرجل يؤمن بالله واليوم الآخر اذا كان له مال يريد الوصية فيه أن يبيت ليلتين الآ وصيته مكتوبة عند رأسه) "Hakkında vasiyette bulunmak istediği malı bulunduğu zaman Allah ve Rasûlüne inanan kimse için vasiyeti yastığının altında yazılmadan iki gece geceleme helâl olmaz"^a.

Hanefî Mezhebine göre; vasiyet bizim lehimize teşri' kılınmış olup aleyhimize teşri' kılınmamıştır. Nafîle ibadetlerde olduğu gibi lehimize meşru' kılınan şeyler, farz yahut vacib hükmünde olmayıp mendub olur, ihsan-ı ilâhî olur. Bu sebeple hadis mendub mânâsına alınmıştır.

Ayete gelince; bütün tefsircilerin ittifakı ile miras ayetinden önceki hükmü bildiriyor. Miras âyeti inince bunun hükmü nesh edilmiştir.

Hanefî usulcü ve fakihlerinden Ebû Bekr er-Râzî (v. 370/980)'ye göre; bu ayetin hükmü miras ayetlerinde beş defa tekerrür eden (من بعد وصية يوصون بها أو دين)⁴⁶⁵ ayeti ile neshedilmiştir: "Yani ölünün mirasından alacağınız hisse yapılan vasiyeti ödedikten sonradır". Çünkü bu âyet nekre olan (وصية) kelimesinden sonra miras hakkında nasıtır. Eğer ana-baba ve akraba için sabit olsaydı mirası ma'rife kelime olan (الوصية)'dan sonra zikretmek gerekirdi"⁴⁶⁶.

BB- Kitabın Sünnet İle Neshi

Kitabın Sünnet ile neshedilmesi konusunda Hanefî müctehidler arasında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak, Ebû Bekr er-Râzî'ye göre; Kitabın hükmü yalnız mütevatir sünnetle neshedilebilir. Meşhur, yahut âhad Sünnet ile neshedilmesi caiz değildir.

1-Hanefî Müctehidlerinin çoğunluğuna göre ise; Kitabın hükmü

464) el-Bakara, 2/180.

a) Buhârî, K. Vasâya, I, c. III, s. 186. lafzı aynen şöyledir: (عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما حق امرئ مسلم له شيء يوصي فيه يبيت ليلتين الآ وصيته مكتوبة عنده

bkz. (الله صلى الله عليه وسلم قال: ما حق امرئ مسلم له شيء يوصي فيه يبيت ليلتين الآ وصيته مكتوبة عنده

Müslim, c. III, s. 1249, K. Vasiyye, I, H. no: 1622.

465) en-Nisâ, 4/12.

466) Serahsî, a.g.e., c. XXVII, s. 142.

Kitab, yahut mütevatir sünnet ile neshedilebileceği gibi meşhur Sünnetle de neshedilebilir. Buna örnek vasiyetle ilgili ayetin hükmünün meşhur hadis ile neshedilmesi. Hanefî alimlerinin çoğunluğuna göre; vasiyetle ilgili mezkûr ayetin hükmü: (إن الله أعطى كل ذي حق حقه ألا لاوصية لوارث)="Dikkat! Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Varise vasiyete lüzum yoktur"^a hadisi ile neshedilmiştir ki, bu hadis meşhur olup alimler onu kabul ile karşılıklı ve hükmü ile de amel etmişlerdir. Bu gibi hadislerle Kitabın hükmü neshedilebilir⁴⁶⁷. Yukarıdaki hadis Ebû Kulâbe yolu ile şâzz olarak: (ألا إن يجيزه الورثة)="Ancak varisler bu kimseye vasiyet için müsaade ederse bu müstesnadır"^b şeklinde de rivayet edilmiştir.

2- Hanefî Mezhebine göre; mut'a nikâhı bir muharebe dolayısıyla ancak üç gün mubah kılındı. Mubah kılınmasının sebebi, ordunun bekârlıktan bunalması idi. Sonradan bu iş yasaklanmıştır. Mut'a belli bir müddet için belli bir bedel karşılığında bir kadın ile yapılan istimtâ'= cinsel yönden faydalanma akdidir. Bu akid ancak üç gün için geçerli kabul edildiğinden, bâtıldır.

Fakat, İmâm Mâlik'e göre; mut'a nikâhı caizdir. Dayandığı delil: (﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً﴾)="O halde kadınlardan mehir sebebiyle faydalandığınız müddet onlara ücretlerini verin"⁴⁶⁸ ayeti ile başlangıçta mubah olduğu konusunda Hanefîlerin de ittifak etmiş bulunmalarıdır.

Bu meselede Hanefî Mezhebinin dayandığı delil bu hükmün meşhur hadislerle neshedilmiş olmasıdır. Bu hadislerden biri Muhammed b. Hanefiyye, diğeri Rabi' b. Sebure hadisidir:

a- عن محمد بن الحنفية عن علي بن أبي طالب رضي الله عنهما قال رسول الله

(الله صلى الله عليه وسلم): "إن الله تعالى ينهاكم عن المتعة"="Muhammed b. Hanefiyye'nin Ali b. Ebî Talib'den rivayet ettiğine göre; Hz. Peygamber Aleyhis-selâm'ın dellâh Hayber günü şu hükmü bildirdi: Dikkat! Allah Teâlâ ve Rasûlü sizlere mut'a yapmayı yasaklıyor"^c.

b- وعن ربيع بن سبرة رضي الله عنه قال: أحل رسول الله صلى الله عليه وسلم المتعة عام الفتح (ثلاثه أيام فحئت مع عم لي إلى باب امرأة ومع كل واحد منهما بردة وكان بردة عمي أحسن من بردتي فخرجت امرأة كأنها دمية عيلاء فجعلت تنظر إلى شباني وإلى برده وقالت هلا بردة كبردة هذا أو شباب كشباب هذا ثم ..

)="Rabi' b. Sebure'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir. Re-

466) Serahsî, a.g.e., c. XXVII, s. 142.

a) Ibn Mâce, c. II, s. 905, K. Vasâya, bab: 6, Ancak (الآ) yerine sadece (فلا وصية لوارث) ibaresi mevcuttur. Bkz. Ebû Davud, K. Vasâya, 6, c. I, s. 103; Tirmizî, c. V, s. 433, K. Vasâya, bab: 5.

467) Serahsî, a.g.e., c. XXVII, s. 143.

b) Kütüb-i Sütte ile Ahmed b. Hanbel'de ilaveli rivayetler yoktur.

468) en-Nisâ, 4/24.

c) Hadis kaynaklarında bu hadis şöyle geçiyor:

(عن عبد الله والحسن ابني محمد بن علي عن أبيهما عن علي بن أبي طالب: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن متعة النساء يوم خيبر وعن أكل لحوم الحمير الأنسية (الأهلية).

Müslim, K. nikâh, H. No: 29, c. II, s. 1027; Buhârî, c. V,

sulullah (S.A.V.) Mekke fethinde üç gün için mut'a nikahını helal kıl-
mıştı. Bu vesile ile ben ve amcam birlikte bir kadının kapısına geldik.
İkimizde elinde birer hırka vardı. Fakat amcamın elindeki hırka
benimkinden daha güzel idi. Kadın kapıya çıkmıştı, sanki yüzünden
kan damlıyordu. Ve aynı zamanda boylu idi. Kapıda bir benim genç-
liğime bir de amcamın hırkasına baktı ve; bunun hırkasını mı, yoksa
bunun gençliğini mi tercih etsem diyerek tereddüt ettikten sonra ben-
nim gençliğimi amcamın hırkasına tercih etti. Bu vesile ile o geceyi
kadının yanında geçirdim. Sabah olunca Resulullah (S.A.V.)'ın dellahı
şu hükmün ilanını veriyordu. (Dikkat! Allah ve Resülü sizleri
mut'adan yasaklıyor) Bundan sonra insanlar da mut'adan sakındı-
lar." a

Sonra mut'ada mutlak manada mubahlık hiç olmamış, ancak üç
gün ile sınırlı olarak sabit olmuştur. Üç günden sonra bu mubahlık
kalmamıştır ki nesh edilmeye ihtiyaç duyulsun.

İbn-İ Mes'ud'a göre, mut'a nikahını talak, iddet ve miras ayetleri
nesh etmiştir.

Burada Hanefi mezhebi, yukarıdaki meşhur hadisleri Kitabın
hükmünün Sünnet ile nesh edilmesine delil getirmiştir. 469

CC- Sünnetin Kitab ile Neshi

1- Hz. Peygamber Aleyhisselam, Mekke'de bulunduğu sırada
namazlarını Kabe'ye doğru kılıyordu. Medine-i Münevvere'ye hicret
buyurunca Kudüs'e doğru namaz kılmaya başlamıştı. İşte bu mesele-
de bir sünnet başka bir sünnet ile nesh edilmiştir. Fakat, bir müddet
sonra, (*قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ*)
= "Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Ey mü'minler! Siz de nere-
de bulunursanız yüzünüzü Mescid-i Haram yönüne çevirin. " 470 aye-
tiyle bu tatbikat nesh edilmiştir. 471

2- İslam'ın ilk devirlerinde şarap içmek mubah olup takrir-î sün-
net ile sabit idi. Sonradan (*إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ*)
= "Şarap, kumar, ibadet için
dikili putlar, fal okları şeytanın işi cinsinden pis şeylerdir. Kurtuluşa

a) Müslim'de Rabi' b.Sebre'den rivayet edilen bu hadisin hadiseğitir bir ifade ile şöyle geçiyor:
(*أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْمَتَاعِ زَمَانَ الْفَتْحِ مَتَاعَ النِّسَاءِ وَإِنْ كَانَ تَمَتُّعَ بِيَرْدِينَ أَحْمَرِينَ*)
= "Hz. Peygamber (s.a.v.) Fe-

tih zamanındaki kadınlarla muta yapmayı yasakladı. Rabi'nin babası isekırmızı iki adet Burd
elbisesi ile mut'a yapmıştı." Müslim, c.II, s. 1026, H. No: 26, K. Nikâh, bab:3.

469) İbn Abbas'ın gördüğünden döndüğü ve diğer delillerle ilgili olarak bkz. Serahsî, a.g.e., c. 152,
Zinanın cezası hak., a.g.e., v.IX, 36, Mestler üzerine mesihle ilgili olarak, a.g.e., s.I, s.98,
c.IX, s.37; a.g.e., c. I, s. 98.

470) el-Bakara, 2/144.

471) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 190.

ermeniz için bunlardan sakının." 472 ayetiyle bu mubahlık nesh edil-
miştir 473.

İslam 'ın ilk dönemlerinde yatsı vakti namaz kılınıktan yahut
yatağa yattıktan sonra yemek-içmek ve cinsî münasebette bulun-
mak yasak olup bu durum bizden öncekilerin şeriatı üzere Sünnet-i
takririyye ile devam ettirilmişti. Fakat, sonradan: (*أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ*)
الرَّفَتْ إِلَى نِسَائِكُمْ مِنْ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْتَمَنَ بَاشِرُوهُنَّ وَأَبْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمْ
الْحَيْضُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْضِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

)="Oruç gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılın-
dı. Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah ne-
fislerinize güvenemeyeceğinizi bildiği için, üzerinize rahmetini gön-
dererek ihsan etti ve günahınızı affetti. Şimdi hanımlarınızla oruç
gecelerinde münasebette bulunun ve Allah'ın sizler için mubah
olarak takdiri üreme ve çoğalmayı isteyin. Sonra gecenin siyahlık
çizgisi, sabahın beyazlık çizgisinden ayrılıncaya kadar yeyip için" 474
ayeti ile daha önce takrîrî Sünnette var olan bu tatbikat kaldırılmış-
tır 475.

DD- Sünnetin Sünnet İle Neshi

1- Hz. Peygamber (s.a.s) önceleri kabir ziyaretini yasaklamıştı.
Fakat, sonradan bu yasağı kaldırarak:(

كنت نهيتكم عن زيارة القبور ألا فزوروها

)="Size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Dikkat! Şimdi ziyaret
edin" a buyurmuş ve sünnetteki tatbikatı yine Sünnet ile kaldırmış-
tır.

2- İbn-i Ömer'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber Aley-
hisselâm şöyle buyurdu: "Sizden biri, kurbanının etinden üç günden
fazla yemesin" 476 önceleri katlık sebebiyle kurban etlerinin üç günden
fazla saklanması yasaklanmasına karşılık, katlık geçtikten sonra
bu yasak şu hadis-i şerif ile ortadan kaldırılmıştır: "Zenginlerin zen-
gin olmayanlara genişlik sağlaası için, kurban etini üç günden fazla
yemenizi yasaklamıştım. Bundan sonra yeyin, yedinin ve saklayın"
477.

Fakat, bu uygulama şartlara bağlı bir tatbikat olarak karşımıza

472) el-Mâide, 5/90.

473) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 167; c. XXIV, s. 2.

474) el-Bakara, 2/187.

475) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 54.

a) el-Muvatta', Dahaya, 8; Ebû Dâvud, c. II, s. 298, K. Eşribe, 4.

476) Müslim, Sahih, Hadis No: 1970.

477) Tirmizî, c. V, s. 224, Edâhî.

çıkıyor. Şartlar geri gelince hükmün tekrar tatbikata konulabileceğine işaret olma intibamı veriyor.

كنت نهيتكم عن الشرب في الذبأ والحتمت والمرفت فاشربوا في الظروف
(*Şarap kabı olarak kullanılan Dübba, Müzeffit, Hantem kablardan su içmeyi size yasaklamıştım. Bundan sonra (bu) kablardan için. Zira kablardan bir şeyi ne helâl, ne de haram kılar*"^a.)

Bu verilen misallerde meşhur sünnet nesihte kullanılmış ve nasihi kabul edilmiştir.

Fakat, âhâd yolu ile gelen sünnet, Hz. Peygamber Aleyhisselâm'ın vefatını müteakib nesihte delil kabul edilmiyor. Hz. Peygamber'in hayatında ise, şarap ve kablentin yönünün değiştirilmesi ile ilgili haberler tek kişi yolu ile duyurulmuş ve duyanlar bu kişilerin verdikleri haberle amel etmişlerdir.

C- SAHÂBE SÖZÜ

İsim olarak her ne kadar Sahabe sözü denilmişse de tatbikatta Sahâbe fiilleri de buna dahildir. Örneklerde her iki türlü uygulamalara da yer verilecektir.

Muhakeme usulünde bir mesele dolayısıyla, Sahâbe söz ve tatbikatının bulunduğu yerde ictihada başvurulmamasının sebebi şöyle açıklanıyor: "Hülâsa, tanınmış Sahâbilerden birinin herhangi bir konuda söylediği söz varsa, müctehid durumundaki hâkim onunla amel edip Sahâbî sözünü kıyas üzerine tercih eder. Çünkü Hz. Peygamber(s.a.s) (=أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم) "Benim Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz"^b buyuruyor. Bununla beraber Sahâbî'den bize ulaşan sözün Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan işitilme ihtimali vardır. Çünkü bazı kerreler Ashab, bir meseleyi Rasûlullah (s.a.s)'den işitirler, fetva verirler, sonra bu fetvayı hadis olarak rivayet ederlerdi. Ayrıca Sahâbenin görüşünün doğru olma ihtimali daha kuvvetlidir. Onlar, kendilerinden sonra gelen diğer müslümanların bilmedikleri çok şey biliyorlardı.

"Şayet Sahâbe, bir meselede değişik görüşler ileri sürmüşlerse

a) Bu hadisi kaynaklarda aynı lafızlarla bulamadım. Ancak, Müslim'de şöyle geçiyor:

(عن عبدالله بن بريدة عن أبيه قال: قال رسول الله ﷺ: نهيتكم عن النبيذ إلا في سقاء فاشربوا في الأستقية كلها ولا تشربوا مسكرا) (وعنه أيضا: ونهيتكم عن الظروف وأن الظروف — أو ظرف — لا تخل شيئا ولا يجرمه وكل مسكر حرام وعنه أيضا: «كنت نهيتكم عن الأشرية في ظروف إلا لادم فاشربوا في كل وعاء غير أن لا تشربوا مسكرا»)

bkz. Müslim, c. III, s. 1587, K. Eşribe, bab: 6. Ebû Davud, c. II, s. 298'de şöyle bir hadis rivayet olunmuştur:

(عن أبي بريدة عن أبيه قال: قال رسول الله ﷺ: «نهيتكم عن ثلاث وأنا أمركم بهن: نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها فإن في زيارتكم تذكرة، ونهيتكم عن الأشرية أن لا تشربوا في ظروف ادم فاشربوا في كل وعاء غير أن لا تشربوا مسكرا»)

b) Bu hadisi Beyhâki rivayet emiş olup Deylemî de Ibn Abbas'tan gelen bir isnatla rivayet etmiştir. bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, c. I, s. 132, Hemze ve Sad babı.

müctehid derecesindeki hâkim, bunların hepsine karşı çıkararak kendiliğinden bir görüş ortaya koyma hakkına sahip değildir. Çünkü, hepsi bir meselede ittifak ettikleri taktirde hiç kimse onlara karşı söz söyleyemez. Dolayısıyla müctehid onların sözünden dışarıya çıkmaz. Çünkü onların ittifak ettikleri meselelerin hükmü icma'dır. Ancak, müctehid bu sözlerin, kendine göre en güzelini seçer. Birbiri ile çelişen bu Sahâbî sözlerinde tercih sebebi bulamazsa, müctehid kadı dilediği görüşü kabul eder"⁴⁷⁸.

Ancak Hanefî Mezhebine göre, huccet kabul edilen Sahâbenin tanınmış fakih kimselerden olması lâzımdır⁴⁷⁹. Fakihlik ile tanınmayan bir Sahâbî'nin sözü kıyas üzerine tercih edilmez. Şimdi tatbikata ilgili meselelere geçiyoruz:

1- Cizyenin miktarını tayin konusunda dayanılan esas Hz. Ömer'in tatbikatıdır. Hz. Ömer, zımmilerin erkeklerine kişi başına (12) dirhem, (24) dirhem ve (48) dirhem olarak vergi koymuştur. Şer'î hükümlerde miktarlar re'y ile tayin edilemeyeceğinden Hz. Ömer'in bu tatbikata ilgili olarak koyduğu ölçüleri, Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan duyduğuna dayanarak tayin ettiğine hükmediyor ve diyor ki; İhtiyacımdan fazla kazanıp malı olmayandan, her sene (12) dirhem, malı olup istiğna (ihtiyacı olmama) sebebiyle çalışmayan (24) dirhem, çok malı olup zengin bulunan ve bu sebeple çalışmayan (43) dirhem vergi alınır⁴⁸⁰.

2- Hür ve müslüman olan bir kimsenin Kitab ehli bir kadınla evlenmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu görüşün dayandığı esas:

﴿وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلْلٌ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلْلٌ لَهُمْ﴾

(= "Kitab ehlinin yemekleri size helal olduğu gibi, sizin yemekleriniz de onlara helaldir. Bir de mü'min kadınlardan ve sizden önce kendilerine Kitab gönderilenlerden hür ve iffetli olan kadınlar, mehirlerini verip nikâhlamak şartı ile size helâl kılındı"⁴⁸¹) ayeti ile sahâbenin bu konudaki uygulamalarıdır. Huzeyfe b. Yemân ile, Ka'b b. Malik'in de yahudi birer kadınla evlenmiş bulunduğu rivayet edilmiştir⁴⁸².

3- Hz. Peygamber (s.a.s) devri ile Hz. Ebû Bekir devrinde dirhemlerin ağırlık ölçüleri değişti. Bazı dirhemler (20) kırat, bazıları (10) kırat, bir kısmı da (12) kırat idi ki, buna "vezn-i sitte" deniliyordu. Hz. Ömer devrinde insanlar bu üç ayardaki dirhemlerin tek bir ayarda toplanmasını istediler. Hz. Ömer de bu paraların ağırlığını

478) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 84.

479) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 59 vdd; c. XVIII, s. 31.

480) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 78.

481) el-Mâide, 5/5.

482) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 210.

toplayarak (42) kırat olarak buldu ve bu toplamı üçe bölerek (14) kıratlık ölçü elde etti. İşte o günden günümüze kadar dirhemlerin kırat ayanı böyle kaldı. Dirhemlerin ağırlık ölçüsünde Hz. Ömer'in tatbikatı ile amel edilegelmiştir ⁴⁸³.

4- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse bir kadın ile bu kadının başka bir kocasının ayrı bir karısından olma çocuğunu bir nikâhta toplayabilir. Çünkü bunların arasında herhangi bir neseb yakınlığı yoktur. Bu konuda Hanefî Mezhebinin dayandığı delil Abdullah b. Câ'fer hadisidir. Abdullah b. Câ'fer, Hz. Ali'nin karısı ile, başka bir hammadan olma kızını bir nikâhta toplamıştır ⁴⁸⁴.

5- Hanefî Mezhebine göre; yemeklerinde olmadığı gibi, mecûsîlerin yaptığı peynirden yemekte de herhangi bir sakınca yoktur. Bunda dayanılan esas şu olaydır: Kadisiye savaşında Selmân-i Fârisî'nin bir kölesi, içinde ekmek, bıçak ve peynir bulunca bir sele getirdi. Sonra o peynirden bıçakla kesip arkadaşlarına dağıttı. Birlikte hem yiyorlar, hem de o peyniri nasıl yaptıklarını onlara anlatıyordu.

İkinci olarak peynir süte benzer. Mecûsîlerin sağdıkları sütü içmekte bir sakınca olmadığı gibi, bunda da herhangi bir sakınca yoktur. Bu meselede Sahâbî fiiline dayanma yanında kıyas da yapılmıştır ⁴⁸⁵. Sakınca onların kestikleri hayvanların etinin yenmesindedir.

6- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse evinde, namaz kılacağı zaman mahallede okunan ezan ve camide getirilen ikametle yetinerek ezan ve ikamet getirmezse namaz için yeterli olur. Yeniden ezan okuması ve ikamet getirmesi gerekmez. Bu konuda dayanılan delil İbn-i Mes'ud'dan nakledilen şu rivayettir. İbn-i Mes'ud, bir kimsenin evinde Alkame ile Esved'e namaz kıldırıldı. Kendisine, neden ezan okumadığı sorulunca mahallede okunan ezan bizim için yeterlidir, cevabını verdi. Buna dayanılarak şu hüküm çıkarılmıştır. Bir yerde bir vaktin namazı için eğer ezan ve ikamet getirilmişse, namaz kılan kişi o yerde ezan ve ikameti terkedebilir. Fakat ezan ve ikamet getirirse bu güzel olur. Ancak bu kişi yolcu ise, yolda ezan okunup ikamet getirildiği bilinmediği için, bu sünnetleri yerine getirmelidir ⁴⁸⁶.

7- Hanefî Mezhebine göre; ikamet müddetinin en az sınırı (15) gündür. Bu görüş İbn-i Ömer'in görüşü olup Mezhep tarafından şu şekilde açıklanıyor: İkamet müddetini (15) gün olarak tesbit ettik. Çünkü bu konuda müddet tayini ya gün, yahut ay ile olur. Misafir ki-

483) Serahsî, a.g.e., c. XVIII, s. 4.

484) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 201.

485) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 27.

486) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 134.

şi ise; konakladığı yerde dinlenmek için, yahut arkadaş bulmak için, birkaç gün kalmadan edemez. Dolayısıyla ikamet müddetini ay hesabı ile tayin etmek gerekir. Ay hesabı ile ikamet müddetinin en az sınırı yarım aydır.

İkinci olarak ikamet müddeti, kadınlar için temizlik müddetine benzer. Kadın, hayız halinde uhdesinden düşen oruç ve namaz ibadetlerini temizlik müddetinde iade ettiği gibi, misafir de tutamadığı oruçları ikamet halinde iken iade eder. Temizlik halindeki bekleme (ikamet) müddeti (15) gün olarak belirlendiği gibi, seferde de ikamet müddeti (15) gün olarak belirlenmiştir. Bu kıyasa dayanarak Hanefî Mezhebi, seferin en az müddetini hayızın en az sınırı olan üç gün olarak tayin etmiştir ⁴⁸⁷.

8- Yine Hanefî Mezhebine göre; seferde namazın farzlarının kısaltılarak kılınacağı en az mesafe üç günlük yoldur. Bu üç günlük yol, yaya ve deve yürüyüşüyledir. Ki bu yürüyüş (o devir için) orta bir yürüyüştür. Çünkü en seri yürüyüş posta yürüyüşü, en yavaş yürüyüş de araba yürüyüşüdür. Dolayısıyla yaya yürüyüşü ile deve yürüyüşü vasat kalmaktadır ⁴⁸⁸.

Bu görüş, İbn-i Abbas ile bir rivayete göre İbn-i Ömer'in görüşüdür. Hanefî Mezhebi bu görüşü kabul etmesi yanında kendi delillerini de ilâve ederek meseleyi şöyle açıklıyor:

"Seferde üç günlük bir zaman tâyin etmemizin sebebi şu hadislerdir:

a) (لا تسافر المرأة فوق ثلاثة أيام وليالها إلا ومعها زوجها أو ذو رحم محرم منها)
)= "Yanında kocası, yahut mahremlerinden biri bulunmaksızın, kadın üç gün-üç gecelik yoldan daha uzun bir yolculuk yapamaz"^a.

b) (يمسح المقيم يوما وليلة والمسافر ثلاثة أيام وليالها)
)= "Mukim kişi bir gün bir gece, misafir ise üç gün üç gece mesh yapar"^b.

Bu hadisler sefer müddetinin üç gün üç geceden aşağı olamayacağı konusunda bir açıklamadır.

"Seferde üç günlük mesafe tayin edilmesinin mânâsı şudur: Bir ruhsat olarak seferde namazların hafifletilmesi, seferin güçlük ve sıkıntılara binaendir. Bu güçlüğü mânâsı şöyle açıklanabilir: Kişi-

487) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 236.

488) Burada en yavaş yürüyüş araba yürüyüşüdür, denirken o devrin arabası gözönüne getirilmelidir. Bugün ise bu düşünce tam tersine dönmüş olup en seri yürüyüş karada araba yürüyüşü olmuştur.

a) Müslim, K. Hacc, c. II, s. 975, H. no: 413; Tirmizî, Sünen, c. III, s. 472.

b) İbn Mâce, c. I, s. 183, K. Tahare, bab: 86. hadisin lafzı Hz. Ali'den rivayet olunmuş olup şöyledir:

(. كان رسول الله ﷺ يأمرنا أن نمسح للمقيم يوما وليلة وللمسافر ثلاثة أيام)

nin bineğini ailesinin bulunmadığı bir mahalden yükleyip, yine ailesinin bulunmadığı yabancı bir mahalle boşaltması ile güçlük meydana gelir. Bu durum üç günden az bir müddet için ortaya çıkmaz. Çünkü birinci gün yükünü ailesi yanında olmadan yükler ve ikinci gün maksat hasıl olursa yine bu yükü evinde ailesi yanında boşaltır. Bunda herhangi bir güçlük yoktur. Fakat, yolculuk müddeti üç gün olunca ikinci gün ailesinin bulunmadığı bir yerde boşaltır. Dolayısıyla güçlüğü mânâsı gerçekleşir. Bu sebeple sefer mesafesini üç gün olarak tayin ettik".

İmam Ebû Yusuf'a göre ise; sefer müddeti için iki gün ile üçüncü günün ekserisi nazar-ı itibara alınır ⁴⁸⁹.

Buraya kadar aklî delillerle de takviye edilmiş Sahâbî fiili ile ilgili tatbikata örnekler vermiş olduk. Sahâbî sözü ile ilgili bazı örnekler vermek suretiyle bu bahsi bitirmek istiyoruz:

9- Bir kimsenin tek bir hamımı bulunsa ve kendisi geceleri nafîle ibadet, gündüzleri oruç tutmakla geçirse, buna karşılık kadın kendisi için hazırlansa, gündüz tuttuğu orucunu bozmak ve geceleri onunla beraber gecelemeyle emredilir. Bu meselenin dayandığı esas Hz. Ömer'in sözüdür:

Bir kadın Hz. Ömer'in huzuruna gelerek: "Kocam gündüzleri oruç tutup geceleri ibadetle uğraşiyor" diyerek şikâyetle bulundu. Hz. Ömer de: "Evet, adam senin kocandır" cevabını verdi, kadın aynı şikâyeti birkaç kere tekrarlayınca Hz. Ömer de aynı cevabı verdi. Orada bulunan Ka'b b. Sivâr:

"- Ya Emîre'l-Mü'minîn! Kadın kocasının kendisi ile hiç sopbet etmediği, ilgilenmediği ve hiç vakit ayıramadığından şikâyet ediyor, deyince Hz. Ömer Ka'b'ın zekâsına hayret ederek şöyle dedi:

"- Bunların aralarında sen hükmet. Ka'b da yukarıda belirtilen şekilde orucunu bozmasını ve kadınla gece sohbet edip ilgilenmesini emretti. Bu sebeple Hz. Ömer Ka'b'ı Basra valiliğine tayin etti.

Ancak, Hanefî Mezhebine göre; kadın tek de olsa; her dört günde bir bu hakka sahip değildir. Ebû Hanîfe'ye göre ise; her dört günde bir gün, gecesi ile birlikte kadın kocasına karşı böyle bir hakka sahiptir ⁴⁹⁰.

10- Hanefî Mezhebine göre; tehdit ile boşama geçerlidir. Bu konuda dayanılan esas Ömer b. Abdülaziz, Ömer b. Hattâb ve Saîd b.

489) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 235 vd; Sahâbî fiiline dayalı icthadlar için bkz. a.g.e., c. XXIV, s. 6, Şarap imal edene, üzüm satmak; c. X, s. 83, Arazinin haracını ödeme; c. XXI, s. 16, Kısasın affı, c. XXIV, s. 41, Tehdit ile boşama, c. VI, s. 44, hamileliğin en az müddeti hakkında, c. IV, s. 208, Hurmet-i musahere, c. II, s. 160, 205, Ticarî domuz ve şaraptan öşür alma.

490) Her iki görüşün dayandıkları aklî deliller için bkz. a.g.e., c. V, s. 221.

Müseyyeb'in sözleridir.

Saîd b. Müseyyeb'den rivayet edildiğine göre; kendisine bir kimsenin kölesini döverek zorla karısını boşattığı zikredilince "Ne kötü iş yaptı?" cevabını vermiş. Yahya b. Saîd, bu sözü boşamanın geçerli olduğu mânâsında yorumlayarak tehdit atında kalan kişinin karısını zorla boşamasının geçerli olduğunu kabul etmiştir. Bazıları ise aynı sözü boşamanın geçerli olmadığına delil kabul etmişlerdir ⁴⁹¹.

11- Ehl-i Sünnet inancına göre; fâsık da olsa bir kimsenin arkasında namaz kılınabilir. Çünkü Sahâbe ve Tâbiûn devrinin en büyük fâsık kişisi olmasına rağmen Haccac'ın arkasında cuma namazı kılmaktan kaçınmazlardı ⁴⁹². Hanefî Mezhebi de bu görüşü kabul ederek ona göre meseleler tefri' etmiştir.

12- Hanefî Mezhebine göre; cariye kadının baş örtüsüz namaz kılması gerekir. Bu fetva Hz. Ömer'in tatbikatındaki bir sözüne yanmaktadır. Hz. Ömer başı örtülü bir cariye gördüğü zaman onu kamçısı ile döver ve "Ey cariye! Hür kadınlara mı benzemek istiyorsun?derdi." Müdebber, mükâtab ve Ümm-i Veled cinsinden olan cariyeler de bu hükme tâbidir. Bu cariyelerin başları avret hükmünde değildir ⁴⁹³.

13- Hanefî Mezhebine göre; gümüş ve altın çanaklarda sanatın bir değeri olmayıp satılırken bunların sanat değeri hesap edilmez. Bu görüş Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilen şu esere dayanıyor: Enes'in anlattığına göre; Ömer b. Hattâb'a, Husrevânî bir çanak götürüldü O da bu çanağı satmam için bana gönderdi. Ben de ağırlık diğerinden fazla para ile sattım ve bu durumu Hz. Ömer'e anlattım. Hz. Ömer de: "Ağırlık diğerinden fazlasına hayır" diyerek kabul etmedi. O çanak gümüş veya altından yapılmış olup sanat değeri taşıyor ve üzerinde âyetler yazılı idi.

Hanefî Mezhebi Hz. Ömer'in bu sözünü delil getirerek altın ve gümüş eşyanın kendi cinslerine göre, külçe ağırlıklarına nisbetle sanat değerlerine itibar edilmemesine hükmetmiştir. Çünkü bu sanatın bir karşılığı yoktur. Kıymet ancak bir ıvaz = karşılık gösterilebilen şeylerde hesap edilir. İvaz gösterilmeyen şeylerin hiçbir kıymeti yoktur. Dolayısıyla Hz. Ömer'in, sanat değeri taşıyan bir malın sanat değerinin maliyetine ilâve edilmesini caiz görmemesi bu sanat değerinin bir karşılığı bulunması sebebine dayandığı anlaşılıyor. Nitekim çalgı aletlerinde de madenin değeri hesap edilmesine karşılık bu maden üzerinde işlenen sanatın bir değeri

491) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 40 vd. Hz. Ömer'in görüşü ve konu ile ilgili başka bir olay için a.g.e., c. XXIV, s. 41 vd.

492) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 40.

493) Serahsî, a.g.e., c.I, s. 212.

yoktur. Çünkü şer'an çalgı çalmak caiz değildir. Dolayısıyla gümüş ve altın madenleri üzerinde sanat icra edilmekle bunlar vezni (tartı eşyası) olmaktan çıkmazlar. İtibar sanat değerlerine değil, tartılarına⁴⁹⁴.

14- Hanefî Mezhebine göre; helâlden ve hakkını ödeyerek mal toplamakta ve zenginlik elde etmekte herhangi bir sakınca yoktur. Bu meselede dayanılan delil Abdurrahman b. Avf'ın, büyük bir servete sahip olduğu halde vefat etmesidir.

Amr b. Dînar'dan rivayet edildiğine göre; Abdurrahman b. Avf'ın dört hanımı vardı. Dört hanımından biri olan Tûmazır'î ölüm döşeginde iken boşanmıştı. Sahâbe, ölüm döşeginde iken bir kimsenin karısını boşamasının geçerliliği üzerinde ihtilâfa düşerek mirasının taksiminde normal hakkının yarısını vermek üzere Tûmazır ile diğer üç hanımı arasında anlaşma yaptılar. Tûmazır'ın hissesine bu servetten düşen miktar sekizde biri kadar, yani 32 hissede bir hisse idi. Yarısına tekâbül etmek üzere anlaşma gereği bu mirastan düşen hissenin yarısı olan 64 hissede bir hisse verilmiştir. Bu hesaba göre, Tûmazır isimli hanımı Abdurrahman b. Avf'ın malından (83. 000) dinar para miras olarak aldı. Bu miktar, Abdurrahman b. Avf'ın servetinin büyüklüğünü göstermek için yeterlidir. Şöyle ki, servetinin tamamı (5. 312. 000) dinar tutuyordu. Bugünkü değeri ile satın alma gücüne göre değil, ağırlık olarak hesap edilirse (254. 976) kg. üzerinden 8/4/1991 günlü altın piyasasına göre (112.444.316) TL eder. O günkü satın alma gücü ile hesap edilirse bu rakam daha da büyüyebilir. Halbuki Abdurrahman b. Avf, hayatta iken malını dört defa taksim etmiş, her defasında yarısını Allah yolunda sadaka olarak harcamış, sadece bu malın yarısını elinde tutmuştu⁴⁹⁵.

Bu örnek, Allah yolunda harcama yapıldıktan sonra müslümanların büyük ölçüde servet edinmelerinde bir sakınca bulunmadığına delil gösterilmektedir.

D- İCMA' (الإجماع)

Hanefî Mezhebinin icthad usullerinden birinin de icma' olduğunu nazari bölümde görmüştük. Kitab ve Sünnet'ten delil bulunma-

494) Serahsî, a.g.e., c. XIV, s. 4.

495) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 196; Hayız kadının Kur'an okuması hk, a.g.e., c. III, s. 152; peşin-veresiye farkı satışlar, a.g.e., c. XIV, s. 36; c. X, s. 83, Arazinin haracı; c. XXI, s. 16, Hz. Ömer'in kisası affı; c. XXIV, s. 41, Zorla boşama; c. XXIV, s. 36, Şa'bî'nin sözünü almak; c. VI, s. 44, Hamileliğin müddetinin sınırı; c. VI, s. 84, Talak-ı selâse; c. II, s. 201, harbiden iki defa vergi almamak; c. I, s. 39, Ezanda tekbir; c. X, s. 123, Sarhoşun mürted olması; c. II, s. 190, nisab miktarını aşan para zekâtı; c. I, s. 192, Namazda kanın yaradan akması; c. XXVI, s. 122, Kisas bahsinde Sahabenin hadisi nasıl anladığı esasına dayalı icthad; c. XXVII, s. 127; c. V, s. 146; c. VII, s. 42; c. XI, s. 235; Şa'bî ve Nehâî'nin görüşlerini kabul etme.

yan konularda İcma'a üçüncü derecede yer verir. Bununla ilgili uygulamalı meselelerden bazı örnekleri aşağıda zikredeceğiz. Ancak Kitab ve Sünnet'e dayalı İcma'ın örnekleri çok olduğundan, biz burada sadece icthadî meselelere dayalı icma' üzerinde duracağız:

1- Daha önceki bahislerde de geçtiği üzere İmam Âzâm Ebû Hanîfe'ye göre; sefih'in harcamaları kısıtlanamaz. Böyle bir kısıtlamaya gidilmesi bâtıldır. Çünkü hacr; lügatte engellemek demektir. Bu da iki türlü olur. Biri israfa dalan kimsenin harcamalarının hacr altına alınması, diğeri borçlu kimsenin malının, borcunun ödenmesi sebebi ile hacr edilmesidir.

Sefihlik ise, nefsanî arzulara uyarak Şeriatın gereklerine aykırı davranmak, aklın gösterdiği yolu terketmektir. Esasen kişinin iyilik yapma, hayır yapma gibi tasarruflarına müsamaha gösterilmesi bu işlerin mendûb olması dolayısıyladır. Ancak, bu harcamaların sefihlik ve israf yolu ile yapılması şer'an ve örfen kötülenmiştir. Bu sebeple sefihlikten dolayı harcama ehliyeti yok olmaz ve sefihlik aynı zamanda şer'î işlerle ilgili hitapları düşürmesi yahut ikrar ettiği, cürmü gerektiren ifadenin geçerli kabul edilmemesi bakımından özür sayılmaz. Fakat, namaz ile oruca ve içkiye kıyas edilirse bu düşünce gücünü kaybeder. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye göre, sefih bir kişi tasarruflarından dolayı hacr altına alınmaz. Bu mesele kendisine sorulunca zihâr, katil ve oruç keffaretleri ile ilgili âyetlerin umûmî mânâ taşımalarını delil getirmiştir. Ona göre bu, ayetlerde sefihler istisna edilmiyor.

Fakat İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; kendisini himaye etmek ve gözetmek için, sefih kimsenin harcamaları kısıtlanabilir. Bunların dayandıkları delil Sahâbe'nin bu konudaki icma'dır. İmam Şâfi'ye göre de sefih kişinin harcamalarını kontrol etmek için hacr altına alınabilir.

Rivâyet edildiğine göre; Hibbân b. Münakkız el-Ensârî, aklî dengeinde bir bozulma sebebiyle alış-verişlerde aldanırdı. Ailesi Rasûlullah (s..a.s)'e, Hibban'ı ticaretten menetmesi için başvurmuş, fakat Hibbân'a "Ben alış-veriş yapmadan edemem" deyince, Hz. Peygamber Aleyhisselâm:

"- Alış-veriş yaptığın zaman: (Aldatma yok, ben üç gün muhayyerim) de, buyurdu".

Malda israfa dalması dolayısıyla bir kimseye hacr koymak, örfen meşru' bulunmasaydı ne ailesi bunu ister, ne de Hz. Peygamber bunu yapardı. İmameyn'in dayandıkları delillerden biri de şudur:

Ashâb'tan Abdullah b. Ca'fer, malını ziyafetler vermek suretiyle müsrifâne bir şekilde tüketti. Öyle ki, bu iş için (100. 000) dirheme bir ev de satın almıştı. Bu haber, Hz. Ali'ye ulaştı: "Hz. Osman'a gidip ona engel olmasını mutlaka isteyeceğim" dedi. Bunu duyan Ab-

dullah b. Ca'fer üzümlere Ashab'tan Zübeyr b. Avvâm'ın yanına gidip durumu ona anlatınca Zübeyr kendisine: "Sen o eve beni de ortak et" dedi. O da ortak etti. Sonra Hz. Ali, Halife Hz. Osman'ın yanına giderek Abdullah'ın israfı harcamalarını kısıtlamasını istedi. Fakat, Hz. Osman:

"Ortağı Zübeyr olan bir kişinin malını nasıl hacr altına alabilirim" cevabını verdi.

Hz. Osman'ın bu cevabı vermesinin sebebi, Zübeyr'in ticarete zekâ ve becerikliliği ile şöhret kazanmış bulunmasıdır. Hz. Osman, Zübeyr'in bu ortaklığa rağbet etmesini tasarruflarında aldanma olmadığına delil getirmiştir.

İşte bu, Sahâbe'nin israf sebebiyle sefih aleyhine kısıtlama yapılabileceği hakkındaki icmalarıdır. Çünkü Hz. Ali Ca'fer'in malına hacr konulmasını istedi. Hz. Osman ise hacrın caiz olmadığını söylemeyip özür beyan etmekle meşgul oldu. Abdullah da bu olaya üzülmedi. Zübeyr ise Abdullah'ın malını kurtarmak için bir çare olmak üzere ona ortak oldu. İşte bütün bunlar, israf sebebiyle kişinin harcamalarının kısıtlanabileceğinde ittifak etmekten başka bir şey değildir.

Hz. Âişe de malını çok fazla tasadduk ediyordu. Hatta bir bahçesini satıp da parasını tasadduk etmeyi düşünmüş, fakat Abdullah b. Zübeyr bunun haberini alınca: "Ya Hz. Âişe, bu bahçeyi satmaktan vazgeçsin, yahut ona engel olacağım" demiştir.

Hacrın mânâsı şudur: Mahcûr kişi malında israfa dalan kişidir. Dolayısıyla çocuklar gibi onun harcamalarına el konulur. Belki bu konuda çocuktan da daha ileridedir. Çünkü çocuğun mahcûr olmasının sebebi, israf yapabilir, düşüncesidir. Oysa sefihin israfı gerçekleşmiştir. Dolayısıyla sefihin aleyhine hacr konulması daha layıktır

2- İddet içerisinde, bir kimsenin, baldızı ile evlenmesi haramdır. Boşanmış kadının iddet müddeti bitmeden onun kızkardeşi ile evlenmenin haram olduğu hususunda icma' vaki' olmuştur. Emevî hükümdarı Mervan konu ile ilgili olarak Sahâbe ile müşaverede bulunmuş ve hepsi de, böyle bir durumda iken evlenme vuku' bulmuşsa, evlilerin ayrılmaları gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Ubeyde es-Selmânî diyor ki; "boşadığı hanımın iddet müddeti bitmeden bir kimsenin baldızı ile evlenmesinin haram olması ile öğleden önce kılınan dört rek'at sünnete devam etmek hususunda ittifak ettikleri gibi, ashâb hiçbir meselede ittifak etmemiştir. Hanefî Mezhebi de bu icma'a uyuyor ⁴⁹⁷.

3- Diyette (10.000) dirhem ile (1000) dinar para cezasının ayn

496) Serahsî, a.g.e., c.XXIV, s. 158.496) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 158.

497) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 202.

olarak mı yoksa develerin kıymeti olarak mı ortaya konduğu konusunda ihtilâf vardır.

Hanefî Mezhebine göre (10.000) dirhem ile (1000) dinar develerin kıymeti olmayıp kendileridir ve ödemede esastır. Bu konuda dayanılan delil Said b. Müseyyeb'den rivayet edilen şu hadis-i şerifin yorumlanmasıdır: (دية كل ذي عمد في عمده ألف دينار) = "Kasden adam öldürenin diyeti (1000) dinardır"^a.

Şa'bî'nin Ubeyde es-Selmânî'den rivayet ettiğine göre; Ömer b. Hattâb devletle ilgili maliye divanlarını kurunca deve sahiplerine (100) deve, altın para kullanan ülkelerin halkına (1000) dinar, gümüş para kullananlara ise (10.000) dirhem para cezası tayin etmiştir. Hz. Ömer'in bu hükmü vermesi Sahâbe'den bir topluluğun huzurunda olmuştur. Bu uygulamaya hiç kimse itirazda bulunmamıştı. Dolayısıyla Hz. Ömer'in bu sözü icma' yerine geçmiştir. Hz. Ömer'in bu uygulaması icma' kabul edildiğinden, diyet tazminatında (10.000) dirhem ile (1000) dinar değişmez esas kabul edilmiştir. Bunun mânâsı şudur: Kadı mahkemede diyet tazminatı ile ilgili bir hüküm verirken para cinsinden diyeti ya (10.000) dirhem, yahut aynı değerde olan (1000) dinar üzerinden, üç sene tecilli olarak ödenmek üzere hükmetmelidir. Diyette borç olduğu için, eğer deve tazminatı asıl, dirhem ve dinarlar da bunların bedeli kabul edilirse o zaman bu, borcun borç ile ödenmesi gibi bir şey olur. Veresiyenin veresiye ödenmesi gibi..Böyle bir ödeme şekli ise şer'an haram olur ⁴⁹⁸

4- Hanefî Mezhebine göre; namaz kılan kişi ayakta, yahut rüku'da, yahut secdede iken uyursa abdesti bozulmaz.

İmam Şâfiî aşağıda zikredilen Safvân b. Assâl el-Murâdî hadisine dayanarak bu şekilde uyuyan kimsenin abdestinin bozulacağına hükmediyor. Hadis şudur: (كان رسول الله ﷺ يأمرنا إذا كنا سفرا أن لا نترع خفافنا) = "Rasûlullah (s.a.s) sefere çıktığımız zaman cünüblük dışında küçük abdest ile büyük abdest bozmaktan ve uyku uyumaktan dolayı üç gün üç gece mestlerimizi çıkarmamamızı bize emrederdi"^b. Şâfiî hadiste geçen "uyku" ibaresinin delâletine dayanarak namazda uyku uyumanın abdesti bozacağına hükmetmiştir.

Fakat, Hanefî Mezhebi bu konuda icma'a dayanarak hükme va

a) Nasbu'r-Raye'de Ebû Davud'un mürsel hadisler arasında zikrettiği yukarıdaki hadisi Said b. Müseyyeb'den şu ibare farkı ile rivayet etmiş olduğu kaydedilmiştir: (دية كل ذي عهد في عهده ألف دينار) bkz. a.g.e., c. IV, s. 366. Konu ile ilgili bir hadis Tirmizî'de şöyle

geçiyor: (عن ابن عباس أن النبي ﷺ ودى العامرين بدية المسلمين وكان لهما عهد

عن رسول الله ﷺ) Ebû İsa bu hadis için: "garibtir, bu yol ile onu tanıyıyorduz. Ebû Said el-Bakkal'ın asıl adı Said b. el-Merzuban'dır" bkz. Tirmizî, c. IV, s. 20, K. Diyât, 12, H. no: 1404.

498) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 75 vd; Şâfiî'nin görüşü için bkz. a.g.e., a.y.

b) Nesâî, c. I, s. 71, K. Tahâre, bab: 112'de hadisin metni şöyle geçiyor:

(عن زر قال: سألت صفوان بن عسال عن المسح على الخفين؟ فقال: كان رسول الله ﷺ يأمرنا إذا كنا مسافرين أن نمسح على خفافنا ولا نترعها ثلاثة أيام من غائط وبول ونوم إلا من جنابة)

rıyor; hadisin umûmî hükmünden ancak oturarak uyku uyumayı istisna ediyor, geride kalanları ise kıyasın esası üzerinde bırakıyor⁴⁹⁹.

Hac veya umrede Safâ ile Merve arasında sa'y etmek hanefilerce vacib olduğu için bu sa'yi terketmek kurban kesmeyi gerektirir. Şâfi'ye göre Safâ ile Merve arasında sa'y etmek rükün olduğu için terkedildiği takdirde hacc geçerli olmaz. Hanefî Mezhebinin bu konuda dayandığı delil: (فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا)
)"Kim Beytullah'ı hacc eder, yahut umre yaparsa Safâ ile Merve arasında tavaf etmesinde bir sakınca yoktur"⁵⁰⁰. Bu âyet-i kerime'deki (لاجنح) sözünün görünüşteki mânâsı bu işin vacib olmasını değil, mubah olmasını gerektiriyor. Ancak, Hanefî Mezhebi bu meselede icma'a dayanarak kelimenin zahiri mânâsı olan ibâhayı terkedip vücûb mânâsını almışlardır. Âyetin gerisi ise zâhirî mânâsı üzerinde kalmıştır⁵⁰¹.

5- Bir kimse başka birini, karısını boşamak üzere vekil edip: "Eğer dilersen, istersen yahut murad edersen karımı boşa" tarzında müteradif (eş anlamlı) lafızlar söylese ve adam da bu kimsenin karısını aynı mecliste boşamayıp kalksa ve oradan ayrılrsa vekâleti bâtil olur. Çünkü bu muamele, vekilin istemesine bırakılmıştır. Bu bırakılma işi ise o meclise mahsustur. Bu mesele, alış-verişte isteğe bağlı temlik gibidir. Alış-verişteki temlik meclisten ayrıldıktan sonra geçerli olmadığı gibi bu meselede de geçerli değildir. Burada vekil muhayyer mânâsındadır. Ashâb ise talakta muhayyeyar bırakılsa kadının o mecliste bulunduğu müddet muhayyerlik hakkına sahip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir⁵⁰².

6- Hanefî Mezhebine göre; namazda kıraat ilk iki rek'ata mahsustur. İlk iki rek'atta Fâtiha ve sûre okunur, son iki rek'atta ise sadece Fâtiha okunur. Son iki rek'atta Fâtiha okunmayıp beklense yine namaz caizdir.

Hanefî Mezhebinin bu meselede dayandığı esas Sahâbe'nin icma'idir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Peygamber Aleyhisselâm'ın sağlığında son iki rek'atta hamd ve senâ yolu ile (أمن الرسول) ayetini okuduğu; Hz. Ömer'in de akşamın bir rek'atında sehven kıraati terkederek üçüncü rek'atta bunu cehrî olarak kaza ettiği; Hz. Osman'ın, yatsı namazının ilk iki rek'atında kıraati terk edip son iki rek'atında aşikâre olarak bu kıraati kaza ettiği; Hz. Ali ile İbn-i Mes'ud'un da bu namazlarda son iki rek'atta kıraat yerine tesbih getirdikleri rivayet

499) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 78.

500) el-Bakara, 2/158.

501) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 50.

502) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 128.

edilmiştir. Bir kimse Hz. Âişe'ye, farzların son iki rek'atında Fâtiha okumaktan sorunca: "Senâ ciheti ile (Allah'ı övme) oku" cevabını vermiştir. İşte bu şekilde dört halife ve Ashab'ın bu meselede icma'a varması Hanefî Mezhebince yeterli delil olarak kabul edilmiştir⁵⁰³.

7- Şarabın haram kılındığı⁵⁰⁴, Teravih namazının meşru' olduğu⁵⁰⁵ devletin, yazışmalarda tarih kullanması⁵⁰⁶, ana tarafından büyük anneye de mirastan hisse verilmesi⁵⁰⁷ konularında da icma' vaki' olup bunlar konumuz bakımından örnek teşkil etmektedirler:

8- Ashâb, Ümm-i Veled'in satışının cevazı konusunda ihtilâf etmiştir. Hz. Ömer, caiz olmadığı, Hz. Ali ise caiz olduğu görüşünde idiler. Bunlardan sonra gelen selef ise Hz. Ömer'in görüşünü benimseyerek Ümm-i Veled'in satışının caiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Bu münasebetle selefin sonradan bir görüş üzerinde ittifak etmelerinin, önceden Ashâb arasındaki ihtilâfı kaldırıp kaldırmadığı konusunda Hanefiler arasında ihtilâf vardır.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf'a göre; böyle bir icma' önceki ihtilâfin hükmünü ortadan kaldırmaz. İmam Muhammed'e göre ise kaldırır. Bu münasebetle İmam Muhammed'e göre, kâdının icma'a ters düşen kararının geçerli olamayacağını söylüyor.

İmam Âzam Ebu Hanife ile İmam Ebû Yusuf'a göre; Tâbiûn'un icma'ı Sahâbe arasındaki ihtilâfı ortadan kaldıracak kuvvette değildir⁵⁰⁸.

E- KIYAS (القياس)

Nazarî bölümde gizli kıyasın istihsan olduğunu görmüştük. Burada uygulamasını yapacağımız kıyas celî kıyastır. Bu çeşit kıyasla ilgili bazı örnekleri aşağıda zikrediyoruz:

1- Hanefî Mezhebine göre; zaman, mekân ve sadakalarla ilgili konularda yapılan adaklar için, müteber olan zaman, mekân ve şahıslar olmayıp adağın ifade ettiği mânâdır. Buna göre; bir kimse falan zamanda, yahut falan yerde, yahut falancaya sadaka vermek Allah için borcum olsun, diyerek yaptığı adaklarda -adağını yerine getirmek mecburiyetinde bulunmasına karşılık- zaman, mekân, yahut şahıslarla ilgili kayıtlandırmalar boş konuşma kabilinden olur. Öyle

503) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 18.

504) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 3.

505) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 143.

506) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 91.

507) Serahsî, a.g.e., c. XXIX, s. 148.

508) Serahsî, a.g.e., c. XIII, s. 5.

ki, adağın vakti gelmeden, yahut adanan yerin dışında bir yerde, yahut adanan kişiden başka birine verilecek olursa adak borcu uhdesinden çıkar.

Hanefî müctehidlerinin bu meselede dayandıkları delil kıyastır. Onlar, bu meseleyi, kullar üzerine vacib olan bu tarzdan meselelere kıyas ederek şöyle diyorlar: "Kişinin, adamak suretiyle kendine vacib kıldığı şeyler, Allah'ın kuluna vacib kıldığı ile ölçülür. Şöyle ki; sadaka cinsinden vakitle kayıtlı olarak Allah'ın kullarına vacib kıldığı şeyleri vakti gelmeden yerine getirmek mümkündür. Zekât emri gibi. Nisapta nema olduktan sonra, bir malın zekâtı, senesi dolmadan da ödenebilir. Fitrede de durum böyledir. Fıtır zamanından önce de verilebilir. Kulun, kendisine vacib kıldığı, zamanla kayıtlı bulunan adaklar da böyledir.

Adağın geçerli olması, Allah'a yaklaşırcı olma mânâsı dolayısıyladır. Bu da sadakayı kendine vacib kılmakla gerçekleşir. Zaman, mekân ve belli bir fakir tayin etmekle değildir. Bu gibi şeylerde tayin etme, bir fayda getiriyorsa ancak muteber olur. Fayda sağlamayan belirlemelere itibar olunmaz. Tasadduktaki ibadetin mânâsı ise muhtaç kimselerin ihtiyacını gidermektir. Bu ihtiyaç giderilince, yukarıdaki mânâ; zaman, mekân ve kişi belirlemeksizin de gerçekleşir⁵⁰⁹.

İmam Züfer de aynı meselede kıyas ediyor, fakat o kıyasında mânâyâ değil, lafza değer vererek yer, zaman ve şahıs tayin edilerek adaklarda da aynen iltizam edilen şekilde belirtilen noktalara riayet edilmesi gerektiğini söylüyor. Çünkü kulların sözlerinde mânâyâ değil, lafza önem verilir.

İmam Züfer bu meseleyi boşama konusundaki bir başka meseleyle benzeterek şöyle diyor: "Bir kimse başka birine vekâlet vererek (karımı Sünnet vechi üzere boşa) dese, adam da sünnete uygun olmayan şekilde boşasa bu boşama geçerli kabul edilmez. Bunun gibi bir kimseyi vekil ederek (falancaya bir dirhem sadaka ver) dediği halde o kimse buna muhalif olarak bu sadakayı başka birine verse bu muamele de geçerli olmaz. Kulların sözleri Allah'ın sözleri gibi mutlak faydalı olamayacağı için, bu sözlerde mânâ aramak mümkün değildir. Ancak söylenen söze itibar edilir. Dolayısıyla iltizam edilen şekilde adağa riayet etmek gerekir. Mekân tayini ile zaman tayini de aynen böyledir⁵¹⁰.

2- Ebû Hanife ile İmam Muhammed'e göre; namaz kılarken avret yerinin dörtte biri üç defa (سبحان الله) 'Subhanallah' diyecek kadar bir zaman açık olursa, bu durum namazı bozar. Çünkü dörtte bir, tam hükmündedir. Bu mesele başın meshedilmesine kıyas ediliyor. Başın dörtte birini meshetmek, nasıl tamamını meshetmek yerinde

509) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 129.

510) Serahsî, a.g.e., s. 129.

kabul ediliyorsa, avret mahalli olan bir uzvun dörtte birinin görünmesi de o uzvun tamamının görünmesi gibidir. Bir kimse bir insanın yüzüne bakınca: "Falancıyı gördüm" diyebilir. Halbuki onun sadece dört yanından bir yanını görmüştür. Saçlar, uyluklar ve karında da hüküm aynıdır⁵¹¹.

3- Hanefî Mezhebine göre; yatsı namazından önce kılınan dört rek'at sünnet, hadislerde ve İmam Muhammed'in kitaplarındaki metinlerde geçmediği için, esasta sünnet değildir. Bu namaz öğle namazının ilk sünnetine benzetilerek kılınması güzel kabul edilmiştir. Dolayısıyla yatsıdan önce kılınan dört rek'at nafîle namaz kıyasla sabit bir namazdır. Burada illet olarak, öğle namazından önce nafîle namaz kılmanın caiz olması gösteriliyor⁵¹².

4- Nisap tamamlanmadan önce tasadduk edilen mal, daha sonra kazanılan malın zekâtı yerine geçmez. Zira nisap tamamlanmadan önce zekâtı peşin olarak vermek caiz değildir. Bunun illeti zekât vermenin sebebi olan nisap miktarı malın tamamlanmasıdır. Nisaptan önce zekâtı ödemek, sebep bulunmadan, peşin ödeme şeklidir ki böyle bir ödemede bulunmak bâtıldır.

Nisap tamamlanmadan önce zekâtın ödenmesi, vakit girmeden evvel namazı kılmaya benzetilerek hükme varılmıştır⁵¹³. Vakit namazın illeti olduğu gibi, nisap da zekâtın illetidir. Bu illet birliği dolayısıyla zekâtın önceden verilmesi, namazın vaktinden önce kılınmasına benzetilerek yukarıdaki hükme varılmıştır.

5- Hanefî Mezhebine göre; yemin ve zihar kefaretilerinde bir fakire bir defada bütün fidyeleri toptan vermek caiz değildir. Zira nass ile vacib olan fidye, (إطعام عشرة مساكين) ayetinin hükmü gereğince ayrı ayrı kimselere verilmeli, yahut ayrı ayrı zamanlarda belli bir kişiye ödenmelidir. Bu meseledeki hüküm hacca şeytan taşlamaya benzetiliyor. Hacının aynı gün içinde üç cemreye atması vacib olan yedişer taşı yedi ayrı kerrede atmayıp hepsini aynı cemreye bir defada atsa, bu geçerli değildir. Bunun gibi ayrı ayrı kimselere verilmesi gereken fidyenin aynı kişiye bir anda verilmesi de geçerli ve yeterli değildir⁵¹⁴.

6- Hanefî Müteahhir müctehidlerinden İmam Kerhî (v. 140/951)'ye göre; nikahta asla denklik şartı yoktur. O, bu meseleyi kısasa benzetiyor. Kısasta hasımların haseb-neseb bakımından denk olmaları şart değildir. Kabile, zenginlik, müslümanlık-kâfirlik ayrımı yapılmadan öldürülen kimsenin kanının diyeti alınır. Daha önemli bir meselede denklik aranmayınca nikâhta denklik hiç aran-

511) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 197.

512) Serahsî, a.g.e., s. 157.

513) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 32; Öştir ve haracın fitreye kıyasla peşin olarak verilebileceği hak. a.g.e., c. III, s. 50.

514) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 12 vd.

maz⁵¹⁵.

7- Ebû Hanîfe'ye göre; sıkılmış üzüm suyunu şarap yapacağı bilinen kimseye satmakta herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü üzüm suyu, içecek madesi olup temizdir. Hem kendisini, hem de parasını yemek caizdir. Satan kişinin bunda fasid herhangi bir niyyeti yoktur. Ebû Hanîfe, bu meseleyi başka bir meseleye benzeterek bu hükme varıyor. O mesele de şudur: Üzüm bağı şarap yapacak kimseye satmak caizdir. Yine üzümünden şarap yapmak için, üzüm bağı dikmek de caizdir. İşte bu hüküm kıyasa dayanılarak verilmiştir⁵¹⁶.

KIYASIN TERKEDİLMESİ

a- Kıyasın Kitab İle Terkedilmesi

1- Genel fıkıh kaidelerine bakılırsa bu kaideler verilen hükümlerde "şahitliğin" geçerli delil kabul edilmesini engelliyor. Çünkü şahidin verdiği haber doğruya da, yalana da muhtemeldir. Doğruya ve yalana ihtimali bulunan bir haber bağlayıcı hucdet olamaz. Aynı zamanda tek kişinin haberi kesin bilgiyi de gerektirmez. Halbuki hakimin vereceği hüküm ilzam edici ve kesin bilgiyi gerektiricidir. Ancak, hakimlere, olaylarda şahit tutmalarını emreden nasslara dayanılarak bu kaideler terkedilmiştir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor: (واستشهدوا شهيدين من رجالكم) = "Erkeklerinizden iki kişiyi şahid getirin"⁵¹⁷; (اثان ذوا عدل منكم) = "Sizden adâlet sahibi iki kişi (vasiyyete) şahitlik yapsın"⁵¹⁸. Bu âyetlerde iki türlü mânâ vardır. Biri insanların şahitlik müessesesine muhtaç bulunmalarınıdır. Zira çekişme ve hasımlaşmalarda her mesele için kesin bilgiyi gerektirecek delil bulmak mümkün değildir.

İkincisi; şahitlerin bulundurulmasının lüzumu mânâsıdır. Öyle ki, Şeriat şahitlerin şahitliğini yalana ihtimali bulunmasına rağmen, kaza müessesesinin sağlıklı işleminin bir gereği olarak hucdet kılmaştır. Ancak bu, hükümde olayın doğruluk tarafı tercih edildiği zamana mahsustur.

Bu açıklamadan sonra, genel kaideye göre; mahkemede tek kişinin şahitliğinin de yeterli olması gerekir. Çünkü tek kişinin haberinde adalet vasfı ile doğruluk vasfı tercih edilir. Bu sebeple âdil bir kişinin verdiği haber de bilgiyi gerektiriyor. Âhâd yollu haber ile kesin

515) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 24; Ayrıca bir müslümanın nikah muamelesinde iki hristiyanın şahitliğinin cevazı için bkz. a.g.e., c. V, s. 33.

516) Serahsî, a.g.e., c. XXXV, s. 26; Ebû Yusuf ile Muhammed'in görüşleri için a.g.e., a.y.

517) el-Bakara, 2/282.

518) el-Mâide, 5/106.

bilgi sabit olmadığı gibi, tevatür derecesine ulaşmadığı müddet, âdil olan tek kişinin verdiği haberle de kesin bilgi sabit olmaz. Dolayısıyla adedi şart koşmanın bir mânâsı yoktur. Ancak yukarıdaki açıklamalara dayanılarak kıyas terk edilmiştir. Çünkü bu âyetlerde mutlak olarak şahitliklerde adet beyan edilmiştir⁵¹⁹.

2- Boşandıktan sonra kadına verilecek mut'a (nafaka)'nın en az sınırı gömlek, gömleğin üstüne giyilen dış elbise (ملحفة) ve başörtüsüdür. Bu konuda müteber olan erkeğin durumudur. İmam Kerhî'ye göre; müstehap olan mut'a'da yukarıdaki eşya sözkonusu olup vacib olan mut'a'da ise kadının durumuna itibar edilir. Çünkü bu mut'a mehr-i misil yerine geçer. Mehirden kadının durumuna itibar edildiği gibi, mut'a'da da kadının durumuna bakılması esastır. Kerhî burada kıyas yapıyor.

Hanefî Mezhebi ise yukarıdaki görüş için: (على الموسع قدره وعلى المقتر قدره) = "Zengine zenginliği ölçüsünde, fakire de gücünün yettiği kadar (nafaka ödemek gerekir)"⁵²⁰ ayetini delil getirerek yukarıdaki kıyası reddediyor⁵²¹.

b- Kıyasın Sünnet İle Terkedilmesi

1- Hanefî Mezhebine göre; bayi' ile müşteri satılan eşyanın parasında ihtilâf ettikleri zaman, eğer eşya bayi' yahut müşterinin elinde duruyorsa, karşılıklı olarak yemin etmek suretiyle aldıklarını birbirine geri verirler. Bu hüküm istihsana dayanmaktadır. Aslında ticaret hukukundaki genel kaideye göre, bu gibi durumlarda söz müşterininindir. Ancak müşteri yemin eder. Çünkü (البينة المدعى واليمين على) = "İddia edene ispat, inkâr edene yemin gerekir"^a kaidesi bunu emrediyor.

Ancak, Hanefî Mezhebi İbn-i Mes'ud ile Ebû Hureyre'den rivayet edilen şu meşhur hadise dayanarak bu kaideyi terketmişlerdir. Bu hadisler şunlardır: (إذا اختلف المتبايعان والسَّلعة قائمة بعينها فالقول مايقول إذا اختلف المتبايعان والسَّلعة قائمة بعينها فالقول مايقول) = "İbn-i Mes'ud'dan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Alış-veriş yapanlar satılan eşya ellerinde durduğu halde ihtilafa düşerlerse söz hakkı satıcıya aittir. (Eğer alış-verişi feshederlerse) karşılıklı olarak aldıklarını geri verirler"; (إذا اختلف المتبايعان تحالفا وترادا) = "Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Alış-veriş yapanlar ihtilâfa düştükleri zaman, karşılıklı olarak yemin eder ve aldıkları"

519) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 142.

520) el-Bakara, 2/236.

521) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 63.

a) Buhârî, c. III, s. 116, K. Rehn, 6'da hadis aynen şöyle geçiyor: (

إذا اختلف الرّاهن والمرتهن ونحوه فالبينة على المدعى واليمين على المدعى عليه) Ayn-
ca bkz. İbn Mâce, c. II, s. 777, K. Ahkâm, 9, H. no: 2321-2322.

larını geri verirler" a Ebû Hureyre'den rivayet edilen bu hadis-i şerif sahih ve meşhur olup böyle hadislerle kıyas terkedilir olduğundan, burada terkedilmiş olduğunu görüyoruz ⁵²². Bu meselede aynı zamanda Ebû Hureyre hadisinin tek başına delil kabul edilmediğinin tatbikatını da görüyoruz.

2- Kıyasın meşhur hadis ile terkedilmesine örneklerden biri de şu meseledir: "Ebû Hanîfe'ye göre; diyet tazminatı üç türlü maldan ödenir: Deve, dinar ve dirhem. Hz. Peygamberden sadır olduğu meşhur olan hadislerde böyle gelmiştir. Ancak, sonradan Hz. Ömer'in el-bise (hulle-i yemâni), sığır ve koyunlardan da diyet tazminatı almasının sebebi şudur: Hz. Peygamber Aleyhisselâm devrinde başlangıçta mal sahiplerine kolaylık olması için sadece bu türlü mallardan tazminat alınıyordu. Sonradan Hz. Ömer (v. 23/643) zamanında divanlar kurulup bu divanlardan insanlara maaşlar ödenmeye başlanınca deve, dirhem ve dinarlar çoğaldı. Dolayısıyla diyeti bu mallardan da ödemeğe hükmetti. Ancak, burada önemli bir mesele var, o da şudur: Develerin de diyet malları arasına girmemesi gerekirdi. Fakat, bu konuda meşhur hadislerde deve maddesi zikredildiğinden kıyas terkedilmiştir ⁵²³. Bu aynı zamanda istihsan bissünne'ye de örnek teşkil eder.

3- Hanefî Mezhebine göre; tek başına bir olay hakkında kadınların şahitlik yapmaları caiz değildir. Ancak, erkeklerin bakması caiz olmayan doğum ve kadınlık uzvunda kusur bulunması gibi konularda yalnız başına yapacakları şahitlik caizdir.

Şahitlik konusundaki esas kaideye göre, bu meselede de şahitliklerinin kabul edilmemesi gerekirdi. Çünkü kadınlar akıl ve din yönünden noksanlırlar. Noksanlığın bulunduğu yerde ve nefsanî arzulara meylin var olduğu durumlarda yokluk şüphesi sabit olur. Sonra, kadınlarda unutma, sapma, kolay aldanma erkeklere nisbetle daha çoktur. Bu durumlar onların, şahitliklerinde töhmet altında kalmalarını mümkün kılar.

Ancak Hanefî mezhebi, erkeklerin bakamayacağı ve bilemeyeceği konularda kıyası terkederek Mücâhid (v. 100/719), Said b. Müseyyeb (v. 94/712), Said b. Cübeyr (v. 95/713), Atâ (v. 115/733) ve Tâvus (v. 107/724) gibi Tâbiî'lerden rivayet edilen şu hadis-i şerife dayanmıştır: (شهادة النساء جائزة فيما لا يطلع عليه الرجال) = "Erkekle-

a) Bu hadisin tam metni Ibn Mâce, K. Ticarat, c. II, s. 736'da şöyle zikrediliyor: (ان عبدالله بن مسعود باع من الأشعث بن قيس رقيقاً من رقيق الإمارة فاختلفا في الثمن فقال ابن مسعود: بعك بعشرين الفاً، وقال الأشعث بن قيس: إنما اشتريت منك بعشرة الآف فقال عبدالله: إن شئت حدثتك بحديث سمعته من رسول الله ﷺ فقال: هاته. قال: فاني سمعت رسول الله ﷺ يقول: إذا اختلف البيعان وليس بينهما بينة والبيع قائم فالقول ما قال البائع أو يترادان البيع فاني أرى البيع فرده)

)bkz. A.b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 466.

522) Serahsî, a.g.e., c. XIII, s. 13.

523) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 78.

rin görüp bilemeyeceği konularda kadınların şahitliği caizdir" ⁵²⁴.

4- İmam Ebû Yusuf'a göre; bir erkek bir kadına, şahitler huzurunda: "Beni kendine nikâhla" dese o da: "Ettim" dese bu nikâh geçerli kabul edilir. Bu meselede nikâhtaki genel kaideye göre: "Kabul ettim" sığısı ile söylemek gerekir iken Sünnete dayanarak bu kaideyi terketmiştir ⁵²⁵.

c- Kıyasın Sahâbe Sözü Ve İcma' İle Terk Edilmesi:

1- Boşamada muhayyerlikle ilgili olarak bir kimse karısına: (اختارت نفسي) dese ve kadın da: (اختارت نفسي) dese ve bu sözden boşama mânâsını kasdetse kıyasa göre bundan dolayı bir şey lazım gelmez. Çünkü kadının bizzat bu sözü söylemesi ile boşanma vaki' olmaz. Dolayısıyla kadına muhayyerlik verilince bu gibi lafızlarla boşama gerçekleşmez.

Ancak Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn-i Mes'ud, Câbir, İbn-i Ömer, Zeyd ve Hz. Âişe'den nakledilen eserlerde onların görüşlerinin o meclisten kalkılmadıkça bu muhayyerliğin geçerli olduğu yolundadır. Kadın o meclisten kalkınca bu muhayyerlik de ortadan kalkar.

Sonra kıyasa göre, meclisten kalkmakla muhayyerlik de ortadan kalkmaz. Ancak, bu kıyas yukarıda isimleri zikredilen Ashab'ın sözleri ile terkedilmiştir ⁵²⁶.

2- Hanefî Mezhebine göre; ihramlı kişi başka bir ihramlı yahut ihramsız kişiye av hayvanını işaret ederek gösterse ve işaret edilen kişi de bu avı öldürse, istihsanen işaret eden ihramlıya ceza vermek gerekir. Kıyasa göre ise bir şey gerekmez.

Burada kıyas sahabenin ittifakı ile terkedilmiştir. Çünkü bir adam Hz. Ömer'e: İhramlı iken bir geyiğe işaret ettim, arkadaşım da bu işaret üzerine o geyiği öldürdü, ne yapmam lazım?" sorusunu sorunca Hz. Ömer orada bulunan Abdurrahman b. Avfa: "Ne diyorsun?" demiş. Abdurrahman da: "Bir koyun" cevabını vermiş. Yani bir koyun kesmesi gerekir. Hz. Ömer de: Ben de aynı kanattayım" demiştir. Buna benzer bir olay da Hz. Ali ile İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Sahâbe fakihlerinin icma' ile kıyas terk edilmiştir ⁵²⁷.

524) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 143; kıyasın hem Kitab, hem de Sünnetle terki için bkz. a.g.e., c. XXX, s. 170. sünnetle terki için, c. I, s. 58; c. III, s. 66.

525) bkz. Serahsî, a.g.e., c. V, s. 98; c. III, s. 212, nikâh, c. I, s. 78, namazda kahkaha; c. XIII, s. 40, Abdurrezzak es-San'ani, el-Musannef, c. VIII, s. 333'de hadis şöyle rivayet edilmiştir:

(أخبرنا عبدالرزاق عن الثوري عن أشعث عن الشعبي والحسن قالاً: تجوز شهادة المرأة الواحدة فيما لا يطلع عليه الرجال)

526) Devamı ve akli izahı için bkz. a.g.e., c. VI, s. 211.

527) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 79.

d- Kıyasın Örfle Terk Edilmesi

1- Bir kimse: "Falan kadının büktüğü iplikten elbise giymeyeceğim" diyerek yemin etse ve sonra onun büktüğü iplikten yapılmış elbise giyinse günahkâr olur. Kıyasa göre ise; günahkâr olmaması gerekir. Çünkü iplik eğirme elbiseden başka bir şeydir. Nitekim bir kimse, bir kimseden iplik gasb edip o iplikten elbise dokusa dokuduğu elbise kendinin olur.

Fakat, bu kıyas örfe dayanılarak terk edilmiştir. Çünkü hiç kimse örfte ipliği iplik olarak giyinmez. İplik olarak vücuduna saracak olsa yine elbise giyinmiş kabul edilmez. Ancak iplik giyinmiş sayılır. Dolayısıyla adette ipliğin giyilmesi elbise şeklinde olduğundan, bu yemini dolayısıyla günahkâr olur⁵²⁸.

2- Yine bir kimse Mekke'ye kadar sefer etmek yahut gitmek, yahut Mekke'ye gelmek, Mekke'ye kadar bineğe binmek bana borç olsun, şeklinde yemin ederse bundan dolayı herhangi bir şey lazım gelmez. Kıyasa göre bu sözlerin hepsi eşittir.

Ancak, insanların örfünde bu söz, haccetmeyi iltizam etmek mânâsında bulunduğundan, örf delili ile kıyas terk edilmiştir. Hanefî mezhebi örfün bulunmadığı yerde kıyas yapar⁵²⁹

Bu misallerde kıyasın örf ile terkedildiğini açıkça görüyoruz. Ki bu nazarîdeki prensibine uygundur.

e- Kıyasın Âdetle Terk Edilmesi

Bir kimse toprağı ile birlikte bir sudan araziyi sulama hakkını satın alsa bu alış-veriş caizdir. Çünkü toprak teslimi mümkün olan ve mülk edinilen bir maldır. Böyle bir toprak üzerinde akit yapılabilir. Bununla birlikte sulama hakkı da satılmaya hak kazanır. Bu şekilde yalnız başına satışı caiz olmayan şeylerin başkasıyla birlikte satılması caiz olur. Bunda dayanılan esas kıyastır. Hayvanların âzâlarını tek başına satmak caiz değildir. Fakat, beden ile birlikte satılırlar. Âzâ bedene tâbi olduğu gibi toprağın sulama hakkı da memlûk olan toprağa bağlıdır.

Sonradan gelen bazı Hanefî alimleri toprak olmaksızın, sulama hakkının yalnız başına satılabileceğine fetva vermişlerdir. Bu konuda dayandıkları esas, bazı beldelerdeki örflerdir. Teâmüle göre sipariş vermek caiz olduğu gibi, örf delili ile terkederek bu muameleye ce-

528) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 2.

529) Serahsî, g.e., c. IV, s. 132 vd; Bu konuda vasiyyetlerle ilgili örf için bkz. a.g.e., c. XXVIII, s. 95; Mützâra'a ile ilgili olarak kıyasın örf ile terki için bkz. a.g.e., c. XXIII, s. 37.

vaz vermişlerdir⁵³⁰

f- Kıyasın Zaruretle Terk Edilmesi:

Hanefî Mezhebine göre; hakkında hadis bulunmadığı için, ayakta rûku' ve secde uyumanın abdesti bozmadığını az önce de kaydetmiştik. Fakat İmam Ebû Yusuf'a göre; secde halinde olan bir kimse bile bile uyursa abdesti bozulur. Uykunun çokluğu sebebiyle gayr-i ihtiyarî olarak gözlerini kaparsa abdesti bozulmaz. Kıyasa göre, secde halinde bilerek uyumak abdesti bozar. Zira bazı kimselerde bu şekilde uyumak da adettir. Yatarak uyuyanlarda olduğu gibi yüzükoyun uyuyanlar da vardır.

Ancak İmam Ebu Yusuf, bu meselede çalışan ve bu vesile ile yorğun düşenlerin zaruret durumları dolayısıyla kıyası terketmiştir⁵³¹.

F- İSTİHSAN

Yukarıda geçen kıyasın terkedilmesi bahsindeki meseleler altında isim zikredilmeden yapılmış istihsanlardır. Kıyasın terk edilmesi ve ondan daha kuvvetli bir delile dönülmesi şeklinde yapılmış tariflerine bakılınca bundan başka bir sonuca varmak mümkün değildir. Ancak, biz burada görünüşe uyarak tatbikatta istihsan adıyla zikredilenleri, birer vesika olmak üzere ayrı bir başlık altında göstermeyi daha uygun bulduk. Esasen istihsan; Hanefî müctehidlerinin serbest düşünmede sembol olarak kullandıkları bir terim olarak görünüyor. Bu terim bazen Kitab'a, bazen Sünnet'e, bazen örf, âdet ve teamüllere, bazen de diğer aklî esaslara dayandırılarak kullanılmıştır. Burada biz, istihsanın bu çeşitli gerekçelere dayalı olarak kullanıldığına dair tatbiki bazı örnekleri göstermeye çalışacağız:

a- Kitaba Dayalı Istihsan

1- Hanefî Mezhebine göre; bir müslümanın zimmî olan babası fakir olsa, dinleri değişik olduğu için bu kimsenin babasına nafaka ödemesi gerekmez. Çünkü nafaka bahsindeki kıyasa göre, bunlar öldükleri zaman birbirine varis olamıyorlar. Birbirine nafaka ödemedede de durumun böyle olması lazımdır. Dolayısıyla babası kendisine göre

530) Serahsî, a.g.e., c. XXIII, s. 171; ikrar konusunda başka bir mesele için bkz. a.g.e., c. XVIII, s. 95.

531) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 79.

diğer yakınları gibidir.

Ancak, Hanefi Mezhebi bu meselede (﴿وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾) = "Dünyada ana-babaya iyi bir şekilde sahip çık" ⁵³² ayetine dayanarak istihsan yapıyor ve yukarıdaki kaidelerin aksine, müslüman bir kimsenin fakir fakat zımmî olan ana-babasına nafaka vermesi gerektiğini hükme bağlıyor ve buna şu akli gerekçeyi de ilave ediyor: "Ana-babasını açlıktan ölmeğe bırakmak, onlara sahip çıkmak değildir. Sonra baba ile evlat arasında nafaka istihkakı din birliği sebebiyle olmayıp veladet, yani evladın babasından bir parça olması sebebiyledir ⁵³³.

2- Hanefi Mezhebine göre; süttten kesilinceye kadar iki sene müddetle belli bir ücret karşılığında çocuğun süt anneye verilmesi caizdir. Ancak, kadının yemesi-içmesi ve giyimi kendisine aittir.

Kadın eğer bu akitte her sene için üç kat elbise (Zûtî), süttten kesildiği zaman ayrıca belirli miktarda para, kadife kumaş, yünkumaş ve bir yatak vermeyi şart koşsa, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ve Şâfi'i'ye göre, bu akit geçerli değildir. Çünkü bu, diğer icare akitleri gibi bir akittir. İcare akdinde cins ve miktarların belli olması lazımdır. (من استأجر أجيرًا فليعلمه أجره) = "Kim bir işçi tutarsa ona vereceği ücreti bildirsin" ^a hadisine dayalı olarak münakaşaya sebep olacak bilinmezlikler akdi ifsad eder, kaidesince böyle bir akit geçerli değildir. İşte İmameyn'in bu görüşleri kıyastır.

İmam Âzam Ebû Hanife ise; ﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾) = "Babaya çocuklarının rızkını ve giyimini örfte göre temin etmek borçtur." ⁵³⁴ ayetine dayanarak istihsana başvuruyor ve yukarıdaki kaidenin aksine, böyle bir akdin caiz olduğuna hükmediyor. Ebû Hanife, yalnız bu konuda kıyası reddedip icare hukukunda yine yukarıdaki genel kaideye uyuyor. Ebû Hanife yukarıdaki âyet-i kerimeyi şöyle açıklıyor: "Yani kadın boşandıktan sonra, baba kadına emzirme ücreti olarak örfte bilinen şekilde yiyecek ve giyecek tahsis eder". Yukarıdaki ayetin devamında: ﴿لَا تَنْضَارُ وَالِدَةٌ بَوْلًا لِمَوْلَا وَلَا مَوْلُودٌ﴾) = "Ne bir anne, ne de baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Babanın ölümü ile mirasçı olan da yiyecek-

532) Lukmân, 31/15.

533) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 206.

a) San'anî, el-Musannef, c. VIII, s. 235'de bu hadis şöyle geçiyor:

أخبرنا عبدالرزاق قال: قلت للثوري: سمعت حماد يحدث عن إبراهيم عن

(أبي سعيد أن النبي ﷺ قال: من استأجر أجيرًا فليعلم له أجرته. قال: نعم) Nasbu'r-Raye, c. IV, s. 131'de zikredildiğine göre, metindeki hadisin ayrı Ma'mer yolu ile Sevrî, Hammad, İbrahim, Ebû Hureyre ve Ebû Said'den rivayet edilmiştir. "el-Musannef" in adı geçen cilt ve sayfasında aynı rivayet zinciri var olup hadis şöyle geçiyor: (من استأجر أجيرًا فليعلم له أجرته) Muhakkık Habib el-Âzamî, hadiste geçen

(فليعلم له أجرته) ifadesinin doğrusu (فليعلم له أجرته) diyordur. b.kz. San'anî, a.g.e., s. 235. Dipnot: 1. İmam Muhammed aynı yol ile Ebû Hureyre ve Ebû Saïd'den gelen hadisi "el-Âsâr" adlı kitabında Ebû Hanife, Hammad ve İbrahim yolu ile zikretmiştir. b.kz. Zeylâî, N. Raye, c. IV, s. 131.

534) el-Bakara, 2/233.

giyecek ve zarar hususlarında baba gibidir" ⁵³⁵ buyuruluyor. Bu ücret, emzirme ücreti olup nafaka parası değildir. Çünkü insanlar bu emzirme akdini bu şekilde örf halinde icra ediyorlar. Bu meselede nesh ve tebdil yapan herhangi bir nass yoktur. Sonra, bu nafakanın tayininde güçlük vardır. Çünkü halk süt anneyi kendi aile fertlerinden biri gibi saymazlar. Doğrusu insanlar, zevcelerine evde ödeyecekleri yiyecek ve giyecek nafakasını daha önceden rakamlarla tayin etmekten çekindikleri gibi, süt annenin yiyecek ve giyeceğini tayin etmekten de çekinirler. Bu akit yalnız bu konulara mahsus olup diğer icare akitlerinde geçerli değildir. Diğer icare akitlerinde önceden miktar ve vasfı belli olmadan yapılan akitlerin caiz görülmemesinin sebebi, münakaşalara vesile olmasıdır. Fakat, bu meselede münakaşaya mahal yoktur. Çünkü çocuğun ailesi süt anneye yetecek kadar yiyecek vermektten çekinmezler. Zira bunun menfaati kendi çocuklarına döner. Hatta çoğunlukla süt anneye, süttün çoğalması için, doyduktan sonra yemek yemesini de teklif ederler ⁵³⁶.

b- Sünnete Dayalı İstihsan

1- İmam Şâfi'i'ye göre, fasit nikaha kıyasla yabancı bir kadını şehvetle öpmek, ona dokunmak hürmet-i musahareyi gerektirmez. Yine bunun gibi, oruçlu kimseye kıyasla yabancı bir kadının cinsiyet uzvuna bakmak da hiçbir suretle hürmet-i musahareyi gerektirmez.

Fakat, Hanefi Mezhebine göre; yabancı bir kadını öpmek, ona dokunmak veya fahiş şekilde avret mahalline bakmak istihsan yolu ile hürmet-i musahareyi gerektirir. Hanefi Mezhebi, yukarıdaki kıyası istihsan yolu ile terkederken Ümm-i Hânî'den rivayet edilen şu hadis-i şerif'e dayanıyor: (من نظر الى فرج امرأة بشهوة حرمت عليه أمها وابنتها) = "Kim bir kadının cinsiyet organına şehvetle bakarsa o kadının anası ve ve kızı bu erkeğe haram olur" ^a. Yine başka bir hadis-i şerifte

535) Aynı ayet ve sûre.

536) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 119.

a) Fethu'l-Kadir, c. II, s. 369'da "el-Gayetü's-Sem'aniyye" adlı kitapta Ümm-i Hânî'den gelen rivayet yolu ile aynı hadis metni ile birlikte zikredilmektedir.

Bu hadis Abdurrezzak yolu ile gelen rivayet zincirinde İbrahim en-Nehâî'den şöyle gelmiştir:

عن عبدالرزاق عن الثوري عن اسماعيل عن رجل يقال له ابراهيم (ابراهيم بن مهاجر) عن ابراهيم النخعي قال: «من نظر الى فرج امرأة وابنتها لم ينظر الله

عليه يوم القيامة». A. Rezzak es-San'anî, el-Musannef, c. VII, s. 194.

Ibn-i Hazm ise şu hadisleri kaydediyor:

عن عبدالرزاق عن أبي حنيفة عن حماد بن أبي سليمان عن إبراهيم النخعي قال: (

«إذا قبّل الرجل المرأة من شهوة أو مسّ أو نظر الى فرجها لم تحل لايه ولا لابنه».

aynı mealde başka yolla gelen bir rivayet için bkz. Ibn-i Hazm, el-Muhallâ, c. XI, s. 153, Kahire, 1970.

b) Bu hadis yine el-Musannef'de şu rivayet zinciri ile aynen şöyle kaydediliyor:

عن عبدالرزاق عن ابن جريج عن عمرو بن دينار قال: سمعت وهب بن منبه (

farklı bir rivayet için de bkz. A. Rezzak, el-Musannef, c. VII, s. 194. Konunun geniş bir şekilde münakaşası için bkz. Ibn-i Hazm, el-Muhallâ, c. XI, s. 100-168.

(ملعون من نظر الى فرج امرأة وابنتها) = "Bir kadın ile o kadının kızının cinsiyet uzvuna bakanlar mel'undur" ^b buyuruluyor. Hz. Ömer'in de; bir cariyeyi elbisesinden soyup ona baktığı sonra bir oğlu bu cariyeyi kendisine hibe etmesini isteyince: "Hayır, o sana helal olmaz" dediği nakledilmiştir.

Buna ilaveten bu istihsanın izahı şöyle yapılıyor: Kadının cinsiyet uzvuna şehvetle bakmak, bir nevi ondan faydalanmaktır. Zira bir yere ya güzel olduğu için, yahut şehvî mânâda faydalanmak için bakılır. Cinsiyet uzvunda bir güzellik bulunmadığına göre, kadına dokunmak gibi bir nevi faydalanmak mânâsını anlıyoruz. Bunun ölçüsü erkekte şehvet halinin uyanması ve gittikçe artmasıdır ⁵³⁷.

2- Baba, buluş çağına ermemiş bulunan kızını, dengi olmayan bir erkekle, yahut buluş çağına ermemiş küçük çocuğunu ona denk olmayan bir kadınla evlendirirse İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre bu nikâh caiz değildir. Yine bunun gibi, küçük kızını, fahiş bir aldanma olmayacak şekilde emsalinin mehrinden daha az bir mehir ile, yahut küçük oğlunu emsalinden daha fazla bir mehir ile evlendiren bir babanın yaptığı bu akit İmameyn'e göre, caiz değildir. Çünkü balığ ve balığının bu gibi akitlere itiraz hakları vardır. Bu meselede ona kıyas edilir. Bu konuda dayandıkları esas kıyastır. Zira balığa olan bir kız dengi olmayan bir erkekle evlenecek olsa, velilerinin bu evliliğe itiraz hakları vardır. Böyle olunca kendilerinin bu çocukları dengi olmayanlarla evlendirmeleri hiç geçerli olmaz.

Fakat, İmam Âzam Ebû Hanîfe Sünnetle istihsan ederek yukarıdaki kıyasa aykırı bir ictihad ortaya koyuyor. Şöyle ki, rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Âişe ile (500) dirhem mehir karşılığında evlenmiş, bu evlenmede Hz. Ebû Bekir, küçük olan kızına velayet yolu ile vekalet etmiştir. Hz. Peygamber Aleyhisselâm da Hz. Fâtıma'yı, Hz. Ali ile (400) dirhem mehir karşılığında evlendirmiştir. Halbuki bu kadar mehir o devrin en yüksek seviyedeki mehridir. Hatta (Dünyada bunlardan daha yüksek bir mehir verilmemiştir) de denilmektedir ⁵³⁸.

3- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse: "Bugün hiç konuşmayacağım" diyerek yemin ettikten sonra namaz kılsa, istihsanen günahkâr olmaz. Fakat kıyasa göre günahkâr olması gerekir. Şâfiî'nin kabul ettiği bu görüş kıyastır. Çünkü bir kimse Kur'an okurken konuşmuş olur. Zira konuşma dili hareket ettirip harf ve sesler çıkarmaktan ibarettir. Namaz dışında Kur'an okumakla konuşmuş sayılacağı gibi bir kimse namaz esnasında konuşmuş sayılır ve yemininden dolayı günahkâr olması gerekir.

537) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 208.

538) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 224.

Hanefî Mezhebinin istihsanı; (ان الله يحدث مايشاء بأمره) = "Allah emri ile dilediğini yaratır" ^a hadisine dayanıyor. Namazda konuşmak da Allah'ın emrettiği şeydir. Hiç kise bundan namazda kıraatı ve zikirleri terketmeyi anlamaz. Örfte de böyledir. "Falanca namazda konuşmadı" denilir. (yahut konuştu denilir). Yeminlerde ise örf müteberdir. Fakat namazın dışında Kur'an okur, yahut zikir ve tesbihte bulunursa o zaman günahkâr olur ⁵³⁹.

4- Alış-verişlerde başkasını vekil eden kimse cins ve türünü açıkladığı halde malın vasfını açıklamasa, parasını ister tayin etsin, istenir etmesin, bu vekâlet Hanefî Mezhebine göre, istihsanen caizdir. Oysa kıyasa göre, bir şeyin vasfı belli değilse, bilinmezlik, münakaşaya vesile olacağından, böyle bir akit geçerli değildir.

Fakat, Hanefî Mezhebi, bu kıyası bozmak için daha kuvvetli bir delil olan istihsana dayanmıştır. Hadisin metni şöyledir: (روى عن النبي ﷺ أنه دفع ديناراً الى حكيم بن حزام رضي بأن يشتري له شاة للأضحية ولم يبين صفتها) = "Rivayet edildiğine göre Peygamber Aleyhisselâm Hakîm b. Hizâm'a bir dinar para verip bununla kurbanlık olmak üzere bir koyun satın almasını emretti. Fakat satınalacağı koyunun vasfını belirtmedi". ^b

Bu istihsanın açıklaması da şöyle yapılıyor: Vekâlet kolaylık sağlamak için yapılan bir akitir. Bu gibi, kolaylık sağlamak için yapılan akitlerde bilinmezlik affedilir ⁵⁴⁰.

c- Sahâbe Sözüne Dayalı Istihsan

1- Bir topluluk silahla bir kimseye hücum edip onu öldürseler bu kimsenin öldürülmesinden dolayı hepsine kısas lâzımgelir. Esasen kıyasa göre, bu topluluğa kısasın gerekmeyeceğidir. Çünkü kısasta eşitliğe itibar edilir ⁵⁴¹. Fazlalık olunca zulüm ve hakka tecavüz olur, noksan olursa tecavüze uğrayanın hakkı eksik ödenmiş olur. On kişi ile bir kişi arasında ise eşitlik yoktur. Bu husus, hiç düşünmeksizin akıl ile anlaşılabilir bir iştir. Bu kıyas: (وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ)

(وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا)
= "Tevratta onlar üzerine şu hükmü de yazdık: Cana can, göze göz buruna burun, dişe diş ve yaralar karşılıklı olarak kısasa tabidir" ⁵⁴²

a) Hadisin kaynağını bulamadım.

539) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 22.

b) Ebû Davud, c. II, s. 230 K. Buyu'da bab: 28'de bu hadis şöyle kaydedilmiştir: (عن حكيم بن حزام أن رسول الله ﷺ بعث معه ديناراً يشتري له أضحية فاشتراها بدینار وبعأها بدینارين فرجع فاشترى له أضحية بدینار وجاء بدینار الى رسول الله ﷺ ودعا له أن يبارك له في تجارتها)

540) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 39; Hadise dayalı diğer istihsanlar için bkz. a.g.e., c. I, s. 193; c. I, s. 211, Murahikâ'nın muhâzâtı; c. I, s. 81; c. 1, s. 56; c. I, s. 93; s. 82, meslelerin silerek temizlenmesi; c. XVI, s. 127.

541) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 60.

542) el-Mâide, 5/45.

ayeti ile de takviye edilmiştir.

Ancak, Hanefî Mezhebi ayetle takviye edilmiş bulunan bu kıyası Hz. Ömer'in fiili ile terkederek istihsana başvurmuştur. Rivayet edildiğine göre; Sana'da yedi kişi bir olup bir kimseyi öldürmüşler. Bu olayda Hz. Ömer, kısas hükmünü vermiş ve şöyle demiştir: " O adamı öldürmek üzere bütün Sana halk toplanıp hücum etmiş olsalardı bu kişinin kısası dolayısıyla onların hepsini de öldürürdüm"⁵⁴³.

Burada ayet ile Sahâbî sözü çelişiyor. Hanefî Mezhebi ayetle sabit bir hükmü Sahâbî sözü ile terk ederek istihsana başvurmuştur.

2- Bir kimse Beytullah'a kadar yürüyeceğine yemin etse ve bu yemininde günahkâr olsa, adak bahsindeki genel kaideye göre, bu şekilde adakta bulunan kimseye bir şey lazım gelmez. Çünkü adaklarda dinin hükümleri içinde aynı cinsten başka vacib bir emrin bulunması lâzımdır. Beytullah'a yaya olarak gitme cinsinden vacib başka bir emir bulunmadığı için, böyle bir adak geçerli değildir.

Fakat Hanefî Mezhebi, yukarıdaki kıyası Hz. Ali'nin sözüne dayanarak terketmiştir. Hz. Ali, bu mesele ile ilgili bir soru karşısında: "Hacc yahut ömre yapması gerekir" demiştir. Ayrıca örfte bu söz ile haccı adamak mânâsı kastedildiği de delil gösterilmiştir⁵⁴⁴.

3- Yine bir kimse: "Allah için evladımı keseceğim, yahut boğazlayacağım" diyerek adakta bulunsa kıyasa göre bu sözden dolayı bir şey lâzım gelmez. Çünkü şeriatte böyle bir ibadet şekli yoktur. Böyle bir adak, masum olan bir kanı akıtmaktır. Masum kanı akıtmaksa günahdır. Oysa kaideye göre, Allah'a isyanın sözkonusu olduğu yerde, böyle bir adak geçerli değildir. Hatta bir kimse boğazlanması helâl olan bir koyun adayıp parası bulunmadığı için bunu yerine getirmese, bundan dolayı birşey lazım gelmez. Nerde kaldı ki boğazlanması helal olmayan bir varlıkla ilgili adak geçerli kabul edilsin!

Hanefî Mezhebi bu genel kaideyi Sahâbe icma'ına dayalı istih-sanla terkediyor. Çünkü İbn-i Abbas böyle bir soru karşısında yüz deve kesmek gerektiğini, Mesrûk ise bir koyun kesmesi lâzım geldiğini, Hz. Ali de yüz yahut bir deve kesmesi gerektiğini, İbn-i Ömer de yüz deve kesmesi lâzım geldiğini söylemişlerdir⁵⁴⁵.

Bu Sahâbîler, asgarî bir koyun kesilmesi gerektiğinde ittifak halinde bulduklarından, bu meseleyle icma'a dayalı istih-san da diyebiliriz.

4- İhramlı kişi av hayvanı öldürdüğü takdirde bunun cezası Ebû

543) Serahsî, a.g.e., c. XXVI, s. 127; ilave olarak akli izah için, a.g.e., a.y.

544) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 130 vd.

545) Görüşlerinin dayandığı delil için, bkz. a.g.e., c. VIII, s. 140; Hz. Ali'nin diyet tazminatı ile ilgili bir görüşü için, bkz. c. XXVI, s. 190.

Hanife'ye göre; bir yaşında keçi, yahut altı aylık gösterişli bir koyundur. Eğer cezayı gerektiren suç daha küçük ise o takdirde keffaret ödemesi gerekir. Ebû Hanife bu meseleyi Kurbanda kıyas ederek hükme varıyor. Kurbanda keçi yavrusu ile oğlak kabul edilmediği gibi, burada (هديا بالغ الكعبة)⁵⁴⁶ "Kâbe'ye ulaşmış bir kurbanlık" ayeti mucibince kıran ve temettu' haccındaki kurbanlık olan hedy gibidir. Kıran ve temettu' da ise; oğlak ge keçi yavrusu kabul değildir. Burada da durum aynıdır.

Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ise, hakkında nass bulunan şeyin yine hakkında nass bulunan şeye kıyaslanmasının batıl olacağı gerekçesi ile istihsan yaparak Ebû Hanife'nin yukarıdaki kıyasını terkedip keçi yavrusu ile oğlaktan avlanma cezası olarak kesilebileceğine hükmetmişlerdir⁵⁴⁷.

d- Belvâ Ve Zarurete Dayalı İstih-san

1- Cünüb kimse, yahut hayız halinde bir kadın, veya abdestsiz kişi elini yıkamadan çanağın içindeki suya daldırırsa, üzerinde pislik olmasa da kıyasa göre suyun temizliğini bozması gerekir. Çünkü elini suya koymakla onun abdestsizliği kaybolmuş olur. Dolayısıyla elini su ile yıkamış gibi olur. Su kullanılmış olursa onunla temizlik yapılamaz.

Fakat, istihsana göre, su kullanılmış hükmünde olmaz. Çünkü bunda belvâ ve zaruret vardır. Nitekim Hz. Peygamber Aleyhisselâm'ın Mescid'i kapısında açık bir su çanağı bulunur ve Ashâb-ı Sûfa ellerini bu çanağın içine daldırarak abdest alırlardı. Bu istih-san o devrin şartlarındaki zaruret ve belvâ anlayışına dayandırılmıştır⁵⁴⁸.

2- Kuşun, yahut devenin tersi kuyuya düşse, çok fazla olmadıkça kuyunun suyuna zarar vermez. Kıyasa göre, bu kuyu suyunun pis olması gerekir. Çünkü kuyu bir çanak gibidir. Çanaktaki suya böyle bir pislik düştüğü zaman suyunu pislettiği gibi, kuyunun suyunu da pis etmesi lâzım gelir.

Hanefî Mezhebi bu meselede istihsana dayanarak kuyunun suyunun temiz olduğuna hükmetmiştir. Bu istih-sanın mesnedi musibet ve zaruretlerdir. Çünkü genellikle kuyuların etrafında toplanan hayvanlar kuyunun civarına pisler, sonra rüzgâr esince bu pislikleri kuyuların içine atar. Bu suların pis olduğuna hükmedersek, hem davarları hem de yolcuları bu sulardan kesmiş oluruz⁵⁴⁹. Bu hüküm da-

546) el-Mâide, 5/95.

547) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 93.

548) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 52 vd; c. III, s. 93, Oruçlunun bir şey tadması.

549) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 87.

ğulmayan hayvan tersi içindir. Dağınca suyu pis etmede azı da çoğu da eşittir. Davar tersine gelince ister kuru, ister yaş olsun azı ile çoğu hüküm bakımından eşit olup suyu pis eder. Fakat İmam Ebû Yusuf istihsana dayanarak, eğer bu koyun tersinden bir-iki dane düşerse belva ve zaruret dolayısıyla suyu pis etmez, diyor ⁵⁵⁰.

3- Fare, yılan ve benzeri ev haşerelerinin artığı olan suyun kıyasa göre temiz olmaması gerekir. Çünkü bu hayvanlar dilleri ile su içerler. Dilleri ise salyalarından ıslanır. Salyaları da etinden çıkar. Etleri ise haramdır. Dolayısıyla eti haram olanın artığı olan su da haramdır.

Fakat, Hanefi Mezhebi bunun kaçınılmaz bir durum olduğunu nazar-ı itibara alarak sadece mekruh olduğunu istihsana başvurarak söylemektedir ⁵⁵¹.

c- Güçlüğü Giderme Esasına Dayalı İstihsan

1- Bir kimse, hamama girip yıkanmak üzere hamamcıya bir fels verse, hamamda kalacağı süre ile kullanacağı su miktarı bilinmediği için, bu akdin fasid olması gerekir.

Ancak, insanların teamüllerinde güzel görülen işlerden olması, zaman ve su miktarında bir ölçü koyma güçlüğü esasına dayanılarak istihsan yapılmış ve kıyas terkedilmiştir. Nitekim Şeriat güçlükleri yok etmek için gelmiştir ⁵⁵².

2- Bir kimse kendi başına kesmek niyeti ile bir sığır satın alsa, sonradan altı kişiyi kurbanlık olarak önceden satın aldığı bu hayvana ortak etse, İmam Züfer'e göre, bu muamele caiz değildir. Çünkü satın alan, hayvanı ibadet kasdı ile satın almıştır. İbadetinden bir kısmını kişinin satması ise haramdır.

Fakat, Hanefi Mezhebince kabul edilen istihsan esasına göre, böyle bir muamele caizdir. Çünkü başlangıçta bunların aynı hayvanı beraber satın almaları caizdir. Sonra, insan bu gibi hallerle çok karşılaşır, semiz bir sığır bulur. Önce onu satın alıp sonra da ortak aramaya başlar. Bu muamele caiz görülmesi güçlükler sebebi olurdu ⁵⁵³.

f- Örf-Âdet Ve Teâmüllere Dayalı İstihsan

1- Bir kimse, bir hayvanı binmek üzere, herhangi bir şehirden

550) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 88.

551) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 50.

552) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 160.

553) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 15; c. I, s. 93; c. XIX, s. 151.

meselâ; Kûfe'ye kadar kiralasa, Kûfe'deki evine kadar o hayvanla gitmek kıyasa göre caiz değildir. Çünkü akit, Kûfe'ye kadar yapılmıştır. Kûfe'ye kadar gidilince sözleşmenin sona ermesi gerekir. Dolayısıyla "Örf ile bilinen, nass ile şart koşulmuş gibidir" ⁵⁵⁴.

2- Bir kimse kabir kazmak üzere kiralansa, kabrin uzunluk ve derinliği ile eninin ne kadar olacağı konuşulmamışsa, Hanefi Mezhebine göre bu akid fasidtir.

Fakat, İmam Serahsî, istihsana dayanarak mezhebin kabul ettiği yukarıdaki kaideyi reddediyor, şöyle diyor: "Fakat, ben istihsan ediyor ve o kimseye insanların yaptıkları gibi vasat bir kabir kazması gerektiğini takdir ve mecbur kılıyorum. Çünkü bu kazılacak olan kabir, örfte bilinir. Örf ile bilinen ise nass ile şart koşulan gibidir. Mutlak akitlerle bir ivaz karşılığı olan muamelelerde vasat olana hak kazanılır ⁵⁵⁵.

3- Bir kimse kiracı olarak oturmakta olduğu evden çıksa ve bu evde süpürüntü olarak kül ve toprak bulunsa, kıyasa göre, bu süpürüntüleri kiracının temizleyip atması lâzımdır. Çünkü o, başkasının mülkünü işgal etmiş ve kendi fiili olarak bu süpürüntüler meydana gelmiştir.

Bunun gibi, lağım çukuru ve benzeri yerleri temizlemenin de kiracıya ait olması gerekir. Zira bu çukuru doldurup pisleten kiracıdır.

Ancak, istihsana göre, bu son durumda temizleme işi kiracıya ait değildir. Bu istihsanın dayandığı esaslardan biri örfdür. Çünkü örfte (o zamanın ve o bölgenin örfü) insanların kiracıya lağım çukuru temizlettikleri bilinmemektedir. Halbuki icare hukukunda genellikle örf müteberdir. İstihsanın ikinci mesnedi şudur: Lağım derin olur, bu sebeple temizlemek için kazmaya ihtiyaç gösterir. Başkasının mülkünde kazı yapmak ise haksız bir tasarruftur. Ancak açıkta olursa o zaman kazmaya ihtiyaç olmaz ⁵⁵⁶.

4- Bir kimse başka birine: "Alacağıma seni vekil ettim" dese kıyasa göre, bu kişiyi alacağını tahsil etmeğe vekil etmiş olmaz. Çünkü bu şekilde vekil yapma, alacağı tebdil, ibra, yahut sulh etme gibi çeşitli konuları da kapsayabileceğinden, meçhul kalmıştır. Oysa alışverişlerdeki genel kaideye göre, münakaşaya sebep olabilecek kapalılıklar akdi bozar.

Fakat, Hanefi Mezhebince adete dayalı olarak istihsana başvurulmuştur. Çünkü adette bu sözden kastedilen mânâ, alacağı tahsil ile ilgili vekâlet vermedir. "Seni alacağıma tayin ettim" sözü, adette o kişiyi bu işe tayin etmek içindir. Bu tayin işi ancak, alacağımı almak-

554) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 171; Kısmet Indel-Fırâk, c. V, s. 214.

555) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 49.

556) Serahsî a.g.e., c. XV, s. 142; İsticâr hk. bk. a.g.e., c. XV, s. 143.

la olur⁵⁵⁷. Buradaki istihsan, ifadede açık olarak da görüldüğü üzere o devrin ve Bağdat çevresinin örfüne göre ortaya konmuştur.

g- İstihsan'ın Terk Edilmesi:

Kıyasın istihsan ile terkedilmesi galib olan uygulamadır. Fakat, bazen kıyas karşısında istihsanın terkedildiğini de görmekteyiz. Bununla ilgili birkaç örneği zikredeceğiz:

1- Namazda uyuyan kimse ihtilâm olsa, kıyasa göre, yıkanıp bıraktığı yerden namazına devam etmesi gerekir. Buradaki kıyas, namazda abdesti bozulan kimsenin abdestini alıp namazına devam etmesini gerektiriyor. Bu meselede istihsana dayanılarak Hanefî mezhebinde yıkanıp namazına devam etmesi hükmü veriliyor.

Fakat, İmam Serahsî: "Ben istihsana dayanarak namazını yeniden kılması gerektiğine hükmediyorum. Yani ilk kıyası tercih ediyorum. Çünkü yıkanırken insan avret yerlerini açmaya muhtaç olur. Fakat abdestte buna ihtiyaç duyulmaz. Ayrıca namaz kılan kimse, adette küçük abdestsizlikle mübtelâ olur, fakat, yıkanmayı gerektirecek büyük abdestsizlikle mübtela olduğu çok az görülür. Nadir olan şey ise umumî belvâ mânâsını taşımaz" diyor⁵⁵⁸.

2- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse terziye bir elbise teslim etse ve terzi bu kumaşı onun için kaftan olmak üzere kesip astarı senden olmak üzere, şu kadar ve şu kadar ücretle onu sana dikerim, dese bu mesele aynen astarlayıp taban yapmak üzere ayakkabıcıya teslim ettiği meste benzer. Ona kıyasla bu muamelenin caiz olması gerekir. Ancak, İmam Serahsî: "İstihsanen ben bunu caiz görmüyorum. Zira mest meselesinde teâmül bulunduğu için, istihsanen caiz görülmüştür. Mezheb de adı geçen istihsana kıyas ederek bu meseleyi caiz görüyor. Fakat, elbisenin kaftan yapılması meselesinde teâmül söz konusu değildir, dolayısıyla kıyasın aslına dönmek daha güzel olur. Zira böyle bir kimse için, yok olanı yahut meçhulü satın alıyor, denilir" diyor⁵⁵⁹. Bu meselede önceki istihsanın mesnedi olan teâmül ortadan kalktığı için, istihsana zayıf kalmış, dolayısıyla daha kuvvetli olan kıyas istihsan tercih edilmiştir.

3- Rehin edilen bir malda iki kimse hak iddia ederek, her biri rehin malın teslim edildiği yed-i emîne: "Bu mal bana 1000 dirheme sattın" dese ve delil de getirseler, kıyasa göre hiçbiri aleyhine bir hüküm verilmez. Çünkü ikisine de verilecek olsa, herbirine rehin malının yarısının verilmesi gerekir. Bu ise şüyu'lu olarak akit yapmak olur. Bu kimselerden biri, kendisinin önce olduğunu iddia ederse, ya-

557) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 68; Ayrıca, c. VI, s. 154 vd; c. IV, s. 227, c. V, s. 62.

558) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 192.

559) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 99.

hut herbirinin delili varsa, bu delili önce ibraz eden hak kazanır. Fakat, bu iddia edilen mal bunlardan birinin elinde ise ikisinin de delil ibraz etmelerine rağmen mal kimin elinde ise ona hükmedilir. Eğer rehin malı ikisinin de elinde bulunmuşsa, o zaman ilk olarak kimde bulunuyorsa mal onundur. Eğer kimde olduğu bilinmiyorsa o taktır- de herbirinin değildir. Bu kıyasa göre verilmiş hüküm olup Hanefî Mezhebi bunda istihsanı terkederek kıyasla amel etmiştir.

Fakat istihsana göre herbiri için hakkının yarısı karşılığında bu malın rehin olması gerekir. Çünkü iki hucet çeliştiği zaman ikisi ile de amel etmek mümkün ise imkân nisbetinde onların herbiri ile amel etmek vacib olur.

Halbuki kıyasa göre, deliller arasında çelişme ve aynı zamanda eşitlik olunca herbirisine yarısının verilmesi ile hükmedilir. Meselâ; alış-verişlerde olduğu gibi. Fakat, burada bunu yapmak mümkün değildir. Çünkü şüyu' bahiskonusudur. Halbuki rehin bahsinde açıklandığına göre, rehin edilecek eşya nikâh konusunda kadına benzer. İki kimse bir kadını nikâhladıklarını iddia edip ikisi de delil getirseler kadın hiçbirine verilmediği gibi, bu meselede de aynen hükmedilmez. Çünkü nikâh bölünmeyi kabul etmez. Hanefî Mezhebi bu meselede kıyas ile amel edip istihsanı terketmesinin sebebi, kıyasın daha kuvvetli olmasına binaendir⁵⁶⁰.

h- İstihsan İle Kıyasın Birleşmesi:

Hanefî Mezhebinde bazı meselelerde istihsan ve kıyas delillerinin her ikisi ile birlikte amel edildiği de görülmektedir. Bunların örneklerini aşağıda vermeğe çalışacağız:

1- Selem akdinde malın karşılığı olan sermaye eğer dirhem veya dinar cinsinden para ise peşin olarak ödenmesi hem kıyas, hem de istihsana göre şarttır. Çünkü akitlerde dirhem ve dinarlar taayyün etmez. Dolayısıyla bu muamele alacağın alacak karşısında satılması gibi bir şey olur. Bunu yapmak ise caiz olmaz. Çünkü Hz. Peygamber Aleyhisselam, veresiye malın veresiye olarak satılmasını yasaklamıştır⁵⁶¹. Yani hem mal, hem de bedel veresiye olmak üzere akit yapılamaz. Burada selem alış-verişindeki genel kaideye göre, veresiye- nin veresiye ile satılması kaidesinde de, paranın akitlerde sabit olmayacağı esasına dayalı bulunan istihsanca da selem akdindeki paranın teslim edilmesi gerekir.

2- Para karşılığında boşanmayı talep eden bir kadını, kocası (faraza 1000 dirhem) para karşılığında bir mecliste muhtelif kereler bo-

560) Serahsî, a.g.e., c. XXI, s. 126 vd; İstihsanın kıyas karşısında terkedilmesi ile ilgili olarak bkz. a.g.e., c. XXVII, s. 35, Mükâteb kölenin çalması; a.g.e., c. VIII, s. 80.

561) a.g.e., c. XIII, s. 127.

şasa, Ebû Hanîfe'ye göre; hem kıyas hem de istihsan yönünden kadının bu parayı ödemesi gerekir. Kezâ İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre de aynı şekilde kadın kocasına borçludur. Çünkü: (الفنى على كذا) sözündeki (على) harfi (باء) mânâsında olup şart mânâsını ifade eder ⁵⁶².

G- ŞER'U MEN KABLENÂ (BİZDEN ÖNCEKİLERİN ŞERİATLARI)

1- Dînî bakımdan akitler iki kısımdır. Bir kısmı ariyet olup hizmet etmeyi vasiyyet etmek gibi karşılıksız menfaat sağlayan akitlerdir. Bir kısmı da; karşılıklı bir menfaat sağlamak üzere yapılan akitlerdir ki, bu türlü akitlere icare akdi denir.

İcâre akdinin cevazı Kitap ve Sünnete dayanıyor. Kitaptan delil: ﴿وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سِخْرِيًا﴾ () = "Bir kısmı diğer bir kısmını emri altına alsın için, insanlardan bir kısmını diğerleri üzerine üstün kıldık." ⁵⁶³ ayeti ile Suyayb Aleyhisselam'dan hikâyeten: " (قَالَ أَنِي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتِي) = "Ben sana bu iki kızından birini, sekiz sene çalışma karşılığında nikâhlamak istiyorum" ⁵⁶⁴ ayetidir.

Hz. Peygamber Aleyhisselam da bir hadis-i şeriflerinde: ﴿اعطوا الأجير أجره قبل أن يجف عرقه﴾ = "Alnının teri kurumadan ücretliye ücretini verin" ^a buyuruyor. Hadis zayıf olarak nitelenmiştir. Burada ücret verme emri bununla ilgili akdin sahih olduğuna delildir. Feshedildiğine dair bir delil ortaya çıkmadığı müddet, Hanefî Mezhebine göre bizden öncekilerin şeriatlerinde yer alan hükümlerle amel edilir olup bunlara uymak lazımgelir.

Yukarıda da gösterildiği üzere icare akdinin geçerli olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de Hz. Peygamber Aleyhisselam'ın, peygamberliğinden önce de insanların icare akdini yürütmeleri yanında bizzat Hz. Peygamber'in de, bu öncekilerin şeriatlarında yer alan icare akdini sonradan da devam ettirmesidir. Yukarıdaki hadiste olduğu gibi, bu akit ile ilgili hükümleri izah da etmiştir. Dolayısıyla, bizden öncekilerin şeriatlarında yer alan ve İslâm tarafından kaldırılmayan hükümleri de teşri'de kaynaktır ⁵⁶⁵.

2- Hanefî mezhebine göre; vücûb sebebine bağlı olarak herhangi bir mala kefil olmak caizdir. Bu konuda dayanılan delil: (﴿قَالُوا نَفَقْتُ صَوَاعِ الْمَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ جُمْلٌ بَعِيرٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾) = "Onlar dediler ki;

562) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 175; Ayrıca kıyas tarzında istihsanlar için bkz. c. XII, s. 75; s. 71; c. XIX, s. 41.

563) Zuhruf, 43/32.

564) el-Kasas, 28/27.

(a) Münece, Feyzü'l-Kadir, 1/566.

565) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 74, 75.

hükümdarın su tasını arıyoruz, onu getirene bir deve yükü mükâfat var, ben de ona kefilim " ⁵⁶⁶. Yusuf Aleyhisselam zamanında cereyan etmiş bulunan bu olayı haber veren yukarıdaki ayet-i kerime, nesheildiğine dair bir delil ortaya çıkıncaya kadar, bizden öncekilerin şeriatlarında yer alan hükümlerle amel edebileceğimize delil teşkil eder ⁵⁶⁷. Bu ayet kefaletin akit olarak cevazına delil teşkil ettiği gibi, bir şeyi bulup getirene vaad edilen mükâfat vermenin cevazına da delil teşkil edebilir.

3- Hanefî Mezhebine göre; ister toprağı sulamak için olsun, ister başka bir şekilde faydalanmak için olsun, bir sudan faydalanma hakkına şirb hakkı (شرب) denilir. Belli bir toprak parçası üzerinde akan bir suyun ortaklar arasında hisse olarak taksimi caizdir. Bu şekilde taksim caiz olduğuna delil, bizden öncekilerin şeriatlarında yer almış hükümlerden bahseden ayetlerle bu hükümlerin eskiden olduğu gibi bırakıldığı açıklayan hadislerdir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (﴿وَيُنَبِّئُهُمُ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلِّ شَرْبٍ مَحْضَرٌ﴾) = "Onlara haber ver ki, su aralarında taksim edilmiştir. Herkes nöbetinde hazır olsun " ⁵⁶⁸; (﴿لَهَا شَرْبٌ وَلَكُمْ شَرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ﴾) = "Salih (A.S.) şöyle dedi: Bu bir dişi devedir. Su içme hakkı belli bir gün sizin, belli bir gün de onundur" ⁵⁶⁹.

Hz. Peygamber Aleyhisselam'ın peygamberliğinden önce de insanlar bu işi yapıyorlardı. Peygamber Aleyhisselam onların yapmakta oldukları bu muameleye dokunmayıp olduğu gibi bıraktı. Rasûlullah (s.a.s) 'dan bu yana hiç kimsenin itirazı olmaksızın, bu iş devam edegelmiştir. Ancak, suyun taksimi mülkiyet olarak değil, faydalanma hakkı olarak meşru' kabul edilmiştir. Çünkü nehirler içindeki varlıklar kimsenin mülkiyeti altına girmez ⁵⁷⁰.

4- İmam Ebû Yusuf yolu ile Kelbî, Ebû Salih ve İbn-i Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.s), hem erkeklik hem de kadınlık uzvu bulunan (hunsâ) kişinin mirasından sorulunca: "Han-gi uzvundan bevl ediyorsa cinsiyeti ona göre tesbit edilir" buyurmuştur. Saîd b. Müseyyeb, Câbir b. Zeyd ve Katâde'den de bu konuda bir görüş nakledilmiştir.

Cahiliye devrinde Araplar da hunsa'nın mirası konusunda bu şekilde hükmediyorlardı. Cahiliye devrine ait kadınlardan birine böyle bir olay intikal etmiş, o da yukarıdaki şekilde hükmetmişti. O haki-min verdiği bu hükmü herkes beğenmiş ve ondan sonra bu mesele ile ilgili hüküm bu şekilde devam edegelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de

566) Yusuf, 12/72.

567) Serahsî, a.g.e., c. XX, s. 2.

568) el-Kamer, 54/28.

569) eş-Şuarâ, 26/1595.

570) Devamı için bkz. Serahsî, a.g.e., c. XXIII, s. 161.

bu hükmü olduğu gibi bırakmıştır ⁵⁷¹.

5- Süt anneye ücret verilmesi de bizden öncekilerin şeriatlarında yer alan bir hüküdüdür: (﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاتَوَهُنَّ أَجُورَهُنَّ﴾)="Boşadığınız kadınlar eğer sizin için çocuklarınızı emzirirlerse onlara ücretlerini verin " ⁵⁷² ayeti ile aynı ayetin sonunda yer alan: (﴿وَإِنْ تَعَايَرْتُمْ﴾)="Eğer (süt emzirme konusunda) güçlüğe uğrarsanız, o takdirde çocuğu baba hesabına başka bir süt anne emzirsin " ⁵⁷³ ayeti bu muameledeki ücretin cevazına delil teşkil eder. Boşanmış bulunan kadının kendi çocuğunu kocası hesabına, yahut bir kadının başkasına ait bir çocuğu onun hesabına ücretle emzirmesine delalet ediyorlar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden önce de insanlar süt anne tutup bu kadınlara ücret veriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) onları bu işten engellemeyip eskisi üzere ikrar etti. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s) de süt annesi Hz. Halîme'ye teslim edilip bundan dolayı ona ücret verilmişti ⁵⁷⁴.

G- ÖRFLER (العرف)

Elbise ticareti ile ilgili bir ortaklık münasebetiyle örfün dînî hükümlerdeki etkisi şöyle açıklanıyor:

1- Bir kimse başka birine kâr ortağı olarak bez satın almak üzere bir miktar para verse, kâr ortağı olan kişi de bu para ile ipek, ipekli kumaş, taylasan ve diğer giyeceklerden hiçbir şey satın alamaz. Kâr ortağı bu para ile ancak pamuklu elbise ve keten bez satın alabilir. Çünkü insanların örfünde "bezzaz " pamuklu ve keten elbiseleri satan kimseye denir. İpek ve ipekli kumaş satan kimseye bezzaz denmez. Bu meselenin dayandığı esas şeriata ait bir bilgi olmayıp tamamen örfdür. Bu gibi konularda her bölgedeki insanlarca bilinen şeyler müteberdir ⁵⁷⁵.

2- Yine bir kimse gömleğin yeni kendinsinden olmak üzere, dikmek için terziye gömleklik kumaş verse, bu konuda bir örf bulunmadığı için yapılan bu akit fasit olur. Yine bunun gibi duvar ustasına tuğla, kireç ve ilgili diğer bütün malzeme kendisinden olmak üzere örfte çalışana ait olmayan işler şart koşulursa, bu alış-veriş fasittir. Yapılan iş ve bu iş ile ilgili maliyet, çalıştırana ait olup çalışın usta

571) Serahsî, a.g.e., c. XXX, s. 103, bu kâdın'nın hüküm vermesi ile ilgili bir olay için bkz. a.g.e.

572) Talâk, 65/6.

573) Aynı ayet ve süre.

574) Süt anneye verilmesinin gerekçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 118; Terbiye edilmiş av köpeğinin avından yemesi sebebiyle eğitilmiş olmaktan çıkacağı ve eğitilinceye kadar avladığı hayvanların yenmesinin caiz olmadığı hakkında bilgi için bkz. a.g.e., c. XI, s. 243 vd. Bu mesele Musa aleyhisselâm kıssasına benzetilmekte olup dolayısıyla bizden öncekilerin şeriatlarına kıyas da yapılmaktadır.

575) Serahsî, a.g.e., c. XXII, s. 57.

ise emsalinin ücretini almaya hak kazanır ⁵⁷⁶.

3- Gayr-i menkullerin vakf edilebileceği konusunda ittifak bulunmasına karşılık Hanefî Mezhebinde İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed arasında menkul değerlerin vakf edilmesi konusunda ihtilâf vardır. Bu konuda doğru görüş şu şekilde ifade edilebilir: Menkul değerler içinde, insanlar arasında örf itibarıyla vakf edilebilenlerin vakfedilmesi caizdir. Cenaze elbisesi, ölüyü yıkamak için kazan ve benzeri çanaklarla mushaflar, zırhlar ve silahlar da bu cümledendir. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında; Terkileri üzerinde "Allah yolunda cihad için vakfedilmiştir" ibaresi yazılı bulunan 300 kadar at toplanmış ve bu şekilde vakıf yapmak örf haline gelmiştir. Sanatkâra mal sipariş etmek de bu şekilde örfeye dayalı olarak caiz görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s) (﴿ مَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ ﴾) "Müslümanların güzel gördükleri şey Allah katında da güzeldir" buyurmuştur ⁵⁷⁷.

Hanefî usul kitaplarında örf, âdet ve teâmüllere dayalı istihsanlar dışında isim olarak sadece örf, adet ve teâmüllere dayalı örflerden bahsedilmemektedir. Ancak, sonradan yazılan fıkıh usulü kitaplarında mutlak olarak bu isim ile icthad usulünden de bahsedilmekte ve sözlü örf, nassa dayalı örf, naslara dayalı olmayan örfler olmak üzere bazı bölümlere ayrılmıştır. Biz burada mutlak örflerle adet ve teâmülleri de içine alacak şekilde mekâna bağlı örfler, zamana bağlı örfler olmak üzere iki kısımda incelemeğe çalışacağız.

a- Zamana Bağlı Örfler

1-Bir kadın, zînet takmayacağına yemin etse, fakat sonradan gümüş yüzük takınsa bundan dolayı günahkâr olmaz. Çünkü erkekler zînet takmaktan menedilmişlerdir. Böyle olduğu halde gümüş yüzük takmalarına müsaade edilmiştir. Bundan, gümüş yüzüğün zînet olmadığı anlaşılacaktır.

İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre; altın ve gümüş ile yaldızlanmış olmayan inci de zînet eşyası olarak kabul edilmez.

Fakat, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; bunlar süs eşyasıdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: (﴿يَحْلُونَ فِيهَا مِنْ آسَاوَرٍ مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْلَا وَلِيَانُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ﴾)="Şüphesiz Allah iman edip yararlı işler yapanları, altından nehirler akan cennetlere koyar. Onlar burada altından bileziklerle inciler takınırlar. Oradaki giysileri de ipektir" ⁵⁷⁸.

576) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 102 vd.

577) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 45; Örflere dayalı icthadlar genellikle ticaret, icare, müzaraa, müsakât, yeminler ve keffaretlerle taşımıcılık bahislerinde görülmektedir.

578) Hacc, 22/23.

= "Her iki denizden de taze balık yersiniz ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız " 579. Birinci âyette açıkça incinin süs eşyası olduğundan bahsedilmektedir. İkinci ayette ise denizden giyimde kullanılan süs eşyasının çıkarıldığından bahsedilerek delâlet yolu ile incinin süs eşyası olduğu belirtilmektedir.

Örftede de inci zînet eşyası gibi kullanılır. Kadınların örftede inciden yapılmış gerdanlıklar takındıkları da sabittir. Ancak, Ebû Hanîfe, kendi dönemindeki örftede incinin altın ve gümüş ile yaldızlanmış olarak zînette kullanıldığını gördüğü için bu şekilde hüküm vermiştir. Çünkü Ebû Hanîfe döneminde örf bu şekilde olup tek başına inci zînet olarak kullanılmıyor, yaldızlanıyordu. Bu sebeple Ebû Hanîfe, kendi döneminde gördüğü örfte göre hüküm vermiştir. Yeminlerle ilgili meseleler Kur'an lafızlarına göre değil, örf deliline göre hükme bağlanır. Fakat, Hanefî Mezhebine göre; İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in görüşleri daha kuvvetli ve örfümüze daha yakındır. (Serahsî devrindeki örf) 580 Serahsî'nin yaşadığı devir ve bölgeye mahsus olan bu örf aynı zamanda amelî örfte örnek teşkil ediyor.

2- Bir kimse karısına: "Kur'an hakkı için, sana yaklaşmayacağım" diyerek yemin etse ilâ yemini yapmış sayılmaz. Çünkü insanlarca "Kur'an'a yemin etmek" örf olarak bilinmemektedir. Yeminlerde müteber olan ilke ise örftür. Örftede kendisi ile yemin edilmekle tanınmayan sözler yemin sayılmaz.

Bazı âlimler bu düşünceyi kötüleyerek: "Kur'an Allah'ın kelamıdır. Kelam ise O'nun sıfatlarından biridir. Bu sıfat ile yemin etmek neden yemin sayılmasın?" tarzında itirazda bulunmuşlardır.

Hanefî Mezhebine göre ise; Kur'an Allah'ın kelam sıfatı olan sıfatıdır, fakat bu kelam ile yemin etmek örf haline gelmediği için böyle bir söz ile yapılan yemini geçerli saymamıştır 581.

3- Yine bir kimse: "Allah'ın laneti, gazabı, emaneti üzerime olsun; Allah beni ateşle yaksın, cenneti bana haram kılsın, bu işi yapmayacağım" dese bu sözlerden hiçbirini yemin kabul edilmez. Çünkü bu sözler dua olup onlarla yemin etmek örftede bilinmiyor 582.

b- Mekâna Bağlı Örfler

1- Hanefî Mezhebinde genel kaide olarak, yeminler örf ve adetlere dayalı olduğundan, örftede yemin olarak bilinen sözler yemin kabul edilir.

Bu kaideye dayanarak İmam Muhammed: "Allah'ın emaneti

579) Fâtr, 35/12.

a) Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. I, s. 379.

580) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 30.

581) Serahsî, a.g.e., c. VII, s. 24.

582) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 135.

hakkı için" sözünü de yine yemin kabul ediyor. İmam Muhammed'den bu ictihadının mânâsı sorulunca: "Bilmiyorum" cevabını vermiştir. İmam Muhammed sanki Arapları "Allah'ın emaneti" kelimesi ile yemin eder bulmuş ve ona göre bu ictihadını ortaya koymuştur 583.

2- Ölçüsü ve tartısı belli olmak şartıyla süttten peynir yapmak üzere selem akdi yapmakta Hanefî Mezhebince bir sakınca yoktur. Kitapta: "Bu ictihad, bütün insanların ellerinden kesilmesinden önceki zamanlara mahsus olup onların örflerinin gereğidir, deniliyor. Fakat bizim ülkemizde (Serahsî'nin ülkesi) süt, insanların elinden hiç eksik olmaz. Bazı vakitlerde süttün fiyatı artarsa da bu kıymet artışa süttün kesilmesi mânâsına gelmez. Dolayısıyla Hanefî Mezhebini yukarıdaki genel prensibine aykırı bir şekilde bölge örfüne dayalı olarak her zaman selem yapılabilmektedir 584.

3- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse gece vaktine kadar çalıştırmak üzere yevmiye uslülü ile işçi tutsa, böyle bir icare akdi caiz değildir. Ancak, işçinin çalışma süresi sabah namazından itibaren akşam güneşin batma zamanına kadardır. Çünkü bu işçiyi bir günlüğüne tutmuş oluyor. Bir gün ise sabah namazından akşam güneşin battığı zamana kadardır. Orucun akşam vakti güneşin batmasına kadar uzaması buna bir delil teşkil eder.

Fakat, Kûfe'de işçiler ikindiye kadar çalışırlar. Ancak, bu örf yukarıdaki nass ile çeliştiği için, ikindiye kadar çalışmayı şart koşmadıkça, mutlak olarak yapılan akit ile bu hüküm geçerli değildir 585. Bu meselede örfün nassa aykırı olamayacağı tatbikî olarak görülmektedir.

4- Hanefî mezhebine göre; kabirde ölünün konulması için şakk yapılmayıp lâhd yapılır. İmam Şâfi'ye göre ise şakk yapılır.

Lahid'in şekli; kabrin kible yönünde ölünün konulacağı bir boşluk. şakk ise; kabrin ortasında kazılan bir çukurdur. Ölü bu çukurlara yerleştirilir.

Hanefî Mezhebinin bu meselede dayandığı esas, Hz. Peygamber Aleyhisselâm'dan rivayet edilen: (اللحد لنا والشقّ لغیرنا)="Lahid bizim, şakk başkalarının"dır "a hadisidir.

İmam Serahsî, Hanefî Mezhebinin yukarıdaki ictihadına muhalif olarak kendi ülkesinde lahid yerine şakk yapıldığını şöyle ifade ediyor: "Bizim ülkemizde şakk tarzındaki çukur kazılmasının sebebi, bu ülkedeki toprağın gevşekliği dolayısıyla lâhid yapılmasının

583) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 133.

584) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 141.

585) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 51.

a) Tirmizî, c. III, s. 363, K. Cenaiz, bab: 53, H. No:1045. Lafız ise şöyledir: (وعن ابن عباس: اللحد لنا والشقّ لغیرنا) bkz. Ebû Davud, K. Cenaiz, bab: 61; Nesâi, K. Cenâiz, 85; İbn Mâce, K. Cenâiz, 39; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned.

mümkün olmamasıdır. İşte bu sebeple kabrin içinde çukur kazılarak ölülerin bu çukura yerleştirilmesi örf haline gelmiştir»⁵⁸⁷.

5- Bir kimse, hergün belli bir ücretle bir evi kiraya tutsa, deve, koyun ve diğer hayvanlarını da oraya bağlama hakkı vardır. Ancak, bu mesele, evde bu işler için hazırlanmış bir ağıl bulunması durumuna bağlıdır. Eğer evde ağıl yoksa böyle bir hakka sahip olmaz. Çünkü Buhâra'da sadece evler dardır. Bu evler mesken olarak yetmiyor ki, ağıl olarak da kullanılsın. Bu mesele de Kûfe bölgesindeki adetlere bağlıdır. Çünkü Kûfe evleri geniştir^{587/1}.

6- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse diğerine "Eşek, öküz, yahut domuz" dese bu sözlerden hiçbiri sebebiyle kişiye tazir cezası verilmez. Çünkü Arapların adetinde bu söz haris olmak, yahut aptal olmak mânâlarında kullanılır. Araplar bu kelimeleri sövmek, kötülük mânâlarında kullanmazlar. Hatta bazı kabileler bu gibi isimleri bile ad olarak almışlardır. Meselâ; İyâz b. Hımar, Süfyân es-Sevrî ve Kelbî'de olduğu gibi. Bu sözleri bir kimseye söylemek onu ayıplamak mânâsına gelmez. Bir kimseye "Köpek" demek de böyledir"⁵⁸⁸.

H- ÂDETLER (العادة)

Ebû Hanîfe'ye göre; oşür mallarında beş istisna vardır. Bunlar da: Hurma dalları, ağaç, saman, ot, süs bitkileri ve fârisî kamışdır. O'na göre, hurma dalından zekât lâzım gelmemesinin sebebi, ağaç dalı olmasıdır. Ağacın kendisinden zekât lâzım gelmediği için, dalından da zekât lâzım gelmez.

Samandan zekât vermek gerekmemesinin sebebi; buğday bitkisinin gövdesi olmasına binaendir. Meyve zekâta tabi olduğu halde meyvenin ağacından zekât lâzım gelmediği gibi, samandan da zekât vermek gerekmez.

Ottan zekât vermek gerekmemesinin sebebi, toprağı temizlemek için kesilmesi ve ottan âdetde gelir temin edilmek istenmemesidir.

Süs bitkileri ile fârisî kamışının zekâta tâbi olmamasının sebebi de yine âdetde bunlar sebebiyle gelir temin edilmek istenmemesidir⁵⁸⁹. Yukarıdaki ictihad, belli bir bölgede belli bir dönem için geçerli olan âdetle göre ortaya konmuştur.

Başka bir mesele dolayısıyla da bu konuda şöyle deniliyor: "Süs bitkisi ve fârisî kamışından bir şey vermek gerekmez. Zira bunlar bahçelerde su sarfi ile yetişmeyip kendileri ile âdetde topraktan gelir

586) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 61 vd.

587) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 130.

587/1) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 130.

588) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 120.

589) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 2.

temin etmek kasd edilmez. Belki bunlar, toprak üzerinde bırakılmayıp temizlenirler. Çünkü toprağın kuvvetini yok ederler. Oşür ise, ancak âdetle gelir getiren bütün mallardan alınır⁵⁹⁰.

2- Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimse bir elbiseyi gasbederek onu siyaha boyasa, sahibi gasbedilen bu elbiseyi geri alır ve gasbeden kişiye boyadığından dolayı bir şey ödemez. Ancak, Ebû Hanîfe, bu ictihadını ortaya koyarken kendi yaşadığı devirde müşahade ettiği bir âdetle dayanmıştır. O âdet de şudur: Emevîler siyah renge düşman idiler. Bu sebeple siyah renk âdetle bir değer taşımıyordu. Ebû Hanîfe, ictihadını burada âdetle dayandırmıştır.

Fakat, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre, siyah renk, sarı ve kırmızı renk gibi aynı derecede kıymet taşır. Esas cevherleri değişmez. Dolayısıyla kırmızı ve sarıya boyadığı zaman bu boyanın değerini ödemesi gerektiği gibi, siyah boyanın da kıymetini ödemesi gerekir.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed, önceleri İmam Âzam gibi düşündükleri halde, sonradan Abbasîler döneminde Abbasîlerin işareti sayılan siyah renk değer kazanmış ve buna göre fetva ve görüşlerini değiştirmişlerdir. Hatta İmam Ebû Yusuf'un, önceleri İmam Âzam gibi düşündüğü, sonradan başkadılık görevine atanınca, siyah elbise giyinmekle emredilip bu babta bir vazifeyi üzerine almaya ihtiyaç duyunca görüşünü değiştirerek gasb edildiği halde, siyah renge boyanan bir kumaştaki boya esas mal üzerine bir fazlalık olup sahibinin bu fazlalığı ödemesi gerektiğine hükmetmiştir⁵⁹¹.

3- Müstahdem'in görevleri konusunda şöyle denilmiştir: Ev sahibi, hizmetçiye ev hizmeti ile ilgili her işi emredebilir. Meselâ; çamaşır yıkamak, elbise dikmek, ekmek pişirmek, hamur yoğurmak, eşyayı hayvana bindirmek ve indirmek, bu eşyayı eve çıkarmak, koyunları sağmak, kuyudan su çekmek gibi işler ev hizmetinden sayılır. Ev hizmeti sayılan işler insanlarca âdet olarak bilinmektedir. Hizmetçiyi tutarken akit esnasında bu sayılanlardan herbirini tek tek saymakta güçlük vardır. Bu sebeple âdetteki, sayılan hizmetleri yapmak mecburiyetindedir⁵⁹². Bu meselede yine müctehidin yaşadığı bölge ve zamana mahsus âdetlere göre bir ictihad yapılmıştır.

4- Hanefî Mezhebine göre; ihramlı kişi başının veya sakalının üçte birini traş ederse bundan dolayı kurban kesmesi gerekir. Dörtte bir tamam mânâsında olduğu halde, bu meselede üçte birinin traşının kurban kesmeyi gerektirmesinin sebebi, başın bir kısmını traş etmekle bir nevi rahatlama ve zînet maksadının âdetle var olmasıdır. Zira Türkler, başlarının ortasını traş ederler. Bazı Alevîler de rahatlak ve zînet olması için alın kısmını önden traş ederler. Dolayısıyla

590) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 216.

591) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 85.

592) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 55.

la, bu miktar ile hacc menasikine ait bir suç tamamlanmış oluyor. Bu suçu kapatmak için de kurban kesmek gerekir⁵⁹³.

5- Nikâhın akdi esnasında mehir konuşulurken "Ev" kelimesi zikredilse âdette kastedilen ev eşyası olup bildiğimiz ev değildir. Bu âdet Irak'da bilinmektedir. Irak'da bir ev, yahut iki ev mehir konuşulurken evlenilir. Bu ev sözünden maksat kadının çeyizi ve ev eşyasıdır. Bu da vasat olarak bir ev eşyası mânâsına hamledilir⁵⁹⁴.

Tatbikatta örfle ilgili bâriz bir örneği kaydederek burada bahsi kapamak istiyoruz:

Hanefî Mezhebinde haddi gerektiren sarhoşluğun miktarı konusunda ihtilâf edilmiştir.

İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre; erkek ile kadını birbirinden ayıramayacak derecede bulunmasıdır. Ebû Hanîfe bu sözünden şunu kastedmiştir: Şarabın dışındaki içkilerden içen kimseye sarhoşluk vermediği müddet had cezası uygulanmaz. Bunun ölçüsü ise gök ile yeri, ağaç ile kaftanı, erkek ile dişiyi birbirinden ayırd edemez hale gelmesidir⁵⁹⁵.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; sözü birbirine karıştırmaması; ne cevapta, ne de hitapta bir istikrarın bulunmamasıdır. İmameyn sarhoşluk ölçüsünü tayinde örfü nazır-ı itibara almışlardır. Çünkü, örfte sözü birbirine karıştıracak derecede içki içene sarhoş denir. Bu husus Allah Teâlâ'nın: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾ = "Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın" ⁵⁹⁶ ayeti ile de takviye edilmiştir.

Belh alimlerine göre; ittifakla sarhoş, Kur'an'dan bir sûre okutulduğu halde okuyamayandır. Eğer bu kişi yanlışsız okuyabilirse sarhoş değildir⁵⁹⁷.

593) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 72.

594) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 55.

595) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 405.

596) en-Nisâ, 4/43.

597) Belh emiri ile polislerin yakaladığı bir sarhoş arasında geçen bir muhavere ve tatbikat için bkz. a.g.e., c. XXIV, s. 30.

ÖRF VE ÂDETLERE BAĞLI OLARAK İCTİHADLARIN DEĞİŞMESİ İLE İLGİLİ TATBİKAT

Yukarıda zaman ve mekâna bağlı olan örf ve âdetlerle ilgili ictihadların tatbikatını gösterdik. Bu başlık altında, özellikle zaman ve mekânın şartlarına bağlı olarak ictihadların değişmesi ile ilgili uygulama üzerinde durmak istiyoruz. Aşağıda bunlardan bazı örnekler vereceğiz:

a- Mekâna Bağlı Olanlar

1- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse herhangi bir niyeti içinden geçirmeksizin, "falan binada oturmayacağım" diyerek yemin etse, sonra herbiri diğerinden ayrılmış bir bölümünde (dairesinde) otursa günahkâr olmaz.

Fakat İmam Ebû Yusuf'a göre; bu ev Kûfe'de "Dâru'l-Velid", Buhârâ'da "Dâr-u Nûh" gibi büyük konak olursa, yukarıdaki meselede varılan hükme iştirak ettiğini söylüyor. Çünkü bu iki konak ev değil bir mahalle gibidir⁵⁹⁸. Burada Ebû Yusuf'un ictihadı bölgedeki evlerin yapısına göre değişmektedir.

2- Hanefî alimlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Fadl el-Buhârî adet olarak "Gıtrîfi" türünden dirhemlerin (200)'ünden zekât verilmesi gerektiğine fetva verir ve şöyle derdi: "Bu tür paralar diğer ülkelerdeki gümüş paralar gibi bizde (Buhârâ'da) en değerli paralardır. Biz kendi paramızı daha iyi tanırız". Bu görüş, İmam Serahsî (v. 490/1090)'nin hocası Şemsü'l-Eimme el-Halvânî (v. 448/1056)'nin de görüşü olup, İmam Serahsî bu görüşü "Bana göre de en doğrusu budur" diyerek tercih etmiştir⁵⁹⁹. Burada da bölge farkı ve paranın değer ölçüsüne bağlı olarak nisabın değiştiğine şahit olmaktadır.

3- Hata ile bir insanı öldüren kimse, eğer develerin çoğunlukta bulunduğu bir bölgeden ise ve (10.000) dirhem para cezasından daha fazla para ödemek üzere sulh yapmışsa, diyet miktarı olan (10.000) dirhem veya (1000) dinardan fazlasını vermesi caiz olmaz. Çünkü diyetin para cinsinden miktarı nass ile sâbit olup sulh durumunda da bu miktardan fazlası üzerinde akid yapmak caiz değildir. Zira bu, riba mânâsına gelir. Kâtil, develerin çok olduğu bir bölgeden olmakla, dirhem ve dinar cinsinden paraları, kendi hakkında tazminat ödemekte esas olmaktan çıkarmaz. Dirhem üzerine sulh yapınca, esasta dirhem cinsinden ödeme yapması gerektiği halde, bu paralar üzerinden daha fazlasını vermiş gibi olur. Bu da ribadır. Gümüş paranın ga-

598) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 161.

599) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 194.

lib olduğu ülkelerde de durum böyledir ⁶⁰⁰. Bu meselede de bölge sakinlerinin kullandıkları para veya hayvanlar esas alınıyor.

4- İmam Muhammed'e göre; bir kuyuya fare kuyruğu düşse bu kuyunun bütün suyunun çıkarılması gerekir. Çünkü kuyruğun keşildiği yerden sıvı pislik akar. Fakat fare kuyuya bütünü ile düşünce durum değişir. Eğer kuyudaki su bol ise kuyunun bütün suyunun çıkarılması lâzımdır. Suyu bol değilse o zaman (300) kova suyun çıkarılması lâzımdır. "en-Nevâdir" adlı kitapta İmam Muhammed'in bu şekilde cevap vermesinin sebebi şöyle açıklanıyor: "İmam Muhammed bu şekilde cevap vermiştir. Çünkü Bağdat kuyularının suyu boldur".

İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre; bu kuyudan (100) kova su çıkarmak temizlenmesi için yeterlidir. Ebû Hanîfe'nin bu ictihadı ise, Kûfe bölgesindeki kuyuların sularının az olmasına dayanıyor. Bu meselede de görüldüğü gibi iki müctehidin ictihadları bölgenin özelliğine göre değişmektedir ⁶⁰¹.

b- Zamana Bağlı Olanlar

1- Bir kimse tehdit altında zinaya mecbur edilse; ister devlet tarafından zorlansın, ister şahıslar tarafından zorlansın, bu kişiye had cezası gerekir. Hanefî Mezhebince de kabul edilmiş bulunan bu görüşü Ebû Hanîfe şu şekilde açıklıyor: "Çünkü erkeklerde zina, aletin uyanması sözkonusu olmadan gerçekleşemez. Zina aletinin uyanması bu kimsenin yaptığı işten zevk duyduğunun delilidir. Zevk almak da zina fiilini gönül isteği ile yapmış olmanın delilidir. Zira korku ile şehvet uyanmaz".

Tehdit altında zorla adam öldürmek kisası gerektirmemesine karşılık, zorlayarak da olsa zinanın had cezasını gerektirmemesinin sebebi, zinada zorlanan kişinin file alet olmasının tasavvur edilememesidir. Zira zina, başkasının aleti ile yapılmaz. Hatta bu sebeple zorlananan değil zorlayana ceza vermek gerekir. Çünkü, zina, aletin uyanması olmadan gerçekleşmez ⁶⁰². Fakat, adam öldürmede zorlanan kişi, fiili zorlayanın aleti durumunda olup bir vasıta ile bu işi yapıyor. Ancak, Ebû Hanîfe sonradan bu görüşünü değiştirerek, eğer zorlayan devlet değilse o zaman ancak zorlayana had cezası gerekir, demiştir ⁶⁰³.

600) Serahsî, a.g.e., c. XXV, s. 102.

601) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 59; Mekâna bağlı olarak değişen diğer ictihadlar için bkz. a.g.e., c. XVI, s. 51; Duruma bağlı olarak değişenler için bkz. a.g.e., c. XV, s. 18, Geçim şartlarına bağlı, a.g.e., c. V, s. 184; Nafakada duruma bağlı, a.g.e., c. V, s. 184; Dış görüşüne bağlı, a.g.e., c. XXIII, s. 172.

602) Diğer bir görüşüne göre ise; had cezası gerekmez. Onun dayanağı için bkz. a.g.e., c. XXIV, s. 89.

603) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 89.

Fakat, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre, zorlayan ister şahıs olsun, ister devlet olsun, tehdit ettiği konuyu gerçekleştirmeğe gücü yeten kimseler tarafından zorlanmışsa, zorlanan kimseye bir ceza vermek gerekmez. İmam Âzam ile İmameyn arasındaki bu görüş ayrılığı daha sonra şu şekilde yorumlanıyor:

"Bu ihtilâf zaman farkına bağlı bir ihtilâftır. Çünkü Ebû Hanîfe devrinde devlet güçlü olduğundan, Ebû Hanîfe, devletin dışında başka bir kimsenin zorlama gücü bulunmayacağı düşüncesine dayalı olarak adı geçen ictihadını ortaya koymuştu. Ancak, sonradan, Ebû Yusuf ile İmam Muhammed devrinde isyancılar (anarşi) çoğalınca, onlar, devletin dışında, şahıslar tarafından da zorlamanın gerçekleştirilebileceği düşüncesine dayalı olarak ictihadlarını ortaya koymuşlardır. İmameyn'in, bu görüşlerindeki gerekçeleri şu şekilde ifade ediliyor: "Tehditte müteber olan can kaybı korkusudur. İster devlet olsun, ister şahıs olsun, tehdit ettiği konuyu gerçekleştirmeğe gücü yetiyorsa, bu tehdit gerçekleşince o işi yapan kişi sorumlu olmaz. Belki devletin dışındaki şahıslardan gelen tehdit daha güçlüdür. Zira anarşist devletin takibinden korktuğu için, isteğinin yerine getirilmesinde daha aceleci olur. Dolayısıyla devlet de, fert de olsa, yapılan tehditlerin yüklediği suçlardan yapan şahıs sorumlu değildir ⁶⁰⁴

2- Bir kimse bir kimseyi Mescid-i Âzam'da teslim edeceğine kefil olduğu halde, çöplükte yahut çarşıda, yahut şehrin başka bir yerinde teslim etse kefalet borcundan kurtulur. Çünkü, bir fayda getirdiği zaman, ancak kayıtlandırmaya itibar edilir. Şehirde teslim etme kaydının faydası vardır. Çünkü şehir dışında bir yerde teslim edilen suçlu çoğunlukla kaçabilir. Onu hakim önüne çıkarma imkânı olmaz. Fakat, şehirde herhangi bir yer ile kayıtlandırmanın bir faydası yoktur. Zira hâkim önüne her yerden çıkarmak mümkün olur. Ya kendisi bunu yapar, yahut insanlar ona yardımcı olur. Bu sebeple, en büyük mescid kaydı müteber değildir.

Ancak, Hanefîlerin sonradan gelen müctehidleri demişlerdir ki; bu cevap o zamanki insanların adetlerine binaen idi. Bizim devrimizde (o devir) meselâ; kadı önünde teslim etmeyi şart koşarsa, kefilin buna da riayet etmesi gerekir. Kadı önünden başka bir mahalde teslim etmekle kefil kefalet borcundan kurtulamaz. Çünkü zamanımızda (1000 sene evvelki zaman) insanların çoğunluğunda bozulma ve itaatsizlik hakim olduğu için, suçluyu kadı önüne çıkarmakta kaçan kimselere yardımcı olurlar. Dolayısıyla aynen konuşulduğu gibi suçluyu kâdımın önüne getirip teslim etme şartına riayet etmesi gerekir

⁶⁰⁵

Bu meselede zamanla: "Kayıtlandırmanın fayda sağlaması" esaslı zail olduğundan, zamanın şartlarına ve toplumun bünyesindeki değişmeye göre, ictihâdî hüküm de değiştirilmiştir.

604) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 59; devamı için bkz. a.g.e., a. y.

605) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 165 vd.

3- Zamanın şartlarına bağlı icthadların canlı örneklerinden birini de aşağıdaki mesele teşkil etmektedir:

Bir önceki meselede bahsi geçen kefâlet bi'n-nefs= şahsa kefil olma meselesinde, kefil suçlu zanlısını teslim etmeğe kefil olduğu şehrin dışında vali, kaymakam, veya kâdısı bulunan bir şehirde teslim ederse, Ebû Hanîfe'ye göre, kefâlet borcundan kurtulur. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre, kefil olduğu o kayıtlı bulunan şehirde teslim etmedikçe bu borçtan kendini kurtaramaz.

Ebû Hanîfe, fayda esasına dayanarak emin bir yerde kadıya ve devlet yetkililerinden birine teslim etmekle maksat hasıl olur. Aynı şehirde teslim etmenin bir faydası, teslim etmemenin herhangi bir zararı yoktur.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ise; görüşlerini şöyle açıklıyorlar: "Maznun veya suçlunun hakim önüne teslimini isteyen kimsenin maksadı, (şahid, keşif ve benzeri) delillere dayanarak o kimsedeki hakkını ispat etme imkânını elde etmektir. Çoğunlukla şahitler suç işlenen ve suçlunun teslimi arzulanan şehirde bulunurlar. Başka bir şehirde teslim etmekle suçlu zanlısındaki alacak ve hakların, elde etme imkanına sahip olunmaz.

Ebû Hanîfe ile İmameyn arasındaki bu görüş ayrılığının açıklaması için şöyle denilmektedir: "Bunun sebebi asır ve zaman ihtilâfı olup hükümdeki bir ihtilâf değildir. Zira Ebû Hanîfe üçüncü nesildendi. Rasûlullah (s.a.s) üçüncü kuşak insanların lehine doğruluk şehâdetinde bulunmuştur. Halk arasında çoğunluk iyiler tarafında idi. Kâdılar rüşvete meyletmezler, her şehrin vali veya kaymakamı halifenin emirlerine itaatkâr idi. O şehirde teslim etmekle başka bir şehirde teslim etmek arasında herhangi bir fark yoktu. Sonradan Ebû Yusuf ile İmam Muhammed zamanında durum değişti ve insanlarda bozulma galib oldu. Kâdılar, genellikle rüşvete meyleder oldu. Dolayısıyla, kefâleti isteyen kimseden zararı defetmek için, konuşulan ve şart koşulan şehir ve yerde teslim etmesine hükmettiler⁶⁰⁶.

4- Boşanmada şahitlik bahsindeki şu mesele de teknik şartların değişmesine bağlı olarak icthâdî hükmün de değişebileceğine güzel örneklerden birini teşkil eder:

"Şahitlerden biri, kocanın, karısını kurban bayramı günü Mekte'de, diğeri ise aynı günde Kûfe'de boşadığına şahitlik etseler, ikisinin şehadeti de bâtıldır. Çünkü hakkında şahitlik yapılan olay değildir. Fakat, bu iki şahitten birinin yalan söylediğini kesinlikle bilmekteyiz. Zira bir kimsenin aynı günde hem Kûfe'de, hem de Mekte'de bulunması mümkün değildir. Değil kesin olarak bilmek, şahitlikte yalan ile itham edilmek bile şahitlik yapma ehliyetine engeldir. Evliyanın kerameti ile buna itiraz edilemez. Çünkü, keramet derecesine ulaşmış bir veli karısını boşadığını inkâr etmez ki onu ispat et-

606) Serahsî, a.g.e., s. 166.

meğe ihtiyaç hissedilsin. Biz dış görünüşe göre hüküm vermek zorundayız.

Eğer şahitleri Mekke'den Kûfe'ye gidecek kadar zaman farkı bulunan iki ayrı günde şahitlikte bulunurlarsa bu şahitlerin yaptıkları şehadet kabul edilir. Çünkü burada yalan töhmeti sözkonusu değildir. İkisinin de adâleti ortaya çıkmıştır. Ancak, şahitlik yaptıkları mekân değişmiştir. Mekân değişikliği sebebiyle hakkında şahitlik yapılan boşama hükmü değişmez⁶⁰⁷.

Bu meseledeki icthadın dayandığı esas, yalancılık töhmetidir. Birinci meselede teknik yönden mümkün olmadığı için, yalancılık tahakkuk edeceğinden şahitlik reddedilmiştir. İkinci meselede mekân ayrılığına itibar edilmeyip teknik yönden iki şehirde bulunabilecek zamanın var olup olmadığına itibar edilmiştir. Günümüzde bu imkân bulunduğu göre adı geçen icthadın dayandığı gerekçe ortadan kalkmıştır. Eğer uçakla gittikleri ispat edilirse bu şehâdet geçerlidir.

5- Hanefî Mezhebine göre; cemaate imam olma hakkı konusundaki sıralama şöyledir: Önce Allah'ın Kitabını en güzel okuyan, ondan sonra Rasûlünün Sünnetini en iyi şekilde bilen, ondan sonra takvâ yönünden en üstün olan, ondan sonra yaşı en büyük olan imam olma hakkına sahiptir. Bu meselede dayanan esas, İbn-i Mes'ud'dan rivayet edilen hadis-i şeriftir.

Fakat, Hanefî Müctehidleri'nden bazıları hadisin zahiri mânâsına dayanarak: "Allah'ın Kitabını en iyi okuyan imamlıkta öne geçirilir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s) bununla işe başlamış ve şöyle buyurmuştur: "Kur'an ehli, Allah'ın has kulları ve O'na yakın kimselerdir".

İmam Serahsî bu görüşleri kaydettikten sonra şöyle diyerek tercih ettiği Mezhep görüşünü ortaya koyuyor: "En doğrusu; namaz caiz olacak kadar Kur'an okumayı biliyorsa Sünneti en iyi bilen kimsenin imam olmasıdır. Halbuki Sünnet (ve Sünnete bağlı) diğer bilgilere namazın bütününde ihtiyacı vardır. Ayrıca kıraat bakımından namazı bozacak derecedeki hatalar, Sünnet bilgisi olmadan anlaşılabilir. Hadis-i şerifte Peygamber Aleyhisselâm'ın, en iyi Kur'an okuyan kimseyi başa almasının sebebi, şudur: Ashab Asr-ı Saadette Kur'an'ın hükümleri ile birlikte öğreniyorlardı. Rivâyet edildiğine göre; Hz. Ömer, Bakara sûresini oniki senede ancak ezberlemiştir. Bu şekilde öğrenmiş olan Ashâb içinde en iyi okuyanın imam olması tabiidir.

Ancak, devrimizde (Serahsî devri) bazen bir kimse Kur'an okumada becerikli olur da bilgiden nasibi olmaz. Dolayısıyla devrimizde (Serahsî devri) namaz caiz olacak kadar kıraat bilgisi olmak şartıyla Sünnet'i ve namazın ahkâmını en iyi bilen kimse imamlığa daha

607) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 153 vd.

lâyıktır" 608.

6- "Bir kimse bir dinar, yahut (10) dirheme denk olmayan bir miskal altın çalsa bundan dolayı eli kesilmez. Çünkü hırsızlıkta el kesme nisabının (10) dirhem para olduğu hususunda nassa dayalı delil vardır. Hakkında nass bulunmayan şey ancak kıymet itibarıyla nass bulunanın yerini tutabilir. Hakkında nass bulunmayan değeri hırsızlıkta el kesme nisabına ulaşmazsa eli kesmenin şartı tamamlanmış olmaz. Bu konuda: "Bir dinar Hz. Peygamber Aleyhisselam devrinde (10) dirhem değerinde idi" tarzında itiraz edilemez. Çünkü bu, (iktisadî bir mesele olması dolayısıyla) zaman ve mekanların değişmesine bağlı olarak paranın azlık ve çokluğuna göre değişir. Bu, şer'î bir hüküm değildir ki, onu bilmek için Hz. Peygamber devrindeki bir ölçüye müracaat edilsin" 609.

Aynen tercümesini sunduğumuz bu meselede de çok açık bir şekilde iktisadî yapı ile ilgili değer ölçülerinin zaman, mekân ve enflasyon durumuna bağlı olarak değişebileceği ifade edilmektedir.

Zamanın şartlarına bağlı olarak hadislerin yorumlanması neticesi hükmün değiştirilmesi ile ilgili birkaç örnek vererek bu bahse son vermek istiyoruz.

7- Daha önce kaydettiğimiz riba hadisinde riba malları altı madde olarak sayılmaktadır. Dâvûd-i Zâhirî (270/883) bu hadisin zahiri mânâsına dayanarak riba hükmünün sadece bu altı madde (altın, gümüş, buğday, tuz, arpa ve hurma) için geçerli olduğunu kabul etmesine karşılık, İmam Âzam'dan rivayet edilen bu hadisin hükmünün diğer maddeler için de geçerli olduğunu kıyas yolu ile kabul eden Hanefî Mezhebi görüşünü şöyle açıklıyor: "Hadis-i şerifte riba malının sadece bu altı maddeye inhisar ettiğine dair bir açıklama yoktur. Sadece riba hükmüne giren altı madde açıklanmaktadır. Bu hadisi ta'lil ile meşgul olmak, mansusun aleyhin hükmünü iptal etmeye sebep olmaz. Bu altı şey mansusun aleyhin hükmünü iptal etmeye sebep olmaz. Bu altı şeyi tahsis ile zikretmenin sebebi o devirde (Hz. Peygamber devri) genellikle ticarî muamelelerin bu maddeler üzerinde yürütülmesidir" 610.

8- Hanefî Mezhebine göre; cuma günü hatip hutbeye çıktığı zaman, onun çıkışı namazı keser. Öyle ki, hatibin hutbeye çıkışından sonra namaza başlamak mekruh olur. Bundan önce namaza başlamış bulunan kimsenin iki rek'at, sonunda selam vermesi gerekir. Hanefî Mezhebinin bu meselede dayandığı delil, İbn-i Abbas ile İbn-i Mes'ud'dan mevkûf ve merfu' olarak rivayet edilen: (*إذا خطب الإمام فلا صلاة ولا كلام*) = "İmam hutbeye çıktığı zaman, namaz kılmak da konuşmak da yoktur" hadisi ile Ukbe b. Âmir'in: "Hutbe esnasında

608) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 432.

609) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 179.

610) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 113.

da namaz kılmak hatadır" sözüdür.

İmam Şâfiî ise; Süleyk el-Gaffârî'den rivayet edilen şu hadise dayanmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.s) hutbeye çıkmadan evvel Süleyk mescide girip oturdu. Hz. Peygamber ise kendisine: İki rek'at namaz kıldın mı? diye sorunca o da: Hayır, cevabını verdi. Bunun üzerine : Kalk iki rek'at kıl, buyurdu".

Hanefî Mezhebi bu hadisi te'vil ederken şöyle diyor: "Bu olay, hutbeyi dinlemenin farz oluşundan önce idi. Bir görüşe göre de onun üzerinde eski bir kıyafet bulunuyordu. Rasûlullah (s.a.s) onun için hutbeyi tehir edip Süleyk kalkıp iki rek'at kılınca kadar bekledi. Hz. Peygamber'in bundan maksadı mescidde bulunan insanların, onun eski kıyafetini görüp kendini gözetmelerini sağlamaktı. Zamanımızda ise; hatip mescidden içeri giren bir kimseden dolayı hutbesini terk veya tehir etmez" 611.

9- "el-Asl" adlı kitapta zikredildiğine göre Süveyd b. Gafle şöyle demiştir: "Selman b. Rabia, Zeyd b. Savhân ve Ashab'tan bir toplulukla haccettim. Bir kamçı bulduk. Arkadaşlarım bu kamçıdan sakınarak almayı çirkin gördüler. Halbuki benim ona çok ihtiyacım vardı ve bu sebeple kamçıyı aldım. Bu meseleyi sonradan Ubey b. Kâ'b'a sordum, o da bana Hz. Peygamber (s.a.s) devrinde bulmuş olduğu yüz dinardan söz ederek şöyle dedi: "Yüz dinar para bulmuştum. Hz. Peygamber bana: Bir yıl ilan et, buyurdu. Ben de yaptım, fakat sahibi çıkmadı. Durumu kendisine haber verdim. Bu sefer: Bir yıl daha ilan et, buyurdu. Tekrar ilan ettim; yine sahibi bulunmadı. Durumu haber verdim. Bir yıl daha ilan et, buyurdu. Yine sahibi çıkmayıp durumu haber verince şöyle buyurdu: Sayısı ile kesesini ilan et ve onu malına karıştır. Eğer sahibi gelir ararsa ona ver, aramazsa bundan faydalan" buyurdu.

Hanefî mezhebince yitik malı bulan kimse eğer muhtaç kişi ise bunu kendisi de kullanabilir. Fakat, bu malı bir yıl ilan etmesi gerekir. Bir yıl ilan edilmesi ile ilgili olarak Ubey b. Kâ'b hadisine dayanıyor ve yukarıda zikrettiğimiz Süveyd b. Gafle hadisini şöyle te'vil ediyor: "Bu meseledeki hüküm o zamana mahsustu. Çünkü o zamanda hayır ve iyilik sahibi kimseler çoğunlukta idi. Bu şekilde bulunmuş bir malı biri almayı yerinde bırakınca diğer bulanlar da aynı şekilde almayı bırakırdı. Yahut aldığı zaman sahibine iade etmek için alırdı. Fakat zamanımızda kötü insanlar çoğaldı, sonradan bir hain gelip onu alır ve sahibinden gizler. Hükümler ise insanların durumlarına göre değişir. Nitekim Hz. Peygamber Aleyhisselâm zamanında kadınlar cemaatle namaza çıkarlardı. Hz. Ebu Bekir zamanında da durum aynı şekilde devam etti. Fakat, sonradan Hz. Ömer zamanında bunu yasakladılar. Bu yasaklama isabetli idi" 612.

611) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 29.

612) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 5.

MÜLHAK USULLERLE İLGİLİ TATBİKAT

Buraya kadar Hanefi Usul kaynaklarında ismen zikredilen nazari icthad usullerinin tatbikatını göstermeğe çalıştık. Yaptığımız araştırmada Hanefi usul kitaplarında yer almamakla beraber tatbikatta rastladığımız bazı icthad usullerini de burada örnekleri ile göstermeğe çalışacağız:

I- BELVA VE ZARURETLERE DAYALI İCTİHADLAR

1- Hanefi Mezhebine göre, baldırının dörtte biri açık olduğu halde, namaz kılan kadının bu namazı iade etmesi gerekir. Eğer açık olan kısım bu âzanın dörtte birinden daha az olursa, İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre, namazını iade etmez.

İmam Ebû Yusuf'a göre ise; bir uzvun yarısı açıkta kalmadıkça o namazın iade edilmesi gerekmez.

Bu meseleyi şöyle özetleyebiliriz: Namazda kişinin avret yerini örtmesi farzdır. Çünkü Allah Teala: ﴿يَا أَيُّهَا آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِدَّ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾

)="Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde zînetlerinizi alın " ⁶¹³ buyuruyor. Bu ayetteki zînetten maksat, insanlar için değil, namaz kılmak için avret yerini örtmektir. Çünkü mescidlerden çok, insanlar sokaklarda dolaşmaktadır.

Kadının başı da avrettir. Çünkü Hz. peygamber Aleyhisselâm:

(لا يقبل الله صلاة امرأة حائض إلا بخمار)="Allah baliğa olmuş bir kadının namazını başörtüsüz kabul etmez " ^a buyuruyor. Burada haiz'den maksat, baliğa olan kadındır. Başın dörtte birinden az miktarının açılması Hanefi Mezhebine göre affedilmiştir. Ancak, İmam Şâfiî, necasetin azlık ve çokluğuna kıyasla, az bir miktarının da açılmasına cevaz vermiyor.

Hanefi Mezhebinin bu meselede dayandığı esas, özellikle yırtık ve eski elbiseden başka giyecek eşyası bulamayanlar için, zaruret ve belvadır ⁶¹⁴. Bu meseledeki dayanak, fakirlerin giyecek elbise bulamamaları düşüncesidir. Böyle bir durumda zaruret bulunması dolayısıyla belvaya dayalı olarak Hanefi Mezhebi yukarıdaki icthadı ortaya koymuştur. Buna göre, giyecek normal elbise bulabilenler için bu şekilde namaz kılmanın caiz olmaması gerekir.

2- Namaza engel olacak kadar pisliğin ölçüsü konusunda Ebû Hanîfe'nin bir dirhem miktarı ölçü koymasına karşılık, İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed, koyun tersinde fahiş denecek kadar çok

olmasına itibar etmişlerdir. Çünkü bunda zaruret ve belva sözkonusudur. Özellikle diğer hayvanlar için daha çok zaruret vardır. Dolayısıyla pisliğin hükmünü hafifletmede belvanın tesiri vardır. Bu sebeple fahiş denecek kadar çok miktarda olmadıkça koyun tersi sağılan sütü pisletmez ⁶¹⁵.

3- Namaz kılan kimsenin üzerinde iğne uçları kadar sidik sıçrantıları isabet etse, bunları yıkayıp namazını kılar. Çünkü bunda zaruret ve belva vardır. Zira rüzgârlı bir günde küçük abdest bozan kimsenin üzerinde mutlaka sidik sıçrantıları olur. Özellikle çölde bu gibi sıçramalar daha çok olur ⁶¹⁶.

4- Hanefi Mezhebine göre; bir kuyuya bir fare düşüp ölse, fareyi çıkardıktan sonra yirmi yahut otuz kova suyun çıkarılması lazımdır ki kuyunun geride kalan suyu temizlenmiş olsun. Otuz kova suyun çıkarılması ihtiyat, yirmi kova çıkarılması ise vacibtir. Eğer fare çıkarıldıktan sonra yirmi kova suyu çıkarırken kovadan aşağıya doğru su damlarsa bu su damlaları zarar vermez. Çünkü aşağıya hiç damlatmayacak şekilde bir kuyudan su çıkarmak mümkün değildir. Kaçınılmaz olan şeyler ise dinî hüküm bakımından affedilir. Çünkü Allah Teâlâ: ﴿لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾="Allah, insana gücünün yetmediğini teklif etmez " ⁶¹⁷ buyuruyor ⁶¹⁸.

5- Kullanılmış suyun hükmü ve vasfı konusunda İmam Ebû Yusuf: "Pistir" buyurdu. Ancak, bunun ölçüsü, fahiş denecek kadar çok olmasıdır. İmam Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre; kullanılmış su pistir. Dirhem miktarından fazlası affedilmez.

İmam Muhammed'e göre; kullanılmış su temizdir, fakat, temizleyici değildir. Bu görüş aynı zamanda İmam Züfer ile Âfiye el-Kâdî'nin Ebû Hanîfe'den rivayetleridir.

Ebû Yusuf'a göre; hükmî pislik aynı pislikten daha ağırdır.

Fakat İmam Serahsî İmam Ebû Yusuf'un görüşünü kabul etmeyerek, necasetin hafifletilmesi konusunda belvanın tesiri vardır, diyor. Kullanılmış suda belva olduğu açıktır. Çünkü elbiseyi kullanılmış sudan korumak mümkün değildir. Kullanılmış suyun pis olduğu konusunda ihtilâf edildiği için hükmü hafifletilmiştir ⁶¹⁹.

6- Oruçlu kimsenin dişleri arasında yemek parçaları bulunsa ve bunlar midesine gitse orucu bozulmaz. Çünkü bundan kaçınmak mümkün değildir. İnsan sahurda kavud unundan yapılmış yemek yese, dişleri arasında mutlaka bir şey kalır. Sabah olunca tükrüğe karışarak bunlar yutulur ⁶²⁰.

615) Serahsî, a.g.e., s. 61.

616) Serahsî, a.g.e., s. 86.

617) el-Bakara, 2/286.

618) Serahsî, a.g.e., s. 90.

619) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 56.

620) Geniş bilgi için bkz. a.g.e., c. III, s. 93, 94; Belvaya dayalı diğer icthadlar için, a.g.e., c. I, s. 75, 82, c. VIII, s. 136; c. I, s. 88, s. 55; c. IV, s. 104.

613) el-A'raf, 7/31.

a) İbn Mâce, c. I, s. 215, K. Tahare, bab: 132, H. No: 655.

614) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 197.

I- İHTİYAT ESASINA DAYALI İCTİHADLAR

Usul kitaplarında bulunmamakla beraber tatbikatta rastladığımız icthad mesnetlerinden biri de ihtiyat esasıdır. Bu esasa dayalı icthadlarla ilgili birkaç örneği aşağıda zikredeceğiz.

1- Hanefi Mezhebine göre; ihtilâm olduğunu rüyada gördüğü halde, iç çamaşırını, yahut bedeni üzerinde bir ıslaklık veya herhangi bir belirti görmeyen kimsenin yıkanması gerekmez. Yani boşalma vaki olmadığı için yıkanmaz. Fakat, ihtilâm olduğunu hatırlamadığı halde uyandığında uylukları üzerinde, yahut iç çamaşır veya döşegi üzerinde mezi görürse, İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre ihtiyaten yıkanması gerekir ⁶²¹.

2- Tertib sahibi bir kimse, öğle namazını kılmayı unuttuğu halde ikinci namazını ilk vaktinde kılmaya başlasa ve bunun bir rek'atını kılsa ikinci namazını kesip öğle namazına başlaması gerekir. Çünkü tertip sahibi kimse, öğle namazına başlamadan ikinci namazına başlayamaz. İkinci namazını tamamlamadan şayet hatırlarsa ikindiye tamamlaması doğru değildir. Bu mesele üzerinde değişik görüşler vardır. Fakat ibadetlerde ihtiyatlı hareket etmek daha iyi olduğundan, bu meselede ihtiyat ikindi namazını kesip öğle namazına başlamak ⁶²².

3- Bir kimse tükürür de tükürüğünde kan görürse bakılır. Eğer tükürük fazla ise abdesti bozulmaz. Çünkü kan kendi kuvveti ile çıkmayıp tükürük onu çıkarmıştır. Hüküm ekseriyete göredir. Eğer kan fazla ise bu kişinin abdest alması gerekir. Çünkü burada kan kendi başına çıkmış oluyor. Kan ile tükürük eşit olurlarsa, kaideye göre abdesti bozulmamakla beraber, istihsana dayanılarak ihtiyaten abdesti bozar, hükmü verilmiştir ⁶²³.

4- Ebû Hanîfe'ye göre, kulağının üçte birinden fazlası kesik olan hayvanın kurban edilmesi caiz değildir. Üçtebir, yahut bundan daha az olursa caiz olur.

Fakat, İmam Ebû Yusuf'a göre; göz, kulak gibi azaların azı gider de ekserisi kalırsa bu hayvan kurbanlık için caiz olur. Eğer yarısı giderse caiz olmaz. Çünkü giden kısım ile kalan kısım arasında bir çekişme sözkonusudur. Âzanın yok olan kısmı mani olmayı, var olan kısmı ise caiz olmayı gerektirir. Bir meselede engel olan sebep ile caiz kılan sebep eşit olursa ihtiyaten mani olan tercih edilir ⁶²⁴.

5- Hanefi Mezhebinde İmam Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayetine göre; namazın başlangıcında Fâtiha'yı ilk okurken "Eûzü"den

621) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 68.
622) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 87.
623) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 77.
624) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 16.

sonra besmele çekilir. Diğer rek'atlarda besmeleyi okumaya gerek yoktur.

Fakat, İmam Ebû Yusuf ve Ebû Yusuf yolu ile Ebû Hanîfe'den gelen diğer bir rivayete göre, her rek'atta besmeleyi okuması lazımdır. Hanefi Mezhebi ihtiyat gerekçesi ile İmam Ebû Yusuf'un rivayet ve görüşünü kabul ediyor ⁶²⁵.

6- Hayız, yahut nifas halindeki bir kadından adeti hilafına kan kesilirse namaz vaktinin çıkmasından korkarsa yıkanıp namazını kılmaması gerekir. Bu arada ihtiyaten normal adet gününün bitiş zamanına kadar kocasının kendisi ile cinsî münasebette bulunmaması gerekir. Çünkü, kadının; adet hali ömür boyunca aynı şekilde kalmayıp bazen artar, bazen eksilir. Adet tamamlanmadan önce kanın kesilmesi halinin temizlik hali olduğu açıktır. Ancak, kanın tekrar gelme durumuna binaen temizlenmeme ihtimali vardır. Çünkü hayız zamanlarında kan peşpeşe gelmez. Dolayısıyla ihtiyatlı hareket etmek daha iyidir. Bu sebeple kadının temizlenme vaktinin son zamanına bakılır. Zira bu kadar tehir etmekle bir kayıp olmaz. Vaktin çıkmasından korkulursa ihtiyaten kadın yıkanıp namazını kılmalıdır. Çünkü kanın kesilmesi yukarıda da geçtiği üzere zahiren temizliktir. Temiz halde iken vaktin geçmesi ile namaz kadının zimmetine borç kalır ⁶²⁶.

7- Öğle namazının dört rekât farzını kılan kimse, bu rek'atlardan birinin secdesini terketse, namazın sonunda o secdeyi yerine getirir ve tehir ettiği için sehiv secdesi yapar. Eğer bu secdeyi son rek'attan bir önceki rek'atta terketmişse bir rek'at kaza eder. Bu secdeyi nasıl terkettiğini bilmezse ihtiyat ile amel ederek namazın sonunda iki kere secde eder. Sonra da oturarak selam verir ⁶²⁷.

8- Saatin icadından önceki devirlerde Hanefi Mezhebinde ihtiyat esasına dayalı olarak ortaya konmuş, fakat saatin icadından sonra günümüzde geçerliliğini kaybetmiş icthad örneklerinden biri de aşağıdaki meseledir:

"İmam Hasan'ın Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre; hava bulutlu olunca bütün namazları tehir ederek vaktin sonuna bırakmak daha faziletlidir. Bunun açıklaması şöyledir: Havaların bulutlu olduğu zamanlarda namazı vaktinde, yahut vakit çıktıktan sonra kılmak da caizdir. Fakat, vakit girmeden önce kılmak caiz değildir.

Hanefi Mezhebine göre ise; bulutlu havalarda sabah ile öğle ve akşam namazlarını tehir etmek, ikindi ile yatsı namazlarını önce kılmak müstehâbtır ⁶²⁸.

625) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 16.

626) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 208.

627) İhtiyata dayalı benzer meseleler için bkz. a.g.e., c. II, s. 82; c. I, s. 90.

628) Hanefi Mezhebinin bu meseledeki görüşünün aklı açıklaması için bkz. Serahsî, a.g.e., c. I, s. 148; İhtiyat prensibine dayalı diğer icthadlar için bkz. serahsî, a.g.e., c. I, s. 50; a.g.e., c. III, s. 77; a.g.e., c. X, s. 160; a.g.e., c. III, s. 79; a.g.e., c. VI, s. 167; a.g.e., c. I, s. 59.

K- MASLAHAT ESASINA DAYALI İCTİHADLAR

Hanefî Mezhebinin nazarı usulünde maslahat prensibi bulunmamakla beraber, uygulamada, gerek maslahata dayalı istihsan tarzında, gerek yalnız maslahat adı altında, gerekse isim zikredilmeksizin bu prensibin tarif ve şumülü içine giren faydayı celb, zarardan kaçınma esasına dayalı birçok icthadlara rastlanmış bulunmaktayız. Aşağıda bu türlü icthadların uygulamadaki örneklerine yer vereceğiz.

1- Hanefî Mezhebine göre; ecîr-i müsterekin, elinde yok olan eşyayı ödemesi gerekir. Ancak, eşyanın yok olması eğer sakınılması ve defedilmesi mümkün olmayacak tarzda kendi kusuru olmaksızın mal telef olursa bir şey ödemesi gerekmez. Böyle bir durumda ecîr-i hâs da aynı hükme bağlı olarak ödemez. Hatta bununla ilgili olarak şu mesele zikrediliyor: "Ebû Hanîfe'ye göre evi yanması dolayısıyla çamaşırcıya teslim edilen elbiseler yansa bakılır. Eğer bu yanma çamaşırcının kendi kusuru ve teaddisiyle vuku' bulmuşsa eşyayı ödemesi gerekir. Eğer kendi müdahalesi ve kusuru sebebiyle yangın çıkmamış da başka sebeple çıkmışsa o taktirde bu dükkân sahibinin bir şey ödemesi gerekmez. Ecîr-i hâs ise kendisine emredilene muhalefet etmediği müddet bir şey ödemek zorunda değildir. Ebû Ca'fer, Hz. Ali'den şu görüşü nakletmiştir. Hz. Ali, çamaşırcı, terzi ve benzeri umum adına çalışan-sânatkârlara zayı ettikleri eşyayı ödemelerini emrederdi. Bunun sebebi insanların mallarını zayı etmelerini önlemek suretiyle onları korumakta ihtiyatta bulunmaktır" ⁶²⁹.

2- Hanefî Mezhebine göre; dinden dönen kadın öldürülmeyip hapsedilir ve İslâm'a yeniden girmeğe zorlanır. Fakat İmam Şâfi'ye göre müslüman olmazsa öldürülür. İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre ise tevbe edinceye, yahut ölünceye kadar ebediyen hapsedilir. İmam Şâfi (من ارتد فقتله)=Dinden döneni öldürün" hadisi ile yine Hz. Peygamber'in Ümm-i Mervan isimli mürtedde bir kadını öldürmesini ve Hz. Ebû Bekr'in de Ümm-i Fırka adında dinden dönen bir kadını öldürmesini delil getiriyor. Bu görüşü kabul etmeyen Hanefî Mezhebi Sünnet'ten başka deliller getirdikten sonra Ümm-i Mervan hadisi için: "Ümm-i Mervan müslümanlara karşı savaşır ve savaşa da teşvik ederdi. Ümm-i Fırka'nın ise (30) erkek çocuğu olup bunların hepsini müslümanlara karşı savaşmaya teşvik ederdi. O'nun öldürülmesinde, kâfirlerin ve dinden dönenlerin direnme gücünü kırmak sözkonusu idi. Bu olay, Hz. Ebû Bekir tarafından siyaset ve maslahat yolu ile yapılmış da olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatı sebebiyle sevinçten def çalan bazı kadınların ellerini kestirmişti". Bu şekilde açıklamalar devam ettikten sonra aşağıda şöyle deniliyor:

629) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 80 vdd.

"Dinden dönen kadın eğer savaşanlardan ise o taktirde onun öldürülmesi zararını defetmek içindir. Fakat savaşma halinde olmayanda böyle bir şey sözkonusu olmadığı için hapsedilir" ⁶³⁰. Bu meselede Hz. Ebû Bekr'in uygulaması, maslahat icabı olarak vasıflandırıldığı gibi, sonradan aynı durumda olan kadınların zararını defetmek için öldürülmeleri gerektiği ifade ediliyor. Bu meselede açıkça maslahat prensibinin hükmü ile amel edildiği görülüyor.

3- İslâm ülkesinde devlete karşı savaşan isyancı güçler yakalanınca, arkasında destekleyecek bir güç bulunmayanlar, bir daha devlete karşı çıkmayacaklarına dair yemin ettirilip serbest bırakılırlar. Fakat, arkasından kuvvet bulunan esirlerin öldürülmesinde bir sakınca yoktur. Eğer devlet başkanı bu gibi kimselerin öldürülmesinde bir maslahat görürse, bunda herhangi bir sakınca yoktur. Bu görüş aynı zamanda Hz. Ali'nin görüşü olup Hanefî Mezhebi tarafından da benimsenmiştir ⁶³¹.

4- Devlete karşı gelenlerden alınan silah ve mühimmata eğer ihtiyaç yoksa satılıp bunun parası yine bekletilmekte olan isyancıların esir olanlarına harcanır. Devlet bunlara kendi malından harcamada bulunmaz ⁶³².

5- Mikat dahilinde ikamet edenler hac zamanı devamlı olarak ihram giyinmek mecburiyetinde değillerdir. Onlar Mekkeliler gibidir. Mekkeliler her zaman Mekke'ye girip çıkmak zorunda olduğu gibi bu gibi kimseler de aynıdır. Mikat sınırları içinde bulunan hacıların maslahatları Mekkelilere, Mekkelilerin maslahatları da bunlara bağlıdır. Mekkeliler için ihtiyaç dolayısıyla ihramsız olarak nasıl Mekke'ye girip çıkmak caiz ise, mikathlılar için de aynen caizdir. Bunun bir sebebi de şudur: Eğer ihram giyinmelerini mecbur kılarırsak, bunda açık olarak bir zarara uğramak sözkonusudur. Çünkü çoğunlukla hergün bu işi yapmaya muhtaç olurlar. Bunun için onlara Hanefî Mezhebince cevaz verilmiştir ⁶³³. Bu maslahat mazarratı defetme esasına dayalı bir icthaddır.

6- Bir mesele dolayısıyla daha önce de geçtiği üzere; yitik mal bulan kimse eğer bu mala muhtaç ise, belli bir süre ilan ettikten sonra onu kendisi de kullanabilir. Bunun gibi eğer maslahata uygun görürse, devlet başkanı yitik malı bulan kimsenin elinden alarak devletin hazinesine koyabilir ⁶³⁴. Yine bu meselede de açık bir şekilde maslahat prensibine uyularak icthadda bulunulmuştur. Buraya kadar zikredilen meselelerde açıkça maslahat kelimesi kullanılarak icthadda bulunulmuştur. Bundan sonraki meselelerde isim olarak zikredilmeden maslahatın kapsamı içine giren meselelere yer vereceğiz.

630) Serahsî, a.g.e., s. 110.

631) Serahsî, a.g.e., c.X, s. 126.

632) Serahsî, a.g.e., s. 127.

633) Serahsî, a.g.e., c. IV, s. 168.

634) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 5.

7- Bir kimse öşre tabi bir toprak parçasını kiralayıp ekse, Ebû Hanîfe'ye göre, topraktan çıkan ürün ne kadar olursa olsun-ister kirasından az, ister çok olsun- öşrünü vermek toprağın sahibine aittir. Ebû Hanîfe bu görüşünü şöyle açıklıyor: "Öşrün farz olması topraktan sağlanan menfaatla ölçülür. Bu menfaat ise mal sahibine teslim edilmiştir. Çünkü mal sahibi toprağın menfaatının bedeli olan ücrete hak kazanmıştır. Bedelin hükmü aslın hükmü gibidir. Yani, kira toprağın menfaati olması bakımından ürün yerine geçmiştir.

"Kiracıya gelince toprağın menfaati bir ücret karşılığında kendisine teslim edilmiştir. Dolayısıyla öşür vermesi gerekmez" Bu şekilde fayda sağlama esasına dayalı icthadı açıkladıktan sonra Ebû Hanîfe bu meseleyi harac topraklarına benzetiyor. Harac toprağı kiraya verilince nasıl vergisini vermek sahibine ait ise, öşür toprağı da kiraya verilince öşrünü mal sahibinin ödemesi gerekir⁶³⁵.

Bu meselede Ebû Hanîfe toprağın öşrünün icabı konusunda akid yapan taraflardan biri olan mal sahibine vazifeyi yüklerken ondan fayda sağlama esasına dayanıyor, aynı zamanda bu icthadı kıyasla da takviye ediyor.

8- Bir kimse iki oğlunun şehadeti ile kızını evlendirdikten sonra kızın kocası nikâhı inkâr etse; buna karşılık baba ile kadın ise nikâh iddiasında bulunup iki oğul da bunların lehinde şahitlikte bulunsalar İmam Ebû Yusuf'a göre oğulların şahitliği kabul değildir.

Fakat İmam Muhammed'e göre ise; iki oğulun bu konuda yapacakları şahitlik kabul edilir. Koca iddiada bulunup kızın babası ile annesi inkâr etseler iki oğulun bunlar aleyhinde yaptıkları şahitlik kabul edilir. Çünkü bu, babaları aleyhine bir şahitliktir. Netice olarak İmam Muhammed'e göre; iki oğulun kızkardeşleri lehinde veya aleyhinde yaptıkları şahitlik kabul edilmesine karşılık babaları lehindeki şahitlikleri kabul değildir. Fakat babaları aleyhine şahitlik yaparlarsa bu şahitlik geçerlidir. Babalarının menfaati bulunan bir davada onlar lehinde şahitlikte bulunmaları caiz değildir. Buna bir hukuk davası örnek olarak verilebilir⁶³⁶. Bu meselede de yakın akraba arasında, özellikle kişinin babası lehindeki şahitliği menfaat esasına dayalı olarak reddedilmektedir.

9- İmam Ebû Yusuf'a göre; fitrede fakire buğday unu vermek buğday vermektен, para vermek un vermektен daha faziletlidir. Çünkü böyle yapmak fakirin menfaatına daha yakındır⁶³⁷.

10- Bir kimse bir çift ayakkabı, iki kanatlı bir kapı ve benzeri çift olarak kullanılan eşya satın alsın ve bunlardan biri ayıplı çıksa bu malların ikisini de iade etme hakkına sahiptir. Çünkü bu türlü çift olarak kullanılan eşya görünüşte her ne kadar ayrı ayrı şeyler iseler

635) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 5.636) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 34; bu esasa dayalı bir başka örnek için bkz. a.g.e., c. XIV, s. 123.

637) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 113.

de mânâları ve menfaatları itibarıyla tek şey gibidirler. Esasen bu gibi şeylerde müteber olan sağladığı menfaat ve ifade ettiği mânâdır. Çünkü bu çiftlerin teki olmadan diğer teki işe yaramaz. Bu meseleyi satan açısından da düşündüğümüz zaman aynı mananın gözetildiğini görürüz. Zira satıcılar çift kullanılan, daha başka bir ifade ile takım olarak kullanılan malları ayırırlarsa bu ayırma satılmalarına engel olur⁶³⁸.

11- Müslüman bir köle nesebi bilinmeyen bir çocuk için: "Falan cariyyeden olma oğlumdur" diyerek iddia etse, öte yandan hür, fakat zımmî olan bir gayr-i müslim kişi de aynı şekilde bu çocuğun kendine ait olduğunu iddia etse, çocuk hür olan bu zımmîye verilir. Hanefî Mezhebinin bu meselede dayandığı esas menfaat esası olup şu şekilde açıklanıyor: "Çocuk zımmîye verilmek suretiyle hürriyeti sabit olur. Hürriyet ise çocuk için peşin bir menfaattir. Buluş çağına erince Allah'ın ona hidayet vermesi umulur. Fakat müslüman olan kölenin eline verilirse buluş çağına gelince hürriyetine kavuşamaz (Yani bağı olunca hidayete kavuşma ümidi vardır, fakat, hürriyetine kavuşma ihtimali yoktur). Dolayısıyla çocuk yönünden hürriyeti tercih etmek daha iyidir"⁶³⁹. Neseb'de şehadet bahsinde bu türlü fayda sağlama esasına dayalı icthadlara rastlanılmıştır.

12- Hanefî Mezhebine göre; kurbağa, yengeç ve benzeri hayvanlarla deniz devesi'nin satılması caiz değildir. Su ürünleri içinde balıktan başkasını satmak caiz değildir. Çünkü bunlar bir değer taşımazlar. Bunun mânâsı şudur: Alış-veriş ancak kıymet taşıyan mallarda geçerli olur. Mal, mal edinilen şeye denir. Onun kıymetlendirilmesi kendisi sebebiyle faydalanılması demektir.

Eşek derisi ve benzeri para eden malların satılması ise caizdir. Çünkü bu mallarla helal yollardan faydalanılır. Dolayısıyla değer taşıdığından, satılması caiz olur⁶⁴⁰. Kurbağa, yengeç ve benzeri hayvanlar o devrin şartlarında bir fayda sağlamadığı ve para etmediği için, satışı caiz görülmemiştir. Fakat, bu icthad menfaat temin ettiği zamanlar için satışının cevazını ifade eder.

13- Hanefî Mezhebine göre; haraç toprağının sahibi bu toprağı ekse, fakat biçmese; yahut ekine âfet isabet etse, bu topraktan dolayı haraç ödemesi gerekmez. Zira haracın alınmasının sebebi o topraktan faydalanma imkânının bulunmasıdır. Buna göre, bir kimse haraca tâbi toprağı ekip biçmese, topraktan faydalanma imkânı bulunduğu halde istifade etmediği ve çalıştırmadığı için haracını ödemesi gerekir. Ancak, ziraate herhangi bir âfet isabet etmesi halinde bu topraktan faydalanma imkânı yok olmuştur. Böyle bir durumda felâkete mâruz kalan kişiden vergi alınmadığı gibi ona yardım da yapılır.

638) Serahsî, a.g.e., c. VIII, s. 102; neseb ile ilgili davalar için, bkz. a.g.e., c. XVII, s. 168.

639) Serahsî, a.g.e., c. XVII, s. 83.

640) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 255. İbn-i Ebi Leylânın bu esasa dayalı icthadı için bkz. a.g.e., c. XV, s. 13; bkz. a.g.e., c. XVII, s. 130.

Şâyet tarla sulu olduğu halde ziraat zamanı ekmeyip sonradan kuraklık veya başka bir sebeple suyu çekilirse yine, istifade imkânı bulunduğu için; ister eksin ister ekmesin, haracını ödemesi gerekir⁶⁴¹.

14- Hanefî Mezhebine göre savaş esnasında esir alınan erkeklerin maslahata göre öldürülmesinin caiz olduğunu biraz önce örnek olarak göstermiştik. Çocuklar, kadınlar müşriklerin (düşmanın) irtibat sağlayamayacağı emin bir yerde muhafaza altına alınırlar. Silah ve eşya cinsinden ne varsa, İslâm ülkesine götürülmesi mümkün değil ise ateşle yakılarak imha edilir. Çünkü müslümanlar düşmanın kuvvetini azaltmak ve bu sebeple müslümanlara güç katmakla vazifelidirler. Bunlardan birinden aciz olup diğerini yapabilecek durum ile karşı karşıya gelince hangisini yapabilirse onu yapmakla görevlidir. Bu da ateşle yakmaktır ki, düşmanın elini bu silahtan keserek kuvvetlenmelerini önleyebilsin⁶⁴². Bu meselede düşmanın silahının yakılması görüşü onun zararını defetme esasına dayanmaktadır.

15- Hanefî Mezhebine göre; hamam, duvar ve benzeri taşınmaz mallar ortaklar arasında bölünmez. Çünkü bu bölmede zarar vardır. Oysa bir malı bölmekten maksat menfaatin çoğalmasındır. Bölme zarara sebep olup, taksimden önce olduğu gibi herbir ortağın menfaati kesilirse, kâdı bu işi yapmaya kimseyi cebretmez⁶⁴³.

16- Hanefî Mezhebine göre; nafakada herhangi bir şey belirlemek yoktur. Çünkü nafakadan kastedilen yetecek ölçüde ihtiyacı gidermektir. Oysa nafakada yaşlılık ve gençlik durumlarına bağlı olarak da bu durum değişebilir. Dolayısıyla böyle bir ölçü verilirse nafakada veren ile alandan birine zarar gelmiş olur⁶⁴⁴.

17- Hanefî Mezhebine göre; kâdı hukuk davalarında bir celsede bir kişiden iki ve daha fazla delil dinlememelidir. Çünkü kâdı, insanlar arasında eşit muamelede bulunmakla görevlidir. Bir celsede bir kişiden iki yahut daha fazla delil dinlerse bu durum zaman bakımından diğer bekleyenlere zarar verir. Ancak, mahkemede bekleyen insanlar az olur da bu dinleme işi onları meşgul etmez, izdihama sebebiyet vermezse o taktirde ikiden fazla delil dinlemesinde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bu taktirde hakim bu şekilde delil dinlemesinin kimseye bir zararı yoktur⁶⁴⁵.

18- Yine kâdı, hasımların sulh olmasını ümid ederse, aralarında sulh olmaları ümidi ile onları geri çevirip hükmün infazını tehir etmesinde bir sakınca yoktur. Ancak kâdı, bu hasımları bir veya iki defadan fazla geri çevirmemelidir. Çünkü bundan fazlasında hak sa-

hiplerine zarar vermek sözkonusu olur. Eğer sulh ümidi bulunmazsa o taktirde reddetmeğe lüzum kalmaksızın, kazaî hükmü aralarında infaz etmekle vazifelidir. Sulh için geri çevirmek kâdı için mecburiyet olmayıp bir ruhsattır⁶⁴⁶. Bu şekilde mahkemelerin boşuna oylanmasına engel olunmuş oluyor.

19- Hanefî Hukukuna göre; taşınmaz malların icaresinde şu genel kaide esas alınmıştır: Binayı tahrip eden, yahut zayıflatan işlerde kullanmak kiralayanın hakkı değildir. Ancak, icare akdi yapılırken bu konu konuşulursa o taktirde konuşulduğu şekilde kullanılması caiz olur. Binaya zarar vermeyen işlerin konuşulmadan da yapılmasında bir sakınca yoktur. Çünkü binaya zarar vermeyecek şekilde kullanmak hakkı mutlak akid ile gerçekleşiyor. Zarara sebebiyet verecek bir işte kullanılması için bu işin akid esnasında şart koşulması gerekir⁶⁴⁷.

Buna göre; bir kimse su değirmenini buğday öğütme ve buğdaydan başkasını öğütmek üzere kiralar da orada arpa veya diğer hububat maddeleri öğütürse bakılır; eğer bu maddeler değirmene zarar vermezse tazminat ödemek mecburiyeti yoktur. Eğer bu maddeler değirmene buğdaydan daha çok zarar veriyorsa yaptığı zararın farkını öder⁶⁴⁸.

Yine bunun gibi; bir kimse bir evi çamaşırhane olarak kiralayıp sonradan demirci dükkânı yapmak isterse, eğer iki işin vereceği zarar eşit ise veya demirci dükkânı yapılması daha az zarar veriyorsa bunu yapma hakkına sahiptir. Zararı eğer daha çok ise bu hakka sahip değildir⁶⁴⁹.

20- Bir kimse yiyecek maddesi yüklemek için Mekke'ye kadar bir binek kiralsın, fakat para eksikliği, korku, yahut ticareti bırakma durumu ortaya çıkması dolayısıyla gidemeyecek olsa, bu mesele o kişi için özürdür, gitmeyebilir. Çünkü akdin esnasında iltizam ettiği bir zarara uğramadan bu işi yapmak imkânı yoktur. Bu zarara uğrama durumu icare akdinin feshedilmesi için kiralayan lehine bir özürdür⁶⁵⁰.

21- Bir ev sahibi evinin arsası altından geçen su yoluna engel olmak için duvar yapmak istese bunu yapmaya hakkı yoktur. Çünkü bu işi yapmakla başkasının kazanmış olduğu bir hakkı engellemeyi, dolayısıyla ona zarar vermeyi istemiş oluyor. Ancak, bu su yolu ancak şekilde bir bina yapmak istese bu hakka sahiptir. Çünkü bunda başkasına zarar vermek sözkonusu değildir. Aynı zamanda evin sahibine de bir zarar gelmemektedir⁶⁵¹.

641) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 46 vd; Neseb iddiası ile ilgili bu türlü mesele için, bkz.a.g.e., c. XVII, s. 131 vd; Zebâih, c. VII, s. 5.

642) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 51, benzer meseleler için bkz. a.g.e., c. XV, s. 12; c. XI, s. 122.

643) Serahsî, a.g.e., c. X, s. 36 vd; ayrıca bkz. c. X, s. 75.

644) Devamı için bkz. a.g.e., c. V, s. 128.

645) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 110.

646) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 110.

647) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 130.

648) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 17.

649) Geniş bilgi için, bkz. a.g.e., c. XV, s. 134.

650) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 23.

651) Serahsî, a.g.e., c. XVII, s. 96; su yolu kanal olduğu halde onu oluk ile döşemek istemesi ile ilgili icthad için bkz. a.g.e., s. 95.

22- Sermayeleri farklı iki ortaktan biri faraza (1000) dirhem, diğeri ise (2000) dirhem sermaye (o günün parası) koydukları halde kâr ve zarar eşit şekilde ortak olmak üzere bir ortaklık kursalar, bu ortaklık akdi geçerli, fakat zarârda eşit şekilde ortak olan maddesi fâsittir. Zira zarar etmek demek, malın bir parçasının yok olması demektir. Bu akid bütünü ile kabul edilirse (2000) dirhem sermaye koyan, yok olan kendi malını arkadaşına ödettirmiş gibi olur. Bu sebeple akdin sadece arkadaşına zarar veren maddesi fasid olmuş kabul edilir ⁶⁵².

652) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 158; Zarar verme esasına dayalı diğer icthadlar için bkz. boşamada başkasını vekil etme, c. XIX, s. 125; kâr ve zararın yarı yarıya bölüşülmesi ile ilgili şirket meselesi, c. XI, s. 158; c. XVI, s. 4; riba yiyenin taziri için, c. XXIV, s. 36; Talak ve miras, c. VI, s. 166; c. VI, s. 167; Hapishanede karısından uzak durmaya yemin için, c. VII, s. 31; aynı sayfada Hulu ile ilgili mesele için, a.g.e., c. VI, s. 186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSTİSNALAR

Birinci bölümde Hanefî Müctehidlerinin nazarı yünden icthad usullerini inceledik. İkinci bölümde bunların tatbikatı ile ilgili örneklerle genellikle usul kitaplarında rastladığımızdan farklı olarak geniş ölçüde yer verdik. Büyük çoğunluğu itibarıyla nazariyenin tatbikata uyduğunu birinci bölümün sonunda kaydetmiştik. Bu çalışmamız esnasında maslahat prensibi ve şâzz hadis ile amel etmeme gibi prensiplerle, Kitab ve Sünnete dayanmada istisna teşkil edecek bazı uygulamalara da rastlanılmıştır. Öyle ki, bir prensip bazen geçerli kabul edilmesine karşılık, bazen aynı prensip başka bir mesele dolayısıyla kabul edilmemiştir. Bu ve benzeri uygulamalarla ilgili örneklerle bu bölümde yer vereceğiz. Bunun için icthad usulündeki sıralamayı esas alarak işe başlamak istiyoruz:

I- NASSLARLA İLGİLİ PRENSİPLERDE ÇELİŞME

1- Hanefî Mezhebine göre; boşama iki türlüdür. Sünnet vechi üzere boşama, bid'at üzere boşama.

Sünnet şekli üzere boşama da iki türlüdür. Biri sayı bakımından Sünnet, diğeri vakit bakımından sünnettir.

Sayı bakımından boşama da iki türlüdür. Hasen şekilde boşama, ahsen şekilde boşama.

Ahsen Şekilde Boşama : Boşamanın en güzel şekli demektir. Sünnete en uygun olan bu boşamanın şekli şöyledir: Temizlik zama-

nında kadın kocası tarafından bir kere boşanır. Fakat, üç hayız müddeti geçinceye kadar kadın eskisi gibi kocası evinden ayrılmayıp sadece geceledikleri odalar ayrılır. İbrahim en-Nehâî (v. 96/714)'nin görüşü de bu olup ashabın bu şekilde boşamayı güzel gördüklerini söylüyor. Bu türlü boşama, yine kitabın hükmüne uygun olan üç temizlikte üç ayrı kere boşayıp tamamen ilgiyi kesmekten daha faziletlidir. Şer'an bu son şekilde sünnete uygun olmayan kesin ayrılma tarzını uygulayan kimseye buğz edilir.

Hasen Şekilde Boşama: Erkeğin karısını her ay temizlik zamanında bir talak olmak üzere üç temizlikte üç kere boşamasıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Ashâb nazarında birinci boşama şekli bu türlü boşanmadan daha faziletlidir.

İbn-i Mes'ud da buna işaret ederek şöyle demiştir: "Bir kimse karısını sünnet şekli üzere boşamak istediği zaman, karısı hayızdan temizlendikten sonra onunla cinsî münasebette bulunmaksızın bir kere boşar. Şâyet üç kere boşamak istiyorsa o taktirde ise hayız olup temizlendikten sonra bir kere boşar; sonra tekrar hayız olup temizlendikten sonra bir kere daha boşar; sonra tekrar hayız olup temiz olduktan sonra bir kere boşar. Bu şekilde üç kere boşanan kadın, bir daha evlenememek üzere kesinlikle kocasından ayrılmış olur.

Bu esasa dayanarak Hanefî alimleri demişlerdir ki; bir defada üç boşamayı geçerli kılmak bid'attir.

İmam Mâlik (v. 179/795): "Birden fazla mubah olan bir boşama şekli tanımıyorum" diyerek bidat boşamayı reddettiği gibi Sünnetin hasen olan boşama şeklini de kabul etmiyor¹.

İmam Şâfi (204/819), ne üç talâkın bir defada geçerli kılınmasını bid'at, ne de üç temizlik zamanına bölünerek her temizlikte bir talâk verilmesini sünnet kabul etmiyor. Çoğu kere şöyle diyor: "Üç boşamayı bir kerede geçerli kılmak da Sünnettir. Öyle ki, bir kimse karısına "Sen üç talakla Sünnet vechi üzere boşun, dese bir anda üç talak vaki olur. İmam Şâfi, bu görüşünü kuvvetlendirmek için, karısına mülaanede bulunan Aclânî hadisi ile Abdurrahman b. Avfın, ölüm döşeğinde karısı Tümayzır'ı boşaması ve Hz. Hasan b. Ali'nin, hilafet meselesinde ihanette bulununca karısı Şehbâ'yı üç talak ile boşamasını delil getiriyor.

Hanefî Mezhebi Şâfi'ye gerekli cevabı verip delillerini te'vil ettikten sonra bu meseledeki görüşünü takviye için şu delilleri ileri sürüyor. Aynen tercümesi ile aşağıda naklediyoruz:

"Bu konuda bizim delilimiz (Hanefî Mezhebinin delili): (**«الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ»**)="Boşama iki keredir. Üçüncüde ya iyilikle kadını tutmak, yahut güzellikle salvermek vardır".²

1) Serahsî, el-Mebsût, c. VI, s. 4 vd.
2) el-Bakara, 2/229.

ayet-i kerimesidir. Bu âyetin mânâsı, boşama iki defadır, demektir. Bu söz, bir kimsenin "İki kere onu verdim, onu iki kere dövdüm" demesi gibidir. (الطَّلَاق) kelimesindeki (ال) elif lâm cins için olup mubah olan bütün boşamaların iki defa ile üçüncü kerede gerçekleşmesini gerektirir. Bu da (**«فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ»**) ayetinden, yahut (**«أَوْ تَشْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ»**) ayetinden anlaşılmaktadır.

Tefsir alimleri yukarıdaki ayetlerin boşama adedi bakımından ifade ettikleri hüküm üzerinde değişik görüşler belirtmişlerdir.

Mahmud b. Lebid hadisinde ise şöyle deniliyor: (**«ان رجلا طلق امرأته بين يدي رسول الله ﷺ فقام النبي ﷺ مبغضا فقال: أتلعبون بكتاب الله تعالى وأنا بين أظهركم»**)="Bir adam Hz. Peygamber'in huzurunda karısını üç defa boşadı. Hz. Peygamber Aleyhisselam bu adama kızarak ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: Ben sizin aranızda olduğum halde Allah'ın kitabı ile oynuyor musunuz?"^a Allah'ın kitabı ile oynamak, onun hükmü ile amel etmeyi terk etmektir. Dolayısıyla bu hadis, üç boşamanın bir anda geçerli kabul edilmesinin Allah'ın kitabındaki hüküm ile amel etmeğe aykırı olduğuna; (**«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ»**)="Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz vakit onları iddetlerinde boşayın"³ ayetinden kastedilen mânâsının ise; üç talak iddetin temizlik zamanlarına bölmek gerektiğine delildir. Nitekim buna işaretten Allah Teâlâ, kocalara hitaben yukarıdaki ayetin devamında: (**«وَاحْضُرُوا الْعِدَّةَ»**)="İddeti sayın"⁴ buyuruyor. Bu ayetteki iddeti saymak onu üç aya bölmektir. Yine aynı ayetin devamında (**«لَا تَذَرُونِي لَعَلَّ اللَّهُ يُخَبِّرَ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا»**)="Bilemezsin belki de Allah onun arkasından bir iş çıkarır"⁵ buyuruyor. Yani bu üç aylık müddet geçtikten sonra belki bir pişmanlık görülür de erkek karısına döner. Bu durum ise, ayrı ayrı zamanlarda boşama vaki olunca meydana gelir. Bir anda kadını boşamakla ayetlerin gösterdiği hedef gerçekleşmez.

"Ubâde b. Sâmit hadisinde ise şöyle gelmiştir: (**«ان قوما جاؤا إلى رسول الله ﷺ فقالوا ان أبانا طلق امرأته ألفا فقال ﷺ: بانت امرأته بثلاث في معصية الله تعالى وبقي تسعمائة وتسعون وزرا في عنقه الى يوم القيامة»**)="Bir topluluk Hz. Peygamber Aleyhisselam'a gelerek şöyle dediler: Bizim babamız karısını bir kere boşadı. Peygamber Aleyhisselam bunun üzerine onlara şöyle buyurdu: Babanızın karısı üç talakla kesin olarak günah bir şekilde boşanmış olup Kıyamet'e kadar boynunda dokuz yüz doksan yedi günah kalmıştır"^b.

a) Nesâî, Sünen, c. VI, s. 116.

3) et-Talâk, 65/1.

4) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 4 vd.

b) Yukarıdaki hadis Buharî'de (**«إذا هي طهرت فطلق عند ذلك أو امسك»**) cümlesinden aşağı kısmındaki ziyade olmaksızın rivayet edilmektedir. Hadisin metni aynen حدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (**«رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَرَهُ فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيَمْسِكْهَا حَتَّى»**)

وَابْنِ عَمْرِو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا لَمَّا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فِي حَالَةِ الْحَيْضِ أَمْرَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ يَرِاجِعَهَا) فقال: أَرَأَيْتَ لَوْ طَلَّقْتَهَا ثَلَاثًا أَكُنْتَ تَحِلُّ لِي؟ فقال رسول الله ﷺ: لا، بَانَتْ مِنْكَ وَهِيَ مَعْصِيَةٌ. (= "Ibn-i Ömer (r.a.) hayız durumunda karısını boşayınca, peygamber Aleyhisselam karısına dönmesini emretti. Bunun üzerine İbn-i Ömer şu soruyu sordu: Onu üç talakla boşamış olsaydım bana helal olur mu idi? Bu soruya cevaben Hz. Peygamber: Hayır, günah olduğu halde senden kesin olarak boş olurdu, buyurdu".

Yukarıdaki hadis-i şerifler, Şâfiî'nin delil olarak ileri sürdüğü

تَطَهَّرَ ثُمَّ تَحِيضٌ ثُمَّ تَطَهَّرَ ثُمَّ إِنْ شَاءَ امْسَكَ بَعْدَ وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمْسَ فَتَلَكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ أَنْ تَطْلُقَ لَهَا التَّنْءَاءُ.

) Bu hadiste, "üç defa boşasaydım, karım bana helal olur mu idi? Hayır, senden kesinlikle boş olur ve bu masiyet olurdu." ibaresi Buhari'deki rivayette gelen metinde yoktur. Ve olay İbn-i Ömer ile Hz. Peygamber arasında değil, Hz. Ömer ile Hz. Peygamber arasında geçmiş bir konuşma olarak görülmektedir. Hanefî mezhebinin dayandığı bu hadis ise "Darekutnî"nin "Sünen"inde gösterilmektedir. Buhari'de üç talak'ın def'aten geçerli kabul edilmesi ve bunun mâsiyet olması ile ilgili her hangi bir hadise rastlanılmamıştır. (bkz. Buhari, c. VII, s. 52 vd.)

Yukarıdaki hadis Müslim'de de ziyadesiz olarak çok az farklarla aynen zikir edilmektedir. (Müslim, c. III, s. 1093, H. No: 1471)

Nesâî'nin Sünen'inde de aynen ziyadesiz olarak geçmektedir. (Bkz. Nesâî, Sünen, c. VI, s. 110-116)

Ebu Dâvud'un Sünen'inde de aynı ilaveler yapılmadan hadis kayd edilmiştir. (Ebû Dâvud, Sünen, c. II, s. 254-295)

Tirmizi'de Buhari'deki lafzın bir kısmı ile zikir edilip yukarıdaki ilaveler yoktur. (bkz. Sünen, c. III, s. 478 H. No: 1175)

Yalnız Ahmed b. Hanbel Müsned'inde hadisi ziyadesi ile beraber zikir ediyor: (bkz. Müsned, c. II, s. 6)

İb-i Mâce'de yukarıdaki hadis yine ilavesiz olarak zikir edilmiştir. (bkz. a.g.e, c. I, s. 651, H. No: 2019.)

c) Zeylâî, bu hadis hakkında şu bilgiyi veriyor: (ان من السنة ان تستقبل الطهر استقبالا) فتطلقها لكل قرء تطليقة

حدثنا شعيب بن رزيق ان عطاء الخراساني (hadisi Darekutnî "Sünen"inde Muallâ b. Mansur yolu ile şu şekilde rivayet etmiştir: (حدثنا عن الحسن ثنا عبدالله بن عمر انه طلق امرأته تطليقة وهي حائض ثم أراد ان يتبعها تطليقتين اخريين عند القرأين فبلغ ذلك رسول الله ﷺ فقال: يا ابن عمر ما هكذا امرك الله قد أخطأت السنة والسنة ان تستقبل الطهر فتطلق لكل قرء، فأمرني فراجعتها، فقال: اذا هي طهرت فطلق عند ذلك أو أمسك. فقلت: يا رسول الله أرايت لو طلقته ثلاثا أكان يحل لي أن أراجعها؟ فقال: لا، كانت تبين منك وتكون معصية. انتهي.

Meali: "Abdullah b. Ömer hayız halinde iken karısını bir talakla boşadı. Sonra iki hayızda iki kere daha boşamak isteyince bu haber Peygamber (a.s.)'e intikal etti. Hz. Peygamber ona: "Ey İbn-i Ömer! Allah Teâlâ sana böyle (boşamayı) emretmedi. Sünete muhalefet ettin. Sünet olan boşama, temizlik zamanında yeniden boşayıp her hayızdan (sonra) boşamandır" buyurdu.

İbn-i Ömer diyor ki bu sözlerden sonra ona dönmemi bana emretti. Ben de döndüm. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana şöyle buyurdu: "Temizlendiği zaman istersen boşa, dilersen tut". Ben de: "Ya Rasûlallah! üç talakla boşasaydım ona dönmek bana helâl olur mu idi" diye sorunca: "Hayır, helâl olmaz, kesinlikle senden boş olurdu. Böyle olunca da Allah'a karşı ma'siyet olurdu" cevabını verdi".

Yukarıdaki hadisi Abdul-Hak "Ahkâm" adlı kitabında zikrederek "Mualla b. Mansur" sebebiyle illetlidir, demiştir. Beyhâkî'de "el-Ma'rife" adlı kitabında hadisi sened zincirinde

Aclânî hadisinde ona şefkatinden ötürü olduğuna delalet ediyorlar.

"Biz bu meselede yani üç boşamanın bir defada geçerli kabul edilmesinin bid'at olduğu konusunda icma'a dayanıyoruz. Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn-i Mes'ud, İbn-i Ömer, Ebû Hureyre ve İmran b. Huseyn gibi büyük sahabilerin değişik ifadelerle bir anda üç boşamanın geçerli kılınmasını çirkin gördükleri rivayet edilmiştir. Hatta bu konuda Ebû Katâde el-Ensârî şöyle diyor:

"Eğer insanlar kavlârını Kitab ve Sünnette emredildikleri gibi boşasalar, kişi ihtiyaç duyduğu halde karısından ayıramazdı. Öyle ki, sizden biri gidip karısını boşar, sonra da oturup gözlerini ağlamaktan ovuşturur. Yavaş olun, yavaş olun, yavaş olun. Allah size bereket versin. Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün Sünneti aranızdadır. Ka'be'nin rabbine yemin ederim ki, Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün Sünneti'nin ötesi sapıklıktan başka bir şey değildir.

"Hanefî Müctehidlerinden İmam Kerhî (v. 340/951); bir defada üç talakı geçerli kabul etmenin mekruh olduğu konusunda ilim adamları arasında herhangi bir ihtilâf vaki olduğunu bilmiyorum, diyor. "Bu konudaki delillerden birkaçı da şunlardır: Üç talakın bir defada geçerli kılınması sebebiyle karı ile koca arasındaki mülkiyet akdinin zevali ile birlikte evlenmek haram kılınmış olur. Bunun izahı şöyledir: Boşamanın mubah kılınmasının sebebi ihtiyaç ortaya çıktığı zaman meselâ; huyların uyuşmaması sebebiyle geçimsizlik olunca, nikâh bağından kurtulmaktır. Bu ise bir kere boşamak suretiyle de gerçekleşir. Fakat, bu boşama yolu ile ebediyyen evlenmenin haram olması sözkonusu olmaz.

"Bir de üç talakın geçerli kılınması, nikah konusunda bütün telâfi kapılarını kapar. Pişmanlık zamanlarında, yapılmış bir eksikliği giderme imkanlarını yok eder. Bu ise, şeriatle çatışma mânâsını taşır, şeriatın boşamayı ayrı ayrı üç defaya tahsis etmesinin sebebi pişman olunca, telafisinin mümkün olmasıdır" 5.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İmam Şâfiî'ye karşı Hanefî Mezhebi Sünnî ve Bid'î olmak üzere iki türlü boşama şeklinin var olduğunu ileri sürüyor, özellikle âyet ve hadislerle dayanarak Sünnî tarzda boşamayı şiddetle müdafaa ediyor ve Sünete uymayan boşama şekillerinin bid'at olduğu, Allah'ın kitabına ters

bulunan "Atâ el-Horasânî" dolayısıyla illetli kabul etmiş ve şöyle demiştir: "Atâ, bu hadiste hadisçilerin ittiba' etmediği fazlalıklar eklemiştir. O, hadis konusunda zayıftır, yalnız başına rivayet ettiği hadis kabul edilmez".

"Tenkih sahibi, Atâ hakkında şöyle diyor: İbn-i Hibban demiştir ki; o iyi bir kimse idi, ancak ezberlemesi zayıf, yanılması çok olan bir ravi idi. Dolayısıyla onun hadisi delil olarak batıldır".

"Abdul-Hakk'ın belirttiğine göre; Ahmed b. Hanbel, bu kişiyi yani Mualla b. Mansur'u yalancılıkla itham etmiştir". bkz. Zeylâî, Nasbu'r-Raye, c. III, s. 220, K. Talâk.

5) Serahsî, a.g.e., c. VI, s. 4-6.

düştüğü belirtildikten sonra Sahâbe'nin icma'ı ile bir defada üç boşama-
mayı geçerli kabul etmenin mekruh olduğunu, aynı zamanda sapıklık olduğunu müdafaa ediyor.

Öte taraftan boşama hukukundaki bütün meseleler, bid'i talak'ın geçerli kabul edilmesi esasına dayandırılıyor. En bariz örneklerinden biri tehdit altında boşama ile ilgili meselelerdir. Bu meseleler Sünnî boşama esas alındığı takdirde sözkonusu olmaktan çıkar, yahut geçerli kabul edilse de rucu' imkânı ortada kalır. Bu noktada özellikle Kitab'ın hükmü ile Sünnet'teki tatbikat arasında bir çelişme göze çarpmaktadır.

Konuyu başka bir yönden ele aldığımız takdirde, İslâm fıkında Hanefilere ait kerahetlerle ilgili hükümlerin altüst olmasını gerektiriyor. Öyle ki, ikinci bölümdeki tatbikatta gösterildiği üzere kerahetlerin bir kısmı müctehidlerin "ben bunu çirkin görüyorum" tarzında doğrudan şahsî görüşleri olmasına karşılık, burada Sahabenin ittifaki ile mekruh ve aynı zamanda Kur'an'ın hükmünü terketme mânâsında bid'at olan bir işin aile hukukunda mesned kabul edilmesi ister istemez bir çelişki düşüncesini aklımıza getiriyor. Fıkın diğer bahislerinde Sünnete uymaya ve Sünneti terketmekten doğan tahrimî mekruhlardan sakınmaya önem verilirken bu meselede bid'at ve mekruh olan bir işin geçerliliğini kabul etmek ve aynı zamanda Kitabın hükmüne değil, bid'ate dayanarak sözkonusu olduğu göze çarpmaktadır.

Kitab ve Sünnet'in hükmüne ters düşmesine rağmen, bu meselede Hanefî Mezhebinin icthad prensipleri tam uygulanmamıştır. Çünkü Hanefî usulünde önce Allah'ın Kitabına, sonra Rasûlullah'ın Sünneti'ne, ondan sonra ancak Sahâbe'nin icma' veya münferit görüşlerine müracaat edilir. Oysa bu meselede Kitab'a ve Sünnete rağmen Sahabe sözü esas alınmıştır⁶.

Daha önce zikredilen hadislerden ilkini kaynaklarda aynen veya değişik lafızlarla bulamadım. İkinci hadis ise sadece Ahmed b. Hanbel'in mMüsned'i ile Dârekutnî'nin "Sünen"i'nde geçiyor. Bu hadisin rivayet zinciri arasında bulunan Mualla b. Mansur ile Atâ el-Horasânî hadisçiler tarafından tenkide uğramışlar, zayıf ravi olarak vasıflandırılmışlardır. Bu bakımdan bid'i talakı geçerli kabul etmek için delil olarak yeterli kabul edilemezler. Biz bunlara şu delilleri de ilave etmek istiyoruz:

"Hanefî Mezhebi bir anda üç talakın geçerli olmasını bid'at olarak vasıflandırıyor. Ve bid'atların sapıklık olduğunu söylüyor: Oysa bid'at sünnette bulunmayan, ona ters düşen iş ve davranış demektir. Buna rağmen Sünnet'ten delil getirilmesi bid'ate Sünnetten kaynak aramak oluyor. Dolayısıyla bid'at ile Sünnet mefhumlarında bir ka-

6) Bu konuda değerlendirme için bkz. Dr. M. Said Ramazan, Muhâdarât, s. 98 vd.

rışma vuku' bulmuş oluyor. Yukarıda zikredilen hadislerin sağlam olmadığına, üç talak'a bid'at adını vermek de kuvvetle delalet ediyor".

Müslim'de yer alan aşağıdaki hadisler üç talak'ın bir defada geçerli kabul edilmesinin Sünnet'te bulunmadığına, sonradan Hz. Ömer devrinde bir zaruret dolayısıyla geçerli kabul edildiğine kuvvetle delâlet etmektedirler:

عن ابن عباس قال: كان الطلاق على عهد رسول الله ﷺ وأبي بكر وستين من خلافة عمر طلاق الثلاث واحدة. فقال عمر بن الخطاب: إن الناس قد استعجلوا في أمر كانت لهم أناة فلو أمضيناه عليهم فامضاه عليهم. (يعني مهله وبقية استمتاع لانتظار المراجعة) (أي فليتنا انفذنا عليهم ما استعجلوا فيه)

«Ibn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre; Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir dönemi ile Hz. Ömer döneminin ilk iki yılında üç ke-re boşama bir boşama kabul edilmekte idi. Hz. Ömer ise şöyle dedi: İnsanlar bir zaruret dolayısıyla acele boşanmak istediler. Bu sebeble Hz. Ömer, bunu imza ederek geçerli kılsak, diye düşündü ve imza ederek üç talakı geçerli kıldı».

عن طاوس عن أبيه ان أبا الصهباء قال لابن عباس: أتعلم انما كانت

الثلاث تجعل واحدة على عهد النبي ﷺ وأبي بكر وثلاثاً من اماره

عمر فقال ابن عباس: نعم.

«Tavus yolu ile babasından rivayet olunduğuna göre; Ebu's-Sahbâ İbn Abbas'a, Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir dönemleri ile Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk iki yılında üç talakın ancak tek bir boşama kabul edildiğini biliyor musun? diye sordu. İbn Abbas da: Evet, cevabını verdi».

عن طاوس ان أبا الصهباء قال لابن عباس: هات من هاتك

3- (اخبارك وأمورك) ألم يكن الطلاق الثلاث على عهد رسول الله

ﷺ وأبي بكر واحدة؟ فقال: قد كان ذلك. فلما كان في عهد

عمر تتابع الناس (اكثروا واسرعوا اليه) في الطلاق فاجازه عليهم.

صحيح مسلم، جلد ط ص ١١٠١ حديث: ١٤٧٢

«Yine Tavus'tan rivayet olunduğuna göre; Ebu's-Sahbâ İbn Abbas'a: Bildiklerinden haber ver, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde üç boşama bir talak değil mi idi? diye bir soru sormuş, o da: Öyle idi cevabını vermiştir. Ömer dönemi gelince insanlar boşama konusunda ona çokça müracaatta bulundular, o da kendilerine cevaz vermiştir»^a

2- Ebû Hanîfe'ye göre; öşürde nisap şartı olmayıp ister kalıcı olsun, ister olmasın gelir temin etme maksadı taşıyan tüm toprak ürünlerinden öşür vermek gerekir. Dayandığı delil: (ما أخرجت الأرض)="Toprağın çıkardığı ürünlerden öşür vermek gerekir

a) Müslim, Sahih, c. 2, s. 1101, H. No: 1472.

"a hadisi ile: (ماسقت السماء ففيه العشر)="Tabii olarak yağmur suyu ile sulanan toprakların ürününden ondabir zekât vermek gerekir" b hadisinin ifade ettiği umûmî mânâ olduğunu ikinci bölümdeki tatbiki örneklerde de zikretmiştik.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; uzun süre kalıcı olmak şartı ile topraktan çıkan ürünler eğer nisap miktarına ulaşmışsa oşür zekâtına tâbidir. Bu görüşü ileri sürerken dayandıkları delil Buhârî'de zikredilen şu hadistir: (ليس فيما دون خمس اواق صدقة وليس) (فيما دون خمس ذود من الابل صدقة وليس فيما دون خمسة اوسق صدقة)="Beş ukuyye'den (200 dirhemden) az gümüş paradan zekât yoktur. Beş zevd'den az deveden zekât vermek yoktur. Beş vesaktan az toprak ürününden zekât yoktur" 7.

Diğer hadis kaynaklarında da geçen bu hadis-i şerif için Zeylâf (v. 762/1360) şu bilgiyi veriyor: "Buhârî, Müslim, İbn-i Mâce, Ebû Dâvûd, Dârekutnî ile Ahmed b. Hanbel (v. 241/355)'in Müsned'inde de çeşitli yollardan lafız farkı, takdim tehir farkı ile zikredilen bu hadis-i şerifin senedi sağlamdır" 8.

Te'vil bahsinde de zikredildiği üzere Ebû Hanîfe bu hadisi, ticaret mallarının zekâtı olarak te'vil ediyor 9.

Ebû Hanîfe'nin delil olarak ileri sürdüğü: ما أخرجت الأرض ففيه العشر. (Derim ki; hadis bu lafızla garibtir", Lafzı ile garîb olduğu gibi, mânâsı ile de garibtir. Çünkü Buhârî bu hadisi Zührî'den: (فيما سقت السماء والعيون أو كان عثرًا العشر وفيما سقى بالنضح) (فيما سقت السماء والأهبار) tarzında; Ebû Dâvûd: ()="Gök suyu, nehir suyu ve göze suyu ile sulanan, yahut kendiliğinden yağmur suyu ile sulanan toprakların ürününden ondabir zekât lâzımgelir. Deve yahut dolap yardımı ile çekilmiş su ile sulanan toprakların ürününden yirmide bir zekât vermek gerekir" şeklinde değişik bir lafızla; Müslim de (فيما سقت الأهبار والغيم العشر وفيما سقى بالسانية نصف العشر)="Nehir ve bulutun suladığından onda bir, develer yardımı ile çekilen sularla sulanmış topraklardan yirmide bir zekât gerekir" şeklinde İbn-i Zübeyr yolu ile Cabir'den yukarıdaki lafızla; İbn-i Mâce de Âsım b. Ebinne'cûd yolu ile Ebû Vâil'den, Mesrûk'dan o da Muaz b. Cebel'den şu şekilde bir hadis rivayet etmiştir: (عن معاذ بن جبل؛ قال: بعثني رسول الله ﷺ إلى اليمن فأمرني أن آخذ مما سقت السماء وما سقى

Yemen'e gönderdi ve; gök suyu ile sulanan topraklarla kendiliğinden

Yemen'e gönderdi ve; gök suyu ile sulanan topraklarla kendiliğinden

a) Hadis bu lafızlarla gariptir. Farklı lafızlarla hadis, (b) maddesinde zikredilen kaynaklarda mevcuttur.

b) Hadis, Buhârî, K. zekât., bab: 55; müslim. İbn Mâce ve Ebû Davud'da aynı lafızlarla yoktur. Bu lafızlar garibtir, Benzer lafızlar için bkz. Müslim. K. Zekât, bab: I, c. II, s. 675; Ebû Davud, c. I, s. 370; İbn Mâce, c. I, s. 580.

7) Buhârî, c. II, s. 126.

8) Zeylâi, Nasbu'r-Raye, c. II, s. 384.

9) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 2.

sulu topraklardan oşür, dolaplar yardımı ile sulanan toprakların ürünlerinden, yirmidebir zekât vermek gerekir" ibaresiyle rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin hiçbiri lafız bakımından Ebû Hanîfe'nin yukarıda metnini verdiğimiz hadisini tutmadığı gibi, mânâ bakımından da tutmamaktadır. Dolayısıyla garibtir.

Buhârî yukarıda metnini verdiğimiz Zührî yolu ile gelen İbn-i Ömer hadisinin peşinden (ليس فيما دون خمسة اوسق صدقة)hadisini zikrederek "Bu hadis önceki hadisin tefsiridir" diyor.

Ebû Mutî' el-Belhî yolu ile Ebû Hanîfe'den rivayet edilen yukarıdaki hadis hakkında İbn-i Kayyim el-Cevziyye: "İsnadı bir işe yaramaz" demiştir. İbn-i Maîn'in dediğine göre; Ebû Mutî' el-Belhî hiçbir değeri olmayan ravidir. Ahmed b. Hanbel bunun hakkında: "Kendisinden rivayette bulunulmaya lâyık değildir", diyor. Ebû Dâvûd ise: "Ebû Mutî'in hadisini hadisçiler terketmişlerdir" diyerek kötülemiştir. Ebân: "Cidden zayıf bir ravidir" derken aynı zamanda Şû'be de bu raviyi zayıflıkla vasıflandırmıştır. Ancak bu konuda Tâbiuna ait eserler mevcuttur. Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: (فيما انبت الأرض)="Toprağın bitirdiği ürünün azından da çoğundan da oşür vermek gerekir". Mücâhid ve İbrahim en-Nehâf'den de aynı söz nakledilmiştir 10.

Ebû Hanîfe, İmameyn'in ileri sürdüğü ve muhaddislerce sahih olarak vasıflandırılan gümüş para, deve ve toprak mahsullerinin zekâtında nisabı bildiren nassı ticaret malının nisabı olarak te'vil ediyor. Yani ticarî olan toprak mahsulünden zekât vermek gerektiği mânâsını çıkarıyor. Oysa gümüş para ile develer ticarete kullanılamazlar da zekâta tabidir. Para da mutlak olarak zekâta tabidirler. Develerde saime olmak manası da muhtemeldir. Bu sebeple bu iki maddeyi ticaret malı mânâsına hamletmek kuvvetli bir karineye dayanmaktadır. Oysa te'vil ederken muhtemel bulunan mânâ daha kuvvetli bir delil ve karineye dayanmalıdır.

Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre; "Mutlak mutlak olarak bırakılmadır" prensibi kabul edilmiştir. Mezkûr hadiste (خمسة اوسق)sözü mutlak olup saime, yahut ticaret malı olmakla kayıtlandırılmamıştır. Onu Zekât malı olarak te'vil etmek, mutlakın kayıtlandırılması mânâsını taşır.

Üçüncü olarak: Zeylâf'nin de açıkladığı üzere, Ebû Hanîfe'nin dayandığı delil garib hadistir. Hadis mütehasşısı tarafından zayıf olmakla, hatta uydurma olmakla vasıflandırılmıştır. Sahih hadis karşısında garîb hadis ile amel etmek nazarîde kabul edilen prensiplere uymamaktadır. Zira, Hanefî Mezhebinin kabul ettiği prensibe göre; garib hadis ile amel edenin günahkâr olmasından korkulur 11.

10) Zeylâi, a.g.e., c. II, s. 386.

11) Serahsî,el- Usul, c. I, s. 194.

Tatbikatta rastladığımız meselelerden bir kısmı vardır ki, bu meselelerde Sünnetten bir nassa dayanıldığı halde, aynı konuya dahil bulunan başka bir meselede delil kabul edilmiyor. Yine öyle meseleler vardır ki, üzerinde varılan hüküm nassın bir bölümüne dayanılmış; aynı konuda başka bir meselede ise bu nassın başka bir bölümüne dayandırılarak esas bir olan iki meselede iki ayrı hüküm çıkarılmıştır. Bu yapılırken, her ne kadar mevzî bazı prensipler ilave edilerek yapılmışsa da, genel yapısı itibarıyla nasslara dayanma konusunda bu türlü izahlar, başta konulmuş ictehad ilkelerini terketmek ve başka esaslara dayanmak düşüncesini akla getiriyor. Biz bu gibi meselelerden bazı örnekler vermeğe çalışacağız. Ancak daha önce konulmuş bir prensibi zikrederek işe başlamayı uygun buluyoruz:

"Kitabu'l-İkrah" =tehdit ile yapılan muameleler" bahsinin baş tarafında Hanefî Mezhebinin, bu gibi meselelerde dayandığı prensip muamelede rızanın bulunmamasına dayanmaktadır. Tehdit ve zorlama ile yapılan muamelelerin geçerliliği konusunda dayanılan genel prensip şöyle açıklanıyor:

"Zorlamanın geçerli olması, zorlanan kimsenin zorlayana âlet olmasına bağlıdır. Bu alet oluş sebebiyle, yapılan iş yaptırana nisbet edilir. Zorlanan ve tehdit edilen kişinin alet oluşu ise; zorlama ve tehdit sebebiyle ihtiyar ve iradesinin tamamen yok olması itibarıyla değil, seçme yetkisinin fasid olması itibarıyla. Dolayısıyla, sağlam ile çarpıştığı zaman sakatın hükmü yok gibi olduğundan, sağlam iradeye nisbetle sakat ve bozulmuş olan irade yok hükmündedir. İrade yok kabul edildiği için, tehdit ile yapılan iş tehdit eden kimseye nisbet edilir. Bu sebeple Hanefî Mezhebinde irade ve rıza fiili tasarruflarda olduğu gibi, zorlayana alet olabilecek tasarruflara inhisar etmiştir. Sözlü tasarruflarda olduğu gibi, zorlayanın aleti olmayan konularda fiili tasarruflar geçerli kabul edilmiştir. Çünkü bir kimsenin başkasının ağız ile konuşması düşünülemez. Zorlama ile ilgili bütün tasarruflarda, zorlamanın tesiri, zorlananda rızanın bulunmaması esasına dayanmaktadır»¹².

Başka bir mesele münasebetiyle ikrah konusunda sözlü tasarruflarla ilgili olarak şu esas zikredilmektedir:

"Zorlanan kimsenin sözlü tasarrufları geçerlidir. Ancak, bey'i, icare gibi feshe ihtimali bulunan akitler feshedilir. Boşama, nikâh, ve köle azadı gibi feshe ihtimali bulunmayan konularda tehdidin hükmü geçerlidir". Fakat İmam Şâfi'ye göre, zorlanan kimsenin sözlü tasarrufları boş konuşma kabilinden olup geçersizdir¹³.

12) Serahsî, el-Mebcut, c. XXIV, s. 39.

13) Serahsî, a.g.e., s. 56 vd.

Hanefî Mezhebinin vazettiği ilk esasla, başka bir mesele dolayısıyla aşağıda ortaya koyduğu esas rıza ile alet oluş noktalarından çelişir görünümündedir. Bunun sebebi, esasen usuldeki prensiplerin furu'dan çıkarılmış bulunmasıdır. Aslında naslarla açısından bu konudaki ictehadların birbirine ters düştüğü de gözden kaçmamaktadır. Aşağıda bununla ilgili örnekleri vereceğiz.¹⁴

1- Hanefî Mezhebine göre, baskı ve tehdit altında yapılan nikâh geçersizdir. Bununla ilgili bir meseleyi aynen aşağıya ahıyoruz:

"Bir kimse bakire olan buluş çağındaki bir kızını bir erkekle evlendirirse ve bu haber kıza ulaştığı halde sükut etse, kızın bu sükutu rıza kabul edildiğinden, nikâh geçerlidir. Fakat, kız bu evliliği kabul etmezse nikâh geçerli değildir". Bu konuda Hanefî Mezhebinin dayandığı delil Ebû Hureyre ve Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: (*أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَدَّ نِكَاحَ بَكْرٍ زَوْجِهَا أَبُوهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ*) = "Peygamber (s.a.s) istemeyerek babasının evlendirdiği bakire bir kızın nikahını reddetmiştir"¹⁵. Bu ve benzeri hadislerle dayanılarak ittifakla Hanefî Mezhebinde, evlendirirken bâkirenin rızasına itibar edilmektedir¹⁵.

2- Hanefî Mezhebine göre; yine dul olan bir kadının veya bir kimsenin büyük oğlunun, kendi rızası dışında evlendirilmesi caiz değildir. Bu konuda dayanılan delil şu hadis-i şeriftir: (*بَلَّغْنَا أَنَّ رَجُلًا زَوَّجَ ابْنَتَهُ وَهِيَ كَارِهَةٌ وَهِيَ تَرِيدُ عَمَّ صَبِيَّانَهَا فَفَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الَّذِي زَوَّجَهَا مِنْهُ أَبُوهَا ثُمَّ زَوَّجَهَا عَمَّ وَلَدَهَا وَهَذِهِ امْرَأَةٌ كَانَتْ نَيْبًا*) = "Bize ulaştığına göre; bir adam amcası oğulları ile evlenmek isteyen kızını başka bir kimseye zorla nikâhlayınca Rasûlullah (s.a.s) kadın ile o kimseyi birbirinden ayırarak sonradan amcasının çocukları ile evlendirdi. Bu kadın dul idi"¹⁶.

3- Bazı alimlerin geçerli kabul etmesine karşılık, İmam Serahsî (v. 490/1090)'nin, en doğru görüş olarak vasıflandırdığına göre, Hanefî Mezhebinde zorlama ve tehdit altında yapılan satış, geçerli olmayıp fasittir¹⁷. Bu görüşe dayalı olarak şu meseleye de rastlamaktayız: Devlet bir kimseyi kölesini satmaya, yahut serbest bırakmaya zorlasa bu muamele geçerli değildir"¹⁸.

14) Delil olan diğer hadisler için bkz. Serahsî, a.g.e., c. V, s. 2.

a) Bu hadis Buhârî'de şöyle geçiyor: (*عَنْ خُنَيْسِ بْنِ خَدَّامِ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ فَكَرِهَتْ ذَلِكَ فَأَتَتْ النَّبِيَّ ﷺ فَفَرَّقَ نِكَاحَهَا*)

15) Serahsî, a.g.e., s. 3, s. 8.

16) Serahsî, a.g.e., s. 8 vd.; yukarıdaki hadis Ebû Davud'da şu lafızlarla geçiyor:

(*عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ جَارِيَةَ بَكْرَةَ ابْنَتَ النَّبِيِّ ﷺ فَذَكَرَتْ أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ فَخَيْرَهَا*)
bkz. Ebû Davud, c. I, s. 483. K.

Nikâh, bab: 24. Konu ile ilgili diğer rivayetleri aşağıda veriyoruz:

«باب إِذَا تَقَى الْحَتَانَانَ»
حدثنا معاذ بن فضالة قال حدثنا هشام بن خ وحدثنا أبو نعيم عن هشام عن قتادة عن الحسن عن أبي رافع عن أبي هريرة عن النبي ﷺ قال: إذا جلس بين شعبها الأربع ثم جهدها فقد وجب الغسل، تابعه عمرو بن مرزوق عن شعبة مثله وقال موسى حدثنا إبان قال حدثنا قتادة أخبرنا الحسن مثله.

4- Yine Hanefî Mezhebine göre, hibe konusunda yapılan zorlama da geçerli değildir. Bu konuda Hz. Ali'den rivayet edilen şu meseleye dayanılmaktadır: "Bir kadın kocasına bir şey hibe etse, kocası kendisini buna zorladığı iddiası ile hibesinden dönmek isterse dönebilir. Fakat, erkek karısına hibede bulunup tehdit altında hibede bulunduğu iddiası ile yaptığı hibeden dönmek isterse buna hakkı yoktur. Bunun sebebi, şudur: Kadının iddiası kabul edilir. Çünkü erkek karısını hibeye zorlayabilir, fakat kadın kocasını buna zorlayamaz. Daha doğrusu, döğme, hapsetme gibi sebeplerle kadın erkekten korkabilir, fakat koca kadından korkmaz. Bu meseledeki hüküm Hanefî Mezhebinde, hibede zorlamann geçerli olmadığına delil getiriliyor. Çünkü hibenin şartı, rızanın tam olmasıdır. Zorlama ise rızayı yok eder¹⁹.

Buraya kadar zikredilen meselelerde rızanın bulunmaması esasına göre, tehdit ve zorlama ile yapılan bu işlerin hükmü geçerli kabul edilmemektedir. Bu bakımdan yukarıdaki prensiplere uymakla beraber, üçüncü meselede tehdit altında köle azad etmenin geçerli kabul edilmemesi bu prensiple çelişmektedir.

5- Bir kimsenin işkence, dövme veya hapis edilme cezası tehdidi altında hırsızlık suçunu itiraf etse; bu ikrarı yine Hanefî Mezhebine göre batıldır. Bu meselede İbn-i Ömer hadisine dayanılıyor: Hadis-i şerif şöyledir: (ليس الرجل على نفسه بأمين ان جوعت او خوفت او اوثقت) = "Aç bırakıldığı, yahut korkutulduğu veya eli-ayağı bağlandığı zaman, kişi kendinden emin değildir"²⁰.

Kadı Şurayh (v. 78/697)'a göre; kelepçe, hapisane, döğme ve korkutma zorlamadır²⁰.

6- Tehdit ile içki içmeğe zorlanan kimseye had cezası uygulanmaz. Tehdit altında kalan bir kimseye içki içmek mubahtır. Çünkü zaruretler haramlıktan müstesnadır. Cezanın sebebi kişiyi bu işten engellemektir. Oysa bu kimse tehditten önce içmiyor, kendisini bundan engelliyordu²¹.

7- Zaruret ve mecburiyet esasına dayalı olarak zorla içki içmek, ölü eti yemek gibi haram işleri irtikab etmek caiz olduğu gibi, kalbi

«باب غسل ما يصيب من فرج المرأة»

عن زيد بن خالد الجهني اخبر انه سأل عثمان بن عفان فقال: رأيت اذا جامع الرجل امراته فلم ين قال عثمان: يتوضأ كما يتوضأ للصلاة ويغسل ذكره، قال عثمان سمعته من رسول الله ﷺ فسألت ذلك عن علي بن أبي طالب والزبير بن العوام وطلحة بن عبيدالله وأبي بن كعب رضي الله عنهم فأمره بذلك، قال يحيى: واخبرني أبو سلمة ان عروة بن الزبير انه سمع ذلك من رسول الله ﷺ.

عن أبي أيوب عن أبي بن كعب انه قال: يارسول الله! اذا جامع الرجل المرأة فلم ينزل؟ قال: ما مس المرأة منه ثم يتوضأ ويصلي، قال ابو عبيدالله: الغسل احوط وذاك الآخر وانما بينا لاختلافهم. بخاري، جلد 1/ص 22 كتاب الغسل باب اذا التقى الختانان

17) Serahsî, a.g.e., c. XI, s. 54-64.

18) Şeybânî el-Câmiu's-Sağîr, s. 79.

19) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 52; s. 80.

a) Hadisin kaynağını bulamadım.

20) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 185.

21) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 32.

iman ile dolu olduğu halde tehdit edilen kimsenin Allah'ı inkâr etmesi de caiz olup, yapılan inkâr hüküm bakımından geçerli kabul edilmez. Çünkü burada ilca gerçekleşmiş olur. Bunun gibi, iddetlerde de ilca esasına göre, ikrah yolu ile bunları terketmek caiz görülmüştür²². Aşağıda bununla ilgili örnekleri vermeğe çalışacağız.

8- Bir kimse ölüm tehdidi ile malını denize atmaya, yahut yakmaya, yahut kırılacak cinsten eşyasını kırmaya zorlanıp bu işleri yapsa tehdidi gerçekleştiren kimse, zayi olan bütün malları ödemeğe mecburdur. Çünkü malın telef edilmesi tehdit edilen kimsenin tehdit edene alet olması mümkün olan şeylerdir. Dolayısıyla ilca gerçekleşir. Bu ilca esasına göre yapılan işler, cebredene nisbet edilir. Sanki bu işleri kendi eli ile yapmış gibi olur²³. Bu son üç maddede de ilca esasına dayalı olarak fiili tasarruflar dolayısıyla zorlama geçerli kabul edilmiyor.

Yukarıda zikredilen meselelerde Hanefî Mezhebinin prensipleri ile mutabakat, ikrahın hükmünün geçersiz olduğu ile ilgili hadis-i şerife uygun görünmesine karşılık, zorlamaya konu teşkil eden benzer meselelerde ikrah'ın hükmü geçerli kabul edilmektedir.

Baskı Altında Yapılan İşlerin Geçerli Kabul Edildiği Meseleler

1- Ebû Hanife'nin ilk görüşüne göre; ister devlet tarafından uygulansın, ister başkası tarafından gerçekleştirilsin, tehdit ve zorlama ile zina eden kimseye had cezası lâzımgelir. Fakat, sonradan devlet dışındaki kimseler tarafından yapılan tehdit ve zorlama konusunda görüş değiştirerek bunun da hükmünü geçerli kabul etmiş ve böyle bir tehdit altında kalan kişinin; fiilinden dolayı günahkâr olacağını ve hadd cezasına çarptırılacağı düşüncesini benimsemiştir. İster ilk görüşüne göre olsun, ister ikinci görüşüne göre olsun, tehdit altında zina yapan kimsenin mezhep esasına ve hadis-i şerifteki hükme ters gibi görünen had cezasına çarptırılması gerektiği düşüncesi zamanın şartlarına bağlı ictihadlar başlığı altında ikinci bölümde de zikredildiği üzere şöyle açıklanıyor:

"Erkeklerde zina tenasül organı uyanmadan gerçekleştirilemez. Cinsiyet organı ise bir lezzet almadan uyanmaz. Erkeklerde bu lezzetin bulunması ve şehvetin uyanması bu işin gönül hoşluğu ile yapılmış olduğuna delâlet eder. Çünkü korku ile şehvet uyanmaz.

"Ancak bu konuda erkek ile kadın arasında fark vardır. Zinada kadın fiilin mahalli durumundadır. Korkutma ve zorlanma ile de zi-

22) Serahsî, a.g.e., s. 50.

23) Serahsî, a.g.e., s. 69.

na fiili onun tarafında gerçekleşebilir. Öyle ki, uyku halinde veya baygın iken de bu iş gerçekleşebilir. Fakat, erkek yönünden durum böyle değildir".

Aynı şekilde Ebû Hanîfe, adam öldürmeğe zorlanma ile zinaya zorlanma arasında fark gözeterek; adam öldürmeğe zorlanan kimseye kısas değil, had cezası lâzımgeldiği görüşünü müdafaa ederek zorlama sebebiyle her iki durumda da haramlığın ortadan kalkmayacağını söylüyor. O'na göre, adam öldürmede zorlanan kişi, tehdit edene alet olabilecek durumdadır. Burada ilcâ sebebiyle işlenen suç, zorlayana nisbet edilmiş olur. Dolayısıyla zorlayana kısas lâzımgelir.

Zinaya gelince, bu işe zorlanan kişi, zorlayana alet olacak durumda değildir. Zira başkasının aleti ile zina gerçekleşmez. Bu sebeple zorlayana değil, zorlanarak bu işi işleyene had lâzımgelir. Dolayısıyla yapılan iş, zorlanan kişiye inhisar eder.

Ebû Hanîfe'den nakledilen başka bir görüşe göre ise, böyle bir kimseye bir şey lâzımgelmez. Çünkü had cezası bu günaha engel olmak içindir. Zorlama durumunda buna engel olmaya ihtiyaç yoktur.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; ister devlet tarafından gerçekleştirilsin, ister başkası tarafından yapılsın, zorlama ile yapılan muamelelerin hükmü geçersizdir²⁴.

2- Yukarıda da kaydedildiği üzere; bir taraftan tehdit altında zinaya zorlanan kadın, şehvet hali bulunmasa da zina mahalli olduğu için, zorlayana alet olmuş kabul ediliyor²⁵. Öte yandan baliğa olan bir kadının kendi isteği ile deli bir erkeği, yahut baliğ olmayan çocuğu kendisi ile zinada bulunmaya davet edip zina fiilini gerçekleştirmesi halinde Hanefî Mezhebine göre, kadına had cezası gerekmediği görüşü kabul ediliyor. Birinde ikrah geçerli kabul edilmesine karşılık diğernide kendi isteği ile yaptırdığı zina fiilinden dolayı cezaya çarptırılmaması müdafaa ediliyor.

Bu meselede Hanefî Mezhebinin dayandığı akfî delil şudur: Kadının kendisini yasakla muhatab olmayan ve fiilinden dolayı günah icab etmeyen bir erkeğe teslim etmiştir. Bu bir nev i kendisini kocasına teslim etmek gibidir. Dolayısıyla kadına had lâzımgelmez.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Şâfi'ye göre ise; bu meselede kadına had lâzımgelir. Çünkü kadın zâniyedir. Had cezası ile sabittir. Sonra zina, akitten soyulmuş cinsî ilişkiden başka bir şey değildir. Bu işe gerçekleşmiştir. Ancak zina fiilini yapanlardan birinde ehliyet bulunmadığı için düşmüştür. Haddin suçta ortak olanlardan biri üzerinden düşmesi diğerleri üzerinden düşmesini gerektirmez²⁶.

24) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 88 vd; kadın açısından hüküm için bkz. a.g.e., c. IX, s. 54; c. XXIV, s. 127, Adam öldürmeye ve zinaya zorlamakla ilgili mesele.

25) bkz. a.g.e., s. 88.

26) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 64.

3- Nikâhta ve zinada geçersiz kabul edilmesine karşılık²⁷, boşama hukukunda bir kimsenin karısını tehdit ve zorlama ile boşaması geçerli kabul edilmiştir²⁸. Oysa ikisi de sözlü tasarruftur. Birinde kabul edilip diğerinde kabul edilmemesi yukarıdaki prensip gereğince bir çelişkiyi gösteriyor.

Ayrıca tehdit altında boşamanın geçerliliği konusunda Hanefî Mezhebi, "Kitâbü'l-İkrâh"ın başında İbrahim en-Nehâf'nin görüşüne dayanıyor. İbrahim en-Nehâf (v. 96/714) şöyle diyor: "Bir kimseyi devlet eğer karısını boşamaya, yahut kölesini serbest bırakmaya zorlasa, adam da karısını boşasa, yahut kölesini istemeyerek serbest bıraksa boşama geçerlidir. Zira Allah Teâlâ dileseydi o kişiyi bundan daha kötü bir belaya mübtela kılabilirdi. Nasıl olursa olsun, tehdit altında boşama geçerlidir. Hanefî alimleri buna dayanarak ister devlet tarafından yapılmış olsun, ister başkaları tarafından gerçekleştirilsin, tehdit altında boşamayı caiz görmüşlerdir. Bunun gibi, Hanefî alimeri, sarhoş ile tehdit altında kalan kimsenin ziharı ile kölelerini müdebber yapmalarının hükmünün geçerli olduğunu kabul etmişlerdir²⁹. Ancak, İmam Kerhî (v. 340/951) ile İmam Tahâvî (v. 321/933)'ye göre; sarhoşun boşaması geçerli değildir³⁰.

Bir Tâbii olan İmam Nehâf'nin görüşüne dayanarak yukarıdaki hükme varan Hanefî Mezhebi, bu görüşü bazı Tâbii, Sahâbî sözleri ve te'vil kabul eden bazı hadislerle de takviye etmeğe çalışmışlardır³¹.

İleride yer vereceğimiz üzere ibadetler bahsinde ikrâh'ın hükmünü geçersiz kabul eden Hanefî Mezhebi (رفع عن أممي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه) "Ümmetimden hata, unutma sonucu ve baskı altında yaptıkları işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır"^a hadisine dayanarak hüküm veriyor. Oysa aynı konuya giren muamelatla ilgili meselelerde bu hadisi delil kabul etmeyip bir Tâbii sözünü hadise tercih etmiş görünüyor. Bu usul, mezhebin kabul ettiği, nass karşısında ictihadın geçerli kabul edilmeyeceği prensibine ters görünüyor. Dolayısıyla Hanefî Mezhebi, ibadetlerde kabul ettiği hadisi muamelat bahislerinin bir kısmında kabul etmiyor. Bununla ilgili örnek biraz sonra verilecektir.

4- Boşamada olduğu gibi, sözlü bir tasarruf olan zorla İslâm'ı kabul etmek de Hanefî Mezhebine göre geçerli kabul edilmiştir. Oysa başkasının aleti olan gayr-i müslimin bunda bir dahli yoktur. Daha

27) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 85.

28) Serahsî, a.g.e., s. 40.

29) Serahsî, a.g.e., c. VII, s. 184; c. VI, s. 223.

30) Merğînânî, el-Hidâye, c. I, s. 230.

31) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 40.

a) Ibn Mâce, c. I, s. 659, K. Talâk, bab: 16'da hadis şöyle geçiyor: (أَنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانِ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ) Ancak, hadisin rivayet zincirinde bulunan Ebû Bekr el-Huzelî'nin zayıf bir ravi olduğunda hadisçiler itifak halindedirler. Bu sebeple hadis zayıf kabul edilmiştir

önce kaydettiğimiz alet olma prensibine bakılırsa bu tasarrufun geçerli kabul edilmemesi gerekir³². Aynı zamanda böyle bir muamelede rıza esası bulunması gerekir.

5- Yukarıda kaydedildiği üzere, sarhoşun boşamasının geçerli kabul edilmesine karşılık, Hanefî Mezhebine göre, çocuğun, uykuda olan kimsenin ve delinin boşamaları geçerli kabul edilmiyor³³. Oysa bu iki tasarruf arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da akıl mevcut değildir.

6- İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in ikrâh konusundaki ana prensiplerinin boşama hukuku ile ilgili meselelerde uygulanmadığı, dolayısıyla Hanefî Mezhebinde zorlama konusunda boşamada ki prensibe uyulduğu görülmektedir.

B- Hadis İle Bazı Meselelerde Amel Edip Bazılarında Amel Etmemek

Yukarıda zikredilen meselelerde (رفع عن أمّتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه) hadisi ile amel edilmemesine karşılık diğer bazı meselelerde ise aynı hadis delil olarak kullanılmaktadır. Bu meselelerden bazıları şunlardır:

1- Hata ile bir kimseyi öldürmenin cezası Allah'tan bir rahmet olmak üzere bizlerden kaldırılmıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor: (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ) = "Hata etmeniz sebebiyle sizin üzerinizde bir günah yoktur"³⁴; (رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا) = "Rabbimiz! Unuttuğumuz, yahut hata ettiğimiz zaman bizi sorumlu tutma"³⁵.

Hz. Peygamber (s.a.s) de: (رفع عن أمّتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه) = "Ümmetimden, hata, unutmama sonucu ve baskı altında yaptıkları işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır"^a buyuruyor. Aynı konuda kısasın tatbik edilmesi mümkün olmayınca nassa dayanarak diyet lâzımgeldiği hükmüne varılmıştır³⁶.

2- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse namaz esnasında unutarak, yahut hata ile yahut kasden konuşursa namazını yeniden kılması gerekir. Bu meselede de yukarıdakilerde olduğu gibi, adı geçen hadis delil getirerek hata ve unutmama yolu ile konuşmanın namazı bozmayacağı görüşünü müdafaa etmektedir³⁷.

32) Serahsî, a.g.e., s. 84.

33) Merginânî, el-Hidâye, c. I, s. 229.

34) el-Ahzâb, 33/5.

35) el-Bakara, 2/236.

a) Bu hadisin kaynağı az önce geçmiştir.

36) Serahsî, el-Mebsût, c. XXV, s. 67.

37) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 160.

3- Buna karşılık konuşma dışında namaz esnasında unutarak, yahut hata ile yapılan kusurların namazı bozmadığı kabul edilmektedir. Aşikâre okunacak yerde unutarak gizli okumak, gizli okunacak yerde aşikâre okumak, farz ve vacibleri tehir etmek gibi...

Bir kimse Ramazan ayında yeyip-içmeğe zorlansa Hanefî Mezhebine göre; suçsuz olduğundan kendisine keffaret değil sadece kaza lâzımgelir. Bu meselede de hadis-i şerifteki prensip uygulanmaktadır³⁸.

4- Hanefî Mezhebinde ikinci vaktinin sonu güneşin batma zamanıdır. Bunun delili: (من أدرك ركعة من الصلاة فقد أدرك الصلاة) = "Kim namazın bir rek'atına yetişirse, namazın tamamına yetişmiş olur" hadisidir³⁹. Bir taraftan akşam namazının vaktinin tesbiti bakımından bu hadisin delil kabul edilmesine karşılık, öte taraftan ikinci namazının iftitah tekbirini aldıktan sonra akşam ezanının okunması ile ikindinin farzının batıl olacağı kabul edilmiştir.

5- Yine sabah namazının vaktinin son sınırını tesbit ederken Hanefî Mezhebi "Sabah vaktinin sonu güneşin de doğduğu zamanki vakittir" ^a diyerek görüşüne şu hadis-i şerifi delil getiriyor: (من أدرك ركعة من الفجر فقد أدرك الفجر) = "Kim sabah namazından bir rek'ata yetişirse, sabah namazına yetişmiş olur" ^b. Öte taraftan ise sabah vaktinde namazın birinci rek'atının iftitah tekbirini aldıktan sonra güneş doğmuş olsa, bu namazın batıl olduğunu kabul ederek bir yerdeki görüşünü ispat için hadisi kabul, diğer görüş için reddetmiş olduğu göze çarpıyor⁴⁰.

6- Oruçlu kimse, Hanefî Mezhebine göre; abdest alırken hata ile boğazına su kaçırırsa orucu bozulur, fakat keffaret lâzımgelmez. Ancak, burada bir fark gözetiliyor. Eğer bu esnada oruçlu olduğunu hatırlamıyor idiyse orucu bozulmaz. Oysa aynı mezhebe göre, unutarak su içen oruçlu kimsenin orucu bozulmaz. Burada aynı hükmü taşıyan iki meseleden birinde hadisin bir kısmı ile amel edilip diğer meselede amel edilmiyor.

Fakat, Şâfi'ye göre; (رفع عن أمّتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه) = "Ümmetimden hata, unutmama sonucu ve baskı altında yaptıkları işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır"^a hadisi gereğince bu kimsenin hata ile su içmesi halinde orucu bozulmaz⁴¹.

38) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 98.

39) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 144.

a) Hadisin aynı lafzı için bkz. Buhârî, c. I, s. 145; K. Mevakit; Müslim, c. I, s. 423, 425, H. no: 607, K. Mesacid, 25.

b) Hadis Buhârî'de şu lafızlarla geçiyor: (عن أبي هريرة أنّ رسول الله ﷺ قال: من أدرك من الصبح ركعة قبل أن تطلع الشمس فقد أدرك الصبح ومن أدرك ركعة من العصر قبل أن تغرب)

(الصبح ركعة قبل أن تطلع الشمس فقد أدرك الصبح ومن أدرك ركعة من العصر قبل أن تغرب) bkz. Buhârî, c. I, s. 144, Müslim, c. I, s. 424, K. Mesacid, H. No: 608.

40) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 142.

a) Hadisin kaynağı az önce geçmiştir.

41) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 66.

7- Hanefî Mezhebine göre; çocuk ile delinin saime olan hayvanlarından zekât lâzımgelmeyeceği konusunda: (رفع القلم عن ثلاث:)
 (عن الصبي حتى يحتلم وعن النائم حتى يتنبه وعن المجنون حتى يفيق)
 hadisine dayanılıyor. Bu görüş aynı zamanda Hz. Ali ile İbn-i Abbas'ın görüşüdür. Şâfiî'nin: (ابتغوا في أموال اليتامى خيراً كيلا تأكلها الصدقة أو تأكلها الزكاة)
 "Yetimlerin mallarından hayır talep edin (ticarete çalıştırın) ki, zekâtlar onu yeyip tüketmesin " ^b hadisine dayanarak yetimin (çocuğun) malından da zekât lâzım geleceği görüşünü reddederken yukarıdaki hadise dayanarak diğer hadisi te'vil ediyor ve şöyle diyor: "Çocuğa ve deliye zekât vermeyi farz kılmak onun üzerine kalemi icra etmektir. Halbuki vücûb zimmete bağlıdır. Dolayısıyla bunların malının zekâtı velinin zimmetine vacib olmaz. Zimmetin deliye değil, mutlaka çocuğun kendisine çıkarılması gerekir. Zira zimmetle ilgili hitap çocuğa yapılır. Şâfiî'nin dayandığı hadisin te'vilini ise şöyle yapıyor: Sadakadan maksat, zekât değil, nafakadır. Dolayısıyla namaz benzeri ibadetlerde olduğu gibi, zekât konusunda da çocuk sorumlu değildir ⁴².

Oysa Hanefî Mezhebi, aynı şekilde zimmeti gerektiren toprak ürünlerinin zekâtı konusunda değişik düşünerek: "Çocuğun zirai mahsülünden öşür lâzım gelir " ^c diyor. Zekâta yukarıdaki hadisi delil kabul etmelerine karşılık, öşürde delil kabul etmemiş görünüşler ⁴³.

8- Başka bir mâlî mesele olan fitre konusunda da; çocuğun mali varsa velisinin kendisi adına bu maldan fitre vermesi, yine çocuk adına malından vekâleten kurban kesmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Bu ictihad zekâttaki zimmet esasına aykırı görünüyor. Zira fitre ve kurbanda da zimmet sözkonusudur. Aynı zamanda hadis-i şerifin hükmüne aykırı görünüyor. İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf bu meselede yukarıdaki kıyasa istihsan ile karşı çıkmışlar ve bu fitre ve kurbanda, toprak ürünlerinde olduğu gibi, meûnet (vazife) mânâsı vardır, bu bir nev'i nafaka gibidir. Çocuğun malından nafaka verilebildiği gibi, fitre verilip kurban da kesilebilir ⁴⁴.

b) Hz. Ali'den rivayet edilen bu hadisin metni Buhârî'de şöyle geçiyor:
 (أن القلم رفع عن ثلاثة: عن المجنون حتى يفيق وعن الصبي حتى يدرك وعن النائم حتى يستيقظ)
 bkz. Buhârî, c. VII, s. 196, K. Talâk, II.

42) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 162.

c) Bu hadis "el-Muvatta"da Hz. Ömer'in sözü olarak şöyle geçiyor: (عن مالك أنه بلغه أن عمر بن الخطاب قال: اتجروا في أموال اليتامى لا تأكلها الزكاة)
 bkz. el-Muvatta', s. 171, K. Zekât, bab: 6. Tirmizî'de bu hadis şöyle geçiyor: (أن النبي ﷺ خطب الناس فقال: «ألا من ولي يتيماً له مال فليتنجر فيه ولا يتركه حتى تأكله الصدقة»)
 bkz. Tirmizî, c. III, s. 32, K. Zekât, bab: 15, H. No: 641.

43) İbn-i Kudâme, el-Muğnî, c. II, s. 622.

44) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 104.

Fakat, İmam Züfer (v. 158/775) ile İmam Muhammed (v. 189/805)'e göre; veli fitreyi kendi malından öder. Çocuğun malından ödeyemez. Eğer bu fitreyi çocuğun malından öderse, onu kendi malından tazmin etmesi gerekir. Fakat, Hanefî Mezhebince kabul edilen görüş Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf'un görüşleridir ⁴⁵.

Bu meselede istihsanın dayandığı esas kıyasınkinden daha zayıftır. Çünkü kıyas sünnete dayanıyor.

9- Çocuk eğer bir adam öldürür, yahut herhangi bir suç işleyip başkasının malını yok ederse, Ebû Hanîfe'ye göre; çocuğun malından ceza olarak tazminat ödenir. Bu ödeme çocuğun velisi tarafından yapılır. Oysa bu hüküm, yukarıda zekât bahsindeki ictihadın mesnedine aykırı düşmektedir ⁴⁶.

C- Şâzz Hadis İle Amel

Nazarî bölümde belirtildiği üzere Hanefî Mezhebi şâzz olan hadis ile amel etmez. Fakat, inzal vakti olmaksızın sadece cinsî birleşme dolayısıyla yıkanmanın gerekli olduğu konusunda Â'meş'e karşılık istisnâî olarak Hanefî Mezhebinin şâzz hadis ile amel ettiğini görmekteyiz. Bununla ilgili bir meseleyi aynen nakletmekte yarar gördüğümüzden aşağıya ahyoruz:

"Hanefî Mezhebine göre; cinsî birleşmede boşalma vaki olsun veya olmasın, erkek cinsiyet organının kadınlık organında sünnet miktarı kaybolması ile yıkanmak gerekir. Bu görüşü Muhacir Sahâbîlerden Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn-i Ömer kabul etmişlerdir.

Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. Yemân ve Zeyd b. Sâbit gibi Ensar'dan olan Sahâbîler Hz. Peygamber (s.a.s)'in: (إنما الماء من الماء)
 ="Su ancak sudan gerekir " yani yıkanmak, meninin gelmesinden dolayı gerekir, hadisine dayanarak sadece cinsî birleşmeden dolayı yıkanmanın gerekmediği görüşünü savunmuşlardır. Süleyman el-Â'meş de bu görüşü benimsemiştir.

Hanefî Mezhebi ise şâzz olarak vasıflandırdığı şu hadisi delil olarak ileri sürüyor: (ان النبي ﷺ قال: اذا التقى الختانان وجب الغسل انزل أم لم ينزل)
)="Kadın ve erkek sünnet mahalleri birleştiği zaman, boşalma vaki olsun, olmasın yıkanmak gerekir ". Şâzz olarak vasıflandırılan bu hadisi delil getirdikten sonra İmam Serahsî bu şâzz hadisi Hz. Ömer'in sözü ve uygulaması ile kuvvetlendirmektedir. Konu ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

"En doğrusu, Hz. Ömer, Ensar'ın o ictihadlarına izin vermemiş

45) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 104.

46) bkz. Şâfiî, el-Ümm, c. II, s. 28 vd.

olduğudur. Hatta Zeyd. Sâbit'e: "Ey nefsinin düşmanı! Senden yayılan bu fetva nedir?" demiş, Zeyd de: "Ensar'dan olan halalarımın böyle dediklerini duydum" cevabını vermesi üzerine, Hz. Ömer Ensar'dan olan o kadınların hepsini toplayıp bu meseleyi sormuş, onlar da:

"- Hz. Peygamber (s.a.s) devrinde öyle yapardık ve yıkanmazdık, dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer:

"- Hz. Peygamber bu yaptığınızı biliyor mu idi? diye sormuş ye;

"- Hayır, cevabını alınca:

"-Öyle ise bu bir önem taşımaz, diyerek konuyu sormaları için, kendilerini Hz. Âişe'ye göndermiş Hz. Âişe de:

"-Rasûlullah (s.a.s) ile beraber aynı şeyi yaptık, fakat yıkandık, demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer kalkıp Zeyd'e şunu söylemiştir:

"- Eğer bu görüşüne tekrar devam edersen, sana işkencede bulunurum".

Konu ile ilgili olarak bu açıklamalar kaydedildikten sonra bu mesele ile ilgili şu yorum ilâve ediliyor:

"- Bunun mânâsı şudur: Bu iş adette meninin kesesinden çabuk inmesine sebep teşkil eder. Dolayısıyla meninin çabuk akmasına sebep olduğu için ihtiyaten meni dışarıya akmış gibi kabul edilmiştir. Zira bu olay gözle görülmez. Çoğu kere meninin az gelmesi sebebiyle buna vakıf olunamaz. Öyle ise bu yer ihtiyat yapma yeridir" 47. Bu mesele aynı zamanda Hanefi Mezhebinin ihtiyata dayalı icthadlarına da örnek teşkil ediyor.

D- Zayıf Hadis İle Amel Etmek

1- Hanefi Mezhebine göre; harac toprağı statüsü konulan gayr-i müslim kişiye ait bir toprak sonradan bir müslüman tarafından satın alınır, yahut bu toprağın sahibi müslüman olursa, buna rağmen bu toprak öşür toprağı olarak kabul edileceği yerde, eskiden olduğu gibi haraç arazisi statüsünde mutalaa edilerek ürününden sahibinin öşür değil, harac vermesi gerekir.

Fakat, İmam Malik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu görüşü kabul etmeyerek böyle topraklardan sadece öşür vermek gerektiğini savunmuşlardır. Bunların dayandıkları deliller şunlardır:

a) Haraç gayr-i müslimlerden alındığı için zillet mânâsını ifade

47) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 68 vd.

eder. Müslüman ise kendisini alçaltacak böyle bir vergi ile sorumlu tutulamaz.

b) Toprağın haracı kişiye bağlı olarak alınır. Sahibi müslüman olunca harac vergisi düşerek öşür vermekle sorumlu tutulur 48.

Hanbeli Mezhebinin dayandığı delillerden biri de şu hadis-i şerif: "Alâ b. Hadremî'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s) beni Bahreyn ile Hecr denilen yere zekât memuru olarak gönderdi. Ben ise kardeşler arasında ortak olan bir bahçeye geliyordum. Onlardan biri müslüman oluyor, dolayısıyla ben de ondan harac değil öşür alıyordum" 49.

Hanefi Mezhebinin bu meselede dayandığı delil: (لا يجمع عشر)="Bir müslümanın toprağından hem öşür, hem de harac toplanmaz" a hadisi. Bu hadisin zayıf olduğunda hadis alimlerinde ittifak vardır. İbn-i Humam hadis hakkında şu bilgiyi veriyor:

"Bu hadis zayıftır. İbn-i Adiy bu hadisi "el-Kâmil" adlı kitapta şu senetle ile zikretmişti: Yahya b. Anbese'den, Mes'ud'dan: Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: (لا يجمع على مسلم خراج وعشر)="Bir müslümanın üzerinde haraç ile öşür toplanmaz." Bu rivayet zincirindeki Yahya b. Anbese son derece zayıf bir ravidir. Öyle ki Ebû Hanife hakkında uydurma ve yalan rivayetlerde bulunmaya nisbet edilmiştir. Aslında bu hadisi Ebû Hanife ve Hammad yolu ile İbrahim en-Nehâf ve İkrime gibi ravilerden bu söz rivayet edilmiştir. Bu sözlerin hulasası şudur: Yahya b. Anbese, gördüğün gibi ancak bazı Tabiilerin görüşünü nakletmiştir. Bu Tabiiler adı geçen hadisi Hz. Peygamber Aleyhisselam'a ref etmemişlerdir. Dolayısıyla mürsel durumda kalmıştır" 50.

Beyhaki de adı geçen şahıs için güvenilir ravilere vasl ederek uydurma hadis rivayet ettiği sabit bir ravidir. Bu sebeple kendisi zayıf bir kişidir, diyor 51.

Zayıf hadis mucib bir delil olarak kabul edilmediği halde bu meselede Ebû Hanife'nin bir topraktan hem öşür, hem de harac alınmayacağı tarzında dayandığı, daha başka bir ifade ile kendisine izafe edilen bu hadis ittifakla zayıf bulunduğu, onun hükmünü mucib kılmak Ebû Hanife'nin, dolayısıyla Hanefi Mezhebinin koyduğu prensiplere uymamaktadır. Ebû Hanife bu hadise dayanarak eski-

48) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 5 vdd.; el-Müdevvene, c. I, s. 345.

49) İbn-i Mâce, Sünen, c. I, s. 586, H. no: 1321, K. Zekât, Üç mezhep imamının delilleri için bkz. Y. Vehbi Yavuz, İslâm'da Zekât Müessesesi, s. 186 vd.

a) Bu hadis Yahya b. Anbese yolu ile rivayet olunan garip bir hadis olup zayıf olduğunda ittifak vardır. bkz. Seyyid Sâbık, Fıkhu's-Sünne, c. I, s. 301.

50) İbn Humâm, Fethu'l-Kadir, c. IV, s. 366; bkz. H. Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, s. 163.

51) Seyyid Sâbık, Fıkhu's-Sünne, c. I, s. 301.

den harac statüsüne bağlı bulunan bir toprağın, sahibine bağlı olarak sonradan oşür toprağı statüsüne dönüşmeyeceğini, eskiden olduğu gibi haraca tabi olacağı görüşünü müdafaa ediyor. Hadisi zayıflık açısından bu şekilde müdafaa etmek, Mezhebin prensilerine uygun düşmüdeği gibi, faraza bu hadis sağlam olsa da yine toprağın statüsünün değişmeyeceğine ve sahibinin durumu değişen bir toprağın müslümanlık veya kâfirliğine göre, tâbi olduğu vergi çeşidinin değişmeyeceğine delâlet etmez. Toprağın sahibi müslüman olur, yahut haracı bir toprak bir müslümanın eline geçerse, bir ibadet olan oşre tabi olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ: ﴿وَمَا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

)="Sizin için topraktan çıkardıklarımızdan verin" ⁵² buyuruyor. Bu ayet müslümanlara hitab ediyor. Müslümanların ise harac ile değil zekât vermekle sorumlu bulunmaları gerekir.

Hanefî Müctehidlerinden İmam Âzam'ın talebesi olan Abdullah b. Mübârek de aynı görüşü müdafaa ederek şöyle diyor: "Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: (Sizin için topraktan çıkardıklarımızdan verin) buyuruyor. Bizler ise Ebû Hanîfe'nin sözü ile Kur'an'ın hükmünü terkediyoruz" ⁵³.

2- Hanefî Mezhebine göre; ne seferde, ne de hizada bir vakit içinde iki namazı birleştirip kılmak caiz değildir. Ancak, Arefe günü hacılar için bu şekilde iki vaktin namazını birleştirmek caizdir. Arafat'da hacılar, öğle ile ikindiye bir arada cem-i takdîm tarzında; akşam ile yatsıyı Müzdelife'de cem-i tehir tarzında bir arada kılmaları mecburidir. Bu iki yer dışında namazların birleştirilerek kılınması caiz değildir.

İmam Şâfi'ye göre; sefer, çamur, hastalık ve yağmur özürlü olmasıyla bir müslüman iki vaktin namazını toplayıp bir vakitte kılabilir.

İmam Malik'e göre; hastalık özürlü dolayısıyla da namazları birleştirerek kılmak caiz olduğu gibi, sefer ve yağmur özürlü dolayısıyla cem' edilmesi yine caizdir.

İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise; sefer özürlü dışında hizada iken de namazları birleştirerek kılmak caizdir. Namazların birleştirilerek bir vakitte kılınmasını caiz gören üç mezhep İmamın bu görüşlerini ileri sürerlerken dayandıkları deliller şunlardır:

a) (انَّ النَّبِيَّ ﷺ جَمَعَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي سَفَرِهِ إِلَى تَبُوكَ)="Muaz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.s) Tebuk seferinde öğle ile ikindiye birleştirerek kılmıştır" ⁵⁴.

b) (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ إِذَا جَدَّ بِهِ السَّفَرُ)="Hz. Âişe

52) el-Bakara, 2/267.

53) İbn-i Kudâme, el-Muğnî, c. II, s. 725 vd; konunun mezhep imamları arasında münakaşası için bkz. Y. V. Yavuz, İslâm'da Zekât Müessesesi, s. 180-186.

54) İbn-i Mâce, c. I, s. 340, H. No: 1069.

(r.a.)'den rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.s) sefere çıktığı zaman iki vaktin namazını birleştirerek kılardı" ⁵⁵.

c) (عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَبْعًا وَثَمَانِيًا جَمْعًا)="İbn-i Abbas'tan rivayet edildiğine göre; şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraber, öğle ile ikindiye birleştirerek, akşam ile yatsıyı da birleştirerek kıldık" ⁵⁶.

d) (جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَبَيْنَ الْمَغْرَبِ وَالْعِشَاءِ بِالْمَدِينَةِ مِنْ غَيْرِ عَذْرٍ)="İbn-i Abbas'dan rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (s.a.s) Medine'de hiçbir özürlü bulunmaksızın öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birleştirerek kılmıştır" ⁵⁷.

Hanefî Mezhebinin dayandığı deliller ise şunlardır:

a) (حَافِظُوا عَلَيَّ الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى)="Beş vakit namaza özellikle orta namaza devam edin" ⁵⁸.

b) (إِنْ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا)="Şüphesiz namaz vakit ile belirlenerek mü'minler üzerine farz kılınmıştır" ⁵⁹ ayetlerinin işareti ile aşağıdaki hadistir:

c) (مِنْ جَمْعِ بَيْنِ صَلَاتَيْنِ فِي وَقْتٍ وَاحِدٍ فَقَدْ اتَى بِأَبَا مِنَ الْكِبَائِرِ)="Kim iki namazı bir vakitte toplayarak kılsa büyük günah kapısından birine gelmiş olur" ⁶⁰.

d) Hz. Ömer (r.a.)'in şu sözü: "Büyük günahların en büyüğü, iki vaktin namazını toplayıp bir vakitte kılmaktır" ⁶¹.

Hanefî Mezhebinin dayandığı hadisin ravi silsilesi arasında yer alan Haneş konusunda Zeylâf şu bilgiyi veriyor: "Tirmizî "Sünen" 'inde ⁶² Hâkim de "Müstedrek" 'inde ⁶³ adı geçen hadisi zikretmişlerdir. Hâkim Müstedrek'inde Haneş için, güvenilir ravidir, demesine karşılık "Tenkihü'l-Tahkik" adlı kitapta Hâkim'in Haneş'in güvenilir ravi olduğuna muvafakat etmediği kaydedilmiştir. Ahmed b. Hanbel Haneş'i yalancılıkla vasıflandırmış olup: "Rivayet ettiği hadis terkedilmiştir" dedi. Nesâî ile Dârekutnî de aynı şeyi söylemişlerdir. Beyhâkî ise şöyle demiştir: "Bu hadisi rivayet etmekle Ebû Ali er-Recâ yalnız kalmıştır. Ebû Ali Haneş diye tanınan kimsedir. Haneş ise zayıf bir ravidir, verdiği haber delil kabul edilmez" ⁶⁴. İbn-i Hibbân da aynı hadisi "Kitabu'z-Zuafâ" adlı eserinde zikrederek şöyle demiştir: "Haneş b. Kays er-Recâ Ebû Ali'nin lakabı Haneş'tir. Ahmed b.

55) Serahsî, el-Mebsût, c. I, s. 149.

56) İbn-i Mâce, c. I, s. 340.

57) Nesâî, Sünen, c. I, s. 233.

58) el-Bakara, 2/238.

59) en-Nisâ, 4/103.

60) Tirmizî, Sünen, c. I, s. 356, H. No: 188.

61) Serahsî, el-Mebsût, c. I, s. 149.

62) Tirmizî, a.g.e., el-Cem'u beyne's-salâteyn.

63) Hâkim, el-Müstedrek, s. 275.

64) Beyhâkî, s. 169, Dârekutnî, s. 152.

Hanbel onu yalancılıkla vasıflandırmıştır. İbn-i Maîn onun hadisini terketmiştir" 65.

İmam Buhârî ise Haneş ile ilgili olarak şöyle diyor: "Haneş'in rivayet ettiği bütün hadisler münkerdir. Onun hadisi yazılmaz".

Ukaylî şöyle diyor: "Bu hadisin aslı yoktur. Zira İbn-i Abbas'dan sağlam bir yol ile gelen diğer rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı birleştirerek kıldığı rivayet edilmiştir" 66.

Zayıf ravi olma, uydurmacılık ve yalancılıkla itham üzerinde hadis mütehasşısalarınca ittifak bulunan Haneş'in rivayet ettiği hadis ile amel eden Hanefî Mezhebi burada kendi prensiplerine ters düşen bir tatbikatın içinde olduğu görülmektedir.

E- Hadise Rağmen İctihad

Hanefî Mezhebine göre; bir kimsenin, çocuğuna Kur'an, fıkıh veya feraiz öğretmek üzere ücretle öğretmen tutması caiz değildir. Bunun caiz olmadığına delil Abdurrahman b. Şîb el-Ensârî'den rivayet edilen şu hadis-i şerif'tir: (*ان النبي ﷺ قال: اقرؤا القرآن ولا تأكلوا به*) = "Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: Kur'an'ı okuyun, fakat Kur'an sebebiyle geçinmeyin". Diğer hadisler ise şunlardır: (*قال رسول الله ﷺ لمدرس: إياك والحيز الرقاق والشريط على كتاب الله تعالى*) = "Hz. Peygamber (s.a.s) bir müderrise şöyle buyurdu: Yufka ekmekle Allah'ın Kitabı üzerine şart koştuktan (şarh ücret almaktan) sakın".

ولما أقرأ أبي بن كعب رضي الله عنه رجلاً سورة من القرآن أعطاه على ذلك قوساً فقال رسول الله *ﷺ* = "Ubey b. Kâ'b, bir adama Kur'an'dan bir sûre okutmuş, adam da ondan dolayı bir yay hediye edince Peygamber (s.a.s) ona şöyle buyurdu: Allah Teâlâ'nın sana atışten bir yay vermesini sever misin? Ubey b. Kâ'b da: Hayır, diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: Adamın yayını geri ver, buyurdu".

Bu hadislerle ilaveten ücret karşılığı Kur'an okumanın caiz olmayacağına şu aklî deliller de zikrediliyor:

"Başkasına Kur'an öğreten kimse yaptığı iş itibarıyla, Rasûlullah (s.a.s)'in halifesi sayılır. Çünkü O, bir muallim olarak gönderilmiş olup öğrettiklerinden dolayı herhangi bir ücret istemiyordu. O'nun yerine bu işi yapan kimseler için de durum aynıdır.

"İkinci olarak; bu iş Allah'a karşı kişiyi yaklaşıtıncı bir ibadettir.

65) Zeylâî, Nasbu'r-Raye, c. II, s. 193 vd.

66) Aynî, Umdetu'l-Kârî, c. II, s. 662; Buhârî, Tehecçüd bahsi.

Onun menfaati manen kendine aittir. Bu menfaati başkasına teslim etmek mümkün değildir. İvaz teslim etmeden ücrete hak kazanılmayacağına göre, bundan dolayı öğreten kimse de ücret alamaz".

Hanefî Mezhebi, icare hukukunda kabul etmiş bulunduğu prensiplere uygun olarak yukarıdaki ictihadı yapmış olmasına rağmen, sonradan gelmiş bazı Belh alimleri Medine ehlinin görüşünü kabul ederek Hanefîlerden Müttekaddimûn alimlerin yukarıda hadislere dayalı olan görüşlerini zamanın şartlarına bağlı görüş tarzında yorumlayarak şöyle demişlerdir: "Zamanımızda Hanefî Mezhebine mensup müslümanların da ittifakla amel ettikleri bu ictihad şöyledir:

"Müttekaddimûn'un o türlü ictihadları, yaşadıkları devirde insanların Allah rızası için, karşılıksız olarak iyilik yaptıklarını ve öğrencilerinin de hiçbir şart koştaksızın iyiliğe karşı iyilik yapma mürüvvetini gösterdiklerini görmelerine binaendir. Zamanımızda ise; ne öğretmenlerde o hasbîlik, ne de öğrencilerde o mürüvvet kalmadığı için, Kur'an öğretmekten dolayı ücret almak caizdir. Dolayısıyla bu kapı kapanmamış olur. Zira zamanların değişmesi ile hükümlerin değişmesi uzak bir durum değildir" 67.

Bu meselede önceki müctehidlerin Sünnete dayalı olarak ortaya koydukları ictihad, sonradan gelen alimler tarafından zamanın şartlarına bağlı biçimde yorumlanmış ve dayanılan Sünnete muhalif olarak yeni bir hüküm ortaya konmuştur.

F- Âmm'in Tahsisi

1- Daha önce de zikredildiği üzere Hanefî Mezhebince; ayakta, rüku' halinde veya secde uyuyan musallînin (namaz kılanın) abdesti bozulmaz. Fakat, İmam Şâfi'ye göre abdesti bozulur. Dayandığı delil Safvan b. Assâl el-Muradî hadisidir. Kendisi şöyle anlatıyor: *كان رسول الله ﷺ يأمرنا إذا كنا سفر أن لا نتزع خفافنا ثلاثة* (

) = "Sefere çıktığımız zaman Hz. Peygamber (s.a.s) cünüblük dışında, küçük abdest, büyük abdest yahut uyku hallerinde mestlerimizi ayağımızdan çıkarmamızı bize emrederdi". Bu hadiste geçen (nevm) sözü mutlak olup namazda kıyam, rüku' ve secde halindeki uykuların abdesti bozacağına delil teşkil eder.

Hanefî Mezhebi ise; Şâfi'i'nin burada âmmın hükmü ile istidlâli karşısında şöyle diyor: "Ancak, biz icmaa dayanarak namazda oturan kimsenin uykusunu âmm olan bu hadisin hükmünden tahsis et-

67) Serahsî, a.g.e., c. XVI, s. 37; Geniş bilgi için devamına bakınız.

a) Nesâî, c. I, s. 71, K. Tahâre., bab: 112.

tik. Gerisi ise kıyasın aslı üzerinde kalmıştır" 68.

Bu meselede Ebû Hanîfe de aynı görüşü kabul ettiğine göre, âmm'ın tahsis edilmeyeceği prensibine ters düşen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

2- Hanefî Mezhebine göre; bir kimse, herhangi bir şeyi satın alırsa, satın aldığı bu şeyi teslim almadan başkasına satmadığı gibi, ona başkasını da ortak edemez, başkasını bu mal üzerinde vazifelen-diremez, tevliyede bulunamaz. Hanefî M ezhebinin bu meselede dayandığı delil Gıyas b. Esed'i Mekke'ye vali olarak gönderdiği vakit kendisine gönderdiği şu emirdir: (سر إلى بيت الله وانهم عن بيع ما لم يقبضوا الخ...)="Beytullah'a git ve oranın halkını, teslim almadıkları mali satmaktan yasakla ". Bu hadisteki (ما) sözü akılsızlarda umumilik manasını ifade eder.

Fakat İmam Âzam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf'tan nakledilen bir görüşe göre; teslim alınmadan akarın satılmasını caiz görmüşlerdir. İmam Muhammed ile İmam Şâfiî ise, yukarıdaki hadisin umumî mânâ ifade etmesine dayanarak böyle bir satışı caiz görmemişlerdir.

Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yusuf'un görüşlerini müdafaa şekli şöyledir: "Teslim almadan akarın satışı, teslim aldıktan sonra menkul kıymetlerin satışı gibidir. Teslim aldıktan sonra menkullerin satışı caiz olduğu gibi, teslim almadan akarın satışı da caizdir" 69.

Yukarıdaki meselelerde görüldüğü üzere öşürde âmm olan bir hadisin sahih hadis ile tahsisini caiz görmeyen Ebû Hanîfe, bu meselede âmm olan Gıyas b. Esed hadisinin kıyas ile tahsisini caiz görüyor. Bu ise ilk prensibine uymamaktadır.

II- SAHABE TATBİKATINA MUHALİF İCTİHADLAR

1- Balın nisabı konusunda Hanefî müctehidlerinden İmam Âzam Ebû Hanîfe'ye göre; nisab şartı olmayıp azından da çoğundan da zekât vermek gerekir. Bu görüşünü öşür mallarının zekâtı konusundaki prensibine dayandırıyor.

İmam Ebû Yusuf'a göre; ölçekle ölçülen diğer maddelerin en düşük değerinde olanına kıyas edilip ona göre zekâta tabi olur. İmam Muhammed de aynı meselede kıyasa başvurarak balın nisabı için beş farak, diyor.

Bu meselede Hanefî Müctehidleri kıyas ve serbest ichtihadla

68) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 78.

69) Serahsî, a.g.e., c. XIII, s. 9 vd.

hükme varırken, Hanbeli Mezhebinin kurucusu Ahmed b. Hanbel ve Zührî gibi müctehidler bu konuda Sahâbe tatbikatına dayanarak balın nisabının on farak olduğunu söylüyorlar. Bu konuda dayandıkları delil Hz. Ömer'in tatbikatıdır. O'nun konu ile ilgili olarak uygulaması şöyledir: "Bazı kimseler Hz. Ömer'e gelerek şu istekte bulundular: Hz. Peygamber (s.a.s), Yemen'de bir vadiyi bize iktâ' etmişti (Ayrıp vermişti). Bu vadide arı kovanlarımız vardır. Kovanlar hırsızlar tarafından çalınıyor. Vadimizi koruyun".

Bu müracaat karşısında Hz. Ömer onlara şu cevabı vermiştir: "Eğer balınızın zekâtını (10) farak'da bir farak olarak verirseniz vadinizi koruruz".

Ahmed b. Hanbel, kendi görüşünü savunurken şöyle diyor: Bu Hz. Ömer'in bir tesbitidir. Binaenaleyh bu uygulamaya dönmemiz gerekir". İlk iki görüş, kıyas ichtihadına, son görüş ise Sahabî tatbikatına dayanıyor 70.

Sahâbe tatbikatına rağmen, Hanefî müctehidlerinin kıyasa başvurarak Sahabî sözünü terketmeleri, Hanefî Mezhebinin daha önce nazarı bölümde zikredilen prensiplerine göre bir istisna teşkil etmektedir.

2- Daha önce bazı münasebetlerle birkaç kere zikredildiği üzere, sefihe israfından dolayı hacr konulup konulmayacağı konusunda Hanefî Mezhebinde iki görüş vardır.

Ebû Hanîfe'ye göre; israfı davranışından dolayı sefih kişinin, tasarrufları hiçbir suretle kısıtlanamaz.

Fakat, İmam Ebû Yusuf ile İmam Şâfiî'ye göre ise; sefihlik dolayısıyla feshe ihtimali bulunan tasarruflarından dolayı harcamaları engellenebilir. Ancak, Şâfiî bu kısıtlamanın hedefini, kişiye engel olmak ve cezalandırmak; Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ise; sefihin kendini gözetip kollamak mânâsında göstermişlerdir. Üç imamın bu meselede dayandıkları delil Kitab, Sünnet ve İcma'dır. Kitaptan delilleri şu ayet-i kerimelerdir:

﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمِلْ وَيَأْتِ بِالْعَدْلِ﴾

"Eğer üzerinde hak bulunan kimse (borçlu) sefih, yahut bunak olursa, yahut kendisi söyleyip yazdıramıyacaksa velisi doşdoğru söyleyip yazdırsın";

﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾

"Allah'ın sizler için hayat nizamı kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin. Onları kendi malları ile rızıklandırın, giydirin ve kendilerine tatlı söz söyleyin" b.

70) İbn-i Kudâme, el-Muğnî, c. II, s. 714.

a) el-Bakara, 2/283.

b) en-Nisâ, 4/5.

Ebû Hanife ise daha önceki bahislerde de açıklandığı üzere zihar, katil ve benzeri keffaretlerden bahseden ayetlerin ifade ettikleri hükmün umumî oluşuna dayanıyor ve şöyle diyor: «İster sefih olsun ister olmasın şer'an keffareti gerektiren işler kimin elinden çıkarsa ona bu keffaretleri ödemek farz olur. Âyetlerin umumî mânâları bunu gerektiriyor.» Devamı kaynağından araştırılabilir^a. Sünnetten dayandıkları delil Hibbân b. Münakkız el-Ensârî hadisi ile Abdullah b. Ca'fer'in israfı ziyafetler vermesi karşısındaki Ashab'ın tedbir ve tutumlarını açıklayan rivayetler olup israf sebebiyle sefihin tasarruflarının kısıtlanması konusunda Ashab'ın icma'nın bulunmasıdır⁷¹.

Bu meselede Sahabe söz ve tatbikatı ile birlikte icma'nın da bulunmamasına rağmen Ebû Hanife, ayetlerin umumî mânâsına dayanarak sefihin tasarruflarının hiçbir suretle kısıtlanamayacağı görüşünü benimsemiş olması, Mezhebin koyduğu prensiplerine sadık kalarak Sahabe tatbikatı ve icma'a uydukları görülmektedir.

3- Daha önceki bahislerde de geçtiği üzere, Ebû Hanife livatanın (homoseksüellik) haddi gerektirmediği görüşünü benimsemiştir. Bu görüşünü ileri sürerken dayandığı delil; lugat yönünden livatanın zina mânâsını ifade etmiş olmamasıdır. Yani bu meselede çıkardığı hüküm delâlet yollu ictihada dayanıyor.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise; livatanın zina olduğu nass ile sabittir. Bu sebeple aynen zina gibi cezayı gerektirir. Dayandıkları delil: (أتاتون الفاحشة) = "Lût'u da kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara şöyle dedi: Sizden önce alemlerde hiç kimenin yapmadığı bir hayasızlığı (fahişeyi) mi yapıyorsunuz?"⁷² ayeti ile: (إذا أتت المرأة المرأة فهما زانيتان) = Kadın kadın ile ilişkide bulunursa ikisi de zaniyedirler." hadisidir. Bu nasslar yanında iki imamın dayandıkları delillerden biri de Sahabe'nin icma'ıdır. Livata'nın tazir değil, had cezasını gerektirdiği konusunda Sahabe ittifak halinde bulunduğu halde, bu cezanın şekli hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Hız. Ebû Bekr'e göre; bu fiili işleyenler ateşle yakılırlar. Hız. Ali'ye göre; evli iseler recmedilirler, bekâr iseler had cezasına çarptırılırlar. İbn-i Abbas'a göre; köyün yüksek bir yerine çıkarılırlar ve başaşağı atılıp sonradan taşlanırlar. İbn-i Zübeyr'e göre, ölünceye kadar en pis yerlerde hapsedilirler.

İki imam, livata (homoseksüellik) fiilini işleyenlerin, başı-boş bırakılmayacakları ve mutlaka cezalandırılmaları gerektiği konusunda Ashab'ın ittifak halinde bulduklarını, ihtilâfın ancak cezanın nasıl ağırlaştırılacağı konusunda olduğunu söylüyorlar.

a) Serahsî, el-Mebsût, c. XXIV, s. 159.

71) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 157 vd.

72) el-A'raf, 7/80.

Ebû Hanife diyor ki; Ashâb livatanın zina olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlar zina ile ilgili nassı bilmişlerdir⁷³.

Yukarıdaki meselede Ashab, Lûtîliğin zina fiili olduğunu ifade olarak açıklamış olmamakla beraber, ta'zir ve sopadan çok daha ağır cezaya çarptırılması konusunda ittifak halindedirler. Ebû Hanife ise; Ashab'ın bu ağır cezaya çarptırılmaları görüşüne karşılık kendi usulüne muhalif olarak icma'nın, hükmü ile amel etmeyip, ictihadla ortaya koyduğu tazir cezasını kabul ediyor. Bu ise kendi usulü bakımından bir istisna görünümü arz ediyor. İki imamın görüşü ise mezhebin kabul ettiği görüşe daha uygundur.

4- Hanefî Müctehidlerniden İmam Züfer, kıyasa dayanarak zimmîlerin fakirlerine de zekât verilebileceği görüşünü kabul ediyor⁷⁴. Oysa bu konuda Sahabe sözü bulunmaktadır. Sahabî sözünün var olduğu yerde kıyasa başvurulmaması gerekirdi⁷⁵.

5- Ebû Hanife'ye göre; ecir-i müşterek elindeki eşya emanettir, dolayısıyla emanet eşya kaybolunca ödenmesi gerekmez. Bu meselede Ebû Hanife'nin dayandığı delil kıyastır. O, ecir-i müştereki, ecir-i hâssa ve gasbedilen mala benzeterek bu hükme varmaktadır. Nasıl ecir-i hâsın elindeki, yahut gasbeden kişi elindeki mal kaybolduğu zaman ödenmesi gerekmiyorsa, ecir-i müşterek'in elinde kaybolan malın da ödenmemesi gerekir.

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre; ecir-i müşterek, elinde emanet olarak bırakılan malı kaybetse, bu malı ödemesi gerekir. Bunların dayandıkları delil Hz. Ömer ile Ali'nin bu konudaki tatbikatlarıdır. Onlar, ecir-i müşterek kaybettikleri, yahut zarara uğrattıkları malları ödettiriyorlardı⁷⁶.

Görüldüğü üzere, iki imam bu meselede iki büyük Sahabî'nin görüşüne; Ebû Hanife ise başka bir Sahabî'nin görüşüne değil kıyasa dayanıyor. Bu ise mezhebin prensipleri içinde bir istisna teşkil etmektedir.

6- Müellefe-i Kulûb, Kitâb ve Sünnet'le sabit bir müessese olup sonradan bazı gerekçelere dayalı olarak Hz. Ömer tarafından hükmü yürürlükten kaldırılmış ve hâkî bazı sebeplere dayalı olduğu için bu ictihadı üzerinde icma', vaki olmuştur.

Hanefî Müctehidleri, herhangi bir şarta bağlamaksızın, Sahabe icma'nı kayıtsız şartsız kabul ederken, öte tarafta Kitâb ve Sünnet'in açık ve kuvvetli olan hükümlerini geçersiz kabul ederek: "Artık müellefe-i kulûb'un zekâtın hissesi düşmüştür" ifadesiyle bu müessesenin ortadan kalktığına hükmetmişlerdir⁷⁷.

73) Serahsî, a.g.e., c. IX, s. 78 vd.

74) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 202.

75) Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c. II, s. 374.

76) Merginânî, el-Hidâye, c. III, s. 244.

77) Serahsî, el-Mebsût, c. III, s. 9.

Yukarıdaki meselelerde Sahabe sözü ve icma'a muhalif olarak kıyasa baş-vurulmasına karşılık, bu meselede tam tersine Kitap ve Sünnet'in hükmü sanki ebediyen ortadan kalkmışçasına, sahabe sözü ve bu söz üzerine vaki olan icma' ile Müellefe-i Kulûb'un hissesinin düştüğü esası kabul edilmiştir. Fıkıh kitaplarındaki (مد سقطت سهم المؤلفه) = "Hazreti Peygamber'in vefatı ile artak Müellefe-i Kulûb'un zekattan hissesi düşmüştür." ibaresi bunu açıkça göstermektedir. Bu ise Ebû Hanîfe'nin koyduğu ve mezhebin esasını teşkil eden Kitap ve Sünnet'in birinci derecede kaynak kabul edilme esasına göre önemli bir istisna teşkil etmektedir.

7- Hanefî Mezhebine göre; seferde oruç tutmak iftar etmekten daha faziletlidir. Bu meselede dayanılan delil Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: (روي أنه عليه الصلاة والسلام قال في المسافر: يترخص بالفطر وإن صام فهو أفضل له) = "Hz. Peygamber (s.a.s) seferde oruçlu bulunan kimse hakkında şöyle buyurdu: İftar etme ruhsatı ile amel edebilir. Fakat eğer oruç tutarsa bu, onun için daha faziletlidir".

Başka bir hadiste ise Rasûlullah (s.a.s) seferde oruç tutmaya başlamış, fakat sonradan insanlar kendisine, oruç tutmaktan dolayı sıkıntı çekmeye başladıklarından şikayet edince iftar etmiştir. Bu hadisler, seferde oruç tutmanın daha faziletli olduğuna delil teşkil eder.

Sonra iftar etmek ruhsat, orucu eda etmekse azimettir. Azimet ile amel etmek ruhsatla amel etmekten daha iyidir. Bunun açıklaması şöyle yapılmaktadır: Ruhsat, güçlüğü yok etmek içindir. Çoğu kere oruçtan dolayı çektiği güçlük, seferi için orucu bozmaktan daha hafif olur. Bunun gibi, bütün insanların iftar ettiği diğer günlerde oruç tutmaktan daha hafif gelir ⁷⁸.

Yine bunun gibi tehdit altında yenilmesi haram olan şeyleri yemek içmekte ruhsat olduğu gibi, Hanefî Mezhebine göre; kalbi iman ile dolu olduğu halde tehdit altında dil ile Allah'ı inkâr eden kimseye de bu hususta ruhsat vardır. Fakat, bütün bunları yapmayıp ölürse bu kişi Allah katında büyük mükâfat alır. Tehdit altında bu işleri yapmamak, azimete yapışmaktır. Azimete yapışmaksızın ruhsata yapışmaktan daha faziletlidir ⁷⁹. Bu iki meselede azimete amel etmek daha faziletli kabul edilmesine karşılık, aynı şekilde seferde iki rek'at olarak namazları kısaltma ruhsatına, nassa rağmen, başka bir mesnede dayalı olarak azimet, Kitabın nassındaki esasa riayet etmeyi ise hata kabul ediyor ⁸⁰. Bu meselede Hanefî Mezhebinin ruhsat ve azimet mefhumları birbirine karışmış olarak görünmektedir.

8- İstihsan bahsinde de geçtiği üzere, kısasta kabul edilen esas

78) Serahsî, a.g.e., s. 92.

79) Serahsî, a.g.e., c. XXIV, s. 50.

80) Serahsî, a.g.e., c. I, s. 239 vd.

kaide; kendisinden kısas alınanla mağdurun arasında denkliğin bulunmasıdır. Aynı suçlar misli ile cezalandırılır. Ne fazla, ne az yapılmaz. Kısastaki bu eşitlik prensibi Mâide sûresinin 45. ayeti ile sabittir.

Bu eşitlik prensibine rağmen, Hanefî Mezhebi, bir kişinin katili olan (10) kişinin hepsine de kısas lâzım geldiği görüşünü kabul ederken bu konuda Hz. Ömer'in San'a'da vuku' bulmuş bir olayla ilgili bir uygulamasına dayanmaktadır. Böyle bir olayda Hz. Ömer öldürenlerin hepsine kısas hükmünü vermiş ve bu olaya iştirak etmiş olsalardı bütün San'a'lıları da bu sebeple öldüreceğini söylemiştir ⁸¹.

Bu meselede ayetin hükmü ile Sahabî sözü ters düşmektedir. Hanefî Mezhebi ayetle sabit bir hükmü Sahabî sözü ile terketmektedir. Bu ise Kitap ve Sünnet'ten sonra Sahabî sözü ile üçüncü derecede amel etme prensibine ters görünüyor.

III- KIYASLA İLGİLİ İSTİSNALAR

Hanefî Mezhebine göre; ittifakla fitrenin zimmet ehli gayr-i müslimlere verilmesi caizdir. Ancak, İmam Ebû Yusuf'tan gelen üç rivayetten birine göre; zimmîlere verilmesi caiz olmayıp diğer bir rivayete göre ise caizdir.

İmam Şâfiî, fitreyi zekâta benzeterek zimmîlere verilmesini caiz görmüyor. Bu kıyasın illeti vacib bir sadaka olmasıdır. Ona göre vacib sadakalar zimmîlere verilemez.

Fitrenin zimmîlere verilmesini caiz gören Hanefî Mezhebi, aynı illeti taşıdığı halde zekâtın zimmîlere verilmesini caiz görmemektedir. Bunun için, Muaz hadisindeki: (تؤخذ من أغنيائهم قترًا إلى فقراءهم) = "Zekât, zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir" cümlesi delil getirilmektedir.

Fitrenin zimmîlere verilmesinin caiz olma illeti olarak; Allah'a yaklaşımcı bir iş sebebiyle ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarının giderilmesidir. Fitreyi zimmîlere vermekle de bu maksat hasıl olur. Zira nafil sadakaların delaleti ile, vacib sadakaları da zimmîlere tassadduk etmek bir ibadettir.

İmam Züfer'e göre; zimmîlere de zekât verilebilir. Bu imamın Hanefî Mezhebinin kıyasta illet birliği prensibine uyararak neticeye vardığı görülüyor.

Ancak, Hanefî Mezhebinin kabul ettiği görüşe göre; zekâtın zimmet ehline verilmesi caiz görülmeyip fitrede caiz görülmesi ise, kıyasın prensipleri ile çelişerek bu konuda bir istisna teşkil ediyor. Zira

81) bkz. İkinci Bölüm, Sahabe Sözüne Dayalı İstihsan, madde-1.

her iki meseledeki illet de ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermektedir. Fitre ile bu ihtiyacın hasıl olmasına karşılık, zekât ile de giderilebilme illetindeki beraberliğe rağmen, değişik bir hüküm verilmesi, bir çelişki meydana getiriyor.

Öte yandan, kıyası terkederken Hanefî Mezhebinin dayandığı: (فردها في فقرائهم)="Zekatı fakirlerine ver" cümlesi fitrenin ancak müslüman fakirlere verilmesi gerektiğine delil teşkil eder. Buna kıyasla fitrenin de zimmîlere verilmemesi gerekirdi. Hadisin bu maddesine rağmen zimmîlere fitre vermenin cevazının, nassa aykırı olması gerekir. Dolayısıyla zekâtla ilgili kıyasın terkedilmesinde dayanılan nass, fitrede nazar-ı itibara alınmıyor ⁸².

2- Hanefî Mezhebince kabul edilen esasa göre; eritmek suretiyle sınılaşmayan katı madenlerden zekât vermek gerekmez. Bu kaide: (لا زكاة في الحجر)="Taştan zekât vermek gerekmez " hadisine dayanıyor ve şöyle deniliyor: Bilinmektedir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bundan, ticârî maksatla bulundurulmaları kasetmemiştir. Ancak, kaynağından çıkarıldığı zamanki durumunu kasetmiştir. Dolayısıyla bu mânâda olan her şey bu konudaki esasa bağlı kılınmıştır.

Yukarıdaki kaideye dayalı olarak Ebû Hanîfe'ye göre; denizden çıkarılan balık, anber ve inciden humus zekâtı lâzımgelmez. Balıktan zekât vermek gerekmemesinin sebebi, deniz avı olmasıdır. Kara avından zekât vermek gerekmediği gibi, denizdeki avlanan hayvanlardan da zekât vermek gerekmez. Diğer maddelerde ise; İbn-i Abas'tan rivayet edilen görüşe dayanılmaktadır.

Ancak, İmam Ebû Yusuf'a göre; inci ile anberden de zekât vermek gerekir. Ebû Yusuf bu meselede Hz. Ömer'in görüşüne dayanarak denizde bulunan kıymetli ve nefis varlıkları karadaki nefis varlıklara kıyas ediyor. Denizden çıkan inci ve anber, nefis bir varlık olduğu için, karadan çıkan madenlerde olduğu gibi zekâta tabidir, diyor ⁸³.

Bu meselede Ebû Hanîfe, Sahâbî sözünü kabul ederken topraktan çıkan ürünler konusunda, adette bu topraktan gelir temin etme maksadını esas alıyor. Dolayısıyla gelir temin eden ve kıymet taşıyan her şeyden zekât vermek gerektiğini kabul etmiş olup bu esasa dayalı olarak hurma dalları, kamış, ot, odun gibi o devirde gelir sağlamayan mallardan zekât vermek gerekmediğine hüküm etmiştir ⁸⁴. Sahabe'den iki ayrı görüş nakledilince, bunlar arasından tercihte bulunduğunu kendi prensiplerinden öğrendiğimize göre; bu meselede Hz. Ömer'in görüşü zekât konusundaki kendi prensibine uygun görünmektedir. Bu sebeple Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin prensibine uygun olarak fetva vermiştir. İmam Âzam'ın fetvasında bir müşkillik söz konusudur.

82) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 111.

83) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 212.

84) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 2.

3- Yukarıdaki meselede olduğu gibi, yakut, zümrüt ve firuze gibi madenler arasında, yahut dağlarda bulunan kıymetli taşlardan Hanefî mezhebine göre zekât vermek lâzım gelmez. Çünkü bu taşlar katı madenler olup eriyip sınılaşmazlar, değişik şekil almazlar. Bunlar koprak ve taş gibidirler. Toprak ile taştan zekât lâzım gelmediği gibi bunlardan da zekât lâzım gelmez ⁸⁵. Burada kıyasın illetinde bir çelişme söz konusudur. Bunlar toprak gibi değildir. Taş gibi de değildir. Bunlar kıymetli taşlardır. Kıymet taşıyan her şeyden zekât lâzım geldiği ve kara ürünlerinin nefisinden zekât lâzım geleceği prensibine aykırı düşmektedir. Ebû Yusuf'un inci ve anber konusundaki düşüncesi de burada çelişkiye düşmektedir.

IV- FARKLI KIYASLAR

1- Hanefî mezhebine göre; hiçbir şekilde insan sütünün satılması caiz değildir. Böyle bir sütü telef eden kimseye bir şey ödemek gerekmez.

Hanefî Mezhebi bu meselede kıyasa dayanarak; insan sütünü tükürük, sümük ve tere benzetiyor. Bu kıyastaki illetin vasfını ise şöyle açıklıyor: "Mal, beden dışında insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratılan varlığın ismidir. Bir şeyin mal olabilmesi için (insanın bedenî varlığı dışından olması lâzımdır). İnsan ise malın sahibi olarak yaratılmıştır. İnsanın kendisine nisbetle; bir yandan mal, bir yandan da mal sahibi olması arasında çelişki vardır. Hatta Allah Teâlâ buna işareten: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مِمَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾)="O Allah ki, yeryüzündeki varlıkların hepsini sizler için yarattı " ⁸⁶ buyuruyor. Sonra, süt insanın bir parçasıdır. İnsanın parçası kendisi hükmündedir. Nitekim insanın saçları da satılmaz. Bu, insanın üstünlüğü ve kıymetli bir varlık olması gereğidir. Fakat, diğer canlılar böyle değildir. Öyle ki, insanın gübresi gömülür, hayvanın pisliğinden ise faydalanılır. Yine süt insanın bir parçası olması itibarıyla onunla süt kardeşlik gerçekleşir ⁸⁷.

Bu meselede Hanefî Mezhebinin sütü, tükürük ve sümüğe benzeterek hükme varması farklı bir benzetme şeklidir. Çünkü süt gıda taşıyan kıymetli bir varlıktır. Makisünaleyh olan maddeler ise hiçbir değer taşımamaktadır. Oysa Makisünaleyh'in daha kuvvetli olması gerekir. Burada ise aksine daha zayıftır. Ayrıca kıymeti haiz olmayan ve satılmayan insan saçlarına benzetme yapılması da farklı bir kıyastır. Zira saçların satılması meselesi zamanla adetlere göre değişebilir.

Öte yandan süt anneye verilen çocuk için ücret verilmesinin

85) Serahsî, a.g.e., c. II, s. 213.

86) el-Bakara, 2/29.

87) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 125.

meşru' olması bu konudaki kıyasa dayalı hüküm ile çelişki meydana getirmektedir. Aslında satılıp satılmama açısından insan sütünün, sümüğe değil, süt annenin sütüne benzetilmesi gerekirdi.

2- Hanefî Mezhebine göre; kadınlarda temizlik müddetinin en az sınırı 15 gündür. Bu mesele seferdeki ikamet müddetine benzetilmektedir. Bu kıyasta benzeme yönü kadının hayız halinde, üzerinden düşen namaz borcu ile oruçları iade etmesidir. Oysa ikamet müddetinin en azının 15 gün olduğu sabit olmuştur. Temizlik müddetinin en azı da böyledir. Hayızın en az müddetini de bu sebeple sefer müddetinin en azı olan üç güne benzetmişlerdir.

Bu kıyaslardaki illet, hayız ile seferin namaz ile oruca tesir etmiş bulunmasıdır. Dolayısıyla bu iki meselede asgarî ve âzamî müddetler de eşit olmalıdır⁸⁸.

Bu kıyasta da illet yönünden birlik olmayıp farklılık olduğu görülmektedir. Şöyle ki; hayız namaza müessir olup oruca müessir değildir. Yani namazı kadının uhdesinden düşürür, fakat orucu düşürmez. Seferîlik ise; ne namaza, ne de oruca müessir değildir. Hayız durumundaki kadında ehliyet olmadığı için, namaz düşer. Oruçta ise hastalık ve sefer gibi durumlarda tutmamaya ruhsat bulunduğu için borcun düşmesi sözkonusu değildir. Seferde ancak, farzların kısaltılması sözkonusudur. Birindeki illet ehliyetsizlik, diğerindeki illet ise ruhsattır. Birinde kısmen sukut sözkonusudur, diğerinde ise sukut sözkonusu olmayıp sadece kısaltmaya ruhsat vardır.

3- Hanefî Mezhebine göre; alış-veriş akdinde icab ve kabul sözlerinin ikisinin de mazi sîgası ile ifade edilmesi gerekir. Akdi yapanlardan biri "sattım", diğeri ise "satın aldım" demedikçe bu akid gerçekleşmez. Bu icab ve kabul sözlerinden biri emir veya müstakbel sîgası olmak suretiyle değişik ifadeler altında gerçekleştirilirse, meselâ; biri: "Bu mal bana sat" deyip diğeri de "Sattım veya Satın alıyorum" dese bu alış-veriş akdi geçerli olmaz⁸⁹

Hanefî Mezhebine göre; yine prensip olarak nikah akdinde icab ve kabulün mazi sözleri ile söylenmesi esas kabul edilmiştir. Fakat icab ve kabulden biri mazi diğeri müstakbel sözleri ile de akdedilmiş olsa bu akid de geçerlidir⁹⁰.

Aslında mesnedleri bir olan iki akdin geçerliliği konusunda farklı iki hüküm ortaya çıkarılmıştır. Buna iki sebep gösteriliyor: Birisi nikâhtan önce adette bir isteme safhası geçer. Sonradan akid meclisinde bu icab tekrarlanır. Alış-verişle ilgili akid meclisinde ise alış-veriş, böyle bir ön istemesiz gerçekleşir. Dolayısıyla akid sözlerinin mazi sigası ile yapılması lâzımgelir⁹¹

88) Serahsî, a.g.e., c. III, s. 184.

89) Serahsî, a.g.e., c. XIII, s. 109.

90) Merginânî, el-Hidâye, c. I, s. 189.

91) Serahsî, a.g.e., c. XII, s. 109; Ayrıca kiraya verilen toprağın öşrü konusunda bkz. a.g.e., c. II, s.

5; Hayız halinde talak-ı selâse, a.g.e., c. VI, s. 58; vasiyyet, a.g.e., c. XXVIII, s. 47.

Oysa bir ev, arsa ve benzeri emlak için yapılan alış-veriş akdilerinden önce de pazarlık yapılır. Yani alış-verişte önceden pazarlık yapma ihtimali vardır. Nikâhta ise böyle bir ihtimal yoktur.

4- "en-Nevâdir" adlı kitapta belirtildiğine göre; bir oğlak, şayet domuz sütü ile beslense bunun etinin yenmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bununla oğlağın etinin cüzleri değişmez. Aldığı gıda istihlak edilmiş olup herhangi bir izi kalmaz⁹².

Bu meseledeki ictihad, süt kardeşlikteki cüziyet esasına dayalı olarak bir damla sütün boğazdan aşağıya gitmesiyle kardeşliğin tahakkuk edeceği meselesine ters düşüyor. Bir damla süt ile cüziyet tahakkuk ettiğine hükmedilerek icabında kurulmuş bir aile yuvasının yıkılmasına karar veriliyor. Emilen süt çocuğun hücrelerine intikal ederek aralarında akrabalık bağının kurulduğu kabul ediliyor⁹³.

Domuz sütü ile beslenen oğlak cüziyet noktasında bir olmasına rağmen hüküm farklı olmuştur. Dolayısıyla iki hüküm süt meselesine kıyas edilirse bu oğlağın hücrelerine domuzun birçok parçası intikal edeceğinden, etinin yenmemesi gerekirdi. İşte bu iki meseledeki illetler arasında bir çelişme vardır.

5- İki hanımla evli olan kimse, hanımlardan biri yanında bir ay kaldığı halde, diğer hanımı hak isteyerek mahkemeye başvurursa, hakim bu kişi aleyhine iki hanımı arasında eşit ve adil bir şekilde davranmaya hükmeder. Fakat, geçmiş olan haklar heder olup koca sadece bundan dolayı günahkâr kabul edilir, ikincisinin yanında bu hakkı denkleştirmek üzere iki ay kalmasına hükmedilmez.

Bu ictihadın illeti şöyle açıklanıyor: "Çünkü aralarındaki hak bölüşmesi ancak, talebten sonra gerçekleşmiştir. Talebten önce geçen haklar için bir taksim sözkonusu olmamıştır. Halbuki kocanın görevi tayin edilen haklarda adâlet yapmaktır. Bu mesele iki hanımdan birini nikâhlamadan önceki duruma benzer. Nikâhlamadan önce ilk karısına nisbetle erkek üzerinde bir hakkı bulunmadığı gibi, mahkemece kendisine hak ayrılmadan önce de böyle bir hakkı yoktur⁹⁴.

Bu meselede nikâhlamadan önceki durumun, nikâhlandıktan sonraki kısmet durumuna benzetilmesi farklı bir benzetme olarak gözümüze çarpıyor. Zira nikâhtan önce son hanımın koca üzerinde hiçbir hakkı bulunması sözkonusu değildir ki, ona benzetilerek hükme varılmış olsun.

6- Hanefî Mezhebine göre, müslüman kimsenin kâfire olan, yahut zina mahsülü bulunan bir kadını süt anne olarak tutmasında bir sakınca yoktur. Çünkü kâfirin pisliği sütünde değil, itikadındadır.

92) Merginânî, el-Hidâye, c. I, s. 223; Serahsî, el-Mebsût, c. XXX, s. 296.

93) a.g.e., c. XIII, s. 255.

94) Serahsî, a.g.e., c. V, s. 219.

Halbuki peygamberler içinde kâfire kadınların sütü ile emzirilenler vardır. Kadının zaniye veya zina mahsülü olması da öyledir. Sütüne tesir etmez⁹⁵.

Bu meselede daha önce geçen şeriatlarda bazı peygamberlerin bu şekilde emzirilmelerine kıyas yapılmıştır. Aynı zamanda akli delil getirilerek kötülüğün gıda üzerinde tesiri bulunmadığı kaydedilmiştir. Oysa "*Kâfiri Süt Anne Tutmak*" bahsinin baş tarafında şu hadis zikredilerek değişik bir açıklama yapılmakta, aynen şöyle denilmektedir: "İmam Muhammed, bu kitaba Zeyd b. Ali hadisi ile başlamıştır. Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: (لا ترضع لكم الحقاء فان اللبن يفسد الولد)="Sizin çocuklarınızı ahmak kadınlar emzirmesin. Çünkü ahmağın sütü çocuğu ifsad eder ". Gerçekten de Hz. Peygamber (s.a.s)'in buyurduğu gibidir. Çünkü annenin sütü kendinden bir parça hükmündedir. Çünkü süt anneden çıkıyor. Dolayısıyla çocuk üzerinde onun ahmaklığının tesiri olur, ona zarar verir. Zira gıdanın bünye üzerinde tesiri vardır. Nitekim Peygamber Aleyhisselam buna benzer bir hadis-i şerifte de: (لا ترضع لكم سيئة الخلق)="Çocuğunuzu huyu kötü kadınlar emzirmesin " buyuruyor⁹⁶. Yukarıdaki mesele kitabın başında bu hadislerle konulmuş bulunan prensibe ters düşmektedir.

Bunun gibi daha önce kaydettiğimiz, domuz sütü ile beslenen oğlak meselesindeki illet de bu prensiplerle hadislerle tamamen ters düşmektedir.

7- "Daha öncede geçtiği üzere, Hanefi Mezhebine göre, yemin ve zihar keffaretlerinde bir fakire bu keffaretlerin hepsini bir anda toptan vermek caiz değildir. Çünkü nassa göre, bu fidyelerin fakirlere ayrı ayrı verilmesi gerekir. Yahut ayrı ayrı zamanlarda bir kişiye verilmelidir. Hanefiler bu meseledeki hükmü, Hac'da şeytan taşlamaya benzetiyorlar. Hac'da üç ayrı günde üç cemreye atılması gereken taşların nasıl bir günde tek bir cemreye atılması caiz görülüyorsa, yemin keffaretleri ile zihar keffaretlerinde de fidyelerin aynı anda toptan bir kişiye ödenmesi de öyle caiz değildir.

Ancak, bu benzetme tutarlı bir benzetme değildir. Çünkü şeytan taşlama ile keffaretlerin, ortak bir yönleri yoktur. Biri bedeni ibadet, diğeri mali bir ibadettir. Biri ceza, diğeri görevdir. Dolayısıyla bu meselede tutarlılık yoktur"^a.

95) Serahsî, a.g.e., c. XV, s. 127.

96) Serahsî, a.g.e., c.XV, s. 119.

a) Serahsî, a.g.e., c. XIX, s. 12 vd.

Tüm insanlığı kurtuluşa götürmek üzere gönderilmiş olan Kitab ve Sünnet'in ışığında, ilk müslümanlar gerek fert, gerekse toplum olarak her iki dünyaya ait ihtiyaçlarını gidermişler, meselelerine çözüm yolu getirerek refah ve huzura kavuşmuşlardır. Nitekim Şeriatın sahibi Aleyhisselâtu Vesselâm Efendimiz de bizlere, bu iki kaynağa sarıldığımız taktirde, hiç sapmayacağımızı ve ebedî kurtuluşa ereceğimizi beyan etmiştir. Bu tavsiyeye uyan müslümanlar kurtulmuşlar, bundan uzak kalanlar ise perişan olmuşlardır. Kitab ve Sünnet'e sarılma bu iki kaynağı çok iyi bir şekilde tanıma ve anlamaya bağlıdır. Kitab ve Sünnet'i tanımadan müslümanlığı tam olarak yaşamak mümkün değildir. Bu iki kaynağı anlamamanın ve günlük hayatta yaşamının yol ve usulünü bizlere Peygamber Efendimiz (s.a.s) göstermiştir.

Giriş'te de belirtildiği üzere, toplum içinde İslâmî hayatı tanzim etmede Gerek Kur'an-ı Kerim'de Allah tarafından gerekse Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından müslümanlara bahşedilmiş bulunan ictihad etme yetkisi bunun anahtarını teşkil etmektedir. Müctehid imamlar devrinden önceki dönemde İslâm dünyası Şura üyesi saha-be ve Tâbiûn'un bağlayıcı olan serbest ictihadları ile idare edilmiştir. O devirlerde müslümanlar bugünkünden daha güçlü, daha mutlu idiler. Günümüzdeki müslümanlar tarafından daha gıpta ile anılan ve her bakımdan örnek alınması gereken bu mutluluk dönemi, gücünü Kitab ve Sünnet ile bunlara dayalı olarak ortaya konan re'y ve ictihadlardan alıyordu.

Sahabe ve Tâbiun'un İslâm'ı, anlama, yaşama ve yaşatmadaki bu faaliyetleri, zamanla yerini daha ferdi ve müeyyidesiz, geniş çerçeveli ve sistemli düşünce ve ictihad ekollerine terketmiştir. Hicaz ve Irak Medreseleri bunun birer örneğini teşkil eder.

Bunlardan, özellikle Irak Medresesi, toplumlar üzerinde derin izler bırakacak güçlü bir düşünce ekolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahabe ve Tâbiûn'da olduğu gibi, Kitab ve Sünnet'ten faydalananarak, fakat büyük ölçüde akli delillerden de yararlanarak o devir için sözkonusu toplumun meselelerine çözüm yolları bulan bu ekol, zamanla Hanefi Mezhebinin teşekkülüne ve ortaya çıkmasına vesile ol-

muştur. Hanefî Mezhebini bu vesile ile topluma yönelik fikrî ve dînî çalışmaların bir ürünü olarak da vasıflandırabiliriz.

Hanefî Mezhebi, İkinci Hicrî Asrın şartlarına göre, ortaya çıkmaya başladığı toplumların meselelerine çoğunlukla akla dayalı ölçüler içinde cevap verdiği için daha çok taraftar kazanmıştır.

Tezimizin konusu olan Hanefî Müctehidlerinin ictihad usullerinin tatbikatında yukarıda bahsedilen durumu daha yakından görme fırsatını buldum. Yaptığımız araştırma sonunda vardığımız bazı sonuçları üç noktada özetlemek istiyoruz:

A- Nazariye ve Tatbikat Arasında Uyum

Daha önce de çeşitli vesilelerle değindiğimiz üzere, Hanefî Mezhebinde ictihad usulü olarak adlandırılan nazarî ictihad usullerine büyük çoğunluğu itibarıyla uyulmuştur. Tezin nazarî bölümünde esas aldığımız kaynaklardan biri olan İmam Serahsî'nin "*Usûlü'l-Fıkıh*" adlı kitabı, yine kendi kitabı olan "*el-Mebsût*" 'da yer alan furu' ile ilgili açıklamalardan çıkarılmıştır. Öyle ki, usulde geçen bazı ifadeler, furu'dakine tıpatıp uymaktadır. İşte bu şekilde Hanefîler usulü, furu'dan çıkarmış oldukları için, tatbikatta da aynı esasların açık veya kapalı bir şekilde var olduğu görülmüştür. Bunun böyle olması da tabiidir.

Hanefîlerde furu' ile usul arasında büyük ölçüde uyumun var olduğu görülmesine karşılık, özellikle Hanefî usulünde genel olarak ictihad prensiplerine ters görünen bazı istisnaî tatbikata rastlanılmamış da değildir. Bu gibi istisnalara üçüncü bölümde yer verdik.

Hanefî müctehidleri, ortaya koydukları prensiplere tıpkı birer nass gibi bağlanmaktan çok, gerektiğinde bu prensiplere de esneklik kazandırarak daha serbest hareket edebilmişlerdir. Yani konulan prensipler çok kesin ve katı çizgiler içinde muhafaza edilmek yerine, gerektiğinde çeşitli adlar altında bu usullere esneklik kazandırılmıştır. Özellikle istihsan prensibini buna örnek olarak verebiliriz. Mânâsı, tarifi ne olursa olsun, istihsan Hanefî Müctehidlerinde ictihad bakımından serbest hareket etmenin sembolü görünümündedir. Müctehidler; "Bana göre bu mesele böyledir", "Ben ictihad ediyorum" ifadesi yerine "istihsan ediyorum" ifade ve tabirini kullanmışlardır. Bu sebeple istihsanın çeşitli şekillerde kullanıldığını görmekteyiz. Kitaba, Sünnet'e, örf ve âdetlere, teamüllere, maslahata, zaruret ve belvalara dayalı istihsanları bu düşüncemize birer örnek olarak verebiliriz. Fıkıhın genel kaidelerini teşkil eden kıyasın terkedilmesi hep istihsana dayandırılmış olması da bu düşüncüyü kuvvetlendiriyor. Yani kaideye göre, hükmedilmesi gerekenin tersini ortaya koymak ve onunla hükmetmek için nakle, genellikle akla dayalı olarak

istihsan ifadesini kullanarak ictihadda bulunmuşlardır. Bazen de istihsanın dayandığı esas zayıf olduğu için, onu terkederek kıyas ile amel etmişlerdir. Fakat bunun sadece birkaç örneğini görmekteyiz.

Üçüncü bölümde istisnalarla ilgili meselelerde görüldüğü üzere; Kitap, Sünnet, Sahabe sözü, İcma' ve diğer prensiplerde az da olsa çelişme gösteren ictihadlar vardır. İctihad kapısını büyük bir serbestlik içinde sonuna kadar açık tutan ve bu arada binlerce meselede ictihad etmiş bulunan bu büyük müctehidlerde bazı istisnaların bulunması tabiidir.

B- Fikirde Tam Serbestlik

Hanefî Müctehidleri, özellikle İmam Âzam Ebû Hanîfe, ictihadî düşünceye tam ifadesi ile serbestlik getirmişlerdir. Bu husus tatbikatta açık bir şekilde görülmektedir. Kitap ve Sünnet'e ait nassların zaman zaman te'vil edilmesi, kıyas yanında çok yönlü ictihad usullerinin tatbik edilmesi bu serbestliğin ifadesidir. Yine Ebû Hanîfe'nin talebelerini serbest münakaşaya alıştırması sonucu yetişen müctehid derecesindeki Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer gibi müctehidlerin, hocalarına rağmen hemen hemen her meselede farklı düşünceler ortaya atmaları bu mezhebin düşünce hürriyetine ve ictihad serbestliğine verdiği önemi ifade eder.

Düşünce hürriyeti o noktaya gelmişti ki, Ebû Hanîfe'nin talebesi İmam Muhammed, hocasına ters ictihadda bulunmakla yetinmiyor, bir mesele dolayısıyla şöyle diyebiliyordu: "Bu, delilsiz olarak insanlar üzerine tahakkümdür" ¹.

Bu açıdan dikkatimizi çeken hususlardan biri de Ebû Hanîfe'nin ictihadlarında hocası Hammad'ın bir düşüncesini kabul ettiğini, hocalarını taklid ettiğini gösteren bir meseleye rastlamamış bulunmamızdır. O, ancak Ashabı taklid etmiştir. Bunun da sebebini Hz. Peygamber (s.a.s)'den duymuş olma ihtimaline bağlamaktadır. Ebû Hanîfe'nin kurduğu Hanefî Mezhebi'nde şayet bu düşünce ve ictihad serbestliği bulunmasaydı ne Ebû Hanîfe, ne Ebû Yusuf ve ne de İmam Muhammed ile diğer müctehidler görülebilirdi. Bu noktada İslâm dünyası için alınacak derslerin var olduğu şüphesizdir.

C- Toplum İle Beraberlik

Yaptığımız çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlardan biri de Hanefî Mezhebinde farazi ve vuku'u nadir veya imkânsız görünen birçok meseleye yer verilmesine karşılık, özellikle toplumun yapısına,

1) bkz. Serahsî, el-Mebsût, c. XII, s. 28.

zaman ve mekânın şartlarına sıkı sıkıya bağlı olarak hükümler ileri sürülmüş, belirli bir hatta yapıya bağlı olarak verilmiş bazı hükümler zamanla değiştirilmiştir. Bilhassa sosyal yapı ve iktisâdî bünye ile ilgili olarak, iklim şartlarına ve ticaret anlayışına bağlı olarak, değişen icthadları buna örnek olarak verebiliriz. Zaman ve mekâna bağlı icthadlarla istihsan bahsinde bunlara geniş bir şekilde yer verilmiştir.

İktisâdî şartlara ve paranın satınalma gücüne bağlı olarak yapılmış bir icthadı burada örnek olarak tekrar edebiliriz. Hanefî alimlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Fadl el-Buhârî, ağırlık olarak diğer dirhemlerden hafif olan "Gıtrifiye" dirhemlerinin satınalma gücünü hesap ederek (200)'ünden zekât vermek gerektiğine hükmetmiş ve İmam Serahsî de bu görüşü en doğru görüş olarak benimsemiştir².

Saatın icadından önce, bulutlu havalarda ihtiyaten sabah, öğle ve akşam namazlarının biraz tehir edilerek kılınması, buna karşılık böyle havalarda ikindi ile yatsı namazlarının da tehir edilmeden kılınması da güzel bir örnektir. Günümüzde saat icad edilmiş bulunduğu için, artık tatbikatta bu meselenin hükmü ile amel etmek gerekmez, hatta sorumluluğu gerektirir³.

Bu açıklamalardan sonra şu neticeye varabiliriz: Hanefî tatbikatına göre, İslâm Fıkhi toplum yapısına bağlı icthadlarla doludur. Hanefîlerin önder kabul ettiği ve prensip olarak sözüne uyduğu Sahâbe'de de aynı durumu görmekteyiz. Hz. Ömer'in baş örtülü olarak namaz kılan bir cariyeyle kaçması ile dövmesi ve hür kadınlara benzemek istemekle suçlaması, köleliğin var olduğu bir toplumdaki telakkiye bağlı bir düşünce olarak görünüyor. Yine Hz. Ömer'in Talak-ı Selâseyi isti'cal gerekçesi ile geçerli kabul etmesi ve artık İslâm hakim olmuştur, gerekçesi ile Müellefe-i Kulûb'un hükmünü geçici bir zaman için yürürlükten kaldırması da Hanefî Müctehidlerinin bu konudaki tatbikatlarına örnek teşkil etmiştir. Bu konuda son söz olarak şunu söyleyebiliriz:

Zaman ve mekâna, iklim şartlarına, örf ve âdetlere, teamüllere, teknik ve iktisâdî şartlara bağlı olarak Hanefî Müctehidleri icthad da bulunarak İslâm'ı toplumdan ayırmamışlar, bilakis toplum ile beraber yaşatmışlardır. Müslümanların bundan alması gereken örnek, aynı şekilde gayret gösterip İslâm'ı toplumda yaşanır hale getirmek için gerekli ilmî faaliyetlerin kesif bir şekilde yürütülmesidir. Bu konuda gayret gösterenleri başarıya ulaştırmasını Yüce Allah'dan niyaz ederek sonsuz hamd, senâ ve şükranlarımı arz ederim.

SON

2) bkz. Tez, s. 276.

3) bkz. a.g.e., s. 279.

MESELE FİHRİSTİ

-A-

Allah'ı inkar: Baskı altında Allah'ı inkar etmenin hükmü 278
Akli esaslara dayalı çeşitli icthadî meseleler 277
At etinin dinî hükmü 276
Av köpeğinin yakaladığı av hayvanını öldürüp etinden yememesi durumundaki hükmü 260
Baskı altında adam öldürmeye zorlanan kimsenin takıyye yapmasının caiz olmadığı ile ilgili mesele 247
Adak: Kinayeli sözlerle oruç tutmayı adamanın hükmü 243
Avlanma ve boğazlamada bilerek besleme çekilmediği taktirde etinin hükmü 222
Abdurrahman b. Avf'ın sahip olduğu servetin miktarı 310
Altın ve gümüş eşyada sanat değerinin hesap edilemeyeceği 309

-B-

Başın abdestte kaç parmakla mesh edilmesi gerektiği ile ilgili görüşler 213
Bayram namazlarında diğer mezheplerin görüşleri ile amel edilebileceği 203
Başka mezheplerin görüşleri ile amel edilebileceği 203
Bayram namazlarını Hz. Peygamber'in Musalla denilen yerde kıldırıldığı ve bu yer ile ilgili bilgi 281
Bayram namazlarında hatibin minbere çıkmayacağı 281
Namazlardaki nafileler hakkında meseleler 273
Bayram namazının hükmünün sünnet olduğu 271
Bilirkişi: Hakimin davalarda bilirkişiyeye müracaat etmesi ile ilgili mesele 248
Beytullah'a kadar yürüteceğine yemin eden kimsenin durumu 328
Bayi ile müşterinin eşyanın fiyatında ihtilafa düşmesi durumunda bunlardan hangisinin sözüne itibar edileceği 319
Boşama: Seninle her ne zaman evlenirsem benden boşsun, diyerek yemin etmenin hükmü 72

Boşadıktan sonra erkeğin karısına vermesi gerekli olan nafakanın hükmü 319
Boşamak üzere bir kimsenin başka birini vekil etmesi 314
Boşamanın sayısında şahitlerin ihtilafa düşmesi 299
Boşamada devlet tarafından tehdit edilmenin hükmü 296
Beytullah'ı abdestsiz olarak tavaf etmenin hükmü 284
Baskı altında evlenmenin geçersiz olduğu 373
Boşamanın şekilleri 363
Bulutlu havalarda namazların bir müddet tehir edilmesi gerektiği 354
Baldırının dörtte biri açık olduğu halde bir kadının kılımış olduğu namazın hükmü 350
Buhara'da Gıtrifi denilen ve ağırlığı daha hafif olan dirhemlerden 200'üne sahip olan kimsenin de zekat vermesi gerektiği 343

-C-Ç-

Cariye satınalmaya birini vekil etmekle ilgili bir mesele 220
Çadırdaki yaşamakta olan kimselerin seferilik hükmü 213
Cariyelerin başörtüsüz namaz kılmaları gerektiği ve bununla ilgili Hz. Ömer'in tatbikatı 309
Cizye: Zimmilerden alınması gerekli olan cizye miktarı 305
Çocuk ile delinin sahip oldukları saime türünden hayvanlardan ötürü zekat vermeleri gerekmediği 253
Cünüp kimse, abdestsiz kişi ve hayız kadının ellerini suya dokundurmaları halinde bu suyun hükmü 329
Cem-i salat -İki namazı birleştirerek kılmanın Hanefilere göre sadece Arafat ve Müzdelife'ye mahsus bir durum olduğu 291
Cem-i salat -İki namazı irleştirecek kılma-hakkında Hanefîlerin görüşleri 384
Çocuğun bir başkasının malını telef etmesi halinde onun malından tazminat ödenmesi gerektiği ile ilgili mesele 381
Çocuğun malından Hanefîlerce onun adına fitre verilmesi gerektiği 380

Çocuk ile delinin saime hayvanlarından Hanelerce zekat vermek gerekmediği 380
Çift olarak satılan ayakkabı, mest ve çorap gibi mallardan birinin sakat çıkması durumundaki hüküm 357

-D-

Deniz hayvanlarının etinin hükmü hakkında bilgi 221
Domuz ve şarap ticareti yapan kimselerden öşür vergisi alınacağı 308
Dirhem türünden paralarda kırat ayarlaması hakkında bilgi 306
Dünyevî muamelelerde vekâlet vermenin caiz olduğu 246
Denklik: babanın kızı veya oğlunu dengi olmayan biri ile evlendirmesi halinde buluş çağına erdikleri zaman nikahlarının hükmü 326
Diyet: Diyet tazminatının nasıl ödeneceği 320
Diyet: Diyet tazminatında ödenecek para miktarının piyasa şartlarına göre ayarlandığı 313
Ödeme: Dirhemlerle ödeme yapıldığı takdirde ödemenin, bunların iyi türünden yapılmasının hükmü 296
Domuz sütü: Domuz sütü ile beslenen bir oğlakın etinin hükmü 292
Dârul-Harpte ribanın hükmü 288
Domuz sütü 397
Devlete karşı gelenlerden alınan silahların ne yapılacağı 355
Devlete karşı gelen anarşistler yakalanınca kendilerine yapılacak olan muamele 355
Dinden dönen kadınların erkeklerde olduğu gibi öldürülmeyeceği 355
Dicle suyundan içmeyeceğine yemin edip de sonra bu sudan bardakla içen kimsenin hükmü 241

-E-

Ev sahibinin evi altından geçmekte olan su yoluna engel olamayacağı 360
El kesmek için çalınan paranın miktarının ne olduğu 348
Et yemeği yemiyecğim diyerek yemin edip de balık eti yemenin hükmü 69

Ehl-i harbin nikahları ile ilgili bilgi 277
Ezan: Şehir halkının cemaatle namazlarını ezan ve ikametsiz kılabilecekleri 270
Kıyas: Bir kimsenin önce elini kestikten sonra ödüren kişiden alınacak kıyasın şekli 267, 288

Boşama: Eşine kinayeli sözler söylemenin hükmü 244
Boşama: Eşine kinayeli olarak sen bana haramsın demenin hükmü 244
Elbise: Çoğu temiz olan elbise pis elbise ile karıştırsa bunların hükmü 299
Namaz: Eûzu Besmeleyi gizli çekmek 295
Ezan ve ikamelerle tekbirin cezm sığası ile okunacağı 288
Ezan ve ikametinin şekli 283
Ecir-i müşterekin elinde yok olan eşyanın tazmini ile ilgili mesele 354
Elbise gasbı: Bir kimse bir elbiseyi gasb edip onu siyaha boyasa, sahibinin bundan ötürü gasipten tazminat talebinde bulunamayacağı 341
Eşek-Domuz demek: Bir kimseye eşek, domuz demenin herhangi bir cezayı gerektirmediği 340
Elbiseyi terziye teslim edip mutlak olarak bunu dikme emri vermesi sebebiyle ortaya çıkan ihtilafın çözümü 332

-F-

Fahişe kelimesinin ifade ettiği müşterek manalar hakkında kaynak bilgisi 227
Farz namazlar yerine nafile ibadetlerle meşgul olmanın hükmü 215
Fasık kimsenin arkasında namaz kılmanın hükmü 309
Faiz yiyen kimselerin şahitliklerinin kabul olunmayacağı 248
Fecrin doğmasından sabah vaktinin doğmasına kadar sabah namazının iki rekat sünnetinden başka bir namaz kılınmayacağı 290
Fitre verirken buğday unu ile arpa ununu vermenin buğday ve arpa vermek gibi olduğu 290
Fasık kimsenin verdiği habere dayanılarak ibadetler için temizlik yapılacak suyun hükmü 284

Feth edilen düşman topraklarına devletin uygulayacağı muamele şekli 283
Firuz ve zümrüt gibi kıymetli taşların zekâtı 395
Fatiha'dan sonra besmele çekmekle ilgili bir mesele 353

-G-

Gasb: Bir kimsenin falan kimseden bir şey gasb ettim, diyerek ikrarda bulunmasının hükmü 226
Gece yarısına kadar çalıştırmak üzere yevmiye usulü işçi tutulsa bu işçinin çalışmaya mecbur olduğu süre 339
Ganimetlerin taksimi ile ilgili mesele 289

-H-

Hamilelikte dört kadının şahitliğinin iki erkek yerinde kabul edilmesi 72
Haber-i vahidin hükmünün tatbikatta terk edilmesi 69
Hırsızlık: Biri içeride diğeri dışarıda durarak herhangi bir evi soymanın hükmü 236
Hamileliğin en az müddeti 223
Hul' (para karşılığı boşanma) yolu ile boşanmada iddet bekleme ve yas tutma 222
Hamam ücretinin mekruh olduğu 215
Hapishane: Serahşi'nin hapishanede bulunduğu ile ilgili el-Mebus'ta bulunan bir vesika 206, 207
Harbilerden iki kere vergi alınmayacağı 310
Hamilelik müddetinin sınırı 310
Hayız kadının Kur'an okuması ile ilgili kaynak bilgisi 310
Hamamda namaz kılmanın hükmü 277
Hata ile adam öldürmenin cezası olan diyet tazminatı ile ilgili bir mesele 268
Haccın farz olmasının sebebi hakkında bir mesele 264
Hibenin cevazının delilleri 260
Hata ile adam öldürmenin cezası 253
Hastanın kudretine göre namazlarını kılacağı ile ilgili bir mesele 249
Hayız kadının hayızından temizlenince, su bulamadığı takdirde cünüp kimse gibi davranacağı 242
Hamamcıya ücret ödemenin hükmü 330

Haşeratın artığı: Fare, yılan ve benzeri ev haşerelerinin artığı olan suyun hükmü 330
Hadislere dayalı istisnalar için kaynak bilgisi 327
Hurmet-i musahere: İmam Şâfi'i'ye göre yabancı bir kadını şehvetle öpmenin hurmet-i musahereyi gerektirmeyeceği ile ilgili bir mesele 325
Hanımlar arasında adalet: İki hanımından birini ihmal eden bir erkeğin bunlar arasında adaletli davranmaya mahkemece mecbur edileceği 397
Haraca bağlı bir toprağın herhangi bir müslüman tarafından satın alınması durumunda bu toprağın öşür toprağı olmayacağı 382
Hata ile su yutmak: Oruçlu bir kimsenin abdest alırken boğazına hata ile su kaçmasının hükmü 379
Hibe: Hanefî mezhebine göre baskı altında hibede bulunmanın geçersiz olduğu ile ilgili bir mesele 374
Hamam ve duvar gibi taşınmaz malların bölünemeyeceği 358
Haraç toprağı üzerindeki ekine afet isabet etmesi durumunda bu topraktan haraç vermek gerekmediği ile ilgili bir mesele 358
Hayız ve nifasla ilgili bir mesele 353
Hata ile bir kimseyi öldüren kişinin ödeyeceği tazminatın hangi tür mallardan olacağı ile ilgili bir mesele 343
Hastanın orucu: Ramazanda hasta yahut yaşlı kimselerin oruçlarının hükmü ile ilgili bir mesele 267
Haps edilen kimsenin ölümüne sebep olmanın hükmü ile ilgili mesele 75

-İ-

İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed ve İmam Şâfi'i'nin birleştikleri bazı meseleler 203
İbadete Koyulma: Gece kaim gündüz saim olmak suretiyle kendini sürekli ibadete veren kimsenin, kendisi için hazırlanan karısı ile sohbet etmeye ve gecelemece mecbur kılınacağı ile ilgili bir mesele 308
İkamet müddetinin en az sınırı 307
İyilikleri emr edip kötülüklerden sakındırmanın müslümanlar üzerine farz olduğu 278

İstihsan esasına dayalı kerahetler 277
 İzar-Pijama içinde namaz kılmanın mekruh olduğu ile ilgili mesele 275
 İçki içilen bir sofrada yemek yemenin mekruh olduğu ile ilgili mesele 272
 İtikafatla bulunmakla ilgili adakta bulunmanın hükmü 262
 İnzalsız cinsi temasın hükmü ile ilgili bir mesele 254
 İddet beklemekle ilgili kinayeli söz söylemek: Bir kimsenin karısına "İddet bekle" demesi halinde bu sözün boşama hukuku açısından hüküm 252
 İlâ Yemini: Bir kimse karısına Kur'an hakkı için sana yaklaşmayacağım, tarzında yemin etse bu yeminin hükmü 339
 İcare akdinin dayandığı deliller 334
 İstihsan delilinin kıyas delili ile terk edilmesi 333
 İhramlı kişinin av hayvanı öldürmesi halinde ödeyeceği cezanın türü 329
 İhramlı kişinin başka bir ihramlı kişiye gördüğü av hayvanını işaret etmesinin hükmü 321
 İddet içinde bir kimsenin baldızı ile evlenmesinin haram olduğu 312
 İcarede kiralanan binada yapılması yasak olan işler 359
 İmam olma hakkı ile ilgili şartlar 347
 İhramlı kişinin başının, saçlarının veya sakalının 1/4'ünü traş etmesinden ötürü kurban kesmesi gerektiği 341
 İctihadların isabet derecesi ile ilgili İmam Muhammed'ten nakl edilen bir meselenin yanlış yorumlanması ile ilgili bir mesele 42
 İslâm'da ilk ictihadı konu 58
 İhtilamla ilgili bir mesele 352

-K-

Koza içindeki böceği herhangi bir yol ile öldürmenin hükmü 75
 Kaçak köleyi teslim edenlere vaad edilen mükafatla ilgili mesele 72
 Kâdî'nın borçlar hukuku ile ilgili bir meselede şahitlik yapması 72
 Kefen soyan kimsenin hırsız kabul edilmediği ve elinin kesilmeyeceği 235
 Keffaret ödemede kişilerin zengin olma şartının bulunmadığı 233

Kiblenin yönü hakkında şüphelenildiği halde herhangi bir araştırma yapmaksızın bir yöne doğru namaz kılan kimsenin namazının hükmü 228
 Karanlıkta kiblenin yönü hakkında şüpheye düşen kimsenin bir yöne doğru yönelerek namaz kılmasının hükmü 228
 Seferde karanlıkta kible belirlemek 228
 Kölesi için, bu benim mevlamdır diyen kimsenin bu kölesinin azad olup olmayacağı ile ilgili bir mesele 226
 Kölesine, bu benim kardeşimdir, diyen kimsenin kölesinin azad olup olmayacağı 225
 Öldürme: Kasta benzer öldürmelerde ödenmesi gereken diyet tazminatı türleri hattındaki farklı görüşler 220
 Kulak yumuşağını abdest esnasında yıkamanın hükmü 215
 Kurban etin üç günden fazla saklamanın yasaklanması, sonradan bu yasağın Hz. Peygamber tarafından kaldırılması 304
 Kabir ziyaretinin önceleri Hz. Peygamber tarafından yasaklanması, sonradan bu yasağın kaldırılması 304
 Kitabın hükmünün mütevatir sünnet ve meşhur sünnetle nesh edilmesi 301
 Kümes dışına salıverilen tavuğun artırdığı suyun hükmü 277
 Kible yönünde bulunan başı kesilmiş resim önünde namaz kılmanın bir sakıncası bulunmadığı 271
 Kible: Hz. Peygamber'in önceleri Mekke'de iken Kudüs'e, sonradan Medine'de iken yine bir müddet Kudüs'e yönelmesi, daha sonra bu hükmün nesh edilmesi 302
 Kısasta hem yapılan işte hem saldırılan mahalde eşitliğin bulunmasının temel unsur olduğu 267
 Kurban kesmenin sadece zengin ve mukim olan müslümanlara vacib olduğu 255
 Kinayeli bir ifade ile karısına (Sen birsin) demekle karısının boş olmayacağı 252
 Kafirlerin kendileri arasında nikahlanmaları ve nikahlarının hükmü 249
 Kendi karısını, karısından olma öz çocuğuna süt vermek üzere ücretli olarak tutmanın hükmü 247
 Kadının kadın ile ilişkide bulunması 243

Kuyu suyu ile ilgili yemin: Bu kuyunun suyundan içmeyeceğim tarzında yemin edip sonra bu kuyunun suyundan bardakla içmenin hükmü 242
 Kefalet: Mala kefil olmakla ilgili bir mesele 334
 Kiracının evden çıkması durumunda evdeki süprüntüleri temizlemek zorunda olup olmadığı 331
 Kabir kazmak üzere mutlak bir şekilde tutulan işçinin nasıl bir kabir kazmakla yükümlü bulunduğu 331
 Kuş ve deve tersinin suya dümesi durumunda bu suyun hükmü 329
 Yemin: Bir kimse hiç konuşmayacağına dair yemin etse, namaz kılarak Kur'an ayetleri okumakla yemininin bozulup bozulmayacağı 326
 Kocahk iddiası: İki erkeğin bir kadının kocası olduklarını iddia etmeleri halinde bu meselenin hükmü 298
 Kaybolan kişiye yaşayan adam hükmü verilmesi 69
 Keskin ve karışık halde imal edilen şıramın dini hükmü 294
 Keşten verilecek fitrenin kıymete göre belirleneceği 290
 Kurban kesmenin dayandığı deliller 286
 Katili bilinmeyen maktülün, bulunduğu mahalle sakinlerince yemin ettirilmesi ve kasame olayı 283
 Kafire, yahut zina çocuğu olan bir kadının süt anne olarak tutulması 398
 Kıymetli taşlarla cevherlerin zekâtı 394
 Kısas: On kişinin birleşerek bir kişiyi öldürmeleri durumunda hepsine kısas lazım geleceği 393
 Konuşma dışında namaz kılarak diğer kusurların hata yahut unutma yolu ile işlenmesi halinde bunların namazı bozmayacağı 379
 Kadının çocuk yahut deli bir erkeği kendisi ile zina etmeye zorlamasının hükmü 376
 Kâr ortaklığı ile ilgili bir mesele 336
 Kar ortaklarının hem karda hem de zararda ortak olmayı şart koşmaları durumunda karda ortaklık şartının geçerli, zararda ortaklık şartının fasit olduğu 360
 Kira: Binmek, yahut yük taşımak üzere bir hayvanı kiraladıktan sonra, herhangi bir öztir sebebiyle kira akdinin fesh edilmesi 360

Kâdî'nın sulh ihtimali belirmesi karşısında önüne çıkan davayı ertelemesi ile ilgili bir mesele 359
 Kâdî'nın bir celsede bir kişiden birden fazla delili dinlememesi 359
 Kiralanan toptrağın ürününün öşrünü kimin vermekle yükümlü bulunduğu 356
 Kurban: Kulağının 1/4'ünden fazlası kesik olan bir hayvanın kurban edilmesinin hükmü 353
 Kullanılmış olan suyun temizlik açısından hükmü 351
 Kuyu içine fare düşmesi durumunda bu kuyudaki suyun hükmü 351
 Kuyuya fare kuyruğu düşmesi durumunda bu kuyudaki suyun hükmü 344
 Kölenin nesebi iddiası: Bir müslüman ile bir zimminin herhangi bir çocuk ya da köle üzerinde neseb iddia etmeleri 357

-L-

Livatanın dini yönden cezası 390
 Livata: Yabancı bir kadın ile livatada bulunmanın hükmü 242

-M-

Münavele (Elden ele atmak) yolu ile bir evi soymanın cezası 236
 Muhkem'e furudan bazı örnekler 234
 Müslümanın zimmeden köle satılmasının hükmü 223
 Mecusilerin yemekleri ile yaptıkları peynirlerin yenilebileceği 306
 Muta nikahının hadis ile nesh edildiği 301
 Mestler üzerine mesh etmenin müddeti 280
 Mahkumların cemaatle namaz kılmasının hükmü 277
 Müsafirin, ev sahibinin izni olmaksızın imamlık yapmasının hükmü 272
 Misliyatın olan eşyanın borç verilmesi durumunda, bu malın kayb olması sebebiyle ödemenin nasıl yapılacağı (Enflasyona ışık tutacak bir mesele) 266
 Misli olan malların, kayb olma ya da telef olma durumlarında değerlerini ödemek 266
 Müşriklerin nikahu ile ilgili olarak kaynak bilgisi 240

Mekke'ye kadar yaya olarak yolculuk yapmayı adamanın hükmü 222
Müste'menin müslüman yahut zimmi bir kadınla zina etmesi halinde verilecek olan ceza 297
Mestler üzerine mesh etmenin müddet ve delilleri 289
Müzaraa ortaklığı ve bunun dayandığı deliller 287
Meşhur sünnete dayalı hükümlerin kaynağı 283
Mikat sınırları içinde bulunan hacıların hac zamanında süreklilikle ihram elbisesi giyinmek zorunda bulunmadıkları 355
Mekana ve duruma bağlı olarak değişen icthadlarla ilgili kaynak bilgisi 344
Müstahdemnin görevleri hakkında bilgi 341

-N-

Nass ile ilgili geniş örnekler için kaynak bilgisi 233
Namazlarda farza kalkmakla ilgili meseleler için kaynak bilgisi 220
Namaz kılarken başka bir müctehidin görüşü ile amel etmek 203
Namaz kılarken vücuttaki herhangi bir yaradan kan akmasının hükmü 310
Namaz: Beş vakit namazın rekatlarının sayısı ve zekat miktarının tevâtür yolu ile sabit olduğu 281
Nisab: Yoksula nisab miktarı ve daha fazla zekat vermenin hükmü 277
Namaz kılmakta olan kimsenin öntünden geçmenin mekruh olduğu 275
Namaz kılarken elbisenin eteklerini eller ile yukarı çekmenin hükmü 271
Müslümanlar arasında caiz olan nikahların zimmiler arasında da caiz olduğu 269
Namazların kılmama vakti 263
Niyet: "İşler niyetlere göredir" hadisinin yorumu 253
Nafaka: Küçük çocukların nafakasının baba tarafından ödenmesinin zorunlu olduğu ile ilgili mesele 246
Nikahın akit anlamında kullanılmasının istiare yolu ile olduğu 241
Namaz kılarken uyuyan kimsenin ihtilam olmasının hükmü 332
Nafaka: Müslüman bir kimsenin zimmi olan yoksul babasına nafaka ödeme zorunluluğu 323

Nisap tamamlanmadan tasadduk edilen malın, nisap tamamlandıktan sonra zekat yerine geçip geçmeyeceği 317
Namaz kılarken kişinin avret yerlerinin açılmasının hükmü 316
Namazlarda kıraatın ilk iki rekata tahsis edilmesi 314
Namaz kılarken ayakta, rüku ve oturularda uyumanın abdesti bozmayacağı 313
Nisab: Ebû hanife'ye göre ziraat ürünlerinin öşürlerinde nisab miktarının şart koşulmadığı ve çıkan ürünün tamamından öşür vermek gerektiği 292
Namazda Kur'an okumanın ve Fatiha okumanın hükmü 284
Kasden, hata yolu ile, yahut unutarak konuşmanın namazı bozacağı 378
Nafakada herhangi bir şeyin belirlenmesinin taraflara zarar vereceği 359
Namazların rekatlarına ait secdelerden birinin terk edilmesinin hükmü 353
Namaz kılmaya engel olacak kadar pisliğin elbise ve beden üzerinde bulunmasının hükmü 351
Nikah: Müslümanlar arasında geçerli olan nikahların zimmiler arasında da geçerli olduğu 222
Nikah akdi esnasında mehir konuşulurken ev kelimesinin zikir edilmesi, adette bilinen ev olmadığı, bunun ev eşyası manasında kullanıldığı 342

-O-

Oruçlu kimsenin sakız çiğnemesinin hükmü 276
Oturarak ezan okumanın mekruh olduğu 275
Oruç borcunun kazasının istenilen bir zamanda yapılabileceği 263
Oruç adamak: Bir ay oruç tutmayı adamak 262
Oruçlu kimsenin dişleri arasında kalan yemek kırıntılarını yutmasının hükmü 352
Ölen kişinin tek bir varis olan oğlu bulunsa malının hepsini alacağı 250
Ölünün tek oğlunun bütün mirası alacağı 245
Öldürme: Bir topluluğun silahla saldırıda bulunarak bir kimseyi öldürmeleri halinde hepsine kısas lazım geleceği 327
Hz. Ömer'in farklı bazı icthadları 33

Hz. Ömer'in düşünceye saygısı 59, 60

-P-

Peşin-veresiye satışlarla ilgili kaynak bilgisi 310

-R-

Ramazan'da seferi kişilerin, yahut hastaların oruç tutmamalarına ruhsat verildiği 279
Ramazan orucunun farzıyeti 263
Ramazan'da oruçlu kişinin unutarak yeyip içip cinsel ilişkide bulunmasının orucunu bozmayacağı 251
Rehnedilen mallarda iki kişinin hak iddiasında bulunması 332

-S-Ş-

Sahabe aleyhinde konuşanlara verilecek ceza 75
Sığırların zekat nisabında ihtilaf bulunduğu 64
Sükna üzerinde sulh yapmak 215
Serahs'nin furuda tercih tarzındaki icthadları 212, 213
Serahs'nin usul-i fıkıhtaki tercihleri 211, 212, 213
Şâbi ve Neha'nin görüşlerinin kabul edildiği meseleler 316
Seferde namazların farzlarının kısaltılarak kılınması gerektiği ile ilgili mesele 307
Şarabın yasaklanması ve merhaleleri 303
Susuzluktan ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalan kimsenin şarap içmesinin hükmü 279
Savaş esnasında, savaşan bir müslüman askerinin mutlaka öldürüleceğini ve galip geleceğini bildiği halde bir topluluğa hücum etmesinin hükmü 278
Şarap imal eden kimseye üzüm satmanın hükmü 277
Şak yapmak: İmam Şâfi'ye göre kabir içinde şak yapmak 339
Sütten peynir yapmak üzere selem akdi yapmanın hükmü 339
Süt Anne: Hz. Peygamber'in süt anneye verilmesinin gerekçesi hakkında kaynak bilgisi 336
Süt Anne: Ücretle süt ane tutmanın, bizden öncekilerin şeriatları ile sabit bir hüküm olduğu 336

Suda hisse: Belli bir toprak parçası üzerinden akmakta olan suyun ortaklar arasında hisse olarak taksim edilmesi gerektiği 335
Selem akdinde malın karşılığı olarak konulan sermaye eğer para ise bunun peşin olarak teslim edilmesi gerektiği 333
Süt anne: Çocuğun ücret karşılığında süt anneye verilmesi durumunda nafakasının hükmü 324
Kadınların yalnız başına şahitliklerinin kabul olduğu yerler 320
Şahitliğin hükmünün bağlayıcılığının kıyasa aykırı olduğu ve bunun geçerliliğinin istisnâen olduğu 318
Sefihin harcamalarının kısıtlanması ile ilgili mesele 311, 389
Seferde oruç tutmanın iftar etmekten üstün olduğu 392
Satın alınan bir malı teslim almaksızın başkasına satmanın hükmü 388
Sabah namazının vaktinin son sınırı 379
Savaşta esirlere ve onlardan alınan silahlara nasıl bir muamele yapılacağı ile ilgili bir mesele 358
Su Kuyusu: Umuma ait yol üzerinde su kuyusu kazmak 69
Sidik sıçrantılarının hükmü 351
Şahitlerden birinin olayı aynı gün bir şehirde, diğeri aynı gün başka bir şehirde gördüğünü söylemeleri durumunda hükmün ne olduğu 346
Suçluyu bir yerde mahkemeye teslim edeceğine kefil olmanın hükmü 345
Sarhoşun mürted olmasının hükmü 310
Sarhoşun boşamasının hükmü 249
Şâbi'nin görüşünün Hanefilerce alındığı bir mesele 310

-T-

Tazir cezası uygulanırken suçlunun ölmesi halinde ortaya çıkan durum 72
Tehdit altında boşamanın hükmü 71, 309
Temiz olup olmadığı bilinmeyen bir suyu abdeste kullanmanın hükmü 227
Teravih namazının mezheplere göre rekât sayısı 203
Terziye dikilmek üzere gömleklik kumaş vermek 336

Temizlik araştırması: Hangisinin temiz olduğu bilinmeyen bir su kabı hakkında araştırma yapmak 299
Tertip: Namazlarda tertibe riayet etmenin dayandığı deliller 297
Te'vil esasına dayalı icthadlarla ilgili kaynak bilgisi 295
Tuz ve balık ile karıştırılan şarabın hükmü 295
Tehdit altında Allah'ı inkar etmenin hükmü 293, 374
Tehdit altında hanımını boşamanın hükmü 287
Tadil-i erkanın şekli ve dayanağı 286
Tek bir müslüman kişinin verdiği habere dayanarak bir yerdeki suyun temizliğine hükmetmek 284
Kadınlarda temizlik müddetinin en az sınırının ikamet müddetine benzetilmesi 396
Tehdit altında İslâm'ı kabul etmenin hükmü 377
Tehdit altında mal itlafına zorlanan kimsenin yaptığı işin hükmü 375
Tehdit altında içki içmeye zorlanan kimseye had cezası gerekeceği 374
Tehdit altında hırsızlık suçunu itiraf etmenin hükmü 374
Tertib sahibinin namazı ile ilgili bir mesele 352
Tendit altında zina etmenin hükmü 375, 344
Tehdit altında oruçlunun orucunu bozmasının hükmü 287

-U-Ü-

Üzüm suyunu ondan şarap yapacağı bilinen kimseye satmanın hükmü 318
Ümmet-i Veled'in satışı konusunda görüş ayrılığı 315
Ücretle Kur'an okuma konusunda Hz. Ömer'in tavrı 272

-V-

Vekalet: Rehin ve alış-verişlerde vekalet yolu ile başkaları adına satış yapma ve tasarrufta bulunmanın hükmü 220
Vekil etme: Bir kimseyi umumi olarak ve mutlak anlamda, alacağına vekil ettim demesi halinde bu kişinin vekaleti tahdit etme yetkisinin bulunup bulunmadığı 331
Vekalet: Başkasına genel olarak vekalet vermenin hükmü 222

Yaralanmadan önce ve sonraki zamanlarda bir kimsenin katil lehine yapacağı vasiyyetin hükmü 221
Menkul değerlerin vakf edilmesi 337
Vekalet: Alış-verişte başkasını vekil eden kimse, alınacak eşyanın cins ve türünü belirlemese de bu vekaletin caiz olduğu 327
Vasiyyetin hükmü 300

-Y-

Yemin: Hiçbir kadınla evlenmeyeceğine yemin etmenin hükmü 215
Yemin: Bu undan yemeyeceğim diyerek yemin eden sonra da bu undan yapılmış ekmeği yiyen kimsenin durumu 241
Yemin: Allah'ın laneti üzerime olsun, Allah beni ateşte yaksın, gibi sözlerle yemin eden kimsenin bu yemininin hükmü 338
Yankesicinin yaptığı işin hükmü ve cezası 236
Yılan, fare ve benzeri haşeratin artığının hükmü 276
Yırtıcı ve parçalayıcı hayvanların artırdığı suyun hükmü 276
Yeminlerin örfe dayalı olduğu 338
Yemin: Belli bir kadının büküttüğü iplikten yapılmış elbise giymeyeceğine yemin etmenin hükmü 321
Yatsı namazından önceki dört rekat sünnetin öğle namazının ilk sünnetine kıyasla sabit olduğu 317
Yitik mal bulan kimsenin bu malı ne yapacağı 356
Yemin: Evde oturmayacağına yemin etmekle ilgili bir mesele 343
Yemin: Hiçbir kadınla evlenmeyeceğine yemin etmenin hükmü 215

-Z-

Zengin olup olmadığı araştırılmaksızın bir kimseye zekat verilmesi ve sonradan bu kişinin zengin olduğunun ortaya çıkması durumunda ne yapılması gerektiği 228
Zekatın devlete verilmesi ile ilgili dikkat çekici bir mesele 214
Zimmilerin İslâm ülkesinde kilise ve havra ihdas edemeyecekleri ile ilgili bir mesele 214

Zaman aşımı dolayısıyla had cezasının uygulanıp uygulanmayacağı 213
Zenginlik elde etme ve çok mal toplamının hükmü 310
Zimmiye bir kadınla iddet içinde evlenmenin hükmü 209
Zengin bir müslümanın muhtaç olan ana-babasına nafaka vermekle yükümlü bulunduğu 249
Zekatın usul-furuu verilemeyeceği 247
Zinet eşyası takılmayacağına yemin eden kadının gümtüş yüzük takmasının hükmü 337
Zihar ve yemin keffaretlerinde fidyelerin tek bir fakire toptan verilemeyeceği 317
Zaman, mekan ve sadakalarla ilgili adaklarda, adağın ifade ettiği manaya itibar edileceği, zaman, mekan ve şahıslara itibar edilmeyeceği 315
Zimmi, çocuk ve bunağın haberi ile temizlenilecek suyun hükmünü tesbit etmek 284
Zimmilerin yoksullarına zekat verilebileceği 391
Zekatları iki yıl peşpeşe ödenmeyen develerin zekatlarının nasıl tahsil edileceği 262
Zamana bağlı olarak icthadın değişmesine örnek Kefalet binnefs ile ilgili bir mesele 346

KARMA ENDEKS

-A-

Abadile 145
 Abbas Mahmud Akkad 30, 39, 40
 Abbasiler-Abbasiler devri, 44, 47, 66.
 Abdest 123, 128, 142, 152, 188, 240, 273,
 174, 239, 284, 209.
 Abduh Muhammed 30, 31
 Abdul-Cebbar el-Mutezili 95
 Abdullah b. Cafer 306, 312, 390
 Abdullah 85, 366, 367
 Abdullah b. Amr 53
 Abdullah b. Cahş 219
 Abdullah Dıraz 56, 40
 Abdullah b. Mesud 53
 Abdullah b. Mubarek 88, 219, 283, 384
 Abdullah b. Ömer 52, 366
 Abdullah b. Şübrüme 283
 Abdullah b. Ubey 56
 Abdullah b. Zeyd 275
 Abdulkadir Şener 24, 33, 67
 Abdül-Kerim Osman 44
 Abdülkerim Zeydan 82, 87, 90, 100, 101, 102,
 103, 104, 132, 136, 137, 138, 139, 141,
 147, 157, 159, 162, 186, 189, 190, 191,
 192
 Abdurrahman b. Avf 310, 34, 276, 68, 73, 364
 Abdurrazzak b. Has'am es-San'anî 73, 321,
 325, 326
 Abdulvahhab Hallaf 30, 34, 52
 Aclanî 364
 Aclunî 239, 288, 305
 Acem 294
 Açıklık 229, 106
 Adak 315, 316
 Adalet Sahibi 284
 Adam öldürmek 267
 Adem 132
 Adet - Adetler 49, 94, 190, 322, 330, 340,
 343, 404
 Afganî Cemaleddin 30
 Afrika 48, 68
 Âfiye el-Kadî 351
 Ahbar-u Ebî Hanife 90
 Ahkâm 141, 366
 Ahad Sünnet -Ahad haber- Ahad 105, 138,
 141, 142, 145, 166, 283, 284, 301, 318

Âhiret 124, 253, 295
 Ahkâf süresi 112, 223
 Ahmed Gürkan 49, 50, 51
 Ahmed b. Hanbel 46, 51, 66, 73, 74, 75, 76,
 137, 164, 168, 173, 183, 184, 192, 219,
 222, 223, 224, 238, 252, 255, 272, 275,
 284, 289, 292, 295, 301, 320, 338, 339,
 366, 367, 370, 371, 382, 384, 385, 389
 Ahmed 98, 99
 Ahmed Emin 30, 45
 Ahmed b. Hassaf 88
 Ahmed Davudoğlu 294
 Ahsen boşama 363
 Ahzab süresi 158, 161, 168, 217, 253
 Abdurrahman Eşref 88
 Alâ el-Hadramî 383
 Aişe (Hz. Aişe (r.a.) 78, 145, 146, 219, 235,
 255, 280, 282, 312, 315, 321, 326, 384
 Akdeniz Ticaret Hukuku 48
 Akli 38
 Akli Deliller 272
 Akşam 273
 Âl-i Imran süresi 103, 127, 163, 189, 206,
 247, 249, 258, 264, 287
 Allah-Allah Teâlâ 42, 43, 46, 55, 63, 64, 83,
 90, 103, 104, 108, 117, 122, 124, 125, 127,
 129, 131, 133, 137, 140, 142, 144, 146,
 157, 160, 163, 168, 169, 173, 174, 175,
 183, 186, 189, 192, 206, 207, 213, 214,
 216, 217, 218, 220, 221, 224, 226, 228,
 230, 231, 233, 237, 239, 242, 243, 245,
 247, 248, 249, 251, 252, 254, 258, 260,
 261, 262, 263, 264, 271, 272, 273, 274,
 275, 278, 280, 283, 286, 287, 289, 294,
 297, 300, 301, 303, 310, 315, 316, 318,
 327, 328, 335, 337, 339, 341, 342, 347,
 350, 351, 365, 366, 367, 374, 377, 378,
 384, 386, 387, 390, 392, 393, 395, 401,
 404
 Allah'ın Kitabı 34, 35, 37, 38, 60, 90, 149,
 150, 168
 Allah ve Resulü 300
 Allah Resulü 34, 70, 163, 290
 Aleyhussalatü vesselâm 401
 Alış-veriş 258
 Ali b. Ebî Talib 52, 60, 62, 72, 78, 79, 80, 84,
 163, 166, 183, 219, 236, 280, 286, 287,

290, 292, 306, 308, 312, 314, 315, 321,
 326, 343, 354, 354, 355, 367, 374, 380,
 381, 390, 391
 Ali b. Hüseyin 64
 Ali b. el-Medinî 73
 Alim 160
 Ali Tantavî 30
 Aliyyül-Karî 31
 Alkame b. Kays 74, 78, 53
 Almanya 49
 Altın 238, 282, 310
 Âmm 99, 100, 101, 149, 218, 219, 223, 224,
 225, 230, 259, 284, 293, 296, 297, 298,
 387, 388,
 Ammar b. Yâsir 247, 289, 292
 Amelî örf 190, 191
 Âmir eş-Şâ'bi 84
 Âmidî 96
 Amr b. el-Âs 36, 57, 310
 Amr b. Şurahîl eş-Şâbi 78, 287
 Ankebut süresi 107, 111
 Arap 294
 Arapça 47
 Araplar 213, 340, 335,
 Arap olmayan 61
 A'raf süresi 118, 135, 251, 261, 390
 Arafat 291, 384
 Arefe Günü 291, 384
 Arpa 230, 290
 Aruz ilmi 184
 Ashab 42, 44, 46, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
 62, 65, 90, 93, 103, 115, 150, 161, 179,
 254, 255, 270, 282, 288, 305, 312, 315,
 321, 347, 349, 364, 390, 391, 403
 Asâr (el-Âsar, Kitap) 324
 Asl (el-Asl, Kitap) 196, 204, 349
 Askalânî 294
 Askerî silahlar 51
 Asr-ı Saadet 59, 169, 201, 347
 Astronomi 48
 Aşr-i Zil-Hicce 264
 Aynî 281, 386
 Atâ 53, 320
 Atâ el-Horasanî 366
 Atay (Hüseyin) 32, 34
 Atlar 337
 At eti 276
 Atıyye el-Avfi 238, 282
 Av 260, 321

Avcı köpek 260
 Avrupa 47, 48, 49
 Avrupalılar 51
 Avcılık 105
 Azad 254
 Azam İmam Âzam 46, 50, 66, 266, 384
 Azimet 132, 133, 166, 277, 278, 392

-B-

Babilliler 50
 Bağdat 53, 62, 70, 73, 79, 281
 Bahreyn 383
 Bain talak 295,
 Bakara süresi 48, 103, 104, 106, 112, 116, 117,
 118, 119, 127, 129, 135, 154, 158, 163,
 184, 206, 217, 218, 226, 230, 232, 233,
 234, 245, 247, 248, 249, 257, 258, 261,
 292, 300, 314, 318, 319, 324, 345, 351,
 364, 378, 384, 385, 389, 395
 Balın nisabı 388
 Baskı 375
 Basra 54, 62, 309
 Barut 51
 Batı 45, 47, 51
 Bayram namazı 270, 274, 259, 281
 Başir b. Velid el-Kindî 88
 Bid'i talak 367, 368
 Bilal-i Habeşî 165
 Bişr b. Gıyas el-Müreyşî 88
 Bi'runnâdh 101
 Bedayi (Kitap) 43
 Bedi' (el-Bedi' K.) 96,
 Bedir savaşı 56, 57
 Bedran Ebul-Ayneyn 40
 Bed'ul-Halk 115
 Behime 251
 Bekkar b. Kuteybe el-Mısri el-Kindi 89
 Belh 342
 Belh âlimleri 387
 Belva 276, 329, 350, 352
 Bera b. Âzib 149
 Benî Fezzare 57
 Benî Saide Sakifesi 58
 Beyi' 230
 Beyhakî 239, 366
 Beytullah 233, 284, 305, 314, 328, 385
 Beytül-Atik 284
 Bid'at 136

Borçlar Huuku 72,
Boşama 218, 372
Boşama Hukuku 200
Buharî 80, 100, 114, 115, 116, 137, 150, 164,
174, 184, 218, 241, 252, 253, 256, 259,
260, 261, 271, 273, 284, 287, 290, 291,
293, 294, 298, 300, 319, 334, 366, 370,
371, 373, 379, 380, 385, 386,
Bunak 284
Burhan (el-Burhan K.) 95

-C-

Cafer-i Sadık 54, 67, 85,
Caferiyye Mezhebi 54
Cahiliye devri 335
Camiussağır (K.) 42, 196, 204, 257, 271, 277,
273
Camiul-Kebir (K.) 42, 196, 203, 204, 268
Cabir 248, 321, 335, 370
Caiz 277
Cehd 31, 33
Cebir 48
Celiy kıyas 177
Cemi siğası 102
Cem-i salat 291
Cemaatla namaz 270
Cenaze 237
Cenaze Namazı 123
Cenaze bahsi 202
Cennet 273
Cerir b. Abdillâh el-Becelî 282
Ceviz 266
Ceza Hukuku 111, 213
Cessas Ebû Bekr Ahmed b. Ali 96, 119, 126,
127, 188, 210, 211
Cihad 234
Cinse has 99
Cizye 43, 128
Çocuk 284
Coğrafya 48
Cuhudul-Fukahai Fit-Teşri' 52
Cüheyne kabilesi 55
Cuma namazı 122, 232, 274
Cuma günü 125, 290, 231
el-Cuma sûresi 232
Cumhur 40, 105, 160, 161, 162
Cündeb b. Süfyan el-Becelî 285
Cünüb 329

Cüveynî Ebul-Maalî Abdümelik 71, 95
Çelişme 152, 153, 154, 155, 296, 298, 363
Çinliler 50,
Çin 50
Çirkinlik 125
Çorap üzerine mesih 34
Çocuğun haberi 152
Çubukçu İbrahim Agah 47

-D-

Dahhak 249
Dahaya 161
Dâl Biddelale 112, 113, 249, 250
Dâl-Bil lbare 112, 244, 245
Dâl-Bil İşare 112, 245, 249
Dâl Bil-lktiza 112, 113, 114, 252
Darekutnî 366, 368, 370, 385
Darimî 173, 230, 235, 272
Darul-Harb 212, 287
Darul-Velid 343
Darul-Kütübil-Mısıryye 48
Davud b. Süleyman 30
Davud b. Süleyman el-Bağdadî 30
Davud-i Tâî 87
Davud-i Zahirî b. Ali 54, 348
Defi' 186
Deve, 320, 340
Devlet 296
Devletler Hukuku 49
Debbusî Ebû Zeyd Ubeydullah 96, 189
Delaletün-nass 113, 114, 251
Delaletül-hal 209
Deylemî 305
Dimaşk 53
Dicle 241, 242
Dikili taşlar 258
Din 83
Dinî 4, 131
Dinî hüküm 127, 133
Dinar 310, 313, 320, 343, 348
Dirhem 233, 234, 288, 305, 306, 313, 320,
326, 333, 343, 348, 360, 404
Diyet 220, 253, 313, 328
Domuz 210, 293, 340
Domuz eti 131, 280
Don 51
Duhel-İslâm (K.) 45
Dut 51

Dölengeç kuşu 115
Dübba 304
Dünyevî 41
Düşünce 44, 48
Düşünce sistemi 86

-E-

Ebû Ali er-Reca 385
Ebû Cafer 354
Ebû Cafer Ahmed b. İmran 88
Ebû Abdillâh el-Belhî 262
Ebû Ali El-Cübbai 55
Ebû Hafs el-Kebir el-Buharî 88, 205,
Ebû Hanife-İmam Âzam 34, 35, 42, 46, 51,
53, 67, 68, 69, 70, 71, 77, 78, 79, 80, 82,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
97, 101, 102, 113, 121, 144, 151, 156, 171,
182, 188, 191, 196, 198, 202, 203, 211,
213, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 228,
234, 235, 236, 238, 241, 242, 243, 246,
250, 251, 259, 264, 265, 266, 267, 269,
276, 282, 284, 288, 290, 292, 296, 297,
299, 309, 311, 315, 316, 318, 320, 324,
326, 328, 329, 337, 339, 340, 341, 342,
344, 345, 346, 350, 351, 352, 353, 354,
355, 356, 369, 370, 371, 375, 380, 383,
388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 403,
Ebû Hanife (K.) 81, 82
Ebû Hanife el-Mütøkellim 79, 80 (K.)
Ebû Hanife Mezhebi 78, 79
Ebû Hanife ve ashabı 79
Ebû Haşim 55
Eb'ul-Hasan Ali b. Ziyad et-Tunusî 68
Eb'ul-Hasan el-Eş'arî 115
Eb'ul-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basrî el-
Mutezilî 95
Ebû Hureyre 80 145, 146, 147, 224, 251, 254,
273, 284, 286, 287, 373, 319, 320, 324,
367
Ebû Hâzım Abdul-Hamid b. Abdilaziz el-Kin-
di 89
Ebû Bekir (Halife) 34, 56, 57, 58, 59, 67, 73,
100, 162, 166, 255, 289, 306, 326, 350,
355, 356, 369, 371, 377, 390, 404
Ebû Bekr el-Alâ 29
Ebû Bekr el-Ames 214
Ebû Bekr Muhammed b. Fadl el-Buharî 343
Ebû Bekr er-Razî el-Cessas 139, 140, 143,

149, 170, 211, 300, 301
Ebû Davud 73, 107, 122, 123, 146, 150, 173,
218, 222, 224, 225, 235, 339, 248, 275,
282, 287, 298, 301, 304, 373, 313, 328,
366, 370, 371
Ebû İshak el-İsfirayini 31
Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm 62
Ebû Ubeyde 293
Ebû Saîd el-Hudrî 238, 254, 281, 282, 313,
324, 335, 381
Eb'us-Sanba 369
Ebû Süleyman 53, 205
Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cürcanî
88
Ebû Kulabe 254, 287, 301
Ebû Musa el-Eş'arî 38, 145
Ebû Yusuf 31, 34, 42, 66, 73, 82, 85, 87, 88,
89, 90, 97, 101, 102, 108, 113, 121, 143,
144, 156, 161, 171, 188, 198, 202, 203,
204, 210, 212, 213, 215, 219, 220, 224,
228, 233, 234, 235, 236, 337, 338, 342,
343, 346, 351, 255, 256, 264, 266, 267,
269, 270, 276, 279, 283, 287, 290, 292,
297, 308, 318, 321, 322, 324, 326, 329,
341, 342, 343, 345, 346, 350, 351, 353,
356, 370, 376, 380, 381, 388, 389, 390,
391, 393, 395, 403
Ebû Zur'a er-Razi 73
Ebû İsa 313
Ecir-i Has 354
Ecir-i Müşterek 354, 391
Edâ 121, 122
Edâ-i tam 122, 264, 265
Eda-i kasır 265
Eda-i Misl-i Makul 265
Edanın vücubu 120
Edahi 304
Ehl-i Sünnet 54, 77, 134, 143, 168, 169, 309,
365
El kesme 288
Elâreeciyyun 91
Emzirme 325
Emeviler 47, 66, 341
Emevî Hükümdarı 312
Emir 257, 262, 263, 264, 269, 270, 308
Emalî (el-Emali K.) 88, 143, 204
Ebû Mutî' el-Belhî 373
Ebû Mes'ud el-Ensarî 255
Ebû Musa el-Eş'arî 373

Enes b. Malik 145, 219, 309, 276, 289, 298
Emir 98, 116, 117, 119, 121, 122, 126, 127,
129
Emrin zıddı 126
Emrin hükmü 123
Emrin güzelliği 123
Enam sûresi 187, 189, 221, 224, 232
Endülüs 47, 48, 51, 68
Ensar 254, 381
Ensarî 254
Ensarlı 211
Esed b. Furat 62, 68
Esved b. Yezid 78
Esrar (el-Esrar K.) 96
Eşcaî 60
Eşeddül-Cihad Fi İbtıla-i Davel-İctihad (K.)
30
Eşhed b. Abdilaziz 68
Eşek 340
Eşibe 283
Ermanî 161
Etbauttabiîn 52, 65, 74, 93, 139, 141, 149
Etbauttabiîn devri 61
Et'ime 115
Etemm mecaz 135
Ebû Vail 370
Evvabin 274
Evzaî Abdurrahman 54
Ezan 125, 270, 271, 283, 288

-F-

Fahharî 73
Fatuma (Hz.) 100, 326
Fatuma Bint-i Kays 227, 148
Fatuma Bint-i Ebî Hubays 227
Fahişe 243, 251
Fahreddin er-Razi 95
Fakih- fakihler 94, 119, 147, 148, 184, 190,
246, 288, 305
Fakih Sahabiler 81
Fakir 86, 228, 317, 357
Fare 276, 330, 351
Farz-Farzlar 117, 128, 121, 136, 246, 248,
257, 239, 259, 270, 273, 284, 300, 315,
396
Farziyet 239
Farz-ı ayn 40
Farz-ı kifaye 40

Farazî 199, 404
Farazî icthadlar 200,
Fariza 122
Farsça Kur'an 97
Farslılar 80
Faziletüssahabe 73
Fasık 212, 168, 284, 309
Fasık kimse 151
Fasid 114, 254
Fatiha 223, 224, 259, 284, 353
Fâtür sûresi, 189, 231, 338
Fecr sûresi 108, 109
Fedailussahabe 168, 169
Fels 265, 330
Felsefe 44
Felsefi düşünce 44
Feraiz 100, 200
Feraizci 89
Fethulkadir (K.) 325, 383, 391
Fevri 262, 263, 264
Fezulkadir 274, 280, 286, 344
Fransız ihtilali 49
Fıkıh 45, 83, 94, 145, 172, 196, 202, 206, 402
Fıkıh usulü 37, 89, 159
Fıkıh Usulü (K.) 77, 94, 96, 100, 112, 132,
134, 149, 154, 176, 183
Fıkhî istilâh 157, 188
Fıkıh alimleri 116
Fıkhusünne (K.) 383
Fikhul-Asgar 86
Fikhul-Ekber 86
Fıtır sadakası 284
Fiilî sünnet 137
Fikir hürriyeti 42, 43
Fikir ve inanç hürriyeti 44
Firavn, 247
Firuzabadi 31
Firuz ed-Deylemî 158
Filozoflar (İslam filozofları) 47
Fitre 44, 117, 244, 259, 260, 268, 284, 290,
316, 317, 357, 381, 393, 399
Fidyе 56, 122, 234
Fiten 164
Fukaha-i seb'a 53
Fukaha yolu 95, 96
Fussilet sûresi 124
Furu 207, 212, 216, 229, 234, 245, 281, 402

-G-

Gaflet 237
Ganimetler 289
Gasb 122, 123, 226, 269
Garbın Maliki fikhından aldıkları 48
Gayetüs-Senuniyye 325
Gayr-i müekke 274
Gazalî Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed
96, 32, 33, 96
Geometri 48
Gıtnchen 49
Gıtrfiyye 404
Gıtrifi 343
Gıyas b. Esed 224, 388
Gömlük 51
Gümüş 282, 340
Güneş 249
Güçlüğü giderme 330
Güzellik 122

-Ğ-

Ğafir sûresi 157
Ğarnidiyye 283

-H-

Habib el-Azamî 324
Haber-i vahid 62, 68, 74, 101, 102, 138, 141,
143, 144, 145, 157, 180, 260, 283, 284,
Had 376
Hadisçiler 54
Hadis mektebi 92
Hac 108, 115, 117, 122, 128, 137, 399
Hacr 389
Hacerul-Esved 55
Haçlı seferleri 47
Haccac 309
Hamamcı 336
Hantem 304
Haneş b. Kays er-Reca 385
Haşere 330
Hakikat 110, 111, 134, 241,
Hak 134
Hakan 206
Hakim 160, 385
Hakim eş-Şehid 183, 195, 197
Halvanî Şemsul-Eimme Abdülaziz 31, 171, 206

Haneî Mezhebi 34, 42, 57, 77, 78, 89, 93,
97, 100, 101, 110, 112, 114, 115, 120, 124,
126, 127, 129, 133, 135, 136, 137, 139,
140, 141, 142, 144, 145, 146, 149, 151,
159, 161, 167, 171, 176, 179, 180, 182,
185, 186, 189, 192, 195, 196, 197, 198,
202, 203, 204, 208, 210, 212, 213, 216,
221, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230,
231, 234, 235, 236, 241, 242, 244, 245,
246, 247, 249, 251, 253, 254, 255, 256,
260, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 273,
275, 276, 277, 280, 283, 284, 285, 286,
287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294,
296, 297, 298, 300, 301, 302, 305, 306,
307, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 317,
219, 320, 321, 322, 324, 325, 327, 328,
329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337,
338, 339, 341, 342, 343, 344, 348, 349,
350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358,
363, 364, 368, 371, 372, 373, 374, 375,
376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383,
384, 385, 386, 387, 388, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398, 402, 404
Hanefiler 25, 26, 40, 42, 44, 77, 79, 94, 97, 98,
99, 100, 101, 104, 105, 116, 120, 133, 134,
141, 142, 156, 159, 184, 186, 187, 191,
193, 215, 235, 259, 271, 281, 289, 301,
337, 345, 399, 402, 403, 404
Hanefi Alimleri 29, 121, 140, 150, 155, 161,
184, 186, 187, 213, 244, 262, 267, 301,
322, 343, 364
Hanefi Usulü 120
Hanefi usulcileri 156, 160, 176, 188
Hanefi Fıkhı 197
Hanefi Fakihleri 231
Hanefi Tatbikatı 404
Hanefi Müctehidler 120, 122, 156, 162, 170,
199, 203, 215, 226, 232, 243, 291, 323,
347, 363, 377, 384, 388, 389, 391, 392,
402
Hz. Halime 336
Hanbelî 149
Hac 264, 291, 328, 314
Hac sûresi 118, 261, 284
Hacr 215, 312
Haşr sûresi 119, 165, 172, 177
Haddu Buluği'l-Cariye 203
Habîr 207
Haraç 215, 317, 358, 382, 383,

Haram 115, 131, 274, 260, 315
Haram Liaynihi 131
Haram Ligayrihi 131
Hafiy kıyas 176, 177
Haruniyyat 204
Has'am 174
Hass 98, 99, 100, 101, 149, 216
Hassaf İmam Ahmed b. Ömer 89
Hasen boşama 363, 364
Hammad (İmam) b. Ebi Süleyman el-Eş'ari
53, 78, 84, 324, 383, 403
Hasen Liaynihi 122
Hasen Ligayrihi 122
Hasan b. Ali (Hz. Hasan) 85
Hasan İmam 213, 271, 353, 354
Hasan b. Ziyad el-Lülüü 87, 88, 89, 202, 211
Hasan-i Basri 62, 90, 98, 247, 289, 343
Hasat günü 232
Hastalık 292
Harun er-Reşid 49, 66, 69
Haydar Bammad 48
Hayber 287
Hayır 261
Hayız 232, 202, 329, 353
Hayız hali 155
Hafi 157
Hafız 107, 108, 235
Hafızuddin en-Nesefi 96
Hata 253
Havz-ı kebir 203
Hapishane 198, 206
Hayreddin Karaman 27, 26, 23, 32
Horasan 79
Heçr: 383
Helal 260
Hemedan 78
Hendek Savaşı 57
Hırsız 237, 296
Hırsızlık 123, 216, 240, 256, 257
Hıbban b. Munakkız el-Ensari 311, 390
Hidaye (K.) 224, 259, 264, 269, 378, 391, 397
Hicaz 65, 66, 401
Hicazlılar 77, 78, 156
Hicret 169, 199
Hicri asır 402
Hibe 223, 260, 374
Hilafet 58
Himyer 67
Hilal b. Yahya b. Müslim er-R'ay 88

Hind 47
Hiristiyan 44, 47
Hişam 171
Hucurat süresi 15, 285, 294
Hüd süresi 249
Hukuk ilmine İslâm'ın yardımları (K.) 48
Huzeyfe b. Yeman 59, 306, 381
Huzeyme b. Sabit 289
Hudari Muhammed 91, 94, 96
Hunsanın mirası 335
Hüküm 98, 99, 100, 104, 113, 117, 119, 120,
125, 129, 143, 154, 155, 159, 169, 171,
178, 180, 181, 184, 187, 210, 211, 213,
215, 226, 227, 234, 235, 284, 239, 240,
257, 259, 260, 262, 263, 264, 269, 272,
273, 274, 280, 304, 305, 350, 352, 374
Huccet 142
Hukuk felsefesi 49
Humus 100
Hurma 238
Hürmet-i Musahere 308, 325
Hususul-Ayn 99
Husrevani 309
Hutbe 281, 349
Hür düşünce 84
Hüseyn b. Beşir es-Süllemî 73

-I-

Ibaretunnas 112
Imran b. Husayn 367
İnayetullah İblağ 79, 80, 83
Irak 54, 78, 79, 84, 165, 342
Iraklılar 77, 156
Irak fikhı 70, 78
Iraklı alimler 124, 168
Irak medresesi 65, 401
İtak 111, 202
Iyaz b. Hımar 340

-İ-

İbaha 98, 118, 119, 155, 260
İbrahim 64
İbrahim en-Nahaf 25, 64, 77, 78, 84, 90, 288,
324, 364, 371
İbrahim b. Abdillan 30
İbrahim Fuad 30
İbrahim b. Halid el-Bendarî 54

İbrahim b. Said el-Kettan 73
İbn Abbas 53, 72, 104, 146, 203, 211, 223,
225, 248, 271, 282, 283, 284, 288, 291,
292, 295, 302, 305, 307, 321, 325, 328,
335, 349, 369, 380, 383, 386, 394
İbn Arabî 31
İbn Ebî Leyla 57, 358
İbn Hazm 54
İbn Hacer 239, 288
İbn Hibban 367, 386
İbn Humam 383
İbn Kayyum el-Cevziyye 30, 31, 96, 371
İbn Kemal 207
İbn Kudame 44, 380, 384
İbn Maîn 371
İbn Mace 68, 114, 115, 116, 157, 158, 170,
182, 218, 222, 224, 227, 238, 252, 253,
254, 255, 259, 272, 273, 274, 279, 284,
286, 288, 289, 301, 319, 320, 339, 350,
366, 370, 377, 384
İbn Melek 100, 105, 107, 113, 114, 115, 117,
219, 370, 390
İbn Ömer 275, 283, 289, 294, 296, 304, 307,
321, 366, 367, 371, 381
İbn Mes'ud 35, 38, 60, 78, 80, 157, 192, 203,
235, 242, 254, 270, 273, 296, 302, 307,
314, 319, 321, 349, 367
İbn Rüstem 88, 205
İbn Sa'd 57
İbn Rüşeyd 31
İbn Salah 239
İbn Sirin 90
İbn Saati 96
İbn Süreyc 119
İbn Şuca' 204
İbn Teymiyye 31
İcma-İcmalar 61, 62, 68, 70, 74, 92, 94, 129,
131, 146, 147, 158, 163, 164, 165, 166,
167, 170, 171, 175, 182, 290, 311, 314,
315, 321
İcare 269, 334
İcare Hukuku 282
İctihad-ictihadlar 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40,
41, 42, 45, 52, 53, 54, 57, 59, 61, 63, 65,
67, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 89, 90,
91, 92, 93, 97, 113, 145, 165, 172, 191,
193, 195, 201, 202, 211, 212, 276, 337,
341, 350, 352, 386, 397, 401,
İctihad kapısı 38, 46

İctihad usulleri 62
İctihad (K.) 69, 53, 54, 61
el-İctihad vet-Teccid (K.) 30, 31, 32, 37, 39,
40, 55, 58, 61, 62, 37, 68, 69, 71, 73, 74,
75, 90, 92, 97, 192, 291
İçki 272, 374
İcare Hukuku 199
İddet 222, 252
İftira 128, 166
İhkam (El-İhkam K.)
İhranlı 215, 321
İhtimal ile ilgili bir mesele 352
İhtilam 352
İhtiyat 352
İhtiyatlar 92
İnsar 202
İkamet 270, 271, 283, 307
İkame 281
İkindi 273
İkrah 277, 378
İkrime 43, 53
İktizaunnass 114
İlamul-Muvakkân (K.) 96
İlim-Din ilişkisi 38
İlkah 125
İllet 179, 180, 181, 188
İlzam 119, 151
İmam 65, 129, 272
İmamlık-İmamet 272, 295
İmameyn 88, 266, 345, 346, 37
İmla (El-İmla) 204, 211
İmamiye 40
İman 43
İnanç hürriyeti 43
İnkıta 150, 151
İnsan Hakları Beyannamesi 49
İnayetullah İblağ 86
İrşad 47, 79, 118, 119, 206
İsa b. Eban 88, 89, 139, 140, 141, 148, 156
İsa Aleyhisselâm 41
İtisam 80, 100
İshak b. Raheveyh 54
İslâm Hakimiyeti 39, 123
İslâm'ın çehresi 48
İslâm Medeniyeti 48
İslâm 42, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 56, 65
İslâm dini 43, 159
İslâm Kültürü 51
İslâm Üniversitesi 51

İslâm alimleri 49
 İslâm düşüncesi 44, 48, 49, 50, 51, 86
 İslâm Dünyası 46, 191
 İslâm'da düşünce 39
 İslâm'da düşünce hüriyeti 46
 İslâm Devleti 58, 66,
 İsabet 42
 İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri (K.) 383
 İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi 49,
 50
 İslâm Hukuku 48, 49, 50, 214
 İslâm Hukukçuları 49
 İslâm Hukukunda Mezhepler (K.) 55
 İslâm Hukukunda İctihad 39, 46, 59, 39
 İslâm Hukukuna Giriş 33 (K.)
 İslâm Hukuk Felsefesi (K.) 34
 İsmail b. Hammad 79
 İslâm Fıkhı 44, 47, 50, 201, 404
 İslâm Fıkında Mezhepler 46
 İslâm'da Fikhî Mezhepler 46
 İslâm Fıkında Rey Taraftarları (K.) 86
 İslâm'da Zekât Müessesesi 43, 384
 İslâm Filozofları 83
 İslâm İlimleri 48
 İslâm Fetihleri 61
 İslâm Ülkesi 41, 297
 İthaf 6
 İsrâ sûresi 113, 119, 249, 250
 İspanya 49
 İsrâf 312, 289
 İstihsan 49, 64, 73, 92, 94, 183, 184, 185, 186,
 187, 208, 210, 223, 277, 325, 326, 327,
 329, 330, 332, 333, 363, 393
 İstiare 110
 İstihale 68, 75
 İstihlak 215
 İstishab 186
 İstihaze 174, 227
 İstisnalar 360
 İstidlal bilmukarene 115, 255
 İstidlaller 114
 İstinbat 32
 İtikaf 262

-K-

Kabe 329, 367
 Ka'b b. Sıvar 306, 308, 309
 Kabih Liaynihi 125

Kabih Ligayrihi 125
 Kabile 317
 Kabil (Babil) 79
 Kaçınılmazlık 94
 Kâdı 37, 211, 248, 358
 Kadızade Şerif el-Buhârî 80
 Kâdı Abdulvahhab 31
 Kâdı Şurayh 64
 Kâfirin haberi 152
 Kâfir 140, 297, 284
 Kâfirler 269, 287, 123
 Kâğıt 51
 Kahkaha 321
 Katade 335
 Katil 222, 267
 Kaplan 276
 Kapalılık 105, 107, 229, 235
 Kavli Sünnet 136
 Kâr ortaklığı 200
 Karz 260
 Kâr 258
 Karafî Şihabuddin 40
 Kâsânî 43
 Kasas sûresi 334
 Kays b. Sa'd b. Ubade 80
 Kaza-i misil 267
 Kaza-i Misl-i makul 122, 265, 267
 Kaza 121, 122
 Kaza-i Misl-i Gayr-i Makul 122, 267, 268
 Kaffal 30
 Kadir 206
 Kadir gecesi 237
 Kamer sûresi 335
 Kehf sûresi 246
 Keffaret 233, 279, 337, 399
 Keffaretler 44
 Keffaret-i Yemin 202
 Kefalet 269,
 Kefalet Binnefs 215
 Kefen soyan 235
 Kelâm 45, 206
 Kelamcılar 126
 Kelam İlmi 95
 Kelbî 335, 340
 Keklik Nihad 44
 Kemaleddin İbn Humam 96
 Kerhî Ubeydullah Hüseyin 29, 30, 119, 120,
 143, 149, 156, 161, 170, 184, 211, 262,
 367, 377, 317, 319

Keskioglu Osman 81
 Keş 290
 Keşfu'l-Esrar 32
 Kevser 286
 Keysaniyat 204
 Karaman Hayreddin 29, 30, 33, 37, 38, 45, 46,
 53, 54, 55, 59, 61, 62, 64, 67, 68, 69, 70,
 71, 73, 74, 75, 78, 89, 90, 94, 95, 96,
 97, 100, 105, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
 116, 117, 124, 132, 134, 149, 154, 159,
 161, 162, 176, 183, 190, 191, 383
 Kible 228
 Kıraat 202, 306
 Kıyas 367, 368, 369, 288, 289, 295, 308, 310
 Kıyas 37, 41, 49, 51, 64, 65, 68, 70, 71, 72, 73,
 74, 75, 90, 92, 102, 146, 148, 153, 158,
 162, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180,
 182, 183, 184, 185, 207, 210, 224, 247,
 265, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321,
 322, 326, 327, 329, 330, 332, 333, 396,
 395, 391, 393
 Kıyamet 160
 Kitab (Kur'an) 38, 39, 41, 43, 44, 49, 59, 61,
 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 84, 92, 94,
 97, 98, 101, 171, 172, 175, 185, 189, 200,
 215, 216, 223, 225, 227, 229, 235, 238,
 239, 252, 260, 272, 282, 301, 302, 296,
 300, 311, 318, 319, 321, 323, 334, 347,
 363, 367, 368, 389, 391, 392, 401, 402,
 403
 Kilise Hukuku 48
 Kilise 214
 Kimya 48
 Kinaye 111, 243
 Kindî, Ebû Hazım 170
 Kitabul-Ahkam 319
 Kitabul-Ayb Fil-Bey' 202
 Kitabul-Buyu' 114, 157, 207, 230, 238, 199,
 271, 282, 328
 Kitabuddiyat 222, 288, 313
 Kitabul-Cenaiz 339
 Kitabul-Cihad 107
 Kitap Ehli 305
 Kitabul-Edahi 255
 Kitabul-Eyman 252
 Kitabul-Eşribe 304
 Kitabul-Hudud 116, 235
 Kitabul-Hayz 146, 174, 254, 255
 Kitabettü Ehli'l-Küfür 202

Kitabul-Hibe 207
 Keşfu'l-Hafa 239, 288, 305
 Kitabul-Hacc 308
 Kitabul-Hars 287
 Kitabul-Harac 66
 Kitabul-Iel 73
 Kitabul-İkrah 273
 Kitabul-İkametissalah 286
 Kitabul-İman 24, 114, 253
 Kitabul-İkame, 274
 Kitabul-İlim 164
 Kitabul-İtisam 174
 Kitabul-İstihsan 151, 207, 211, 212
 Kible 275
 Kitabul-Kafi 195, 186
 Kamil (El-Kamil) 383
 Kitabul-Mevakit 397
 Kitabul-Musafirin 379, 292, 298, 379
 Kitabul-Mesacid 223, 272, 273, 398
 Kitabul-Müsakat 172, 138, 282
 Kitabul-Mezun 200
 Kitabul-Megazi 184, 302
 Kitabul-Mükateb 200
 Kitabul-Menasik 73
 Kitabunnikah 200, 303 373
 Kitaburrehn 150, 219
 Kitabussünne 164
 Kütüb-i Sitte 196
 Kitabussiyer 287
 Kitabu Salâtil-Müsafirin 281, 291
 Kitabussulh 202, 224, 296
 Kitabussıyam 252, 261
 Kitabussalah 275,
 Kitabussarf 282
 Kitabussıyam 174
 Kitabuşşurut 49, 89, 196
 Kitabussalat 73, 202, 224
 Kitabuttahare 116, 146, 150, 200, 207, 222,
 224, 225, 226, 227, 241, 253, 254, 255,
 279, 282, 289, 313, 320, 350, 387
 Kitabuttalak 116, 151, 200, 207, 222, 253,
 254, 279
 Kitabutticaret 157, 158, 182, 224, 320
 Kitabu't-Tedbir 200
 Kitabul-Vasıyye 300, 301,
 Kitabul Vekale 200
 Kitabuzzekât 151, 218, 260, 293, 370, 380,
 383, 385
 Kitabuzzühd 73

Kur'an-Kur'an- Kerim 25, 31, 32, 33, 37, 38,
43, 52, 56, 58, 59, 63, 73, 74, 86, 136, 137,
341, 342, 348, 368, 384
Kureyş 55
Kurban 32, 255, 259, 304
Kumar 258, 288, 303
Kudüs 303
Kuyu suyu 242
Kuru üzüm 290
Kurbağa 358
Kûfe 53, 54, 61, 79, 339, 340, 343, 346, 347
Kore 47
Küfür 43, 124, 167
Kül 331
Kütüb-i Sitte 195, 301
Köle 218, 295
Köylüler 214
Köpek 260
Kova 344
Koyun 340

-L-

Lafız 98, 100, 101, 102, 104, 110, 112, 207,
223, 224, 229, 339, 241, 257, 331, 339
Latif 207
Latince 47
Levh-i Mahfuz 129
Leys b. Sa'd 53, 62, 88
Lems 242
Livata 113, 125, 130, 132, 136, 157, 172,
190, 223, 239, 241, 242, 243, 278, 295,
324, 390, 391
Lutilik 391
Lût 390

-M-

Mahcur 312
Mahmud el-Antakî 111
Mahmud esad 29
Mahsul (el-Mahsul) 95
Mahnef b. Süleym 286
Maide sûresi 104, 106, 108, 117, 118, 128,
189, 217, 229, 230, 232, 233, 239, 242,
256, 257, 258, 260, 261, 303, 306, 318,
327, 329, 297
Maiz 283, 297
Marife (el-Marife) 336

Ma'mer 90, 324
Makasid (El-Makasid) 239
Makzıyyunaleyh 175
Ma'kal b. Sinan el-Eşcaî 147
Makasıduşşeria 40
Mansur 45
Malik el-Esbahî 67
Malik b. Enes (İmam) 45, 46, 51, 53, 66, 67,
68, 70, 71, 78, 91, 92, 95, 119, 151, 161,
203, 268, 290, 292, 301, 312, 364, 382,
384
Malikî 149
Malikî fıkhu 48
Malikiler 29, 47, 189
Mal 128
Mallar 133
Mansus 179
Mana 98, 102, 105, 110, 112, 116, 119, 149,
229, 235, 241, 244, 251
Manen 181
Maslahat 354, 185, 92, 75,
Matürîdî Ebû Mansur Muhammed 189
Matbaa 47, 51
Medine -Medine-i Münevvere 52, 53, 56, 57,
61, 169, 281, 291, 302
Medineliler 169
Medine alimleri 168
Medinelilerin tatbikatı 68
Mecaz 110, 134, 135, 172, 241, 242
Mecelletü'l-Ezher 52
Mecusiler 306
Medhal - el-Medhal (K.) 82, 87
Mefhum-i Muhalif 114, 254
Mefhum-i muhalefet 115
Mehdî 80
Mehir 260, 326
Mehmed Dağ 33
Mebşû - el-Mebşû 26, 34, 35, 36, 37, 38, 42,
43, 49, 57, 67, 72, 92, 100, 184, 192, 195,
196, 197, 199, 201, 202, 203, 204, 206,
207, 208, 210, 213, 217, 218, 223, 234,
235, 240, 2145, 258, 288, 372, 384, 385,
390, 392, 397, 402, 404
Mekke 53, 61, 70, 73, 224, 281, 283, 302,
322, 356, 345, 347, 360, 388,
Mekhul 62, 130, 170, 187, 188
Mekruh 132, 275, 277, 367
Mekan 315, 338, 343, 344
Mektube 129

Mendub 300
Menakıbul-Eimme vel-Müctehidin (K.) 80
Menasik 137
Menar (K.) 96
Merğinanî Burhaneddin 31, 196, 224, 264,
267, 269, 295, 378, 391, 397
Merkeb 215
Mersed b. Abdillah 62
Merv 206
Mervan 312
Merve 261, 314
Mervezi Ebül-Fadl Muhammed b. Ahmed 195
Meryem 226
Merfu 239
Mescid-i Haram 303
Mescid-i Azam 345
Mescid-i Nebevî 281, 329
Mesh 257
Mestler: 140, 141, 151, 160, 282, 302, 314
Mesruk 78, 328, 370, 383
Mesalih-i Mürsele 68, 71, 68
Melekler 271
Melek 275
Meşhed 206
Meşhudunaleyh 176
Meşhur 74, 141, 148, 282
Meşhur hadisler, Hadis 140, 160, 279, 290,
320
Meşhur Sünnet 138, 139, 140, 150, 161, 281,
282, 283
Mevduđi Ebül-Ala 226
Mevla-i Ala 226
Mevla-i esfel 226
Mevakitüssalat 298
Mezhep 89, 93, 384
Mücahid 53, 320, 371, 401
Müctehid 31, 32, 35, 37, 40, 82, 77, 89, 207,
277
Müctehid alimler 189
Müctehid imamlar 78
Müctehidler 46, 50, 69, 93, 171, 172, 201, 210
Müekkede 274
Müellefe-i Kulub 59, 391, 392, 404
Müevvel 105, 227
Müeyyideli sünnet 270
Müeyyidesiz sünnet 273
Müeyyide 273
Müdebber 309
Müdevvene (K.) 68, 383

Müddessir sûresi 124
Müfesser 105, 106, 107, 109, 234, 158
Mücmel 105, 109, 154, 155, 157, 237, 238,
297
Mükateb 309
Mükatep köle 333
Mülk sûresi 103
Müncid (K.) 79, 152
Münavî 274, 280, 286, 334
Münavil 236
Münadî 239
Mürsel hadis 287
Müsahil 152
Müslim 56, 73, 80, 115, 146, 168, 169, 172,
218, 223, 238, 241, 254, 255, 272, 273,
281, 282, 284, 291, 292, 298, 300, 302,
303, 304, 308, 366, 369, 370, 379
Müslim b. Halid ez-Zencî 53
Müsned (El-Müsned) 73, 137, 164, 168, 173,
183, 184, 192, 219, 222, 224, 252, 255,
267, 273, 289, 295, 320, 338, 339, 370,
385, 366
Müspet ilimler 48
Müslümanlar 47
Müşkil 105, 108, 157, 237, 297
Müşterek 105, 225
Müşrikler 234, 240
Mütefekkir 83
Mütekellimin 156
Mütekellimin yolu 95
Mutemed (K.) 95
Müteşabih 106, 108, 240
Mütevâtir Sünnet 138, 139, 281
Mütevâtir 74, 141
Mütevâtir haber 140
Muvatta (K.) 68
Mürted 355
Mürsel Mecaz 111
Mürsel hadis 149
Molla Husrev 96
Müzaraa 322
Müezzin 272
Müzedlife 291, 384
Müzemmil 224, 257
Müzeffit 304
Mısır 48, 53, 62, 68
Mısır Müftüsü 53
Mikat 355
Milel ve Nihal (K.) 39

Mirattıl-Usul(K.) 96
 Miras Hukuku 200
 Miras 250, 300, 360
 Mütminler 281
 Misafir 307
 Miyar 120
 Mizzi 288
 Muaz b. Cebel 57, 78,142, 145, 183, 219, 370, 384
 Mualla b. Mansur 366, 367, 368
 Muamele 200
 Muaviye b. Ebî Süfyan 282
 Mubah 132, 301, 314
 Muaz hadisi 36, 241
 Mucemul-Vasit 172, 195
 Muhacir 381
 Muhadarat (K.) 41, 368
 Muhadaratın Fil-Fıkhil-İslâmî 31, 30
 Muhaddisül-Yemen 73
 Muhalla (K.) 325
 Muhkem 105, 107, 234
 Muhtarussıhah 79
 Muhasara 295
 Muhayyerlik 314
 Muhtelis 236, 251
 Muhtasarut-Tahavî 205
 Muhtasar (K.) 197, 196
 Muğnî (El-Muğnî) 44, 239, 280, 284, 288
 Muhammed Aleyhisselâm 80
 Muhammed Bakır 85
 Muhammed Hamidullah 48, 50
 Muhammed b. Lebid 365
 Muhammed b. Seleme 214
 Muhammed Tahir b. Aşur 30, 40
 Muhammed Said Ramazan el-Butî 40, 41, 368
 Muhammed Yusuf Musa 78, 86, 90
 Muhammed Esad Kılıçer 86, 87
 Muhammed Sıddık Hasan Han 31
 Muhammed Reşid Rıza 30
 Muhammed b. Semaa 88
 Muhammed el-Hacevî 30
 Muhammed el-Hudari 87, 88, 89, 91, 95, 134, 142, 162
 Muhammed b. Hanefiyye 301
 Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî 206
 Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî 34, 42, 43, 46, 49, 66, 68, 69, 70, 83, 87, 88, 89, 91, 97, 101, 102, 113, 121, 124, 131, 144, 149,

155, 156, 170, 171, 191, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 211, 212, 213, 214, 219, 220, 225, 228, 233, 234, 235, 236, 287, 288, 292, 296, 297, 338, 339, 242, 243, 246, 251, 259, 262, 264, 266, 267, 269, 270, 276, 287, 311, 315, 317, 318, 324, 326, 329, 333, 337, 341, 342, 344, 346, 345, 350, 354, 355, 356, 357, 370, 376, 381, 388, 391, 390, 398, 403
 Muhammed Ebû Zehra: 30, 46, 69, 81, 73, 74, 79, 85, 86, 87, 178
 Mukim 256, 289, 308
 Mukayyed 103, 104, 120, 220, 263
 el-Mukaddem vel-Muahhar 73
 Mulhak 350
 Mudarebe 200
 Murahik 327
 Munkatı 148
 Munkatı hadis 149, 287
 Munafikun sûresi 261
 Munafıkların başı 56
 Munazara 206
 Muntahib 251
 Musa (A.S.) 247
 Musannef (K.) 321, 324, 325, 326
 Musarrat hadisi 146, 147
 Mustasfa (K.) 95
 Müstedrek (K.) 272
 Muta nikahı 234
 Muta 244, 301, 302, 319
 Mutlak emir 120, 121, 126
 Mutlak nehiy 125
 Mutlak 103, 104, 119, 220, 223, 226, 264, 331
 Mutekaddimun 387
 Mustahdemın görevleri 341
 Muvafakat (K.) 38
 Muvafakat Şerhi(K.) 40
 Muvatta (K.) 45, 66, 151, 161, 304, 380
 Muzaraa 200, 287

-N-

Nadirurrivaye 204
 Nafaka 359
 Nafakat 100
 Nafi (İmam) Mevla İbn Ömer 67
 Nafile 130, 131, 273, 300
 Nafile ibadet 308
 Nafile ibadetler 133, 278

Nafiler 133
 Namaz 116, 120, 124, 129, 142, 174, 222, 223, 224, 239, 249, 253, 257, 263, 271, 272, 273, 274, 275, 280, 281, 286, 291, 292, 295, 313, 315, 317, 326, 332, 350, 351, 353, 379, 385, 395
 Nasburraye 219, 280, 313, 324, 367, 370
 Nass 100, 105, 106, 107, 112, 113, 114, 158, 178, 182, 212, 230, 233, 234, 245, 297
 Naslar 62, 152, 155, 157, 169, 260, 291, 296, 319, 363
 Nasih ve Mensuh (En-Nasih vel-Mensuh) 73
 Nazarî hüküm 39
 Nazarî 77, 93, 97, 201, 220, 225, 229, 271, 277, 280, 291, 315, 354
 Nazariye 402
 Nazarî fıkah 201
 Nebbaş 108, 235
 Nebhanî, Yusuf b. İsmail 30
 Nedib 98, 117, 119, 261
 Nebzul-Cer 295
 Necib Taylan 38
 Nefl 130
 Nehaî İbrahim 53, 54, 146, 277, 310, 377, 383
 Nehiy 98, 124, 131, 126, 274
 Nehyin zıddı 126, 127
 Nesaî 35, 137, 222, 275, 313, 339, 365, 366, 385, 387
 Nesih 300, 301, 302, 303, 143, 153, 154, 159, 160, 161
 Nev'a has 99
 Nevadir (En-Nevadir) 204, 344, 397
 Nevadiru Ebî Süleyman 204, 205
 Nevadiru Ebî Yusuf 205
 Nevadiru İbn Rüstem 205
 Nevevî 239, 289
 Nevruz Bayramı 79
 Neylul-Evtar 259
 Nisa sûresi 103, 106, 112, 117, 120, 163, 165, 173, 217, 231, 234, 242, 245, 248, 249, 250, 258, 260, 263, 269, 280, 300, 342, 385, 390, 292
 Nikâh 223, 234, 241, 242, 243, 252, 254, 276, 283, 333, 372, 397, 398
 Nisap 292, 317
 Niyet 253
 Nevevî Muhyiddin 31
 Noterlik 49
 Numan b. Sabit 78, 79

Nûr sûresi 106, 129, 163, 173, 217, 229, 258, 239, 297, 301
 Nuaym b. Mes'ud 100
 Numan b. Beşir 220
 Nusahu Ebî Hafs 205

-O-

Oruç 108, 117, 129, 134, 263, 265, 303, 339, 379
 Osman b. Affan (Halife) 58, 67, 84, 280, 290, 312, 314, 321
 Osman b. Ebil-As 272, 273
 Osmanlılar 47
 Osman Keskioglu 83
 Ot 340
 Otomatik saat 51
 Oruçlu 352

-Ö-

Öğle namazı 273
 Öküz 340
 Ömer (Hz. Halife) 33, 67, 78, 35, 36, 38, 43, 48, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 314, 34, 146, 148, 162, 166, 173, 182, 211, 235, 239, 254, 270, 272, 282, 290, 295, 296, 305, 306, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 320, 321, 325, 328, 337, 347, 350, 367, 369, 381, 382, 385, 389, 391, 393, 394, 404
 Ömer Devri 165
 Ömer b. Abdülaziz 62, 63, 64, 287, 309, 371
 Ömer b. Anbes 390
 Öncekilerin şeriatları 94
 Örf-Örfler 49, 94, 185, 190, 192, 220, 240, 311, 322, 327, 328, 330, 331, 336, 337, 338, 402, 403, 404
 Örf ve Adet 68, 92
 Örf-i Has 191
 Örf-i Âm 191
 Öşür 128, 202, 232, 317, 340, 341, 356, 382
 Özgent 124, 206

-P-

Peygamber (Aleyhisselâm) Hz. 34, 36, 38, 46, 49, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 61, 63, 66, 72, 80, 90, 97, 100, 104, 107, 128, 130, 136, 137, 138, 139, 141, 145, 146, 147, 149,

150, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170,
174, 179, 182, 183, 206, 207, 220, 221,
222, 224, 227, 233, 238, 239, 240, 247,
248, 251, 270, 271, 274, 276, 280, 281,
283, 286, 289, 290, 291, 292, 294, 295,
301, 302, 303, 304, 305, 311, 314, 319,
320, 326, 329, 333, 334, 335, 336, 339,
347, 348, 349, 350, 355, 366, 369, 373,
378, 381, 382, 383, 386, 390, 392, 394,
398, 401, 403

Peygamberin Sünneti 60, 61
Pezdevî Fahrul-İslam Ali b. Muhammed 96

-R-

Rab 108, 129
Rabbın 286
Rabbimiz 119, 135, 165, 249
Nabi' b. Sebure 301, 302, 303
Rabiatur-Ray 67, 88, 89
Rabia b. Ferruh 67
Ra'd sûrei 160
Rafiziler 231
Rafî Abdulkerim b. Muhammed 30
Rahman sûresi 109
Rakkıyat 205
Razî 79
Ramazan-Ramazan-i Şerif 63, 121, 122, 127,
134, 143, 174, 233, 244, 251, 263, 264,
267, 278, 279, 286, 379
Resulullah (S.A.V.) 34, 52, 55, 58, 61, 63, 69,
90, 91, 117, 123, 139, 140, 148, 149, 165,
173, 224, 225, 227, 238, 259, 272, 282,
287, 289, 292, 298, 302, 305, 311, 313,
319, 347, 370, 373, 383, 385, 386, 392,
398
Resulullah'ın sünneti 35, 38
Recm 141
Rebiul-Evvel 73
Rabia b. Ebî Abdırrahman 63
Rehin 200, 332
Rey 54, 62, 74, 78, 145, 161, 172
Re'y-i Galib 145
Rey sahipleri 37
Rey Mektebi 78
Riba 115, 172, 258, 348
Ribel-Fadl 211
Risale (Er-Risale) 50, 70, 89
Romalılar 50

Rönesans 47
Rukün 152
Rûm 249
Ruhsat 132, 133, 134, 277, 278, 392
Ruhsat icma 166
Rüşd 234

-S-

Saat 404
Sabit 79
Sabit fikir 85
Sad sûresi 107
Sadık 160
Sadaka 241, 259, 315
Sadakalar 44
Saim 253
Safvan b. Assal el-Muradî 225
Safa 261
Sahih (K.), 115, 137, 223, 268, 304, 256
Sahnun et-Tenuhî 68
Salih 172
Salih Tuğ 24
Salih b. Ahmed b. Hanbel 73
Salih Aleyhisselam 335
Saman 340
Sarhoş 342
Sarih 111
Savaş 123
Saymerî 82, 83, 90, 91, 97
Safvan b. Assal el-Muradî 387
Sana 328, 393
Safvan b. Amr et-Taî 287
Sanabihî 290
Safa 314
San'anî 324
Said b. Cübeyr 53, 329
Said b. Mansur 286, 288
Said b. Merzuban 313
Said b. Müseyyeb 53, 61, 63, 77, 90, 287, 335,
309
Said Ramazan el-Butî 30
Sadruşşeri 94, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113,
114, 115, 117, 119, 129, 131, 132, 133,
134, 135, 140, 141, 142, 145, 149, 152,
153, 159, 161, 162, 163, 168, 169, 171,
172, 189, 195
Sahabe - Sahabiler 34, 52, 53, 57, 58, 59, 60,

61, 62, 67, 68, 70, 72, 74, 130, 145, 146,
147, 150, 154, 161, 162, 163, 170, 171,
172, 174, 201, 227, 235, 285, 287, 298,
242, 254, 255, 271, 305, 306, 309, 310,
311, 315, 321, 368, 369, 377, 381, 388,
389, 391, 392, 393, 401, 404
Sahabi sözü 70, 71, 72, 74, 92, 104, 153, 154,
162, 171, 200, 295, 296, 272, 304, 305,
308, 321, 327, 328, 399
Sebep 181
Sedd-i Zerayi' 68, 74, 75, 94, 188
Sefer 219, 280, 282, 292, 396
Sefih 311
Sefihlik 311, 350
Sehl b. Müzahim 91
Serahsî 26, 34, 35, 36, 38, 41, 43, 49, 57, 67,
72, 73, 92, 96, 100, 101, 102, 103, 105,
106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151,
152, 154, 156, 157, 159, 161, 162, 164,
165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183,
184, 186, 187, 188, 189, 192, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 206,
207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214,
215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231,
232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249,
250, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284,
285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293,
294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302,
303, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 313,
314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321,
322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329,
330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354,
355, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 365,
367, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376,
377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384,
385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393,
394, 395, 396, 397, 398, 399, 402, 403

Selçuk Özçelik 24
Selçuklular 47
Selef 146, 148
Selef alimleri 25
Selef fakihleri 148
Seleme b. Muhibir 147
Selem 202, 208, 333
Selman b. Rebia 349
Selman-i Farisi 306
Selcî 115
Schahcht 33
Sena 315
Semi' 206
Sevrî Süfyan 294, 295, 324
Seyyid Sabık 383
Siyer-i Sağır (Essiyerus-Sağır) 206
Siyer-i Kebir (Es-Siyerul-Kebir) 124, 156,
196, 205
Sicilya 48, 49
Sicistanî Süleyman b. Eş'as 205
Sıgrıd Hunke 51
Silahlar 337
Sual 119
Sulh 199
Suyutî Celaleddin 31, 80
Süfyan es-Sevrî 54, 53
Süleyk el-Gaffarî 349
Sükûti icma 167
Süreyya yıldızları 80
Süpürüntü 331
Süs bitkisi 340
Süveyde b. Gafle 349
Süt 339
Süt Anne 336
Sünnet-Sünnetler 37, 38, 39, 40, 41, 44, 49,
52, 59, 56, 61, 62, 64, 67, 68, 70, 71, 74,
84, 90, 92, 94, 98, 101, 102, 104, 114, 127,
129, 130, 131, 136, 137, 138, 141, 145,
146, 147, 148, 152, 154, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 164, 165, 171, 172, 173,
175, 185, 189, 200, 216, 218, 224, 227,
233, 235, 238, 248, 249, 252, 255, 259,
260, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 280,
281, 282, 283, 286, 296, 297, 298, 301,
302, 303, 311, 317, 319, 321, 323, 325,
326, 334, 355, 363, 364, 366, 367, 368,
369, 381, 385, 392, 393, 402, 403
Sünen 35, 170, 308
Sünen-i Huda 138, 270

Sünen-i Ebî Davud 205
Sünen-i Zevaid 138
Sünnet (Meşhur sünnet) 155
Sözleşmeli köleler 200

-Ş-

Şâbi 64, 78, 84, 90, 295, 296, 310, 313
Şâfiî Mezhebi 80, 176
Şâfiî (Imam Muhammed b. İdris) 34, 43, 50, 53, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 89, 90, 93, 95, 167, 170, 185, 201, 203, 224, 225, 244, 255, 256, 276, 280, 284, 287, 288, 289, 291, 311, 313, 314, 325, 339, 349, 364, 367, 373, 376, 379, 380, 381, 384, 387, 388, 389, 391, 393
Şafîler 95, 119
Şahsa has 99
Şahid 144
Şâh Veliyyullah ed-Dehlevî 31, 56
Şarap 280, 281, 258, 303, 304, 315, 342
Şart 181
Şakk 339
Şam 53, 62, 282
Şamlılar 156
Şâri' 132, 134, 153
Şatbî 30, 38
Şâz 150, 289, 290, 381
Şâz Hadis 288, 363
Şehadet 254, 143
Şehirler 214
Şehristânî Ebul-Feth 30, 39
Şeker 51
Şer'an 124
Şer'i 298
Şer'i hüküm 116
Şeriat 238, 311
Şerik 54
Eşşeriatül-İslamiyye (K.) 40
Şer'u Men Kablena 334
Şerhul-Alâka 111
Şerh'us-Siyeril-Kebir 49
Şerhu'l-Menar 100, 105, 115
Şübe 219, 371
Şuyu 332
Şevkanî 31, 264, 259, 391
Şeybanî 66, 203, 257, 277, 373
seytan 230, 399
Şehadet 269

Şia fırkası 54
Şiiler 40
Şirazî 33, 80
Şirazî Ebû İshak 32
Şuara sûresi 335
Şûra 401
Şûra sûresi 272
Şurayh Kadı 38, 53, 62, 78, 163, 374
Şuayb Aleyhisselâm
Şurutu's-Sağır 49 (K.)
Şurutu'l-Evsat 49 (K.)
Şurutu'l-Kebir 49 (K.)

-T-

Tâbiî 287, 296, 320, 377
Tâbiiler 162, 163, 283
Tabiun 38, 53, 61, 63, 64, 65, 74, 75, 76, 90, 93, 139, 141, 149, 170, 172, 201, 285, 309, 315, 401, 371, 401
Taberistan 132
Taberânî 80, 274, 280
Taberî İbn Cerir 31,
Tabiun devri 54, 61
Tabiun müctehidleri 52, 62, 63
Tahrir (Et-Tahrir) 96
Takva 294
Ta'lil 175
Takiyye 247
Talha 219
Talâk 111, 233, 246, 310, 336, 360
Takri' 118
Takriri sünnet 137, 303
Talâk sûresi 365
Talak-ı selase 404
Taksir 291
Tarrar 108, 236
Tarsus 246
Tazir cezası 72
Tasavvuf 45
Tarih 46
Tavaf 284
Tavûs b. Keysan 62, 320, 369
Tavzih (Et-Tavzih) 26, 94, 97, 98, 111, 122, 140, 153, 159, 161, 168, 169, 177, 189, 195
Tarihu't-Teşriil-İslâmî 89, 91, 87
Tarihul-Fikhul-İslâmî 78, 86
Tâhâ sûresi 110, 108, 133

Taharrî bahsi 227, 229
Tahsis 225, 223, 225
Tahrimen mekruh 275, 277
Tahavî Ebû Ca'fer 31, 49, 213, 210, 337
Tahare bahsi 202
Tabakat (K.) 88
Tatbikat 195, 201, 215, 218, 223, 225, 227, 229, 241, 257, 260, 262, 269, 280, 300, 342, 350, 372, 381
et-Tefekkürü Farizatün İslâmiyyetün (K.) 39
Tekerrür 120, 127
Teamül 190, 330
Teamüller 92
Tebük 291, 384
Tedib 270
Tecezzil-Hak 203
Tefsirus-Sünne (K.) 281
Teğabün 256
Tehdit 278, 287, 345, 374, 375, 376, 392
Tehecçüd 386
Telhisu Usulil-Fikh 29
Teşri 162, 165
Teravîh namazı 202, 270, 315
Tercih 154, 155, 156, 157, 210
Terki 337
Tenkih (Et-Tenkih) 26, 40, 96, 229, 367
Tenkîhut-Tenkîh 132
Tenzihen mekruh 275, 276
Tevîl 63, 106, 107, 157, 158, 159, 228, 290, 292, 295, 296, 370, 380
Tevatür 319
Tevbih 18
Tevhid 124, 159
Tevbe sûresi 107, 163, 234, 237, 238, 239, 256, 297
Tetavvu' 131, 273
Temettü' 329
Teymullah b. Sa'lebe 79
Ticaret 68, 238
Ticaret Hukuku 48, 199
Tirmizî 116, 150, 157, 164, 219, 225, 227, 238, 252, 254, 255, 261, 271, 272, 273, 281, 287, 289, 298, 304, 308, 313, 339, 380, 385
Tıp 48
Tunus 62
Tümazır 310, 364
Türkler 213, 341
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 44

-U-

Ubade b. Samit 224, 238, 282, 365
Ubey b. Ka'b 349, 386
Ubeyd b. Ammar 289
Ubeyde es-Selmanî 312
Ubeydullah Hasan 43
Ubeydullah b. el-Harr 243
Ubeyde es-Selmanî 313
Uhrevî 41
Ukayfi 386
Ukbe b. Âmir 290, 298, 349
Ulul-Emr' 173
Umdetül-Karî 281, 386
Umumî Belva 166
Useyd 283
Usul Kitapları 230
Usul-i Pezdevî(K.) 96
Usulüsserahsî(K.) 96
Usul-i Fikh kitapları 34
Usulcüler 55
Usul (K.) 157, 159
el-Usul (K.) 26, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 121, 130, 135, 142, 149, 154, 161, 162, 164, 172, 177, 178, 195, 196, 212, 217, 264, 371, 402
Usul-i Fikh 218, 226
Usulu'l-Fikh (K.) 78, 89, 93, 94, 95, 96, 134, 201, 202, 211
Urve b. Zübeyr 53, 227
Umd (el-Umd) 95
Uyanış 51
Uyanış Devri (K.) 45, 48
Uyku 237
Uzunpostalcı Mustafa 23

-Ü-

El-Ümm 378, 381
Ücret 272
Üç talak 59, 299, 367
Ülken Hilmi Ziya 51, 50, 48, 45
Ümmet 189
Ümmet-i Muhammed 40
Ümm-i Fırka 355
Ümm-i Habib 273
Ümm-i Hânî 325
Ümm-i Mervan 355

Ümm-i Seleme 222
Ümm-i Veled 309, 315
Üseyd b. Hudayr 57
Üzüm 318

-V-

Vabisa b. Ma'bed 147
Vacib 104, 117, 129, 130, 256, 259, 264, 270,
284, 300
Vahiy 57, 161
Vali 224
Vakıf 337, 202
Vakıf müessesesi 48
el-Vasiyye (K.) 86
Vasiyyet 221, 222, 233
Vasiyyetler 199
Vasiyyetler Bahsi
Veciz (el-Veciz K.) 157, 147, 136, 132, 100,
186
Vehbe ez-Zuhayli 30
Veki' b. Cerrah el-Küfi 73, 87
Vekalet 223, 269, 327, 331
Velayet 143
Veli 267
Vicdan hürriyeti 43
Vücub 98, 117, 127, 128, 129, 257, 334

-Y-

Yağmur 244, 292
Yâ'kub 85
Yakub b. İbrahim el-Ensari 87
Yahya b. Âdem 73
Yahya b. Anbese 383
Yahya b. Said 63, 309
Yahya el-Kettan 219
Yahya b. Yahya el-Leysi 68
Yahudi 44
Yahudiler 160, 287
Yasin sûresi 103
Yankesici 236, 237
Yavuz Yunus Vehbi 43, 44, 383, 384
Yemen 62, 67, 78, 183, 223
Yemenliler 256
Yemin 241, 317, 327
Yetimler 234
Yezid b. Harun 73
Yezid b. Hubeyb 53

Yılan 276, 350
Yusuf Aleyhisselâm 335
Yusuf sûresi 244, 335
Yunan 47, 50, 83
Yüksek İslâm Enstitüsü 26

-Z-

Zahir 297, 229, 230, 105, 106, 107, 157, 158
Zahiri 254
Zahiriler 279
Zahirurrivaye 26, 214, 221, 225, 279
Zahiriye Mezhebi 54
Zaman 120, 262, 315, 337, 344
Zannî delil 117
Zann-i Kavi 140
Zarif 236
Zaruret 92, 120, 183, 185, 276, 322, 329, 350,
374
Zayıf 239
Zayıf hadis 282, 286
Zeyd b. Ali 398
Zeydan Abdülkerim 30, 105
Zeyd 99
Zeyd b. Sabit 53, 60, 145, 170, 202, 381, 382
Zeyd b. Sevhan 349
Zeyd b. Zeynelâbidin 85
Zeydiyye Mezhebi 40, 54
Zekât 59, 92, 116, 117, 120, 122, 158, 215,
219, 220, 239, 247, 253, 262, 263, 264,
281, 316, 317, 340, 370, 371, 380, 388,
393, 394, 404
Zengin 249, 228
Zenginlik 128
Zeria 188
Zeval 249
Zevil-Erham 295
Zevaid 219
Zeylâi 219, 280, 287, 324, 367, 370, 371, 386
Zihar 295, 297, 337
Zihar keffareti 317
Ziraat 43, 47, 48
Zimmilere zekat 43
Zina 128, 217, 229, 240, 242, 243, 250, 257,
282, 302, 344, 375, 376
Ziraî kuyu 223, 297
Zimmî 35, 214, 223, 393
Zira' 219
Ziyadat (K.) 205, 196

Ziyadatüzziyadat (K.) 196, 205
Zimmiler 269, 305
Zimmî 269, 297, 323
Zinet 337
Ziraî saha 50
Ziyad hadisi
Zuhruf sûresi 334
Zûti 324
Zûta 79
Züfer b. Huzeyl (İmam) 43, 85, 87, 88, 188,
198, 202, 262, 330, 316, 351, 381, 391,
403
Zübeyr b. Avvam 312
Zühd 294
Zühri Muhammed b. Şihab 53, 67, 283, 287,
371
Zül-Kade 264
Zorla boşama

KAYNAKLAR

- Avnî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451), Umdet'ül-Kârî İlä Şerh'i Sahîh-il-Buhârî, (I-X)c. Âmire, İst, 1257 ve (I-XXV c.) İhyaut-Turaş'il-Arabî neşri.
- Abdül-Kerîm Zeydân, Dr. el-Vecîz Fî Usûl'il-Fıkh, Tab'a-i Hâmise, Bağdat, 1394.
- Abdül-Kerîm Zeydân, İslâm'da Ferd ve Devlet (Terc.), Düşünce Yayınları, İst. 1978.
- Abdül-Kerîm Zeydan, el-Medhâl Lidirasetiş-Şeriatil-İslâmiyye, Matba'at'ül-Ânî, Bağdat, 1389/1969.
- Abdül-Kerîm Osman, Prof. İslâm'da Fikir ve İnanç Hürriyeti, (Terc), Şelâle Yayınları, Özdem Matbaası, İst.
- Abdül-Vahhab Hallâf, İslâm Hukuku Felsefesi (Terc. Hüseyin Atay), Üniversite Matbaası, İ. Fak. Yayınları, Ankara, 1973.
- Abdül-Vahhab Hallâf, İlm-u Usul'il-Fıkh, Dâr'ul-Kalem, Tab'a-i Sâdise, Kuveyt, 1390.
- Abdurrahman Eşref, Tabakat'ül-Umem, Taş basması,
- Ahmed Emîn, Duhel-İslâm, (I-III)c., Tab'a-i Âşire, Dâr'ul-Kütüb'il-Arabî, Beyrut.
- Ahmed Gürkan, İslâm Kültürünün Garbî Medenîleşirmesi, Tan Matbaacılık Şti. İstanbul, 1969.
- Bedran Ebul-Ayneyn, eş-Şeriat'ül-İslâmiyye, Müessesetü Şebabil-Cemaa neşri, İskenderiye.
- Fethî ed-Düreynî, Usûl'ut-Teşrîil-İslâmî ve Mihhâc'ul-İctihâd Bir Re'yi, Matbaat'ü Dâr'il-Kitâb, 1397.
- Fethî ed-Düreynî, Dr. el-Hakku ve Medâ Sultân'id-Devle, Müesseset'ür-Risâle, Tab'a-i Sâniye, Beyrut, 1397.
- Hilmi Ziya Ülken, Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1935.
- Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesine Giriş (I-II c.), İbrahim Horoz Basımevi, İst. Ün. Ed. Fak. Yayınları, İst. 1954.
- Haydar Bammad, İslâmın Çehresi, Fâtih Matbaası (Terc.), Birinci Baskı, İst. 1975.
- İbn-i Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî (v. 620/1237, el-Muğnî (I-IX c.), 1367, Reşid Rıza Neşri, Mısır.
- İbn-i Âbidîn Muhammed Emîn, (V. 1253/1836), Ukûd'ü Resmil-Müftû, er-Risâlet'üs-Sâniye, Ofset.
- İbrahim Âgâh Çubukçu, Prof., Mezhepler Ahlâk ve İslâm Felsefesi ile İlgili Makteleler Ankara, Ün. İ. Fak, Yay. 1967, Ank. Ün. Basımevi.

- İbrahim Âgâh Çubukçu, İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Aynı Yayın ve Basımevleri, Ankara.
- İbn-i Humâm Kemaleddin es-Siyasî, (v. 861/1457), Feth'ul-Kadir, 1319.
- İnâyetullah İblâğ, Ebû Hanîfe el-Mütekellim el-Cumhuriyyetül-Arabiyyet'ül-Muttehîde Neşri, 1390.
- Joseph SCHACHT, Prof., İslâm Hukukuna Giriş (Terc.). İlähiyat Fak. Yay. Ankara Ün. Matbaası, Ankara, 1977.
- Karaman Hayreddin, İslâm Hukuku Tarihi, İrfan Yayınevi, İst. 1975.
- Karaman Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihâd, Diyanet, İş. Başk. Yayınları, İst. 1974.
- Karaman Hayreddin, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, İst. Kalem Yayınevi Matbaası, 1978.
- Karaman Hayreddin, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, İst. Kalem Yayınevi Matbaası, 1978.
- Karaman Hayreddin, Fıkh Usulü, İrfan Yayınevi, İstanbul 1967.
- Kâdızade Şerif b. Kâdı Abdurrahîm el-Buhârî, Menâkıb'ul-Eimmeti vel-Müctehidîn, Muharrem Efendi Matbaası, 1300.
- Lecnetün Minel-Esâtize, el-İctihâd vet-Tecdîd, Fit-Teşrîil-İslâmî, Şirket'ut-Tunusiyye Neşri, el-Cumhuriyyetut-Tunusiyye.
- Lâhmî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa el-Gırnatî, (v. 790/1388), el-Muvâfakât, (I-IV c.) Şerhli, Şeyh Abdullah Dıraz tarafından şerh edilmiş, Mısır.
- Mâlik b. Enes, (v. 179/795), el-Müdevvenet'ül-Kübrâ (I-V c.), Mısır, 1321.
- Muhammed Ebû Zehrâ, Ebû Hanîfe, (Terc. O. Keskioglu), İst. 1970, Üçdal Neşriyat.
- Muhammed Ebû Zehrâ, İslâm Hukuku Metodolojisi, (Terc.) Ank. Ün. İ. Fak. Yay. Ank. Ün. Basımevi, Ankara, 1973.
- Muhammed Ebû Zehrâ, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, (Terc.), Hisar Yayınevi, İst. 1976.
- Muhammed el-Hudârî Beğ, Usûl'ul-Fkh, Tab'a-i Sâdise, Mısır, 1398.
- Muhammed el-Hudârî Beğ, Târih'ut-Teşrîil-İslâmî, Mektebet'üt-Ticâriyye, el-kübrâ, Mısır, 1390.
- Muhammed Saîd Ramazan, Muhâdarât Fil-Fıkh'il-Mukârin, Dâr'ul-Fikir, Tab'a-i Ülä, 1390.
- Mahmûd el-Antâkî, Şerh'ul-Alâka Lihafız Seyyid, Dâr'ut-Tibâatil-Âmire, 1257, İstanbul.
- M. Es'ad Kılıçer, İslâm Fıkhında Rey Taraftarları, Cihan Matbaası, Diyanet İşleri Başk. Yayınları, Ankara, 1975.
- Nihad Keklik Prof. Dr., Felsefe, Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar, İst. Çağrı Yayınları, 1978.
- Necib Taylan, İlim-Din İlişkileri, Sahaları-Sınırları, İstanbul, Erenler Matbaası, 1979.

- Osman Keskiöglü, Fakîh Sahabîler ve Mezhep İmamları, Diyanet İş. Başk. Yay., Pars Matbaası, Üçüncü Baskı, 1975, Ankara.
- Saymerî, Ebû Hanîfete ve Ashabuhû, Darul-Kitabil-Arabî neşri, Beyrut, İkinci Baskı, 1976.
- Sananî, Abdurrazzak, b. Humam, (v. 411/826), el-Musannef, (I-XI c.), Habuburrahman el-Âzamî tahkiki, Beyrut. 1392.
- Şatubî, Ebû İshak İbrahim (v. 790/1388) el-Muvafakat, (I-IV c.), Mısır.
- Sadr'uş-Şeria (v. 747/1346) Ubeydulah b. Mesûd, et-Tavzîh, Şerhut-Tenkîh (I-II c.) Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 1310.
- Serahsî, Şemsul-Eimme Ebû Bekr Muhammed, b. Ahmed b. Ebî Sehl, 490/1097), Serkus-Siyerî'l-Kebir, (I-Vc.), Dr. Salahuddin Münecid tahkikli, Şirketu'l-İlanatis-Sakafiyye matbaası, 1971.
- Serahsî, Şemsül-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v.490/1097),el-Mebsût (I-XXX c.), Mısır, 1324.
- Serahsî, Şemsül-Eimme Muhammed b. Ahmed, Usûlü's,Serahsî, (I-II c.), Beyrut, 1393.
- Seyyid Kutub Prof. (v. 1386/1966), İslâm Düşüncesi-Esasları-Hususiyetleri (Tercüme Akif Nûrî), Çağrı Yayınları, İst. 1979.
- Sivâsî Şemseddin Ahmed, Menâkıb-ı İmam-ı Âzam, Tevfik Efendi Matbaası, 1291.
- Şâfî Muhammed b. İdris (v. 204/819), el-Ümm (I-VI c.), Bulak, 1321.
- Şeybanî Muhammed b. Hasan b. Ferkad, (189/905) el-Câmius-Sağır, Bulak, Tab'ı- üla, Kitab'ul-Haraç kenarında.
- Şeybanî Muhammed b. Hasan b. Ferkad, el-Câmiul-Kebîr, Haydarabad, Matbaat'ül-İstikâme, Tab'-ı Ülâ, 1356.
- Siğrid Hünke Dr., Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Bedir Yayınevi, A. Saîd Matbaası, İst. 1972.
- Yazgan TURAN, Sosyal Güvenlik Açısından Zekat, (makale), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c.I, s. VI, Haziran 1980, İstanbul Uludağ Matbaacılık ve Basımevi.
- Yusuf ziya Kavakçı Dr., Karahanlılar Devrinde İslâm Hukukçuları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- Yavuz Yunus Vehbi, İslâm'da Zekât Müessesesi, istanbul, 1979.
- Zeylâî Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf (v. 762/1360), Nasb'ur-Râye (I-IV c.) Mektebet'ül-İslamiyye Neşri 1393.
- Zeydan, Abdul-Kerim, el-Veciz fi usûl'il-Fıkh, beşinci baskı, Bağdat, 1394.
- Zeylâî, Cemaleddin, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, (v. 762/1361), Nasb'ur-Raye, (I-VI) cilt, (el-Mektebetül-İslâmiyye neşri, 2. baskı, 1393.